Микола ЛЕСЮК

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ

Монографія

Івано-Франківськ
Місто НВ
2014

УДК _811.161.2 — 112 (477.83 /. 86
ББК 81.2
Л 50

Автор: Микола Лесюк

Книга рекомендована до друку вченою радою
Інституту філології Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (протокол № 2 від 28 жовтня 2013 року).

Рецензенти:

Гриценко П. Ю. — доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології, директор Інституту української мови НАН України;

Глуховцева К. Д. — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства ДВНЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка“;

Федурко М. Ю. — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Л 50 **Лесюк М.**

Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія / Микола Лесюк. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014 — 732 с. — Бібліографія (у тому числі) — 18 с., покажчик прізвищ (у тому числі) — 10 с.

ISBN 978-966-428-342-4

У книзі розглядається історія становлення української літературної мови в Галичині упродовж ста років (початок XIX – початок XX століття), аналізуються перші граматичні праці галицьких авторів, на великому фактичному матеріалі, вибраному з перших та пізніших галицьких часописів, простежуються мовні дискусії між поборниками народної української та прихильниками (москвофілами) книжної церковнослов’янської і російської мови, досить детально описується так звана азбучна війна в Галичині, розглядаються питання становлення лінгвістичної термінології та правописних норм, характеризується мова галицьких часописів, визначається роль письменників та духовенства в розвитку української літературної мови в Галичині.

Монографія розрахована на мовознавців, істориків мови, викладачів та студентів і всіх, хто цікавиться історією становлення й розвитку української мови у споконвіку окупованій Галичині.

УДК _811.161.2 — 112 (477.83 /. 86
ББК 81.2

ISBN 978-966-428-342-4

100-річчю від дня народження
мого батька **Петра**
та 95-річчю від дня народження
моєї матері **Варвари**
присвячую.
Автор

„...йазик йе то найчестныйшим даром природи... в ним йавльайе сьа душа народа, степень йего просвыіченя, глубина або мыль йего мислей... йе то величественний из много голосів зложений краснозвучний голос народа...“

(Маркіян Шашкевич).

„Народъ, которій не умѣє цѣнити власного языка, самъ собѣ вѣчний грôбъ копає“

(Йосиф Лозинський).

„...поки духъ в тѣлѣ нашôмъ калатати буде, не дамо никому безкарно ругати нашъ народный языкъ, — тоє найдорожше сокровище народа!“

(Йосиф Лозинський).

„Язик єсть одним із найважливіших прикмет і скарбів народу. Стратить народ свій питоменний язик, перестає бути народом, перетворюється, нікчемніє, розпливається, як слина на воді, між іншими народами.

То теж кожний нарід, що почуває себе народом, дорожить рідною бесідою. Хто ображає річ народну, той ображає святощі народні, ображає весь народ“

(Іван Верхратський — Лосун).

„Діалект, а ми його надишем
Міццю духа і огнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови“

(Іван Франко).

ПЕРЕДМОВА

Мова — це явище стабільне, яке не піддається раптовим, моментальним змінам, не залежить від чиєсь волі, особливо, якщо нею користується широке коло мовців. Щодо української мови і її становища в Галичині, то впродовж цілого XIX ст. вона була як на роздоріжжі, поривалася, хиталася то в один бік, то в другий, а власне, це її саму шарпали й хитали ті, хто хотів бути законодавцем у мовних питаннях, та особливо чужі сили, які хотіли її підім'яти під себе, сформувати її на свій копил, щоб потім заявити, що це не самостійна й не самодостатня мова, а „наречіє“, відгалуження тієї чи іншої мови. Отож, якщо в розвинених, кодифікованих мовах інколи й за століття не відбувається більш-менш помітних змін, то в Галичині ці зміни могли відбуватися і їх можна було спостерігати навіть неозброєним оком дуже часто, і це залежало від того, хто пише, які його погляди, яких мовно-політичних орієнтацій він дотримується. Тодішні культурні діячі Галичини намагалися знайти для неї оптимальний шлях, але кожен бачив цей шлях посвоєму. Ми матимемо можливість переконатися в цьому, спостерігаючи за мовними дискусіями, які відбувалися в Галичині упродовж XIX ст.

Отож багато галицьких письменників та вчених мали, як правило, теологічну освіту, були духовними особами, священиками, виховувалися в польсько- та німецькомовному оточенні, вивчали й отримували освіту польською, німецькою, латинською та старослов'янською мовами. Старослов'янська мова була мовою церкви, мовою богослужінь, упродовж цілого тисячоліття вона вважалася священною, недоторканною і порушення її канонів вважалося мало не святотатством. Тому й не дивно, що багато галицьких (та й не тільки) вчених, письменників ва-

жали, що саме церковнослов'янська мова, яка вже була опрацьована, відшліфована, повинна бути мовою української літератури. Однак до цієї мови мимовільно вкраплялися слова з місцевих галицьких говірок, з польської, німецької та особливо російської мов, у результаті чого витворилася мішанина, своєрідний суржик, який отримав влучну назву „язичіє". Це язичіє займало панівне становище в Галичині, воно затьмарило було очі багатьом ученим і письменникам, які, щоб вивільнитися від польськомовного впливу, стали хилитися перед Росією, утворили табір москвофілів, активно виступали проти прихильників української народної мови. І все ж, незважаючи на активний спротив москвофілів, народна мова поступово пробивала собі шлях до літератури. Першим друкованим провісником народної мови була „Русалка Дністрова", пізніше були інші публікації, однак до кінця XIX ст. не припинялися дискусії між двома таборами. Українська літературна мова на народній основі народжувалася в тяжких і довготривалих муках, і все ж уже з другої половини XIX ст. вона чимраз активніше входила в користування. Підтримана могутнім авторитетом Івана Франка та інших західноукраїнських письменників і вчених, літературна мова Галичини на початок XX ст. уже могла обслуговувати всі сфери народного життя, літератури і науки.

У радянські часи не прийнято було говорити про літературну мову Галичини чи про якісь два варіанти української літературної мови, але тепер ніхто не може заперечити, що такі два варіанти існували. У той час, коли в підросійській Україні українська мова була під постійними заборонами, у Галичині вона мала можливість розвиватися вільно, хоча її і роздирали внутрішні протиріччя й гарячі дискусії. Тут друкували свої твори й східноукраїнські письменники, хоч і не завжди погоджувалися з окремими засадами правопису, який діяв у різні роки в підавстрійській Україні.

Усі ці питання й будуть розглянуті в книзі, яка пропонуєься увазі читача.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ У КІНЦІ XVIII — НА ПОЧ. XX ст.

Сталося так, що Україна впродовж багатьох століть не мала своєї державності, тому не могла розвивати й національну культуру та літературну мову. Центральна та Східна Україна у 1654 році була віддана Б. Хмельницьким Росії, а що стосується Галичини, то вона цілих 432 роки — від 1340 до 1772 року — була під польською владою. Тепер ми вже знаємо, що це панування фактично тривало аж до 1939 року й становить майже 600 років. І, незважаючи на те, що майже 150 років Галичина офіційно була підпорядкована Австрії, польська національна й духовна експансія у Галичині не припинялася ніколи.

Під польською владою селянство Галичини перебувало в тяжкій кріпацькій неволі, земля належала королеві, шляхті чи духовенству, про українські школи годі було й думати, могутня українська культура, що дивувала Європу ще за часів Галицько-Волинського князівства, поступово згасала, українська мова, яка в литовській державі була мовою двору, науки, суду, права, дипломатії, тобто була офіційною мовою держави, під польським національним гнітом була витіснена на задвірки, стала мовою „хлопів“, була зневажена і, за словами Йосифа Лозинського, з високого становища була вигнана під селянську стріху[1].

Української інтелігенції фактично не було, бо українська шляхта, якщо й одержувала якусь освіту, відразу ж підпадала під польський вплив і переставала себе вважати українською.

1772 рік приніс Україні її нову національну залежність. Вона була уже вкотре розшматована і розділена між двома великими державами — Росією та Австрією — державами з тоталітарними і збюрократизованими режимами. „Всяка політична окремішність наших земель, — писав Михайло Грушевський, — була

---

[1] Див.: *Grammatyka* języka ruskiego (malo-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego. — Przemyśl, 1846. — S. XX–XXI. Далі — Й. Лозинський. Grammatyka...

скасована, самопорядкуваннє або знесено зовсім, або зведено до найменьших розмірів. Та з нього і так не могли б майже зовсім користати елементи українські, бо на ґрунті народнім зістався сам спід громадянства: селянство темне, несвідоме, обідране і позбавлене всяких прав, майже таке саме бідне міщанство та неучене і темне сільське духовенство“[1].

Нужда й темнота були причиною того, що сільське духовенство не могло цікавитися духовними, просвітніми й національними справами, не могло повести за собою народ. Тільки у 1777 році австрійський уряд відмінив панщину для священиків, заборонив залучати їх до двірських робіт. Сільський священик, писав Михайло Возняк, мало й чим відрізнявся від мужика, жив у нужденній хатині, як мужик орав, сіяв, бідував. На селі не раз можна було бачити, як священик у подертій одежині, з люлькою у роті, з батогом у руках ішов коло своїх коней або волів. Переважно священики були неуками, бо ледве уміли читати по-польськи та церковнослов’янські тексти[2].

Після приєднання Галичини до Австрії австрійський уряд намагався дещо полегшити долю українських кріпаків, обмежити над ними всеосяжну владу польських магнатів, дати хоч якусь освіту селянам, міщанам та особливо духовенству, що являло собою єдину більш-менш освічену верству серед галичан. У Галичині відкривалися народні (однокласні, трикласні або чотирикласні) школи для селян і міщан, а також вищі школи для духовенства з „місцевою“ (українською) мовою викладання.

Через два роки після приєднання Галичини до Австрії (1774 р.) у Відні в духовній семінарії при церкві св. Варвари було виділено 14 місць для навчання українських греко-католицьких священиків. Пізніше в цьому навчальному закладі одержали духовну освіту чимало священиків з Галичини.

---

[1] *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. — Київ—Львів, 1913. — С. 476.

[2] *Возняк М.* Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці (до 1850 р.). — Львів, 1912. — С. 2.

У 1783 році з дозволу нового цісаря Йосифа П була відкрита духовна семінарія з „руською“ мовою викладання у Львові. У цьому ж році був відкритий у Львові університет. На жаль, викладання в ньому велося латинською та німецькою мовами і тому він був недосяжний для вихідців з українського села. Зважаючи на цю обставину, галицький митрополит Лев Шептицький, єпископи Петро Білянський (львівський), Максиміліан Рилло (перемишльський) та Андрій Бачинський (мукачівський) звернулися до цісаря з проханням-пропозицією про створення провізоричного (тимчасового) підготовчого навчального закладу, який давав би молоді необхідні знання латинської мови і можливість вступити на той чи інший факультет університету. Такий дозвіл від цісаря надійшов 9 березня 1787 року[1], і при Львівському університеті був заснований так званий „Руський інститут“ („Studium Ruthenum“) — філософсько-богословський заклад для українців.

Цей навчальний заклад заповнив гостру нестачу священиків на селі. За час свого існування (до 1808 року) він підготував близько 500 духовних наставників[2] для сільських парохій, які, однак, мали нижчий офіційний статус, ніж вихованці університетських (латинських) студій. Вони не могли зробити кар’єри в церковній ієрархії, мали наполовину меншу платню за свою працю. І все ж це була сильна, дуже потрібна і дуже вчасна культурно-просвітня допомога, це була сила, що засвітила перші промені просвіти в Галичині, що розігнала дрімучу темряву в душах та оселях галицьких селян.

Священики понесли в народ науку про християнські цінності зрозумілою для людей церковно-українською мовою, у багатьох парохіях організовували, як було відзначено, українські школи. У 1790 році Ставропігійський інститут видав у Львові перший буквар з додатком „Політики свѣцкои“, укладеним чистою народною мовою. Чимраз сміливіше лунають заклики провадити просвітню роботу серед людей народною мовою. Пам’ятним ви-

---

[1] *Возняк М.* Просвітні змагання галицьких українців... — С. 3.

[2] Див.: *Кугутяк М.* Галичина. Сторінки історії. — Івано-Франківськ, 1993. — С. 14.

явився день 1 листопада 1787 року, бо саме тоді вперше, як згадував Іван Гарасевич, „на фільософії і теольоґії відозвалися професори народним церковно-руським язиком“[1].

Австрійський цісар Йосиф П виявився неабияким реформатором і в інших галузях. Розуміючи соціально-політичну ситуацію, він пішов на значні поступки населенню Галичини. Зокрема, він скоротив кількість панщинних днів, заборонив тортури, надав селянам право скаржитися до суду на жорстокість поміщиків, тобто, як уже було відзначено, значно обмежив панські права. Однак на землях, що відійшли до Росії, життя селян стало ще тяжчим. „Маса народня, придавлена кріпацькою неволею, — як писав М. Грушевський, — лежала мовчазною, нерухомою, мертвою, і здавалося, що вже не встане — прийшов останній кінець українському життю“[2].

Але і в Галичині після смерті цісаря Йосифа П (1790 р.) українське піднесення „завдяки“ польській реакційній шляхті, ще й не розгорівшись, почало згасати. Під тиском шляхти на початку XIX ст. ті незначні поступки, що були зроблені українцям, були скасовані, українські школи закривалися, а замість української мови викладання запроваджувалася польська. Австрійський уряд жонглював настроями людей. Коли польська шляхта надто заривалася, він давав можливість дещо піднятися в національно-культурному житті українцям, але потім знову попускав польські віжки, і так було впродовж усього існування імперії.

Український національний поступ колов очі польській шляхті, яка не могла змиритися з утратою Галичини. Постійні нашіптування й наклепи на українців-галичан про їх наміри нібито відійти від греко-католицької церкви і перейти на православ’я, як це сталося на Волині, Поділлі та у Східній Україні, про якісь нібито симпатії галичан до Росії зробили свою чорну справу — ставлення австрійського уряду до Галичини різко змінилося, причому змінилося в гірший бік.

---

[1] *Возняк М.* Просвітні змагання... — С. 3.

[2] *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. — С. 477.

Унаслідок сильного польського впливу деякі священики стали занедбувати народні звичаї, цуратися „мужицької“ мови, прийняли не тільки польську мову, але й польський дух, переймали „живцем“ у поляків усе, що в них вважалося добрим і цивілізованим. Приклад у запопадливості перед польською мовою і культурою показувало вище духовенство. Так, митрополит Антін Ангелович (помер у 1814 році), який свого часу був учителем цісаря Йосифа П, писав свої послання і повчання французькою, німецькою, латинською, польською, але тільки не українською мовою. За його духовного правління українська мова була витіснена як з митрополичої консисторії, так і з більшості галицьких церков. У деяких парохіях священики зовсім не володіли українською мовою, Богослужіння відправляли латинською, а проповіді, сповідь прихожан і взагалі спілкування з людьми провадили польською. У своїй знаменитій статті „Zustände der Russinen in Galizien“ Яків Головацький наводить розповідь, як поскаржився селянин у консисторію, що священик не хоче видати йому батькової метрики. Священик пояснював це невмінням відчитати метрику, написану „по-руськи“, бо в школах учив він польську, німецьку, латинську, грецьку, староєврейську та інші мови, але української його ніде в Галичині не вчили[1].

У перших роках XIX ст. завмерла на довгих 40 років українська мова й у Львівському університеті. Від 1808 року припинилися лекції „руською“ мовою не тільки на філософському й теологічному відділах, але навіть при вивченні пасторальної теології і катехитики, які за австрійськими законами повинні були викладатися рідною мовою. Про повний застій у культурно-інтелектуальному житті Галичини свідчить той факт, що протягом майже чверті століття в Австро-Угорщині було видано „руською“ мовою лише шість невеличких публікацій, а з них чотири

---

[1] Цит. за працею: *Шалата М.* Трактат Я. Головацького „Становище русинів у Галичині“ // Шашкевичіана. — Випуск 1, 2. — Львів–Броди–Вінніпег, 1996. — С. 251.

в Галичині[1]. Яків Головацький в одній зі своїх перших офіційних лекцій за університетською кафедрою як перший професор-викладач української мови у січні 1849 року, коли була розбурхана нова хвиля національного відродження, говорив: „**Сорокъ лѣтъ минуло, якъ умовкло слово руске на университетскôй катедрѣ — но зерно раз посѣяне видало плôдъ. — Насѣнье вержене в рôлю, мусить зтлѣти, щоби з него виросла нова стебелина. То зерно довго кôльчило ся въ земли, ждало ясного сонѣнька, теплои росицѣ, щобы вистрѣлило на верхъ и зазеленѣло на нивѣ рôдного просвѣщенья**“[2].

Але це зерно вистрілило і зазеленіло значно пізніше, а поки що, починаючи з кінця першого десятиріччя XIX ст., знову темний морок окутав Галичину. Польське панство ніяк не зацікавлене було в освіті галицького хлопа і тому всіляко протидіяло створенню народних шкіл. Якщо десь така школа й була створена, то їй насаджували польського вчителя, який все робив, щоб навернути українських дітей до латинського обряду й полонізувати їхні душі.

У більшості сіл українських учителів, зрозуміла річ, не було, і науку читати, писати і рахувати здійснювали парохи або дяки. Вершиною такої науки було уміння читати псалтир чи Послання апостола, здійснювати елементарні арифметичні дії.

Треба зазначити, що й саме населення не було зацікавлене в освіті своїх дітей. Юнака, який умів читати і писати, обов'язково забирали в рекрути і цим відбивали бажання вчитися. Зрозуміло, що в таких несприятливих умовах годі було б думати про розвиток української науки, освіти, культури, мови, про якісь прояви національно-культурного життя.

Така ситуація викликала невдоволення людей і посилення національно-визвольних настроїв серед української інтелігенції.

---

[1] *Маковей О.* З історії нашої фільольогії. Три галицькі граматики // ЗНТШ. — Т. LI. — Львів, 1903. — С. 5.

[2] *Три* вступительнїи преподаванія о рускôй словесности. Сочиненіе Якова Головацкого. — Львôвъ, 1849. — С. 27.

У цей час серед греко-католицького духовенства з'являються люди, яким не байдужа була доля свого краю, які бачили необхідність широкої просвіти народу, розуміли важливість збереження народної мови як основного засобу цієї просвіти і національного відродження української Галичини.

Серед прогресивного галицького духовенства активною суспільною позицією вирізнявся священик, крилошанин з Перемишля Іван Могильницький. Він закінчив Львівський університет, був досить освіченою людиною свого часу, знав кілька європейських мов. Крім чисто духовних функцій, він виконував ще обов'язки головного наглядача над школами Перемишльської єпархії.

За його ініціативою був відкритий дяко-учительський інститут, він був ініціатором та автором листів єпископа М. Левицького до президії губернії про запровадження української мови в народних школах. Але зробити це було нелегко. Чиновники з губернського керівництва відповідали, що в Галичині живуть, мовляв, не одні „русини", тобто українці, але й поляки. Зважаючи на це, довелося б тримати двох учителів — польського та українського. В усному спілкуванні нехай, мовляв, користуються собі українською мовою, але в письмовій формі не можна, бо немає такої мови, вона ніде не використовується, нею не видаються цісарські укази (від 40-х років, до речі, укази видавалися й українською мовою), та у цьому, мовляв, немає ніякої потреби, бо галицький „хлоп" дуже добре розуміє й польську мову. Крім того, простим людям було б нелегко засвоїти тяжку та громіздку кирилицю, тому нехай краще використовують при вивченні української мови латинські (читай: польські) букви.

І. Могильницький виступив також ініціатором створення в Перемишлі просвітницького товариства, яке ставило за мету видання підручників, книг релігійного та світського змісту українською мовою (правда, цьому товариству не дали можливості розгорнути свою діяльність). Та він увійшов в історію України не тільки як ініціатор перших організаційно оформлених проявів

національно-культурного життя в Галичині[1], але і як видатний учений, з-під пера якого вийшло немало наукових праць і навчальних посібників.

У 1829 році в газеті „Czasopismo naukowe księgozbioru imienia Ossolińskich“ була надрукована велика стаття І. Могильницького „Rozprawa o języku ruskim“ — скорочений переклад його більшої праці — „Вѣдомѣсть о Рускôмъ языцѣ“, яка повинна була, очевидно, стати передмовою або вступною частиною до його ж „Граматики языка словено-руского“.

„Rozprawa o języku ruskim“ мала великий резонанс, адже її автор першим насмілився заявити про самостійність української мови, що в своїй праці досить переконливо й довів. Червоною ниткою через усю роботу проходить думка про те, що український народ — це відгалуження „слов’янщини“, рівне з іншими, тільки, на жаль, українську мову мало знають і по-різному називають. З гіркою іронією автор зазначає, що, перераховуючи слов’янські мови, Богуміл Лінде у передмові до свого словника польської мови, а Йозеф Добровський у своїй „Institutiones linquae Slavicae“ „забули“ назвати українську мову як мову, рівну з іншими слов’янськими мовами. Інші вчені, зазначає І. Могильницький, ототожнюють українську мову зі старослов’янською, з великоруською, або з польською, деякі вважають її мішаниною цих трьох мов, виключають її з ряду „освічених“, упорядкованих мов як мову дику, необтесану і т. под.

Розвиткові української літературної мови в Галичині, без сумніву, сприяла б „Граматика язика словено-руского“, написана І. Могильницьким українською книжною мовою, але вона не була надрукована і побачила світ тільки в 1910 році завдяки професорові М. Вознякові. Важливо підкреслити ставлення І. Могильницького до української літературної мови. Услід за М. Смотрицьким, М. Ломоносовим, Й. Добровським він уважав, що писемна, лі-

[1] Див. *Панько Т. І.* До проблеми формування й уніфікації української мови // Мовознавство, 1990. — № 1. — С. 10.

тературна мова повинна відрізнятися від простої народної мови, тобто дотримувався теорії про два стилі. Ця проблема була предметом тривалих дискусій між галицькими вченими упродовж цілого XIX століття. Якби І. Могильницький вчасно був висловився на користь народної мови, то, можливо, вона значно раніше перейшла б у літературну. Однак І. Могильницький не міг однозначно стати на бік простої народної мови, як не могли цього зробити й інші галицькі вчені. Справа в тому, що на території східної Галичини функціонували в той час, як функціонують і тепер, кілька українських говорів, зокрема: гуцульський, лемківський, бойківський, покутський та наддністрянський. Стати на бік народної мови означало стати на бік одного з цих говорів на шкоду іншим. Цей факт був головним козирем у руках противників народної мови майже упродовж усієї другої половини XIX століття.

Багато років дискутувалося також питання стосовно старослов'янської мови. Її прихильники стверджували, що немає ніякої потреби запроваджувати в літературу народно-розмовну мову, бо вже є готова, опрацьована, кодифікована й канонізована староцерковнослов'янська мова, яку добре розуміють, мовляв, усі галичани. На церковнослов'янську мову накладалася й охоронна функція, тобто її використовували як засіб захисту від полонізаційних процесів. Ось навколо цих питань і проводилися дискусії упродовж майже цілого XIX століття.

Помітною працею із проблем української мови була українська граматика Йосифа Левицького, написана німецькою мовою та видана в 1834 році. Автор знайомив європейського читача з особливостями української мови, однак у книзі була представлена не справжня українська мова, якою розмовляли українці, а сурогат, мішанина старослов'янських, українських, великоруських і польських слів. Й. Левицький нібито був за українську народну мову, але насправді був прихильником старослов'янської мови та етимологічного принципу правопису; він усе життя обстоював написання **ъ** у кінці слів після твердих приголосних, дуже різко та непримиренно нападав на прихильників фонетичного правопису.

Ці погляди він обстоював у всіх своїх наступних статтях, які були опубліковані в українсько-, польсько- та німецькомовних галицьких часописах.

Подією великої культурологічної ваги був вихід у світ у 1837 році літературного альманаху „Русалка Днѣстрова“, створеного „Руською трійцею“, до якої увійшли майбутні богослови, тоді ще студенти Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич. Щоб обійти сувору галицьку цензуру, молоді люди вирішили видати свій альманах у Будапешті. Однак цензуру обійти їм не вдалося, бо „Русалку Днѣстрову“ заборонили ввозити в Галичину. Причина заборони не відома, це можна пояснити хіба тільки тим, що написаний альманах був простою народною українською мовою з використанням фонетичного принципу письма та „гражданського“ шрифту, що сприймалося як виклик усталеній системі та що могло, на думку цензури, підірвати високий авторитет церковнослов'янської мови з її етимологічним правописом і кириличною азбукою.

Немає сумніву, що „Русалка Днѣстрова“ була б змінила цю закоренілу систему, але не зробила цього з двох причин: по-перше, майже весь тираж її був вилучений та на 11 років запроторений до цензорських казематів, а, по-друге, її головний автор та ініціатор Маркіян Шашкевич у 1841 році після тяжкої хвороби помер. Його друзі фактично зрадили почату справу. І. Вагилевич перестав писати українською мовою і писав тільки польською, а Я. Головацький, хоч і був 18 років завідувачем кафедри української словесності у Львівському університеті, перейшов на бік москвофілів і всіляко застосовував в українському письмі не українську народну мову, а так зване „язичіє“ — суміш кількох мов, а пізніше взагалі перейшов на великоруську мову.

Однак це зовсім не означає, що в Галичині на той час не було кому відстоювати народну мову. Серед них особливо виділявся священик Йосиф Лозинський, учений та публіцист, який написав ще в 1833 році польською мовою граматику української мови. З різних причин він видав її аж у 1846 році, і залишається тільки

шкодувати, що вона не вийшла в тридцяті роки. Ця граматика була орієнтована на народну українську мову, на фонетичний правопис і, підтримана сильним авторитетом „Русалки Дністрової“, могла була б унести зміни в культурне життя Галичини.

Й. Лозинський активно виступав у галицькій пресі, захищаючи народну українську мову, виступаючи проти використання в українській літературі старослов'янської мови та етимологічного принципу письма.

У всіх своїх публікаціях він послідовно підкреслював, що мова, якою користуються більше 15 млн. людей, повинна піднятися до рівня літературної. Менш численні поляки, чехи, серби та інші народи зуміли цивілізувати свої мови, чому ж це не можуть зробити українці? Щоб досягти певного рівня цивілізації, слід вивчати та розвивати ту мову, якою розмовляє народ, яка живе в його устах. На жаль, не всі хочуть це розуміти. Одні готові накинути на народ пута старослов'янщини, інші хочуть отримати літературну мову шляхом злиття своєї мови з сусідніми. Хіба потрібно кидати свою мову та хапатися за мертву старослов'янську, яка не зрозуміла для українців, а її граматичні форми надто далекі від народних? Й. Лозинський різко виступав і проти „язичія“, що стало панівним у Галичині в другій половині XIX століття. Навіщо створювати якусь нову „амалгаму“, ні до чого не здатну, для народу не зрозумілу? — писав він із пристрастю[1].

Й. Лозинський мав, звичайно, послідовників, які підтримували його. Дуже розумні та емоційні статті на захист української народної мови писали сільські священики Теодор Лисяк і Теофан Глинський, письменник Микола Устиянович (у 60-х роках услід за Я. Головацьким перейшов на москвофільські позиції), редактор української газети „Вѣстникъ“, яка видавалася у Відні, Юліан Вислобоцький, працівник Міністерства освіти Григорій Шашкевич та інші, часто анонімні автори публікацій.

[1] *О образованю* языка руского через свящ. Іос. Лозиньского. — Перемишль, 1849. — С. 6–7.

Однак протилежна сторона, так званий „Погодінський кружок“, починаючи з другої половини 50-х років XIX ст., стала значно переважати. Очолював москвофільський рух відомий історик Денис Зубрицький, який досить зневажливо ставився до української мови, називаючи її мовою черні, мовою „простолюдина пасічника Грицька“, „пастуха Панька“[1] і т. под. Коли йому запропонували очолити редакцію першої української газети в 1848 році, він відмовився, визнавши, що за все життя „едва двѣ или три строки писалъ на Малорусском нарѣчіи“[2]. Писав він свої праці німецькою, польською та, як він уважав, великоруською мовою, хоча насправді великоруської мови досконало не знав. Спиралися москвофіли й на висловлювання іншого досить відомого галицького історика — Антона Петрушевича, який стверджував, що мова, якою користується Москва, — це мова давньоукраїнських писемних пам'яток, і якщо ми відмовимося від цієї мови, то відмовимося від своєї історії, від своєї історичної спадщини[3]. Як ерудований історик, він не хотів узяти до уваги той факт, що давні київські писемні пам'ятки були написані мовою, яка сформувалася під великим впливом і за зразком старослов'янської мови, а не розмовною мовою автохтонного населення Києва. Тому всі прихильники цієї ідеї намагалися запровадити в галицьких виданнях великоруську мову. Іван Франко назвав їх „твердорусами“, найбільш активними серед яких були, окрім названих, Северин Шехович (видавав газету „Лада“, а потім „Сѣмейную библіотеку“ мовою, круто замішаною на великоруській), письменники Іван Наумович, Іван Гушалевич, Михайло Малиновський, редактори та видавці Іван Раковський, Богдан Дідицький, Іван, а потім

---

[1] *Исторія* древняго Галичско-Русского княжества. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. — Часть первая. — Львов, 1852. — С. 141.

[2] Цит. за: *Возняк М.* З зарання української Преси в Галичині // ЗНТШ. — Т. CXI, 1912. — С. 143.

[3] Цит. за: *Нѣсколько* словъ Николая Устияновича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польськомъ Przegląd powszechny подъ заглавіємъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 // Слово. — 1861. — Ч. 6. — 11 лютого. — С. 25.

і Яків Головацькі, закарпатські письменники Олександр Духнович та Микола Нодь, а від 60-х років і Микола Устиянович, Антін Могилъницький та інші.

І все ж боротьба за літературну мову на народній основі не припинялася. Ще члени „Руської трійці" вважали, що за основу української літературної мови необхідно взяти говори, які побутують між Коломиєю та Чортковом, тобто покутський та наддністрянський. Фактично, в західному варіанті української літературної мови ці два говори якраз і представлені найяскравіше, хоча, безумовно, в ньому можна знайти риси й інших говорів, які функціонують у західних областях України.

На початку 60-х років, після смерті Тараса Шевченка, в Галичині зароджується на противагу москвофільському рух народовців, які обстоювали народну мову.

Визначною подією в культурному житті Галичини була поява на початку 60-х років граматики української мови Михайла Осадци, яка була тоді, безперечно, прогресивним явищем. Хоч автор і дотримувався етимологічного принципу письма, хоч сама мова викладу матеріалу носить печать книжної мови і недалеко відійшла від москвофільського язичія, „Грамматика руского языка" Михайла Осадци була світлим променем у мовному мороці, який сіяли в цей час у Галичині москвофіли; автор продемонстрував у ній справжню українську мову, в основному правильно й об'єктивно описав її фонетичні та граматичні особливості. Граматика, без сумніву, внесла вагомий внесок у розвиток української літературної мови і граматичної думки в Галичині. Пізніше виходить ще цілий ряд подібних публікацій.

У таборі народовців, які обстоювали народну мову, найбільш активними були син Маркіяна Шашкевича Володимир, Ксенофонт Климкович, Федір Заревич, Даниїл (Данило) Танячкевич, Михайло Осадца, Юліан Лаврівський, Іван Жуківський, Степан Качала, Анатоль Вахнянин, Теофан Глинський та деякі інші.

Рух і вплив народовців посилився з відкриттям 8 грудня 1868 року товариства „Просвіта", яке залучало у свої лави ши-

рокі верстви населення Галичини та передовсім — інтелігенцію. „Просвіта“ ставила своєю метою широке просвітництво народу, видання книг загальнонародною українською мовою. Можливо, що це товариство було створено на противагу науковому товариству „Матица“, яке під керівництвом Я. Головацького скотилося на москвофільські позиції.

Могутню підтримку українська мова одержала з боку нового завідувача кафедри української словесності Львівського університету (після Я. Головацького) Омеляна Огоновського. Як філолог у широкому розумінні слова він залишив після себе значний науковий спадок. Однією з найважливіших його праць була граматика української мови, написана для європейського читача німецькою мовою під назвою „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ (1880 р.), яка давала досить яскраву і правильну характеристику української мови, фонетичних і граматичних особливостей її діалектів. У книзі він зіставляє українську мову з великоруською, розкриває основні риси української мови, показує її переваги над російською. Учений розробив новий проект правопису, побудований на фонетичному принципі та народній мові. У 1889 році він видав граматику української мови для середніх шкіл, у якій уперше використав цілий ряд мовознавчих термінів, що вживаються і в наш час. Уже тоді О. Огоновський побачив і правильно оцінив велику загрозу українській мові з боку москвофілів і великоруської мови, її великий і негативний вплив на формування української літературної мови.

Боротьба за народну мову проходила з перемінним успіхом. Разом з москвофільськими виданнями („Слово“, редаговане Б. Дідицьким, та ін.) існували видання народовські („Вечерныци“ — до 1863 р., „Мета“, „Нива“, „Русалка“). У 1886 році вийшов „Малоруско-німецкий словар“ Євгена Желехівського, виданий за фонетичним правописом, який отримав назву „желехівка“. Цей правопис з невеликими змінами використовувався в Галичині до 1939 року, багато правил, застосованих у ньому, увійшли до загальноукраїнського правопису. Однак офіційно фонетичний пра-

вопис, розроблений Є. Желехівським, був затверджений у Галичині тільки в 1895 році, і в цьому відіграв визначну роль інший видатний учений, багаторічний завідувач кафедри україністики Чернівецького університету, професор Степан Смаль-Стоцький. Він гаряче підтримав правопис Є. Желехівського і застосував його в своїй граматиці української мови, що вийшла в 1893 році. Ще від 1886 року С. Смаль-Стоцький зі своїм колегою Ф. Ґартнером почали домагатися у властей Буковини дозволу на впровадження фонетичного правопису в систему шкільної освіти. Кілька років тривала їхня боротьба з прихильниками „етимології", і все ж перемога була досягнута. Вони зуміли довести різним комісіям, що історико-етимологічний правопис, який перед цим запропонував М. Осадца, є нещастям для школи, непослідовний і важкий для засвоєння, а правопис Є. Желехівського практичний і простий.

Розвиток і формування української літературної мови в Галичині неможливо уявити собі без активної участі в цьому процесі видатного українського письменника Івана Франка.

Перші прозаїчні твори письменника також були написані під потужним впливом москвофілів та культивованої ними російсько-старослов'янсько-української мови зі влучною назвою „язичіє". І. Франко згадував пізніше, що, будучи ще студентом, він втягнувся в мовні дискусії, але, на щастя, дуже швидко зрозумів, що літературну мову необхідно будувати на основі української народної мови. Те, що „в моїх давнішніх віршах мова не все чиста, — писав він, — се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині їх не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої, чистої народної мови... На мені в міньятюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови"[1].

[1] *Франко І.* „З вершин і низин". Переднє слово // Франко І. Твори : у 50 т. — Т. 1 — К., 1976. — С. 20–21.

Своїм творчим доробком у поезії, художній прозі, публіцистиці та в наукових дослідженнях І. Франко збагатив українську літературну мову, сміливо впроваджуючи до неї як народну лексику своєї рідної бойківської говірки, так і лексику, запозичену з „освічених“ европейських мов. Багато слів було створено або „викувано“ ним самим[1].

Коли москвофільський рух було якоюсь мірою подолано й перемогли народовські орієнтації, почалися дискусії галицьких учених з ученими Східной України. Після відміни у підмосковній Україні Емського указу від 1876 року про заборону української мови (на початку XX століття) українські вчені та письменники взялися за її кодифікацію та нормалізацію. Це призвело до суттєвих суперечок, бо писемна практика, традиції, тенденції у мовних питаннях на Заході та Сході України були різні. Дискусії стосувалися в основному питання про лексичне збагачення мови та правопис.

Перша мовна суперечка виникла в 1891 році. Східноукраїнські письменники не могли сприйняти галицько-українську мову, бо, незважаючи на її народний характер, вона була ще густо всіяна багатьма елементами „язичія“. Тому навіть ті, хто досить прихильно ставився до Галичини, хто раніше, коли українська мова в Україні була заборонена, дуже часто звертався за допомогою галичан і друкував свої твори в Галичині, висловлювалися проти галицького варіанта української літературної мови. Так, ще в 1863 році М. Костомаров у листі до О. Кониського писав: „А що

[1] Див. детальніше про роль І. Франка у розвитку української літературної мови в спеціальному розділі у цій книзі, а також у статтях: *Смаль-Стоцкий Степан.* Франко і українська літературна мова // Літературно-науковий вісник. — Т. XC. — Книжка VI. — Львів, 1926. — С. 131–142; *Лев В.* Участь І. Франка в творбі української літературної мови // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. — Т. CLXVI. — Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1957. — С. 125–132; *Ґрещук В.* Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX–початку XX ст. // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. — Львів, 1998. — С. 686–690; *Лесюк М.* „Язычіє“ в художніх творах Івана Франка // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. — Львів, 1998. — С. 727–733 та ін.

про Червону Русь пишете, так вона не єдиним правописом одрізнилася од нас, але й мовою, нехай вона до нас прихиляється, а не ми до неї. Самі розумні русини так говорять“. Вони, мовляв, повинні взяти за основу своєї літературної мови літературу і мову, яка вже є на Україні[1].

Аналогічні думки висловлював і Пантелеймон Куліш. Підтримуючи з Галичиною дуже активні творчі зв’язки, він водночас досить гостро виступав проти „галицької“ мови. Він зазначав, що галичани, відстоюючи свої мовні особливості, виявляють вузькість своєї тенденції. Українські письменники хочуть, щоб їх читали і в Україні, і в Галичині, і їх, мовляв, будуть читати в Галичині навіть тоді, коли вони не приймуть „нічогісінько з вашого [галицького. — М. Л.] смаку; а вас тільки тоді читатимуть на Вкраїні, коли ви приймете смак український, піднявшись вище головаччини, діdиччини і всієї нової галичанщини. Ваша словесність буде наслідям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в одно тіло“[2].

Проте причиною дискусії послужила критична стаття Бориса Грінченка, надрукована у „Правді“ (IX, 1891 р.) під назвою „Галицькі вірші“, в якій він звинувачував галицьких письменників у надмірному вживанні полонізмів та ін. Його підтримали А. Кримський, М. Школиченко, В. Самійленко. Різку відповідь на цю статтю дав І. Франко, якого підтримали І. Кокорудз, І. Верхратський (Лосун) та ін.

Східноукраїнські письменники висували такі звинуваченнят-аргументи:

1. Галичина не може претендувати на створення української літературної мови, бо вона становить лише малу частину України. Не може бути мови галицько-української, як не може бути мови херсонсько-української.

[1] Цит. за кн. *Чапленко В*. Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. — 1917 р.). — Нью-Йорк, 1955. — С. 195.

[2] *Дорошенко В.* Галичина й Велика Україна // Календар-альманах „Дніпро“. — Львів, 1924. — С. 11.

2. Створена в Галичині книжна мова — це макаронічне „язичіє“, незрозуміле більшості українського народу.

3. Ця мова відійшла від мови творів українських письменників Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка.

Отож, вважали вони, є всі підстави стверждувати й вимагати, щоб літературна мова була побудована на основі східних українських говорів. Б. Грінченко, проте, робив деякі поступки, заявляючи, що ми, мовляв, „Не сперечаємось і думаємо, що й ми мусимо, може, дечим поступитися нашим галицьким братам. Але ж ми маємо право сподіватися насамперед сього спочатку від галичан, бо не в галичан, а в нас були Квітка, Гулак-Артемовський, Марко Вовчок, Стороженко й інші“[1].

Б. Грінченко, звичайно, не мав рації, стверджуючи, що Галичина не може претендувати на провідну роль у створенні літературної мови, як не може на неї претендувати, наприклад, Буковина, Херсонщина, Київщина, Полтавщина. Порівнювати їх не можна. Адже жодна з цих частин України не мала своїх власних культурно-історичних традицій у створенні української культури, а Галичина все це мала, тому цілком могла претендувати на керівну роль у створенні української літературної мови. На Великій Україні Емським указом українська мова була заборонена і в зв'язку з цим вона не вживалася в офіційній сфері. Рідко нею послуговувалася інтелігенція і в побуті. У Галичині ж українською мовою, як відзначав І. Кокорудз, і вітали цісаря, і виголошували промови в сеймі, і викладали навчальні предмети в гімназіях, і писали листи та наукові праці, тобто використовували її „як в простій хаті, так і в найелеґантнішім сальоні“[2].

Б. Грінченко не міг не брати до уваги ці аргументи, тому віддавав належне й галичанам. Він писав, що можна у вузькому колі сперечатися про важливі речі, але це ніяк не завадить нам іти разом до однієї мети, і такі люди, як І. Франко, все ж таки будуть

---

[1] Названа праця. В Чапленка. — С. 197.

[2] Там само. — С. 198.

сидіти на покутті в українській хаті... „І коли б трапилося так, зазначав він, що нас, українців-русинів з Росії яким... випадком змушено не писати так, як ми пишемо, то ми й хвилини не вагаючись — почали б писати такою мовою, якою тепер пишуть автори тих галицьких віршів, знаючи добре, що хоча вона й не зовсім відповідає нашим смакам та звичкам, але все ж вони нам — своє, рідне“[1]. Він заявляв також, що не можна забувати, що „за кордоном існує 3 мільйони наших земляків, які не перетворилися ні на ляхів, ні на німців, а живуть українським життям і склали вже літературну мову. Нехай ця мова і шкандибає, але вона існує і її треба мати на увазі“[2].

Хоча мовні суперечки між представниками західної та східної традицій не припинялися, після 1905 року вони розгорілися з новою силою. На цей раз їх спровокував український письменник Іван Нечуй-Левицький, який дуже різко критикував галичан за їхню мову, виступав проти „обгаличанення“ української літературної мови. Свою думку він висловлював у багатьох листах до різних діячів української культури. У 1907 році він написав статтю „Сьогочасна часописна мова на Україні“, в 1912 — „Криве дзеркало української мови“. Він звинувачував у цій статті Михайла Грушевського, який нібито намагається шляхом „обгаличанення“ української мови з'єднати галичан з наддніпрянцями, він, мовляв, „вирішив нахрапом упровадити галицьку книжну мову і чудернацький правопис в українську писемність“[3].

До цієї дискусії були залучені А. Кримський, М. Грушевський, І. Стешенко, І. Франко, Б. Грінченко, В. Гнатюк, Модест Левицький, М. Пачовський та ін. Так, М. Грушевський був категорично проти ігнорування галицького варіанта літературної мови. „Ігнорувати цю культурну мову, вироблену такою тяжкою працею кількох поколінь, відкинути і спустити на дно і пробувати незалежно від тієї „галицької“ мови створювати нову культурну мову з на-

[1] Названа праця. В Чапленка. — С. 199.
[2] Там само.
[3] Там само. — С. 272.

родних українських говорів наддністрянських чи лівобережних, як дехто хоче тепер,– це був би вчинок страшно шкідливий, помилковий, небезпечний для всього нашого національного поступу. І ті.., що осуджують, цураються, паплюжать, дискредитують цю культурну мову, роблять погану послугу українству...“[1]

М. Грушевський виступав проти тих, хто сперечався за дрібниці — як писати постфікс **ся**, скільки крапок ставити над **і** та ін. Головне, на його думку, — працювати. Розумні люди самі зрозуміють, що до чого. „Селяни не діти, щоб турбуватися якимись крапками над **і** чи тим, як писати *життє* чи *життя*“[2]. До речі, він пропонував писати в називному відмінку саме форму *життє,* завдяки чому була б ліквідована омонімія форм називного та родового відмінків однини та називного множини *(життя).* Він закликав до єднання усіх частин України, йти „дорогою взаємних поступок і толерантності“, не звертаючи уваги на діалектологічні та культурно-історичні відмінності між частинами великої української землі, „не кидатися, як бик на червону хустину, на кожну мовну чи орфографічну відмінність“ тільки тому, що „у нас не використовують, у нас не розуміють“. Не треба чіплятися за те, що ділить і роз’єднує.., а берегти те, що об’єднує“, і це зміцнювати та розвивати[3].

Треба відзначити, що М. Грушевський, який стояв у багатьох питаннях на боці галичан, викликав злобу й у шовіністично налаштованих російських учених. Навіть сучасні російські діячі не можуть простити йому його українського патріотизму. Дуже різко атакує його у книзі „Украинский сепаратизм в России“ її редактор Михайло Смолін, звинуваючи М. Грушевського в тому, що це він, мовляв, назвав малоросів українцями, а Малоросію Україною, що це на його совісті лежить великий внесок у винахід особливого

---

[1] Цит. за: *Ковалів П.* Михайло Грушевський у боротьбі за українську мову // Грушевський Михайло. Статті, спогади, документи і коментарі / Записки НТШ. — Т. CXCVII. — Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1978. — С. 43.

[2] Там само. — С. 50.

[3] Там само. — С. 53 .

„украинского языка“, що „на изобретение своего украинского языка самостийники положили сил не менее, чем на искажение русской истории“[1].

Досить помітною фігурою у процесі становлення й формування української літературної мови в Галичині в кінці XIX — початку XX століття був видатний український учений Володимир Гнатюк. Навіть перелік його мовознавчих статей свідчить про те, що він не був байдужим до питань кодифікації мови: „В справі нашої літературної мови“, „В справі нашої народної мови“, „В справі української правописи“, „Чи можливе тепер у нас уодностайненє літературної мови й правописи?“, „Чи розріжняти в нашій правописі тверде і м’яке **і**?“, „Як писати займенник *ся* при дієсловах“ та інші.

Він відстоював правопис Євгена Желехівського, вважаючи його досить прогресивним, таким, що відображає народну вимову, тобто фонетичний принцип, і водночас забезпечує зв’язок з етимологією слова.

Новий політичний поділ України після перемоги більшовицького режиму призупинив мовні дискусії. Розбіжності були якоюсь мірою улагоджені в 1927 році з прийняттям консенсусного зведення орфографічних правил у Харкові. Західноукраїнські вчені й письменники користувалися ним (з елементами „желехівки“) до 1939 року, але в східній частині України він був скасований та заборонений у 1933 році як буржуазно-націоналістичний. Використовувався він тільки в українській діаспорі.

Як бачимо, упродовж цілого XIX століття в Галичині точилася боротьба за українську літературну мову. Заради справедливості треба відзначити, що цісарський режим, якщо особливо не сприяв, то й не заважав галичанам-українцям розвивати свою мову і культуру. Якщо виникали якісь проблеми в цих питаннях, то пов’язані вони були або з протидією польського чиновництва,

---

[1] *Смолин М.* „Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет“ // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. — Москва, 1998. — С. 12.

або зі внутрішніми незгодами між самими галичанами, тобто між прихильниками москвофільства та народовських ідей. І якщо українська літературна мова в Галичині ще на кінець XIX ст., на думку деяких східноукраїнських письменників і вчених, не досягла високих кондицій, вона все ж послужила добрим і міцним фундаментом для становлення і стабілізації сучасної української літературної мови. Якби австрійсько-цісарський режим був видавав циркуляр за циркуляром про заборону української мови, як це робив російський царат на Сході України, хто-зна, чи була б нині Україна україномовною...

Саме в Галичині східноукраїнські письменники мали можливість друкувати свої твори, коли діяв Емський указ, саме завдяки Галичині сучасна українська літературна мова увійшла в життя українців як єдина національна державна мова. Одночасно збереглися в своїй питомій автентичності й народні говори, особливо в західній частині України, які активно функціонують у народному побуті. Можливо, тому збереглися дотепер і розбіжності між галицькою та східноукраїнською писемними традиціями, які навряд чи вдасться в найближчому часі подолати, і повного консенсусу, повного задоволення амбіцій сторін, напевне, навряд чи вдасться досягти.

У мовознавчій літературі були окремі спроби висвітлити питання про становлення та формування української літературної мови в Галичині[1], але монографічного опису про це досі ще не-

[1] Див: *Лев Василь.* Боротьба за українську літературну мову в Галичині та за характер її // Збірник на пошану Івана Мірчука (1891–1961). — Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974. — С. 67–86; *Мацюк Галина*. Прескриптивне мовознавство в Галичині. — Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — 373 с.; *Бідер Герман.* Українська мова в Габсбурзькій монархії (1772–1918) // Мовознавство. — 1997. — № 1. — С. 24–29; *Бідер Герман.* Галицькі та буковинські граматики української мови (1850–1918) // Українська мова. — 2006. — № 2. — С. 15–29; *Лесюк М*. Боротьба за українську літературну мову в Галичині (середина XIX ст.) // Вісник Харківського університету. — № 491. — Серія філологія, Харків, 2000. — С. 185–189; *Лесюк М*. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — 2003. — № 9. — С. 145–154

має. Між тим, ця проблема викликає значний інтерес. Далі ми спробуємо детальніше розглянути питання про перипетії в історії становлення української літературної мови в Галичині від початку XIX до початку XX ст., про боротьбу думок галицьких учених, мовні дискусії між ними, про їхні мовознавчі праці, про внесок західноукраїнських письменників і вчених у розвиток української літературної мови в Галичині, про роль греко-католицького духовенства у цій важливій справі.

Предтеча українського мовознавства в Галичині

Серед галицького прогресивного духовенства, як було відзначено, виділявся священик, крилошанин із Перемишля Іван Могильницький.

Народився він 1777 року, закінчив теологічний факультет Львівського університету, у 1808 р. одержав висвячення. Спочатку був парохом, потім деканом, а в травні 1817 року був призначений крилошанином соборного Перемишльського крилоса. Одночасно був призначений ще за єпископа Михайла Левицького (а потім, у 1818 році, це призначення підтвердив новообраний єпископ Іван Снігурський) головним „надзирателем“ над школами Перемишльської єпархії.

Іван Могильницький з великою енергією та ентузіазмом узявся за організацію українських народних шкіл і в цій справі мав активну й дійову підтримку перемишльського єпископа, а з 1815 року митрополита Михайла Левицького, який звернувся із закликом до сільських парохів відновити народні школи, що колись були майже в кожній парохії. Усвідомлюючи велику потребу в учителях для цих шкіл, митрополит заснував дяко-вчительський

та ціла низка інших *його ж* статей (див. посилання та в списку використаної літератури); *Мозер М.* Український П’ємонт? Дещо про значення Галичини для формування, розбудови й збереження української мови / Міхаель Мозер. — Львів : Центр гуманітарних досліджень; К. : Смолоскип, 2011. — 160 с. та інші *його ж* праці; *Барчук М.* Розвиток української літературної мови в Галичині середини XIX століття: фонетика, граматика, лексика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 „Українська мова“ / Барчук М. В. — Івано-Франківськ, 2012. — 18 с.

„інститут“, який почав активно функціонувати уже з 1817 року. Ініціатором цієї справи був І. Могильницький.

Можна припускати, що І. Могильницький був ініціатором та автором листів єпископа М. Левицького до президії губернії про впровадження української мови в народні школи, яка була звідти витіснена. У 1816 році були направлені дві такі просьби, досить аргументовані, оперті на закони австрійського уряду, але „губернія“ відповідала відмовою, мотивуючи її тим, що в Галичині, мовляв, проживають не тільки українці, але й поляки латинського обряду, отже, треба було б тримати двох учителів. Усно хай собі використовують українську мову, але в писемній формі не можна, бо немає такої писемної мови, як руська, цією мовою не видаються цісарські укази, вона ніде офіційно не вживається. Та в цьому, мовляв, і немає потреби, бо галицький хлоп прекрасно розуміє по-польськи. Крім того, мовляв, великі труднощі були б для засвоєння азбуки кирилиці, яка вживається тільки в церковних книжках. Яка користь була б для селянина від цієї грамоти — хіба що міг би читати тільки церковні книжки. У зв’язку з цим митрополитові М. Левицькому „порадили“ при навчанні української мови користуватися латинськими (польськими) буквами. Це була перша, але далеко не остання спроба запровадити в українській мові латинсько-польському графічну систему.

Слід віддати належне єпископові М. Левицькому, що він не заспокоївся на цьому і звернувся зі скаргою до цісаря Франца І. З губернії знову на це відповіли, що не заперечують проти навчання релігії українською мовою, але ніяк не можна допускати її, українську мову, до народних шкіл, бо це зароджувало б зерна сепаратизму, і немає, мовляв, учителів, немає жодної літератури, друкованої цією мовою, та й самі священики використовують тільки польську мову і т. под.

Треба віддати належне й цісарському урядові, який не схвалив орієнтацію губернських властей на полонізацію Галичини. За розпорядженням Відня у Львові знову була скликана шкільна комісія, більшість членів якої мала пропольські настрої. Незва-

жаючи на протести М. Левицького та І. Могильницького, комісія підтвердила статус-кво, тобто вирішила, що „крайовою“ мовою в Галичині є польська мова. Правда, парохам „дозволялося“ вчити українських дітей катехизму українською мовою, можна було їх учити писати й читати по-українськи, але разом з тим визнано, що українські діти мусять учитися польською, бо тільки польська є офіційною мовою Галичини, саме, мовляв, нею звертається монарх до своїх громадян (насправді ж, монарх „говорив“ зі своїм народом німецькою мовою і його послання з таким же успіхом можна було перекласти українською, як і польською). Якщо ж хтось із представників греко-католицького обряду (терміни „українець“ чи „русин“ поляки в офіційній сфері ніколи не вживали, тим самим даючи зрозуміти, що є, мовляв, один польський народ, але різних релігійних орієнтацій — римо-католики і греко-католики) бажав би вчити свій катехизм, читаючи свої церковні книжки, то цьому можна легко зарадити, переклавши їх польською мовою або хоч надрукувавши латинськими (читай — польськими) літерами.

Український єпископ знову опротестував цю ухвалу. Іван Могильницький написав обґрунтований протест, що складався аж із 33 параграфів, але й на цей раз губернія зігнорувала його. У губернському рішенні від 18 травня 1818 року було підтверджено всі попередні позиції. Сільським парохам рекомендувалося дбати, „наскільки це можливо“, щоб діти греко-католицького обряду могли вчитися читати й писати також по-українськи, але мовою викладання, панівною мовою була польська. У змішаних громадах урядом фінансувалася тільки польська школа, а українську треба було утримувати людям своїм коштом.

У цьому рішенні був ще ряд позицій, спрямованих на затирання української мови, ополячення українського населення Галичини. Так, нагляд і контроль за діяльністю школи покладався на деканів латинського або греко-католицького обряду, залежно від того, яких учнів у школі було більше. Тож під час вияснення етнічного складу учнів школи українських дітей проганяли зі

школи, щоб засвідчити при комісії більшість польських школярів. У результаті таких зусиль польської шляхти незабаром Галичина майже суцільно була покрита мережею польських шкіл.

Польська урядова верхівка мала в своєму арсеналі й інші засоби полонізації населення Галичини. Якщо в якомусь селі все-таки закладали українську школу, все робилося, щоб позбавити її вчителя-дяка. Цих напівграмотних „учителів", які самі мало що більше знали від своїх учнів, віддавали, як уже зазначалося, в рекрути, хоч був цісарський указ, який забороняв брати їх до війська. Тут же поширювалися чутки, що „грамотних" людей цісар віддаватиме на службу турецькому султанові або забиратиме до військової служби взагалі. Крім того, часто й шкільні приміщення конфісковували і забирали для інших потреб.

І все ж, незважаючи на такі несприятливі умови, сільське населення вишукувало можливості для організації й утримання українських шкіл. Більше того, часто складалося так, що селяни мусили утримувати дві школи: одну німецько-польську, у якій навчалися єврейські та польські діти, а другу українську, де вчилися діти свої. Бажаючих навчатися в українських школах було багато, тому українські школи були надто переповнені у той час, як польські класи пустували. Вище шкільне начальство, намагаючись нібито створити належні умови для навчання, переганяло дітей з українських шкіл у польські і так здійснювало свою асиміляторську політику. Дитина, провчившись кілька років у німецько-польській школі, фактично втрачала цей час намарне, бо потім цю німецьку науку швиденько забувала, не маючи можливості використати й застосувати її в житті.

Культурно-просвітницька і наукова діяльність Івана Могильницького

Культурно-освітня ситуація на селі, зокрема в Перемишльській єпархії, дещо змінилася в кращий бік із заснуванням у кінці 1815 року першого в Галичині українського просвітнього товариства, організатором якого був Іван Могильницький. Статут цього товариства, який склав І. Могильницький, був затверджений цісарем у липні (5-го числа) 1816 року і тоді ж був опублікований. Він передбачав поліпшення й активізацію освітньої справи, поширення творів релігійного і світського характеру, підготовку й видання книжок для школи, причому написаних доступною народною мовою, та здійснення ряду інших культурно-освітніх справ. Як писав Іван Франко, цей статут „є важливим документом для історії нашого національного розвитку і для історії поглядів нашої інтелігенції на простий народ і його життя, а також на засоби і цілі його освіти“[1]. У статуті давалася широка й об'єктивна характеристика тогочасної дійсності. Закликаючи селян до послуху й лояльності до цісарської влади, критикуючи й звинувачуючи їх у багатьох „гріхах“ і негідних учинках стосовно режиму, автор статуту одночасно свідомо або й ненавмисне змальовував реальну картину життя тогочасного галицького селянина. „Напрацювавшись цілий тиждень на городах, полях і при дорогах, — відзначалося в статуті, — рільник відчуває потребу спокою і відпочинку, внаслідок чого часто занедбує відвідування парафіяльної церкви і релігійну науку і або в нікчемній бездіяльності відпочиває дома, або ж шукає розваги в шинках і пияцтві... Змушений привчати своїх дітей уже з раннього дитинства допомагати йому в польових роботах, він не має часу дбати про те, щоб вони здобували релігійну науку, не посилає їх до парафіяльних шкіл і на навчання катехізису“[2].

---

[1] *Франко І.* Нариси з історії української літератури в Галичині. // Франко І. Твори : в 50 т. — Т. 27. — К., 1980. — С. 137.

[2] Там само. — С. 137–138.

Як відзначає І. Франко, автор статуту добре бачив і влучно окреслив багато важливих суспільних явищ своєї доби, влучно охарактеризував становище і настрої сільського люду. Можливо, що тут було забагато релігійного моралізаторства, але якби тут було його менше і був зроблений більший акцент на соціальних умовах життя галичан, статут просто не був би апробований і затверджений цісарем.

Характерний є розділ статуту, що стосується мови, якою мали бути видавані книжки цього товариства. „Ті книжки мають бути написані так, щоб і неосвічене громадянство (rudis plebecula) могло їх уживати, тобто мовою народною (sermone vulgari), уживаною по селах, причому треба буде стерегтися грубих помилок хлопської мови (duros loqulae plebae errores) і опрацьовувати книжки так, щоб вони були легко зрозумілі і для найпростіших, а все ж таки схилялися до більш досконалого вислову (elegantiorem sermonem), щоб у цей спосіб і хлопська мова хоч посередньо вдосконалювалася, і простий народ, призвичаєний до досконалішого вислову, легше міг пізніше розуміти те, що прилюдно співається під час богослуження“[1].

Ці засади пізніше І. Могильницький підтвердить і закріпить у своїй граматиці, але й тут, і там він, хоч і вважає народну мову основою народної освіти й літератури, все ж підходить до неї не без шляхетського упередження як до простацького, за висловом І. Франка, говору, повного помилок, який вимагає „ушляхетнення“ і розвитку за зразком церковної мови[2].

Товариство очолив І. Могильницький, до нього входили сільські священики і навіть парох церкви св. Варвари у Відні, майбутній єпископ перемишльський Іван Снігурський. Однак, незважаючи на надзвичайно лояльний щодо уряду статут товариства, на його релігійну спрямованість, вороги українського відродження, зокрема польське духовенство, зуміли перешкодити діяльності

---

[1] *Франко І.* Нариси з історії української літератури в Галичині. — С. 137–138.

[2] Там само. — С. 150.

товариства. До Папи Римського пішли таємні доноси й інсинуації, що діяльність товариства нібито може призвести до ворожнечі між польським та українським кліром, що статут товариства, мовляв, ігнорує Святий Престол у Римі і т. под. Так перше просвітнє товариство у Галичині припинило свою діяльність, ще фактично її й не розпочавши. Треба, однак, визнати, що створення товариства, розмови навколо нього все-таки сколихнули громадську думку в Галичині; попри великий національний прес з боку польської шовіністично настроєної шляхти подекуди пробивалися промені національної самосвідомості, проявлялися окремі потуги пробудження українства.

Як було зазначено, ще в 1790 році був виданий „Букварь языка словянского чтенія і писанія", який був своєрідною енциклопедією для українських школярів. Особливо цінний був тут додаток до Букваря. „**Свѣцкая політика**", написаний народною мовою. М. Возняк вважає, що якби й далі були розроблялися шкільні й інші книжки в дусі „**Свѣцкои полѣтики**", то вже у кінці XVIII ст. можна було б говорити про відновлення українського літературно-просвітницького руху[1].

Ціла низка шкільних книжок вийшла, власне, з-під пера самого І. Могильницького. У 1815 році він видав „Науку хрістіянскую по ряду катехизму", у 1816 — „Букварь славяно-рускаго языка", який перевидавався в 1817, 1819, 1826 і 1827 рр.; у 1817 році — „Катехизисъ малый для училищъ парафіяльнихъ", який цілих 70 років виконував благородну роль навчального посібника (детальний опис його Букваря, а також Катехизису та інших праць Могильницького є в статтях австрійського вченого-славіста Михаела Мозера[2]). У тому ж 1817 році Могильницький видав також

[1] Див. *Возняк М.* Просвітні змагання... — С. 15.

[2] *Moser Michael*. Важливий крок в історії підручників з української мови: Перші два видання букваря Івана Могильницького (Буда 1816 р., Львів 1819 р.) // Studia Russica. — Budapest, 2005. — P. 89–114; *Mozer Michael*. Do historii języka ukraińskiego w Galicji. Katechizm Jana Mogilnickiego (1815) // Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim : materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. (Białystok–Supraśl, 27–29 maja 2002) / red. Z. Abramowich // Studia slawistyczne, 3. — Białystok, 2002. — S. 70–74.

„Правила школьныя“ тощо. Можна подивуватися наполегливості й працьовитості цієї людини, адже, щоб видати книжку, навіть шкільний буквар, треба було пройти через численні бюрократичні заслони, через церковну, політичну і поліційну цензуру, треба було довго чекати, щоб книжка побачила світ.

Однак ці перешкоди не зупиняли видатного подвижника українського письменства, найосвіченішого і найвідомішого українця першої третини XIX ст. в Галичині. Він розпочинає серйознішу працю — працю над граматикою української мови, що була першою ластівкою у дослідженні і спробі нормалізації української мови не тільки в Галичині, але й в Україні, якщо не брати до уваги граматики О. Павловського.

У 1829 р. у „Czasopiśmie naukowym księgozbioru im. Ossolińskich“, як уже про це йшлося, була надрукована „Rozprawa o języku ruskim“, яку написав І. Могильницький ще 1822 року як рекурс-аргументацію до президії губернії, що не давала дозволу митрополитові М. Левицькому написати „посланіє“ до вірних на відпуст церковнослов'янською мовою, заявивши, що для послань, писаних „кирилскою мовою“, вона не має цензора, тож нехай митрополит пише свої „посланія“ зрозумілою (тобто польською!) для людей мовою[1].

Очевидно, що просвітнє товариство, засноване І. Могильницьким у Перемишлі, а також розуміння необхідності піднесення із забуття української народної мови і впровадження її в офіційну сферу спонукали й стимулювали І. Могильницького до праці над граматикою української мови. Надрукована його „Rozprawa o języku ruskim“ в оригіналі носила назву „Вѣдомость о язицѣ рускôмъ“ і являла собою скорочений варіант оригіналу. Вона була своєрідним вступом до цієї граматики. Можна думати, що на час написання „Розправи“ граматика була вже готова. Це підтверджує просьба митрополита М. Левицького до губернатора графа Тааффе від 18 вересня 1823 р. про дозвіл на друкування граматики.

[1] Див. *Маковей Осип*. Три галицькі граматики. — С. 8.

У своєму листі до губернатора митрополит писав, що той факт, що українська мова цісарським декретом від 12 квітня і рішенням губернії від 22 травня 1818 року дозволена й допущена як мова навчання дітей релігії у народних школах Галичини й Буковини, свідчить про необхідність створення підручників цієї мови[1].

Незабаром (10 лютого 1824 року) дозвіл на друк книжки був виданий, однак їй так і не судилося бути надрукованою. Сам І. Могильницький, очевидно, не мав на це коштів, а митрополит М. Левицький, якому автор передав свою працю, теж не спромігся зібрати якихось 200 золотих ринських і видати її.

Отже, „**Грамматика языка Славено-руского юже сочини Іоанъ Могѣльнѣцки**“ збереглася у двох рукописах. Один був виконаний кирилицею для цензури і другий — скорописом. Сумніву немає, що граматика була б справила великий вплив на розвиток української літературної мови в Галичині, але ще більша її заслуга була б у своєрідній репрезентації української мови як такої, причому як мови самостійної, рівної з іншими слов’янськими мовами, у тому числі й із польською та російською, діалектом чи наріччям яких її вважали.

Правда, завдяки старанням І. Могильницького наукова громадськість слов’янського світу (а може, й трохи ширше) все-таки мала можливість ознайомитися з основними рисами й особливостями української мови, які він ґрунтовно описав у своєму рекурсі 1822 року, що був опублікований, як уже зазначалося, у 1829 році польською мовою під назвою „Rozprawa o języku ruskim“[2]. Отже, у цій „Розправі“ І. Могильницький уже на самому початку сміливо стверджує, що „руська мова“ і „руський народ“ є головними

[1] Див. *Возняк М.* Студії над галицько-українськими грамматиками XIX в. / Михайло Возняк // ЗНТШ. — Т. LXXXIX, 1909. — С. 117. Далі — *Возняк М.* Студії...

[2] Ця праця була опублікована також у російському перекладі (про це далі). У 1837 та 1848 рр. була надрукована польською мовою у Львові окремою брошурою. Посилання даватимемо на публікацію 1848 року. Так само далі розглянемо і саму граматику І. Могильницького.

відгалуженнями слов'янщини, тільки, на жаль, руська мова є найменш знана і по-різному „звана“[1].

Так, з гіркою іронією зазначає І. Могильницький, перелічуючи й характеризуючи слов'янські мови, Богуміл Лінде в своєму словнику польської мови, а також Йозеф Добровський у своїй „Institutiones linguae Slawicae“ „забули“ назвати „руську“ мову як мову, рівну з іншими слов'янськими. Інші вчені, як далі зазначає І. Могильницький, ідентифікують (беруть за одно) її зі старослов'янською (Й. Рорер у своєму дослідженні про слов'янські народи в австрійській монархії), мішають з діалектами російської (знову Й. Добровський в Історії чеської мови), вважають її за мішанину мови слов'янської (старослов'янської), російської та польської (М. Греч у Нарисі російської літератури), або діалектом (повітовою, провінціальною) польської (знову Б. Лінде в передмові до перекладу Гречового „Нарису“), як мову дику і „необтесану“ вилучають її з кола „освічених“, упорядкованих мов (М. Карамзін у своїй Історії російської держави).

І. Могильницький не погоджується з тим, як дехто називає українську мову. Неправильною, на його думку, є назва „малоруська“, не згідний він з німецькими назвами українців та їх мови „Rusniaken“, „rusniakische Nation“, „rusniakische Sprache“ (правильно, як він вважав, було б „ruthenische Sprache“). Грубою помилкою вважається, на його думку, самовільна зміна назви народу та його мови. Ці назви мають бути оперті на історію. Історичною ж назвою батьківщини руського народу була назва Русь, і його мова інакше не може називатися, тільки „руська“. Що стосується Росії, то ця назва постала лише у XVIII ст., отже, й назва „російська мова“ є пізнішою.

Автор „Розправи“ наводить цікаву і дуже правильну думку, що народ може втратити свою самостійність, але народність (narodowość), тобто національна приналежність і мова залиша-

---

[1] Див. *Rozprawa* o języku ruskim przez Jana Mogilnickiego. — We Lwowie, 1848. — 26 s.

ються назавжди його власністю, „якої йому жодна сила видерти не зможе“[1]. Слава і досконалість мови не залежать від долі народу. Уже кілька віків минуло, як упала держава руська, закладена Володимиром Великим, але руська мова існує досі і звучатиме довго в устах руського народу поруч з іншими слов'янськими мовами.

І. Могильницький нагадує, що в руських землях, підлеглих польській короні, руська мова була не тільки мовою народу, але мовою уряду, уживаною при дворі литовських князів, і підтвердженням цьому є литовський статут, який був написаний українською мовою, що був чинний для Литви й України. Ця мова була також мовою суду, нею зверталися до людей король, суддя, урядовець; у церквах літургії відправлялися слов'янською мовою. Автор стверджує, що в кляшторі Бернардинів у Львові зберігається більше ста томів судових та урядових справ з того часу, написаних „руською“ мовою. І. Могильницький наводить довгий список шляхетських родин, які користувалися українською мовою, поки не перейшли на латинський (римо-католицький) обряд з обрядовою польською мовою.

Описуючи славу української мови в минулих часах, І. Могильницький ставить риторичне запитання: чому така давня і славна мова вийшла з ужитку? Чому розмовляють нею хіба що тільки прості люди, дрібна сільська шляхта і духовенство грецького обряду? Чому занедбана літературна українська мова, якою написано немало історичних праць? Тут же дає він і відповідь: історичні твори з кінця XVI та XVII ст. свідчать, що утиски і зневажливе ставлення до русинів дійшли до того, що, аби їх уникнути, багато з русинів почали зрікатися власного роду і соромитися мови своїх батьків[2].

Третій розділ „Розправи“ І. Могильницький розпочинає твердженням, що українська мова відрізнялася завжди від інших відгалужень праслов'янської мови, особливо від церковнослов'янської, польської і російської, яка раніше називалася московською. При

---

[1] Див. *Rozprawa*... — С. 5.

[2] Там само. — С. 11.

цьому він посилається на відомих авторів, які підтверджують цю тезу (М. Смотрицький, В. Копітар, П. Скарга, Ст. Клечевський, М. Ломоносов тощо).

У IV і V розділах „Розправи" І. Могильницький обстоює для української мови назву „руська" мова, бо „в усіх землях руських, що знані під назвою Малої і Червоної Русі, був один і той же діалект", а „якщо йде мова про діалект книжний (літературну мову. — М. Л.), то назви діалект малоруський, чи малоросійський, і білоруський ніщо інше не означають, як руський"[1].

Отже, І. Могильницький цілком логічно вважає, що оскільки держава наша мала назву „Русь", то й мова наша повинна мати назву „руська", а не „малоруська". Правда, І. Могильницький під назву „руська" мова підгортає й мову білоруську, але за це його особливо засуджувати не слід, оскільки білоруська мова на той час не була ще описана й репрезентована настільки, щоб її можна було відрізнити від мови української. Автор „Розправи" не міг мати під руками записів народної мови з території нинішньої Білорусі і скоріш за все робив свої висновки на основі писемних пам'яток минулих століть (багато з них він називає), які написані були староукраїнською мовою, що незначною мірою відбивала диференціальні риси мовлення окремих регіонів. Однак не стверджував він цього і насліпо, він мусив мати якісь зразки мовлення, бо пише: „В звичайній мові (народнорозмовній. — М. Л.) мають місце деякі відмінності, але настільки малозначні й рідкісні, що можна стверджувати сміло, що на Білій і на Малій Русі розмовляють однаково і тою самою мовою. Хто тільки добре прислухається до русина від Києва, Чернігова, Брацлава, Львова, Перемишля, Бреста, Смоленська і Полоцька, той не заперечуватиме цієї істини. Незначні відмінності у вимові голосних **є** та **ѣ**, запозичені від побратимів-сусідів деякі слова не змінили істотно руської мови, не можуть становити окремих мов"[2].

---

[1] Див. *Rozprawa*...— С. 14.
[2] Там само. — С. 15.

Не мав рації І. Могильницький також, стверджуючи, що книжна українська мова не змінилася ще з часів ХШ ст. Правда, в Галичині тоді ще не було якихось літературних творів, які б могли заперечити цю тезу. Але на Східній Україні вже була „Енеїда“ І. Котляревського, уже були етнографічні записи М. Цертелєва та М. Максимовича, які яскраво продемонстрували великі можливості народної мови в літературі. Отже, як бачимо, І. Могильницький не відрікся від старокнижної мови, що базувалася на церковнослов'янській, допускав, як це робив у Росії М. Ломоносов, що є мова „вищого“ стилю як мова літературна, і мова „нижча“ — народнорозмовна. Цього погляду на два стилі в нашій мові чи, власне, на дві різні мови дотримувалося багато вчених-галичан і після І. Могильницького; він, цей погляд, затьмарював уми пораженим москвофільською бацилою галицьким ученим ще впродовж цілого XIX століття, а якщо поглянути на цю проблему ширше, то можна переконатися, що ця бацила пустила глибокі і широкі метастази, бо українську мову вважають „нижчою“ і схиляються перед російською в Україні ще й дотепер. Як пише О. Маковей, „В самих початках відродження галицької Руси отсе непорозуміння у справі книжної мови дало широку основу до дальших непорозумінь: до відновлення в книжках старої, але новими авторами грубо попсованої церковно-слов'янської мови, а вкінці й до заведення российської мови. Ще про зносини Поґодіна з Галичанами не могло бути й мови, але вже основа до российщини була; сам Могильницький не знівечив її, бо хоч не признавав российської мови за руську, але й не вважав простої селянської мови можливою для книжок“[1].

Розділи VI і VII „Розправи“ І. Могильницький присвятив спростуванню тези, що, мовляв, українська мова відокремилася від польської і становить її діалект, є її провінціальним різновидом. „Українська мова не утворилася від польської“, — стверджує учений[2], — ба більше, „сучасна польська мова своєю чистотою,

[1] *Маковей Осип*. Три галицькі граматики. — С. 16.

[2] Див. *Rozprawa*... — С. 18.

багатством, а навіть складом своїм у великій мірі повинна завдячувати українській мові“.

Аргументуючи цю думку, І. Могильницький пише, що українська мова має таку ж долю, як і народ український, отож як народ є окремим, самостійним народом, так і його мова не виникла з польської мови; навпаки, вона розквітла значно раніше, ніж польська. Не можна заперечити того, що українська мова могла дещо запозичити з польської. Але окремі слова, хоч би навіть у значній кількості, що зустрічаються в різних слов'янських мовах, нічого іншого не доводять, як лише те, що всі слов'янські мови походять з одного кореня і є споріднені між собою.

І. Могильницький зазначає, що українська мова уже п'ять віків тому була „освіченою“, впорядкованою і здатною до письменства. Літописець Нестор писав історію Русі цією мовою уже в XI ст., і для русинів XIX ст. вона не є настільки незрозумілою і відмінною від тої, яку тепер вони уживають, наскільки сучасна польська відмінна від мови польських пам'яток XV ст.

І. Могильницький аргументовано спростовує також думку, що українська мова нібито є діалектом російської. Навпаки, пише він, „Спричинювалася й справді немало малоруська мова до зростання, краси і багатства мови російської; не заперечують і не можуть того заперечувати самі росіяни“[1]. Підтверджуючи цю думку, він зазначає, що російським письменникам, які надто захопилися наслідуванням французької мови на шкоду російській, Шишков рекомендував орієнтуватися на джерела і зразки чистої „рушчини“ і з них гаряче рекомендував учитися, їх триматися як у мові усній, так і в писемній.

Закінчує свою працю І. Могильницький розділом, у якому протестує проти зверхності деяких німецьких учених і письменників, що називають українців Галичини „русняками“, а мову їх „rusniakische Sprache“. Він пише, що не годиться письменникам видумувати штучні зневажливі назви для того чи іншого народу і його мови. Тут він ще раз наголошує, що немає жодної потреби доводити, що український народ Галичини є окремим народом

[1] Див. *Rozprawa*... — С. 23.

від польського, і ніхто не може відняти у нього його національності, етнічної приналежності і його мови.

Важко переоцінити значення цієї праці. Вона була написана в той час, коли українська мова в Галичині зазнавала особливого утиску з боку поляків, які всіляко намагалися принизити, придушити її, довести, що вона не має права на життя й офіційне використання.

Звичайно, що в той час, коли були закриті українські кафедри у Львівському університеті, причому не без допомоги самих українських професорів, коли ці ж професори не знали, якій мові — церковнослов'янській чи народній українській — віддати перевагу у викладанні, коли не було жодних друкованих досліджень української мови ні своїх учених, ні зарубіжних, Іванові Могильницькому нелегко було знайти правильний шлях до істини і висловити її рішуче. І все ж гострий розум, тонка наукова інтуїція, велика патріотична відданість своєму народові, вболівання за долю української мови допомогли йому вибрати добру дорогу і написати мудру й дуже потрібну велику статтю з історії української мови.

Значно пізніше Осип Маковей писав, що „Вѣдомость“ була першою науковою розвідкою про українську мову в Галичині, вона „давала молодому поколінню Русинів, як Йосифови Левицькому, Йосифови Лозинському, М. Шашкевичеви і його товаришам, першу наукову основу для зрозуміння становища руської мови поміж иньшими славянськими мовами“[1].

Роблячи огляд української літератури, Іван Вагилевич ще в 1848 році гідно оцінив „Вѣдомость“ І. Могильницького, зазначивши, що вона є „roslidowanie o ruskom jazyku uczeno uložennoje“[2].

Академік М. Возняк відзначав, що „Вѣдомость“ „Рішучою обороною самостійности української мови повнила... громадян-

[1] *Маковей Осип.* Три галицькі граматики. — С. 13.

[2] *Wagilewicz I.* Zamitki o ruskoj literature // Dnewnyk Ruskij. — Львів, 1848. — Ч. 9. — С. 38.

ську службу й накликувала до такоїж молодих охочих робітників. Можна жалкувати, що ся розвідка не вийшла по німецьки й по українськи. Український її текст був би подав гарний примір наслідникам Могильницького: Левицькому, Лозинському й Вагилевичеви не вбирати своїх граматик у чужу зверхню одежу, німецьку чи польську, а старатися уложити в українській мові“[1].

Вихід у світ „Вѣдомості о рускомъ языцѣ“ без перебільшення можна назвати видатною подією в історії українського мовознавства, бо І. Могильницький у цій праці вперше офіційно, авторитетно й аргументовано заявив на весь слов’янський світ, що українська мова — це мова окрема, самостійна і рівна з іншими слов’янськими мовами, що вона не є жодним діалектом ні російської, ні польської мов. Про наукову вагу цієї праці може свідчити той факт, що вона була перевидана кілька разів. Після опублікування її в „Czasopismie naukowym księgozbioru im.Ossolińskich“ у польскім перекладі Людвига Набєляка під назвою „Rozprawa o języku ruskim“ у 1829 році вона вийшла, як зазначалося, окремою брошурою під такою ж назвою у 1837 та 1848 роках. З польського варіанта її було передруковано двічі російською мовою — перший раз у 1838 року (січень) у „Журнал-і Министерства Народного Просвѣщенія“ під заголовком „О Русскомъ языкѣ“ (стор.17–43), другий раз у „Записках о Южной Руси“ (т.2, Спб., 1857) під заголовком „О древности и самобытности южно-русскаго языка“ (с. 261–278) з ініціативи і подачі Пантелеймона Куліша. Повний текст „Вѣдомості о рускомъ языцѣ“ у мові оригіналу все-таки був опублікований, але аж у 1910 р. академіком М. Возняком в Українсько-руськім Архіві за 1910 р., Т. V. У 2001 році текст, виданий М. Возняком, був перевиданий для сучасного читача накладом у 200 примірників в Інституті українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника зі вступною статтею та примітками професора Василя Ґрещука[2].

---

[1] *Возняк М.*. Студії... — Т. XC. — С. 72.

[2] Див.: *Могильницький І.* Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ. / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Василя Ґрещука. — Івано-Франківськ : Плай, 2003. — 132 с.

„РУСЬКА ТРІЙЦЯ“ І ЇЇ МОВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Про „Руську трійцю“ уже написано чимало, але вона й заслуговує, щоб писали про неї, бо її діяльність у справі формування, пропаганди і нормування української літературної мови в Галичині у першій половині XIX століття та її внесок в історію розвитку української мови взагалі переоцінити неможливо.

Як уже про це йшлося і як буде видно з аналізу наступних мовознавчих праць, українська народна мова в Галичині не мала на початку 30-х років, та майже упродовж цілого XIX ст., доступу до літератури і всі добрі наміри возвести її в ранг літературної залишалися тільки намірами. В офіційній сфері панували німецька, польська, немало наукових праць друкувалося латинською мовою. І хоча цісарські декрети дозволяли і навіть пропонували розвивати простонародну мову, умови суспільного життя не сприяли її розвиткові.

Однією з головних причин повільного проникнення в літературу народної мови було те, що всі освічені люди, які якоюсь мірою спричинилися до розвитку писемності і культури в Галичині, були священиками. Вони були прив’язані до церковнослов’янської мови, яку вважали священною і канони якої боялися порушити. Тому літературні спроби, які подекуди появлялися, були написані старою книжною українською мовою, сформованою під величезним впливом церковнослов’янської. Ця мова була насправді далекою від народної, була чужою і незрозумілою широким верствам простих неосвічених людей. Автори цих творів дотримувалися етимологічного правопису, який через свою штучність і складність дуже нелегко піддавався до засвоєння і був важкий і незручний у користуванні. Зрештою, і самі ці твори за своєю тематикою і змістом були далекими від народу та його життєвих проблем. Ось якою мовою переклав Йосип Левицький німецьку поему „Das Heimweh der verbannten“ під назвою „Домоболіє проклятих“ (Відень, 1822 рік):

Чую съ далекихъ ликовъ
Бренькаnье и пѣвчиковъ
Могъ бысь я тамъ вонхати,
Бога вразъ воспѣвати,
Могъ бы я взлетѣти,
На самъ верхъ вступити,
Но мене держитъ на днѣ
Тяжесть, что лежитъ при мнѣ.
Какъ послухаю,
Же шепчут, чую,
Чорные души
Менѣ во уши.
Молчи, глухій duракъ!..[1]

Зрозуміти тут щось було годі не тільки простим неписьменним людям, але й навіть „учащемуся младенчеству“, якому присвячувалася ця „поема“. Й. Левицький, пихато називаючи себе „зачинателем руської словесності“, і надалі в своїх „літературних“ та наукових працях використовуватиме цю штучну мову, яку, напевно, й сам не розумів. Він, як і Іван Могильницький (і як ще багато культурних діячів після нього), вважав, що писемна мова має відрізнятися від народної, тобто має бути „панською“, особливою.

Михайло Максимович про „галицьку“ мову і літературу початку XIX ст. небезпідставно писав: „Жоден малоросіянин не назве цю мову своєю, та це і не російська і не білоруська мова; це штучне слов’яно-руське словосполучення, яким років за сто писали російські віршотворці, і тому їх твори постаріли передчасно“[2].

І все ж народномовну стихію годі було стримати — вона нуртувала, бурлила, намагалася вирватися із залізних обіймів чужомовного оточення та мертвих оков старослов’янщини, і ці намагання їй таки вдалися.

---

[1] Цит. за *Білецьким О.*: Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.). — Київ, 1972. — С. 10.

[2] *Максимович М.* О стихотворенияхъ червонорусскихъ // Киевлянинъ. — Киевъ, 1841. — Кн. 2. — С. 139–140.

У передової, патріотично настроєної творчої молоді не могло не проявитися бажання пробити, розтопити лід цієї „слов'янорущини" і заспівати рідною мелодійною говіркою.

Першими з тих, хто насмілився розірвати пута закостенілої церковнослов'янщини, вирватися з-під важкого пресу чужомовної експансії, роздмухати слабкий вогник народного слова, були молоді студенти духовної семінарії Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич, яких назвали влучно „Руською трійцею". Саме вони, „спираючись на розмовну мову українського народу як на мову живу.., що розвивається, заговорили його рідною мовою, відкрили письменникам очі на невичерпні джерела усної народної творчості"[1]. Душею „трійці" був Маркіян Шашкевич, який вирізнявся особливим, гострим розумом, талантом, усвідомленням і розумінням усіх тодішніх національних і політичних проблем Галичини.

М. Шашкевич мав також добрий талант організатора, бо зумів досить швидко згуртувати навколо себе творчу молодь, що не була байдужою до української народної мови, до національних справ, розуміла необхідність національного відродження краю.

Як згадує Я. Головацький, „Слушатель II. года философіи (физики) Маркіанъ Шашкевичъ, который в свою очередь занимался русскимъ языкомъ и исторіею Руси... сблизился со мною, прямодушно открылъ свои думы, сказавъ, что онъ Русинъ и заявил решительно, что намъ молодымъ Русинамъ нужно соединитись въ кружок, упражнятись въ славянскомъ и русскомъ языкахъ, вводити въ русскихъ кругахъ разговорный русскій языкъ, подняти духъ народный, образовати народъ и, противуборствуя полонизму, воскресити русскую письменность въ Галичинѣ. Я пришолъ въ восторгъ отъ такого предложенія, о которомъ я позволялъ

[1] Див.: *„Руська Трійця"* в історії суспільно-політичного руху і культури України. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 140. На жаль, багато питань у зазначеній монографії, хоч писали її відомі і поважні вчені, висвітлені надто тенденційно, з прорадянських позицій.

себѣ только грустно желати“[1]. Серед інших студентів, залучених М. Шашкевичем, були Микола Устиянович, Мирослав Ількевич, Маркел Кульчицький, Іван Головацький, Михайло Мінчакевич. Кожен, хто входив у гурток, створений М. Шашкевичем, повинен був „подати руку и заявити честнымъ словомъ, что онъ обѣщаетъ всю жизнь дѣйствовати в пользу народа и возрожденія русской народной словесности“[2].

Усіх цих людей об’єднували туга за минулою величчю України, усвідомлення сучасного тяжкого національного становища народу й необхідності його звільнення з-під національного та соціального гніту.

Через кілька років після заснування гуртка у „Передслів’ю“ до „Русалки Дністрової“ М. Шашкевич напише: „Судило нам ся послѣдним бути. Бо коли другі Славяне вершка ся дохаплюют, и єстли не ўже то небавком побратают-ся с поўним, ясним сонцем; нам на долинѣ в густій студенній мрацѣ гибѣти. Мали и ми наших пѣвцѣв и наших учителів, али найшли тучи и бури, тамті занѣмѣли, а народови и словесности на доўгося здрѣмало; однакож язик и хороша душа руска була серед Славлянщини, як чиста слеза дѣвоча в долони серафима“[3].

Поет упевнений, що побратається з ясним сонцем і український народ, але для цього працювати треба не покладаючи рук. Ця думка закладена в епіграфі до „Русалки Дністрової“ в словах Я. Коллара „Ne z mutného oka, z ruky pilné naděje kvitne“,– тобто „Не тоді, коли очі сумні, а коли руки діяльні, розцвітає надія“[4].

Становище народу можна змінити, але спочатку треба пробудити український дух, національну свідомість, розвивати свою рідну „словесність“. І добре, що уже „Зволила добра доля

---

[1] *Головацкий Я.* Воспоминаніе о Маркіанѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-Русскою Матицею подъ редакцією Богдана Дѣдицкого. — Во Львовѣ, 1885. — Вып. 1. — С. 11. Далі — *Воспоминаніе* Я. Головацького, с...

[2] Там само. — С. 12.

[3] *Русалка* Днѣстровая. — У Будимѣ, 1837. — С. III (фотокопія).

[4] Див. там само. — С. II.

появити-ся и у нас зберкам народних наших пѣсень, и иншим хорошим и цѣловажним дѣлам [„Енеїда“ І. Котляревського, записи народних пісень М. Цертелева, М. Максимовича, „Малороссійскія повѣсти“ Г. Кв.-Основ'яненка. — М. Л.]; є то нам як заранє по доўгих тмавих ночох, як радость на лицѣ нещасного, коли лутша надѣя перемчит скрізь сердце єго; сут то здорові поўно-сильні рістки, о которих нам цѣлою душею дбати, огрѣвати, плекати и зрощати док під крилом часу и добрих владнувателѣв хорошою и крѣпкою засияют величею“[1].

М. Шашкевич зі своїми товаришами виявився добрим „владнувателем“, бо саме він зумів пробудити віками приспане українське слово, яке досить потужно заявило про себе у „Русалці Дністровій“. Він розумів, що тільки за допомогою художнього слова, літератури можна пробудити національну самосвідомість народу. Він писав ще в 1836 році у праці „Азбука і Abecadło“, що література будь-якого народу є відображенням його життя, його способу мислення, його душі; отже, повинна вона зародитися, вирости з власного народу і зацвісти на тій же самій ниві, щоб не була подібна до того райського птаха, про якого розповідають, що він не має ніг, а тому все висить у повітрі. Література є постійною потребою цілого народу. Основна мета її і завдання — поширювати освіту серед всього народу аж до окремих його представників[2].

Отже, мета перед молодими просвітителями була чітка, тож вони з ентузіазмом узялися втілювати її в життя.

Першим результатом їхньої праці був альбом „Син Русі“[3], в який кожен член гуртка записував свій вірш або девіз українською мовою. Як згадує Я. Головацький, він записав по-грецьки й по-українськи „пôзнай себе, буде зъ тебе“; М. Шашкевич узяв

[1] *Русалка* Днѣстровая. — У Будимѣ, 1837. — С. III–IV.

[2] Див. *Шашкевич М.* Азбука і абецадло // Маркіян Шашкевич. Твори. — Київ, 1973. — С. 128.

[3] Я. Головацький написав, що це був альбом „Русская Зоря“, але писав він ці спогади аж через 40 років після описуваних подій, тому дещо й плутає. Отже, йдеться про альбом „Син Русі“, який нещодавно (у 1995 році) видано у Львові з передмовою та примітками Є. Нахліка.

рядок із пісні, записаної М. Максимовичем, „Свѣти, зоре, на все поле, закôль мѣсяць зôйде“; Острожинський записав „Часъ уже Ляхамъ перестати, а намъ Русинамъ начинати“. Написали свої девізи також філософи і богослови Покинський, Урицький, Мінчакевич, Кульчицький, Охримович, Гадзинський, Білинський та інші[1].

Але якщо перед літераторами, письменниками інших народів проблема мови ніколи не повставала, бо вони творили, писали „своєю“ мовою, то перед культурними діячами Галичини це питання було надзвичайно гостре й болюче, бо з одного боку над ними тяжів польськомовний прес, з другого — не відпускало і тягнуло „вниз“ прагнення дотримуватися давніх літературних традицій, тобто традицій давньоукраїнської літератури з її книжною мовою, сформованою під впливом церковнослов’янської мови.

Що ж до членів „Руської трійці“ та їх соратників, то вони вирішили однозначно: література, словесність мають базуватися на народній мові, бо мова — це не тільки знаряддя для спілкування, це джерело і скарбниця духовних цінностей народу, головний чинник національного самоусвідомлення народу, його консолідації. Питання мови набувало в Галичині загальнокультурного, політичного характеру. Народ можна було пробудити, тільки заговоривши до нього його рідною мовою, а розвиток літератури перебуває у прямій залежності від розвитку мови. „Сли йазик прозовемо великойу, многосложнойу, согласнойу музикою народа, то словесность буде прекрасним і вырним єго образом“[2], — зазначав М. Шашкевич.

Молоді літератори інтуїтивно відчули й те, що саме на основі народної творчості, на її глибоких естетичних та художніх цінностях можна і треба розвивати українську „словесність“, бо саме тут, у народній творчості, ідеально викристалізовуються риси

---

[1] Див. *Воспоминаніе* Я. Головацького. — С. 12.

[2] *Шашкевич М.* До читателя // Писання Маркіяна Шашкевича. Видав Михайло Возняк. — У Львові, 1912. — Фраґменти. — С. 143.

характеру, психології та філософії народу, його менталітет і духовний світ.

Інтерес до усної народної творчості у членів „Руської трійці“ підсилили українські народні пісні, зібрані й опубліковані М. Максимовичем, М. Цертелєвим у Східній Україні, та Вацлавом з Олеська (Залеським) у Галичині.

Як згадує Я. Головацький, їх тішило, що „Полякъ [Вацлав Залеський. — М. Л.] ставилъ русскыи пѣсни во много выше польскихъ по поетическому творчеству“, але їх водночас гнітило і засмучувало, що українські пісні „напечатаны въ перемежку съ польскими и что напечатаны польскими буквами. Намъ хотѣлось бы имѣти національный сборникъ въ родѣ Максимовича (съ 1827 г.)“[1].

У Я. Головацького, як він пише, на той час уже були численні записи народних пісень, причому такі, яких не було ні в М. Максимовича, ні у Вацлава з Олеська. Молоді люди пробують і власні сили в поезії, і так виникла ідея видати збірку із кращими зразками народної поезії та своїх власних поетичних речей.

Отже, першою такою спробою М. Шашкевича була літературна збірка під заголовком „Сынъ Русѣ“. У ній було вміщено 14 віршів, у тому числі „Слово до чтителей руского язика“ та „Дума“ (відома під заголовком „Погоня“).

Як зазначає Кирило Студинський, не всі вірші мали літературну цінність, і заслуговують на увагу лише названі речі М. Шашкевича та хіба що вірш О. Г. (Онуфрія Гординського) „До сынов Руси“, які закликали до єднання, щоб у сердечній злуці прогнати з Руси „мраки тмаві“[2].

М. Шашкевич розумів, що збірку цю видавати не можна, він бачив, що форма деяких віршів, як пише К. Студинський, „крайно

[1] *Воспоминаніе* Я. Головацького. — С. 12.

[2] Див. *Студинський К*. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47 // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 видав Др. Кирило Студинський. — У Львові, 1909. — С. V. Далі — *К. Студинський.* Причинки...

незугарна а мова невироблена, що їх автори бороли ся... з язиковими трудностями“[1]. Не було тут і усталеного правопису, кожен писав, як умів. І все ж певне значення ця збірка мала, бо це була перша „проба пера“, перший прояв національної свідомості і реакції на польське засилля в українській духовній семінарії. Зрештою, це була перша праця Маркіяна Шашкевича „на полі духовного відродження галицької Руси“[2].

Уваги заслуговує інша праця — альманах „Зоря“ („Зоря, писемце присьвященоє рускому язику“), укладений уже, власне, членами „Руської трійці“ і їх найближчими друзями. До цього альманаху ввійшли в основному ті твори, що потім склали основу „Русалки Дністрової“, однак були й такі, що до „Русалки“ не ввійшли.

Тут уже була вироблена і витримана певна правописна концепція. Я. Головацький, як він сам згадує, пропонував історико-етимологічний правопис М. Максимовича, однак його товариші не погодилися з ним і наполягали на застосуванні найбільш логічного фонетичного правопису на зразок сербського, який запровадив Вук Стефанович Караджич. Я. Головацький протестував, однак, проти використання латинського **j**. Остаточне ж рішення було таке: викинути **ъ** та **ы**, писати слова так, як вимовляються, замінити **ô, ê** (з „дашками“) буквою **і**; літеру **ы** замінити на **и**.

Як видно, і тут інтуїція добре „підказувала“ М. Шашкевичеві, бо саме така правописна практика в майбутньому й стала нормативною.

Тут слід додати, що І. Вагилевич, дотримуючись фонетичного принципу, пропонував писати **є** на місці колишнього носового ę в словах типу *чєсть (часть), тєжко (тяжко*), однак із ним не погодилися і залишили **є** у подібних випадках тільки в народних піснях[3].

[1] Див. *Студинський К*. Причинки... — С. VII.

[2] Там само. — С. VII. .

[3] Див. *Воспоминаніе* Я. Головацького. — С. 13.

На жаль, доля розпорядилася так, що „Зорі“ не судилося засяяти над Галичиною. Цензура в особі Венедикта Левицького не дала дозволу на вихід її у світ. До цього спричинився й відомий у слов'янському світі мовознавець та культурний діяч Вартоломей Копітар, який виконував роль цензора при цісарському дворі[1].

В. Копітар був мудрою і розсудливою людиною, але разом з тим великим прихильником і „блюстителем“ цісарського режиму. Рецензуючи в попередні роки граматики І. Могильницького, Й. Левицького, Й. Лозинського, „Рускоє весѣлє“ Й. Лозинського, В. Копітар поробив був цінні зауваження до кожної з цих праць, він схвально ставився до розвитку літературних мов народів, що населяли австрійську імперію, але зовсім інакше зреагував він на „Зорю“ М. Шашкевича і його друзів. Він відчув, що це нове віяння в літературі, яке здатне сколихнути найширші верстви громадськості в Галичині, пробудити національну самосвідомість галичан. Разом з тим він розумів, що збірка могла викликати невдоволення поляків і росіян і в зв'язку з цим могла б виникнути небажана колізія у відносинах Австрії з Росією та Польщею. Отож, щоб не наражати авторитет Австрії, краще утриматися від друкування книжки. Зрештою, як він написав у першій своїй рецензії, йому нелегко судити про збірку, оскільки немає українського словника, з якого він міг би почерпнути необхідну інформацію щодо мовних питань, а тому перш ніж давати остаточну оцінку, він хотів би знати думку українського цензора зі Львова. Перша рецензія була написана ним у червні 1834 року; після повернення йому рукопису збірки він знову поставив вимогу, щоб свою думку висловив львівський цензор. Так „Зоря“ пролежала „під сукном“ у Відні півроку, бо вже аж у лютому 1835-го вона була відіслана до львівської президії губернії, потім передана митрополитові

[1] Вартоломей Копітар народився в селянській родині 1780 року в Словінії. Навчався в німецькій школі в Любляні, мав блискучі здібності до науки. Знаючи багато мов, був цензором грецьких та слов'янських книг, бібліотекарем цісарської бібліотеки. Помер 1844 року, залишивши цілий ряд блискучих праць у галузі славістики. Своїми працями, рецензіями...

М. Левицькому, який, у свою чергу, передав її цензорові Венедиктові Левицькому[1], тодішньому професорові-викладачеві моральної теології Львівського університету.

В. Левицький віддав митрополитові рукопис „Зорі“ разом з рецензією аж у травні 1835 року. Рецензія була негативна, що видно з листа митрополита М. Левицького до президії губернії. Тут услід за В. Копітаром були висловлені побоювання, що книжка, автором якої є „Rusland“ (замість Руслан, а в іншому місці „Мартин“) Шашкевич, може викликати підозріння, що „клир і руська нація в Галичині хилять ся до Росії і до православної церкви“[2]. Разом з тим збірка могла б „дразнити“ й поляків, оскільки в ній була вміщена стаття М. Шашкевича про Богдана Хмельницького, інші матеріали, які відображали вічний українсько-польський антагонізм, зокрема твір про боротьбу з Болеславом Кривоустим у 1139 році, в якому М. Шашкевич закликав:

Гей, хто Русин, за ратище,
В крепкі руки меч ясний,
Шпарка стріла най засвище,
Гордий Ляше, день не твій[3].

---

[1] Венедикт Левицький народився 17 (29) березня 1783 року в с. Іванівці Стрийського повіту. Навчався в гімназії у Львові, потім на філософському відділі Львівського університету (1803–1804 рр.). Висвячений єпископом А. Ангеловичем у 1810 році, був священиком церкви Св. Юра у Львові, одночасно виконуючи обов'язки капелана при тоді вже митрополитові А. Ангеловичеві. Був віцеректором, а потім (з 1 листопада 1820 до 24 січня 1824 р.) ректором духовної семінарії, кілька років був деканом богословського факультету, а в 1830 році був навіть ректором Львівського університету. Цензором українських книжок став він у вересні 1835 року, від 1838 року був також цензором великоросійських творів. Сумну славу здобув собі тим, що заборонив вихід Шашкевичевої „Зорі“, а пізніше й „Русалки Дністрової“. Хоч у публікаціях після його смерті й підкреслюється, що був він доброю і щирою людиною, насправді був він гордовитим шляхтичем, який зверхньо ставився до „простих хлопів“, фактично зневажав „хлопську“ мову й не міг бути прихильним до „хлопських“ пісень та оповідань про „хлопського“ гетьмана Хмельницького, інших „хлопських“ речей, що були вміщені в „Зорі“, а пізніше в „Русалці Дністровій“. Помер він 14 січня 1851 р., проживши 68 років. Див.: *К. Студинський*. Причинки... — С. XXVI–XXXV.

[2] Див.: *К. Студинський*. Причинки... — С. XVII

[3] Цит. за: *Возняк М*. Просвітні змагання галицьких українців. — С. 19.

В. Левицький був великим прихильником церковнослов'янської мови, що підтверджує його виступ на Соборі руських учених у 1848 році у її захист, а також те, що саме цією мовою (з народними „домішками“) він переклав з німецької дві біблійні історії старого і нового заповіту[1]. Тому він не міг толерувати й інший вірш М. Шашкевича, у якому поет засуджував тих, що цураються рідної мови, закликав шанувати її:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чомуж мова єй не мила?
Чомуж ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбляєм?[2]

Отже, „зусиллями“ двох Левицьких — цензора Венедикта та митрополита Михайла — при підтримці В. Копітара чи, власне, з його ініціативи „Зорі“ був заборонений вихід у світ і так закінчилася перша спроба (чи, може, друга, якщо мати на увазі збірку „Сынъ Русѣ“) М. Шашкевича вивести з глибокого забуття українське слово, розбудити приспані почуття національної самосвідомості галичан.

Звістка про заборону друкування „Зорі“ тяжко пригнітила М. Шашкевича. Це був черговий з ударів його нелегкої долі.

Кирило Студинський, простежуючи долю „Зорі“, зазначав, що президія Львівської губернії відіслала два примірники „Зорі“ ра-

[1] До речі, одну біблійну історію, видану В. Левицьким у 1844 році, гостро скритикував Йосиф Левицький у статті „Russinische Literatur in Galizien“, пишучи, що цей переклад являє собою вавилонську мішанину московських, польських, церковнослов'янських і малоруських мовних елементів і є доказом того, що перекладач далекий від духу народної мови. Навіть більше, у статті „Erwiderung auf die Bemerkungen über der Artikel: Schisksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur“ („Спростування тверджень статті: Доля галицько-руської мови і літератури“) він узагалі звинуватив В. Левицького в плагіатстві, стверджуючи, що цю біблійну історію переклав з німецького підручника крилошанин Іван Лаврівський і передав її до цензури, а В. Левицький її присвоїв. Див. про це детальніше: *К. Студинський*. Причинки... — С. XXXI.

[2] Див.: *Вѣнок* русинам на обжинки. Уплѣв Иван Б. Головацкій. — Часть первая. — У Вѣдни, 1846. — С. 57.

зом із рецензією В. Левицького та супровідним листом митрополита М. Левицького у липні 1835 року до віденського поліцейського управління („Polizeihofstelle“), яке у кінці липня повернуло ці примірники із забороною їх друкування Львівській президії губернії, де й пропали їхні сліди[1].

Дещо по-іншому історію з альманахом „Зоря“ завершує Я. Головацький. Він пише, що після заборони „Зорі“ у М. Шашкевича був навіть поліцейський обшук. На щастя, як згадує Я. Головацький, книжечка (переписана „Зоря“) була в кишені у М. Шашкевича, а його самого не обшукували, і завдяки цьому поліція не виявила прізвищ однодумців „Руської трійці“ з їх девізами, яких могла запідозрити у змові проти режиму. Після цього М. Шашкевич викинув збірку в „нужник“[2]. Можливо, що Я. Головацький мав тут на увазі альбом „Син Русі“, у який гуртківці записували свої „девізи“.

М. Шашкевич, за словами Я. Головацького, зневірився після заборони „Зорі“ у доцільності їхньої праці, у можливості видати літературний альманах. Він назвав усі ці заходи, за словами Я. Головацького, „ребяческими игрушками, мечтательными грезами, никогда неисполнимыми“[3].

Однак молодечий запал, гаряче бажання прислужитися своєму народові розірвати темряву, що окутала Галичину, щира підтримка друзів (у цей час Я. Головацький повернувся з Угорщини, де перебував на навчанні й закінчив перший курс університету; він розповідав М. Шашкевичеві, що й там українці прагнуть нового життя і борються за нього) повернули йому творче завзяття, енергію та натхнення.

Отже, хоч М. Шашкевич і зневірився був у можливості надрукувати свої літературні твори після заборони „Зорі“ й упав був в апатію, ця зневіра і ця апатія володіли ним недовго, і він розпо-

---

[1] Див.*: К. Студинський*. Причинки... — С. XVIII.

[3] Див.: *Воспоминаніе* Я. Головацького. — С. 13.

[3] Там само. — С. 25.

чав активну діяльність щодо підготовки до друку нового літературного альманаху — „Русалки Дністрової“. Мабуть, чи не першим свідченням цьому був лист І. Вагилевича до М. Погодіна від 8 березня (квітня) 1836 року, в якому він пише: „Руслан Шашкевич, іздатель руської і польскої азбуки приготовив сочиненіє под названієм: „Русалка“, — посвященноє любителям руской словесності. В ній заключаються різнії статті, повісті і пісні“[1].

Отож уже навесні 1836 року „Русалка Дністрова“ була готова до друку, однак, маючи гіркий досвід у справі з намаганням видати „Зорю“, М. Шашкевич почав шукати інші можливості видати свій літературний альманах. Автори „Русалки“ розуміли, що її можна опублікувати, тільки оминувши львівську цензуру. Ініціативу взяв на себе Я. Головацький. Він вирішив використати свої знайомствва і зв'язки, які встановив під час навчання в Угорщині, в Будапешті. Він звернувся до Георгія Петровича[2] за порадою і допомогою, який погодився видати альманах. Я. Головацький писав про це у листі до Я. Коллара від 13 серпня 1836 року: „Найближчим часом маю намір надіслати в Пешт панові Петровичу до друку „Русалку Дністрову“ — альманах на нашій руській народній мові“[3]. Очевидно, він відразу ж і відіслав Г. Петровичу альманах[4], бо вже 22 „кивня“, тобто серпня І. Вагилевич писав до М. Погодіна: „...О новостях в нашій словесності малень-

---

[1] Див.: *З листа* І. Вагилевича до М. Погодіна про новини літературного життя в Галичині // „Русалка Дністрова“: Документи і матеріали. — Київ, 1984. — С. 71.

[2] Георгій Петрович — тоді ще студент — а пізніше відомий сербський громадсько-політичний і культурний діяч, друг Я. Головацького, який допоміг у виданні „Русалки Дністрової“. Завдяки його старанням пізніше з неї була знята цензурна заборона й одержаний дозвіл на її продаж на території Угорщини.

[3] *Лист* Я. Головацького Я. Коллару про літературні новини та намір видати альманах „Русалка Дністрова“ // „Русалка Дністрова“. Документи і матеріали. — С. 75.

[4] Я. Головацький, можливо, й „власноручно“ доставив рукопис „Русалки“ Г. Петровичу, про що він говорив на допиті у ректора семінарії В. Левицького, однак він говорив, що відвіз її ще в 1835 році, коли навчався там, у Будапешті. Насправді ж це так не було, „Русалку“ передали Г. Петровичу пізніше, а Я. Головацький заявляв так, щоб послабити звинувачення з боку цензора.

ко маю донести Вам... Лиш тепер виходить в руськім язиці в Будимі „Днiстровая Русалка“ — новогодник на 1837 [рік видаваний] Русланом Шашкевичем“[1].

І. Вагилевич, звичайно, поспішив зі своїм повідомленням, бо, як видно із нотаток Я. Головацького про зміст листів, одержаних від Г. Петровича[2], альманах був вручений йому аж 4 вересня і в цей же день був відданий цензорові.

Цензор[3] через місяць видав дозвіл на друкування книжки. Надрукована вона була досить швидко, бо уже в грудні 1836 року побачила світ. Оскільки ж це був останній місяць року, то й поставили на книжці рік видання 1837, тим паче, що викуплена вона була аж навесні 1837 року.

Отже, у квітні 1837 року за „Русалку“ було заплачено і вона мала бути відправлена до Львова, але 900 примірників, як зазначає К. Студинський[4], були затримані у Відні. Автрійські державні чиновники дуже пильно оберігали політичний спокій своєї держави, тому віденська „Polizeihofstelle“ вирішила звернутися до львівського цензора з тим, щоб одержати його висновок щодо політичної благонадійності альманаху. Так „Русалка Дністрова“ потрапила до рук цензора В. Левицького, який нещодавно перед цим засудив був і заборонив перший альманах М. Шашкевича „Зоря“.

---

[1] *З листа* І. Вагилевича до М.П. Погодіна // Там само. — С. 75.

[2] Див. там само. — С. 76.

[3] У науковій літературі наводиться факт, що „Русалку Дністрову“ цензурував Антоній Надь — хорватський письменник, видавець і педагог, професор Загребського університету, автор багатьох книг, який був певний час цензором у Буді (див., наприклад: К. Студинський. Причинки... —С. XXXVI). Однак „Русалку“ цензурував Павло Недокланський, що видно з його повторної рецензії, написаної в Пешті 6 червня 1837 року, коли піднімалося питання, щоб дозволити в Угорщині продаж „Русалки Дністрової“. Отже, він писав: „Твір „Русалка Дністрова“ виданий в Буді... перед поданням до друку був переглянутий нижчепідписаним цензором, однак у ній не виявлено нічого такого, що вимагало б знищення або недопущення до друку цього твору...“ Див. Висновок цензора П. Недокланського про недоречність заборони альманаху „Русалка Дністрова“ // „Русалка Дністрова“. Документи і матеріали. — С. 132.

[4] Див.: *К. Студинський*. Причинки... — С. XXXVII.

Дослідники творчості „Руської трійці“ уважно й скрупульозно повизбирували всі рукописи творів, документи та листи, матеріали, які можуть пролити світло чи відкрити якусь невідому сторінку із життя та діяльності М. Шашкевича і його побратимів, але висновку-рецензії В. Левицького на „Русалку Дністрову“ не знайшли. Як пише один з відомих дослідників творчості „Руської трійці“ К. Студинський, „неприхильне цензорське оречення В. Левицького, відіслане з Відня до Львівської губернії, вишкартоване з її архіва, пропало, як здаєсь, безповоротно“[1]. Можливо, що це „оречення“ могло затриматися десь в архіві Віденської цензури чи в особистому архіві В. Копітара, бо в його руках рецензія В. Левицького була, що видно із його відгуку на цю книжку.

Однак збереглося донесення ректора Львівської духовної семінарії, цензора В. Левицького митрополичій консисторії щодо цензурування альманаху „Русалка Дністрова“. У донесенні, писаному 15 червня 1837 року, зазначалося: „Цензурування названої збірки народних пісень цими днями закінчене і прийняте рішення про її заборону в основному з тієї причини, що вміщені в ній статті є несвоєчасним духовним витвором екзальтованої юнацької фантазії, читання якого особливо в теперішній час може ввести в оману легковажних і викликати у них невдоволення існуючим. Разом з тим, там трапляються окремі речення такого роду, що у відриві від основного задуму автора можуть бути неправильно витлумачені“[2].

З відгуку В. Копітара можна судити, що В. Левицькому не сподобався переклад сербського вірша „Знатель“, який М. Шашкевич переклав так:

Ой дѣвчино, ой Милена!
Сѣдай менѣ край колѣна;
Най ся люди не дивуют,
И ми знаєм де цюлуют:
Межи очи удовицѣ,
А дѣвчата межи цицѣ[3].

---

[1] Див.: *К. Студинський*. Причинки... — С. XXXVII.

[2] Див.: „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 99.

[3] Цитуємо за працею: „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 124.

Венедикт Левицький зі своєю святенницькою мораллю вважав, очевидно, надто фривольними останні два рядки, чи, власне, останній рядок, у чому В. Коптіар не знайшов нічого осудливого, зауваживши тільки, що ця „Сербська жартівлива пісенька передана досить погано. В лейпцігському сербському оригіналі вона звучить так:

Присядь дівчино зі мною
Ми також не дикі мужчини
І знаємо, як треба цілувати:
Молодих вдовиць в очі,
А молодих дівчат в груди (поміж соски)“[1].

В. Копітар мав на увазі, що рядок „zind wir auch nicht wilde Männer“ треба було перекласти „ми також не дикі чоловіки“, але це переклад художній, тому тут можна не погодитися з Копітаром, що це, мовляв, недосконалий переклад. Навпаки, він досить цікавий і дотепний.

Головний віденський цензор В. Копітар поставив свою візу з присудом „Tranzeat“, що означає „дозволити, але без повідомлення в пресі“. Він так і не зрозумів, чому львівський цензор заборонив „Русалку“. Інших мотивів львівського цензора, — записав він, — я не можу зрозуміти. Всупереч цензорським правилам (або мудрості) червоним підкреслено місця, які... вказують на дві речі: 1) Видавець виступає за літературу свого наріччя; 2) § 32 з однієї народної пісні — трагічний випадок, коли невістка одного руського священика вбила... свого нелюбого чоловіка, за що її повинні поховати живою, але вона хоче бути похованою не поруч зі своїм чоловіком, а біля свого також померлого чи вбитого коханого“[2]. В. Копітар зазначає, що все тут у межах дозволеного, це народна пісня, яка відбиває дійсний життєвий факт.

В. Левицький, як бачимо, не мав вагомих причин для заборони „Русалки Дністрової“. Ні в політичному, ні в моральному плані автори „Русалки“ не переступили якоїсь умовної межі. Хай

[1] Цитуємо за працею: „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 124.
[2] Там само.

у першому їх альманасі „Зоря“ був твір М. Шашкевича про Богдана Хмельницького („Хмельницкого обступленіє Львова“), який міг бути сприйнятий недружелюбно поляками, але ж у „Русалці“ подібних творів не було! Як В. Копітар, так і інші слов'янські діячі культури не могли зрозуміти, з яких причин була заборонена „Русалка Дністрова“.

Так, Г. Петрович, на прохання цензора П. Недокланського, якому було доручено ще раз переглянути „Русалку Дністрову“, запитував у квітні 1838 року в Я. Головацького:

„1. Чому там [у Галичині. — М. Л.] заборонена „Русалка“? Що в ній є протицензурного? Неприйнятні для цензури місця позначте спеціально, на котрій сторінці і які слова.

2. Чи була там „Русалка“ в цензурі ще в рукописі? І що ви там одержали у відповідь?

3. Хто найбільше проти „Русалки“?

4. Все інше, що могло би служити виправданням.

Але особливо, як я вже сказав, треба відзначити то, чому заборонено“[1].

Перед цим ще в грудні 1837 року Я. Головацький писав Г. Петровичу: „Русалка“ запречена і не буде позволена, бо, як кажуть, декотрі речі були вийняті із рукописі, котра раз була в цензурі підписана „damnatur“ [„підлягає забороні“. — М. Л.]. Недоля нас в самім началі спіткала, не погубила, але покріпила нас“[2].

Це так думав Я. Головацький, що причина заборони „Русалки Дністрової“ полягає в наявності у ній деяких творів із забороненої „Зорі“. Не виключено, що цей факт теж міг роздратувати В. Левицького, але причини заборони „Русалки“ були інші.

Венедиктові Левицькому, слід розуміти, не сподобалася передовсім мова „Русалки Дністрової“ — якраз те, в чому й полягає її найбільша цінність.

Цензор не міг змиритися з тим, що тут зігнорована церковнослов'янська мова, не міг змиритися, що тут зігнорована азбука

---

[1] Цитуємо за працею: „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 131–132.

[2] Там само. — С. 122.

кирилиця і віддана перевага „гражданці“, не міг пробачити авторам, що вони зігнорували традиціійний етимологічний правопис і перейшли на фонетичний. Адже „Русалка Дністрова“ була першим твором у Галичині, в якому був застосований фонетичний правопис і „гражданський“ шрифт.

Як припускає К. Студинський, В. Левицькому могли не сподобатися й нехристиянські („поганські“, як він писав) імена авторів „Русалки Дністрової“ — Руслан, Далибор, Ярослав[1] (псевдоніми, відповідно, Шашкевича, Вагилевича, Головацького), міг не сподобатися зміст окремих оригінальних чи перекладних творів. Могли бути ще й інші міркування цензора, які зіграли фатальну роль у долі „Русалки Дністрової“. Дратувало його, без сумніву, й те, що молоді люди надрукували книжку не в Галичині, а за її межами і не прийшли з поклоном і просьбою до нього. І все ж найголовнішою, хоч прихованою, але вирішальною причиною заборони „Русалки Дністрової“ треба вважати те, що своїми творами вона могла розбудити галичан, їхню приспану національну самосвідомість, що аж ніяк не було в інтересах австрійської влади, яка дуже пильно і ревно стежила за дотриманням політичного спокою і мала клопіт із польськими конспіраційними, підпільними політичними гуртками.

Можливо, що самі державні австрійські чиновники-функціонери й не вбачали в „Русалці“ якоїсь загрози політичному благополуччю в краї. Скоріш усього, що так воно й було, що видно, наприклад, із листа керівника президії Галицького губернського управління барона Франца Кріґа до міністра внутрішніх справ Австрії графа Йозефа Зедльніцького від 25 листопада 1837 року: „Ця праця [„Русалка Дністрова“. — М. Л.] складається з деяких написаних тутешніми теологами Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем та Яковом Головацьким або перекладених з сербської і чеської українською мовою народних пісень, і в політичному відношенні **не має в собі,** за винятком деяких місць,

[1] Див.: *К. Студинський.* Причинки... — С. XXXIX.

що допускають двозначне тлумачення, **нічого небезпечного [**виділено нами. — М. Л.**]**. Згідно із представленими даними розслідування Головацький збирав пісні і внески (кошти) на видання книжки й отримав для цього 60 флоринів від директора окружної школи в Коломиї Верещинського та 15 від теолога Шашкевича[1] і цими засобами організував друкування згаданого твору в 1835 році в Офені, коли був у Пешті студентом першого року філософії. „Статті“ Вагилевича включені до цього твору начебто проти його [Вагилевича. — М. Л.] волі“[2].

„Головацький, — продовжується далі в донесенні, — тому віддав його до друку в Офені, що там, як було сказано, кошти видання менші і що він не бачив у тому ніякої зі свого боку провини, бо і сам він проживав у Пешті, і твір попередньо подав до угорської цензури, яка його друк мала дозволити“.

„Наміри трьох теологів, — продовжує Франц Кріґ, — при складанні і збиранні цих пісень, за представленими даними, були літературними і стосувалися плекання руської мови. Особливо Вагилевич, який з московським професором Погодіним та чеським мовознавцем Шафариком підтримує наукове листування, здається, поставив собі за мету шляхом грунтовного вивчення руської мови сприяти слов'янським мовним дослідженням“[3].

Це донесення свідчить, що власті цілком спокійно сприйняли „Русалку Дністрову“ і не вбачали в ній нічого загрозливого для режиму. Але як їм було поступити, коли український цензор, він же виконуючий на той час обов'язки ректора духовної семінарії

---

[1] Як зізнавався на допиті М. Шашкевич, цих 15 дукатів він позичив у свого двоюрідного брата Івана Авдиковського, священика-адміністратора в Кутах. Див.: „Русалка Дністрова“. Документи і матеріали. — С. 95.

[2] І. Вагилевич дійсно на допиті категорично заявив, що не брав участі у виданні „Русалки“, що його твори, надруковані в альманасі, він віддав М. Шашкевичу ще в 1834 році для альманаху „Зоря“. „Пізніше, — заявляв він далі, — я часто вимагав від нього їх повернення і заборонив подавати їх до відкритого друку. Проте це залишилося без уваги, бо недавно я знайшов їх у зовсім невідомому мені досі журналі „Русалка Дністрова“. — Див. там само. — С. 97.

[3] Див.: „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 120–121.

Венедикт Левицький, а з ним і митрополича консисторія вимагали заборонити „Русалку Дністрову“? Звичайно, що вони погодилися, внаслідок чого „Русалка Дністрова“ була запроторена в льохи львівської цензури.

Заборона й арешт основного тиражу[1] „Русалки Дністрової“ викликали болісну реакцію в колах наукової слов'янської інтелігенції.

---

[1] До Львова, очевидно, відправлена була, а потім заарештована менша кількість, ніж 900 примірників, тобто розійшлося між читачами не 100, а більше книжок. Це видно з того, що в 1841 році Іван Головацький за дорученням брата Якова забрав у Пешті 170 примірників „Русалки Дністрової“. Він писав Якову: „Від г. Поповича відібрав-єм: „Русалку Дністрову“ — 170 екземплярів. Казали, що ніхто не хоче купувати. Не знаю, чи всі то вже. Петрович мав но тілько всіх зіставити, крім тих, що П. Надєждін із Москви скілька на показ взяв. Напиши, що маю із ними ділати. Я думаю, коб но як через границю перекрасти. Перечитавши „Русалку“, тепер пізнав-єм, що за іскреннії русини приготовили ю. Но, пожалься, Боже, що ся годі русинам урадувати нею“. — Див.: „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 186–187. Крім того, як видно з нотаток Я. Головацького про зміст листів, одержаних ним від Г. Петровича, 6 квітня 1837 року там записано: „Русалка“ все із̆даніє послано в Віну...“, 28 квітня він занотовує: „Посил[ає] „Ігоря“, „Русал[ки]“ 20 [примірників] у Беч [сербська назва Відня. — М. Л.], до Ганки 10, у Земун [місто на території сербської Воєводини, тепер входить у міську смугу Бєлграда. — М. Л.] 10. — Див. „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 76.

Отож виходить, що в Угорщині. Сербії, тобто поза Україною залишилося більше двохсот примірників „*Русалки Дністрової*“. Під арешт потрапили, очевидно, лише 600 екземплярів її, бо саме таку кількість дозволив був забрати Якову Головацькому у липні 1849 року намісник Галичини А. Голуховський. У його повідомленні говорилося: „Професор руської мови в університеті Яків Головацький звернувся з проханням повернути йому конфіскований у 1837 році тодішнім управлінням цензури тираж 600 примірників надрукованого в Буді руського твору під назвою „Русалка Дністрова“ (руські народні пісні), переданих бібліотеці університету. Я задовольнив це прохання і зобов'язав дирекцію бібліотеки, щоб дозволила видати прохачеві ці книги.

Ставлю до відома про це деканат [деканат філософського факультету. — М. Л.] на предмет повідомлення професора Головацького“. — Див. там само, с. 275.

Дивно, як збереглися ці примірники „Русалки Дністрової“, адже ще в 1845 році Президія Галицького губернського управління звернулася була до міністра внутрішніх справ Й. Зедльніцького з проханням надіслати всі матеріали зі справи про „Русалку“ з тим, щоб вирішити подальшу її долю. Й. Зедльніцький дав своє „високе“ добро на вжиття необхідних заходів у цій справі, тобто, фактично, на знищення „Русалки Дністрової“ (Див.: „Русалка Дністрова“. —

Так, П.-Й. Шафарик у листі до М. Погодіна від 18 липня 1837 р. писав з Праги: „Вагилевич і його товариші дозволили собі надрукувати книжечку „Русалка“ (збірник малоросійських народних пісень і т. д. в Офені — Будин в Угорщині), яка принесла їм багато неприємностей, хоч вони зовсім не винні. Не хочуть у Львові дозволити для русинів „гражданки“ [у тексті помилково написано кирилиці. — М. Л.], хоч в Угорщині серби друкують нею!!! Другий злочин — це те, що видавці присвоїли собі язичницькі імена — Далибор Вагилевич, Ярослав Головацький і т. д. Пишуть, що книжка там заборонена (у нас тут її ще немає) і тому бідні юні семінаристи мусили багато витерпіти“[1].

Дуже болісно сприйняв звістку про заборону „Русалки Дністрової“ товариш Я. Головацького Франц Курелац[2]. У листі від 23 жовтня 1837 року вн писав до укладачів „Русалки“: „Дорогі брати русини! Почувши від мого друга Петровича... про нещастя і неприємності, яких ви мусили зазнати через невинну дівчину „Русалку“, я не міг інакше, ніж в міру своїх можливостей втішити Вас, засмучених братів. Коли я нещодавно був у Буді у цензора Надя, він спитав мене, що такого є в „Русалці“, що вона заборонена. Коли я йому сказав, що немає нічого, окрім любові, ворожих нападів і т. д., він, подумавши, сказав: „Перешкоди, нічого, крім

Документи і матеріали. — С. 241). Його лист датований 7 серпня 1845 року, а вже 22 серпня Президія губернського управління приймає розпорядження „знищити ці екземпляри, за винятком одного, який належить передати в бібліотеку університету“ (Див. там само, с. 265). У цій довідці кількість примірників не вказана, записано лише „Одна скриня з екземплярами твору „Русалка Дністровая“. Залишається тільки дивуватися і дякувати долі, що „Русалку“ тоді не знищили. З чиєсь доброрі волі у бібліотеку був переданий не один примірник, а, очевидно, всі ті, що зберігалися в „скрині“. Важко зараз встановити істину. Михайло Шалата, наприклад, пише, що „коли їх [книги. — М. Л.] у революційному 1848 році „звільнили з арешту“, вони розсипалися від першого доторку“ — див.: Русалка Дністровая. Фольклорно-літературний альманах „Руської трійці“. — К. : Вид-во художньої літератури „Дніпро“, 1987. — С. 7–8. У такому разі виходить, що уціліли тільки ті примірники, які були розпродані у Буді або вислані чи роздані сербом Г. Петровичем.

[1] „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 114.

[2] Франц Курелац (1811–1874) — хорватський громадсько-політичний і культурний діяч, письменник, філолог і педагог.

перешкод. Вони не хочуть допустити піднесення руської літератури“. Наші керівники, — продовжує Ф.Курелац, — звикли, що їх раби сплять, бо за сплячими легко слідкувати і бути над ними наглядачем, оскільки тепер все це міняється і минає, бо ми трошки пробудились і протверезіли, вони занепокоєні і стурбовані.

Ідіть, слов'янські брати, протореним шляхом, мужньо переборюйте опір, будьте вище страждань та перешкод і перемагайте їх, до здійснення любого шляхетного бажання, ідіть твердою ходою, у вчинаках Ваших щирими будьте, науку всім серцем любіть, крім Бога нікого не бійтесь і не лякайтесь, дух рабства душі нищіть, а любов до волі і всіх слов'ян глибоко в серце вселяйте і тоді ми побачимо, хто на Вас нападе, хто Вас буде кусати і на Вашому прекрасному шляху зупиняти і чинити перешкоду“[1].

Як бачимо, пафосу в цьому листі багато, як багато й правильних слів. Але ці поради не могли бути втілені в Галичині, це легше було сказати, порадити, ніж зробити. Надто багато перешкод (що й помітив цензор А. Надь) було на шляху розвитку української словесності, надто багато було чинників, які стримували суспільний і національний поступ Галичини.

Про заборону „Русалки Дністрової“ Ізмаїл Срезневський писав навіть міністрові народної освіти Росії. Інформуючи міністра про наукове та літературно-видавниче життя в Галичині, він писав: „Выходило бы [книжок — М. Л.] несравненно больше, если бы издатели не встречали затруднений непреодолимых. Даже изданные книги не все можна достать в Галиции: так „Русалка“, напечатанная в Венгрии, там лежит без читателей, а в Галиции и даже в Вене искать ее экземпляра надобно, будто рукописи X века[2]“.

Попри всі заборони „Русалка Дністрова“ все-таки стала відомою в Галичині та за її межами. По-перше, вона потрапила зразу ж таки після виходу в світ у руки Я. Головацького, що видно зі свідчення І. Вагилевича на допиті у цензора В. Левицького.

[1] „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 116–117.

[2] Там само. — С. 201–202.

І. Вагилевич заявив цензорові, як про це вже йшлося, що свої твори, які він передав М. Шашкевичу ще в 1834 році, він нещодавно побачив у „невідомому... досі журналі „Русалка Дністрова“. На питання „звідки ви могли одержати цю книжечку „Русалка Дністрова“, адже вона ще не дозволена місцевим ц.-к. управлінням ревізії книг і тому не може бути розповсюджена?“ І. Вагилевич відповів: „Ці статті я прочитав у примірнику, який передав мені Головацький“[1].

Немає сумніву, що Я. Головацький показував „Русалку“ й іншим своїм товаришам. По-друге, з нею можна було ознайомитися, навіть придбати її в Угорщині, де після повторного цензурування, після висновку цензора П. Недокланського і головного цензора А. Надя вона була у вільному продажу. По-третє, вона стала відомою і в Росії та в підмосковній Україні, бо навіть Тарас Шевченко читав її і, без сумніву, дав їй позитивну оцінку, що можна зрозуміти з листа Платона Лукашевича до І. Вагилевича від 21 вересня (3 жовтня) 1843 року, зокрема, з таких слів: „Коли Вашу листину получилъ, той час з Паномъ Шевченкомъ читовали Вашего Мадея, що єсте напечатали въ Будини, дуже жалко, що таковую поезію народную оставили; дарите насъ чистою мовою Бескедьскою; ибо вона наша прадѣдовська“. І далі пише: „Въ бытность Шевченка у меня я предложилъ Єму заимствовать нѣкоторые слова и формы Ваши, на что онъ согласился“[2].

Шкода, звичайно, що тут немає згадки про якісь інші твори з „Русалки Дністрової“, адже „чиста мова бескидська“ була не тільки в „Мадеї“, але й у поезіях М. Шашкевича та Я. Головацького. Оскільки ж лист був адресований І. Вагилевичу, то й мова йшла про поезію, підписану саме ним.

Отже, навіть в умовах заборони „Русалка Дністрова“ викликала резонанс серед освічених людей. На жаль, вона не змогла викликати резонансу серед простого галицького люду, бо була не-

[1] „*Русалка Дністрова*“. Документи і матеріали. — С. 97.

[2] *М. Возняк.* У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. — Част. I–II. — Львів, 1935. — С. 310, 312.

доступна до нього. Своєю народною стихією, яка нуртувала з її сторінок, своїм природним неспотвореним звучанням народної говірки вона була б знайшла гарячий відгук у серцях і душах галичан. Але лиха доля розпорядилася інакше. „Русалка“ мусила пролежати ще довгих 10–11 років у цензорському схроні, перш ніж потрапити до рук широкого читача.

Важко уявити моральні втрати, спричинені забороною „Русалки Дністрової“. Те, що процес національного пробудження й самоусвідомлення галичан-українців був би розгорнувся значно раніше і протікав значно активніше, не підлягає жодному сумніву. Але, крім того, „Русалка“ була б, що теж видається безсумнівним, продовжила життя видатному її авторові й укладачеві Маркіянові Шашкевичу, бо не можна відкинути той факт, що постійні життєві невдачі, які супроводжували цю кволу фізично людину все її життя, сприяли розвиткові депресії, а відтак і недуги, прискорили кончину видатного письменника й „батька“ українськогго національного відродження в Галичині. Як відзначав К. Студинський, заборона „Русалки Дністрової“ тяжким каменем придавила літературні змагання товаришів Шашкевича... розбила та розвіяла їх горячі мрії... приспала надії молодих труженників на відродженє руського письменства в Галичині“[1].

Після закінчення духовної семінарії і заборони „Русалки Дністрової“ М. Шашкевич фактично відійшов від суспільного життя.

Навіть з тих небагатьох наведених цитат можна зробити висновок, що заборона „Русалки Дністрової“ прикро вразила багатьох освічених людей того часу як у Галичині, так і за її межами. Однак були й такі, що зловтішалися з цього приводу. Так, Й. Левицький, який уважав себе видатним письменником та вченим, в одному з оглядів, у яких він давав аналіз творів української словесності в Галичині, писав: „Dzięki niech będą Rządowi, który nie tylko na stosunki polityczne, lecz i na niepotrzebne nowości baczne ma oko i Rusałce Dnistrowej rozszerzać się w tej formie, w jakiej z

[1] *К. Студинський*. Причинки... — С. CL.

rąk triumwiratu wyszła, nie pozwolił“ („Дяка урядові, який тримає бачне око не тільки на політичні процеси, але й на непотрібні новини і не дозволив поширитися „Русалці Дністровій“ у тій формі, у якій вона вийшла з рук тріумвірату [трійці. — М. Л.]“[1].

Й. Левицький, як про це вже йшлося, не був прихильником народної мови та фонетичного правопису, тому він і виступив проти „Русалки“.

Отже, щоб не допустити „гражданки“, народної мови та фонетичного правопису, як уже про це йшлося, цензура й не дозволила завозити „Русалку Дністрову“ в Галичину.

Лінгвістично-літературний феномен Маркіяна Шашкевича

Як уже було зазначено, душею галицької „трійці“ був Маркіян Шашкевич, який мав гострий розум, організаторський талант і добре усвідомлював тодішню національно-політичну ситуацію в Галичині. Він розумів, що хоча б дещо поліпшити її можна тільки через пробудження національної самосвідомості галичан, а цього можна досягти лише „дорогою рідної мови“[2]. Саме він перший і довів життєспроможність „руської“ (тобто української) мови, її широкі можливості у вираженні різноманітних понять у різних сферах життя і діяльності народу тодішньої Галичини. Він розумів, що мова, боротьба за неї, як пише Ірина Фаріон, є не тільки прологом до визволення, але й основним засобом творення самостійної нації і держави[3]. Маркіян Шашкевич, як відзначав видатний український філолог XX століття Юрій Шевельов, „стояв біля колиски новоутвореної літературної мови на Галицькій Україні і прокладав нові шляхи новонародженому мистецтву

---

[1] Цит. за: *Возняк М.* У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича... — С. 37.

[2] *Фаріон І.* Отець Маркіян Шашкевич — український мовотворець. — Львів : Свічадо, 2007. — С. 25.

[3] Там само.

слова“[1]. Його велика заслуга полягає не тільки в тому, що він зумів організувати й згуртувати однодумців — свідомих українських студентів, надихнути їх на літературну творчість, не тільки в тому, що з його ініціативи були укладені перші українські поетичні збірки, про які вже йшла мова, зокрема, підготувати до друку й видати „Русалку Дністрову“, він був фактично першим, хто зробив спробу впровадити в літературу народну українську мову, хто відмовився від громіздкого й заплутаного традиційного (етимологічного) правопису, хто кинув заклик „пиши, як чуєш, читай, як видиш“, тобто запропонував фонетичний принцип письма, хто здійснив революційні „азбучні“ зміни, відмовившись від широкого **ы**, від непотрібного **ъ**, застосував літеру **ў,** що відображала справжню українську вимову етимологічного **л** в колишніх дієприкметниках минулого часу чоловічого роду типу *поѣхалъ, подаровалъ, узялъ* (у „Русалці Дністровій“ — *поѣхаў, подароваў, узяў* і под.), ствердіння колишнього складотворчого **л** у формах типу *шоўковіѣ* і відсутність оглушення в українській мові дзвінких приголосних, зокрема сонорного **в**, у різних позиціях (наприклад, *ужеўками*: *— Вжеж за шию **ужеўками** / К мажи привязаний, / За рученьки и ноженьки / Вкований в кайдании*)[2]. М. Шашкевич виявився новатором і в багатьох інших питаннях, про що вже йшла і ще йтиме мова.

У Маркіяна Шашкевича було важке життя. Він самотужки здобував знання, перечитуючи, „перелопачуючи“ в бібліотеці гори різноманітної літератури, в тому числі й різноманітні граматики, які вже існували на той час, і завдяки цій наполегливій праці над собою став неабияким ерудитом, знавцем слов’янських та інших європейських мов. Його високий інтелект проявлявся як у його писаннях, так і в проповідях, які він виголошував перед вірними Христової Греко-католицької церкви.

---

[1] Див.: *Шевельов Ю*. Сувора школа. Сто років з дня народження Маркіяна Шашкевича // Наші дні. — 1943. — Ч. 6. — С. 3.

[2] Див.: Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.). — Київ : Дніпро, 1972. — С. 75.

Тут немає необхідності наводити деталі з життєпису М. Шашкевича, бо про нього написано вже чимало як його сучасниками (наприклад, Я. Головацьким, М. Устияновичем тощо), так і численними дослідниками пізніших часів, яких тут і не перелічити. З найновіших публікацій можна назвати змістовну, достатньо повну і цікаву монографію Ірини Фаріон, у якій детально охарактеризована його діяльність як українського мовотворця (уже цитована вище), не можна тут не згадати праць, присвячених „Руській трійці", і, зокрема М. Шашкевичу, дрогобицького вченого Михайла Шалати, львівського вченого Феодосія Стеблія та багатьох інших дослідників. Але на деяких моментах діяльності М. Шашкевича зупинимося й тут.

Треба відзначити, що Маркіян Шашкевич фактично також першим почав проголошувати українською мовою свої публічні виступи. Як зазначає І. Фаріон, „Такий продуманий політичний почин дав несподівано блискучі наслідки, але не так на користь Австрії, як самим русинам. Слово — надто могутня і примхлива зброя. Треба вміти влучити ним у потрібну ціль: для цього потрібні не лише витончені стріли-ідеї-слова, але й блискучі лучники з несподіваним провадженням справи. Таким вправним лучником став М. Шашкевич"[1]. Так, великого резонансу серед студентів, семінаристів та громадськості набрав його виступ 12 лютого 1835 року з публічною проповіддю[2] про обов'язки громадян перед цісарем та державою, яку він виголосив (правда, з дозволу адміністра-

---

[1] *Фаріон І.* Отець Маркіян Шашкевич — український мовотворець. — С. 40–41. Виглядає так, що авторка й до себе приміряла ці слова, оскільки вона як політик таки дійсно є непоганим „лучником", що вміє пускати влучні стрілислова у політичних опонентів.

[2] Іде мова про його виступ „Слово к питомцем Семинаріи руськои у Львові". Як стверджував Я. Головацький у статті „Память Маркіяну Руслану Шашкевичу", „говорив це слово „небôжчик 1834 року по руськи" і воно „с великим восхищеньєм" було „приняте слухателями; не знати у чіи руки дôстала ся рукопись єго. — " Див.: Вѣнок русинам на обжинки. — Ч. І. — Вѣдень, 1846. — С. 56 (у виносці). Я. Головацький сплутав рік виступу, бо в усіх інших джерелах поданий 1835 рік.

ції семінарії) по-українськи. Як пише в своїх „Воспоминаніях“ Я. Головацький, „рѣчь вышла блистательно; вся семинарія была в восхищеніи и русскій духъ поднесся на 100 процентовъ“. Цей виступ послужив добрим прикладом, бо відтоді „Пасторалисты дали себѣ слово не говорити пропов'ѣдей даже во Львовскихъ церквахъ иначе, только по русски [по-українськи. — М. Л.]“[1].

З цього доброго наміру, однак, тоді не вийшло нічого, бо надзвичайно глибокою і потужною була „сила предъубѣжденія и обычая“. Я. Головацький описує, як Плешкевич, який першим вирішив здійснити проповідь українською мовою в церкві, вийшовши на амвон і побачивши „интелигентную публику“, розгубився і не міг промовити й слова по-українськи[2]. Отак нелегко було розрушити залізобетон мовної блокади, змінити традицію і психологію як майбутніх духовних наставників, так і простих міщан та шляхти. Ба більше, проповідь М. Шашкевича українською мовою викликала шалений осуд, критику та глибоку ненависть з боку польського студентства. Один з польських студентів (Іван Сінкевич) писав: „Це [промова М. Шашкевича. — М. Л.] розсердило мене так, що пів року я засідався на Шашкевича, щоб кинути його в канал; якщо він був би й згинув у моїх руках, я не уважав би цього за злочин, навпаки, якщо мене й були б повісили за вбивство, я уважав би себе за мученика за святу польську справу, а вбивство за заслугу...“[3]

У 1835 році з нагоди 67-х роковин цісаря Франца Першого Шашкевич видав оду на його честь українською мовою.

Як писав сучасник М. Шашкевича, „В тій малій пісонці заспівав він (Маркіян) по святоруськи, заспівав з широкої української груди: підбив ся соколом понад дністрянські ниви і підніс собою в короткім, але високім злеті руське слово в неожидані світи. Як

---

[1] Див. *Воспоминаніе* Я. Головацького — С. 26.

[2] Там само. — С. 26.

[3] Цит. за працею: *Возняк М.* Історичне значення діяльності Маркіяна Шашкевича // Наукові записки інституту суспільних наук / Окремий відбиток. — К., 1953. — С. 119.

блискавицею шибнула ся мала пісня по земли Галича і, розмноживши ся в тисячних переписях і влучивши кождому до серця, розсвітила ясніше ціль народного бажання і стала ся, кругло сказавши, основним звуком для молодих письменників Галича“[1].

У статті „Нѣсколько словъ... въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польскомъ Przegląd powszechny подъ заглавіємъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860“ М. Устиянович захоплено писав, що М. Шашкевич „въ 1835 году явился... намъ яко витій рускій, яко соловѣй руской благодѣйной яри... Съ невимовнымъ восхищеніємъ читали мы тогда первый рускій стишокъ Маркіяна Шашкевича, написанъ чисто-рускою душею въ память торжества 40-лѣтнего владѣнія цѣсаря Франца I. Съ неимовѣрнымъ задоволеніемъ и любопытствомъ рвались за тѣмъ стишкомъ всѣ мірскии достоиники руского сословія въ Львовѣ, и передавали єго отъ рукъ до рукъ. Съ слезами въ зрѣницѣ отчитовали мы єго и єще разъ и єще разъ, и уверялись чимъ разъ бôльше, чимъ есть духъ рускій и рускоє слово. И народна идея прозябла, — слово бѣ плоть. — Мовъ блудники въ пустыни сбѣглись молодые товариши Маркіяна до зеленой оазы и охолодивши жаждущую грудь живою водою, связались въ одной цѣли до дѣла“[2].

В іншій статті під заголовком „Возрожденіе галицкой Руси и Маркіянъ Шашкевичъ“ М. Устиянович уже значно пізніше про цю подію писав, що перед Маркіяном Шашкевичем „не было еще народного пѣвца, который бы огрѣлъ горячою душею студений воздухъ и розвилъ пѣснями соловея многонадежную ярь. Наспѣлъ год 1835. Народы Австріи праздновали 40-лѣтное владѣніе цѣсаря Франца I. Скромный молодецъ, воспитанникъ

[1] Цит. за: *Возняк М.*. Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці. — С. 19.

[2] Див. *Устияновичъ Н.* Нѣсколько словъ... въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польскомъ Przegląd powszechny подъ заглавіємъ : Recenzya Zorji Galickiej na god 1860. // Слово. — 1861. — Ч. 5. — С. 23.

русской духовной семинаріи на другому году, написалъ коротенькую оду въ память того событія, а написалъ мягонькими, но самыми величавыми барвами зъ русскихъ нивъ. И вотъ тая одна ода, напечатана только въ 250 оттискахъ сдѣлала совершенную измѣну на земли Галича в русской народной жизни: она, можна сказати, розбудила Русь отъ глубокого сна. Молодцемъ тымъ былъ Маркіянъ Шашкевичъ"[1].

До речі, М. Устиянович відшукав був „Голосъ Галичанъ" і надіслав його до редакції „Родимого Листка" для передруку, боячись, щоб „сей прехороший стишокъ, написанный съ самымъ теплѣйшимъ чувствомъ и въ чисто-народномъ духу" не „погибъ изъ свѣта", бо „ода тая зазвенѣла въ сердцахъ русскихъ мовъ позовна, зазывающая мертвецевъ изъ гроба. Розхоплена жаждно, якъ невиданная новость, и сама въ собѣ изъящная и любопытная, ходила она изъ рукъ до рукъ, пока ею отчитати было возможно. Вѣдь и мой екземпляръ отискалъ я съ трудомъ и въ такомъ состояніи, що не осталося почти ничого четкого на немъ"[2].

Треба, однак, зазначити, що "Родимий Листокъ" уніс немало змін до поезії, і це було зроблено, очевидно, без відома і дозволу М. Устияновича.

У Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника зберігся й оригінал першодруку, один із тих 250 примірників, що були опубліковані в 1835 році. Василь Щурат розшукав та опублікував автограф цієї оди, написаний рукою Маркіяна Шашкевича. Як пише він, цей автограф зберігався у професора Брідської гімназії (м. Броди) Івана Созанського, який обіцяв передати його В. Щуратові, але помер, не встигши переслати його. Пізніше, в 1911 році передав його Щуратові шваґер І. Созанського о. Юрій Кміт[3], який і опублікував цей автограф разом з друкованими варіантами

---

[1] *Устияновичъ Н.* Возрожденіе галицкой Руси и Маркіянъ Шашкевичъ. // Родимый Листокъ. — 1880. — С. 12.

[2] Там само. — С. 45.

[3] Див.: *Щурат Василь*. Голос Галичан. Автограф першої друкованої поезії Маркіяна Шашкевича / Памятка з сотих роковин уродження поета. — Львів, 1911. — С. 6.

Шашкевичевої оди. Через рік після цього — у 1912 році — і рукописний, і надрукований окремим відбитком у 1835 році варіанти опублікував Михайло Возняк[1].

У радянських виданнях творів „Руської трійці“ немає цієї оди. Причина її відсутності зрозуміла: вона славила монарха, цісаря Австрійської держави — одвічного ворога Росії.

Зважаючи на бібліографічну рідкість і недоступність до широких читацьких кіл як окремого видання, так і книжки, виданої М. Возняком, подаємо тут обидва варіанти — і копію з автографу, і надрукований окремо в 1835 році:

Голосъ Галичанъ въ пресвѣтлый, прерадосный ѯз. день рождества Императорскагѡ Величества Франца I., Цѣсара Австрійскагѡ, Королѧ ихъ наймилостившагѡ

1. ***Що то всѣмъ свѣтомъ за краса зацвѣла?***
Ци сонце јасне зъ подъ небесъ сступило?
Ци небо землю звѣздами покрило?
Зоря ли свѣтомъ по землись росплила?
Не сонце, звѣзды, ранная зоря то;
Нарӧдъ велике днесь святкує свято! —

2. ***Куда веселій людъ сей въ тлумъ скоритъ?***
Въ одежахъ всякъ святочныхъ ся јавляе?
Ци ангела труба на судъ взивае?
Ци Боянъ вѣщій князямъ пѣсню творитъ?
Не пѣсни Бояна, не трубъ то звуки,
Се люди въ храмѣ къ небу взносятъ руки!

3. ***Що то за голосъ свѣтомсь розлягае?***
Ци ангелъ пѣнье плине воздухами?
Ци чудни море грае голосами?

[1] Див.: *Писання* Маркіяна Шашкевича // Збірник фільольоґічної секції Наукового Товариства ім.Шевченка. — Т. XIV. — Видав Михайло Возняк. — У Львові, 1912. — С. 8–9.

Ци соловѣй вже весну розвивае?
Не ангели, не птицы пѣснь ту творятъ:
Народы всердный пацѣръ вразъ говорятъ!

4. О мудрость вѣчна, доброто прекрасна!
Що зъ вѣка водишь свѣты воздухами,
Що оублажаешь царства все царями,
Котрими всякъ нарӧдъ, страна вся щасна.
О милость безконечна, жрӧдло свѣта,
Ще Францомъ крӧльомъ въ многа тѣшь насъ лѣта!

[Друга редакція].

Що то за краса всім світом зацвила?
Ци сонце ясне спод небес ступило?
Ци небо звізди на землю спустило?
Ци зоря ранком землев ся росплила?

Не сонце, не звізди, не ясна зоря то,
Народи велике днесь святкуют свято!
Куда мір веселий так приквапно скорит?
В одежах святочних всякий ся являє?
Ци труба ангела світ на суд скликає?

Ци Боян віщий князям пісни творит?
Не пісня Бояна, не труба ангела,
Усердна подяка в храм народи звела.
Що то за голос світомсь розлягає?
Ци ангелов пінє плине воздухами?

Ци чудними море грає голосами?
Ци соловій птиця весну розвиває?
Не ангели, не птиця пісня, чудную творит,
Народи усердну молитву говорят.
Мудрости вічна, доброто прекрасна!

20. *Що з віка водиш світи воздухами,*
Що ублажаєш народи царями,
С котрими весь род, вся сторона щасна,
Милости безконечна, Ти жерело світа!
Ще царем Францішком в многа тіш нас літа!

Цілком очевидно, що ця ода викликала такий великий резонанс не своїм змістом, оскільки оспівувала монарха, але саме своєю формою, тобто своєю народною мовою. Фактично це був перший український друкований твір, який продемонстрував можливості народної мови, її здатність служити не тільки засобом спілкування між селянами, але й мовою „високого“ стилю, мовою поезії і літератури.

Не вдаючись до глибшого аналізу тексту, зазначимо тільки, що М. Шашкевич, як свідчать ці дві редакції, був дуже вимогливий до слова. Якщо в першому (рукописному) варіанті були ще форми, що тяжіли до церковнослов'янщини, то в другому вони замінені формами власне народними, українськими. Так, у першій строфі питальна книжна частка *ли* (*„зоря ли свѣтомъ по землись росплила?“*) замінена народним *„ци“*, нестягнена прикметникова форма *ранная* замінена стягненою формою *ясна*; старослов'янізми *взиває, страна* у другій та останній строфах замінені на українські форми *скликає, сторона*, старослов'янські граматичні форми *ангелъ* (родовий відмінок множини) та *чудни* (орудний відмінок множини) замінено відповідно формами *ангелов, чудними*, у цій же третій строфі слово *пѣнье* замінено українізованим *пѣнє,* тобто співи, співання. Уникнено в другому варіанті і дієслова *взносятъ* та прийменника *къ*. У першому варіанті були й полонізми *пацѣръ* (молитва), *жрôдло* (джерело), які в другому варіанті замінені українськими словами *молитва, жерело*, а польська форма *крôльомъ* (остання строфа) замінена лексемою *царем*. Залишилися деякі церковнослов'янізми і в другому варіанті (*днесь, усердна, ублажаєш*), але вони були звичними у мовленні галичан і не викликали дисонансу.

Подаючи до друку поезію, М. Шашкевич дуже прискіпливо попрацював над нею. Важко подумати, що ці виправлення здійснив якийсь редактор чи коректор видавництва Ставропігійського інституту, як припускав В. Щурат, беручи до уваги розбіжності в цих двох варіантах. Він твердив, що Шашкевичева мова до 1835 року не могла „отрясти ся“ ще з традиційного макаронізму і потребувала коректора. Насправді ж таким коректором свого твору був сам М. Шашкевич, бо навряд чи якийсь коректор міг бути більшим патріотом українського слова, ніж був сам М. Шашкевич. Отже, треба думати, що редагування здійснив сам автор, але його остаточний рукописний варіант, як зрештою, і багато інших його рукописів, на жаль, не зберігся.

В усякому разі, друкований варіант значно виграє перед рукописним, він досконаліший у поетичному плані, у ньому, як уже відзначено, багато церковнослов’янізмів були замінені власне українським словами.

Мусимо зазначити, що тут знову дещо не в’яжеться зі спогадами Я. Головацького, бо в праці „Память Маркіяну Руслану Шашкевичу“, надрукованій в альманасі „Вѣнок Русинам на обжинки“ за 1846 рік, у виносці він подає таку назву „стиха“ М. Шашкевича: „Печаль по смерти Его Величества блаж. пам. Цѣсаря нам щасливо пановавшого Франца І. (у Львовѣ в печатн. ставропиг. 1835)[1].

Важко сказати, що мав на увазі Яків Головацький, можливо, у М. Шашкевича був і такий „стих“, що не зберігся, але в усякому разі він тут переплутав факти.

Не менший резонанс і фурор у культурному житті Галичини викликала стаття М. Шашкевича „Азбука і Abecadło“, надрукована, як згадував Я. Головацький, у Перемишлі в 1836 році окремою брошурою накладом у 3000 примірників на кошти, зібрані студентами. Це була перша серйозна науково-популярна публікація

[1] Див. *Головацкій Я.* Память Маркіяну Руслану Шашкевичу // Вѣнок Русинам на обжинки. Уплѣв Иван Б. Головацкій. — Часть первая. — У Вѣдни, 1846. — С. 55–56.

М. Шашкевича, яка одержала загальне схвалення та підтримку тодішньої галицької інтелігенції.

У цій статті М. Шашкевич виявив своє глибоке розуміння ситуації, у якій перебувала тодішня українська мова, він відчував, що народна мова і власна література можуть розвинутися тільки на основі традиційного письма, на основі кирилицької азбуки, якою були написані давньоукраїнські книги.

Детальніший огляд його статті „Азбука і Abecadło“ зробимо в розділі „Азбучна війна в Галичині“.

Як пише Кирило Студинський, стаття М. Шашкевича „Азбука і Abecadło“, відповіді Й. Лозинського на неї, які, однак, не були надруковані, сама стаття Й. Лозинського про впровадження польського абецадла до української писемності були „немовби предвісники“ „Русалки Дністрової“, що робили велике враженнє та розруховали приспану руську суспільність“[1].

За життя М. Шашкевича небагато його праць було опубліковано — лише „Русалка Дністрова“, якою, однак, він не міг тішитися, оскільки вона була заборонена, стаття „Азбука і Abecadło“, наведена вище ода, присвячена імператорові, і, мабуть, усе. Але невтомний дослідник його творчості Михайло Возняк зумів усетаки позбирати праці видатного українського поета-новатора М. Шашкевича і видати їх аж у 1912 році — через сімдесят років після його смерті. Тут були видані його деякі поезії, його проповіді, а також читанка, яка, правда, була надрукована ще Яковом Головацьким у 1850 році накладом у п’ять тисяч примірників, а через три роки вона знову була перевидана і багато років служила як підручник для початкової школи. Нещодавно ця читанка, опрацьована згідно з нормами сучасного правопису, була знову видана львівськими дослідниками його творчості[2]. У згаданій книзі І. Фаріон передруковані з видання М. Возняка 1912 року шість його публічних (церковних) проповідей, а також „Псалми

[1] *К. Студинський.* Причинки... — С. XXXVI.

[2] Див.: *Шашкевич М.* Читанка для діточок в народних школах. — Львів : Львівські новини, 1997. — 124 с.

Руслановї", зроблений їх всебічний, у тому числі й лінгвістичний аналіз[1]. Достатньо глибокий і детальний аналіз поетичних творів М. Шашкевича, його „Читанки" зроблено у дослідженні Миколи Ткачука[2].

Уже згадувалося про те, що М.Шашкевич дуже багато працював над собою, над своєю самоосвітою. Він самотужки вивчав європейські мови, знав досконало польську, чеську, німецьку і, звичайно, мертві латинську та старослов'янську. За своє коротке життя він устиг написати чимало й оригінальних творів, і здійснити перекладів з інших мов. Як зазначає І. Фаріон, перекладацтво було однією з магістралей літературної діяльності М. Шашкевича. Цілком очевидно, що він трактував переклад як засіб „до внутрішнього розвитку руської мови: перекладають насправді, — зазначає І. Фаріон, — зовсім не задля точного передання джерела, а заради розвитку й збагачення власної мови"[3].

Маркіян Шашкевич, 200-річчя від дня народження якого відзначала в 2011 році українська громадськість, прожив коротке життя, освітив Галичину і згас, як метеор. Як писав Омелян Огоновський, „Зъявище Шашкевича въ галицкôй Руси можъ порôвняти зъ ясною зорею, котра звѣщає близькій схôдъ сонця"[4]. Він порівнює його з Мойсеєм, зазначаючи, що „Маркіянъ Шашкевичъ... бувъ для галицкои Руси тымъ, чимъ бувъ Мойсей въ пустыни народови израильскому, коли то всѣ люде томились спрагою и бажали оживитись хоть каплею воды. Якъ вода выринула из скалы, коли о ню вдарив Мойсей палицею: такъ оживилась Русь мовъ цѣлющою и живущою водою, коли Маркіянъ Шашкевичъ живимъ словомъ народнымъ розбивъ мертвоту въ галицкôи Руси, коли вôдчинивъ уста матери-Руси, замкнени неволею и недолею довголѣтною".

[1] Див.: *Фаріон І.* Названа праця. — С. 101–129.

[2] *Ткачук М.* Лірика Маркіяна Шашкевича / Микола Ткачук. — Тернопіль, 1999 — 123 с.

[3] *Фаріон І.* Лінгвістичний феномен Маркіяна Шашкевича // Дивослово. — 2007. — № 11. — С.40.

[4] *Огоновскій О.* Маркіянъ Шашкевичъ. Про єго житє и письма. — У Львовѣ, 1886. — С. 73.

Він довів насправді, „...що руска мова перестає бути хлопскою, а єсть спосôбною стати мовою всѣхъ Русинôвъ“[1].

І хоч написав Шашкевич небагато, та ім'я його навічно буде вписано в історію України. Про нього писали чимало і в XIX, і в XX століттях, пишуть і ще писатимуть і в XXI, і всіх публікацій про нього не перелічити.

Роль Якова Головацького в розвитку української літературної мови в Галичині

Яків Головацький розпочав свою наукову та літературну діяльність, як уже про це йшлося, у середині 30-х років XIX ст., будучи членом гуртка прогресивної молоді Галичини під назвою „Руська трійця“. Відомий він як поет, учений, педагог, фольклорист. Я. Головацький мав великий авторитет як учений-мовознавець. Його перові належить „Грамматика Рѹского ѧзыка“, яку він видав у 1849 році, „Розправа о языцѣ южнорускôмъ и єго нарѣчіяхъ“, з якою він виступив перед учасниками з'їзду „ученыхъ рускихъ“ у Львові в жовтні 1848 року (опублікована в 1849 році), „Три вступительнии преподаванія о руской словесности“ (1849 рік) та цілий ряд статей, що висвітлювали життя галичан, розвиток їхньої мови і культури тощо.

Я. Головацький мав великий авторитет серед галицької інтелігенції, був знайомий і вів активне листування з багатьма вченими Європи та Росії, володів кількома європейськими мовами і безумовно залишив глибокий слід в історії Галичини та в цілому України. Разом зі своїми побратимами Шашкевичем та Вагилевичем він щиро вболівав про розвиток народної мови та культури українців Галичини, бачив і розумів, у якому занепаді перебуває духовне життя українців під польським національним гнітом.

---

[1] *Огоновскій О.* Маркіянъ Шашкевичъ. Про єго житє и письма. — У Львовѣ, 1886. — С. 102.

Тут повторимо слова, які говорив він у своїй першій лекції у Львівському університеті. „Сорокъ лѣтъ минуло, якъ умовкло слово руске на университетскôй катедрѣ — но зерно раз посѣяне видало плôдъ. — Насѣньє вержене в рôлю, муситъ зтлѣти, щобы зъ него выросла нова стебелинка. То зерно довго кôльчило ся въ земли, ждало ясного сонѣнька, теплои росицѣ, щобы вистрѣлило на верхъ и зазеленѣло на нивѣ рôдного просвѣщенья“[1]. І хоча Головацький схилявся перед старослов'янською мовою, вважав, що це є вершина слов'янської писемності, що за її зразком треба розбудовувати українську літературну мову, він віддавав належне й народній мові, пишучи: „Языкъ народный — се слово дане чоловѣкови Богом для выраженья и выказанья духа людского, наилучше выражає питоменну жизнь народа“[2].

Особливу популярність як учений та український патріот здобув Я. Головацький після з'їзду руських учених у Львові, після його виступу 23 жовтня 1848 року на цьому з'їзді з великою доповіддю про українську мову і її „наріччя“. Цю його доповідь вважали найкращим і найґрунтовнішим науковим твором галицької України[3] до 1848 року включно. Головацький дає детальний аналіз слов'янських мов, їх характеристику, наводить відмінності між ними та їх спільні риси. Українська мова, за Головацьким, — це „языкъ южнорускій съ двома головними нарѣчіями — Украинскимъ або Малорускимъ и Червонорускимъ“[4]. Автор зазначає, що цією мовою розмовляє другий за величиною після російського народ — 13 мільйонів 144 тисячі осіб, з яких 10 мільйонів 370 тисяч належать до східного обряду, а 2 мільйони 774 тисячі — до греко-католицького. Головацький спростовує думку

[1] *Головацкій Я.* Три вступительнии преподаванія о руской словесності. — Во Львовѣ, 1849. — С. 27.

[2] Там само. — С. 3–4.

[3] *Возняк М.* Просвітні змагання галицьких українців. — С. 36.

[4] *Розправа* о языцѣ южнорускôмъ и єго нарѣчіяхъ сочинена Яковомъ Головацкимъ читана въ общемъ засѣданію на съѣздѣ ученыхъ рускихъ 23 жовтня 1848 г. — Во Львовѣ, 1849. — С. 11.

деяких польських учених про те, що українська мова формувалася під впливом польської. Навпаки, вважає він, „польській языкъ виненъ своє образованьє, правильнôсть, и свôй борзій взрôстъ вплывови рускому. Польській ще тогди со всѣмъ не бувъ книжнымъ, не бувъ письменнымъ, коли Русь наша въ своимъ майже языцѣ мала законы, сношенія, писала грамоти, договори, ôтправляла суды и пр. ...языкъ рускій бувъ урядовымъ, судебнымъ, письменнымъ языкомъ, хотя не совсѣмъ чистый отъ церковного“[1]. Головацький зазначає, що поляки аж у кінці XIV ст. почали дещо перекладати зі Святого Письма, а в половині XV ст. перекладати свої закони із латинських. На багатьох прикладах і цитуваннях польських учених Головацький показує, що саме польська мова збагачувалася і формувалася під впливом української, а не навпаки.

Яків Головацький пише, що українська мова майже однаково звучить з невеликими відмінностями у словах на величезній території (Волинь, Поділля, Україна, Чорноморщина), але галицькі та угорські русини мають „цимало рôзнорѣчій“. Їх мова зберегла давні, історичні риси, бо „Кождый закуток захищеный горбами або ôтрѣзаный рѣками заховує свою рôзномову... Гôрскіи стороны всѣгди найдовше задержують старый бытъ и знаки стародавной бесѣди. Языкъ, котрый горы має въ своєй власти, не загине; най бы всюди по долинах знидѣло и загибло рôдне слово, въ горахъ пôдполонинскихъ заховаєся первѣстный языкъ, стародавній бытъ и обычай“. Головацький з великим пієтетом говорить про українську мову, відзначаючи її фонетичні особливості. Він пише, що „Языкъ южнорускій є краснозвученъ, повный, поважный, сильный, свобôдный“[2]. На думку автора, українська мова тримає ту „щасливу середину“ між твердістю і зайвою м’якістю, між північчю, півднем і заходом Слов’янщини. Українська мова не має стільки „сичущихъ“ приголосних, як їх має, на-

[1] *Розправа* о языцѣ южнорускôмъ и єго нарѣчіяхъ. — С. 22–23.
[2] Там само. — С. 28–30.

приклад, польська мова (**c, ć, dz, dź, z, ź, s, ś**), вона не має носових голосних, як польська та старослов'янська, у неї всі голосні чисті, природні, виразні, вона надає перевагу голосному **і** тощо. „Словом, — як зазначає Головацький, — є то природна, чиста, повноголосна мова, мужеско-сильна, виразиста (лаконическа) въ устахъ статного господаря або козака-молодця, тай пôд перомъ Котляревского, Тополинского и др., а м'ягка, сердечно-нѣжна, пещена въ бесѣдѣ материнскôй, дѣвочôй спѣванцѣ, або пôдъ перомъ сердечного Основяненька". Головацький зазначає, що це не „самохвальство", бо навіть „сторонскіи писателѣ и знавцѣ языковъ" визнають „краснозвучнôсть" та інші позитивні риси української мови. Так, Бандтке називає її найкращою серед усіх слов'янських мов, Міцкевич — між „рускими языками", Бодянський величає її „поетичнôсть и музыкальнôсть" і порівнює її з грецькою та італійською мовами, Ковбек та Маціевський вважають її кращою від чеської („*mluwa ruska... snad nad czestinu jest piekniejszi, przijemniej i w ucho upada, nieźli twrdymi souzwuczkami przesyceny jazyk Czechů*" — українська мова... впадає у вухо, вона краща, приємніша, ніж переповнена твердими приголоснимим мова чехів); Раковецький жалкує, що українська мова не стала панівною в цілій Росії, а відомий російський письменник Даль-Луганський визнає її „первенство надъ великорускимъ простонароднымъ и книжнымъ языкомъ". Навівши довгу цитату Даля з його рецензії на „Малорускі повісті" Основ'яненка німецькою мовою (з часопису „Ausland"), у якій він відзначає красу української мови, Головацький захоплено резюмує: „Такъ описавъ знакомитый въ литературѣ россійскій писатель (самъ Великороссіянинъ) красоту и достойнôсть нашого рôдного, малорускoго языка. Чей єще засвитає година для такъ красного въ Словенщинѣ нарѣчія!"[1]

Для присутніх на соборі вчених ці слова мали неабияке значення, викликали захоплення, ейфорію, бо вперше, фактично,

[1] *Розправа* о языцѣ южнорускôмъ и єго нарѣчіяхъ. — С. 32–34.

присутні чули такі схвальні слова про українську мову, яка принижувалася в австрійській та заборонялася в російській імперіях.

У цій „Розправі“ Головацький подав дійсно детальну і дуже влучну характеристику української мови, її діалектів з широкими ілюстраціями, наведенням фактичного матеріалу. Учений не завжди дає правильні пояснення тих чи інших фактів української мови, але в цілому виявив досить ґрунтовні знання і глибоку філологічну ерудицію. Він правильно зазначає, що мова дуже повільно піддається зовнішнім впливам і зберігається незмінною упродовж сотень років: „Языкъ простонародья переоначуєся дуже поволи, незначно; стол ѣтный старець тымъ самымъ нарѣчіємъ говоритъ, що малый хлопець правнукъ або пращуръ єго“[1]. Він стверджує, що, незважаючи на багатовікові контакти однієї мови з іншою, наприклад білоруської з українською, польською, вона не змінилася. Так само утримує свої особливості українська мова, тільки її треба берегти і розвивати, виробляти, не звертатися до чужої. Він дуже влучно зазначає, що „Хоть так названи образовани люде часом цураються рôднои мовы и чужои хапаються, но нарôдъ вѣрно сохраняє свôй родимый языкъ, яко священноє преданіє предкôвъ своихъ, а доки вôнъ хоронитъ, жадна вража сила не переодолѣє єго“[2]. Головацький говорить далі, що „южнорускій языкъ“, „руска народнôсть“ мають велику силу, бо збереглися, незважаючи на постійні утиски з різних боків. Він пише, що немало „племен чужоязычныхъ“ розплилося, потонуло в „южнôй Руси“ і ще в давнину злилося з Руссю. Грізні племена обрів, печенігів, половців, ятвягів — все те „потало“ в Русі і сліду немає! Рід варягів швидко „пересловянився“, цілі покоління князів і вельмож литовських, ба чи не ціла Литва прийняла була мову і віру від русинів. Татарва спала, як та повінь, і перемчала і зниділа, а руська народність знов зазеленіла, мов трава. Головацький пише, що й інші народності, які проживають серед українців, засвоїли

[1] *Розправа* о языцѣ южнорускôмъ и єго нарѣчіяхъ. — С. — С. 45.
[2] Там само. — С. 46.

українську мову, співають українські пісні, використовують українські народні звичаї та обряди. „Велике призначення має нашъ нарôдъ, — робить висновок Головацький, — коли го промислъ Божій такъ заховує и благословитъ!“[1]

Головацький стверджує, що у нашого народу була писемність ще тоді, коли в Європі лише три мови (грецька, латинська та старослов'янська) мали свою писемність, отже, ми маємо свої писемні традиції, нам глибше, „до самѣсѣнького дна заглянути треба“, заглибитися в наші писемні пам'ятки, вчитатися в них і там „знайдемо скарбницю неперебранную!“

На закінчення Головацький проспівав дифірамби старослов'янській мові, заявляючи, що цей „языкъ“ не є „напрасно“ нам накинутий, що ми прийняли його добровільно, що він в'яже нас із шістдесятьма мільйонами інших слов'ян, що це не був „языкъ“ меча і насилля, але „языкъ“ побратимської любові, віри і правди Божої“[2]. Автор ще раз наголошує, що треба розвивати народну мову на основі писемних пам'яток, розібрати їх, „изслѣдити, испытати, маємо вытягнути, выссати все, що є наше родиме руске“, дослідити первісні „саморôдни“ правила мови, які суть віддавна в усній народній мові; не треба закручувати її в чужі сіті, „ни накладати чужи дыбы“[3].

Шкода, що пройде небагато часу і він сам забуде ці слова, які так патетично виголошував на з'їзді вчених Галичини, що сам відвернеться від рідної мови, почне накладати на неї чужі російські диби.

У другій половині XIX ст. Яків Головацький став зовсім іншим. Намагаючись звільнитися від польського впливу, він усе більше став хилитися в москвофільський, а точніше, в російський бік, і свої погляди демонстрував у своїх статтях і своєю поведінкою.

---

[1] *Розправа* о языцѣ южнорускôмъ и єго нарѣчіяхъ. — С. 58.

[2] Там само. — С. 59–60.

[3] Там само. — С. 60.

Це вже був не той романтик, палкий соратник Маркіяна Шашкевича, ентузіаст української народної справи, стараннями якого були видані „Русалка Дністрова“, „Вінок русинам на обжинки“ у двох частинах, Ількевичеві приповідки, це вже не був той оратор, який зривав гучні аплодисменти на з'їзді руських учених.

Як уже було відзначено, він був чи не найбільшим ученим авторитетом і філологом у широкому розумінні слова в Галичині. З великою пошаною і пієтетом до нього ставився А. Петрушевич, беззаперечно підкорялися йому його брат Іван, письменники М. Устиянович, І. Гушалевич, І. Наумович, О. Духнович та інші відомі діячі підавстрійської України. На превеликий жаль, він змінив свої погляди на народну мову, заразившись бацилою москвофільства, зрадив її, перейшов на російську мову , якої, до речі, теж до кінця життя досконало так і не вивчив. Віддаючи належне науковому авторитетові Я. Головацького, акад. К. Студинський пише: „Коли би він йшов був сею дорогою, якою ступав по рік 1849, скільки зискав би був на тім розвій літературної мови, як значно могли були скристалізувати ся погляди на народну мову, як легко міг був він усунути се замішанє в літературній мові, слідне мало що не в кождого письменника з літ 1850–60? Своїм становиском і своєю повагою міг був він потягнути за собою всіх людий доброї волі“[1].

Однак потягнув він зовсім у інший бік — московський. Він усіляко намагався угодити „сѣвернымъ братьямъ“ („Да помнятъ сѣверные братья наши, что мы межъ родными Славянами роднѣе всѣхъ!“)[2] і навіть просив у них матеріальної підтримки „для успѣванія русскаго дѣла“, „изданія пособій къ изученію русскаго языка“.

Негативну, а може, навіть реакційну роль Я. Головацького в справі утвердження українства в Галичині видно й із його листування з великим українофобом, російським шовіністом, редактором часопису „Вѣстникь юго-западной и западной России“

---

[1] *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / Видав Кирило Студинський у Львові, 1905 ; накладом НТШ — Т. IX. — С. CXLVI.

[2] Там само. — С. CLV.

К. Говорським. Ось як писав К. Говорський до Я. Головацького: „Вы не можете повѣрить, съ какимъ презрѣніемъ относятся теперь къ сепаративной шайкѣ послѣдователей гибельного для цѣлости Россіи ученія Костомаровыхъ, Кулишей, Основы, Шевченка и другихъ всѣ малороссійскіе помѣщики и духовенство. Имена ихъ произносятся съ проклятіями съ тѣхъ поръ, когда узнали, что эти выродки изъ русской семьи подъ благовиднымъ предлогомъ обученія народа на простолюдинномъ его нарѣчіи, которому вздумали было дать право гражданства подъ именемъ малороссійскаго языка, хотѣли приготовить народь къ расторженію нерасторжимого никакими человѣческими усиліями естественнаго союза съ Великороссами и къ слитію, во вредъ всего славянскаго міра, съ латинствующими поляками“[1] [виділено К. Студинським. — М. Л.].

Як міг читати спокійно Я. Головацький такі листи, у яких Шевченка, Костомарова, Куліша називають „виродками“? Як він міг читати рядки, де зневажалася його рідна мова, зокрема, таке: „Народъ, руководимый здравымъ смысломъ.., съ негодованіемъ отвергъ всѣ ими придуманныя грамматики и книженки на мужицкомъ, малороссійскомъ жаргонѣ [виділено К. Студинським. — М. Л.], не хотѣлъ и слышать о томъ, чтобъ дѣтей ихъ учили по малороссійски, и изданныи книженки остались на жертву крысъ и мышей“[2].

Яків Головацький читав ці листи, видно, спокійно. Ба більше, він навіть переписував їх. Так, процитований лист К. Говорського він хотів опублікувати в „Слові“, але, на щастя, Б. Дідицький, хоч і був прихильником москвофільства, відчув ницість і бридкість його змісту й відмовився публікувати його, поставивши себе

[1] *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. — С. CLVI.

[2] Там само.

незрівнянно вище від університетського професора Я. Головацького. Однак Головацькому, видно, дуже кортіло таки опублікувати цей лист, і він відсилає його до „Сербского Дневника“. У листі до редакції він між іншим писав про часопис „Мета“, який дотримується мови і правопису Кулішівського, що в його редакції є „соумышленники.., которые мечтаютъ о какойто новообразуемой малороссійской литературѣ и даже о утопической, свободной хохландіи“[1] [виділено К. Студинським. — М. Л.].

Чи можна уявити собі, що це писав співавтор „Русалки Дністрової“, побратим Маркіяна Шашкевича Яків Головацький? „Сербский Дневник“ теж відмовився друкувати цей лист, але незабаром Я. Головацький одержав новий лист Говорського, у якому той критикував рух молоді в Україні та в Галичині. Б. Дідицький, до якого звернувся Головацький з пропозицією опублікувати його в „Слові“, знову відмовив йому, так само, як йому відмовили й інші часописи, зокрема віденський „Ost West“, польськомовний „Naród“, і при цьому не допомогли навіть старання протоєрея російського посольства у Відні М. Раєвського.

Важко повірити, що це Я. Головацький, як і Говорський, що кілька років пізніше збожеволів, зверхньо називав українців-земляків хохломанами та іншими образливими словами. Важко повірити, що це той самий Головацький, який ще у 1846 році писав: „Сумно для народу, коли негідні люди чужої нації топчуть ногами його національність, але значно сумніше, коли син-виродок роздирає груди своєї рідної матері. На жаль, ми мусимо сказати це про наш народ: в його надрах таїться надто багато брудних виродків, таких гнобителів нації, котрим гарантоване цілковите безсмертя. Але вони гірше Герострата, оскільки храм національний дорожчий тисячу разів, ніж храм Діани“[2].

---

[1] *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. — С. CLVII.

[2] *Головацький Я.* Zustände der Russinen in Galizien (Становище Русинів у Галичині) // „Русалка Дністрова“ / Документи і матеріали. — К., 1984. — С. 251.

Важко повірити, що це той самий Головацький, який так захоплено говорив про українську мову на Соборі вчених Галичини у 1848 році, який сходив усю Галичину пішки, збираючи український фольклор, який був співавтором безсмертної „Русалки Дністрової“, який 18 років завідував кафедрою української словесності у Львівському університеті. Але така реальність. Ненавидячи поляків, він віддав перевагу іншому, ще більш агресивному і брутальному сусідові. З Галичиною, як відомо, він порвав остаточно і в 1867 році виїхав у Вільно, але солодкого життя там не знайшов.

Історія колись розсудить, чого більше зробив для Галичини Яків Головацький — користі чи зла. У 30–40-х роках він прислужився до пробудження національної свідомості галичан, але в 50–60-х роках робив усе, щоб її приспати або спрямувати в глухий кут, а, точніше, на схід. Будучи 18 років керівником кафедри української словесності у Львівському університеті (з кінця 1848 до 1867 року), він виховав не одне покоління студентів, але спрямовував їх не на зміцнення української справи, а на схиляння перед „сѣвернымъ“ сусідом. Як пише К. Студинський, він краще був би вчинив, якби покинув кафедру не в 1867 році, а в 1851, „а нема сумніву, що на сім була би лише зискала народна справа в Галичині. Робота Головацького була нещастєм для галицької Руси. Серед його страшних промахів не лише ріс розстрій між руською суспільностию в Галичині, не лише знеохочували ся і деморалізували ся люди, але й упадала руська справа“[1].

Немало випадків подібного ренегатства щодо української мови та української справи в цілому, на жаль, спостерігаємо в Україні й нині...

[1] *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. — С. CLIX.

Іван Вагилевич як дослідник народної мови галичан

Нещодавно минуло 200 років від дня народження відомого галицького вченого, письменника, етнографа, фольклориста, члена славнозвісної „Руської трійці“ Івана Вагилевича, який попри різні, навіть діаметрально протилежні оцінки дослідників його творчості все-таки заслуговує, щоб про нього писати знову і знову.

По-різному склалася доля у членів „Руської трійці“. Найтрагічнішою вона була в Маркіяна Шашкевича, бо мучився, хворів, страждав фізично і морально і відійшов з цього світу, який був до нього таким жорстоким, проживши усього 32 роки. Не краща доля була і в його побратима й однолітка Івана Вагилевича. Він також, як і М. Шашкевич, народився в 1811 році, і 2 вересня 2011 року громадськість Рожнятівського району та села Ясень на Івано-Франківщині, де народився І. Вагилевич, відсвяткувала цю поважну дату від дня його народження. Прожив він дещо довше, ніж М. Шашкевич, — 55 років, але це теж небагато. За певні порушення він був позбавлений священицького сану, після того жив у бідності і нужді (як і Шашкевич), був людиною боязкою, намагався вгодити полякам, якийсь час навіть редагував пропольську газету „Дневникъ Рускій“, працював (кустосом) у бібліотеці Оссолінських у Львові, коректором, директором архіву м. Львова, але так і не знайшов щастя в житті. Зате був він, як уже про це згадувалося, талановитим письменником і вченим, багато працював і залишив немалу літературну та наукову спадщину, хоча не все при житті його було опубліковано. У „Русалці Дністровій“ він опублікував зібрані ним народні пісні, написав до них передмову „Передговор. К народним руским пѣсням“, свої дві поеми „Мадей“ та „Жулин і калина“. Зазначмо тут, що друкував він свої наукові праці переважно чужими мовами. Це, з одного боку, свідчило про його ерудицію, добре знання слов’янських мов, але, з другого, — викликає жаль, що він не шукав можливості друкувати свої праці тогочасною українською мовою в галицьких часописах, як

це робили його ж товариш Яків Головацький, Йосиф Лозинський, Йосиф Левицький та інші автори.

Анна Будзяк із Кракова у своїй публікації[1] робить огляд його опублікованих чи ще за його життя, чи вже в пізніші часи мовознавчих праць. Отже, у 1845 році він видав українську граматику польською мовою під назвою „Grammatyka języka małoruskiego w Galicii“ (на другому титульному листі — назва **Грамматика языка малорускаго в Галиціи сочиненная Иваномъ Вагилевичемъ, Львовъ. Печатано в Институтѣ Ставропігіаньскомъ, 1945**), у різні роки чеською, російською мовами опублікував статті про гуцулів та бойків, а вже в недавні часи була ще опублікована його праця про лемків та передрукована з польського рукописного варіанта стаття про бойків. Студію ж його про гуцулів, яка була надрукована чеською мовою, передруковували кілька разів. Як на той час, він зробив чимало для пізнання мови, культури, побуту галицьких українців, написав цілу низку мовознавчих, етнографічних та культурологічних праць[2].

Треба додати, що крім усього, він ще й переклав прозою „Слово о полку Ігоревім“, польською мовою надрукував „Latopis Nestora“, праці „Kronika południowej Rusi“, „Monaster Skit w Maniawie“ тощо. Як відзначають В. Лев та Ю. Шевельов, Іван

---

[1] *Будзяк А*. Словники Івана Вагилевича як джерело діалектологічних студій / Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми — Львів, 2004. — С. 204–219.

[2] Див.: *Wagilewicz I.* Grammatyka języka małoruskiego w Galicii — Lwów, 1845. — 23–184 с. ; *I. Wagilewič*. Huculové, obyvatelé vychodního pohořja Karpatského // Časopis Českého Muzeum. — Praha, 1838. — № 4. — S. 475–498; 1839. — № 1. — S.45–68; ***його ж***: Bojkowé, lid ruskoslowanský w Haličich // Časopis Českého Muzeum. — Praha, 1841. — № 1. — S.30–72; ***його ж***: Huculové // Obrazy rakouských zemi, národův a dějin. — Praha, 1858. — S.158–161; ***його ж*****:** O mieszkańcach Wschodniej Części gór Karpackich // Przegląd Naukowy. — 1844. — T.2. — Nr 15 — S.161–177; T.4. — Nr 28. — S.16–27; Nr 29. — 48–60; Nr 30. — S. 73–85; ***його ж*****:** Гуцули: Карпатские горцы // Сын Отечества. — 1842. — № 3. — С. 1–33; ***його ж***: Гуцули, обидатели восточной отрасли Карпатских гор // Пантеон. — 1855. — Т. 21. — Кн. 5. — С. 17–56; ***його ж*****:** Лемки — мешканці західного Прикарпаття // Народна творчість та етнографія. — 1965. — № 4. — С. 76–80; ***його ж*****:** Бойки — русько-слов’янський люд у Галичині // Жовтень. — 1978. — № 11–12. — С. 112–130.

Вагилевич гаряче цікавився народним побутом і мовою, записував західноукраїнські говірки і матеріали до словника цих говірок. Підсумком цих зацікавлень була праця „Rozprawy o języku południoworuskim“, уже названа „Grammatyka języka małoruskiego w Galicii“ та підручник для шкіл „Начальныя правила малорускоі грамматики“[1].

Не все, що написав І. Вагилевич, потрапило до друку. Зокрема, у бібліотеці Василя Стефаника у Львові зберігається рукопис однієї з частин його праці „Rozprawy o języku południoworuskim“, українсько-німецько-латинський словник „Idyotykon“, який налічує 4400 лексем[2].

Якщо оглянути літературну творчість І. Вагилевича, мовознавчі праці, його широке листування з видатними людьми того часу, видно, яким працьовитим, всебічно зацікавленим та ерудованим він був. Однак, як відзначають дослідники його творчості, зокрема й автори статті про нього в „Енциклопедії українознавства“, філологічні праці І. Вагилевича „мали дилетантський характер“, оскільки „взорувалися на російській граматиці Греча і польській Корчинського“[3]. Це саме стверджував у своєму огляді галицьких граматик відомий галицький філолог Михайло Возняк[4], який дав детальну і досить критичну характеристику його граматики; він навіть наводив цілі сторінки, де автор слово в слово повторює Греча. Зрештою, це підтверджує і сам Вагилевич, що брав за зразок російські граматики Греча та Востокова.

І все ж граматика Вагилевича відіграла певну роль у тодішній Галичині. Можна не сумніватися, що І. Вагилевич прагнув найперше ознайомити з українською мовою, якою розмовляли тоді в Галичині, польського читача. Це було важливо, оскільки

[1] Див статтю „Вагилевич Іван“ // Енциклопедія українознавства. — Париж–Нью-Йорк : Вид-во „Молоде життя“, 1955. — Т. 1. — С. 203.

[2] *Будзяк А*. Словники Івана Вагилевича як джерело діалектологічних студій — С. 205.

[3] Див.: Енциклопедія українознавства. — Т. 1. — С. 203.

[4] *Возняк М*. Студії... — Львів, 1910. — Т. ХСІІІ. — Кн. І. — С. 90–120.

поляки, як і деякі російські діячі того часу, не вважали українську мову самостійною, самодостатньою мовою. Але, без сумніву, було б краще, якби вона була написана для українців, українською, нехай галицькою мовою, бо на той час справжніх українських граматик ще не було. Була, правда, значно раніше написана граматика І. Могильницького, але опублікована не була і мало хто знав про її існування (був надрукований лише польською мовою, як про це вже йшлося, вступ до цієї граматики). Була граматика закарпатського священика-мовознавця М. Лучкая, але це була скоріше граматика церковнослов'янської мови, була граматика Йосифа Левицького, але написана не для українців, а для німців, тобто німецькою мовою. Ще в 1834 році була написана граматика Йосифа Лозинського, але з певних причин він видав її аж у 1846 році, тобто на рік пізніше від Вагилевича. Ця граматика, до речі, теж була написана польською мовою.

Академік Михайло Возняк у своїй великій праці „У століття „Зорі" Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка" (у двох частинах) багато уваги приділив діяльності І. Вагилевича, не кажучи про те, що детально проаналізував окремо і його Граматику, про яку мова йтиме далі. М. Возняк наводить деякі виписки з „Rozpraw o języku południoworuskim. Przez D.J.Wagilewicza". На початку зазначено, що писав він цю „розправу" в 1843-му, але деякі доповнення, уточнення, примітки робив ще в 1849 році. Так, Вагилевич цілком слушно зазначає: „Dałby Bóg, aby południowi Rusini umieli z czasem korzystać z tego pisma i użyli go należycie. Mówię z czasem! – bo z jednej strony obojętność, a z drugiej krzywe zapatrywanie się grozi im utratą swojego języka, a przeto swojej indywidualności jako naród" (Дав би Бог, щоб південні русини уміли з часом належно скористати з того письма. Кажу „з часом", бо з одного боку байдужість, а з другого криві погляди загрожують їм утратою своєї мови, а через те й своєї індивідуальності як народу[1]. Далі І. Вагилевич пише, що тепер немає

[1] Цит. за: *Возняк М*. У століття „Зорі" Маркіяна Шашкевича... — С. 260.

південноруського вищого класу, бо він належить до народу польського чи російського (маючи на увазі, очевидно, високоосвічену інтелігенцію), а середній клас, не маючи мови літератури, вважає або староболгарську мову в церковних книгах (страшно спотворену) за чисту „руську“ і з погордою називає мову простого люду мовою від гною, або уживає „galimatiasu“ (галіматні) з польської, російської, німецької та інших мов. Навіть прості люди, пише далі Вагилевич, які не мають жодної освіти, подекуди починають соромитися своєї мови і домішують до неї польські, російські та навіть німецькі слова[1].

Далі І. Вагилевич пише, що галицький діалект багатий на „samorodnie rozwinięte“, тобто питомо розвинуті форми, однак у ньому легко можна помітити поступовий розвиток і поступ мови. Цей діалект, за автором граматики, характеризується тонким і дуже дзвінким звучанням, що робить його особливим, натомість діалект київський (narzecze kijowskie) убогий на форми, та й ті переважно „przeszczepione“ (прищеплені), а не питомо розвинуті. Тут „pełne“ (на противагу тонкому — грубе) звучання робить його „niemiłem“ (немилозвучним). Звичайно, що тут Вагилевич має на увазі мову, круто замішану на російській. Дає він подібну характеристику мові в цілому і діалектам зокрема й у „Вступі“ до своєї граматики, що розглянемо далі.

Погляди Вагилевича на мову позитивно оцінив Омелян Огоновський: „Авжеж(,) наука про окремі прикмети язика малорусского в дальшій части переднього слова (с. II–XII) [мова іде про граматику Вагилевича. — М. Л.] має й тепер ще стійність наукову. І справді, кождий діялектольог словяньский найде тут багато цінного матеріалу до науки про звуки й словотвір руского язика“[2].

Можна вважати позитивним і відгук І. Ягича про граматику І. Вагилевича. Він писав, що хоча Вагилевич „не составилъ себѣ

---

[1] Цит. за: *Возняк М*. У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича... — С. 261.

[2] *Огоновскій О*. Исторія литературы рускои. — Ч. IV. — Львôвъ: Накладом наукового товариства им.Шевченка. — 1894. — С. 146. — Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. — Мюнхен, 1992.

точныхъ понятый о малорусскомъ языкѣ и его отношеніяхъ къ великорусскому и польскому языкамъ, все же книга его богата драгоцѣнными диалектологическими данными“[1].

І. Вагилевич, як відомо, збирався видати „Словарь языка южно-руского“, до якого зібрав був 10 тис слів і сподівався, що число це подвоїться. Він активно цікавився не тільки галицькими говорами, але й говорами Східної України. Листувався з Платоном Лукашевичем, у якого постійно запитував про ті чи інші мовні факти, характерні східним говорам. Так, у листі від 21 „Сентября“ (3 жовтня) 1843 року П. Лукашевич дає йому детальну відповідь на різні мовознавчі питання, наприклад, пише: „Щось належить до Вашего вопроса касающагося нарѣчія Кіевскаго, то воно мало еще описано; и скажу коротко то, прощо Вы мене питаете. Поднарѣчіе Волынской сходственно съ Вашим Галицкимъ, воно занапащено полонизмомъ, Подольское и Кіевское, подобное Полтавскому и Харьковскому, и здается, Вамъ воно досить извѣстно. Поднарѣчіе онаго есть древнее Запорозьское въ Екатеринославской и Херсонской Губерніяхъ употребляемое...“[2] Далі автор листа наводить конкретні приклади різних форм слів, пише, що вимова **а** замість **о** та **е**, „то оно есть Велико-Русское“. Очевидно, саме оце „акання“, властиве російській мові, дало помилкову підставу Вагилевичу написати , що київський говір є грубим і „niemiłem“.

В іншому листі (від 6.07.1844 р. за ст. стилем) Лукашевич пише: „У нашои сторони по Лятьцки нихто не умѣе, а що хочете знати, чи дзекають наши мѣщане, то ни, а говорять такъ, якъ и вси люде, ледачи моськовщину мѣшають, а розумниишыи — чисто“. Далі в цьому листі він пише, що в його „уѣздѣ“ говорять: *зерно, звѣрь, дзеркало, звѣзда, зеленый, жукъ, журавель, джура, тѣло, тѣнь, тяжкій, недѣля, Канêвъ, гостей* и *гостêвъ, людей* и *люду, бабôвъ, ходжу* зам. *хожу*, *насаджали* зам. *насажали* та ін.[3]

[1] *Ягич И.В*. Исторія славянскои филологіи. — Спб, 1910. — С. 501.

[2] Багато листів до Вагилевича, у т. ч. й цитований, опублікував Возняк у названій уже праці, див.: *Возняк М.* У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича... — С. 311.

[3] Там само. — С. 318.

Це тільки окремі витяги з листів, а їх було чимало, і вони свідчать, що Вагилевич глибоко цікавився мовою, народними говорами. Він бачив, що мовою галичан нехтують, що вона не має доступу до літератури, хоч, зрештою, і сам особливо нічого не робив, щоб змінити це її становище. Він з жалем писав М. Погодіну, що з нами, тобто українцями, поступили несправедливо, маючи нас за напівполяків, а нашу мову за якусь мішанину російсько-польських слів. „То правда, что мы кой въ чемъ сходствуемъ съ поляками, но сходство это еще больше, очевиднѣе съ другими единоплеменными языками, особенно с языком Чешскимъ и Сербскимъ. Сверх того вся Польская словесность есть просто испорченная Русчина, потому что Поляки, какъ прежде, такъ и теперь(,) нашимъ языкомъ подправляютъ свой. Имъ слава, а намъ горе“[1].

І. Вагилевич листувався з багатьма відомими людьми того часу: з М. Погодіним, Й.Бодянським, П.Лукашевичем, І.Срезневським, В. Істоміним, з ученими Польщі Чехії, інших слов'янських країн. Він був надзвичайно ерудованимй, начитаний, усе життя працював над собою. Не все умів оцінити об'єктивно, правильно, був під впливом чужих поглядів, і це відбивалося на його працях. Як зазначає М. Возняк, дещо скептично ставився до мови Вагилевича Й. Бодянський, і цей скептицизм підсилився в нього після ознайомлення з граматикою Вагилевича. У цілому ж, як видно з листів Й. Бодянського, він ставився до Вагилевича з повагою. Можливо, що на думку Бодянського вплинув Я. Головацький, який писав йому в листі від 30 грудня 1845 року, що Вагилевич „не удоволив нѣ желаніям народним, нѣ обѣщаніям, якѣ смо мали причину по нѣм жадати“[2]. Уже пізніше, в липні 1846 року,

---

[1] Цей лист був опублікований М. Погодіним у Москві ще в 1836 році. Пізніше його помістив у своїй праці „Матеріали по исторіи возрожденія Карпатскои Руси“ І. Свенціцький. Цитуємо за: *Возняк М.* У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича... — С. 292.

[2] Див.: *Савченко Ф.* Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. — Київ, 1930. — С. 16.

Головацький знов пише, що „авторъ не изобразивъ языка такъ, якъ уживаєся межъ народомъ, але по своєму помудровавъ, понакручовавъ, що вийшло ни се, ни те“[1].

На жаль, багато праць Вагилевича так і не були опубліковані за його життя. Не закінчив він і своїх „Rozpraw o języku południoworuskim“, і, як видно, й не думав їх закінчувати, бо ніде вже у своїх листах про це пізніше не згадував. Як відзначає М. Возняк, „лінгвістична праця вимагає солідного приготування“, а Вагилевич черпав інформацію з чужих книжок, з листів, як це вже ми намагалися показати, із власних не цілком ґрунтовних спостережень, а цього було недостатньо. Як пише Возняк, „праця над діалектами й говорами вимагає коштовних мандрівок, а на такі не стати було бідака-автора“[2].

І все ж праці І.Вагилевича, його листування з відомими слов'янськими вченими того часу свідчать про неабияку ерудицію, про його подвижницьку наукову працю, про бажання бути корисним своєму народові і залишити для нього свій скромний доробок.

Нарешті зазначимо, що на малій батьківщині Івана Вагилевича пам'ятають про свого знаменитого земляка і гідно вшановують його пам'ять. До 200-річчя від дня його народження силами й коштами громадськості Рожнятівщини була видана книжка „Будитель національного духу“, у якій зібрані різні матеріали — спогади про нього, фотокопії статей, листів, його деякі праці, зібрані ним народні пісні, колядки тощо. Упорядкування та редакторство книги здійснила відома на Рожнятівщині педагог і поетеса Оксана Лесюк[3].

---

[1] Див.: *Савченко Ф*. Названа праця. — Київ, 1930. — С. 19.

[2] *Возняк М*. У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича... — С. 300.

[3] *Будитель* національного духу / Упорядкування, редагування: Оксана Лесюк. — Ясень–Рожнятів : Таля, 2011. — 360 с.

ОСНОВНІ ГРАМАТИЧНІ ПРАЦІ, ВИДАНІ В ГАЛИЧИНІ

Граматика Івана Могильницького

Іван Могильницький був би залишив глибший слід в історії українського мовознавства, якби доля була інакше розпорядилася з граматикою української мови, яку він написав ще в двадцятих роках XIX ст. і, власне, до якої його „Вѣдомость о рускомъ языцѣ“ („Rozprawa o języku ruskim“), про яку йшла вже мова, мала бути своєрідним вступом.

І все ж „Грамматика языка славено-руского“ І. Могильницького — це видатне явище в історії української мови, тому є необхідність присвятити їй певну увагу. Власне, її детальний опис та аналіз знаходимо в Михайла Возняка[1], але, оскільки в цій праці поставлено завдання простежити процес становлення й розвитку української літературної мови в Галичині на ґрунті народної мови, було б доцільно переглянути ілюстративний матеріал, який залучений І. Могильницьким до його наукової праці.

Так, у розділі „Звучня“ І. Могильницький зазначає, що в українській графічній системі немає спеціальної літери для позначення задньоязикового проривного /ґ/, тому в українських стародруках для його позначення використовувався диграф **кг**, наприклад: *кгрунта, кграниця, кгрод* (город).

І. Могильницький не погоджується з „Граматикою малоросійського нарѣчія“ О. Павловського там, де в ній стверджується, що **о** в односкладових словах (тобто в закритих складах) вимовляється як **і**: *сім, піп, біг, стіл,* бо правило це, на його думку, не є „основательне“[2]. Є ж слова типу *горб, дощ,* у яких, мовляв, **о** не змінюється на **і**.

[1] Див.: *Возняк М.* Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. — T.LXXXIX. — С. 111–143; T.XC. — С. 33–52.

[2] Ілюстрації наводяться за кн.: **Грамматыка ѧзыка Σлавено-рускогo юже сочини Іоанъ Могѣльнѣцки** // Фільольогічні праці І. Могильницького / Українсько-руський Архив за 1910 рік. — Т. V.

Строго дотримуючись етимологічного принципу письма, І. Могильницький критикує О. Павловського, що той запроваджує нову орфографію, тобто пише слова на зразок наведених через /і/, а не через етимологічні /о/, /е/. Але тут винен сам Павловський, який не пояснив умови переходу етимологічних /о/, /е/ в /і/, а І. Могильницький сам цю причину не встановив.

Про те, що він не зрозумів причини переходу /о/ в /і/, свідчить його незгода з О. Павловським, яку він виявляє і в іншому місці: „Мылнѣ теды, смѣшнѣ, а наветъ русинови незрозумѣлѣ говорылъ и писалъбы тотъ, хтобы идучи за общимъ примѣчаніемъ г. Павловского мѣсто чистого выговора и писаня словъ*: возъ, борона, горбъ, горохъ* писалъ и произносилъ*: віз, біріна, гірб, діщ*. Такого выговора реченыхъ словъ нигде въ рускомъ нарѣчіи нема и не было“[1]**.** Правда, він наводить ще приклади переходу /о/ в /і/, причому з протетичним /в/ (*ôн–win, ôкно–wikno, ôвця–wiwcia, ôвса–wiwsa, ôтказавъ–witkazaw, ôтдавъ–witdaw, ôтишовъ–witiszow*), але пише, що такі прикмети „просторѣчія руского“ не є загальними правилами[2]. Як видно, над автором граматики все-таки тяжіла книжна мова, тому він не завдавав собі труду докопатися до істини і так недоречно висміяв О. Павловського.

І. Могильницький, проте, правильно помітив альтернацію прийменника-префікса у//в, проілюструвавши це такими прикладами: *упасти–впасти, уміти–вміти, учити–вчити*. Правильно також підмітив він процес ствердіння колишнього складотворчого /л/: *волкъ–вовк, долгъ–довг, молчи–мовчи*, а також аналогічний перехід його у формах чоловічого роду дієслів минулого часу: *давалъ–давав, стоялъ–стояв*[3].

Автор граматики встановив, що на відміну від російської та польської мов у нашій мові в родовому відмінку однини прикметникових форм виступає „м’який“ звук /і/, й радить позначати його літерою ѣ (ять)[4] (*красноѣ, милоѣ*). На відміну від цих двох мов

---

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 82.
[2] Там само. — С. 83.
[3] Там само.. — С. 84.
[4] Там само. — С. 85.

в українській також зберігся звук /и/ в інфінітиві (*давати*, рос. *давать*, пол. *dawać*) *любити–любить–lubić*.

У кінці розділу „Орѳоепія“ автор подав ще систему наголошування („гласоудареніє“) та розділових знаків і серед них такі, як „запятая“, „точка съ запятою“, „двоеточіє“, „точка“, „спочивательная (–)“, знак „вопросительный (пытаня)“, знак „звательный“ або „удивительный (выкрику)“ і знак „вмѣстительный“[1]. Як бачимо, назви для розділових знаків він запозичив з російської мови, очевидно, в М. Ломоносова, на якого покликається.

У другій частині під назвою „Етимолоґіа“ І. Могильницький дав аналіз частин мови. Почавши з іменника, наводить „увеличительные“ (*хлопчище, паниско, житниско*), „умалителные“ (*Марися, квѣточокъ, дѣвчатко*). Вони можуть бути або „ласкателные“ (*соненко, серденко*), або „презирателные“ (*піячина, старцунъ, ножище, панище*)[2]. За будовою іменники є „коренные“ („первоначалные“), тобто непохідні (*рука, дерево, гусь, волъ*), які „иннымъ коренемъ суть“ і „происходные“ (*гуся, гусятко, гусятина, татенко, татуніо, татусіо* та ін.)[3].

Автор правильно зазначає, що раніше („въ коренной словенской мовѣ“) була, крім однини і множини, ще й двоїна, але тепер ці форми *(двѣ новѣстѣ, двѣ гусцѣ*) зустрічаються тільки в просторіччі. Наводиться цілий ряд іменників, що не мають множини (назви частин землі, назви небесних тіл, імперій, географічні назви тощо), і ті, що не мають однини (*ворота, вощины, грабли, ґрати, груди, двери, дрова, жорна, згонины, залозы, залêти, кросна, клѣщи, ловы, отрубы, окуляры, поміи, поминки, портки, плюца, руковини* (очевидно, *роковини*), *сухоты, уста, шаравары* тощо). Як видно, в сучасній літературній мові не збереглися лише іменники *отрубы* та *плюца* (пол. — легені). Під впливом польської мови І. Могильницький наводить і іменник *скрипки*, трактуючи його як pluralia tantum — пор. польське *skrzypcy*)[4].

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 89–90.
[2] Там само. — С. 93.
[3] Там само. — С. 92, 94.
[4] Там само. — С. 95.

Ведучи мову про граматичні роди, він наводить також іменники „общого“ роду, зокрема: *человѣкъ, волоцюга, свѣдокъ, слуга, музика, піяниця, заяйць* (або самець, або самиця). Автор наводить основні прикмети граматичних родів, тобто їх закінчення. Для середнього роду наводить приклади*: дѣвча, вымя, мешканє, житіє, огниско*. В аугментативних чи демінутивних іменниках, як стверджує І. Могильницький, зберігається рід твірних: *тотъ хлопъ — тотъ хлопище, тотъ сынъ — тотъ сынонко, тотъ ляхъ — тотъ ляшиско, тота панна — тота паннуня, тота панниско* (останній приклад, як бачимо, не дуже вдалий, бо іменник *паниско* скоріше асоціюється із твірним *пан*). Іменники ж pluralia tantum, за І. Могильницьким, „женского суть рода“[1].

У відмінюванні іменників І. Могильницький наводить аж вісім відмін, детально розписує відмінкові закінчення кожного типу, хоч допускає деякі форми, утворені на польський або старослов’янський лад (напр. *старостомъ* у давальному множини), або взагалі невластиві українській мові (*слуго* і *служе* у кличному відмінку, *ногѣ*, *рукѣ* в давальному однини — можливо, підо впливом російської тощо). Хоч ще у розділі „Орѳоепія“[2] він правильно зауважив, що в розмовній мові на місці закінчення орудного відм. **-ю** виступає **-в** (*водою–водовъ, рукою–руковъ*), тут він уже без застережень наводить паралельні форми: *водою–водовъ, слугою–слуговъ, канею–каневъ, шiєю–шiêвъ, судiєю–судiêвъ*. Звичайно, дивного тут немає нічого, було б дивно скоріше, якби він не подав такі форми, адже вони й донині суцільно вживаються у західних говорах української мови і, як побачимо далі, такі закінчення орудн. відм. були характерні для мови багатьох освічених людей та письменників Галичини. Очевидно, тут не можна не брати до уваги впливу трьох сусідніх західних мов — польської, словацької, чеської, які в орудному відмінку в подібних формах теж мають нескладовий /ў/: пол. *nogą [ногоў], głową [ґловоў], чес. , слов. nohou, hlavou.*

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки— С. 97.
[2] Там само. . — С. 84.

Цікаво, що уже І. Могильницький помітив серед іменників середнього роду на -е паралельні форми на -я: *мешканє і мешканя, везенє і везеня, трясеня земл***ѣ**. Хоч це скоріше стосується фонетики, але І. Могильницький саме тут говорить про збереження в українській мові м'якого /ц'/ в родовому відмінку іменників середнього роду типу *лиця, серця*, а також в іменників чоловічого роду на /ц'/ *отця*. Тут він посилається на Й. Добровського, який у своїй „Граммати-ці словенского языка" помітив цю властивість „руської" мови, тобто те, що вона зберегла м'який ц'[1].

Паралельно з історичним закінченням **-у, -ю** в давальному відмінку однини іменників чоловічого і середнього роду І. Могильницький подає закінчення **-ови, -еви**, які завжди були панівними в Галичині: *батьку-батькови, селу-селови, нагаю-нагаіови, Богу–Богови, сину–синови, ткачу–ткачеви, куту–кутови* тощо, а деякі іменники він подає тільки на **-ови:** *рокови, скарбови, хрѣнови*[2].

Цікаво оглянути іменники, які І. Могильницький наводить для ілюстрацій: *батько, село, войско, Фетко, Гринко, синонко, роченко, дѣдо, тато, хлописко, паниско, дѣвчиско, лѣтовиско, полиско* (велике поле)*, курятко, нагай, соловій, єлей, воля, гадъ, Богъ, сынъ, отецъ, сватъ, ткачь, тесакъ, свѣдокъ, плугъ, кутъ, поясъ, рôкъ, скарбъ, посагъ, хрѣнъ, горохъ, котелъ, вôзъ, бозъ, боръ, братъ, камêнь, кôнь, пень, гôсть, учитель, жаль, милость, церковь, конецъ (*але подає *кôнця), жнецъ, чернецъ, перецъ, кашель* (родовий подає *перцю, кашлю), постель, Господь, четвер, пани* (пані), *мати*, *око, ухо, грабл***ѣ,** *дѣти, море, плечи, уста* тощо. Наводить І. Могильницький і зразки відмінювання та правильної вимови власних імен людей (*Андрѣй, Єндрусь, Андрухъ* та інші — усього 52 імен)[3].

Тут немає можливості оглянути вісім типів відмінювання в однині та множині, як їх подає автор, та немає в цьому й потреби, бо в більшості випадків або майже в усіх випадках ті зразки збіга-

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 104.
[2] Див. таблицю зразків відмінювання. Там само. — С. 230–231.
[3] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 115–116.

ються із сучасними літературними формами і лише в окремих моментах трапляються відхилення, які були викликані або, точніше, навіяні І. Могильницькому, по-перше, церковнослов'янськими граматиками, по-друге, російськими зразками, по-третє, польським впливом. Є, звичайно, у І. Могильницького й форми (напр., форми орудного відмінка типу *ноговъ*), які широко побутували в народному мовленні, але літературною нормою в силу певних обставин не стали. Форм таких, правда, небагато.

Розділ про відмінювання іменників у І. Могильницького вийшов громіздкий, оскільки визначив він аж вісім відмін. Тут він чомусь не пішов за відомими слов'янськими граматиками, а вирішив згрупувати іменники за закінченням у називному відмінку, не беручи до уваги граматичний рід. Тому й така строката в нього, наприклад, ІІ відміна на **-я**, куди він залучив іменники *судія, шія, каня, щастя, имя, ягня*. Зрозуміло, що вони не могли мати схожих відмінкових парадигм[1].

* * *

У розділі „Етимолоґіа" після іменника розглядаються прикметники, які, як уважає І. Могильницький, мають граматичні категорії виду, числа, роду, крім того, мають „уравнене и склонене"[2]. Під видом він розуміє, очевидно, походження прикметника: відіменні (*дуб — дубовий, вино — винний*), відприкметникові, які можуть також бути „умалителными, ласкателными або уничтожителными" (*маленкій, мерзенний*). Щодо виду, то прикметники є також „первоначалные и производные". Виділяє автор відносні прикметники (*желѣзныи*) та присвійні (*Петрôвъ*). Є цілі ряди похідних прикметників: *малий, маленкій, малененкій, малесенкій, мацюпый, мацюпкій*.

Є прикметники „уравняємые", семантика яких може рости або „маліти", тобто ті, що можуть утворювати ступені порівняння,

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 226.
[2] Там само. — С. 116.

і „неуравняемые“. „Разсудителный“ (вищий) ступінь порівняння, на думку І. Могильницького, утворюється в більшості випадків заміною закінчень -*ый, -ій* на -*шій*: *грубый–грубшій*; прикметники на -*кій* змінюють його на-*шій* (*короткій–коротшій*), у прикметнику *горкій* /к/ зберігається (*горкшій*), деякі опускають суфікс -*ок* (*глибокій–глыбшій, високій–вышшій*), деякі мають суфікс -*ѣйшій* (*краснѣйшій*). І. Могильницький правильно зазначає, що в українській мові прикметники з цим суфіксом мають значення вищого ступеня, тоді як у церковнослов’янській (а також у російській) вони означали найвищий ступінь.

У називному відмінку прикметники чоловічого роду мають закінчення -*ый, -ій*: *мудрый, старый, тяжкій, синій, рибій, соболій, бараній.* У жіночому роді в називному відмінку подає лише стягнені форми: *мудра, тяжка, стара, синя*, але в середньому роді — тільки нестягнені: *мудроє, тяжкоє, старшоє,* але *синє* и *синєє.* Видається сумнівним, щоб на той час у Галичині ще побутували нестягнені форми прикмеників середнього роду типу *мудроє, тяжкоє.* Можливо, що автор граматики подає їх як „книжні“ форми, але в Закарпатті нестягнені прикметникові форми в середньому роді збереглися ще й донині. Щодо множини, то тут І. Могильницький пішов за церковнослов’янськими та російськими граматиками, бо подає тільки нестягнені форми, щоправда, з різними закінченнями: *тяжкіє, старшіє*, *мудрыє; добріи, злыи, горкіи, близкіи, простыи;* можливі також і закінчення -*ыѣ* *(злосливыѣ).* Такий різнобій у закінченнях називного множини пояснюється різнобоєм цих форм в ілюстративному матеріалі, який наводить І. Могильницький: слова *близкіи, дорогіє*; *многіи, дорогіи, великіи маєтности; такіє мысли, многіє несмаки, далекіє краи, апостолскіє слова; Мы такъ простыи и безумныє єстесмо въ наукахъ; Бѣглыи люде; злосливыѣ и законопреступныѣ работникове* і под[1].

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 124.

Як бачимо, І. Могильницький орієнтувався тільки на писемні пам'ятки (переважно конфесіонального плану: „Книга о **вѣрѣ**", „**Вѣ**нєцъ Христовъ", „Апокрисисъ", твори Скорини тощо) і на їх основі пропонує „норму". Можна стверджувати, що в народнорозмовній мові в час І. Могильницького такі форми вже не існували, але прикладів народних він не наводить. Він, правда, робить застереження, що „Въ простор**ѣ**чіи яко тежъ въ розмаитыхъ... писмахъ рускихъ непевноє єсть окончєнє именит. числа множини"[1]. І все ж серед наведених прикладів є вже немало власне українських (лише нестягнених): *добріи, горкіи, близкіи, великіи, дорогіи, многіи* тощо.

У непрямих відмінках як в однині, так і в множині форми, які наводить І. Могильницький, у більшості випадків стали нормою і сучасної української мови. Виняток становить лише форма орудного однини прикметників жіночого роду із закінченням **-овъ, -евъ**, які він наводить як паралельні до **-ою, -ею**. Тут, як і в іменниках (*ноговъ*), теж можна вбачати західнослов'янський вплив (пол. dobrą robotą, чес. dobrou drahou).

Автор граматики наводить у родовому відмінку форми чолов. і жін. роду *синего, синєи*. Слід вважати, що це теж данина церковнослов'янщині, бо в Галичині досі збереглася форма зі стверділим приголосним, але із закінченнями *-ого, -ої*: *синого, синої, крайного, крайної, давного, давної* (до речі, цей стверділий приголосний зберігається в цілій парадигмі: *синий, синого, синому, синим, на синому*.

І. Могильницький правильно зазначав, що в українській мові у родовому однини прикметників жіночого роду виступає на відміну від польської та російської мов „отвертоє" *и*, або **ѣ:** *бѣлои, чистои.* Діакритичний знак над ***û***, що було звичайним у кириличних стародруках, призвів з часом до неправильного читання цієї літери — як нескладового ***ĭ*** (в сучасній українській мові літера **й**), тобто не *чистої*, а *чистой*. Певнішим було прочитання, коли у кінці слова був **ѣ**: *чистоѣ* — *чистої*.

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 139.

І. Могильницький подає також зразки утворення і відмінювання присвійних прикметників (*Петровъ, Петрова, Петрово, Матвѣовъ* і *Матвѣивъ, Матвѣива, Матвѣиво, Ганчинъ, Ганчина, Ганчино).* У непрямих відмінках непослідовно подано перехід **о** в **і**.

Наводяться в книзі також короткі (нечленні) прикметники, які І. Могильницький називає усіченими: *легокъ, страшенъ, святъ, радъ, вартъ,* які у множині мають форми *ради, варти.* Як бачимо, автор таки знайшов стягнені форми прикметників у множині, але він не припускав, що це стягнені форми, а подумав, що то множина від „усічених“, тобто нечленних прикметників, тому й зазначає, що „въ иныхъ кромѣ тыхъ падежей неуживане“[1].

* * *

Відмінкові парадигми числівників у І. Могильницького не відображають послідовності. Поряд зі старими (церковнослов'янськими) формами тут упроваджені й нові, народні. Так, числівник *три* у родов., дав. відмінках має старі форми *трехъ, тремъ*, але в знах., місцев. — *трох*. Автор граматики відчув уже вплив парадигми числівника *два* на всі інші числівники і народження поряд з історичними формами типу *п'яти, шести*, *семи* паралельних форм типу *п'ятьох, шістьох, сімох*, але подав їх у якомусь спотвореному вигляді: *пятых, шестыхъ, семихъ* (родовий відм.). Аналогічні форми подає і в давальному*: пятим, шестим, семим* (зам. *пятьом* і под.). Неправильні ні з точки зору літературної, ні з точки зору народної мови є у граматиці парадигма числівника двісті (*двѣстомъ, двѣстохъ, двѣстома* і под.), парадигма слова *тисяча* (відмінюється як іменник чоловічого роду); плутано подані й інші форми.

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 126.

* * *

На відміну від числівника займенник у граматиці І. Могильницького має такі ж розряди і такі ж відмінкові парадигми, які властиві були староукраїнській мові взагалі. Більшість із цих форм збереглася в сучасній українській літературній мові, окремі залишилися поза нормою, але й нині виступають у західних українських говорах (маються на увазі короткі енклітичні форми тощо).

* * *

Багато уваги приділено в граматиці дієслову. Зробивши огляд граматичних форм і категорій дієслова, автор дає зразки дієвідмінювання. У теперішньому часі в 1 ос. однини дієслова мають закінчення **-у** або -**ю:** *беру, кличу, тягну, пряду, товку* (зам. *товчу* — вплив церковнослов'янської та російської граматик), *читаю, милую, бѣлѣю, плюю, колю*[1]. У 3-ій особі однини можливе закінч. ***-тъ*** — *бере(тъ),* у множині в 3-ій особі теж закінчення -*тъ*, як у народній мові: *берутъ*. У минулому часі в чол. роді І. Могильницький усюди в прикладах подає суфікс -*в(ъ)*, хоч у таблиці паралельно подає й книжне етимологічне -*лъ*: *бравъ(лъ).* Питання про вибір *въ* чи *лъ* ще довгі роки буде дискусійним у Галичині. Прихильники народномовної орієнтації (особливо Й. Лозинський) ратуватимуть за -*въ,* ортодокси ж „до хрипоти" захищатимуть етимологічну традицію, тобто форми з кінцевим -*лъ*. Якби була граматика І. Могильницького вийшла вчасно, можливо, цілком інакше ішов би розвиток подій і народна форма на ***–в*** давно була б увійшла в літературну мову.

Минулий час, за І. Могильницьким, можна виражати також формами типу *бравємъ, бравєсь, бралисмо, тягнувємъ (тягємъ*), від „*товку*" — *товкъ* або *товкємъ*, що являють собою залишки колишньої аналітичної форми минулого часу — перфекта, які й донині вживаються у західних говорах України. До речі, залиш-

---

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 237 (таблиця).

ки дієслова *бути* в теперішньому часі *-м, -сь, -смо, -сте*, як це й подає І. Могильницький, були рухомими приростками і могли уживатися не тільки з дієсловом, але й з прислівниками, сполучниками, частками та навіть іменниками, що теж має живе підтвердження в сучасних західноукраїнських говірках.

Автор наводить ряд дієслів, які мають різноманітні чергування приголосних у презентних формах, наводить інші форми цих дієслів: *пру, тру, дру* (мин.час *деръ*, наказовий спосіб *дри*), *кличу, сучу-сукавъ, допчу-доптавъ, вяжу-вязавъ, хочу-хотѣвъ (хтѣвъ), гледжу-гледавъ, вяну-вяв, жну, гну, горну, клну-кляв, мну, пну-пявъ, стогну.* Дієслова з інфінітивною основою на приголосний у минулому часі уживаються без **-л-**, хоч, віддаючи данину традиції, автор у дужках усе-таки подає його: *гребу-гребъ(лъ), скубу-скубъ(лъ), несу-несъ(лъ), везу-везъ(лъ)*. Дієслова *мету, плету* у минулому часі правильно подані зі спрощеним *-т-* (*мелъ, плелъ*), але форму *рослъ* від *рости* подає в церковнослов'янському вигляді. Наводяться тут дієслівні форми *жду, рву, зву (зову), ссу* і їх відповідники в мин.часі типу *ждав.* Пішов І. Могильницький за „слов'янсько-російською" традицією, наводячи форми типу *стригу*, *пеку, стергу*. Ясно, що в народній мові в Галичині такі форми вживатися не могли, тут здавна виступав аналогійний шиплячий: *печу, стрижу*, бо *печеш, стрижеш* і т.д.

Далі перелічимо дієслова, які І. Могильницький наводить як ілюстрації: *читаю, вертаю, мѣряю, даю, пущаю* (наводить паралельно *пускати і пущати*)*, каю (ся), краю, таю, клепаю* (парал. *клепю*)*, дую, жую, псую, трую, сную, дѣю, смѣю(ся), вѣю, лѣю* (минулий час *лявъ), малюю (малювавъ(лъ), мальованый), борю, мелю (моловъ), карю (каравъ), бю (бієшь, біє, біємо, бієте, бютъ),* але з поясненнями, що **і** при вимові випадає), *шлю (славъ), дыбаю, скубаю, капаю* і паралельно *дыбю*, *скубю, капю.* Тут уже автор пішов за польськими зразками, опускаючи епентетичний */л'/,* хоч і наводить форми „звычаємъ діалекта руского" типу *каплешъ*[1].

[1] *Грамматыка...* юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 153.

З „неповних“ або доконаних дієслів автор для ілюстрації наводить: *верну-вернувъ(лъ) або вернувємъ*, наказовий спосіб *верни* й *верниже,* дієприкметники *вернемый* і *верненый*; *здохну, клякну, сягну, трѣсну* — минулий час *здохъ, клякъ, трѣсъ, сягъ, возмувзявъ, втѣкну-втѣкъ,* наказовий спосіб *втѣчь; почну-почавъ, скубну-скубъ; паду-павъ, падь; сяду-сѣвъ, сядь; иму-имєшь, имєть,* минулий час *мавъ,* наказовий спосіб *ими, имѣмъ* (ці форми збереглися в народній мові галичан); *ляжу-лєглъ(лѣгъ),* наказовий спосіб *лязь, лязьмо, лязьте; стану, вмру* тощо.

Далі йде класифікація, перелік і коментар до дієслів другої дієвідміни[1]. Нині можна зауважити авторові, що не було необхідності так детально розписувати кожну групу дієслів, які мали хоч бодай найменші відмінності від інших; достатньо було б дати особові закінчення дієслів у теперішньому часі та інші основи парадигми дієслівних форм, але мусимо визнати, що за 170 років у мові, попри її велику стабільність, у граматичній будові все-таки відбулися певні інтеграційно-уніфікаційні процеси, і дієслова, що нині не відрізняються між собою, у час І. Могильницького могли мати різні словозмінні парадигми. Отже, тут він наводить такі приклади: *точу, суджу, чищу*, *дою, роблю, хвалю.* Презентна парадигма цих дієслів не відрізняється від сучасної. Відрізняються, правда, від сучасних або й зовсім не збереглися деякі паралельні форми наказового способу (напр.: *точь, судь, точте, судте,* і под. паралельні з формами *точи, суди, точѣть, судѣть.* Так само *хвали* і *хваль*, *хвалже*, *хвалте*. За цим же зразком змінюються дієслова б*ѣжу, воджу, кажу (< казити), бренчу, трачу, верчу, слышу* (!)*, ношу, вишу, бзджу, виджу, горджу, перджу, сѣджу, смерджу, гощу, вищу* (!)*, блищу, верещу, пищу, трѣщу, лущу, нищу, щу (щишъ, щытъ, щимо, щите, сцять, сцявъ, щи, сцѣмъ, сцѣть, сцяти*[2]. Подібно відмінюються дієслова *гною, гою, клию* (!)*,* так, як *робю,* змінюються *свербю, трубю, купю, мовю, шумю, гремю, стремю, кипю, сопю, терпю, храпю, давю.* Як бачимо, тут

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 155.
[2] Там само. — С. 159.

І. Могильницький передає народну вимову цих слів без вставного /л’/. Як дієслово *хвалю,* відмінюються *волю, горю, прю (прѣти)* і под. Тут теж можливі відхилення від сучасних відповідників в утворенні форм наказового способу та дієприкметників. Так, як *скочу,* відмінюються всі дієслова на *-чу*, *-шу*, але дещо відрізняються дієслова *тручу, вкушу, пущу.* Ще наводяться дієслова *вкраю, вдарю, стрѣлю, дотримаю, вдѣлю*, *перемѣню, вздрю.*

Тепер можна сказати, що значно чіткіше класифікацію дієслів можна було б зробити, поділивши їх на класи за основою інфінітива чи за основою теперішнього часу. І. Могильницький же орієнтувався на форму першої особи однини теперішнього часу, як це прийнято було робити в латині, як це тепер прийнято в болгарській мові, що й ускладнило йому класифікацію.

Автор наводить ще й групу „неправильних“ дієслів[1], очевидно, на зразок німецької мови, до яких зараховує: *іду*, *ѣду, ѣмъ, жену, возму, дамъ, пѣду, поѣду, повѣмъ, сховамъ* (!). Усі зразки дієвідмінювання, наведені в граматиці, збігаються в основному з сучасними (напр.: *дамъ, дашъ* (крім цієї)*, дастъ, дамо, дасте, дадутъ*, але різниця є в творенні наказового способу (*ѣчъ, ѣчме, ѣчте < ѣсти; возъ<взяти* — паралельно з *возми; повѣчь, повѣчмо < повѣсти).*

Узагальнюючи, І. Могильницький прийшов до висновку, що всі дієслова в теперішньому часі мають такі закінчення: *-у*, або *-ю, -шь, -є* або *-ть, -мо, -те, -тъ.* До речі, автор вважає, що в 3-ій особі однини поряд із формами *тримає*, *кланяє, поганяє* „мовитъ русинъ: *триматъ, кланятъ, поганятъ*“[2]. Такі форми, звичайно, значного поширення не мали, але І. Могильницький міг їх почути з уст русина, бо вони якраз зустрічаються в Підбузькому районі Львівської області[3] та в лемківських і надсянських говірках[4].

---

[1] *Грамматыка...* юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 163.

[2] Див. там само. — С. 168.

[3] Див.: *Бандрівський Д. Г.* Говірки Підбузького району Львівської області. — К., 1960. — С. 70.

[4] Див.: *Панькевич І.* Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Фонетика і морфологія. — Ч. 1 — Прага, 1938 — С. 308.

Автор граматики пояснює утворення форм минулого часу, причому допускає лише форми з допоміжним дієсловом *бути* у теперішньому часі, тобто залишки колишнього перфекта типу *читавємъ, -ламъ,-ломъ, читавєсь, -лась, -лось, читалисмо, читалисте* або *ямъ читавъ, тысь читавъ, мисмо читали, высте читали.* М. Смотрицький, як відомо, вважав, що старослов'янська мова ці форми запозичила від давньоруської (давньоукраїнської)[1], але І. Могильницький не погоджується з ним, зазначаючи: „Бачучи славенскій діалектъ быти матерею и жродломъ всѣхъ инныхъ діалектовъ, не можемо на то пристати, абы спряженія діалекта того дѣялися навыкомъ руского“[2].

Майбутній недоконаний утворюється з допомогою дієслова *буду (буду плакавъ, будемо плакати)* або так, що до дієслова теперішнього часу „на початку припрягається инна часть мовы *(закличу, прикажу, доволочу, выгубю)“*[3].

Автор виводить правила для творення наказового способу, але часто під впливом польської мови (приклади наводилися вище) пропонує неправильні форми. Тут він дає ще такі приклади: *бій, вій, пій, читаймо*, *читайте, бери, неси, суди, берѣмъ, несѣмъ, берѣтъ, несѣтъ*, але поряд наводить *форми беръ, несъ, судь, бермо, берте, несмо, несте*, які зустрічаються, правда, як і він сам зазначає, лише у сполонізованих селах. До речі, І. Могильницький вважає, що наказовий спосіб має тільки майбутній час.

У граматиці І. Могильницького є немало фактичних помилок, але слід мати на увазі, що це була перша українська граматика в Галичині, та й в Україні взагалі, якщо не брати до уваги граматику М. Смотрицького, яка більше орієнтувалася на старослов'янську

---

[1] М. Смотрицький зазначав, що „времена: преходящеє (прошедшее), мимошедшее и непредѣлно... Руска иногда языка навыкомъ... произносима быти обрѣтаємъ: сице существительнымъ глаголомъ рястворяєма: *челъ єсмь, челъ єси, челъ єсть, чли єсмы, чли єстє, чли суть*“. Див. *Граматіки* славенския правилноє Синтаґма... Мелетія Смотриского. — К., 1979 — факсимільне видання — зворот 73-ої стор.

[2] Див. *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 172.

[3] Там само. — С. 174.

мову, ніж на староукраїнську, та граматику О. Павловського, яка теж не давала відповіді на багато питань.

Отож, наслідуючи традиції старослов'янської мови, яку І. Могильницький вважає „матерею... всѣхъ инныхъ діалектовъ", він створює штучні форми пасивних дієприкметників теперішнього часу *кличемий*, *прядемый, тягнемый, дремый (< дерти)* і под. Виглядає дуже сумнівним, щоб автор граматики десь міг почути в Галичині такі форми, тим паче, що пасивні дієприкметники теперішнього часу взагалі вважаються чужими[1] і тому не збереглися в нашій мові. Помилковим є також твердження І. Могильницького, що церковнослов'янському активному дієприкметникові теперішнього часу *сущій* в українській мові відповідає форма *будучій*, а форма *будущій* — це дієприкметник „майбутнього" часу.

У цілому ж дієслівні парадигми, дієслівні форми, представлені І. Могильницьким, витримали випробування часом і закріпилися в українській літературній мові як нормативні. Зрозуміло, що є й немало дієслівних форм, які залишилися на периферії літературної норми і не тому, що вони суперечили якимось історично-граматичним вимогам, а тому що нормативними в силу історичних обставин стали форми східноукраїнського зразка. Однак лексичний матеріал, залучений для ілюстрації дієслова, свідчить, що мова наша в основному своєму лексичному складі 170 років тому була такою ж, як вона є сьогодні. Із тих приблизно 450 дієслів, наведених автором граматики як приклади для граматичних правил, хіба що одиниці не зустрічаються в граматичному класі дієслів сучасної української мови. Це дієслова чи їх форми, які були взяті ним живцем або з польської, або з російської чи старослов'янської мов.

---

[1] С. Обнорський, напр., вважав, що ці дієприкметники вживаються тільки в церковних текстах, а отже, є старослов'янськими запозиченнями. Див. *Обнорский С. П.* Очерки по истории русского литературного языка старшего периода / С. П.Обнорский. — Москва–Ленинград, 1946. — С. 51.

* * *

Щоб уже побачити весь ілюстративний матеріал, яким оперує І. Могильницький, варто оглянути ще й прислівник та службові частини мови. Отож прислівники автор групує в штучно утворені ним, але досить влучні класи, зокрема прислівники теперішнього часу (*нині, зараз*), минулого (*вже, давно*), майбутнього (*завтра*), непевного (*докижь, коли*), безперервного (*все, николи*); прислівники місця (*верхомъ, тутки, вѣдтый*, *дотый, далѣи*); прислівники способу дії, зокрема, думання — *вѣрнѣ*, мовлення — *гладко, гарастъ*, кількості — *годѣ*, *цимало* (!), *загалом*, руху — *втѣки, вноги* (!), *пѣшки*, примусу — *конче, нуже*(!), порівняння — *блишше, гôрше*, впевненості — *лише, прецѣ*, заперечення — *бынаймнѣй,* вказівки — *нитакъ,* висновку — *венцъ* (пол.), *затымъ*, сумніву — *може*; прислівники кількісного значення — *подвôйнѣ*; прислівники якості — *добрѣ*, *конечнѣ*, *краснѣ*, *марнѣ*, (тут він зазначає, що в місцевості, ближчій до Польщі, ці прислівники мають закінчення *-е: добре, конечне*).

Як видно, є серед наведених прислівників і лексеми, взяті з польської мови *венцъ, бынаймнѣй,* хоч нині маємо українське *принаймні*, є між ними вигук *нуже*, до „питальних“ прислівників він зарахував займенники *хто?, чому?,* але в більшості наведені прислівники вживаються і в сучасній українській мові.

Аналізуючи прийменник, І. Могильницький наводить такі: руху — *въ, къ, до;* віддалі — *при, блиско*; часу — *чрезъ*; місця — *надъ, середъ*, поєднання — *зъ, съ*, причини — *про, для*; мовлення — *о*; початку — *изъ, отъ*. Називає автор прийменниками й дієслівні префікси *вы, возъ, ньізъ, разъ, пере, про*, які змінюють значення корінних дієслів.

Сполучники у І. Могильницького теж є єднальні (*и, гды*), розділові (*або, ани*), умовні, які називає російським і польським термінами („условные“ і „варунковые“), але не українським (*если, гдыбы*), причинові (*абовємъ, длятого* — обидва з польської), протиставні (*но, єднакъ*) і наслідкові (*и такъ*, *слѣдовательно*).

Як „предыдучій“ сполучник він наводить знову польську лексему *поневажъ*. Так само з польської запозичив автор сполучник *гдыбы, теди*.

„Междометія“, за Могильницьким, означають радість, смуток, здивування, зневагу, сміх, заборону, бажання, боязнь, погрозу. Тут він наводить такі вигуки: *ах, га, ба, бѣда, горе, жался Боже!* тощо.

* * *

У третій частині граматики І. Могильницький наводить основні правила правопису. Віддаючи велику шану старослов'янській мові, він віддає належне й кирилиці і намагається роз'яснити, коли писати **ы, и, і**, коли **о, ѡ**, коли інші літери, запозичені з грецького алфавіту. Правила, які пропонує він, часто штучно надумані, складні і важкі для запам'ятання. Тому вчений у кінці розділу радить учням просто більше і пильно читати, якщо вони хочуть опанувати правильне письмо. Як побачимо далі, велика, надмірна заанґажованість галицьких учених у церковнослов'янську мову та в кирилицю надовго стримає розвиток нашої мови та її орфографії зокрема, сприятиме правописному розгардіяшеві, який існував в українській мові упродовж цілого XIX століття.

* * *

У розділі, присвяченому синтаксисові, І. Могильницький наводить ілюстрації, які дозволяють зробити висновок про стан української мови на початку XIX ст., про її лексичний склад та граматичну будову. Оминаючи теоретичні погляди І. Могильницького на ті чи інші питання синтаксису, зробимо тільки відбірку ілюстративного матеріалу.

Ведучи мову про узгодження частин мови в реченні, автор наводить приклади: *Вы, пане старосто; Вас, тату, шаную; Она ми мати; Побожные графъ и сестра; Порядок, праця и терпеливость каждому пожиточна; Давноє мѣсто Перемышль; Славна рѣка Сянъ; чи го лихо принесло; намъ тото дивно; минула весна*

й літо; сєло і дворъ выгорѣли; Ту бывъ мой братъ и твоя сестра; Я и ты, брате, ходилисмо до школи; того ту не бывало; копа лѣтъ минуло; немало же было нещасливихъ на свѣтѣ; Половина ихъ пропало.

І. Могильницький пояснює сполучуваність з іменниками числівників два — чотири. При збірних числівниках „єсть звычай въ діалектѣ рускомъ“[1] уживати родовий відмінок однини: *четверо хлѣба*.

Наводяться правила граматичної сполучуваності інших частин мови. Інколи при цьому відбувається взаємозаміна відмінків. Можна сказати „*конецъ тои справы*“ і „*конецъ той справѣ*“. Наводяться інші оригінальні сполучення: *старшій трема лѣтами; найповабнѣйший красотою; я єсмь Богъ твой, наши хлопы не все (суть) дурніи люде.* Часто іменна частина присудка може ставитися в орудному відмінку: *сталося лѣпшимъ.* Далі описується сполучуваність дієслів: *Будь добреи мысли; боюся Бога; хочемися пити; ходивъ четыри недѣлѣ; поимую Грамматику; люби брата и сестру; продавъ коня и корову; дай Боже щастя; ходъ з мѣсця на мѣсце; звытяство нашими войсками отнесенное; не хвалися добрыми дѣлами; серджуся, гніваюся съ Петромъ; сердився на сестру; стою цілий день; я вижу моими очима або на мои очи; заспавъ очи; ваша* (рѣчъ) *єсть розказовати, а наша слухати; чрезъ Украину до Чорного моря*[2].

Наводяться зразки й для сполучуваності прийменників з іменниками. Прийменники *безъ, для, до, за, съ, отъ, кромѣ, мимо, передъ* вимагають родового відмінка: *перед носа му взявъ*; прийменники *къ, ко, ку,* — давального; знахідного вимагають прийменники *въ (куку въ руку*), *за (не за панъ братъ съ нами), межи, надъ, на (на вовка помѣвка), по (по шію въ довгахъ), поза, подъ* та ін.; орудного — *за, надъ, подъ, передъ, съ (хто подъ кимъ яму*

[1] *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 195.
[2] Там само. — С. 198.

копає, то самъ въ ню падає); з місцевим відмінком — прийменник *въ* та інші *(чи я в лѣсѣ народився, чи я въ поли выховався).*

Порядок слів в українській мові довільний. „Нема цѣлкомъ въ нашомъ діалектѣ тои неволѣ розположеня, яка н.п. в нѣмецкомъ и французскомъ языцѣ панує“[1], наприклад: *Христосъ терпѣвъ за насъ — За насъ терпѣвъ Христосъ — Терпѣвъ Христосъ за насъ* і т.д.

Речення можуть бути непоширені і поширені, члени речення в ньому розташовуються вільно: *Сонце єсть тѣломъ круглымъ; Правый человѣкъ мовить правду; я го хочу пилнѣ граматики вчити; Закличєтъ убогій до мене, а я выслухаю; Не можетъ око рєчи руцѣ*: *ты ми непотребна; хто нам покаже дорогу до славы? Казавъ панъ, мусѣвъ самъ* та ін.

Варто навести тут правило для вживання й правопису зворотного „займенника“ **ся**. Він поєднується часом з дієсловом, часом з іменником або й із займенником: *яся не верну,* „согласна въ рускомъ дѣалектѣ *мякося* вымовляти звикла“, *чутися даеть* і под. Наперед забігаючи, скажемо, що ще прийдеться чекати майже цілих сто років і немало списів у наукових дискусіях поламати, поки остаточно внормується правопис цього займенника (частки), який нині виступає постфіксом у дієсловах.

Закінчується граматика зібранням приповідок та словничком народних виразів, які рідко вживаються в інших „діалектах“ або й зовсім є незвичайні.

Поряд із відомими українськими лексемами (*баюра, базвѣсть, безумъ, березень, бесіда, богато, будний день, бурянъ, вараниця, ватага, ватра, вдяка, великдень, ворота* тощо) тут дійсно є слова, значення яких без контексту годі пояснити: *багну, багре, бакеръ, баную, баришникъ, бетюхъ, борю, борзо, бутний, бѣстивнѣмъ*(?)*;верклюхъ, верткій, вздрю, висусъ*(?)*, вкучило(ся), воначу* (?)*, вонакій* (?)*, вопсѣ, воршу(ся), ворудую, ворудна, ворохобю, вохабъ* (?)*, врѣю* (?)*, воячина, вхопю, вцѣлю, вчинки, вшеля-*

[1] *Грамматыка...* юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки — С. 202.

чина, ввѣрило(ся), вѣсенъ (?)*, невѣсенъ* (?) тощо. Для прикладу взято лише літери **б** і **в** (не повністю), а є чимало слів і на інші літери.

Як бачимо, мову граматики І. Могильницького, тобто мову, якою вона написана, можна назвати народною лише з певним допуском, її скоріше можна б назвати церковнослов'янською, чи, як сам І. Могильницький назвав її — славено-руською. Вона являла собою щось середнє між народною та книжною церковнослов'янською. Ця ідея — ідея наблизити народну українську мову до церквнослов'янської — заполонила була уми тогочасних українських учених і засіла в них надовго — на ціле XIX століття. Підтвердженням цьому могли б бути слова автора рукописної „Рускоѣ практичноѣ Грамматики Івана Малицького (Малѣцкого)“ з 1848 року, у якій він писав: „При уложеніи сего незначного дѣла моего употребилемъ средной пути между церковнымъ и малорусскомъ галицко-гражданскомъ языкомъ; цель или намѣреніє моє въ томъ было тоє, абы малорускій галицко-гражданскій языкъ языку церковному приблизити можна, тои убо языкъ есть правдивій источникъ, изъ которого всѣ славяне... черплють, и который нашъ малорускій галицко-гражданскій языкъ до великого совершенства то есть досконалости привести можетъ“[1].

Так ось таку „средную путь“ обирали майже всі автори, учені, письменники XIX ст., які не наважувалися порвати зі старослов'янською мовою, вважаючи її священною, і водночас не маючи сили опиратися народномовній стихії, в оточеннні якої вони перебували, в якій народилися й виросли. Навіть більше: значна частина з них вважала, що літературна мова саме такою і повинна бути, що вона, мовляв, не може опуститися до рівня „хлопської“ мови. Але якою б мовою не була написана граматика І. Могильницького, це була у к р а ї н с ь к а граматика, бо вона описувала народну українську мову, у чому ми мали можливість переконатися, оглядаючи ілюстративний матеріал.

---

[1] Цит за працею *М. Возняк*. Студії... — Т. LXXXIX. — С. 111.

Віддаючи належне граматиці І. Могильницького, зазначимо, що мова її була більш українською, ніж мова граматик Й. Левицького, М. Лучкая, пізніших творів (після 50-х років XIX ст.), Я. Головацького, А. Петрушевича, Д. Зубрицького, Б. Дідицького, багатьох інших галицьких письменників, поражених бацилою москвофільства. Сам І. Могильницький у листі до цензури про дозвіл друкування граматики писав, що його граматика мала навчити уникати помилок народної мови. Мову своєї граматики він уважав народною, але такою, що оминає просторічні форми[1], і водночас є зрозумілою і для найпростіших людей. Він сам теж уважав, що українська літературна мова повинна стати „перехідним містком від народної до церковнослов'янської“[2].

Даючи відсіч польським нападам на українську мову і закидам, що нібито ця мова не може бути офіційною й узаконеною, оскільки вона не має свого минулого, своєї літератури, І. Могильницький (а потім ще багато галицьких учених після нього) посилався на загальновідомі давньоукраїнські пам'ятки від „Слова о полку Ігоревім“ починаючи. Зрозуміло, що у зв'язку з цим він брав за взірець книжну мову, зафіксовану в цих пам'ятках. Рідною ж його говіркою була говірка українсько-польського пограниччя. Тому й не дивно, що увесь цей конгломерат, тобто суміш старослов'янських, російських, польських та українських слів відбитий у мові граматики цього вченого. Як писав академік М. Возняк, „мова Могильницького сороката від польонізмів і церковнославянізмів, межи які попадаються також уже рідше білорусизми й великорусизми“[3].

Отже, у мові граматики І. Могильницького поряд із власне українськими елементами можна знайти польські, російські і ве-

---

[1] Як видно з ілюстрацій (прикладів), І. Могильницький не дуже дотримувався цієї лінії, бо наводить серед них і просторічні слова, навіть вульгаризми, зокрема, дієслова *бзджу, перджу, смерджу, верещу, щу* (з повною парадигмою останнього: *щишъ, щитъ, щимо, щите, сцятъ, сцявъ, щи, сцѣмъ, сцяти*) — див.: *Грамматыка*... юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 159.

[2] Див.: *Возняк М.* Студії... — Т. ХС. – С. 78.

[3] Там само.

лику кількість строслов’янських. Але, хоч мова ця часто видається неприродною, у ній усе-таки могутнім струменем пробивається народномовна стихія. Правда, як зазначав акад. М. Возняк, ця народна „струя не так чиста й дальше віддалена від свойого жерела, ніж мова граматики Павловського, але зате в Могильницького ся струя повнійшою, ширшою і глибшою“[1].

Ця повнота і глибина дійсно підкріплюються прикладами, які виписані з граматики і подані вище. Це перш за все найчастіше вживані в народній мові іменники (наводячи ілюстрації до певного правила чи положення, будь-який автор бере приклади, які є тут же „на слуху“, „під рукою“, а не вишукує якісь особливі, рідкісні слова). Усього при описі іменника, його типів відмінювання наведено понад 180 лексем. При описі прикметника наведено понад 60 лексем, а дієслово проілюстровано аж 450 різними дієслівними формами, що були вживані на той час у мовленні галичан. Цікавий, як це видно з наведених ілюстрацій, інвентар прислівників (близько 40 лексем), інших частин мови, у т.ч. й службових. У сучасній українській мові незначних змін зазнала система словозміни іменника, прикметника, дієслова, займенника, зафіксована І. Могильницьким. Дещо бідніше виглядає у І. Могильницького числівник, але, можливо, що автор просто не показав ті чи інші форми числівника, які функціонували в народній мові.

Не зазнала упродовж 170 років особливих змін і фонетична структура української мови часів І. Могильницького. Уже тоді були тверді шиплячі (це підтверджує написання ъ після них), твердо вимовлялися приголосні перед /е/ та /и/, що походить з /і/; як **ў** (нескладовий) читалася літера **в** у кінці слова та в кінці складу. Народна вимова відбита була і в ствердiлому /ц/ у кінці слів, і в твердому /т/ в особових закінченнях 3-ої ос. однини і множини, і в багатьох інших моментах.

Треба визнати, що й наука про мову, і сама наша українська мова багато втратили на тому, що граматика І. Могильницького не побачила світу. Якби вона була вийшла у кінці 20-х чи на початку

[1] Див.: *Возняк М.* Студії... — Т. ХС. – С. 79.

30-х років XIX ст. (граматика була готова уже в 1823 році), а потім отримала могутню практичну підтримку „Русалки Дністрової“, українська літературна мова в Галичині була б набагато швидше вивільнилася з пут мертвої церковнослов'янщини, не піддалася б так легко такому сильному, всеохоплюючому і нищівному для себе впливу великоросійської мови. Однак тепер можна тільки константувати і жалкувати, що так не сталося.

І все ж значення діяльності і творчості І. Могильницького переоцінити важко. Про цю його працю громадськість знала й чекала на її вихід у світ. Так, ще Маркіян Шашкевич у праці „Азбука і abecadło“ писав, що є приватні повідомлення, що „працюють три учені мужі, знавці української мови, над граматикою цієї мови. Щоб ці мужі недовго нашу радість зволікали! С[вітлої] п[ам'яті] св[ященик] Могильницький залишив також закінчену граматику української мови. Великодушний власник її поклав на нас борг найщирішої вдячності щонайшвидшим її виданням“[1].

Як видно, М. Шашкевич знав і про те, що І. Могильницький залишив свою граматику митрополитові М. Левицькому, але „wspaniałomyślny właściciel“ так і не зумів чи не зміг (чи не схотів?) видати її і тим самим здобути вдячність громадськості.

Хоч граматика І. Могильницького і не вийшла в світ, але його граматичні ідеї, його погляди на історію української мови і її відношення до інших слав'янських мов, викладені у „Вѣдомости о Рускомъ Языцѣ“, послужили твердою основою для пізніших мовознавчих праць, зокрема для граматик української мови Й. Лозинського, Й. Левицького, І. Вагилевича, Я. Головацького та інших.

---

[1] *Шашкевич М.* Азбука і абецадло. // Маркіян Шашкевич. Твори. — Київ, 1973. — С. 130. В оригіналі: „wspaniałomyślny właściciel włoży na nas dług najszczerszej wdzięczności co rychlejszem iej wydaniem“. Див.: *Шашкевич М.* Азбука і Abecadło. — Перемишль, 1836, с. 19. Польськомовний оригінал опублікував також М. Возняк, однак у його варіанті цієї цитати немає. Див.: Писання Маркіяна Шашкевича / Видав Михайло Возняк. — У Львові : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1912. — С. 202–209.

Високу оцінку І. Могильницькому як ученому і патріотові свого народу дав Юстин Желехівський. Він писав, що І. Могильницький — „мужъ высокихъ дарованій(,) былъ необыкновеннымъ явленіємъ въ тогдашномъ времени, належалъ бо ко весьма малому числу тыхъ, которыи почувствовали ся уже тогды русскими по народности и полюбили свою церковь и свои народъ. Онъ былъ предитечею пробужденія Руси Галицкои, но совокупно и русского, понєже изъ малыми изъятіями не поняли его духа и стремленія современники его. Сильнымъ однакже владѣючи духомъ(,) могъ онъ еще межи тогдашнимъ по большой части безъ всякои идеи живущимъ духовенствомъ русскимъ найти только для себе уваженія, що тоєже въ осуществленію его задушевной идеи просвѣщенія народа... ему содѣйствовало“[1].

Отже, можна з певністю стверджувати, що й опублікована „Вѣдомость о рускомъ языцѣ“ (а точніше — її скорочений польський варіант) і неопублікована з волі недоброї долі „Грамматика языка славено-руского“ І. Могильницького були першими добрими провісниками української мовознавчої науки, які підготували надійний ґрунт для появи інших українських граматик.

* * *

Питаннями української літературної мови в Галичині цікавився і займався не тільки Іван Могильницький. Паралельно з ним працював і Петро Паславський, який написав „Скорочену руську граматику“. П. Паславський був греко-католицьким священиком, мав парохію у селі біля Ярослава, пізніше був парохом церкви св. Варвари у Відні, але трагічно загинув у 1846 році. За твердженням Б. Дідицького[2] рукописом цієї граматики користувався Йосиф Левицький, але вона так і залишилася в рукопису. Рукопис граматики П. Паславського зберігався у його брата, теж священика, Гаврила

---

[1] *Желехôвскій Ю.* Біографични вѣстки: Новыя данныя до біографіи Іоана Могильницкого // Новый Галичанинъ. — Львôвъ, 1889. — С. 142.

[2] Див.: *Дѣдицкій Б.* Мыхаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература. — Ч. І. — Львôв, 1876. — С. 76.

Паславського у Раві Руській, який, очевидно, не робив спроб видати її. Під час пожежі у 1863 році рукопис згорів.

Не віднайдений, на жаль, також рукопис граматики Івана Лаврівського, яка в німецькому перекладі мала назву „Versuch über die Sprachlehre der ruskischen Sprache“ („Філологічні дослідження про українську мову“).

Працював І. Лаврівський над своєю граматикою довго, ще з 1815 року, і в 1822 році у листі до А. Востокова[1] писав, що вона близька до завершення, але ще через десять років у листі до директора Інституту Оссолінських Слотвінського скаржився, що різні об’єктивні причини затримали його працю. Можна було сподіватися, що граматика І. Лаврівського була б цінною працею, оскільки він був добрим знавцем української мови, викладав її в час свого ректорства в духовній греко-католицькій семінарії у Львові, умів цінити її від дитинства, виголошував нею свої промови тощо[2]. Він був автором посібника „Elementarz ruski, niemiecki i polski“, який був виданий у 1838 році.

Граматика Михайла Лучкая

У цьому огляді не можна було б не згадати досить важливої і помітної мовознавчої праці під назвою „Gramatika Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavikae... lingvae“, написаної не в Галичині, а в Закарпатті греко-католицьким священиком, істориком Михайлом Лучкаєм і виданої знову ж таки не в Галичині, а в Будапешті в 1830 році. Але ця граматика підтримала окремі ідеї і погляди І. Могильницького і в свою чергу залишила сліди в інших граматиках, написаних у пізніші роки в Галичині, тому вважаємо за доцільне сказати про неї кілька слів.

Граматика М. Лучкая була фактично першою друкованою працею в Австрійській монархії, що брала під науковий аналіз

[1] Див.: *М. Возняк.* Студії... — T.LXXXIX. — С. 114–115.

[2] Див. посвяту І. Лаврівському у книжці Йосифа Левицького. Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. — Перемишль, 1834.

українську мову в її зіставленні з церковнослов'янською. У книжці репрезентований і описаний середньозакарпатський говір, що функціонував у селі Великі Лучки та інших селах біля м. Мукачева. Цінним було й те, що в книзі були подані зразки народних прислів'їв, приказок і пісень. На жаль, М. Лучкай не вважав за можливе і доцільне розбудовувати українську літературну мову на народній основі. Він уважав, що літературною мовою для Закарпаття (і не тільки) повинна бути церковнослов'янська мова, яка, на його розуміння, була старішою формою закарпатського говору[1].

М. Лучкай у передмові до граматики висловив жаль, що церковнослов'янська мова не залишилася для всіх слов'ян єдиною літературною мовою. Він стверджував, що в жодного європейського народу літературна мова не є чистим віддзеркаленням народної. Ні французька, ні італійська, ні тим паче німецька мови не є однаковими в устах освіченої людини і простолюдина, але ніхто не подумав би ставити якісь розмовні варіанти вище літературних. Тільки одні слов'яни намагаються злити літературну мову із простою, щоб усі могли розуміти її. Але хто хоче розуміти і знати літературну мову, мусить прикласти зусиль для її вивчення[2].

Отже, основна думка передмови граматики М. Лучкая — строго дотримуватися в літературі церковнослов'янської мови, яка є матір'ю „руської мови“[3]. Ця думка заволоділа була умами багатьох учених української Галичини, вона була предметом дискусій і на з'їздах руських учених у 1848 і в 1850 рр., і на зборах „Матиці“ в 1864 році, і в дискусіях галицьких учених на сторінках преси, і, звичайно, в самих граматиках української мови, які були опубліковані в XIX ст. Зазначмо, що ця думка одержала ґрунтовне, фахове й аргументоване спростування у передмові до граматики Йосифа Лозинського, про що мова йтиме далі.

---

[1] Див.: *Енциклопедія* українознавства. — Париж–Нью-Йорк, 1962. — Т. 4. — С. 1340.

[2] Див.: *Grammatica* Slavo-Ruthena...edita per Michaelem Lutskay. — Budae, 1830. — S. VIII. Український переклад див: Михайло Лучкай. Граматика слов'яно-руська. — Київ, 1989. — С. 48. Далі — *Lutskay*. Grammatica...

[3] Див. там само. — S. XVI.

Водночас граматика М. Лучкая мала немало й позитивних рис, і перш за все те, що давала опис одного з українських говорів. Добре відгукувався про цю граматику Іван Вагилевич, який навіть рекомендував її М. Погодіну[1]; визнавав її кращою за граматики О. Павловського і Й. Левицького Маркіян Шашкевич[2].

Не вдаючись у детальний аналіз граматики М. Лучкая, оскільки це вже зроблено раніше[3], наведемо лише окремі факти, у яких автор не мав цілковитої рації, або ідучи за церковнослов'янською граматикою, або просто від необізнаності. Так, М. Лучкай вважає, що звук /г/ між приголосними треба вимовляти оглушено, як /х/, а в інших випадках — як чистий гортанний /г/ або як проривний /ґ/. На жаль, така хибна практика оглушування /г/ або вимовляння його як /ґ/ існує й тепер, переважно в російськомовних у житті дикторів українських теле- та радіостанцій.

Ведучи мову про новозакриті склади, він наводить різні варіанти вимови етимологічних /о/, /е/, але застерігає, що в устах освіченої людини вони повинні вимовлятися тільки як /о/, /е/. Щодо письмового позначення цих фонем, він запропонував ставити над літерами **о, е** дві крапки[4]. У відмінкових парадигмах поряд із закінченнями, які успадкувалися сучасною українською літературною мовою, наводить закінчення, що залишилися на периферії граматичної норми (зокрема, **-ов, -ев** у орудному відмінку — *водов, землев,* ***-ом, -(ум),*** **-ем** у давальному множини — *волом (йм), пастирем* і под. Іде М. Лучкай за церковнослов'янською

---

[1] *Свѣнцицкій І.* Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Ч. 1. — Львів, 1906. — С. 147 (лист І. Вагилевича до М. Погодіна).

[2] *Шашкевич М.* Азбука і абецадло // Маркіян Шашкевич. Твори. — Київ, 1973. — С. 130 (у виносці).

[3] Див. *Возняк М.* (ЗНТШ. — Т.ХС. – С. 80–92). У 1989 році детальний опис граматики М. Лучкая зробив Петро Лизанець, одночасно видавши фототипічним способом саму граматику. Див.: *Лучкай М.* Граматика слов'яноруська. — К., 1989. — 192 с. Досліджували граматику Лучкая й інші мовознавці, наприклад, В. Сімович (Науковий збірник Ужгородської „Просвіти". — Ч. 7–8); Г. Ґеровський (Карпаторусский сборник, 1931 р.); В. Погорелов (Карпаторусские этюди. — Братислава, 1939).

[4] Див.: *Lutskay*. Grammatica... — С. 5.

парадигмою при відмінюванні простих числівників (*трех, трем, треми, двѣм, двѣма*), не дозволяє писати займенникові форми *моїого*, хоч сам стверджує, що /е/ тут звучить як /о/, наводить шість різних дієвідмін дієслів, вважає, що в 1 особі однини на місці церковнослов'янського /жд/ треба вимовляти саме /ж/[1] — *пужу*. Цікаво, що на відміну від граматики І. Могильницького, а також інших граматик, які будуть написані після Лучкаєвої, прикметники у множині в усіх трьох родах він подає тільки у стягненій формі: *краснѣ телята, билѣ коровы, добрѣ люде; стари (старѣ)*, *старых, старыми*. Правда, в давальному та місцевому відмінках автор придумав якісь штучні форми, яких не було ні в церковнослов'янській мові, ні в закарпатських говірках (давальний множини *старом, старам*, місцевий множини (жіночий рід) — *старах*[2]).

Значним позитивним моментом граматики М. Лучкая слід уважати написання слів без кінцевого **ъ** після твердих приголосних. Він правильно вважав, що **ъ** може бути відкинутим, оскільки не позначає жодного звука. „Якщо якась буква через відсутність **ь** повинна вимовлятись твердіше, то не треба її позначати за допомогою **ъ**. Інакше було б, якби по своїй природі м'які букви могли стверджуватися. Тоді був би **ъ** настільки необхідним для усунення цієї м'якості, наскільки **ь** є необхідним для усунення твердості приголосних"[3]. Тут автор зазначає, що тільки ця одна літера робить друк значно дорожчим, тому й вирішив її не писати. На жаль, цієї поради не послухали інші українські вчені, які ще майже до кінця XIX ст. уживали цю непотрібну, зайву і мертву літеру, ламали списи в суперечках про неї.

З усього видно, що М. Лучкай був великим ерудитом. Він був автором 5-томної „Historii Carpatho-Ruthenorum" (на жаль, не виданої), знав багато європейських мов, бо у своїй граматиці залучав приклади з німецької, італійської, французької, з ба-

---

[1] Див.: *Lutskay*. Grammatica... — С. 105.

[2] Там само. — С. 59.

[3] *Лучкай Михайло*. Граматика слов'яно-руська. — С. 61. В оригіналі (*Lutskay*. Grammatica...) — С. 13–14.

гатьох слов'янських, але писав він свою працю тільки для людей освічених, які знали латинську мову, а не для своїх „родимців"-земляків, які не мали високої освіти, але яким була б дуже знадобилася ця граматика у вивченні рідної мови. М. Лучкай був перший, хто писав про українську мову не по-українськи, але, на жаль, не останній. Він подав недобрий приклад, бо цілий ряд праць після нього теж був написаний чужими мовами, і найперша з них — це граматика Йосипа Левицького.

Основні мовознавчі праці Йосифа Левицького

„Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien"

Якщо граматика М. Лучкая була першою публікацією, що стосувалася української мови взагалі в Австрійській державі, то граматика Йосипа Левицького була першою друкованою мовознавчою ластівкою в Галичині. Вийшла вона друком у 1834 році під назвою „Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien".

Й. Левицького, мабуть, незаслужено називають „первымъ знакомитымъ языкословомъ" у Галичині[1]. З тим, що „перший" можна погодитися, бо й справді, як відзначалося, він перший зумів надрукувати свою граматику. Що ж до „знакомитий", то хіба тільки з того погляду, що немало робив колотнечі в дискусіях на тему української мови, що і своєю граматикою і багатьма виступами в пресі, про що мова йтиме далі, заводив у блуд, дезорієнтовував тих, хто цікавився розвитком української мови, намагався кодифікувати і нормалізувати її.

Як стверджують дослідники[2], граматика Й. Левицького побувала в руках цісарського державного цензора, видатного славіста

[1] *Дѣдицкій Б.* Мыхаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература / Богдан Дѣдицкій. — Ч. 1. — Львôвъ, 1876. — С. 80; ***його ж:*** Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. — Львôвъ, 1881. — С. 17.

[2] Див.: *Маковей О.* Три галицькі граматики. — С. 1–58; *М. Возняк*. Студії... — Т. ХС. — С. 93.

В. Копітара, який зробив на полях рукопису серйозні зауваження. Але, як пише М. Возняк, „Левицький дуже мало зважав на замітки Копітара й випустив друком майже незмінену давну рукопись. Замітки Копітара є того роду, що инший автор, не Осип Левицький, був би не то переробив свою давну працю, але написав цілком нову. Левицький не зробив сього. До написання порядної граматики не було в нього потрібного підготовання, не було й знання і таланту для такої праці. Граматика Левицького, — робить висновок М. Возняк, — се невдатна компіляція головно трьох граматик, двох рукописних української мови й граматики великоруської мови Таппе. Обсяг власних спостережень автора невеличкий“[1].

Аналізуючи цю граматику, академік М. Возняк дослідив, що вона цілими абзацами або й розділами списана з такої ж німецькомовної граматики російської мови А. Таппе під назвою „Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche“. М. Возняк не знайшов саме того видання, яким користувався Й. Левицький, але навіть у розширеному виданні названої граматики за 1835 рік знайшов дуже багато точно скопійованих місць. Компіляція, плагіат, звичайно, не можуть викликати захоплення, але ще прикріше стає, коли цей плагіат здійснюється сліпо, бездумно, коли явища однієї мови, хай навіть спорідненої, механічно переносяться на ґрунт іншої. А саме таких фактів у нього не перелічити. Наведемо деякі з них.

Так, слідом за А. Таппе Й. Левицький оглушує в українській мові фонему /в/ перед глухими приголосними та в кінці слова: *ровъ, овця, вчера* передає німецькою транскрипцією — *rüff, wüffcia, fftschera*; літеру ѣ *(ять)* пропонує читати як */е/: лѣсѣ — liesie, собѣ — sobie, вылетѣла — wylietieła, вѣръ — wier;* вважає, що слова *бокъ* та *чтецъ* є винятком серед тих, при зміні слова в яких випадає **о, е**; слідом за Таппе, який вважав, що в російській мові є три „неправильні“ іменники — *дитя, мать, дочь*, теж відносить до таких іменники *матерь (мати)* та *дѣтина;* як і в Таппе, у Й. Левицького відсутні стягнені форми прикметників

[1] *М. Возняк*. Студії... — Т. ХС. — С. 93.

(згадаймо, що їх наводили і Могильницький, і Лучкай), як і російський автор, Й. Левицький утворює найвищий ступінь за допомогою слів *весьма, отмѣнно*; числівники *три, четыре* у Левицького у родовому відмінку мають правильні форми *трёхъ, четырёхъ*, але з графічним позначенням через **ё** (тут він забув, що двома крапками над **о, е** позначав /і/ в новозакритих складах). Як і в Таппе, у нього числівник *полтора* у родовому відмінку має форму *полторыхъ*.

Багато плутанини вніс Й. Левицький у „вчення" про дієслово, часто переносячи російський матеріал на український ґрунт, те саме стосується й прислівника. Про обмеженість його як мовознавця говорить і той факт, що, аналізуючи різноманітні словосполучення, він не міг чи не вважав за доцільне навести хоч бодай окремі свої приклади, а майже суцільно переписував їх у Таппе. Ось деякі приклади Таппе: *аршинъ сукна; довольно денег; сколько людей?; ничего нового; Богу и людямъ любезенъ; высокъ ростомъ; она это сделала, не зная на что; водою смыло землю; онъ наставилъ его на путь истиный* і под. Левицький: *локоть сукна; дость грошей; колько людей?; ничь нового; Богу і людямъ милый; высокій ростомъ; она то сробила не знаючи на що; водовь смыло землю; онъ непроводилъ его на праву дорогу* тощо[1].

Уважаючи себе „знатоком русского стихотворства", в чому Б. Дідицький визнав йому рацію[2], Й.Левицький навчає цьому мистецтву і можливих читачів, але й тут не зміг придумати потрібних ілюстрацій, зате знайшов їх у російського автора.

Таппе:
Звѣри работы не знаютъ,
Птицы живутъ безъ труда;
Люди не звѣри, не птицы,
Люди работой живутъ.

---

[1] Ілюстрації наводимо за М. Возняком. Див.: *М. Возняк*. Студії... — Т. ХС. — С. 100.

[2] *Дѣдицкій Б.* Мыхаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература. — С. 76.

Левицький:
Звѣри работы не знаютъ,
Птахи жіютъ без труда;
Люди не звѣри, не птахи,
Люди работовъ жіютъ[1].

Треба зазначити, що Левицький списував не тільки у Таппе. У розділі про віршування подав окремі думки щодо віршування, а також вірш, переписаний з граматики Бутковського, причому подав його майже без змін:

Бутовський:
Красные Майскіе дни наступили,
Ветви зелены листки распустили.
Мягкой одѣлись луга муравой,
Тѣшился зайчик пріятной порой[2].

У Левицького:
Красные майскіе дни наступили,
Лозы зелены листки распустили.
Мягковъ одѣлись луки муравовъ,
Тѣшился зайчик пріятновъ поровь...

Як установив М. Возняк, Й. Левицький добре „покористувався“ й рукописною граматикою І. Могильницького, часто наводячи ті чи інші його міркування і навіть не міняючи прикладів з його граматики, без особливих церемоній переносив у свою книжку думки М. Лучкая, мав у своїх руках і скористався, як уважає М. Возняк, рукописом граматики І. Лаврівського.

Й. Левицький повторює думки, висловлені й у „Вѣдомості о Рускомъ Языцѣ“ І. Могильницького, зокрема, часто наголошує, що була „gemeine volks-sprache“ (проста мова) і мова „вищого стилю“, тобто книжна мова; усюди посилається на ті самі джерела, що й І. Могильницький (грамоти староукраїнської мови, інші твори, друковані в Україні), наводить аналогічні приклади.

---

[1] Див.: *М. Возняк*. Студії... — Т. ХС. — С. 101.

[2] *Бутковскій Михаил*ъ. Грамматика россійского языка въ пользу Польского юношества въ Волынской Гимназіи. — Почаєвъ, 1809. — С. 339. Цитуємо за М. Возняком.

Ведмежу послугу українській мові зробив Й. Левицький, упроваджуючи в неї велику кількість російських слів. Це й зрозуміло, оскільки вся термінологія, стиль його граматики запозичені з Таппе та інших російськомовних джерел. Цю його „діяльність“ помітили навіть у Росії, бо Муравйов у 1840 році відзначав, що Й. Левицький „особенно занимается распостраненіемъ русскаго языка, преданъ Россіи и написалъ даже грамматику русскую, которая вошла в употребленіе[1]. Правда, інший російський учений — І. Срезневський, хоч спочатку схвально відгукнувся був про граматику Й. Левицького, пізніше із сарказмом писав, що він „плохой грамотѣй, хотя и написалъ граматику“[2]. Негативну оцінку праці Й. Левицького дав також І. Вагилевич. У тому самому листі до М. Погодіна, в якому він похвалив граматику М. Лучкая, він писав про граматику Й. Левицького, що вона „очень недостаточная, чего и можно было ожидать отъ Нижне-Сянянина... Выдумалъ себѣ языкъ, а тамъ выдумываетъ народъ, который бы такъ говорилъ“[3]. Багато критичних заміток і на полях рукопису граматики Й. Левицького і в своїх листах висловлював В. Копітар, який називав цю працю макаронічною[4].

З усього можна зробити висновок, що Й. Левицький був людиною амбітною, марнославною, прагнув виділитися як учений, як поет. Відомо, що він зробив надто невдалий переклад Шіллерового твору під заголовком „Домоболіє проклятих“, писав байки, вірші такою ж „великорусько-білорусько-церковнослов’янсько-польсько-українською“[5] мовою, як і свою граматику. Як з іронією відзначав М. Максимович, Й. Левицький, який відомий своєю граматикою, „съ неменшимъ успѣхомъ подвизается и на лири-

[1] *Свѣнцицкій І.* Матеріали по исторіи возродженія Карпатской Руси. — Ч. П. — С. 18.

[2] *Свѣнцицкій І.* Обзоръ отношеній Карпатской Руси съ Россіей въ І-ую пол. XIX в. — Спб, 1906. — С. 71.

[3] *Свѣнцицкій І.* Матеріали по исторіи возродженія Карпатской Руси. — Ч. П. — С. 147.

[4] Див., наприклад, лист В. Копітара до Я. Головацького // *Студинський К.* Кореспонденція Якова .Головацького в літах 1835–49. — С. 15.

[5] Див. *М. Возняк*. Студії... — Т. ХС. — С. 107.

ческом поприщѣ“[1]. Без сумніву, його граматика була б виграла, якби він був узяв до уваги влучні і доцільні помітки та зауваження В. Копітара, зроблені ним на полях рукопису, і не менш слушні зауваження Й. Лозинського, який, як сам стверджував, читав цей рукопис. Але, на жаль. Й. Левицький зігнорував ці добрі поради.

Якийсь крок уперед зробив він, перевидаючи перероблену свою граматику у 1849 та 1850 рр. уже українською мовою (якщо її так можна було назвати) під назвою „Грамматика Языка Русского въ Галиціѣ“, про яку мова йтиме далі.

Граматика Й. Левицького 1850 року

Тут дещо порушимо хронологію в характеристиці галицьких граматик, але було б нелогічно розривати розмову про цього галицького мовознавця, тим паче, що його граматичні ідеї за період від 1834 до 1849 чи 1850 року не змінилися.

Отже, у 1850 році в Перемишлі вийшло „Второе изданіе умноженное съ мѣдною таблицею“ (перше було в 1849 р.) „Граматики Языка Русского въ Галиціѣ“ Й. Левицького[2]. Граматика була написана нібито українською мовою, а насправді тогочасною галицькою мішаниною, але, в основному, була повторенням тих ідей, принципів і підходів до мови, які були викладені в німецькомовній граматиці 1834 року. Наводячи приклади з народної мови, Й. Левицький в усьому іншому дотримується традиційних поглядів, правил, термінології тощо, репрезентованих у церковнослов’янських та російських граматиках.

Граматика була „розложена на пытаня и отъповѣди“, тобто автор ставить питання і сам на нього відповідає. Розділив він граматику на „чотыре“ частини, зокрема[3]:

---

[1] *Максимович М.* О стихотвореніяхъ червонорусскихъ // Кіевлянинъ. — Кн. II. — Киев, 1841. — С. 122.

[2] Див.: Граматика языка русского въ Галиціи, розложена на пытаня и отъповѣди. Выдалъ Іосифь Левіцкій. — Въ Перемишли, 1850. — 180 с. Далі — Граматика Левицького.

[3] Див.: *Граматика* Левицького. — С. 5.

I. Правописаніе словъ (Орфографія)

II. Словопроизводеніе (Етимологія)

III.Словосочиненіе (Синтаксис)

IV. Слогоудареніе (Просодія).

У першій частині Левицький подав таблицю з буквами „церковными“, „гражданьскими“ та їх курсивним варіантом. Тут же подана їхня вимова у порівнянні із польськими та німецькими відповідниками. На другій таблиці подані різні варіанти скорописних (рукописних) букв. Як і в першій своїй граматиці, фонему /і/ в новозакритих складах з метою забезпечення етимологічного принципу він вирішив передавати літерою **ö**, пояснюючи, що воно нібито подібне до німецького **ü**[1]. Не відомо, чим керувався Левицький, фіксуючи і пропонуючи читачеві таку вимову. У Галичині, де він проживав, уже тоді тут звучало чисте **і**, що підтвердила, по-перше, „Русалка Дністрова“, по-друге, й багато інших галицьких письменнмків та вчених. Й. Лозинський, наприклад, часто писав у таких випадках **ѣ**, щоб підкреслити вимову новоутвореного /і/.

Автор книги подав кирилицю в повному складі (до речі „Граматика“ була надрукована кирилицею), залучивши сюди ксі, псі, „тету“, іжицю та інші непотрібні літери. Він пояснив, що ці знаки вживаються лише для позначення чисел. У XIX ст. Галичина вже мала в користуванні і римські, і арабські цифри, але в церковних книгах числа традиційно позначалися буквами, і тим самим віддавалася данина традиції.

Й. Левицький наводить 12 букв для позначення голосних і ділить їх на „чыстия (твердыя)“ та „изгощренныя (мягкія)“. Тут, як і в багатьох інших місцях, автор, на жаль, не пішов за народною вимовою, а знову ж таки за традицією. Літеру **ѣ** він дає у вимові як варіант **е**, літеру **и** читає як **і**, хоч зазначає, що дехто її читає як **ы**. Подає двояке прочитання іжиці: коли над нею є дві риски, то слід читати **і**, коли рисок немає, — **ы**.

[1] Див.: *Граматика* Левицького. — С. 7.

Плагіатська натура Й. Левицького, його безпорадність як самостійного вченого проглядалася всюди. Так, класифікуючи приголосні, він уживає то польські, то російські терміни („варговыя — губні, „зубовыя“ — зубні, „языко-гортанныя“ тощо).

Автор книги хотів написати нібито граматику української мови, але над ним тяжіла церковнослов'янська мова, тому в багатьох випадках він змішує народні форми з церковними чи російськими, стверджуючи при цьому, що такі форми існують у Галичині.

Так, на питання, чи є в „русскömъ языцѣ буквы, котрыя въ другія перемѣняють ся“, він відповідає ствердно і між іншими наводить і такі приклади:

„— **а** перемѣняє ся въ **о**: на пр. *разумъ, розумъ; разбити, розбити; Алексей, Олекса; пакосъ, покосъ*;

— **е** на **о**: на пр. *езеро, озеро, елей, олей; еденъ, оденъ, четыре, чотыре; еленъ, оленъ*“.

Як видно, він порівнює українські форми з російськими, старослов'янськими чи польськими, не роблячи при цьому жодних застережень. Наведемо ще приклади, які він зіставляє: *Москаль — Маскаль, Козакъ — Казакъ, монастырь — манастырь; святый — свѣтый, ледъ — лѣдъ; медъ — мѣдъ* тощо[1]. Широко подає він різноманітні альтернації приголосних, але теж не всюди розібрався, що до чого: „**с** перемѣняє ся въ **д**; на пр. *класти, кладу, прясти, пряду*“ або вважає, що **ц** чергується з **к** в *словах цвѣтъ — квѣтъ, Цѣсаръ — Кесаръ, Цириль — Кирилло* і т. под.

Й. Левицький не запропонував жодних змін щодо правопису букв кирилиці, зберігаючи їх традиційні написання, при яких вони дублювали одна одну (і**, и, v, ы; оу; ꙗ; о, ѡ** тощо). Оберігав він дуже ревно, завжди різко відстоював і писав у кінці слів після твердих приголосних **ъ**.

У другій частині („часть вторая“) автор наводить частини мови, у т. ч. й „причастіе“, але не назвав частки. Термінологія уся

[1] *Граматика* Левицького. — С. 11.

російська. Перша глава була присвячена „Имени“, тобто іменникові, прикметникові та числівникові.

Так, іменники „пöдъ чувство пöдпадающіи разрöзняємо на одушевленныи (жіющіи) и неодушевленныи (нежіющіи)“, наводить він також іменники „собственныя, нарицательныя, собирательныя“, три граматичні роди, їхні граматичні ознаки; різноманітні суфікси „уменъшительныхъ“ іменників (*панище, паниско, возище, возиско* (?)*, носикъ, городокъ, дѣвонька, батейко* тощо); таблиці (зразки) відмінювання іменників[1]. Тут він також іде в ряді випадків за чужими граматиками, наприклад, за польською, сверджуючи, що запозичені іменники на *-умъ* (*музеумъ* — ‘музей’) не відмінюються. Не змінює автор ім’я *Іисусъ*, вважаючи словосполучення *Ісус Христос* складним іменником, у якому відмінюється лише друга частина.

За російським зразком Й. Левицький стверджує, що в іменниках типу *церковь, кровь* треба писати **ь** і вимовляти /**в**/ м’яко. Так само пропонує вимовляти категорично м’яко /**в**/ в орудному відмінку у формах типу: *моєвь, твоєвь*[2].

Прикметники автор ділить на „полныи и усѣченныи“*: мудрый, благой, рыбій — чистъ, здоровъ, вчерашнь* і його, звичайно, нітрохи не хвилює, що прикметників типу „вчерашнь“ у народній мові і близько не було. Так само „усічені“ прикметники (а не стягнені) він вбачає і в жіночому та середньому родах. Сплутує українські та російські (чи церковні) форми прикметників і у вищому ступені, подаючи паралельно форми *новѣе* і *новѣйшій,* **бѣлѣе** і *бѣлѣйшій* і под. Немає послідовності в Левицького у визначенні форм множини прикметників. Якщо в чоловічому роді він подає закінчення *-и* (*голодныи, хорошіи*), то для жіночого і середнього то *-я*, то *-и*: *хорошія* (*хорошіи*). Серед прикметників, які Й. Левицький наводить для ілюстрації, є теж немало російських форм: *коровій, коровья, коровье, качій, качья, качье* і под.

---

[1] *Граматика* Левицького. — С. 27.

[2] Там само. — С. 45–46.

Граматика Й. Левицького не могла виконувати якусь кодифікаційну чи нормалізаційну роль, бо автор її двоївся між народною та російсько-церковною мовою, змішував приклади, не був послідовним у трактуванні й поданні тих чи інших форм. Це стосується й числівника. Так, „порядочные" числівники типу *двохъсотий, пятисотый, семисотый* подає як синтетичні форми, а *трехъ сотъй, чтырехъ сотый* — як аналітичні. За російським зразком подає він і форми орудного відмінка „основательных" (кількісних) числівників: *пятью десятью, шестю десятю* і под. Числівник *девяносто* відмінює як *село*. Й. Левицький наводить „родовое имя числительное", що відповідає на питання *многоракій*? типу *двоякій*: *троякое жито, четверакій овесъ, десятиракій горохъ* тощо[1]. Важко уявити, який це може бути горох, чи може бути його аж 10 сортів. Є немало розбіжностей і в трактуванні „дрöбныхъ" та „собирательныхъ" числівників.

Займенники Й. Левицький ділить за церковнослов'янським зразком на „существительные" і „прилагательные", але поділ їх у нього досить дивний. До перших належать ті, що „лишь єденъ падежъ для двохъ або всѣхъ родöвъ маютъ" (*я, ты, себе, кто*? *что*?), а до „прилагательныхъ" — усі ті, що для всіх трьох родів мають відмінки (*вöнъ, самъ, твöй, мöй, сей, тотъ, чей, котрый* і т. д.). Наводить автор 8 розрядів займенників (крім заперечних), але назви, як і в інших випадках, уживає для них російські. Самий перелік займенників теж узятий не з народної мови, а зі старослов'янської, бо тут є *таковый, тöлький, овый, яковый, кто, что, оный, гдеякій* тощо[2].

Дієслову в книжці виділено понад 50 сторінок Усі дієслова він теж ділить на розряди: дѣйствительныи, страдательныи, возвратныи, средніи, взаимныи та общіи. До першого розряду він відносить ті, що показують дію, яка переходить на інший предмет (тобто перехідні), „страдательныи" — це пасивні

[1] *Граматика* Левицького. — С. 72.
[2] Там само. — С. 76–87.

дієприкметники (*любима всѣма, булъ заведенный до школы*), зворотні — *чешу ся, мию ся*, середні — *сплю, лежу, стою* (які не можуть бути перехідними); „взаимныи“ — *любимо ся, дѣлю ся съ братомъ*; „общіи“ — це дієслово, що означає дію, обернену на „самого дѣйствующого“ — *смѣю ся, бою ся*. Крім того, Й. Левицький ділить усі дієслова на „неопределенныи, однократныи, многократныи, совершенныи“ (перші — це дієслова недоконаного виду)[1].

Автор виділяє чотири способи дієслів (термінологія російська) і серед них „неопредѣленное наклонение“ — інфінітиви, три часові форми, хоч у примітці подає і зразок давноминулого часу, аналітичну форму майбутнього часу типу *буду спѣвалъ*, яка ще й нині побутує в деяких наддністрянських говірках, називає „время будущо-прошедшое“. Автор граматики наводить усі види „причастій“, які є у російській та церковнослов'янській мовах, хоча не міг не знати, що форми типу *спѣвающій, орущій, спѣвавший, оравшій, спѣвавъ, оравъ* (дієприслівники), а також інші подібні форми типу *быти движиму, любиму* (нібито теперішній час „неопредѣленного наклонения“), *быти движену, люблену* (минулий час цього самого „наклонения“), *бываю движимъ, любимъ* („изъявительное“), *буду движимъ, будьмо движены, будучи движимъ, будучи любимъ, бывъ движенъ, бывъ любленъ* і т. под. ніколи і ніде в українській народній мові не вживалися.

Спеціальну увагу звертає Й. Левицький на форми минулого часу дієслів, наполягаючи на тому, що в чоловічому роді мусить бути конче *лъ* а не *въ*. Він доводив це і в першому виданні цієї ж граматики 1849 року, доводив це і в усіх своїх наступних статтях, які публікуватимуться в галицькій пресі. Він схвалює практику віденського „Вѣстника“, який послідовно вживає *лъ*, а не *въ,* подаючи приклад іншим, бо це „до образованя языка русского дуже допомагає, и колотъ, котрыби межи народнымъ и церковнымъ языкомъ наступити мусѣлъ, усуває“[2].

[1] *Граматика* Левицького. — С. 88–91.

[2] Там само.— С. 114.

Десь, очевидно, за німецьким зразком Й. Левицький виділяє групу неправильних дієслів. Сюди він відносить дієслова *їсти, їхати, іти, повісти, дати, мочи* 'могти', *брати, вести, взяти, гнати, жати* (жну)*, знати, класти, лгати, молоти, полоти, рости, сісти, встати, мати, цвісти* тощо[1]. Є серед них, як бачимо, й атематичні дієслова, які дійсно стоять поза дієвідмінами, тобто мають мішані парадигми в сучасній українській мові, але всі інші дієслова віднесені до неправильних безпідставно.

Автор книжки написав спеціальний розділ (Глава IV) „О причастію", зазначаючи, що „Причастіе єсть слово сокращающое въ собѣ глаголъ и мѣстоименіе"[2] і що ці дієприкметники мають аж шість „залогöвъ", так само, як і дієслова, від яких вони утворені. Сам процес творення дієприкметників автор пояснює просто: „Они дѣлають ся зъ настоящого времени изъявительного наколоненія множественного числа, третєго лица, перемѣняючи послѣдню букву (!) -*тъ*, на слогъ -*щій* (-*чій*): на пр. *пишу-тъ, пишущій, идутъ, иду-чій*"[3]. Подібним чином він пояснює й творення інших дієприкметників, у т.ч. й пасивних теперішнього та активних (типу *говоривший*) минулого часу, яких у народній мові насправді не було.

Й. Левицький описує і дієприслівники, які, на його думку, теж є шістьох „залогöвъ", і так само, як і в дієприкметнику, подає українські форми впереміш із російськими та церковнослов'янськими. У спеціальній „увазі", правда, він зазначає, що дієприслівники типу *нося, хваля, носивъ, хваливъ* „во повседневнöй бесѣдѣ рѣдко приходятъ... но *поправъ* и *даровавъ* дуже густо во празникъ воскресенія". Як бачимо, й тут він сплутав „повседневную" бесіду з церковним тропарем „Христосъ воскресе изъ мертвихъ, смертію смерть поправъ і сущимъ въ гробѣхъ животъ даровавъ", тобто „*поправши*" та *дарувавши*.

[1] *Граматика* Левицького. — С. 116–125.
[2] Там само. — С. 125.
[3] Там само. — С. 126–127.

„Нарѣчіе“ у Й. Левицького — це частина мови, яка означає „ячество або обстоятельство другого якого ячества або дѣйствія“[1]. Автор подає приклади прислівників, утворених від різних частин мови, різні їх розряди. Правда, він і тут подає народні форми типу *анѣ капки, ледва, трохи, борзо, борше, цимало, теперки, днеська, теперкиля* (!) упереміш із російськими та церковними: *отнюдь, днесь, борзѣє, напрасно, вдругъ, внезапу, гораздъ, стремглавъ, авось, всегда, пакъ (паки), камо, прочъ, токмо, весьма* та інші[2].

Наступні розділи присвячені розглядові прийменників, сполучників, вигуків. Подана їх певна класифікація, але, як і в інших розділах, тут теж сплутані українські форми з чужими. Так, серед прийменників наведені слова: *предъ, окрестъ, ведля* (польське), *вокругъ, сверхъ*; серед сполучників — *єжели, понеже, нежели, дѣ (онъ дѣ каже* та ін., які в мовленні галичан не вживалися). Треба додати, що Й. Левицький позмішував прийменники з префіксами, зазначаючи, що є нібито прийменники, які без дієслів не вживаються[3].

Частина третя книжки присвячена синтаксисові. Тут є розділи „О словосочиненію“, „О согласованію слôвъ“ (с. 143), „Об управленію слôвъ“ (с. 147), „О розм ѣщенію слôвъ“ (с. 162). Досить повно викладено питання про „управление“ слів, наведені зразки народної мови.

Четверта частина розглядає „слогоудареніе“ (просодію). Й. Левицький і тут залишився послідовним і вірним своїм принципам, він і тут на перше місце ставить мову церковну, підкреслює, що в багатьох словах (*новый, бесѣда, на мене, цѣлый* і под.) церковне „слогоудареніе“ не сходиться з простонародним „галицкорусскимъ“[4]. Тому в багатьох випадках складається враження, що він пише граматику не народної, а церковнослов’янської мови.

Завершується праця розділом про поезію („стихотворство“), у якому подаються пояснення, що таке поезія, поема, стихъ, сто-

---

[1] *Граматика* Левицького. — С. 131.

[2] Там само. — С. 133–136.

[3] Там само. — С. 137.

[4] Там само. — С. 166.

па, хорей, трохей, ямб, анапест і т. інше, наводить зразки поезії, своєї власної, досить примітивної, а також російських поетів Державіна, Сумарокова. Наводить він зразок як нібито не треба писати („Такими стихами пишутъ самоуки, котрымъ нехоче ся привчити правылъ поезіи“) і для цього використав уривок балади А. Могильницького „Русинъ воинъ“. Щоб переконатися в упередженості та необ'єктивності Й. Левицького, який називає А. Могильницького самоуком, наведемо цей уривок, а потім уривок „правильної“ поезії самого Левицького.

А. Могильницький:

Чи умѣють русски дѣти
Отеческіи краи любити?
Чи умѣютъ — або нѣ?
Тота правда, кому дома,
Хоть ѣ видитъ — несвѣдома
Най спитає въ чужинѣ!

Й. Левицький (за Кохановським):

Кто здоровье має,
Долго ôнъ незнає, якъ оно смакує
Докись не попсує.
Каждый такъ-же человѣкъ,
Се давно безпечно рѣкъ:
Що богацтво та весь свѣтъ,
За здоровьє не стоитъ...[1]

Можна зробити висновок, що ця граматика Й. Левицького, як і та перша, що видана німецькою мовою у 1834 році, не стала бажаним набутком мовознавчої науки в Галичині. Хоч Й. Левицький вважав себе вченим, великим знавцем мови, мовним законодавцем, він таким насправді не був. Позитивною рисою цієї книжки є хіба те, що тут подекуди продемонстрована народна мова та галицький фольклор. Так, ілюструючи синтаксис „винительного падежа“, він наводить такий текст: „*Далась мене моя*

[1] *Граматика* Левицького. — С. 177–178.

мати! Замужъ молодую; якбы тую конопельку, въ воду зеленую. Далась мене моя мати! За высоки горы, не далась больше вѣна, ино єдни пчоли; а пчолы ся розлетѣли, а я ся лишила, щобы тебе моя мати! Зла доля побила“[1]. Однак у більшості випадків приклади наводяться надумані, примітивні, типу: *Мой братъ писалъ до Царя; Прійшолъ зъ Церкви; На чѣмъ родятъ ся сливи? На деревѣ?; Я пишу писмо перомъ; Птица лѣтає надъ головою* і под.

Й. Левицький, пишучи цю Граматику, мав перед собою не тільки граматики російських авторів. На той час уже були граматика Й. Лозинського (1846), граматика І. Вагилевича (1845), граматка Я. Головацького, видана в 1849 році. Тому він не сказав якогось нового вагомого слова, хоч і намагався бути подекуди оригінальним, на відміну від того, як він копіював граматику Таппе у своїй німецькомовній праці з 1834 року.

Можливо, не варто було б приділяти стільки уваги і місця цій постаті, але з особою Й. Левицького був пов'язаний цілий період розвитку і становлення української літературної мови в Галичині. Він був своєрідним каталізатором, який, будучи насправді серйозним гальмом у розвитку граматичної думки в Галичині, цим самим спонукав, стимулював інших авторів до мовознавчих досліджень. Одним із перших, хто був не байдужий до української мови і хто був фактично повним запереченням, антиподом, постійним опонентом Й. Левицького, хто упродовж років вів із ним наукові дискусії на сторінках галицької преси, був його ж свояк, теж священник, Йосиф Лозинський.

---

[1] *Граматика* Левицького. — С. 149.

Праця Івана Вагилевича „Grammatyka języka małoruskiego w Galicii“

„Grammatyka języka małoruskiego w Galicii“ (**Грамматика ѧзыка малорускогo в Галиціи сочиненная Иваномъ Вагилевичемъ, Львовъ. Печатано в Институтѣ Ставропігіаньскомъ, 1845**) була написана, як уже зазначено, в 1845 році.

Вона не надто велика за обсягом. У ній є 23 сторінки Передмови та 184 сторінки тексту. У Передмові автор стверджує, що українська мова поділяється на два основні наріччя — київське і галицьке. Межа між ними пролягає по ріках Серет і Буг. Виділяє, правда, ще й третє — карпатське, але не характеризує його.

У Передмові І. Вагилевич зазначає, що основною рисою української мови є „pełnodzwięczność“ (повноголосся) і виявляється вона у появі голосних **о, е** після плавних і повторенню цих голосних. Говорить також про заміну **е** та **je** на **о** (очевидно, маючи на увазі початок слова у словах типу *один, осінь, озеро* тощо).

І. Вагилевич робить висновок, що наша мова є „środkowym językiem“, мовою, що сильно вплинула на писемні мови Польщі та Росії, але тут же й заявляє, що українська мова — це „podrzecze obu, rozumiem przez to, że w stosunku do obu jest podrzędnym“[1], тобто другорядною, підпорядкованою. У своїй праці „Rozprawy o języku południoworuskim. Przez D.J.Wagilewicza“ він уточнює: „...jest on w stosunku do obu **na teraz** [виділено нами. — М. Л.] podrzędny“[2]. Зате він правильно зазначає, що простонародна мова має чимало специфічних рис, більше, ніж їх має мова фольклору, а київське та галицьке наріччя мають стільки спільного, що їх не можна вважати окремими мовами. Далі в Передмові він намагається окреслити основні риси української мови, наводячи численні приклади, де українські **о, е** походять з **а** (для ілюстрації наводить різні приклади), **і** походить з **ѣ** (ятя), але тут же говорить,

[1] *Wagilewicz I.* Grammatyka języka małoruskiego w Galicii. — Lwów, 1845. — 23+184 s. — S. II. Далі — *Wagilewicz I.* Grammatyka...

[2] Цитуємо за: *Возняк М.* У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича. — С. 290.

що з ятя може походити й **е** (*ветерь, человекь поведати*), **в** з **u** (*вчинити, вже*), **u** з **о** (*кунь, усточный* 'wschodni'), наводить цілу низку прикладів з повноголосними сполученнями, показує зміну приголосних, порівнюючи українську мову зі старослов'янською (що нібито сучасні приголосні походять від приголосних старослов'янських: **п** з **ф** (*Степан* — *Стефан*), **ч** < **щ** (*ночь — нощь, обчій — общій*), **ж** < **жд** (*межю — между*), **х** < **к** (*хрест — крест, хто — кто*), ілюструє усілякі чергування звуків, порівнює різноманітні відмінкові форми іменників, наводить багато-багато інших фонетичних та граматичних рис, яким присвятив аж 23 сторінки Передмови. Не всі вони доречні й правильні, оскільки він аналізує не тільки народні, але й книжні, церковнослов'янські форми, вважаючи, що саме із них походять українські. Фактично цю „Передмову" скоріш можна б вважати за розділ фонетики, бо майже вся вона присвячена різноманітним змінам та альтернаціям голосних і приголосних звуків у різних словах або в різних формах одного й того ж слова. Як власне українську особливість він підкреслює наявність у ній здрібнілих „słów na tki", тобто інфінітивів типу *спатки, спатоньки, спаточки*. Часто автор наводить окремі риси з народних говорів, якщо вони різняться з відповідними формами інших говорів, наприклад, з гуцульського: *вїл, плїт* („**o** przechodzi w grube **i**"), *єблико, єрий, боєринъ, боєтисе* (je z ja), що закінчення **-ця** в іменниках жіночого роду переходить у **-ца** (*пшеница*, *улица*), що в першій особі множини минулого часу уживаються форми типу *зналимъ, малимъ* (*ми знали, ми мали*), що в першій особі однини в деяких говірках відсутнє чергування **д, т** із шиплячими (*ходью, видью, платью — ходжу, виджу, плачу*), наводить низку інших рис. У кінці „Передмови" він зазначає, що про свою працю нічого говорити не хоче. Якщо вона є доброю справою, то в рекомендації немає потреби, а якщо поганою, то „zalecać go daremną byłoby pracą", тобто було б невдячною справою рекомендувати її комусь, і тут же визнає, як уже зазначалося, що йшов при написанні книжки за „wskazówkami"

Греча і Востокова — „najlepszych grammatyków wielkorusskich“[1]. Щодо правопису, то він теж заявляє, що пише так, як писали в XVI чи XVII ст. Замість **і** він пише всюди **о**, замість **в** у дієсловах минулого часу чоловічого роду — **л** і робить це свідомо. Він пише, що треба триматися історичного правопису, бо давні твори були написані „czystym ruskim“, але тепер [правопис] починає, мовляв, псуватися.

Подавши загальну характеристику української мови, автор переходить до конкретного викладу матеріалу. Структура його книжки виглядає так: Передмова (I–XXIII с.), Abecadło (1–2 с. Тут автор подає повну кирилицьку азбуку, яку „вийняв“ з праці Копітара. Літеру **ъ** називає **о німе**, **ь** — **е німе**. Літеру **шта** читає як **шча**. Є тут і всі інші літери з позначенням їх числового значення, тобто **ксі, псі, фіта, іжиця** тощо, і при цьому він зазначає, що багато з цих літер уже не вживаються, але подає їх, оскільки вони, мовляв, є у старіших писемних пам’ятках).

На стор. 3–8 — „Wstęp“, який починається твердженням, що „малоруска“ граматика „naucza dobrze po małorusku mówić i pisać“[2]. Подає тут кількість літер, але називає їх звуками (głoski), захищає **ъ,** вважаючи, що він мусить залишатися в мові, наводить старослов’янські приклади, де він читається у сильній позиції як **о**, проводить класифікацію приголосних, поділяючи їх на шиплячі (syczące), свистячі (szeplejące), губні, горлові (**г, к, х**), піднебінні (**р, л, н**) та одну „язичну“ — **ц**. Ще ділить їх на тверді та м’які, але жодної послідовності не дотримується. Наприклад, **з, ц, с, т** відносить до твердих, а **б, в, г** та шиплячі — до м’яких. Тут автор наводить різноманітні сполучення приголосних з голосними, чергування їх у різних формах слова і т.п. На стор. 8 наводить перелік частин мови, серед яких називає і *imiesłow (причастіє).* Дієслово називає просто *Słowo*. Числівник відносить до прикметника, а про частку як частину мови не згадує.

---

[1] *Wagilewicz I.* Grammatyka — С. XXII.

[2] Там само. — С. 3.

Część I. Źródłosłów. Тут автор дає пояснення, що таке етимологія (в дужках — словопроизведеніе), і каже, що вона має 9 розділів. У першому розділі — Rzeczownik (с. 9) — дає визначення іменника, пише, що це може бути будь-який предмет реальності або такий, що є в нашій уяві. Автор подає основні значення іменника, поділ його на розряди (живі — неживі, одиничні — збірні), наявність граматичного роду, однини та множини, відмінювання іменників за відмінками тощо. Іменникові вділено майже 30 сторінок. Звичайно, тут також є чимало помилок, які автор привніс під впливом чи польської, чи старослов'янської мов, багато різних відмінкових форм виглядають штучними, надуманими. Проаналізувавши різні іменники за формою (за закінченнями), він подав назви сімох відмінків та їх значення і питання, на які вони відповідають. Терміни, назви відмінків — польські, з перекладом на російські (mianownik — именительный, dopełniacz — родительный, celownik — дательный, biernik — винительный, wołacz — звательный, narzędnik — творительный, miejscownik — предложный). Усі іменники ділить на три deklinacje (відміни). Перша — це іменники чоловічого роду, друга — жіночого і третя — середнього (nijakiego). Подає відмінкові закінчення всіх цих іменників, і можна здогадатися, що багато тут незрозумілого і неправильного, тому що іменники, як відомо, за родами на відміни ділити не можна, хоч у сучасному поділі іменників за типами відмінювання і діє родовий принцип. Правда, тут він звернув увагу, що в багатьох іменників відбувається чергування звуків при відмінюванні, але дуже часто наводить неправильні закінчення, особливо у множині, які навіть у говорах не вживалися (напр., у називному мн. *зеркальцы, мѣстечки* тощо). Зустрічаються у Вагилевича і чисто „механічні“ помилки, допущені через неуважність. Так, він правильно зазначає, що називний множини може відрізнятися від родового однини лише наголосом і наводить слова *голова, вино, зеркало, масло* тощо, у яких дійсно форми цих відмінків відрізняються наголосом, але продемонстрував він це

помилково, навівши приклад *отъ ногú* (род.одн.) і *мой ногú* (наз. мн.), тобто в другому випадку мав поставити наголос на **о** – *нóги*.

Зі стор. 39 починається *Przymiotnik*, який, за Вагилевичем, означає „власність“ предмета, хоч ілюструє це зовсім не присвійними, а якісними прикметниками (*молодоє дерево, старый домъ, дужій конь, лѣнивый чоловѣкъ*). Далі таки наводить розряди прикметників (właściwe, stosunkowe, wskazujące — качественные, обстоятельственные, притяжательные), говорить про повні та короткі форми прикметників, їх ступені порівняння, зразки відмінювання, подає чомусь тут і займенник *весь.* У цьому розділі теж є чимало прикрих недоречностей. Так, автор говорить, що в мові можуть паралельно вживатися повні (całkowite) і короткі (skrócone — усеченные) форми прикметників. При „творенні“ skróconych прикметників нібито перед кінцевим приголосним виникає голосний **о** чи **е** (автор вказує, в яких саме фонетичних умовах розвиваються ці голосні) і наводить приклади: *тонокъ, важокъ, друженъ, киселъ* (кислий), *теменъ, дробенъ*, і навіть *хороберъ*.

„Dodatek“ (с. 56) присвячений „Liczebniku“ (числівникові). Тут автор наводить розряди числівників, зокрема, „pierwiastkowe — количественные, porządkowe — порядóчные“, ułamkowe — дробныя, zbiorowe — собирательныя“, стверджує, що числівники є або іменниками (*сорокъ, сто, тисяча, миллiонъ, третина, тройка, копа* та ін.), або прикметниками (*одинь, два*, усі порядкові, а також „уламки“ — *полтора, полтретья* тощо), подає відмінкові форми, наприклад: *сорокь, сорока, сороку, сорок, сорокомь, о сороку, мн. сороки, сороковь, сорокам, сороки, о сороках*, дає зразки відмінювання інших числівників.

У III розділі описаний Zaimek — местоименiє (с. 64). Давши в принципі правильне визначення його як частини мови, автор ділить усі займенники на такі розряди: osobiste (личнѧѧ), які означають три особи, zwrotne (возвратноє), dzierżawcze (притяжательнѧ), ukazujące (оуказательнѧ), względne (относительнѧ), pytające (вопросительнѧ), określone

(определительныѧ), nieokreślone (неопредѣленныѧ). Як бачимо, названі всі розряди, крім заперечних, але їх автор міг пропустити через неуважність, яка йому була характерна, що підтверджують численні помилки різного плану в цій праці (хоч би навіть у назвах розрядів, напр*., личнѧѧ* зам. *личныѧ*). Усі займенники цілком логічно він ділить на іменникові та прикметникові, що відповідає сучасному поділові їх на узагальнено-предметні та узагальнено-якісні. Далі подаються зразки відмінювання займенників, автор говорить про приставний приголосний звук **н** у непрямих відмінках займенника *онъ*, дає й інші коментарі.

У розділі IV автор розглядає Słowo, тобто дієслово[1]. Усі дієслова він ділить на „klassy", тобто „залоги", серед яких виділяє дѣйствительныѧ", „oznaczające czynność, która na pewny przedmiot przecodzi", тобто в сучасному трактуванні — перехідні (*ученикъ читает книгу*). З цих „дѣйствительных" дієслів творяться „zwrotne" (возвратные), які означають, що дія повернулася на той самий предмет — *дитѧ мыетсѧ*; „wzajemne", що означають взаємний stosunek між предметами — *Иванъ и Петр обоймаютсѧ* **(!).** Сюди ж автор відносить дієслова, які без постфікса **ся** не вживаються (*надіятися, боятися старатися*). Ці дієслова він називає „общіе".

Другий „залог" — це дієслова „nijakie", а за російською термінологією, яку він використовує, — „средніе", що означають дію, яка не переходить на інший предмет, тобто в сучасному розумінні — неперехідні*: собака лежитъ, птица сидитъ, муха лѣтаетъ*. Сюди ж, за Вагилевичем, належать дієслова, що означають початок дії — трава *жолтѣєть, рука пухнеть*. Тут також ідеться про дієслова *быти* та **ꙗ***ти*, які виконують функцію допоміжних дієслів.

Головними властивостями дієслова автор правильно вважає час, вид (по-польськи він називає „forma") і „tryby" (наклоненіѧ). Форм (видів), як він пише, є кілька. Так, неопредѣленный

[1] *Wagilewicz I.* Grammatyka — С. 71.

(недоконаний) він ілюструє правильними прикладами 1 ꙗ *пишу,* ꙗ *сижу на стольцы* (хоч пояснення дає незрозумілі — що, мовляв, ці дієслова означають дію, з якої не ясно, чи дія відбувається власне у той час, коли про неї йде мова), то „forma dokonana“ (опредѣленный вид) у нього ілюструється прикладами ꙗ *иду теперъ въ поле, онъ бѣгъ по улицы, коли ударилъ громъ*.

Крім того, у нього є ще форми:

— częstotliwa (многократный видъ), яка означає, що дія відбувалася кілька разів: *онъ ѣхалъ верхомъ, ты хожувалъ пѣшки, онъ бывалъ въ Львовѣ*;

— jednotliwa (однократный видъ), яка вже раз відбулася або ще відбудеться: ꙗ *махнулъ, ты крикнешь*;

— nieskończona (несовершенный), яка означає дію, що відбувається, відбувалася чи буде відбуватися без вказівки на її завершеність чи незавершеність: *розсмотрювалъ, буду розмотрювати*. (І. Вагилевич через неуважність часто допускає помилки різного, в тому числі й технічного плану. Наприклад, тут він написав: „która oznacza, że czynność się dzieje, działa lub dziać będzie“, де мало бути, очевидно, „działała“ замість „działa“);

— skończona (совершенный), яка означає дію, що уже завершена чи буде завершена: ꙗ *розсмотрѣлъ,* ꙗ *розсмотрю.*

Отже, автор виділив шість „форм“ чи, за його термінологією, — видів, далі ще подав різні коментарі до них, але, як і в інших місцях, — плутано й не завжди зрозуміло. Йдеться тут і про префікси, які називає „przysłówkami“, про те, що вони змінюють „форму“ дієслова, демонструє це на дієслові *ходити* з різними префіксами.

Далі (с. 74–76)] говориться, що в українській мові є изъявительное, повелительное и неокончательное „наклоненіѧ“.

У § 68 (с. 76) ідеться про те, що дієслово має три особи, але в наказовому способі не має першої особи однини, а форми третьої особи обох чисел творяться описово за допомогою слова *нехай* або *ать*, а в дужках показує, що це *да*. Цікаво було б знати, де саме в Галичині Вагилевич міг почути оце „ать“. Тут же пода-

ються приклади уживання дієслова в однині та множині. До речі, його питав у листі Лукашевич, чи вживаються в Галичині частки *ать, ач, ачей*, („...и еще спрошу, почему не употребляете сохранившейся древней частици ать или ач, соотвѣтственной Сербскому да, запорозькому ачей“[1]) то, можливо, він і вирішив показати, що вони є.

Починаючи з § 69 (с. 76), ідеться про „koniugację“ — дієвідмінювання, або, як він перекладає, — спряженіе, але знову повертається до часових форм, пише, що минулий час має дві форми, одна з яких утворюється від теперішнього часу за допомогою особового займенника (*ꙗ писалъ, -ла, -ло, ты писалъ, -ла, -ло, онъ писалъ, -ла, -ло* і т. д.), а друга — за допомогою допоміжного дієслова *быти* в теперішньому часі (*писалъ емъ (есмь, писалъ есь (еси), писалъ есть, писали есьмо, писали есте, писали суть*). Тут Вагилевич мав рацію, що показав другу форму минулого часу, оскільки в Галичині дійсно такі форми вживалися і вживаються й досі, але в третій особі однини та множини це допоміжне дієслово уже не вживалося, і це він узяв, видно, або з граматики М. Лучкая, або з якоїсь іншої старо- чи церковнослов'янської граматики.

Майбутній час показав у трьох формах, які вживаються й тепер, правильно зазначивши, що форми типу *писати иму* вживаються „w narzeczu kijowskiem“. Навів також форму, яка складається з дієслова минулого часу та допоміжного дієслова *бути* в майбутньому часі типу *буду писалъ* (с. 78), які дійсно вживалися в Галичині тоді і вживаються в наддністрянському говорі й тепер.

Після 80-ї сторінки І. Вагилевич подає таблиці дієвідмінювання двох дієвідмін. У першій дієвідміні аж дев'ять класів-зразків, у другій — чотири. Разом у двох дієвідмінах подав аж 58 різних груп дієслів, причому дав лише особові закінчення з останньою літерою основи або й без неї. Навряд чи хтось міг розпізнати,

[1] Див. уже цитований лист Лукашевича до Вагилевича від 21 вересня (3 жовтня) 1843 року в книзі: *Возняк М.* У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича. — С. 312.

встановити, які це дієслова, і не те, що поляк, а навіть носій тодішньої української мови, яку описує автор. Він, очевидно, бачив, що насправді є лише два різновиди особових закінчень дієслів, які й зумовили їхній поділ на дві дієвідміни, але без потреби подав аж 58 зразків. Тут теж помічена його неуважність, недбалість, бо, наприклад, подає зразки форм минулого часу, а пише, що це час „przyszły“, там же, де подає зразки майбутнього, пише час „przeszły“. Правда, потім чимало місця (с. 81–119) автор відвів для ілюстрацій дієвідмінювання, для переліку різних класів і груп дієслів, для зайвих і часто непотрібних пояснень і коментарів. Очевидно, під впливом німецької мови він наводить групи „foremnych“ і „nieforemnych“ дієслів, тобто нібито правильних і неправильних, хоч тут достатньо було виділити окремо лише атематичні дієслова *дати, бути, їсти* та дієслова на *-вісти*.

Добре, що не обминув він інфінітиви-демінутиви, зазначивши, що „Jako coś szczególnego w języku małoruskim jest słowo zdrobniałe“, яке твориться від основи інфінітива додаванням здрібнілих суфіксів (наводяться ці різноманітні суфікси та приклади *питки, питоньки, питочки, спатки, спатоньки спаточки* тощо)[1].

Розділ V — Imiesłów — (с. 120), тобто дієприкметник, і його автор пояснює просто: „ze słowa urobiony przymiotnik“, тобто що це з дієслова утворений прикметник, і логіка в такому визначенні є. Ведучи мову про активні дієприкметники теперішнього часу, він, по-перше, наводить приклади з російської, а точніше — зі старослов'янської мови на **-щій**. По-друге, вважає, що творяться вони від форми третьої особи множини дієслова теперішнього часу заміною елемента (закінчення) **-тъ** на **-щій**: *несу-тъ — несу-щій, любѧ-ть - любѧ-щій* і под. Аналогічно він пояснює творення активних дієприкметників минулого часу, яких, до речі, в усному українському мовленні в Галичині не було, а були вони лише в „літературній“ мові, тобто в мові, яка формувалася під

[1] *Wagilewicz I.* Grammatyka — C. 119.

впливом церковнослов'янської та російської мов. Оскільки ж він мав за зразок російську граматику Греча, то в нього й „запозичив" ці форми; в усному ж мовленні краян він їх почути не міг. Отже, Вагилевич вважає, що ці дієприкметники творяться від дієслів минулого часу шляхом заміни елемента **-лъ** (**-ла**, **-ло**) на **-вшій**: *чита-лъ — чита-вшій, люби-лъ — люби-вшій* і под. На перший погляд, могло б здаватися, що дійсно саме так утворилися ці активні дієприкметники, насправді ж шлях їхнього творення був набагато складніший, але на той час ці глибинні процеси в мові ще не досліджував ніхто.

Так само просто (і, звичайно, примітивно) І. Вагилевич пояснює творення пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часу. Зауважмо, що в мові галичан пасивних дієприкметників теперішнього часу типу *дѣлаємый,* **ꙗ***влѧємый* також не було, й автор наводить їх, оскільки вони були в граматиках, на які він, м'яко кажучи, „орієнтувався". Так ось ці дієприкметники, за Вагилевичем, утворювалися від дієслів першої особи множини теперішнього часу, у яких відкидалося закінчення **ъ** чи **о**, а додавалося **-ый**: *любим-ъ — любим-ый*, *дѣлаєм-ъ — дѣлаєм-ый*. Насправді ж тут до основи теперішнього часу додавався суфікс **-м**, а потім родове закінчення. Автор ілюструє це словосполученнями, видуманими, напевно, ним самим, наприклад: *сынъ* ***любимый*** *отцемъ*.

Що ж до пасивних дієприкметників минулого часу, то вони утворювалися, як уважав Вагилевич, через заміну кінцевого **-лъ, -ла, -ло** елементом **-нный**: *дѣла-лъ — дѣла-нный, видѣ-лъ — видѣ-нный* і под. Зрозуміло, що це теж неправильне трактування, бо ці дієприкметники утворювалися додаванням різних суфіксів — **-ен, -н, -т** — до основи інфінітива та родових закінчень. Але треба віддати належне авторові, що він детально аналізує і показує на прикладах різноманітні чергування (зміни) приголосних при творенні тих чи інших дієприкметникових форм[1].

[1] *Wagilewicz I.* Grammatyka. — С. 120–124.

У шостому розділі граматики розглядається „Przysłówek“ (прислівник)[1]. Усі вони діляться на „качественныѧ“ та „обстоятельственныѧ“, а за значенням автор виділяє аж сім різних розрядів, слушно зазначаючи, що окремі з них можуть мати ступені порівняння.

На 127-й сторінці автор граматики подає Додаток, у якому говорить про „imiesłów nieodmienny“, тобто про дієприслівник. Дієприслівники теперішнього часу, за Вагилевичем, творяться так само, як і дієприкметники, — від форми третьої особи множини відкиданням закінчення **-тъ** і додаванням елемента **-щи**), а дієприслівники минулого часу — від дієслів минулого часу шляхом відкидання елемента **-лъ, -ла, -ло** і додаванням **-вши**. Слідуючи за російськими граматиками, він наводить також форми типу *дѣлавъ, гадавъ, несъ*, причому заявляє, що вони „miejscowo“ навіть частіше вживаються, ніж форми на **-вши**. Ясна річ, що в усному мовленні простих людей він не міг почути таких форм.

Розділ VII присвячений прийменникові (с. 128–129), який автор не відрізняє від префікса, тобто називає „przyimkami“ й ті колишні прийменники, які поєдналися з наступними дієсловами, але тут можна йому не вважати це за зле, оскільки етимологічно префікси таки були прийменниками.

У восьмому розділі (с. 129) розглядається Spójnik (сполучник). Тут він теж згромадив докупи різні речі. Поряд із власне українськими сполучниками він наводить і польські та російські (*понеже, ать, если, ежели,* а також слова *правда, видно, звѣстно* та інші.

У розділі IX розглядається Wykrzyknik (с. 130), наведені різні українські вигуки, а також вигукові слова типу *брѧзь, пукъ, дзень, бухъ, лускъ, шустъ* тощо.

На сторінці 131-й починається Частина друга граматики — Składnia (синтаксис), яка має три розділи: словосполучення, порядок слів у реченні, особливі правила синтаксису. На початку

[1] *Wagilewicz I.* Grammatyka. — С. 124.

автор дає лаконічне і цілком логічне визначення синтаксису: це збір правил, згідно з якими частини мови поєднуються між собою, щоб створити зрозумілу цілість. Звичайне, просте речення складається з підмета, присудка та зв'язки. Крім головних членів речення, які, як звично, автор називає по-польськи та по-російськи, він наводить приклади й інших членів речення — означення, прикладки, ілюструє це відповідними прикладами. Для ілюстрації прикладки наводить таке речення: *Петр, хвала своего вѣка, прославилъ Русь край великій и богатый*, у якому, на жаль, не виділив другу прикладку — ***край*** *великій и богатый*. Тут, на жаль, у нього не вистачило фантазії, щоб придумати свій власний приклад, а взявся за прикладом російського автора прославляти Петра, „хвалу своего вѣка".

Далі автор говорить про „дополненіє", але не згадує про обставину, дає визначення простого речення та складного, веде мову про узгодження між членами речення, про порядок слів, широко ілюструє значення відмінків, їх уживання, сполучення з іншими словами тощо. На жаль, без помилок і тут не обходиться. Наприклад, ілюструючи сполучення родового відмінка іменника з числівниками, наводить сполучення *чотыре воловъ*. Після опису відмінків також досить повно і широко ілюструє значення та вживання прийменників, бо в розділі про прийменник так і зазначив, що детальніше про їх уживання йтиметься в розділі Składnia (аж на 10 сторінках)[1].

Другий розділ синтаксису присвячений складному реченню, де автор наводить різні їх типи (с. 161–173).

Третю частину книги І. Вагилевич присвятив вимові звуків, орфоепії (с. 173). Розглядаючи вимову голосних, він зазначає, що голосний **а**, наприклад, після шиплячих вимовляється як **е,** наводить приклади *жаль, часъ, жах, шар, часть* і пропонує читати їх як *жєль, чєсь, чєсть, жєхь, шєрь*. Так само пропонує читати голосний **а** і після інших м'яких приголосних *lek, mieso, wiezy*

[1] W*agilewicz I.* Grammatyka. — С. 151–161.

‘в’язи’. До речі, таке написання наведених слів він пропонував ще раніше своїм побратимам — членам Руської трійці М. Шашкевичеві та Я. Головацькому, але тоді цю пропозицію не прийняли. Дуже цінну думку висловив щодо вимови етимологічного **о** як **і** в закритих складах, зауваживши, що це не стосується **о**, яке походить із **ъ** та **ь**: *бровъ, кровъ, волкъ, мохъ* та ін. Шкода, що подає двояку вимову **ѣ** — як **je** та як **і.**

На стор. 177–179 автор подав правила вимови приголосних. Тут, наприклад, він пропонує вимовляти тверде **л** як **в** , та не тільки там, де він був складотворчий (*вовк, шовк, жовтий*) і в дієсловах минулого часу, але і в іменниках *орел, стіл, віл, сокіл*.

Четверта частина книжки — O iloczasie, тобто про наголос — (с. 179–181). На стор. 183–184 іде Sprostowanie omyłek, де вказані сторінки і рядки помилково написаних слів.

Граматика І. Вагилевича, як про це йшлося, мала неабияку цінність, бо зібраний і проілюстрований у ній багатий матеріал з народної мови. Але вона мала б ще більшу цінність, якби описувала власне українську народну мову, якби автор не був під впливом і в полоні чужих граматик і не стягав до своєї праці чужі форми й чужі вирази та слова, якби був пропонував українські терміни на позначення тих чи інших мовних понять. А так він змішав у ній різні приклади — і з народної мови, і з друкованих пам’яток, які були написані в основному церковнослов’янською мовою, і з російських граматик. І все ж маємо бути вдячні нашому видатному краянинові за його працю.

Основна мовознавча праця Йосифа Лозинського

Йосиф Лозинський (1807–1889 рр.) увійшов в історію української науки і культури як мовознавець, етнограф, публіцист. Як писав Б. Дідицький, „Кромѣ Антонія С. Петрушевича и Якова Ф. Головацкого никто другій изъ живущихъ нынѣ старшихъ нашихъ писателей не положилъ столь много примѣтныхъ

слѣдовъ своей дѣятельности на поприщѣ галицко-русской литературы, якъ именно старѣиший отъ тѣхъ обохъ вѣкомъ Іосиф Лозинскій“[1]. Як писав сам Й. Лозинський пізніше в „автобіографічних записках“, опублікованих Б. Дідицьким у „Литературномъ Сборник-у“ за 1885 рік, він ще із студентських років захоплювався наукою про мову, слов'янськими мовами. Вивчаючи теологію, він одночасно з успіхом пройшов курс польської мови у проф. Миколи Михалевича, що пробудило в нім інтерес до мови взагалі і до української зокрема. Так, будучи гімназистом IV року навчання, опрацював слов'янську граматику Мразовича, а також працю Й. Добровського „Institutiones linguae slavicae veteris dialekti“ (вийшла у 1822 році), ще на третьому курсі ознайомився з російською мовою.

Слід вважати, що загальному розвиткові, ерудиції майбутнього вченого сприяв той факт, що він мав доступ до бібліотеки І. Могильницького, яку доручив йому описати єпископ І. Снігурський після смерті І. Могильницького, а також до бібліотеки самого єпископа. Як писав він у своїй біографії „Тогда пожичаль мнѣ Владыка Снѣгурскій многіи книги до читанья изъ своей библіотеки и тѣмъ загрѣвалъ мя до трудовъ литературныхъ“[2].

Й. Лозинський скоро відчув потребу впровадити в літературу народнорозмовну мову, але розумів, що її необхідно якось нормалізувати, бо „безъ правилъ одностайныхъ руско-людовымъ языкомъ не возможно было что-нибудь писати“ и „нужно было граматики, а такой тогда еще у насъ не было. Отже уложилъ я такую граматику“[3]. Праця Й. Лозинського, про яку він пише, носила назву „Gramatyka języka ruskiego (malo-ruskiego)“, що була підготовлена ним до друку і здана до цензури на початку 30-х років,

---

[1] *Дѣдицкий Б.* Материалы къ Исторыи Галицко-русской словесности. Іосифъ Лозинскій // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-Русскою Матицею. — Выпуски I, II и III. — Львовъ, 1885. — С. 112. Далі — *Материалы* к Исторыи...

[2] *Материалы* к Исторыи. — С. 116.

[3] Там само. — С. 116.

а точніше, в 1833 році, хоч, на жаль, надрукована була аж у 1846 році[1].

Отже, як було зазначено, праця Й. Лозинського була завершена в 1833 році і підтвердженням цьому є повідомлення в газеті „Rozmaitości Lwowskie“, число 13 (березень) за 1834 рік, у якому мовилося, що в єпископській друкарні в Перемишлі уже віддрукована „Gramatyka języka ruskiego (ruteńskiego)“ Й. Левицького (та, що вийшла німецькою мовою) і „pod prasę pójdzie Gramatyka takaż Łozińskiego“, тобто в друк незабаром піде така ж граматика Лозинського[2]. Підтвердженням цьому може бути й клопотання самого вченого, яке він посилав до цензури у листопаді 1837 року разом із оновленим варіантом своєї граматики. У цьому листі до цензури він зазначав, що дозвіл на друк він одержав ще 13 липня 1833 року, але тоді не надрукував її. Оскільки змінилися його деякі думки, він вирішив переробити граматику наново.

Однак граматика ця не пішла до друку. Можливо, Й. Лозинського відволікли від головної справи турботи про впорядкування української графічної системи, а потім гострі дискусії навколо азбучного питання (про це мова йтиме далі); можливо, що вирішив він спочатку видати етнографічний збірник „Ruskoje wesile“, який він надрукував у 1835 році латинськими літерами, щоб тим самим показати перевагу латиниці, зокрема польського abecadła над кирилицею; можливо, що й сам він не вважав перший варіант своєї майбутньої граматики досконалим, намагався дещо уточнити, змінити, оскільки в нього як у людини спостережливої не могла не працювати творча думка, не могли не з’явитися нові міркування, тим паче, що він мав перед собою німецькомовну граматику української мови Й. Левицького. В усякому разі, незважаючи на дозвіл цензури, граматика ця залишилася в рукописі.

---

[1] У „Курсі історії української літературної мови“ рік видання книжки — 1848 — поданий неправильно. Див.: *Курс* історії української літературної мови. — Київ, 1958. — Т. 1. — С. 177.

[2] Див.: *Маковей О*. Три галицькі граматики. — С. 25 (у виносці).

Не побачив світу і другий варіант його граматики, підготовлений і відісланий до цензури у листопаді 1837 р. Цензор Венедикт Левицький написав на рукописі короткий присуд: „635. Non admittitur ad imprimendum. 23/6 1838“, тобто що вона до користування не рекомендується.

Як бачимо, цензор тримав у себе рукопис майже 8 місяців і нарешті розчерком пера заборонив її вихід. Цілком можливо, що він навіть не читав її, бо на рукописі немає жодної його помітки. Шкода, що Й. Лозинський не видав свою граматику після дозволу цензури в 1833 році, шкода, що цензор В. Левицький зігнорував другу її редакцію через п'ять років пізніше. У той час вона була надзвичайно потрібна в Галичині, бо була б уселила віру в розвиток української літературної мови на базі народної мови, була б прискорила цей процес і, можливо, вибила б ґрунт із-під ніг майбутнім москвофілам, які насаджували в Галичині „великоруську мову“.

Майже шість років Й. Лозинський не робив нових спроб опублікувати цю свою працю. Правда, у цей час він підготував ще був українсько-німецьку граматику для конкурсу, оголошеного в губернії у 1840 році, але нагорода дісталася Й. Левицькому за значно гіршу працю. Причина тут, очевидно, була та сама, що завадила виходові в світ його граматики у 1838 році, — Й. Лозинський, якщо й не ігнорував, то в усякому разі й не вихваляв церковнослов'янської мови, не вважав її, як дехто, „матір'ю“ української. Навіть більше, він справедливо вважав її, як побачимо далі, серйозним гальмом для розвитку української народної мови.

Отже, лише на початку 1844 року він відіслав нову редакцію граматики до цензури. На цей раз цензор Венедикт Левицький залишив свої помітки, він навіть повикреслював цілі абзаци. Його обурило ставлення Й. Лозинського до церковнослов'янської мови, те, що він називав її мертвою мовою. Цензор сліпо захищає церковнослов'янську мову, зазначаючи: „Dawność, dlatego, że jest dawnością, zostanie niewzruszoną“ („Давність залишиться

непорушною власне тому, що є давністю“). На його думку, церковнослов'янська мова не є мертвою, вона є дуже близька (найближча) до української народної мови, для якої й треба застосовувати всі правила церковнослов'янської.

Як пише О. Маковей, „Лозинському вкінці не стало терпеливости“[1] і він 30 листопада написав скаргу-клопотання до вищої цензури у Відні, у якій спростував усі закиди цензора В. Левицького. Він пояснював, що історію Руси він мусив подати, бо з нею пов'язана історія української мови і її розвитку; старослов'янська мова дійсно мертва, бо нею не розмовляє жоден народ; живій українській народній мові не можна накидати правил мертвої мови, підганяти її під ці правила; не можна триматися тільки старовини, мусить бути поступ уперед.

Після цих пояснень граматика одержала дозвіл цензури на вихід у світ і була надрукована з незміненою передмовою 1846 року в Перемишлі під заголовком „Gramatyka języka ruskiego (maloruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego“.

Граматика Й. Лозинського складається зі вступу (с. VIII–XLIII), „Елементарної“ частини (с. 1–39), „Етимологічної“ частини (с. 41–123) та „Додатку“ (с. 124–129).

Особливу цінність являє собою вступна частина, через яку, власне, цензор Венедикт Левицький і не дав дозволу на друк книжки. Як зазанача є М. Возняк, „цензор Левицький повичеркував самі ессенціональні місця, передусім ті місця з передмови, які протестували проти ідентифікування живої української мови з мертвою церковщиною і проти мішання до неї чужої великорущини та маніфестували язикову єдність на цілій території України, розділеної політичними кордонами[2].

Отже, автор подає у вступі коротку історію України, її географічні межі, пояснює назву Русь, терміни „руський“, „малоруський“, зазначає, що руська (тобто українська) мова майже

[1] Див.: *Маковей О.* Три галицькі граматики. — С. 49.

[2] *Возняк М.* Студії... — Т. ХС. – Кн. IV. — С. 110.

200 років (від 1368 до 1572 р року) у Литовському князівстві була мовою двору, науки, суду і права, дипломатії тощо.

Водночас він правильно зазначає, що в українській мові помітні глибокі сліди польського впливу, і це не дивно, адже Західна Україна, зокрема Галичина, 432 роки (від 1340 до 1772) була під польським пануванням. Від кінця XVI ст., зазначає Й. Лозинський, настав золотий вік польської мови, яка стала мовою держави, а українська мова була зневажена і з високого становища була вигнана під селянську стріху[1].

Автор правильно зазначає, що жодна зі слов'янських мов не вільна від іншомовних впливів. Однак, як він пише, чужі мови, не зрозумілі людям, не можуть так вплинути на їх мову, як впливає одна слов'янська мова на іншу, особливо, коли ця мова є мовою офіційною, урядовою. Тоді ця мова мимоволі і потужно впливає на мову піддану[2]. Слова ці мають яскраве підтвердження сучасним станом української мови і впливом на неї російської, яка панувала на Україні протягом століть та ще панує й досі, особливо на центрально-східних теренах України.

Й. Лозинський продовжує, що наша мова піддавалася впливові й татарської, турецької, угорської, німецької мов, однак ці мови (за винятком окремих запозичень) не зашкодили її чистоті. Тут автор віддає належне церковнослов'янській мові, припускаючи, що завдяки їй послаблювався дещо вплив польської мови на українську. Водночас автор граматики виступає, як уже згадувалося, й проти церковнослов'янської, яка теж залишила глибокі сліди в українській мові, проти ототожнення живої народної мови з цією мертвою літературною мовою. Він правильно зазначає, що це дві різні мови — мова, якою були написані святі книги, і мова українського народу, яка в силу обставин не стала літературною.

Червоною ниткою через усю книгу Й. Лозинського проходить думка, що мова простого українського народу повинна стати мо-

[1] *Й. Лозинський*. Grammatyka... — S. XX–XXI.

[2] Там само. — С. XXI.

вою літератури і науки. Зразком для неї повинна бути навіть не мова простого люду, з огляду на те, що вона піддається великим іншомовним впливам, особливо польському, а мова українського фольклору — пісень, прислів'їв, казок, оскільки лише в них передаються без змін слова із покоління в покоління[1].

Визначивши основні риси української мови на фоні інших слов'янських мов, Й. Лозинський зауважує, що народна мова українців, на жаль, не була настільки щасливою, щоб нарівні з іншими слов'янськими стати літературною. Та що говорити, навіть тепер (тобто уже в XIX ст.) дехто заперечує цю можливість. Тут автор називає Михайла Лучкая, який обстоює тільки права старослов'янської мови як літературної мови для слов'ян[2]. Він заперечує тезу М. Лучкая, що буцімто розвиток одного наріччя призводить до загибелі іншого, бо інше гине не від того, що перше розвивається, а від того, що само не розвивається. Якби й друге наріччя розвивалося, як перше, то жодне з них не загинуло б[3].

Автор граматики висловлює влучну думку, що завдяки мові людина має здатність мислити й контактувати з іншими людьми. Удосконалення мови людини сприяє удосконаленню її душі, а, отже, як удосконалення й розвиток душі, так і вдосконалення мови є обов'язком кожного народу. Якщо ж народ не буде працювати над своїм удосконаленням, над розвитком своєї мови і своєї культури, його поступ до цивілізації буде здійснюватися черепашиним кроком[4].

Звідси випливає, що й українська мова, якою розмовляє понад 15 мільйонів осіб, повинна підійматися до рівня літературної. Якщо менш чисельні поляки, чехи, серби та ін. зуміли цивілізувати свою мову, то не зрозуміло, чому хтось 15 мільйонам українців повинен заперечувати в цьому. Отже, мова українська повинна бути „освіченою", тобто літературною. Щоб досягти за допомо-

---

[1] *Й. Лозинський*. Grammatyka...— С. XXII.

[2] *Grammatica* slavo-ruthena per Michaelem Lutskay. — Budae, 1830.

[3] *Й. Лозинський*. Grammatyka... . — С. XXVII.

[4] Там само. — С. XXVIII–XXIX.

гою мови певного поступу народу до цивілізації, не треба жодної іншої мови для цього вживати, лише ту, якою народ розмовляє, яка живе в його устах. Але, як з жалем зазначає Й. Лозинський, не всі хочуть це розуміти. Одні ладні накинути народові пута старослов'янщини, інші раді були б через „злиття" мов одержати літературну мову, а треті взагалі не бажають мати власної літератури.

Й. Лозинському болить, що українцям дехто хоче нав'язати старослов'янську мову, називаючи її матір'ю української мови. На це немає жодних доказів! Яка ж є потреба, щоб покинути рідну мову і хапатися за мову мертву? Яка ж потреба в тому, щоб жива мова двигала невільничо пута мертвої мови? Чи українська мова, якою нині простий люд розмовляє, аж така погана? Чи, може, народ швидше просвітиться, коли йому накинуть іншу літературну мову? Навпаки, значно опізниться його просвіта, бо старослов'янська мова не дуже зрозуміла для українця, а її граматичні форми надто далекі від народних. Отож не варто нав'язувати народові старослов'янську мову та її форми[1].

Й. Лозинський спростовує й ще один аргумент М. Лучкая на користь старослов'янської літературної мови — те, що нібито кожна літературна мова відрізняється від мови простого народу, бо, мовляв, прості люди не можуть мати такого способу мислення, як люди вчені. Дійсно, зауважує Й. Лозинський, різниця деяка є, і це підтверджується фактами європейських мов, але ця різниця незначна і полягає вона в тому, що писемна мова просто швидше розвивається й удосконалюється, ніж мова простонародна. Писемна мова характеризується більшою вишуканістю думки і більшим багатством висловлювання, ніж мова проста.

Так само буде й з українською мовою. Учені будуть уживати досконаліші й гладші способи вираження думки, мова стане приємною і багатшою, в ужиток увійдуть нові слова, а застарілі підуть у забуття, мова збагачуватиметься за рахунок власних

[1] *Й. Лозинський*. Grammatyka... — С. XXXI.

і запозичених слів і форм, і таким чином літературна мова випереджуватиме мову розмовну. Але це буде з часом. Тепер же, коли українська мова живе лише в устах простого люду, писемна її форма не повинна відрізнятися від усної. Очевидно, кожен, хто першим починав писати якоюсь мовою, писав так, як чув, і тільки з часом виникла різниця між двома варіантами однієї мови.

Якщо б і надалі використовувати в ролі літературної старослов'янську мову, продовжує Й. Лозинський, то це ні в якому разі не призвело б до цивілізації народу, оскільки писемною старослов'янщиною володіє лише невелика горстка учених, а народ, який складається з мільйонів, виходить, ніколи не мав би прийти до освіти[1].

Завдання освічених людей — літературною мовою впливати на мову людей невчених. Якби ж запровадити в ролі літературної старослов'янську мову, то це завдання було б нездійсненним, оскільки це дві різні і далекі мови.

Безпідставною є й думка, щоб українську мову розвивати, наближаючи її до іншої мови. Але ж різні наріччя якраз так і виникли, що від своєї матері і самі від себе віддалялися, і з цієї тенденції випливає, що вони віддалятимуться ще далі. Хотівши зблизити мови чи наріччя, означало б тягнути їх назад, у щораз давніші форми аж до форм загальної прамови. Такий регрес не може бути справою людських зусиль, особливо, якщо не знаємо такої матері, з якої виникли ці наріччя. Отже, не слід наближати наріччя одне до одного, а треба вдосконалювати їх на тій дорозі, яку вони вибрали собі самі[2].

Категорично неприйнятною є й третя думка — думка Вацлава Залеського, який у передмові до книжки „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyiskiego" (Львів, 1833) пропонував узагалі відмовитися від власної української літератури, а пристати до літератури польської. Чи ж можна занехаяти мову 15-мільйонного народу, коли

[1] *Й. Лозинський*. Grammatyka... — С. XXXII–XXXIII.

[2] Там само. — С. XXXIII.

поляки, яких є лише понад 9 млн., чехи, яких є не цілих 4,5 млн., мають свою власну писемну мову і свою літературу? — гнівно запитує Й. Лозинський. І яким це способом можна б об'єднати українську літературиу з польською, якщо між цими мовами така велика різниця?

Отже, для становлення української літературної мови ні один з цих шляхів не підходить. Ні формувати її на кшталт старослов'янської, ні зближувати її з іншою мовою чи наріччям, ні позбавляти її права на власну літературу не можна, бо в такому разі вона втратить свою специфіку, свої характерні риси. Треба брати мову з уст простого народу, виробляти для неї відповідні правила, щоб не по-різному писати (*знаємо* і *знаєме*, *єго* і *його*, *сѧ, се* чи *цѧ* і т.п.); очищувати її від чужих слів, якщо вона має свої власні (тут він наводить приклади полонізмів)[1], добувати багатств нашої мови з пісень, прислів'їв і казок і весь цей матеріал підпорядковувати правилам, які сама наша мова собі виробила і до яких тяжить.

Й. Лозинський розумів, що в народній мові часто може бракувати слова для позначення того чи іншого поняття. Виникає потреба витворювати нові слова, і завдяки такій словотворчості розвивається і збагачується мова. Автор граматики подає рекомендації щодо творення нових слів. Можна брати власне український корінь або відповідний корінь спорідненої мови, наприклад, російської чи польської, які є найближчими до української. Запозичивши слово, йому слід надати відповідну форму, властиву українській мові, тобто такий склад, такий початок і таке закінчення, які б узгоджувалися з відповідними українськими формами.

Часто до нашої мови запозичують з іншої слово живцем, не обробляючи й не пристосовуючи його, і тому ці слова виглядають на латанину, звучать неприємно, незвично. Для прикладу автор наводить слова *исполнити, младенец, предъ* та ін. і рекомендує замінити їх укранізованими формами *виповнити, молодець, перед*

[1] *Й. Лозинський*. Grammatyka... — С. XXXIV.

тощо. Таке слово сприйметься як знайоме, близьке і назавжди увійде до мовної скарбниці. Й. Лозинський тут влучно зазначає, що не кожен має щастя утворити нове слово, яке б прижилося в мові, припало до смаку народові і до гармонії мови. Долю кожного слова вирішує узус. Часто слова запозичуються й з інших мов, і в цьому гріха немає.

Автор знову наголошує, що для бодай якоїсь нормалізації мови необхідний збір правил, тобто граматика мови. Назвавши граматики О. Павловського, М. Лучкая, Й. Левицького, І. Вагилевича, давши їм коротку і влучну оцінку, він пропонує свою граматику, яку, як зазначає, написав кілька літ тому[1].

Далі Й. Лозинський зазначає, що в своїй граматиці подаватиме лише ті правила, які властиві тільки українській мові; те, що є спільним для споріднених мов, не подаватиметься. Він висловлюється за фонетичний принцип письма, щоб писати слово так, як переважно вимовляється, тобто основна засада — це вимова. Коли ж люди по-різному вимовляють, то треба вибирати той варіант, який поширений найбільше. Автор зазначає, що письмо є образом (відображенням) мови, як мова є образом думки, але щоб письмо було правильним образом мови, повинно їй повністю відповідати. У письмі ми хочемо бачити те очима, що в мові чуємо вухами. Якщо у вимові чуємо *кінь, мід, бив*, то й на письмі хочемо бачити відповідні знаки. Правда, фонетичні написання ідуть усупереч етимології. У нашій мові є немало омонімів, які було б годі розпізнати (наприклад, *вів і вів*, *віз і віз*). Первинними звуками тут є **е, о, л** — *вєдль, воль, везль, возъ*. Отже, щоб запобігти нерозумінню, голосні, що змінюються, треба позначати інакше (як у чеській мові чи польській) або зберегти етимологічні написання. Етимологічний принцип міцно ввійшов у практику мов і його порушити було важко. Правда, Й. Лозинський тут не послідовний, бо пропонує писати **о, е** лише в тих формах, які підтримуються відкри-

[1] Передмову-вступ до цієї граматики він завершив 1 січня 1844 року в Медиці, хоч саму граматику, як уже зазначалося, здав був до цензури ще в 1833 році.

тими складами (*кінь–коня, мід–меду*); в інших випадках, зокрема у прийменниках, пропонує писати ѣ: *пѣд, вѣд*.

Й. Лозинський зазначає, що він свідомо не використовує попередньо друковані джерела, оскільки всі вони носять на собі печать старослов'янщини. Він уважає, що українська мова ще не стала писемною і живе лише в устах народу, але просту мову можна внормувати, упорядкувати швидше, як ту, що мучилася під впливом чужих форм і граматик. Він знову наголошує, що ми маємо невичерпне джерело в народних піснях, прислів'ях і казках, які радить збирати кожному, хто хотів би спричинитися до збагачення своєї мови.

Насамкінець автор граматики ще раз підкреслив, що не йде слідом за попередніми граматиками, тобто не пропонує старі правила (із церковнослов'янських граматик), бо не варто сліпо наслідувати прадідів, але треба поступати відповідно з часом.

Обстоюючи так гаряче простонародну українську мову у вступі до своєї граматики, Й. Лозинський і насправді використовує для ілюстрації правил лексику з розмовної народної мови та українського фольклору в „елементарній" та „етимологічній" частинах книжки.

Так, розглядаючи питання про пом'якшення шиплячих приголосних, він наводить приклади з розмовної мови галичан: *жєба, чєс, шєпка* (*жаба, час, шапка*), для ілюстрації питання про протетичні приголосні наводить приклади *янгел, ягнятко, воно, вухо, вугол, гострий, горішки, горобец* тощо. Автор граматики правильно зазначає, що на місці сполучення /je/ або /e/ після м'якого приголосного у нашій мові виступає /о/ і наводить приклади: *його, йому, сльози, всьо* і под. На правопис і вимову інших голосних Й. Лозинський наводить приклади, які теж яскраво репрезентують мову галичан, зокрема: *діди, гроби, бий, кидай, соловій, коровай, легкій, дівча, мені, дыхаю, дыня, вівця, вірла* 'орла'; на правопис і вимову приголосних наводить такі приклади: *ґрунт, ґрис, ґуля, ґніт, ходжу, бриндза, дзьобенька, Гандзя; лижка, миска, писар,*

гончар; хвала, Хвеська, Опанас, Степан, пляшка, конец, вотец (кінцеве **ц** і тепер у західних говірках вимовляється твердо) і под.

Розглядаючи питання про чергування голосних, Й. Лозинський зупияється над зміною етимологічного **е** в закритому складі, однак справжньої причини переходу його в **і** він встановити не може, а пояснює це чисто акустично-фізіологічними особливостями вимови такого „стисненого“ **е**. Він пропонує позначати звук **і**, що походить з **е,** літерою **е** з „накиненим“ зверху **і**. Тут же Лозинський наводить шість правил, коли така зміна не відбувається, і в основному тлумачить ці випадки правильно, хоч не завжди правильно встановлює причину відхилень. Усі ці правила ілюструє прикладами з розмовної української мови (*терен, зовеш, береш, береза, серце, лен* і под.).

Аналогічно він пояснює й зміну етимологічного **о** в закритих складах і теж наводить винятки в чергуванні о//і, хоч не всі вони пояснені правильно.

Як було вже відзначено, з метою уникнення лексичних омонімів Й.Лозинський пропонує етимологічне **о** в написанні зберегти, але теж позначати його літерою **о** з „накиненим“ зверху **і**. Як знаємо, пізніше в писемній практиці галичан звук **і** з етимологічного **о** позначався літерою **ô** (о з „дашком“).

Автор граматики правильно зазначає, що українській мові характерний перехід твердого /л/ в /**ў**/, однак за інерцією і під впливом польської мови він залучає сюди й слова типу *віл, діл (вола, долу).* Причина такого ствердіння, за Лозинським, проста: звук /в/ просто легше вимовляти, ніж /л/. Дотримуючись етимологічного принципу, він радить зберегти на письмі літеру **л**, але зверху писати ще мале **в**.

Приголосні Й. Лозинський ділив на сильні і слабкі. Слабкі ж уподібнюються до сильних. Однак під впливом польської мови він безпідставно твердить, що дзвінкі приголосні завжди біля сильнішого глухого оглушуються. Таке пояснення можна б ще прийняти стосовно дзвінких у кінці слів та складів, оскільки в західних говірках таке оглушення (часткове!) й справді спостеріга-

ється. Але ніяк не можна погодитися з автором, що дзвінкі зазнають регресивної асиміляції за глухістю у прикладах типу *вчора [фчора], в хліфі [фхл'ів'і]*, тим паче, якщо далі йде дзвінкий або навіть сонорний приголосний *[фнук] — внук, [тбати] — дбати, [хнути] — гнути* і под. До речі, автор у виносці пояснює, що аналогічні явища відбуваються в російській мові, хоч там перед дзвінкими дзвінкі теж не оглушуються[1].

Й. Лозинський розглядає й інші зміни в системі приголосних, зокрема спрощення груп **дл, тл**, дисиміляцію **кт** в **хт** (*хто*), зміну **гт, кт** на **ч** (*печи, мочи, бѣчи*), чергування приголосних унаслідок впливу **j** (йота) *(вожу, кошу, золочу, кручу)* тощо, але справжньої причини цих змін не знаходить.

Учений помітив редукцію звука **і** та перехід його в нескладовий, ілюструє це прикладами із фольклору: *Скрутил жида як гамана. Ще й (и) вусом моргає* (з балади). Так само зредуковується звук /у/: *вже, вмер, в тебе* і подібні[2].

Автор граматики не обійшов питання про „вкладання й опускання" голосних, тобто про секундарні **о, е**. На жаль, він не дає наукових пояснень появи чи зникнення цих голосних. Можливо, якби він так категорично не ігнорував старослов'янських граматик, він зміг би там дослідити природу цих звуків, пов'язавши їх із сильними та слабкими **ъ** і **ь**. В основному ж він інтерпретує ці звуки як евфонічні вставки між приголосними (перед приголосними **к, в** виникає **о** – *лавок, пісок, дівок, сливок, церков, ішов* тощо). Між цими прикладами наводить і такі, де **о** дійсно служить евфонічною вставкою: *надомною, підомною, відобрав, розорвав, зо страху* тощо. Наводяться відповідні приклади й на секундарне **е** *(день, пес*, *дер, тер* (тру, дру)*, ворел, масел*), але всі вони змішані докупи.

З метою „приємнішого звучання", за Й. Лозинським, „вкладаються" й приголосні звуки, зокрема /ж/ — (*ходжу, воджу, суджу*),

---

[1] Див. *Й. Лозинський*. Grammatyka... — С. 32.

[2] Там само. — С. 36.

/л'/ (*люблю, коплю, люблений, ловлений* (паралельно наводяться й приклади без вставного /л'/: *любjю, ловjю*), /н/ (*з него — jего, до него, до неи, з них* і под.).

Вартий уваги в граматиці розділ про наголошування складів. Автор правильно зазначає, що наголос в українській мові вільний і рухомий, за його допомогою часто ліквідовується лексична омонімія *му́ка і мука́, пла́чу і плачу́, доро́га і дорога́* тощо.

В етимологічній частині граматики Й. Лозинський досить детально аналізує частини мови, їх значення, словозміну, граматичні категорії. Так, іменники ділить на власні і „родові" (загальні), істоти і неістоти, визначає три граматичні роди, зауваживши, що часто рід залежить від закінчення *(кінь–конина–конисько* — три різні роди, *дівча, бабисько* — сер.рід, але *тота бабисько* і под.). Наводяться значення відмінків (сім!), подаються зразки відмінювання іменників усіх трьох родів (поділу на відміни немає, але іменники класифікуються у межах родів), відмінкові закінчення в основному ті, що й у сучасній українській мові. Поряд із традиційними, історичними закінченнями наводяться й власне українські: *буську-буськови, вовку–вовкови, коню–коньови–коневи, на коню–на кони, коровою–коровов* (орудний), іменники жіночого роду м'якого варіанта і на приголосний у давальному та місцевому відмінках мають закінчення **-и** *диня–дини, смерть–смерти*. До кожного зразка подаються „уваги", тобто звертається увага на відхилення у тих чи інших парадигмах.

Аналогічно розглядаються й інші частини мови — прикметник, числівник, займенник, дієслово („слово часове"), прислівник, прийменник, сполучник і вигук. Кожна з цих частин мови інтерпретується цікаво й оригінально, не дарма ж Й. Лозинський попереджував, що не йде слідом за попередніми (традиційними) граматиками. Інша справа, що, можливо, не з усім можна погодитися, деякі питання тлумачаться спрощено, навіть наївно-примітивно, але завжди, повторимо, оригінально і жваво.

Хоч і невеликий за обсягом, але цікавий за змістом є „додаток“, у якому Й. Лозинський характеризує окремі говірки Західної України, ілюструє їх багатим фактичним матеріалом.

Залишається тільки висловити жаль, що тут немає можливості детальніше оглянути граматику Й. Лозинського, якій виповнилося уже понад 160 літ. Вона заслуговує спеціального дослідження, бо була видатним науковим явищем свого часу, працею, яка давала уявлення про справжню, а не штучну українську мову; вона була фактично першою спробою нормалізувати й кодифікувати цю мову, надати їй цивілізованого, впорядкованого вигляду. Додаймо, що ні до неї, ні ще довго після неї, можливо, ще й до кінця XIX ст. не було подібних граматик, які б орієнтувалися виключно на українську народну мову, не було авторів, які б так гаряче пропагували й відстоювали її, як це робив подвижник української науки Йосиф Лозинський.

Граматика Якова Головацького

Однією з найвизначніших мовознавчих праць, виданих у Галичині в першій половині XIX ст., була „Грамматика Рꙋского ѧзыка составленна Яковомъ Головацкимъ ц. к. Профессоромъ руского языка и словесности рускои при всеучилищу Львовскôмъ во Львовѣ, 1849“ (224 с.).

Як дослідив акад. М. Возняк, Я. Головацький почав працювати над цією граматикою ще в першій половині 1840-х років, причому мав намір написати її німецькою мовою під заголовком „Kurzgefabte Grammatik oder ruthenischen Sprache von Jakob Glowacki“[1]. Однак той факт, що він був призначений професором української словесності Львівського університету, спонукав його до написання українського варіанта граматики, який він, власне, й використовував у процесі викладання української мови студентам. М. Жовтобрюх теж відзначає, що граматика Я. Головацького була „набагато змістовніша від граматик української мови, ство-

[1] Див. *Возняк М.* Студії... — Т. XCIV. — Львів, 1910. — С. 141.

рених до того галицькими вченими. Це оригінальна праця, багата фактичним матеріалом, розглянутим на рівні науки свого часу"[1]. М. Жовтобрюх зазначає, що Головацькому була відома вже граматика О. Павловського, що він знав твори східноукраїнських письменників і це допомогло йому при написанні праці. Те, що вона дійсно багата фактичним матеріалом, не підлягає сумніву. Але дещо сумнівним є твердження про оригінальність цієї граматики, бо й Головацький, хоч був насправді видатним та ерудованим ученим, як і його попередники в написанні граматик Й. Левицький та І. Вагилевич, не уник спокуси заглянути в чужу книжку. Отож він „заглянув", як це встановив М. Возняк, у граматику російської мови О. Востокова, і це підтверджують численні факти, тобто ідентичні визначення, пояснення тощо.

Не вдаючись у глибокі порівняння і критику, наведемо, за М. Возняком, кілька цитат з однієї і другої праці.

Головацький: „Грамматика є наука правильного уживанья слôвъ въ бесѣдѣ и въ письмѣ".

Востоков: „Грамматика есть руководство к правильному употребленію словъ въ разговорѣ и въ письмѣ".

Головацький: „Словопроизведеніе єсть часть грамматики, котра показує, як складати слова, т.є. розбирає ихъ составніи части и перемѣны, и роздѣлює слова по розрядахъ".

Востоков: „Словопроизведеніе показываетъ, как составляются слова, то есть разбираетъ ихъ составныя части и измѣненія, и распредѣляет слова по разрядамъ".

Головацький: „Причастіе есть имя прилагательное, ôтъ глагола произведеное, съ означеніемъ залога, вида и времени дѣйствія або состоянія".

Востоков: „Причастіе есть имя прилагательное, отъ глагола произведенное, съ означеніемъ времени дѣйствія или состоянія, настоящаго или прошедшаго"[2].

---

[1] *Жовтобрюх М. А*. Мовознавчі праці Я.Ф. Головацького // Мовознавство. — 1989. — №5. — С. 72.

[2] Див. *Возняк М*. Студії... Т. XCIV. — С. 142–143.

М. Возняк детально простежив, де Я. Головацький копіює О. Востокова, але зазначмо, що це стосується тільки окремих визначень, пояснень, класифікацій тощо; ілюстративний же матеріал усюди наводиться український.

Отже, граматика складається з двох розділів — „О словопроизведенію“, у якому іде мова про звуки мови („отдѣленіе первое“) та „О словахъ яко частяхъ мовы и ихъ перемѣнахъ“ („отдѣленіе второе“).

У „Вступленіи“ Я. Головацький дає визначення, що таке граматика, що таке мова („Мова є соєдиненіе слôвъ, составляющихъ повный смислъ“), що таке слово (це „звукъ устного голоса, котрымъ выражаемъ понятіе, або чувство“)[1], склад, буква.

Свою граматику Я. Головацький традиційно ділить на чотири частини: „Словопроизведеніе, словосочиненіе, правописаніе и слогоудареніе“, з визначенням кожної із них.

У першій частині він починає з азбуки, подаючи як кирилицькі, так і „гражданські“ букви, а також їх вимову у порівнянні з польською та німецькою мовами. Букви, тобто звуки, він поділяє на голосні (самогласніи), приголосні (согласніи) та напівголосні (**ъ, ь, й**). „Самогласніи“ букви — це ті, що „сами собою вымовлени бути могутъ“, а „согласніи“ — це ті, що без „помочи самогласныхъ вымовлени бути не могутъ“[2].

Голосні Я. Головацький ділить на чисті або тверді, куди відносить і голосні переднього ряду **е, і** (**и**), та „изощрени (смягчени)“ – **я (ѧ), є, ѣ, ю**, але чисті голосні діляться на грубі (**а, о, у, ы**) і тонкі (**е, и, і**). Приголосні діляться „пôсле орудій мовы“, на язико-гортанні (свистячі та шиплячі) та гортанні (**г, к, х, ґ**).

У розділі про вимову звуків Я. Головацький намагається внормувати вимову голосного /а/ після шиплячих, зазначаючи, що в наддністрянському говорі тут вимовляються „мягке“ /е/ (**є**) — *жєль, чєсъ, шєпка, щестьє* та ін., але „по общому выговору мало-

[1] Див.: *Грамматика* Руского ѧзыка составленна Яковомъ Головацкимъ. — Во Львовѣ, 1849. — С. 1. (Далі — *Грамматика* Головацького).

[2] *Грамматика* Головацького...— С. 5.

рускому повинно ся говорити и писати *жаль, часъ, шапка, щастье, рясный, пять*“ тощо[1].

Якщо тут Я. Головацький уловив загальну тенденцію і віддав перевагу звукові **а** після шиплячих (раніше, ще перед виходом „Русалки Дністрової“, він заперечував написання **є** після шиплячих у словах типу *жєль, чєсъ, шєпка*, коли І. Вагилевич пропонував писати ці слова через **е**), то форми типу *його, нього, сльози, ліон* ‘льон’ він уважає помилковими.

Буква **ѣ**, — констатує Я. Головацький, — усюди вимовляється як **ji**, і так само дехто вимовляє **е** (*камѣнь, лѣдъ, шѣсть*), але пишуть по-різному: або **ѣ**, або **ê** зі значком ˆ. Автор, на жаль, не взяв на себе сміливість запропонувати якусь норму, щоб уніфікувати ці написання.

Так само він не наважився впорядкувати написання і вимову літер **и, ï, ы,** зазначаючи, що вони „майже однакій голосъ маютъ“. Тут він теж пішов за традицією „правописателів руских“ писати **і** тільки перед голосним і в слові *міръ* (світ) для „розличья“ від *миръ* (спокій). Щодо літер **и, ы,** то він правильно зазначає, що вони в більшості випадків читаються однаково і лише в гірському „нарѣчью“ розрізняються, але все ж він залишає обидві літери і пропонує писати їх там, де їх пишуть у „побратимчихъ“ мовах — російській та польській.

Через 12 років після виходу „Русалки Дністрової“ Я. Головацький змінив свої погляди на правопис, відмовившись від фонетичного принципу, і пішов за традиційним, хоча добре знав, що літери **и, ï** впроваджені були в кирилицю і використовувалися в ній лише тому, що мали числове значення, але у вимові не розрізнялися. Я. Головацький на час написання своєї граматики був уже надзвичайно авторитетним ученим і своїм авторитетом міг покласти край у правописній колотнечі, однак цього не зробив.

Відступив він також від практики, запровадженої у „Русалці Дністровій“, писати **і** на місці етимологічного **о** в закритому складі і повернувся до Максимовичевого **ô.**

---

[1] *Грамматика* Головацького... — С. 6.

Щодо правопису і вимови приголосних, то тут він також не всюди має рацію. Так, він заперечує африкати **дз, ц**, зазначаючи, що треба говорити і писати **з, с** у словах *звôнъ, зеленый, зерно, сей, село*, а не *дзвôнъ, дзеленый*, *дзерно, цей, цело*. Якщо форми *дзелений, зерно, дзвін, цей* дійсно побутують у мовленні галичан, то форму *цело* навряд чи десь міг почути Я. Головацький.

Учений помітив на Станіславщині вимову пом'якшеного задньоязикового **к**' на місці **т**': *кѣло, кѣсто, кєжко*, а біля Перемишля **ґ** замість **к**. Тут він правильно зазначив, що це помилкова вимова, і треба вимовляти й писати *тѣло, тѣсто, тяжко, мыска, трѣска*[1].

Шкода, що Я. Головацький не сказав свого авторитетного слова щодо написання кінцевого **-лъ** в дієсловах минулого часу типу *моталъ, спалъ* та цього ж **л** у середині слова (*болтати, полный*). Він тільки зазначив, що „въ сихъ случаяхъ одни пишутъ **-л, -лъ**: *полный, польный* и прч., другіи **-в, -въ** : *спѣвавъ, повный*"[2]. Правда, він зауважив, що „завсѣгди треба читати **в**: *спѣвавъ, повный, шовкъ*". Такі хитання в написанні **лъ** чи **въ** спостерігалися в галицьких письменників та вчених упродовж цілого XIX століття, а їх можна було уникнути, якби був сказав своє вирішальне слово Я. Головацький. Зрештою. він сам хитався в цьому питанні. У ранніх своїх працях він писав **въ**, пізніше, все більше схиляючись до російської мови, став писати **лъ**.

Не відмовився вчений і від колишнього зредукованого „полугласного" **ъ**, який пропонує писати в кінці слів після твердих приголосних, а також у середині слів для позначення роздільної вимови (*зъѣвъ, съѣсти*), завдяки чому можна уникнути омонімії: *зѣвъ, зѣвати, сѣсти*. Я. Головацькому тоді ще не могло прийти в голову, що достатньо було позначити лише м'якість приголосного у кінці слова літерою **ь**, а вже її відсутність свідчила б, що приголосний треба читати твердо. Вище була наведена цитата

---

[1] *Грамматика* Головацького. — С. 9.

[2] Там само. — С. 10.

М. Лучкая, який ще в 1830 році наводив цю думку, але Я. Головацький, як і багато хто з „твердорусів“, не хотів сприймати цього аргументу й значно пізніше, коли, наприклад, і Й. Лозинський доводив його доцільність, постійно наголошував на тому, що літера **ъ** є зайвою.

Багато з питань, висвітлених Я. Головацьким, не викликають застережень. Так, він правильно пояснює випадки „переміни“ голосних, показує, що етимологічне **е** в закритому складі („стиснене“) переходить в **і** чи **ѣ**, а коли „стисканье устає, то повертає назадъ со своимъ питомимъ звуком“[1].

„Ще більше, — як правильно зазначає Я. Головацький, — розширена в Рущинѣ перемѣна /о/ на /і/“; він наводить усі випадки і приклади переходу „стисненого“ /о/ в /і/[2].

Кілька параграфів присвятив автор граматики чергуванню **е** з **о**. Наводячи приклади переходу **е** в **о** після шиплячих, він, однак, не виявив закономірності, що ця зміна відбувається лише перед наступним твердим приголосним. Автор мав, без сумніву, багатий матеріал, добре знав українські і, зокрема, галицькі говори, бо наводить багато прикладів різної вимови /**е**/ в різних граматичних формах *(ткачемъ, товаришемъ — ткачомъ, товаришомъ; кучею, душею — кучою, душою; синіого, синіому — синего, синему або синого, синому, ковалемъ, злодѣємъ — коваліомъ, злодѣіомъ; полемъ, моремъ — поліомъ, моріомъ* і под.).

Я. Головацький як добрий знавець історії мови був схильний до нормалізації деяких історичних форм, які вживаються і нині в Галичині, але не стали нормою в сучасній літературній мові. Так він пропонує писати і вимовляти форми *него, сего, сему, ленъ, слези*, а не *ніого, сіого, сіому, ліонъ, сліози*[3].

Досить широко висвітлено в книжці питання про чергування приголосних. Починає автор із заміни звука /ф/ іншими звуками (*Филипъ, Стефанъ, форостъ, фатати — Пилипъ, Степанъ,*

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 14.
[2] Там само. — С. 16–19.
[3] Там само. — С. 22.

хворостъ, хватати), але, по-перше, не наводить усіх випадків субституції і, по-друге, не пояснює причини такої заміни.

Серед найважливіших „перемін“ приголосних першою він називає зміну **л** на **в** у колишніх дієприкметниках чоловічого роду та в тих випадках, коли **л** був складотворчим, хоч про це він уже писав у розділі про вимову приголосних (див. про це вище). Отже, він тут знову підтверджує, що **л** у джерелах типу *билъ, мололъ, жолтый, полный, волкы* і под. треба вимовляти як **в**. Сюди він залучає також слова *кôлъ, дôлъ*, *соп*ѣ*лка, кôлки*, у яких /л/ вимовлявся як /в/ лише в окремих галицьких говірках. У наведених та інших словах це явище не набрало всеукраїнського поширення і тепер тут нормативним є звук **л**. Правда, у параграфі 47 Головацький пише, що „Суть однакже припадки, що токмо въ декотрихъ сторонахъ **л** на **в** перемѣняють, въ иншихъ же задержують корêнне **л**; а именно въ существительных именахъ, если **л** стоитъ на конци слова або слога; н. пр. *дôлъ, вôлъ, орелъ, гор*ѣ*лка, соп*ѣ*лка*, вымовляють гдекуда: *дôвъ, вôвъ, оревъ, гор*ѣ*вка* и прч“[1].

Автор граматики висловив свою думку і щодо позначення цього **л** на письмі. Він зазначає, що одні пропонують позначати **л**, яке перейшло у **в**, буквосполученням **лъ**, інші пишуть над таким **л** маленьку букву **в**. Ні один, ні другий спосіб не є раціональним, тому найкраще роблять ті, „що пишуть **л** жадного не кладучи знаку и вымовляють в, або тіи, що пишуть и выговорюють **в**“. Як бачимо, і тут не зміг чи не захотів Я. Головацький висловитися однозначно.

Я. Головацький робить огляд випадків чергування приголосних української мови, зокрема чергування **г, к, х // з, ц, с // ж, ч, ш; д // дж, т // ч** — *ходити — ходжу, летіти — лечу*, **с // ш** — *тесати — тешу*, **з // ж** — *лазити — лажу* та ін., але не дає пояснення, чим саме викликані такі альтернації.

Кілька параграфів (54–69) присвячені чергуванню „сильних“ та „слабких“ приголосних, тобто випадкам асиміляції. Однак тут Головацький не завжди має рацію. Навряд чи він чув десь ви-

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 25.

разно у західноукраїнських говірках оглушений сонорний **в** перед наступним глухим приголосним. Навпаки, він вимовляється як **ў** (**у** нескладовий). Автор граматики, однак, подає його за польським зразком як **ф**: *фторий*, *фпасти*, *фхлѣбѣ* — *вторий, впасти, въ хлѣбѣ.* У цьому він не був оригінальним, бо й інші мовознавці, автори граматик, які появилися раніше (наприклад, Й. Левицький) наводили (під впливом польської чи російської мови) подібні приклади. Головацький вважає, що й інші дзвінкі приголосні оглушуються перед глухими, і наводить такі приклади: *пôтстоломъ — пôдъ столомъ, глаткій — гладкій, вести — везти, блискій — близкій, исцарства — изъ царства* та ін. Він зазначає, що „Вообще предлоги **въ , изъ (зъ). пôдъ, безъ, розъ** передъ сильными выговорюються якъ, **фъ, исъ (съ), пôтъ, бесъ, росъ**". Все-таки це явище не має глобального характеру в західноукраїнських говірках.

Так само, на думку Головацького, оглушуються дзвінкі приголосні і в кінці слова, що він ілюструє прикладами: *лопъ — лоб, хлѣпъ — хліб, черфь — черв(а), дѣтъ — дід, князь — князь, сторошь — сторож, рѣшь — ріж*[1]. Не можна заперечити факту деякого оглушення приголосних, особливо в середині слова перед глухим, але в Галичині ніхто так різко не оглушував ні в часи Головацького, ні в інший період слова типу *черф, князь, хліп, сторош*, тому тут автор граматики теж мав лише часткову рацію і пішов за російськими та польськими авторами, які показували в подібних випадках оглушені приголосні у своїх мовах. Правда, в іншому місці , ведучи мову про сонорний **в** у кінці складу чи слова, автор застерігає, що цей звук вимовляється ближче до голосного **ў**, тобто *дѣўка, слиўка, рôў, а не дѣфка, рôфъ*, як у російській та польській мовах.

Параграфи 60–66 присвячені описові випадків „вставки" і „вымѣтованья" голосних та приголосних, тобто чергування /**о**/, /**е**/ з нульовою фонемою, появи приставного /**і**/ (*иржати, Испасъ,*

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 25.

икъ, идъ), евфонічних /**і**/, /**о**/ в префіксах (*ôдомною, надомною, ôтогналъ, ôтошлю, ко мнѣ, зо страху, во мнѣ* і под.). Автор граматики не дає, звичайно, пояснень, чим викликані ті чи інші чергування, ці факти він ще не міг пов'язати із фактом занепаду слабких та вокалізації сильних зредукованих **ъ** та **ь**.

У граматиці наведена низка прикладів на спрощення приголосних чи їх появи. Автор зазначає, що після губних у певних дієслівних формах виникає вставний звук /**л'**/ — *бавлю, ставлю, ломлять, оставленъ, сыпленъ*; у займенниках та деяких інших словах виникає приставний чи вставний /**н**/: *до него, ко нему, къ нимъ, съ нимъ*, а також : *снѣдати, внушити, зануздати*, *отнимати, заняти* тощо. Але автор граматики не з усіма народними формами погоджується. Так, він зазначає, що в третій особі однини та множини дієслів зникає кінцеве **-тъ** і люди кажуть *грає, має, буде* замість *граєтъ, маєтъ, будетъ*[1]. Оцим „замість" він виявляє своє ставлення до народної та до книжної мови. Читач повинен розуміти, що нормативним, за Я. Головацьким, є форми типу *маєтъ*, тобто форми, які внормувалися у церковнослов'янській та російській мовах, а не ті, що він чув змалку без цього кінцевого **-тъ**. Він міг навести паралель з польською, чеською, словацькою мовами і підкреслити, що і в українській мові у частині дієслів (тобто в І дієвідміні) колишнє закінченя **-тъ** відпало, як у цих названих мовах. Однак Я. Головацький завжди був налаштований проти впливу польської мови, зате хилився до російської.

У другому розділі книжки іде мова про слова як частини мови та їх зміни. Автор зазначає, що словом „выражаєся якесь понятіє або чувство"[2]. Слова є одно-, дво- і багатоскладові, діляться на „первообразни" та „производни (походни)", прості і „сложніи". Слова мають закінчення, які служать або для вираження різних відтінків, або для „догодженья выговорови (плавности мовы)".

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 35–36.
[2] Там само. — С. 37.

Усі слова класифікуються за дев'ятьма розрядами, тобто частинами мови. Я. Головацький виділяє Имя существительное, Имя прилагательное, Мѣстоимение, Глаголъ, Причастіе, Нарѣчіе, Предлогъ, Союзъ, Межиметіе[1]. Як видно, Я. Головацький услід за церковнослов'янськими граматиками не виділяє окремо числівник, не виділяє часток, зате виокремлює із системи дієслова дієприкметник.

Іменник — це „названіє предмета (т.є. особы або рѣчи) пôдъ смыслы пôдпадающого, або тôлько въ умѣ изображаемого". Перша група — це іменники з конкретним лексичним значенням, а друга — назви абстрактних понять. Іменники є „одушевленніи" та „неодушевленніи", „душевніи" (*Богъ, душа*) та „отвлеченніи", „общіи (нарицательніи) та собственніи" „єдиничніи, собирательніи и сплошніи (вещественніи)", „увеличительніи", „уменьшительни и уничижительни". До збільшених він наводить приклади *мужичище, головище, паписко*, хоч подібні приклади наводить і серед тих, що вказують на „маловажность, ничтожность" предмета (сюди він відносить іменники *хатина, парубчиско, дѣдора, дѣвчиско, мазайло, мѣняйло*). Широко подані різноманітні суфікси, які утворюють демінутивні та пестливі іменники усіх трьох родів. Наявність великої кількості збільшених та здрібнілих слів свідчить про „мягкôсть, погибкôсть, нѣжнôсть и изобилье язика рускогo"[2]. Автор описує граматичні категорії роду, числа і відмінка, пояснює, як розпізнавати те чи інше значення, які морфологічні риси характерні тій чи іншій граматичній категорії[3].

Не з усім, звичайно, можна погодитися. Так, Я. Головацький наводить ряд іменників, які можна, на його думку, вживати як у чоловічому, так і в жіночому роді, але в непрямих відмінках вони, мовляв, мають різні відмінкові закінчення : *лебедя* і жін. *лебеди*, *колодязь* і *колодязи*, *болю* і *боли*, *кореня* і *корени*, *путя* і *пути*.

[1] Див. *Грамматика* Головацького — С. 39–40.
[2] Там само. — С. 42–43.
[3] Там само. — С. 49.

У книзі представлений широкий перелік іменників „общого (спôльного)“ роду: *порука, рôвня, плакса, недбайла, забіяка, проноза, зѣвака, кривовяза, довгорука, кровопійця, мѣхоноша, невѣжа, недотыка, ненаѣда, проныря, пянюга, пяниця, святоша, убійця, заволока, зайда, калѣка, заверниголова, звяжирука, нероба, примха* та ін.

Усі іменники Я. Головацький ділить на п'ять відмін. У принципі, поділ той, що і в сучасній українській мові, але в окрему відміну тут виділені іменники середнього роду, першу відміну тут становлять усі іменники чоловічого роду, а другу — навпаки — іменники обох родів на **-а, -я**.

Наводячи відмінкові парадигми, автор граматики усе-таки віддає данину традиції. Так, у давальному відмінку іменників чоловічого роду він першим подає закінчення **-у, -ю**, а закінчення **-ови (-еви)** подає лише як варіантне в дужках. Не виділяючи окремо варіантів відмінювання (твердого, м'якого, мішаного), Я. Головацький зате подає „отступленія ôтъ образцѣвъ“, наведених у книзі, дає влучні пояснення тим чи іншим відхиленням. Так, він зауважив, що іменник *Господь* у непрямих відмінках має вже твердий приголосний (*Господа, Господу* (але **-еви**!), ім'я *Христос* у непрямих відмінках утрачає елемент -ос і т. под.[1].

Аналізуючи форми кличного відмінка, Я. Головацький правильно зазначає, що ці форми треба „изъ звычаю мовы перейняти“[2], але в окремих випадках суперечить сам собі й іде за російськими зразками. Так, він уважає, що іменник *Бог* у кличному відмінку „рôвный именительному“: *спаси Богъ, помагай Богъ* і под. Зрозуміло, що в Галичині він не міг почути таких форм, бо тут кажуть *„Боже помагай“*, *„спаси Боже“* тощо, хоча, правда, кажуть „*простибі(г)*“.

Під впливом російської мови Я. Головацький упроваджує форми називного множини ряду іменників чоловічого роду, які наводить як паралельні до звичайних, зокрема форми *лѣса, голо-*

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 59–64.

[2] Там само. — С. 64.

са, волоса, брусья, клинья, колья, коренья, христіяне, крилошане і под.

Такими ж штучними, чужими для української мови, інколи навіяними російським впливом, а частіше видуманими самим автором є форми родового множини іменників на ***-а, -я*** (друга відміна за Головацьким) типу *судей, тучей, рожей, землей, каплей, вишней, пѣсней* і под., які він там наводить як паралельні до вживаних у народі (*вишень, земель, рож* тощо).

При детальному аналізі можна знайти в Головацького й інші форми, не властиві західним говорам української мови. За старослов'янським зразком він подає, наприклад, форми родового однини іменників IV та V відмін (*матере, племене, гусяте*), а в давальному та місцевому відмінках допускає форми *телятью, лошатью,* які навряд чи міг десь почути на території Східної Галичини.

Треба віддати належне Я. Головацькому в тому, що він не цурається й народних форм, які він записував, мандруючи селами Галичини та Закарпаття. Так, в орудному відмінку іменників на ***-а, -я*** поряд із закінченнями ***-ою, -ею*** він подає закінчення ***-овъ, -евъ,*** які широко побутують і є, власне, панівними в західних говорах української мови упродовж століть. Форми на ***-ов,-ев*** уживали письменники та вчені Галичини, вони й нині є звичними у народному мовленні. Цілком можливо, що випадіння інтервокального /**j**/ та редукція голосного /у/ тут так само характерні, як характерні ці фонетичні явища в польській, чеській та словацькій мовах (пор. пол. *razem z dobrą żoną,* чес. , слов. — *z dobrou żenou* і под.). Однак у силу писемної традиції нормативними ці форми в українській мові не стали.

Я. Головацький наводить і інші відмінкові форми, що були властиві лише західноукраїнським говіркам.

Ім'я „прилагательное" у Я. Головацького — це слово, „котре прикладається къ существительному для означенія ячества єго"[1]. Автор виділяє кілька розрядів прикметників, зокрема:

— „ячественніи" (*круглый, бѣлый*);

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 86.

— „притяжательніи“, які означають, кому, або до чого предмет належить, від кого або від чого походить, до кого або до чого відноситься (*тетинъ, учителêвъ, рыбій, гôрскій, козацкій, соломяный, рѣчный, медвежіи, вечерній, середній* тощо);

— „числительніи“, що визначають „счетъ (личбу), о кôлько предметахъ, або о котрыхъ из нихъ говорится“: *первый, третій, сотый*;

— „дѣйственніи“, які, як зазначає сам Головацький, „звичайно называются причастиями и становятъ осôбну часть мовы“ (*видимий, видющій, видѣвший* та інші).

За морфологічною будовою прикметники у Я. Головацького діляться на „усічені“ (*повенъ, повна, повно(е), великъ, велика, велике*) та нестягнені, повні (опредѣленніи) — *повный, повная, повноє, великій, великая, великоє.* По-іншому автор праці називає „усічені“, тобто короткі прикметники одночленними, а повні — двочленними. І хоч сам Я. Головацький уживає нестягнені форми прикметників як звичайного, так і вищого ступеня, він правильно зазначає, що в народній мові вживаються в жіночому та середньому роді, як правило, „усічені“, тобто стягнені форми.

Я. Головацький і тут не вільний від церковнослов’янсько-російського впливу. По-перше, в тому, що подає повні (нестягнені) форми середнього роду типу *великое*, по-друге, в тому, що наводить „притяжательніи родовіи“ прикметники тип *козья, козье, коровій, птасій*, які утворені нульовим суфіксом (колишній суфікс **-jŏ**), хоч поряд наводить прикметник *коров’ячій*, який утворений суфіксом *-яч*, що є більш притаманним українській мові.

Цікаве і правильне зауваження робить Я. Головацький щодо закінчень прикметників різних граматичних родів у множині. Він зазначає, що в церковнослов’янській мові кожен рід у множині має своє закінчення. Так само відрізняються прикметники чоловічого роду від прикметників жіночого та середнього родів у російській мові (*зеленые* — чоловічий і *зеленыя* — жіночий та середній). Дехто використовує, пише Головацький, такі закінчення і в українській мові, але в усному мовленні ці форми не вживаються[1].

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 91.

Автор правильно пояснює творення прикметників вищого ступеня від суплетивних основ. Так, вищий ступінь до прикметника добрий — *лѣпший,* утворений від колишнього прикметника *лѣпый,* вищий ступінь до прикметника *великий — бôльший* — від колишнього прикметника *болій, менший* — від *меній* і т. под. Він наводить цілий ряд здрібніло-пестливих суфіксів прикметників, характерних українській мові, і такі демінутивні утворення: *зеленѣсѣнькій, жовтѣсенькій, близесенькій, сивуненькій, мацѣцькій, маценькій, мацюпенькій, мацюпененькій, мацюпенесенькій*[1].

Значну увагу приділив Я. Головацький числівникові. Правда, сюди, крім самих числівників, він відносить і прислівники *двічі, тричі,* прикметники *двоякій, троякій* тощо.

Він виділяє такі розряди числівників: основніи, порядочніи, рожаєви, умножительни, дробніи, собирательни.

„Рожаєви“ числівники у Головацького виражають кількість „рожаевъ (ґатункôвъ)“ предмета (тобто родів чи видів) і відповідають на питання „многоракій, кількоракій?“, наприклад: *одинакій, двоякій, троякій, четвеpакій, десятиракій, сторакій.* Такі самі числівники виділяв, як про це вже йшла мова, і Й. Левицький у своїх граматиках. Можна думати, що й термін „рожаєви“ Головацький запозичив і не завдав собі труду „перекласти“, українізувати його.

„Умножительними“ Я. Головацький називав відчислівникові прикметники *двойный, тройный; двойственный, тройственный; четверичный, пятеричный, десятиричный.*

Крім „определенныхъ“, автор наводить ще числівники „неопредѣлени, котри не мають ничого изъ основныхъ числительныхъ, а однакже якесь число хоть недокладно означенають“[2]. Це слова *копа, манделъ, тузинъ, цетнарь, фунт, лутъ, сяжень (сягъ), локоть, стопа, корець, бербениця, дôвниця, кварта, всячина, громада, множество, гурма, кавалок, тьма.* Як

[1] Див. *Грамматика* Головацького. — С. 103.
[2] Там само. — С. 111.

видно, Я. Головацький позбирав тут назви різного походження, які мають значення міри чи кількості. Однак, залучаючи до цього ряду лексеми *бербениця* (на Гуцульщині у бербеницях, бербеничках — маленьких бочечках — зберігають бринзу та інші продукти), *дôвниця* (*дійниця*), він з таким же успіхом міг віднести сюди й такі поняття, як *цебер, ґілетка, бочка, відро, путня* і т. інше, які вживаються в Галичині.

Наводячи відмінкові парадигми числівників, Я. Головацький і тут змішує народні, питомі форми з книжними, церковнослов'янськими. Так, поряд із формами родового-давального-місцевого відмінків *трохъ — тромъ, чотирохъ — чотиромъ* він подає форми *трехъ, четырехъ — тремъ, четыремъ.* В орудному відмінку подає російсько-церковнослов'янські форми *пятью, девятью, двадцятью* і лише в дужках наводить українські форми *пятьма, девятьма* і под. Цілком надуманими слід вважати форми *сороку–сорокомъ, о сороцѣ* (однина), *сороки–сороковъ–сорокомъ–сороками–сорокахъ* (множина) та *дев'яносту–девяностомъ–о девяностѣ* (правда, лише в однині). Важко повірити, що Я. Головацький десь міг почути такі форми в Галичині, а що стосується числівника *дев'яносто*, то в західних говорах української мови замість нього вживалася форма *дев'ятдесят(ь)*, яка і нині тут переважає.

Такими ж надуманими є відмінкові форми „дробныхъ числительныхъ" *пôвтора, пôвтретья* тощо. У чоловічому роді Я. Головацький пропонує такі форми: *пôвтора, пôвторы, пôвтору, пôвторымъ, о пôвторѣ;* у жіночому — *пôвторы, пôвторои, пôвторѣй, пôвтору, пôвторою(овъ), о пôвторѣ.* У множині для всіх родів закінчення такі самі, як у прикметників з твердою основою.

До „неопределенныхъ числительныхъ" Головацький відносить і означальний займенник *весь, вся, все*[1].

---

[1] *Грамматика* Головацького. — С. 115.

Займенники Я. Головацький ділить на „существительни“ (тобто узагальнено-предметні) та „прилагательни“ (узагальнено-якісні). Розряди такі ж, як і в сучасній українській мові, крім заперечних. Термінологія вся російська (личніи, указательни, притяжательни, вопросительни і т.д.). Поміж власне українськими Головацький наводить і самі займенники з російської та старослов'янської мов. Так, серед „указательних“ він називає займенники *овый, овая, овоє, оный, оная, оноє, таковый, таковая, таковоє, толькій, толькая, толькоє,* серед „неопредѣленныхъ“ — старослов'янсько-російські форми *где-кто, никто, кто нибудь, ктобудь* і лише в дужках наводить українські *дехто, нихто* і под. Російські форми є й у відмінкових парадигмах. Так, поряд з українською формою давального-місцевого відмінків *менѣ* автор наводить форму *мнѣ,* поряд із українською формою *тобѣ* наведена форма *тебѣ.* Як основні автор наводить нестягнені форми *моєго, моєму* і лише в дужках подає українські форми *мого, мому.* Поряд з українськими формами із закономірними лабіалізованим **е** *чому, чого* він подає й давні книжні форми *чего, чему* і под. Правда, Головацький у примітках наводить і народні відмінкові форми, які уживаються в Галичині (*мновъ, тобовъ, невъ*). Для всіх займенників подається і кличний відмінок, що, звичайно, збігається з називним.

Дієслово у Я. Головацького — це „часть мови виражающа дѣйствіе или состояніе предмета, а разомъ и время, въ которомъ щось дѣєся або существує“[1]. Дієслова діляться на дѣйствительніи, страдательніи, возворотніи, середніи, взаимніи та общіи. „Дѣйствительніи“ — це перехідні дієслова, які мають при собі прямий додаток (дієслова дійсного стану); „страдательный глаголъ“ показує стан предмета, на який спрямована дія другого: *братъ бувъ водимий отъ мене; листъ мною написаный.* „Возворотный глаголъ“ означає дію, обернену на самого „дѣйствователя“: *мыюся, одягаюся.* Якщо ж біля „воз-

[1] *Грамматика* Головацького. — С. 129.

воротного“ дієслова поставити „имя лица“, під впливом якого знаходиться діюче „лице“, тоді дієслово приймає значення „страдательного“: *чесный чоловѣкъ* ***поважаєся*** *всѣма людьми; дôмъ* ***будуєся****, робота* ***робится***.

Середнім називається таке дієслово, яке позначає певний стан „подлежащого“ або дію, що не переходить на зовнішні предмети (*ходжу, сплю, жію*). „Взаимный глаголъ“ показує дію між двома або кількома особами, які діють на себе „взаимно“: *любимося якъ братья, дѣлюся съ ближнимъ, знаюся съ нимъ.* „Общіи“ дієслова у Я. Головацького — це дієслова, що означають дію „внутренного чувства“, оберненого на самого діяча: *боюся, надѣюся, смѣюся.* Ці дієслова також, як і „взаимніи“ та „возворотніи“, приймають займенник *ся* і без нього ніколи не вживаються[1].

Крім цих розрядів, Я. Головацький виділяє ще дієслова „начинательніи“ (*блѣднѣти, сивѣти, камѣнѣти*) та „безличніи“, які вживаються лише в третій особі і не мають при собі підмета: *гремитъ, свитає, смеркаєся.*

Автор граматики виділяє три види дієслів: доконаний, недоконаний та „многокротный“, який означає, що дія часто „и то давно“ відбувалася, але вживається „безъ означенія времене“, коли саме то діялося, наприклад, *читовати*[2].

Дієслова за своєю будовою є прості (без префіксів) та „предложни“ (префіксальні). Останні поділяються на два розряди — дієслова, в яких префікси змінюють тільки вид, і дієслова, яким префікси надають нового лексичного значення. У першій групі автор виділяє дієслова „начинательни“ (*забесѣдовати, заспѣвати*), „окончательни“ (*отпраздновати, розговѣтися*) та „совершительни“ (*изловити, дописати, здѣлати, уловити*).

За походженням дієслова є „первообразни и производни“. До першої групи належать ті, що складаються з кореня і закінчення, „отличающого тую часть мови“ (*знати, дати* тощо), а до другої ті,

[1] *Грамматика* Головацького.— С. 132.
[2] Там само. — С. 134.

що утворені від інших частин мови або від „первообразнихъ“ (*пановати, розум-ѣти, давати* від *дати, саджати* від *садити* і т.д.)[1].

Я. Головацький виділяє традиційно шість класів дієслів за основою інфінітива, наводить приклади кожного класу. Як для популярної граматики, розрахованої на широкого читача, така детальна класифікація дієслів, очевидно, не була необхідна, але, по-перше, над Головацьким тяжіли граматики, які він мав за взірець, і передовсім граматика О. Востокова, а по-друге, писав він свою граматику, як уже зазначалося, для студентів університету.

Отже, далі Я. Головацький детально описує інші дієслівні форми та граматичні категорії. Так, він визначає „изъявительное“, „повелительное“ та „сослагательное“ „наклоненія“, уважаючи при цьому, що наказовий спосіб та „неопредѣленое наклоненіе“ (неозначена форма) уживається лише в теперішньому часі. Описуючи граматичну категорію часу, автор наводить приклади часових форм, у т. ч. й давноминулого, дві форми складеного майбутнього (*буду читати* і *буду читавъ*). Очевидно, під впливом російських граматик автор книжки наводить також часові форми дієслів „многократного виду“: *читовавъ, писовавъ, читую, писую, буду читовавъ, писовавъ (читовати, писовати)*, хоч зазначає, що вони вживаються рідко. У народній мові такі форми, як про це вже мовилося, не вживалися взагалі, і якщо Головацький зазначає, що вони вживалися рідко, то хіба що серед людей, які користувалися книжною мовою.

Не в усьому має рацію Я. Головацький, висвітлюючи питання про „безличные“ дієслова. Він змішав докупи власне безособові дієслова (*снится, снилося*) зі звичайними дієсловами, які можуть уживатися в безособовому значенні (*говорять, пишуть, блискає, шумить* і под.). Тут сплутані також безособові дієслова з різними формами вираження головного члена безособового речення (*сказано, стыдно, истинно*)[2].

---

[1] *Грамматика* Головацького.— С. 136.

[2] Там само. — С. 149.

„Причастія“ у Я. Головацького теж такі самі, як у російській мові: активні теперішнього (*умераючій, учащій*) та минулого часу (*умершій, учившій*) і пасивні теперішнього (*учимый*) та минулого часу (*ученый, одѣваный, одѣтый*). Поряд з українськими формами дієприслівників на *-чи, -вши* він наводить також „книжні“ (старослов'янські чи російські) форми типу *видя, нося, читая* (теперішнього часу) та *сидѣвъ, читавъ* (минулого). Правда, тут сам Головацький зауважив, що ці форми вживаються лише „часомъ въ книжнômъ языцѣ“[1].

За особовими закінченнями Я. Головацький ділить дієслова аж на три дієвідміни. До першої він відносить лише ті, що в 1-й особі однини мають закінчення -**у**, а в 3-й особі множини -**уть** (*несу — несуть*). До другої — ті, що мають відповідно -**ю** та -**ють** (*желаю — желають*), а до третьої — усі дієслова сучасної другої дієвідміни.

Багато уваги приділив Я. Головацький дієслову *бути*, вказавши, що головна його функція — допоміжна; наводяться всі випадки, коли воно виступає в ролі допоміжного дієслова. Автор граматики вважає за нормальне явище використання замість презентних особових форм цього дієслова для позначення особи в минулому часі, інакше кажучи, — залишків колишнього перфекта типу *бувъ ємъ, бувъ єсь, булисьмо, булисьте.* Тут він мав рацію, оскільки подібні форми вживаються у живому народному мовленні в Галичині й досі.

Як уже це не раз відзначалося, Головацький роздвоювався між народною мовою і книжною, тому, подаючи якісь народні форми, він, як правило, наводить паралельно й „книжні“. У цьому випадку теж поряд із народновживаними формами *бути, був,* він подає і форми *быти, бывъ (былъ), были.* Під впливом церковнослов'янських та російських граматик він наводить чужі для української мови дієприкметники *сущій, бувшій, будущій.* Правда, він зазначає, що „въ западныхъ округахъ Галицько-

[1] *Грамматика* Головацького. — С. 151.

руского краю и по бôльшôй части угорскои Руси употребляють въ неопредѣленôмъ наклонению *быти, бывати,* въ минувшôмъ времени *бывъ, была, было, были, бывавъ, бывала, бывало, бывали,* а въ причастіяхъ: *бывшій, бывшая, бывшоє, былый, былая, былоє*". Той факт, що, як він сам зазначає, „въ восточныхъ же округахъ Галиціи, також на Волыню, Подолью и Украинѣ (т. є. цѣлôй южнôй Руси) говорится всюди: *бути, бувати, бувъ, була, було, бувавъ, бувало, бувало, бувшій, булый* и пр."[1], не надав Головацькому відваги запропонувати форму з голосним **у** як нормативну. А шкода, бо науковий авторитет Головацького в колах галицької інтелігенції був на той час ще надто високим, і запропоновані ним форми могли б стати загальновживаними.

Я. Головацький наводить і інші допоміжні дієслова: *имати, яти, стати (явъ говорити, стану розказовати)*. Тут він зауважує, що „Глаголъ *му* (т.є. скороченый *иму*) уживають въ гдекотрыхъ околицахъ для вираженія будущого времене". У говорах „восточнои Галиціи" це дієслово „кладуть напередъ глагола" (*му ходити, мемо жаловати, муть смѣятися*), а в північних округах та на Україні „наслѣдує *му, мемъ* и прч. по глаголѣ" (*ходитиму, платитимемъ* і под.)[2]. І хоча, розглядаючи форми майбутнього часу, Головацький таких форм не наводить, у зразках дієвідмінювання дієслів у різних часових формах він показує майбутній час як із дієсловом *бути* (*будемо везти, везли*), так із дієсловом „*му*" (*везти му, везти мешъ, везти мемо* і т.д.)[3].

Цінними є коментарі Я. Головацького щодо дієвідмінювання дієслів у різних говорах. Так, він правильно зауважив, що в наддністрянськім „нарѣчію" замість ***а, я*** після шиплячих та м'яких приголосних у 3-й особі множини вимовляють *є*: *лежєть, мовчєть, хвалєть;* аналогічно в минулому часі: *лежєвъ, мовчєвъ,* а на Покутті опускають в аналогічних формах кінцеве *-ть*: *ходьє, носьє.* В окремих говірках справді можна почути такі фор-

[1] *Грамматика* Головацького. — С. 160.
[2] Там само. — С. 157.
[3] Там само. — С. 163, 167.

ми, але частіше тут вимовляється *-і*: *ході, носі.* Автор правильно зазначає, що в наддністрянськім і „гôрськôмъ“ говорах в особових формах після губних опускається вставне **л**’: *спью, любью, спять, любять.* У „волыньско-украинскомъ нарѣчію“, як зауважив Я. Головацький, вимовляється м’яко кінцевий **т’** у формах 3-ї особи однини та множини (*ходить, носить, ходять, носять*), у 3-й особі однини можуть уживатися форми *зна, спѣва* зам. *знає, спѣває*[1].

Багато місця у своїй книжці Я. Головацький виділив для питання „Произведенія временъ глагольныхъ“, де показав різноманітні альтернації приголосних при творенні тих чи інших дієслівних форм. Однак і тут він часто іде за російськими і старослов’янськими зразками і народні форми подає лише в дужках як варіантні (наприклад, *стригу, пеку,* і *стрижу, печу*), подає як українські нечленні дієприкметники типу *колотъ, молотъ, витъ, литъ* тощо, чомусь як неправильні подає дієслова *іти, ѣхати,* хоч їх особові парадигми не відрізняються від парадигм інших дієслів першої дієвідміни. Не зрозуміло також, для чого потрібно було робити спеціальний розділ „О причастіяхъ“ (стор.205–210), якщо їх творення і структуру було вже детально пояснено в попередніх розділах, тобто разом з іншими дієслівними формами.

У кінці книжки коротко подані відомості „О нарѣчіяхъ“ (с. 210–212)[2], „О предлогахъ“ (с. 215–216), „О союзахъ“ (с. 216–217), „О Межиметіяхъ“ (с. 218–219).

„Нарѣчіє“ — це частина мови, „котрою выражаєся ячество або обстоятельство другого ячества или дѣйствія“. У розділі подано способи творення прислівників від різних частин мови — від іменника (*верхомъ, кругомъ, дома*), прикметника (*черно, бѣло, мило, добре, по руски, по людски*), числівника (*вдвоє, въедно, двичи*), від дієслів (*сидьма, лягма*) тощо.

---

[1] *Грамматика* Головацького. — С. 185.

[2] У книжці сторінки позначені неправильно. На першій сторінці листка позначена сторінка 211, а на другій — 212–214.

„Предлогъ є часть неотмѣняема мовы, котра предкладаєся иншимъ частямъ мовы для измѣненія ихъ значеній“[1]. Прийменники поділяються на „ôтдѣльніи и неôтдѣльніи“. Перші — це первинні прийменники типу *на, за, до,* а другі — це префікси, які не відділяються від слів.

„Союзъ є неôтмѣняєма часть мовы, выражающа соєдиненіє и другіи отношенія ихъ межи собою“. Головацький поділив сполучники на „соєдинительніи, раздѣлительніи, изъяснительніи, сравнительніи, условніи (*єжели, єсли, сли, коли*), предположительніи (*абы, жебы, кобы, єсли бы*), уступательніи (*хотя, хоть, нехайбы, найбы*), противительніи (*а, же, не, одначе, тôлько, впрочемъ*), вынесловніи (*бо, а якъ, понеже*)“. Як бачимо, й тут Головацький наводить немало лексем, яких просто не було в українській народній мові.

До сполучників автор зараховує і частки *же (жъ)* та *бы (б)*, які „часомъ до другихъ слôвъ на кôнци додаются“: *ябъ прійшовъ до тебе; Горежъ менѣ!*[2].

Останні дві сторінки книжки присвячені „межиметію“ — частині мови, яка виражає „рôзніи чувства и страсти“. Вигуки у Головацького поділені за значенням аж на 10 розрядів, тобто такі, що виражають „удивленіє, ôтразу, призовъ, предложеніє, указаніє, заохоченьє, запрошеньє, боязнь, печаль, радость“ тощо. До вигуків належать також слова, якими „звѣрята кличутся або ôтганяются“ (*дузь, тысь, беръ*), слова, що відтворюють голос звірів або „звукъ природы“ та слова з інших частин мови (*вонъ! горе! цуръ!* та інші).

На цьому й завершилися перші дві частини граматики Я. Головацького. Наступні дві, що були заплановані (словотвір і синтаксис), так ніколи й не були написані, хоч на зборах „Матиці“ й було ухвалено просити Я. Головацького, щоб написав наступні частини. Він поставив умову, щоб його граматику упровадили в школи, однак такої перспективи вона не мала. На початку

---

[1] *Грамматика* Головацького. — С. 216.

[2] Там само. — С. 218.

1860-х років у гімназії була впроваджена граматика М. Осадци, яка була значно повніша, написана згідно з вимогами тогочасної лінгвістичної науки. Головацький знав, що близько 3 тисяч примірників його граматики лежать на складах і не мають попиту, тому й не квапився дописувати другу частину, хоч заявляв, що готовий це зробити. Однак, як вважає М. Возняк, „ся готовість ледви чи була й щира й можна догадувати ся, що причини незакінчення граматики в свій час треба шукати деинде, а саме в новім курсі національних поглядів Головацького“[1].

„Граматика руского языка“ дра Михайла Осадци

У 1862 році мовознавець школи Міклошича, львівський педагог Михайло Осадца видав у Львові „Граматику руского языка“, друге видання якої вийшло в 1865 році (передмову до нього він писав 18 вересня 1864 р.). У 1876 році, уже після смерті автора (він помер у 1865 році, проживши лише 29 літ), вийшло її третє видання, „пересмотрене“ О. Лепким та І. Онишкевичем.

Не можна сказати, що ця граматика була створена на „голому місці“. До її появи в Галичині уже був цілий ряд граматик як рукописних, так і друкованих. Так, в архівах митрополита Михайла Левицького лежала рукописна граматика Івана Могильницького, одночасно з І. Могильницьким, як уже відзначалося, працював над українською граматикою І. Лаврівський (опублікована не була), дещо пізніше написали свої граматичні праці П. Паславський та Т. Глинський, але рукопис першого згорів, а другий теж не зміг довести свою працю до логічного завершення (його граматику опублікував аж М. Возняк на початку XX століття). Ми вже мали можливість ознайомитися з граматикою Михайла Лучкая, що вийшла у Закарпатті в 1830 році, з граматикою української мови (німецькомовною) Йосифа Левицького, що вийшла

[1] Див.: *Возняк М.* Студії... — T.XCIV. — С. 161.

з друку в 1834 році. У 30–40-х роках XIX ст. були написані також граматики Кирила Блонського, Антона Добрянського, Івана Жуківського, Луки Слугоцького, Івана Малицького, Гаврила Паславського, Миколи Щербановського, Володимира Піхлєра тощо, які в основному були тільки в рукописному варіанті. У 1846 році, як уже про це йшлося, побачили світ польськомовна граматика Йосифа Лозинського, у 1845-му — граматика Івана Вагилевича, а в 1849-му — граматика Якова Головацького. Того ж року вийшла уже „україномовна" граматика української мови Й. Левицького (перевидана в 1850 році), що була побудована у формі питань та відповідей, яка теж нами коротко описана. Усі ці граматики, хоч і називалися граматиками „руского языка", були досить далекими від народної мови і писані або чужими мовами, або книжною мовою, що більше нагадувала церковнослов'янську, ніж народну. Аналіз окремих із цих граматик подає М. Возняк[1].

На відміну від попередніх граматик книга М. Осадци грунтувалася на народній мові, була написана українською мовою, хоча термінологія в основному була „традиційно" російською. Зважаючи на запевнення видавців, що вони „держалися второго изданя", яке „теперь загально употребляєся" в гімназіях і школах Галичини, що вони робили лише деякі незначні зміни і що обидва ці видання без найменшої „трудности" можна використовувати одночасно, зробимо короткий огляд саме цього, третього видання. Граматика[2] має чотири частини: Перша частина — „О звукословію", друга — „О видословію", третя — „О словообразованю", четверта — „О словосочиненю". У додатку розглянуті питання правопису і „стихотвореня".

Перша частина подає на початку таблицю з кирилицькою та „гражданською" азбукою, а далі характеристику голосних (самогласних) та приголосних (согласних) звуків.

---

[1] *Возняк М.* Студії.... — Т. XCI. — С. 126–150; Т. XCIV. — С. 107–129.

[2] Див.: *Дра Михайла Осадцы* Граматика руского языка. Третье изданье, пересмотрене О. Лепкимъ и И. Онышкевичомъ. — Во Львовѣ, 1876. — 239 с. Далі — *Осадца М.* Граматика руского языка.

Можливо, що М. Осадца подає класифікацію і характеристику голосних та приголосних за Міклошичем, і ця характеристика не завжди слушна. Так, голосні він ділить на головні (***а, и, у***) і похідні (***е, о, ы***), чисті (тверді) і „смягчени“ (йотовані), а приголосні за способом творення на німі (проривні) ***п, б, т, д, к*** і „півсамогласні“ (***в, ф, з, с, г, х, й, л, р, м, н***); з огляду на „орудія“ мови — на губні, язичні, піднебінний ***й*** та гортанні (***г, к, х***); з огляду на склад –„поєдинчі“ (тверді) і зложені (м’які), які подає разом із ***ь***: ***ць, ть, дь*** і т.д., а також ***дз, ц, дж, ч, ж, ш*** та ***щ***. Приголосний ***дз*** у нього складається з ***дс, дж*** — з ***дзј***, ***ш*** — із ***сх*** і под. Далі він ділить приголосні на звучні (дзвінкі) та беззвучні, на тверді і м’які тощо.[1]

М. Осадца правильно зазначає, що українська мова не любить „зачинати слова“ чистою голосною, тому звук ***а*** є в небагатьох словах (*або, але, ажь, ай*), а в інших „прибирає“ придих ***й*** або ***г***: *ягня — agnus, гармата — armata, Ганна, яблуко — apfel*.

Цікаво те, що М. Осадца не тільки констатує факт, але й рекомендує, як треба говорити й писати правильно. Так, він зазначає, що в деяких „сторонах“ у галицькім наріччі після шиплячих вимовляють ***є*** на місці ***а(я)***: *жєль, чєсъ, шєпка, щєсте* і так само після інших приголосних (*пєть, пєный, рєсный*), але тут „говорити и писати належить *жаль, шапка, щастя, пять, рясный*“.

Шкода, що автор граматики подає двоякий правопис фонеми /і/. Отже, ***і*** він традиційно пише лише перед наступним голосним (напр., *нарѣчіє*), а в усіх інших випадках уживає ***и***, зазначаючи, що ця буква „має двоякий звук“ — на початку слова і перед голосними як ***і***, а між приголосними як ***ы***.Добре те, що він подає усі випадки вживання того чи іншого голосного. Так, про ***и*** він пише „що в деяких словах він може появлятися на початку, а в інших навпаки зникає (*иржа, ильняний, ильви — грати, гра, голка*)“[2].

Щодо голосного /у/, то він теж має на початку приставний (*вуж, вудило, вухо*), часто змінюється на ***в*** (*вже, вмер*), у деяких

[1] Див.: *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 5–8.
[2] Там само. — С. 10.

говірках переходить на ***в*** в орудному відмінку однини — *руковъ, душевъ.* М. Осадца, однак, не має рації, заперечуючи вживання ***у*** в словах *усе, усюди, усякий,* а також стверджуючи, що ***у*** чергується з ***ы***: *бути — быти, глубоко — глыбоко*.

На відміну від інших авторів, М. Осадца чітко визначив походження і вживання голосних *е, о,* зазначаючи, що в українській мові розрізняють трояке ***е*** та ***о*** – корінне, таке, що відповідає старослов'янським ***ь,ъ*** (новоутворені), та вставне (*огонь, угол, вѣтер, сестер*), наводить усі випадки переходу етимологічного ***е*** в ***ѣ*** *(неслъ — нѣсъ, везлъ — вѣзъ)*, етимологічного ***о*** в ***і*** (*бôль, вôлъ, кôлъ, нôчь*), навівши понад 10 правил цього чергування і цілий ряд винятків. Треба віддати належне авторові, що він досить кваліфіковано визначив усі випадки чергування ***о, е*** з ***і*** та відсутності цього чергування, не визначаючи, однак, причин, що викликали цю зміну, тобто занепад зредукованих ***ъ*** і ***ь***[1].

М. Осадца досить кваліфіковано висвітлює питання про уподібнення голосних, а точніше, про їх акомодацію, пристосування до приголосного, про явище роззіву і шляхи його ліквідації. Він уважає, що для уникнення роззіву використовуються приголосні ***й, в, н, д, г,*** наводить численні приклади. Автор, однак, не всюди чітко відчуває, де слід поставити межу між вузько говірковими формами та формами широко використовуваними.

У книжці достатньо повно проілюстровано різноманітні „степенованя" (чергування) голосних (***е//о*** — *брести–бродити, речи–пророк;* ***е//ѣ*** — *печи–випѣкати;* ***и//ѣ*** — *высѣти–повѣсити;* ***и//ôй*** — *бити–бôй, гнити–гнôй;* ***о//а*** — *мочити–мачати;* ***ы//ôв*** — *рыти–рôвъ;* ***ѣ//а*** — *лѣзти–лазити;* ***я//у*** — *трясти–трусъ*). Автор наводить ряд прикладів, які не були характерні для народної мови, а існували тільки у „книжній", тобто в мові москвофілів. Так, він пише, що в мові деякі голосні „ослаблюються", зокрема ***и*** „слабне на ***ь***" (*житье, писанье* зам. *житіе, писаніе, бити–бью, пити–пью,* нібито зам. *бію, пію, кровью, ночью* — зам. *кровію,*

[1] Див.: *Осадца М*. Граматика руского языка. — С. 12–16.

ночію і под). Насправді ж тут ***і*** не змінилося на ***ь***, бо такої голосної фонеми в мові вже не було. Тут відбувся просто занепад т.зв. зредукованого ***і.***

У розділі (§) про „викидання і вкидання“ голосних автор правильно визначає випадки випадіння секундарних /о, /е/, скорочення дієслів *имати, єсмь,* стягнення форм типу *знає* на *зна,* займенникових форм (*моєму–мому*) тощо. Але поряд із цими очевидними речами він наводить і надумані, вважаючи, що в усіх іменниках колишнього ***-jŏ***-основи після ***ь*** чи ***j*** був ще ***ъ***, який потім нібито відпав (*воджьъ>воджь, крайъ>край* і под.)[1]. В іменників із суфіксом ***-jŏ*** у праслов'янській мові, як відомо, й справді ***ŏ*** перейшов у ***ъ***, який, акомодувавшись до м'якого ***j***, перейшов пізніше у ***ь*** (**krajŏs > krajŭ > *krajъ > *krajь > краи*, **vodjŏs > vodjŭ > vodjъ > воджъ > воджь*, старослов'янське *вождь*), але, як видно, це відбувалося зовсім не так, як уявляв собі М. Осадца.

Багато уваги приділено приголосним звукам. Автор скрупульозно простежує вживання різних приголосних у різних позиціях у слові, їх спрощення чи появу, взаємозаміну, з'ясовує факти і причини їх історичного чергування. Це була й справді перша мовознавча праця, яка так всебічно і глибоко досліджувала й коментувала факти української народної мови. Тут детально розглянуті функції губних ***б, п, в, м, ф,*** передньоязикових ***д, т, з, с, ц, л, н,*** „гортанных“ ***г, к, х,*** піднебінного ***j***, описані випадки дисиміляції та асиміляції приголосних, факти регулярних і нерегулярних альтернацій (*кто–хто, крест–хрест, коругов–хоругов, колихати–колисати, прохати–просити, волохатий–волосатий, корчма–коршма, сватьба–свадьба, осьде–озьде* і под). Автор подекуди не має рації, подаючи зразки галицької вимови. Так, він подає приклади оглушеного ***в*** у словах типу *фпасти, фторий,* оглушення інших дзвінких приголосних перед глухими (*глаткій, лошка, гупка*), що не було характерним для мовлення галичан (можливо, лише за незначними винятками), а відбивало властивості польської та ро-

[1] Див.: *Осадца М*. Граматика руского языка. — С. 23.

сійської вимови. Треба віддати належне авторові, що він тут же дає й рекомендації до правопису, тобто зазначає, у яких випадках фонетичні процеси (наприклад, асиміляція) відбуваються на письмі, а в яких спостерігаються тільки у вимові.

М. Осадца розглядає детально випадки подвоєння приголосних, подає рекомендації щодо написання іншомовних слів з подвійними приголосними (треба писати з одним — *Ема, кляса, професоръ*), наводить приклади метатези (*коноплѣ–колопнѣ, говорити–вогорити, криниця–кирниця*), відпадіння і стягнення звуків, лексикалізації різних словосполучень (*бôгме, майбоже* — помагай Боже, *спасибô, хло* замість хлопе, *бра* зам. брате) та інше[1]. Звичайно, тут не охоплені поясненнями всі фонетичні явища і процеси української мови, але те, що описано, зроблено сумлінно, кваліфіковано, відповідає дійсному станові речей і цілком може бути застосоване в сучасних посібниках із фонетики.

„Втора часть“ присвячена „видословію“, тобто формозмінам частин мови. М. Осадца визначає дев’ять частин мови (крім частки як такої), згрупувавши їх у три розряди: „имя, глаголъ и частицѣ“. „Видословіє“ ділиться на три розділи: „склоненіє, спряженіє і науку про „частицѣ“.

Іменники поділяються на „животни і неживотни“, на смислові (конкретні) та ôтвлечени“ (абстрактні), які ми собі лише в „умѣ представляємъ“; на власні і спільні (апелятиви); спільні (загальні) поділяються на одиничні, збірні і „сплошніи“, тобто речовинні (*сыръ, масло, мука*), на „уменьшительніи“, „увеличительніи“ і „глагольніи“ (типу *писаньє, шитьє*), на іменники, що уживаються тільки в однині, і множинні іменники.

Автор подає поділ іменників на відміни, зразки їх відмінювання. Першу відміну у нього становлять іменники чоловічого роду на **ъ** та **ь**, тобто на тверду та м’яку основу.

М. Осадца довільно, на свій розсуд ділить іменники на відміни. Так, до другої відміни він відносить іменники середнього

[1] Див.: *Осадца М*. Граматика руского языка.— С. 35–37.

роду, до третьої — іменники жіночого, до четвертої — традиційно іменники жіночого роду колишньої **ĭ-**основ типу *кость*. До речі, і в однині, і в множині він залишив навіть староукраїнські парадигми. У п'яту відміну він залучив іменники з колишньою основою на приголосний та на ū-основ. Традиційно він залучив сюди й іменники з колишнім s-основ типу *небо*, хоч на той час у народній мові іменники цієї групи, без сумніву, уніфікували свою відмінкову парадигму з іменниками на о-основ типу *село*[1].

„Мѣстоименя" М.Осадца ділить на "существительни и прилагательни", тобто за сучасною термінологією — на узагальнено-предметні та узагальнено-якісні, які, в свою чергу, ділить на 8 розрядів (крім заперечних), подає зразки їх відмінювання. Поряд із формами, які автор рекомендує вживати як літературні, він наводить також форми, які використовуються в „украиньскôмъ" (*кожный, кожного, мойго, твойго, свойго* тощо) чи в "галицкôмъ" наріччі (напр., *мновъ, тобовъ* і под.). Не зрозуміло, чому М.Осадца подає серед займенників раптом відмінювання числівника *два, дві, двой, обой* (*двоя, двоє — двоимъ, обоимъ* і под.)[2]. Крім того, треба зазначити, автор і тут не зміг чи не вважає за потрібне відсепарувати власне українські займенники від церковнослов'янських чи російських, подаючи серед вказівних займенники *овъ, ова, ово (овый, овая, овоє), онъ, она, оно (оный, оная, оноє), инъ, ина, ино* тощо.

Прикметники[3] в М. Осадци є лише „ячественніи або властивіи", що вказують на „суть особы або вещи", та „посѣдательни", тобто присвійні. За морфологічною будовою прикметники є „усѣчени" (короткі) і повні. Наведено багато прикладів з поетичних творів, де вживаються короткі прикметники. У жіночому, середньому родах та в множині автор віддає перевагу нестягненим формам, знову схиляючись, таким чином, перед старими книжними формами. Це видно й з того, що за старим зразком він по-

[1] Див. *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 44–66.
[2] Там само. — С. 71, 74.
[3] Там само. — С. 77–80.

дає ряд прикметників, утворених нульовим суфіксом типу *козлій, рыбій*, *коровій, гусій, песій*, *птичій, лисій* і под., які в народній мові, звичайно, не вживалися.

Наведені і зразки відмінювання прикметників, але й тут відчутний вплив чужих мов, зокрема польської. Так, автор рекомендує відмінювати „чужи“ імена Горацій, Константій, Ґете за зразком прикметникової парадигми, як їх відмінюють у польській мові (*Ґете-го, Ґете-му* і т.д.)[1].

Числівники М. Осадца ділить на „основни, рядовіи, собирательни, умножительни, кротніи, дрôбніи“. Виділяються також числівники „опредѣлени та неопредѣлени“ (*много, кôлька, кождый, жаденъ*). Автор подає перелік числівників, їх традиційне буквене позначення, історію становлення складних числівників. „Умножительни“ числівники — це *одинакій, двоякій, троякій, четверакій, десятиракій, сторакій* (такі ж наводив і Й. Левицький — „*десятиракій горох*“), а „*кротніи*“ — це *двакротъ, трикротъ, стокротъ*. Серед них подає також прислівники *стократно, двичи, тричи.* До „дрôбнихъ“ відносить лексеми *пôвтора, пôвтретя, пôвпята,* а також явні іменники *половина, треть, третина, чверть, четверть, четвертина, осмина, осмуха*[2].

Учений наводить і інші слова, що позначають число „недокладно“, зокрема іменники на позначення міри, ваги, часу — *копа*, *мандель, сотнарь*, *фунтъ, лутъ, сяжень, локоть, стопа, цаль, корець, гарнець, громада, гурма*, *кавалок, множество, тьма*; „прилагательни“ *весь, вся, все, кождый, всякій, ніякій, гдекотрый, малокотрый*; прислівники *досыть, много, богато, цимало*, *гдещо, кôлька, тôлько*[3].

Зразки відмінювання числівників М. Осадца подав ще разом з іменниками, зазначаючи, що „Имена числительни основни: *пять, шѣсть, сѣмь, ôсмь, девять, десять* суть властиво имена существительни, и склоняютъ ся по образцю *кость*. Так само

---

[1] Див. *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 80.

[2] Там само. — С. 83

[3] Там само. — С. 83.

склоняютъ ся всѣ зложени числа: *одинацять, дванацять* и т.д. ажь до *тысячи*“[1].

Видно, що в час М. Осадци числівник ще не був „вистояний“, викристалізований як частина мови, тому й помітна така строкатість у його класифікації і трактуванні. То він називає числівники іменниками і відмінює їх серед іменників (за старослов’янською традицією), то іменники показує серед числівників. Є в нього і явно надумані форми, які навряд чи десь уживалися серед галичан. Так, слово *пôвтора* має форми: у родовому *пôвтора*, давальному *пôвтору*, орудному *пôвторимъ*, у місцевому *пôвторѣ*, а в жіночому роді відповідно *пôвторы, пôвторѣ, пôвтору, пôвторою, пôвторѣ*. Аналогічну парадигму автор подає і для *пôвтретя,* причому наводить його навіть у кличному відмінку[2].

Багато уваги і місця вділено дієслову та науці „о спряженю“. Отже, дієслово (глаголъ) виражає „дѣйство або состоянье особы або вещи“, змінює свої форми за родами, часами, способами, особами та числами.

Виділяються два роди дієслів: „дѣйствительный“ (genus aktivum) і „страдательный“ (passivum). Дієслова дійсного роду (тобто стану) діляться на перехідні і неперехідні (наводяться їх приклади). Щодо „страдательного“ роду, тут М.Осадца наводить пасивні дієприкметники (*Сынъ єсть* ***любленый*** *ôтъ ôтця; Кôнь був* ***битий*** *ôтъ слуги; Пильний ученикъ буває ôтъ учителя* ***хвалений***).

Автор книги показує дієслово в різних часових формах (усі ті, що й у сучасній українській мові), у трьох способах („изъявительный, повелительный та условный“).

Дієслівні імена — це інфінітив („видъ неопредѣленый“) та дієприкметники, які в дійсному стані є теперішнього часу і минулого (*хвалячій–хвалившій*). Наводить він традиційно й дієприкметники на *–лъ, -ла, -ло: читавъ, читала, читало*, а також пасивні

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 61.

[2] Там само. — С. 84.

дієприкметники теперішнього часу типу *ведомъ, ведома, ведомо*, зазначаючи, що начебто їх уживають „гдекотри“ галицькі письменники[1]. Їх уживали, звичайно, але лише ті, що віддавали перевагу російсько-церковнослов’янській мові. З народною ж мовою такі форми уже тоді нічого спільного не мали.

Далі автор детально описує дієвідмінювання, особові закінчення різних дієслів у теперішньому часі та в наказовому способі, відмінності між ними. Добре, що він підкреслює окремо галицькі та „українські“ форми, приводячи при цьому приклади з Метлинського, Котляревського, Шевченка тощо. Багато прикладів М. Осадца наводить із фольклору (*Не хвалися мудрый мудростію, анѣ сильный силою; Не грай кôтка съ песикомъ* і под.).

Як і автори попередніх граматик, М. Осадца звернув увагу й на демінутивні дієслова-інфінітиви, зазначивши, що вони вживаються переважно в дитячому мовленні (*ѣстки, спатки, ходитки, спаточки, ходиточки, ѣстоньки, спатоньки, ходитоньки, летѣтоньки, люліонки*). Він правильно зазначає, що інфінітиви мають „окôнченье“ **-ти,** хоча в „украиньскôмъ“ наріччі можуть виступати й скорочені форми на **-ть**, які з наступним **-ся** вимовляються як *бояцьця, жениццяя, возицця* тощо.

Багато уваги приділяє вчений дієприкметникам, наводячи всі їх види, які були в старослов’янській та російській мовах. І хоч він зазначав на с. 87, що пасивні дієприкметники теперішнього часу типу *вѐдомъ* уживаються в творах деяких галицьких письменників, тут він уже правильно зазначає, що ці дієприкметники в нинішній „Рущині“ значення дієприкметників не мають[2].

Розглядаючи поділ дієслів на „спряженя“, М. Осадца паралельно з терміном *пень* уживає термін *корінь*. Однак, на відміну від інших авторів, під терміном *пень* він розуміє основу дієслова, а термін *корінь* уживає в сучасному значенні.

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 87.

[2] Там само. — С. 91.

Класифікація дієслів за особовими формами в Осадци дуже детальна. Так, лише дієслова з інфінітивною основою на приголосний він ділить аж на сім розрядів, скрупульозно описуючи особливості кожного з них. Правда, він не завжди і не в усьому має рацію. Так, ідучи, очевидно, за російськими чи старослов'янськими граматиками, він зазначав, що форми типу *печу, стережу* помилкові, а правильні *пеку, стерегу* (вони дійсно історично правильні, але в українському мовленні здавна уживалися форми з аналогійним шиплячим типу *печу, стережу*), наводить якусь надуману парадигму дієслова *полоти (полову, половеш, полове*, у наказовому способі — *полови* тощо), хоч паралельно наводить форми *полю, полеш, поле*[1].

Поділу дієслів на дієвідміни в сучасному розумінні в М. Осадци немає, він ділить їх лише на „ôтдѣли". Отож перший відділ об'єднував сім розрядів дієслів з інфінітивною основою на приголосний, другий відділ — це дієслова з основою на **-ну** (*гаснути, глухнути, гибнути*). З усього видно, що автор дуже уважно й скрупульозно підбирав ілюстративний матеріал, бо навів тут аж 54 дієслова із цим суфіксом, у т.ч. й із творів східноукраїнських письменників.

До третього відділу належать дієслова з інфінітивною основою на **-ѣ** (*багатѣти, старѣти, слабѣти*), у яких цей ять зберігається при дієвідмінюванні; основи на **-ѣ**, який в основі теперішнього часу переходить в **-и**: *сидѣти — сидиш, горѣти — гориш* тощо, а також дієслова, у яких після шиплячого виступає **-а**: *кричати, лежати, бѣжати* (але й *бажати*!) До IV відділу вчений залучив дієслова з інфінітивною основою на **-и** (*валити, палити, молити*), до V — з основою на **-а** не після шиплячих (*думати, грати, купати*) та ряд інших підгруп дієслів (за сучасною класифікацією — дієслова III класу, що мали в основі теперішнього часу **je**). Сюди ж він відносить і групу дієслів першого класу (з темою **-е**)

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 99.

типу *ждати, ссати, брати*. До VI відділу належать дієслова на **ова**- (*вѣровати, дяковати, зимовати).*

Ми не наводимо тут детально всіх розрядів, які виділяє М. Осадца, але видно, що він у своїй класифікації пішов не за особовими закінченнями дієслів, а за структурною будовою основи інфінітива та основи теперішнього часу. Тому у нього в одному розряді, не кажучи вже про „відділи“, могли опинитися дієслова різних дієвідмін (наприклад, *бажати* і *кричати, лежати*).

Варто ще раз наголосити, що автор книги дає дуже детальні „уваги“ до кожної групи чи навіть до окремих дієслів, історичні довідки та коментарі.

Із детальними поясненнями подано також дієвідмінювання дієслів „безъ буквы звязковои“, тобто атематичних, зокрема дієслова *бути* в різних його видах.

Окремий розділ розглядає творення „зложенихъ временъ“. Минулий час М. Осадца трактує тільки як складену форму, що утворюється з „причастія минувшого времени“ на *въ, ла, ло* і форм теперішнього часу допоміжного дієслова *єсмь*. Він мав усі підстави вважати так, оскільки в Галичині форми минулого часу типу *бувъ-ємъ, бувъ-єсь, були-смо, були-сте* були звичними, звичайними, тим більше, що вони підтримувалися сусідньою польською мовою, у якій подібні форми й нині є нормативними. Правда, М. Осадца наводить і паралельні форми, у яких уже замість залишка дієслова *бути (-ємъ, -єсь, -смо, -сте*) уживається особовий займенник *я, ти, він* і т.д., як це є в сучасній українській літературній мові.

У цьому ж розділі описані форми давноминулого, майбутнього часу, умовного способу дієслів. Під кінець зроблений перегляд „страдательного спряженя“, де автор подає структури типу *буваю хвалений, був хвалений, буду хвалений*, вважаючи, що це пасивні форми дійсного способу теперішнього, минулого і майбутнього часу. Так само, змінюючи лише дієслово *бути,* він наводить нібито наказовий (*будь хвалений*) та умовний (*бувъ бимь хвалений*) спосіб, а також поєднання цього дієприкметника з інфінітивом,

активними дієприкметниками, створюючи штучно якісь ніби пасивні форми.

Окремий розділ у книзі називається „Наука о частицяхъ“. Частицями він називає „нарѣчіе, предлогъ, союзъ и чувственникъ“.

Прислівник, як правильно зазначає автор, уживається при дієсловах та прикметниках для „близшого“ позначення дії або якості. Подає М. Осадца десять розрядів прислівників (часу, місця, способу, а також такі, що означають заперечення, запевнення, обмеження і т.под).

Зроблений досить детальний огляд прийменників, їх уживання (керування) певними відмінками, визначено аж одинадцять розрядів сполучників. Так, крім єднальних, розділових та протиставних, М. Осадца виділяє ще „порôвнательни“, „объяснительни“ (*що, будьто, якобы, позаякъ*), часові, причинні, „заключительни“ (*и такъ, тому то, такъ що* і под.), „намѣрительни“ (*щобы, абы, жебы*), умовні та допустові.

„Чувственникъ“ (вигук) має 8 розрядів і виражає: *здивування (а, ахъ, о, овъ, ба, ого*), незадоволення (*ей, ехъ, ать, иги, предчь, вонъ*), боязнь (*ой, ох*), печаль, радість, погрозу і заборону, заохоту (*гей, ну, нуже, цыть, ша*)[1] тощо.

Третя частина книжки має назву „О словообразованю“[2]. Учений зазначає, що кожне слово має пень та закінчення, а в пні виділяється корінь як „найпоєдинчша“ частина слова. Автор зазначає, що в українській мові є близько 1000 коренів і серед них виділяються корені дієслівні та чомусь „мѣстоименніи“. Від перших утворюються іменники, прикметники, числівники (!) і дієслова, а від других — займенники, прислівники, прийменники, сполучники та вигуки.

Автор робить детальний перелік дієслівних та займенникових коренів, які служать базою для творення різноманітних частин мови. Ще довшим тут є перелік суфіксів, за допомогою яких

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 133.
[2] Там само. — С. 134.

творяться слова. Автор їх називає „окôнченье“ і кожному з них присвячує спеціальний, окремий параграф. Треба зазначити, що він не завжди правильно визначає морфеми. Так, нібито суфіксом **-тъ** утворюються слова *совѣтъ, молотъ, перстъ, лѣто*, *золото, свита, кислота, повнота, пустота*, а також *зять, тесть, грубôсть*, *радôсть* тощо. При визначенні формантів, за допомогою яких творяться слова, М. Осадца робить історичні коментарі і пояснення, що свідчить про його глибокі знання мови і велику старанність у нагромадженні та інтерпретації матеріалу. У цьому розділі він навів сотні суфіксів, що виступають у тих чи інших групах лексики.

У розділі про словотвір М. Осадца виділяє окремо питання про ступені порівняння прикметників[1], але залучає сюди й прикметники з демінутивними суфіксами типу *бѣленькій, зеленѣсенькій,* а також з іншими морфемами (*затѣсний, прикороткій, всечестный*) тощо.

Спеціальний розділ присвячено іменам „уменшительнымъ“[2], де наведено основні суфікси для творення демінутивних іменників та прикметників (*-енька, -енько***,** *-онька, -онько, -ячко, -ніо, -уня, -уніо, -уся,-ця* тощо), наведені й основні способи творення дієслів[3]. Основні суфікси, що творять дієслова, — це суфікси -**ну-**, **-ѣ-**, **-и-**, **-а-**, **-ова**-. Учений дуже уважно й ретельно простежив усі морфонологічні зміни, що відбуваються в дієслівних основах у процесі творення тих чи інших дієслівних форм.

Здійснений короткий огляд творення прислівників, прийменників та сполучників[4]. Однак тут теж змішані докупи форми чисто народні з формами книжними, тобто російсько-старослов’янськими. Так, серед прислівників він наводить поряд варіанти, що належать до різних сфер мовлення, наприклад: *туды, туда, тудою; никуды, никуда; всегда, иногда, тогда, когда;*

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — 158–160.
[2] Там само. — С. 160–161.
[3] Там само. — С. 162–166.
[4] Там само. — С. 167–169.

весьде, где, осьде; сякъ, овакъ, инакъ; больми, весьма, вельми та інші. Наведений тут і цілий ряд прислівників, утворених від інших частин мови (відіменникові, відприкметникові, віддієслівні тощо).

Прийменники та сполучники, перелічені в книзі, теж наведені впереміш. Поряд з українськими тут подані й такі: *близъ, вмѣсто, внутрь, окрестъ, подлѣ, ведля; да, єжели, если, либо, понеже, сперва, во первыхъ, въ прочемъ, якобы* та інші.

Завершується розділ про словотвір невеличким оглядом способів творення складних слів[1]. Поряд зі складними словами М. Осадца подає й лексеми, утворені префіксальним способом („через доданье предлогôвъ такъ ôтдѣльныхъ якъ и неôтдѣльныхъ") типу: *заѣздъ, описъ, память, прадѣдъ, пасѣка, прикладъ, перевôзъ; прекрасный, дотепный, выгôдный; додати, написати, неладъ, нероба* і под., хоча не всі із наведених лексем утворені власне префіксальним способом (наприклад, слова *заѣздъ, перевôзъ, описъ, выгôдный* і подібні утворені від префіксальних дієслів *заїздити, перевозити, описувати*, іменника *вигода* тощо).

Розділові „О словосочиненю" (синтаксисові) М. Осадца присвятив аж 50 сторінок[2]. Речення автор ділить на „положеня поєдинчи" і „положеня зложени". Речення, яке складається лише з підмета і присудка, називається „нагимъ". Речення, у якому є другорядні члени („придаток" — означення, „доповненьє" — додаток та „нарѣчевоє опредѣленьє" — обставина), називається розвитим або розширеним. Автор наводить приклади вираження підмета та присудка, випадки опускання підмета, тобто односкладні речення, але не класифікуючи і не визначаючи їх як таких.

Наводить автор і основні способи вираження другорядних членів речення. Так, у ролі означення виступає, як звичайно, прикметник, а також числівник та дієприкметник. Неузгоджене означення виражається родовим відмінком іменника без прийменника

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 160–170.
[2] Там само. — С. 170–220.

або з ним (*Лучѣ сонця* огрѣвають; *Любовь къ отчинѣ; Хустка до носа*). Інших видів неузгодженого означення не наводить. Серед додатків, у ролі яких виступають іменники, наводить також начебто додаток, виражений інфінітивом, який насправді з погляду сучасної граматики є частиною складеного дієслівного присудка (Голодний *хоче їсти*; Лѣнивий *не хоче робити*).

Серед прикладів на вираження обставини М. Осадца теж наводить не завжди вдалі. Так, обставина причини поряд з іншими відповідає нібито на питання чим? з чого? та інші, на які відповідає додаток, і це підтверджено прикладами: Рôльник *оре плугом*; Урѣзався *бритвою*; Сей *перстень зроблений з чистого золота* і подібні[1].

Багато уваги М. Осадца приділив питанням узгодження присудка з підметом[2], подаючи різні приклади, які, правда, з погляду сучасного синтаксису не завжди можна вважати нормативними (напр. *Тато ѣдуть* до Львова; *Панъ отець будуть ласкави* і под.). Широко й детально подає автор книги „науку о управленю“, тобто „науку“ про синтаксис відмінків, зазначаючи, що називний та кличний відмінки є прямими, незалежними, а всі інші — „укосними“, „зависимими“. Родовий відмінок, наприклад, описаний аж на сімох сторінках. Досить детально проаналізовані й інші відмінки.

Не маючи можливості зупинитися на детальному огляді, зауважимо тільки те, що М. Осадца не завжди міг розібратися у величезному матеріалі, який він мав у своєму розпорядженні, тому в нього можна знайти чимало неточностей, помилок. Так, зазначаючи, що „Предложный падежь употребляє ся всегда съ предлогами“, приводить приклад не з іменником, а з прислівником (*Кракала ворона, якъ горѣ летіла...*), тут же чомусь знову веде мову про займенники, прикметники та числівники, описує знову граматичі категорії дієслова („О родѣ глаголôвъ“,

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 174–176.

[2] Там само. — С. 176–180.

„О глаголахъ несовершенныхъ та совершенныхъ“, „О лицяхъ глагола“, „О временахъ“, „О способахъ“, „О именахъ глагольныхъ“, „О формѣ страдательнôй“[1], хоч про ці питання йшла мова у розділі „Наука о спряженю“.

Описані й складні речення. Якщо таке речення складається лише з двох „поєдинчихъ“, то називається „поєдинчозложенымъ“. Якщо ж воно складається з кількох речень, то називається „многокротнымъ“. Члени складного речення „стоять“ до себе у відношенні рівнорядному або підрядному. До рівнорядних він відносить і безсполучникові речення з однотипними частинами. Поряд із реченнями, поєднаними сполучниками чисто сурядними, тобто „соединительными“, „объяснительными“, „противительными“, „роздѣлительными“, М. Осадца наводить також речення зі сполучниками причини (*Не забувай на смерть, бо она о тобѣ певно не забуде)*[2].

Автор зазначає, що до головних „положень“ належать також „положеня втручени або межиметни“, які вставляються всередину (Любѣть ворогôвъ вашихъ, *каже письмо святоє*, добре имъ творѣтъ и благословѣтъ ихъ).

Складнопідрядні речення, за М. Осадцею, мають різні типи підрядних. Це „положеня ôтносительни“ (*Кто оре і сѣе, той ся надѣє; Не все золото, що ся світить*); „положеня высказуючіи и вопросительніи“ (*Знає Богъ з неба, що кому треба; Звѣстно, що земля кружить около соньця; Добрый жнець не питає, чи широкій загонець* і под.); „заключительни“ (*Нашь сусѣдъ такъ єсть честный, що всѣ загально єго любятъ*); „порôвнательни“ (*Якъ кто дбає, такъ и має; Кôлько заслуги, тôлько буде и заплаты*); „временни“ *(Коли тревога, тогды до Бога, а по тревозѣ забувъ о Бозѣ*; *Нѣмъ соньце зôйде, роса очи выѣсть*); „причинніи, винословни“ (*Не будь солодкій, бо тя злижутъ; не будь гôркій, бо тя сплюютъ*); „намѣрительни“ (*На тоє курка гребе, абы шо*

---

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 195–204.

[2] Там само. — С. 206.

выгребла); „условни“ (*Якъ буду здоровъ, прійду до тебе*); „допустительни“ (*Нашь сусѣдъ, хотяй убогій, еднакожь честный*)[1].

Такі типи підрядних речень наводить М. Осадца. Окремі з них він ділить на підтипи, інколи сплутує одні з одними, але в більшості випадків його визначення речень є цілком доцільними і влучними, збігаються із сучасною класифікацією підрядних речень.

„Многократніи“ речення (речення з кількома підрядними) М. Осадца ділить на такі, в яких „побочніи положеня“ залежать безпосередньо від головного і які відносно себе є „рôвнорядними“(сурядними), та на речення з послідовною підрядністю.

Описує М. Осадца й період, правильно зазначаючи, що період складається з двох частин, перша з яких виражає „мысль пôдрядну, приготовительну“, а друга виражає головну думку. Періоди, на думку вченого, є дво-, три- і багаточленні. Для ілюстрації останнього він навів поезію М.Шашкевича: *Сполошишь ми долю и проженешь щастьє, день ми спуморочишь и свѣтъ ми западе, нуждою мя ударишь и нашлешь ми злидни, свѣт ми спустѣє и име вороговати, зныдѣє радôсть и плачь мя огорне, туга ми ранкомъ и вечером журба, и нôчь ми не сонна и горюваньє съ соньцем, вырвешь ми очи и душу ми вырвешь: а не возьмешь милости и вѣры не возьмешь, а не выдрешь любве и вѣры не выдрешь, бо руске ми сердце та и вѣра руска.* Ця структура дійсно має дві складові частини, але перша зовсім не виражає „мысль пôдрядну, приготовительну“, а являє собою набір сурядних речень, пов’язаних між собою сурядним та безполучниковим зв’язком.

Автор подає різноманітні речення з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами, називаючи їх „положенями скороченими“. Тут він знову виділяє речення відносні, „высказуючі“ (з’ясувальні), „намѣрительни“, речення часу, причини, умо-

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 207–214.

ви тощо. Наприклад, речення „*Не маючи книжки, не мôгъ ємъ задачѣ докінчити*“ він відносить до речень причини і т.под.[1]

М. Осадца приділив увагу й розміщенню слів у реченні. Порядок слів у реченні є звичайний (прямий) і „переставный“ (зворотний). Тут перелічені й проілюстровані різні випадки зміни прямого порядку слів[2].

Цікавим є розділ „О правописи“. На відміну від усіх попередніх граматик, граматика М. Осадца ставить на перше місце „выговоръ“, а потім уже етимологію. Автор пише, що слова треба так писати, як вони правильно вимовляються, але при тім треба „уважати“, щоб корінь слова не „затирався“.

Не можна стверджувати, що М. Осадца вивільнився від попередніх правописних засад. Так, він традиційно використовує для позначення фонеми /і/ букви **и** та **і** . Останню він уживає, як це було і в попередніх граматиках, тільки перед наступною літерою на позначення голосної фонеми, а в усіх інших випадках пише літеру **и**, яку пропонує читати то як **і**, то як **ы**. Він навіть засуджує тих, хто в іншомовних словах пише **і**, застерігаючи, що його можна писати тільки перед „самогласною“ та перед **й**. Різні літери — **і** або **и** — він пропонує писати і в слові *мир*, вважаючи, що *міръ* (світ) має іншу етимологію, ніж *миръ* (спокій).

На місці етимологічного **е** у закритому складі М. Осадца пропонує писати **ѣ** (*мѣдъ, лѣдъ, сѣмъ*), а на місці етимологічного **о** пише, віддаючи данину етимологічному принципові, **ô** (**о** з „дашком“). Широке **ы** М. Осадца пропонує писати лише в тих випадках, коли воно вимовляється в інших слов’янських мовах, наприклад, у польській (*мыло*, бо *mydło*, *рыба*, бо *ryba*). Тут він наводить аж вісім правил, які регламентують написання **ы**[3]**.**

Визначені правила для написання **ъ** та **ь**. Букву **ъ** М. Осадца пише завжди у кінці слів після твердих приголосних та після префіксів: *зъявиско, ôтъѣхати* тощо, а **ь** пише після м’яких при-

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 216–218.
[2] Там само. — С. 219–220.
[3] Там само. — С. 222–223.

голосних. Автор пропонує писати його також після шиплячих, віддаючи данину традиції, хоч сам зазначає, що шиплячі вимовляються твердо. Пишеться **ь**, за М. Осадцею, також в орудному відмінку в іменниках третьої відміни типу *сôлью, нôчью*, а також в іменниках середнього роду типу *писаньє* у називному, знахідному та орудному відмінках (*писаньє,* родовий *писаня*, орудний *писаньємъ*).

М. Осадца дотримується етимології і в правописі приголосних. Він пропонує писати **ь** після губних у словах типу *любовь, церковь*, а також в атематичних дієсловах *дамь, єсмь, ѣмь*, хоч стверджує, що губні в українській мові тверді.

Автор допускає написання закінчень **-овъ, -евъ** в орудному відмінку в різних частинах мови типу *руковъ, рыбовъ*, *мновъ*, рекомендує замінити грецькі літери **ѕ, ѳ, ѯ, ѱ** українськими; колишнє складотворче **л,** а також **л̠** у дієсловах вимовляти як **в** (але писати **лъ**!); глухі приголосні перед дзвінкими вимовляти дзвінко, хоч залишати їх у письмі (*просьба, сватьба, ôтдати, осьде*); вважає, що хибно поступають ті, хто пише **ôдъ, зъ**, а не **ôтъ, съ** у словах типу *ôтдати, ôтробити*; вважає також помилковим факт подвоєння приголосного **н** у дієприкметниках (треба *благословеный, здѣланий*, *возлюбленый*). Займенник **ся** М. Осадца пропонує завжди писати окремо, „понеже оно само собою выражає понятіє" (*чешу ся*, *пытаю ся*)[1].

Окремо тут виділено питання про правила переносу частин слова з рядка в рядок. В основному вони такі ж, як і в сучасній українській мові, за винятком того, що автор дозволяє залишати одну літеру на позначення голосного в попередньому рядку (*о-бувье*, *о-битати* і под.).

М. Осадца навів дев'ять правил правопису великої букви. Поряд з іншими правилами він пропонує писати з великої букви

[1] *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 226–227.

й назви національностей (Словяне), як це й нині має місце у польській орфографії[1].

Виділений у книжці окремий розділ „О знакахъ препинаня“. М. Осадца виділяє такі розділові знаки, як „запятая“ (тут наведено п'ять правил), „точка съ запятою (середник), „двоточка“ (три правила), „точка“, „знакъ звательный (!)“, „знакъ вопросительный“, „знакъ почивательный або остановка“, тобто тире (три правила), „точки“ (...), „знакъ вносительный“ (лапки), „знакъ соединительный“ (дефіс) та „знакъ вмѣстительный“ (дужки)[2]. Функції наведених розділових знаків такі ж, як і в сучасній українській мові, хоча описані не всі випадки їх використання.

Останній розділ, як зазначалося, присвячений „стихотвореню“. Тут пояснено, що таке ямб, трохей (хорей), дактиль, амфібрахій, анапест, пеон, що являють собою рима, ритм, розмір (метр) тощо. Для ілюстрацій тут наведено поезії М. Шашкевича, М. Устияновича, І. Котляревського, Т. Шевченка, А. Метлинського, А. Могильницького, Б. Дідицького.

Безперечно, граматика М. Осадци була прогресивним явищем на початку 60-х років XIX ст. Хоч автор і дотримувався етимологічного принципу письма, він продемонстрував у своїй книзі справжню українську мову, в основному правильно й об'єктивно описав її фонетичні та граматичні особливості. Хоч сама мова викладу матеріалу носить печать книжної мови, недалеко відійшла від москвофільського язичія, книжка була світлим променем у мовному мороці, який сіяли в цей час у Галичині москвофіли. І хоч деякі питання в праці висвітлені хибно чи неповно, „Граматика рускаго языка“ Михайла Осадци внесла вагомий вклад у розвиток української літературної мови і граматичної думки в Галичині.

---

[1] *Осадца М.* Граматика рускаго языка. — С. 226–227.

[2] Там само. — С. 229–231.

Омелян Огоновський
і його наукова діяльність

Великим і невтомним діячем на ниві українського мовознавства та літературознавства, видатним ученим, письменником, громадським діячем Галицької України XIX ст. був професор Львівського університету, філолог у широкому розумінні Омелян Огоновський. Його творча діяльність була безпосередньо пов'язана зі Львівським університетом, оскільки він був уже з 1867 року (після Я. Головацького), доцентом, а пізніше (з 1870 року) професором і керівником кафедри української мови і літератури цього навчального закладу.

Учений залишив вагому наукову спадщину як у галузі мовознавства, так і в галузі літературознавства. У 1889 році він видав „Граматику руского язика для школъ середнихъ". Ця граматика мала неабияке значення для усталення граматичної термінології. Тут уже використовуються такі терміни, як іменник, прислівник, прийменник, сполучник, відміна, зв'язка, приросток, префікс, теперішній час, вищий, найвищий ступінь, йотований тощо. Названа граматика Огоновського була найповніша з тих, що виходили в західних землях України впродовж XIX ст., незважаючи на те, що була написана ще етимологічним правописом. Граматика мала такі розділи: 1. Деякі загальні замітки про руський язик і єго наріччя 2. Наука про звуки. 3. Етимологія або наука про творення слів. 4. Наука про форми слів. 5. Наука про складню, а також традиційні розділи „Про правопись" та „Про творенє стихів".

У 1883 році шкільна комісія доручила О. Огоновському написати нову граматику з тим, щоб упорядкувати, наблизити до вимови правопис (відомо, що від 1870 року в школах діяв правопис, закріплений граматикою М. Осадци), щоб ним і граматикою могли користуватися учні вищих класів гімназій. Правопис, розроблений і запропонований Огоновським, був комісією схвалений. Правда, йому тоді ще не вистачило рішучості, щоб наполягти на запровадженні фонетичного правопису.

О. Огоновський був невтомним і досить продуктивним ученим і залишив після себе багато праць, присвячених і мові, і літературі. У 1865 році він здобув ступінь доктора наук за працю про прийменники в старослов'янській та руській мовах, яка була високо оцінена Ф. Міклошичем. Пізніше він розширив цю тему і порівняв ці прийменники ще й із польськими. Тут була з'ясована етимологія слов'янських прийменників, визначені їх функції в мові. Можна ще назвати його працю „Малоруські етнографічні та літературно-історичні студії" (1886 р.), у якій учений подав відомості про поширення українців та їх мови, окремих наріч. Розвідка ця була написана німецькою мовою і таким чином знайомила науковий світ тогочасної Європи з основними ознаками української мови та її діалектів, подавала інформацію про українську літературу та народну творчість. Крім того, Огоновський здійснив переклад „Слова о полку Ігоревім", подав до нього оригінальні коментарі. Особливий резонанс була викликала його праця „Короткий погляд на історію язиків слов'янських", цінною була праця „Хрестоматія староруска". Його стараннями і з його коментарями був виданий „Кобзар" Т. Шевченка, він писав багато відгуків про творчість українських письменників, пізніше написав кількатомну (правда, не закінчив) „Історію літератури руської" та низку інших праць, писав і літературні (художні) та драматичні твори. Про його працю „Історія літератури руської" Франко писав, що „з погляду на спосіб трактування предмета і на спосіб оцінювання поодиноких явищ нашої літератури ся праця не видержує строгої критики. Але ми повинні бути вдячними Огоновському за те, що він перший з муравлиною пильністю стягнув докупи масу біографічного й історико-літературного матеріалу, задля якого його праця довго ще не стратить своєї вартості[1].

Велика заслуга Огоновського полягає також у тому, що він робив численні переклади німецьких та латинських підручників.

[1] *Франко І.* З останніх десятиліть XIX в. // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 41. — К., 1984. — С. 522.

При цьому він мусив знаходити українські відповідники і таким чином виробляв чи збагачував українську термінологію. Однак, можливо, найбільшої уваги заслуговує його мовознавча праця „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“, на характеристиці якої зупинимося трохи детальніше.

Граматика Огоновського„Studien auf dem Gebiete der rutenischen Sprache“

Написана ця граматика німецькою мовою у 1880 році. Як писав Іван Франко, який слухав лекції професора О. Огоновського, „я вважаю сю книжку його найціннішою науковою працею. Він писав її з правдивим запалом, і запал той, ту любов до предмета видно з кожної її сторони. Треба додати, що помимо многих цінних монографій, які існували перед тим про поодинокі часті южноруської мови, се була перша спроба одноцільної, повної граматики того язика. Автор дав більше, ніж обіцював титул, хоча, звісно, книжечку свою він назвав „Студіями на полі руського язика“ для того, бо почував, як багато питань і цілих більших частин того язика домагається спеціального оброблення і багатших збірок сирого матеріалу, поки буде можливим повний і відповідний до вимогів сучасної науки підручник южноруської граматики“[1].

Тепер можемо тільки пошкодувати, що книга не була доступна до широких верств населення Галичини. Власне, вона була призначена тільки для інтелігенції, для освічених людей, які володіли німецькою мовою. З другого боку, в цьому був і позитивний момент, бо вона, ця книга, відкривала українську мову для європейського читача, оскільки за часів Австро-Угорщини німецька мова була однією з найпоширеніших мов у Європі.

Омелян Огоновський, будучи непримиренним противником москвофільства, предметом дослідження своєї праці „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“, як і його попередник

[1] *Франко І.* Професор Омелян Огоновський // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 43. — К., 1986. — С. 366.

Йосиф Лозинський майже півстоліття тому у своїй праці „Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)“, надрукованій польською мовою, узяв українську народну мову, яка всіляко ігнорувалася попередніми москвофільськи настроєними вченими. І хоч, можливо, книга ця не являла собою системного опису української мови, але вона давала достатньо глибокий її аналіз.

Перший розділ книги „Wichtigere literar-historishe Notizen“ (s. 3–22) дослідник присвятив історії України, її народу і її мови, зіставленню українців і росіян, української і російської мов. На початку розділу він так зазначив свою мету: „Auf dem Grunde, weil die ruthenische (russische oder kleinrussische) Sprache von unmassgebenden Schiedssichten nicht selten mit der russischen (grossrussischen) identifiziert oder bezüglich ihres Organismus nicht gehörig gewürdigt wird, hat der Verfasser dieses Werkes sich zur Aufgabe gestellt, die Eigentümlichkeiten dieser Sprache nachzuweisen und zugleich zu zeigen, in welchem Verhältnisse sie sich zum russischen befindet“[1]. („На тій підставі, що неавторитетними особами українська мова часто ототожнюється з російською або, що стосується її організму, належно не поціновується, автор цієї праці поставив собі завдання виявити особливості української мови і показати, в якому відношенні вона перебуває стосовно російської“).

О. Огоновський у „Студіях“ значну увагу приділяє поясненню термінів „Русь“, „Рутенія“, „Малоросія“, оскільки в зарубіжних країнах схожість назв мов зовсім різних народів — „російська“ — „рутенська“ — призводила до непорозумінь. Ці непорозуміння можна б усунути тільки тоді, „wenn die russische Sprache ihren moskowitischen Ursprung und Namen nicht verleugnet hätte[2] („коли б російська мова не заперечувала свого російського походження і назви“), інакше кажучи, якби Московія не претендувала на назву „Русь“, „руський“, яку привласнила ще в давніші часи.

[1] *Ogonowski Emil*. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. — Lemberg, 1880. — S. 3. Далі — *Ogonowski*. Studien...

[2] Там само — S. 4.

О. Огоновський, посилаючись на працю М. Костомарова „Двѣ рускія народности“, подає історичну довідку, сягаючи ще в IX–XI ст., показує що коли після татарської навали Київ утратив свою могутність, це використали московити, захопивши і політичну владу, і навіть назву „Русь“.

У XVII ст. для назви України виникли нові оніми — „Малоросія“, „Гетьманщина“, активно почала використовуватися назва „Україна“. Найбільше московитам підходила назва „Малоросія“ (під цією назвою й була приєднана Україна до Росії в 1654 р.), бо це давало можливість їм називати себе „великоросами“, що підносило їх, як пише О. Огоновський, у своїх власних очах.

Що ж до назви „Рутенія“ („рутенський“), яку вживає автор „Студій“, то вона, як він пише, уживалася в латинських хроніках ще в XI ст. і таким чином розрізнялися рутенці і московити, але пізніше, після 1654 року, різниця знівелювалася.

Далі вчений подає опис географічного поширення українців, наводить статистичні дані про їх кількість, визначає діалекти української мови. На його думку, українська мова охоплює чотири основні діалекти — червоноруський, південно-малоруський, північно-малоруський і білоруський.

До червоноруського входять подільсько-волинський, галицький та гірський, тобто карпатський піддіалекти, до південно-малоруського — північноукраїнський, середньоукраїнський та південноукраїнський (степовий), до північно-малоруського — чернігівський, власне північно-малоруський та чорно-руський. Автор дає коротку, але влучну характеристику цих говорів, традиційно (ще за І. Могильницьким) зараховуючи до них і білоруську мову. Як він стверджує, і за лексичним складом, і за граматичною будовою, і за пісенним фольклором (при цьому він посилається на П. Житецького) білоруський діалект є близький до інших „рутенських“ говорів.

Аналізуючи фонетичну систему української мови в розділі „Studien auf dem Gebiete der Lautlehre“ (s. 24–95), О. Огоновський правильно підкреслює, що основним звуком українців є звук /**i**/,

у той час, як найбільш характерним звуком для росіян є /**а**/. Посилаючись на Франца Боппа, він стверджує, що звук /**і**/ є найлегший, а звук /**а**/ — найтяжчий для вимови. Від самого початку і до кінця своєї праці автор повторює, що українська і російська мови — мови різні, і українська в багатьох випадках має переваги над російською. Даючи загальну характеристику звукової системи української мови, він правильно підмітив одну з основних її фонетичних рис, а саме те, що дзвінкі приголосні перед глухими тут не оглушуються. Використовуючи музичні терміни, О. Огоновський визначив звукову систему української мови як мінорну, а російської — як мажорну.

У підрозділі „Vokalismus" автор праці дає історичні коментарі щодо походження голосних української мови. У цілому правильно пояснюючи їх історію, він, однак, сплутує історичні голосні фонеми з їх варіантами, тобто зі звуками, які спонтанно виникають у мовленні під впливом тих чи інших чинників. Так, поряд із **і**, що виникло з **ѣ** чи з подовжених **о**, **е**, він ілюструє **і**, що вимовляється у діалектному мовленні на місці ненаголошеного **је** чи **е**: *думаїш, чуїте, придумаїм* < *думаєш, чуєте* тощо, а також *сыло́, тыльé, міны́* < *село, теля, мені*.

Треба відзначити, що вчений добре був обізнаний з історією української мови, з мовознавчими працями, які вже були з цього питання на той час, бо в цілому він дав правильні коментарі та пояснення тих чи інших фонетичних явищ. Слід віддати йому належне, що й сам він мав дар спостереження і чуття філолога, правильно орієнтуючись у складних мовних питаннях.

Повертаючись до характеристики системи голосних, слід відзначити цікаву думку О. Огоновського, що другим після /і/ улюбленим звуком для українців є голосний /у/, бо в ряді говорів саме такий рефлекс дав подовжений /о/ (*кунь, вул, радусть*), цей звук часто виступає в коренях, у суфіксах (*купувати*), переважає він при відмінюванні іменників, при дієвідмінюванні тощо. Тенденцію до поширення зберіг звук **у** і в сучасній українській мові, і це видно хоча б із того, що все більше груп іменників чоловічого

роду заміняють історичне закінчення -**а** в родовому відмінку однини на -**у**.

Автор монографії підкреслює особливу евфонічність української мови і правильно вважає, що значна кількість фонетичних явищ відбувається якраз із евфонічною метою. Так, на його думку, у зв'язку із цим виникли приставне **і** в словах типу *імла, іржа,* приставне **о** в *оборіг* (польське *bróg),* „вставні“ (за його висловом) **о, е** у формах типу *лева, моху*; зникає початковий **і** у дієслові *іму***,** у зв'язку з чим утворилися форми *му, меш, ме, мемо, мете, муть*; у словах *голка, мнье* 'ім'я' зникає початкове **і**; випадає **j** (йот) і відбувається стягнення голосних у словах *мабуть* (<*маје буть*); карпатське *чєш* (< *чујеш*), *гульашчиј* (< *гульајушчиј*) тощо. Зазначмо, що до кожного українського прикладу автор праці обов'язково додає німецький відповідник.

Особливістю праці О. Огоновського є те, що він постійно, як було відзначено, порівнює український матеріал із російськими мовними фактами. І якщо автори попередніх українських граматик, починаючи від Й. Левицького, І. Вагилевича, навіть Я. Головацького, наслідували й копіювали російських учених та їхні праці (М. Греча, А. Таппе й інших — особливо Йосиф Левицький), то О. Огоновський у кожному конкретному випадку протиставляє українську мову російській і доводить переваги української.

Характеризуючи систему приголосних української мови, О. Огоновський зазначає, що „der ruthenische Consonantismus ist im Grunde genommen klangreicher als der russische“[1], тобто що українська система приголосних є звучнішою, ніж російська.

Як і слід було, перш за все він підкреслює той факт, що українська мова зберегла дзвінкість приголосних. Це він відзначав і на початку праці, і характеризуючи зредуковані **ъ** та **ь**. Власне, відсутність оглушення кінцевих дзвінких приголосних він пояснює тим, що зредуковані **ъ, ь** в українській мові збереглися довше, ніж в інших, зокрема в російській. Правда, як спостережливий мовоз-

[1] *Ogonowski*. Studien... — S. 63.

навець, він відзначає, що оглушення дзвінких перед глухими спостерігається все ж таки в частині Угорщини (Oberungarn), тобто в Закарпатті, та частково у Галичині.

Як і при аналізі голосних, аналізуючи приголосні української мови, О. Огоновський розглядає їх у функціональному аспекті, фіксує ті чи інші зміни їх на синхронному зрізі, але кожну з них подає у зіставленні з російською або й з польською мовами. Так, ведучи мову про плавні **р**, **л**, він відзначає випадки ствердіння **л** (перехід його в **ў**), заміну **р** іншими звуками внаслідок дисиміляції (*лицар* < *рицар, некрут* < *рекрут*).

Про спостережливість автора і його знайомство з українськими говірками свідчать різноманітні приклади, які він наводить. Так, він помітив асиміляцію **д–н** (хоч назвав це заміною звуків) у слові *винний* < *видний*, що характерне для гуцульського, бойківського говорів, наводить цікаві приклади спрощення окремих приголосних (*де* — російське *где, мовити* — російське *молвить, гончар* < *горньчар, ка-у* < *кажу, умира-ут* < *умирајут, міг* < *могль, загув* < *загудль, горло* < *гордло, полинути* < *полетнути, двинути* < *двигнути, гинути* < *гибнути, посутеньіти* < *посутемньіти, несе* < *несет, простибі* < *прости бог, бач* < *бачиш, мрець* < *мертвець*) або їх епетентези (*ста-р-чити, жо-р-стокиј, же-р-сть, греб-с-ти, скуб-с-ти, з-д-рьичиј* ‘зрячий’ тощо).

Третій розділ книги — „Studien auf dem Gebiete der Stammbildung“ (s. 96–118) — присвячений студіям у галузі словотвору та словозміни. Тут теж українська мова постійно протиставляється російській і підкреслюються її переваги. Учений пише, що російська мова дотримується старослов’янських зразків, а українська мова має більш відповідний, гнучкий словотвір, хоча в певних випадках і тут уживаються дивовижні архаїзми („mehr angepasste Stammbildung, wiewohl in gewissen Fällen auch hier merwürdige Archaismen zu Tage kommen“[1]). Він підкреслює, що лексичний склад української мови надзвичайно багатий, українська мова відзначається великою кількістю синонімів. Автор

[1] *Ogonowski*. Studien... — S. 96.

наводить приклади з найуживанішими суфіксами іменників переважно емоційної оцінки (з німецькими відповідниками, звичайно), і деякі з них тут наведемо: *гуркало, мінялло, бурмило, льубас, бородај, витрикуш, волокита, зачепенда, скупинда, дыдуган, горлань, глухман, брехун, хвалько, гульака, добрјага, сердега, драпіка, хапуга, недбаха, дітва, бідота, бабище* і под.

Так само вибірково, лише емоційно забарвлені суфікси наводить автор при розгляді прикметника: *голосистиј, величенниј, чортенниј, добрјачиј, зльучиј, проклььатущиј, нысчимниј* (німецьке тлумачення — gekocht ohne Fleisch, Spek, Butter — приготовлений без м'яса, сала, масла). Автор подає також детальний опис системи утворення ступенів порівняння прикметників.

У розділі „Deminutiwa" О. Огоновський правильно зазначає, що „In keiner slawischen Sprache werden Deminutiwa mit solcher Vorliebe gebraucht, wie in der ruthenischen"[1], тобто що в жодній зі слов'янських мов демінутиви не користуються такою популярністю, як в українській. Причому здрібнілими можуть бути як іменники, так і прикметники, прислівники, займенники і навіть дієслова. Учений наводить весь арсенал словотворчих формантів, за допомогою яких творяться здрібнілі та пестливі слова. Наведемо тут найбільш яскраві приклади: *хустинка, хустиночка, хустинонька, церковця, світонько, серденько, серденятко*; у здрібнілій формі можуть уживатися навіть іменники з негативною семантикою: *неволенька, воріженько*.

Велику різноманітність мають суфікси здрібнілих прикметників та прислівників: *солоденькиј, солодонькиј, сивісьінькиј, повныськиј, малененькиј, мальуненькиј, малесенькиј, мальусенькиј, мацьонькиј, маленечкиј, мацьупенькиј, мацьупесенькиј, мацьупенычкиј, мацьупесенычкиј, мацьупесеньінькиј, ледвеньки, тутенька* тощо. Такі самі суфікси використовуються й у займенниках, числівниках та дієсловах; *всысьінькиј, однысьінькиј, јістоньки, јісточки, јістки, јістуньцьати, купатоньки, купцы, купусьі, купатуньцьати*; у наказовій формі: *спатки, спаткај, спатуньцьај* і багато інших.

[1] *Ogonowski*. Studien... — S. 106.

Зіставляючи українську мову з російською, автор „Студій“ водночас підкреслює її переваги і над німецькою, бо до цілого ряду лексем чи окремих емоційно забарвлених українських слів він наводить лише один німецький, як правило, нейтральний відповідник. Так, до слів *сердечко, серденько, серденятко* наводиться відповідник *Herz,* до іменника *бабище — altes Weib, дідуган — alter Mensch, бідолаха — armer Mensch, друзьака — Freund, сивенькиј, сивісьінькиј — ganz grau* і под. Як бачимо, емоційна насиченість українських лексем у німецьких відповідниках утрачається.

У розділі „Studien auf dem Gebiete der Wortbildung“ (s. 121–147) О. Огоновський подає систему української словозміни з широким описом відмінкових форм відмінюваних частин мови та особових форм дієслів у різних українських говорах. При описі частин мови він наводить різні народнорозмовні варіанти тих чи інших слів, наприклад, числівника: *двад(ь}цьать, двацьцьать, двајцьать, двацьать, двајцьеть, двајцьіть, двајци* (лемківське), *двадцат, двацат* і под.

Описуючи дієслово, автор книги, як і при описі інших частин мови, подав широкий спектр різноманітних дієслівних форм, що уживаються в різних говорах української мови. Він правильно зазначає, що на Буковині та в гуцульському говорі збереглися залишки аориста дієслова *бути* для вираження умовного способу *(кобых знав, абых так жила, чикала бых рік),* а для вираження минулого часу вживаються залишки презентних форм цього дієслова *јем, јім, ім, им* — 1-а особа однини, *јесь, јес, јісь, іс(ь), ис(ь), сь, с* – 2 особа однини, *смо, сьмо, сме, сми* — 1-а особа множини, *сте, сьте* — 2-а особа множини), наприклад: *ходив-јем, ходилисмо* і подібні.

Автор книги наводить дві аналітичні форми майбутнього часу — з препозитивним допоміжним дієсловом *мати* та інфінітивом *(меш говорити, мемо жити)*, яка вживається на Буковині й частково в Галичині, та з допоміжним дієсловом *бути* і колиш-

нім дієприкметником на *-л* або з інфінітивом: *буду говорив, говорити, буду хвалила, хвалити* тощо.

О. Огоновський правильно зазначає, що дієприкметники в українській мові вживаються рідко, що їх слід перекладати підрядними означальними реченнями, що вводяться займенниками *шчо, котрий.*

У розділі „Studien auf dem Gebiete der Syntax“ (s. 149–217) О. Огоновський основний акцент робить на стилістичному використанні окремих граматичних категорій та частин мови. Так, зі стилістичною метою може бути замінений чоловічий рід на середній *(всьаке на Вкраїні льутих ворогів у себе мало)*, стилістичним прийомом він уважає порушення в узгодженні присудка з підметом *(половина місьаця в хмари вступило)*; певну стилістичну функцію може виконувати, як зазначає автор, категорія числа, тобто заміна множини одниною чи навпаки *(там три плуги оре, козацтво до Переслава на велику раду їдуть)*. Тут він, звичайно, не мав рації, оскільки тут було просто неправильне вживання присудка або (в другому випадку) був вплив польської мови, у якій при підметі, вираженому збірним іменником, присудок уживається у множині. Так само в множині виступав присудок при збірних іменниках і в старослов’янській мові.

Учений досить детально описує синтаксис відмінків, наводить інвентар прийменників, які обслуговують ті чи інші відмінки, ілюструє це оригінальними прикладами-конструкціями, що функціонують у живому народному мовленні. Немало місця відведено в книзі для опису стилістичного використання частин мови, зокрема іменників, числівників, займенників, дієслів і навіть службових частин мови, які автор об’єднав під назвою «Частки». Описуючи, наприклад, сполучники, він подає їх детальну класифікацію, виділяючи серед них єднальні, розділові, протиставні, порівняльні, декларативні, часові, причинні, заключні, допустові, а також сполучники мети, умови тощо.

Як і вся книга, розділ про синтаксис демонструє оригінальний підхід автора до висвітлення матеріалу, його глибоке знання спе-

цифіки і тонкощів народних говорів, уміння підібрати найбільш промовистий і яскравий ілюстративний матеріал. І хоча тут не бачимо традиційного висвітлення структури речень, їх типів, способів вираження головних і другорядних членів речення, все ж той матеріал, який розглянутий у розділі, являє собою неабияку наукову цінність

Як уже відзначалося, „Студії" О. Огоновського не являють собою „граматики" української мови у строгому розумінні цього слова. Це монографічне оригінальне дослідження й висвітлення української мови з метою ознайомлення європейського читача з її особливостями.

Праця О.Огоновського „Studien auf dem Gebiete der rutenischen Sprache", безумовно, була явищем в українському мовознавстві, бо давала оригінальний опис української мови і, як було відзначено, знайомила німецькомовних читачів з українською мовою. Основна ж її цінність була в тому, що вона, на відміну від багатьох інших граматик, написаних раніше, повністю опиралася на народну мову і таким чином оголошувала бій „язичію", яке ще процвітало в третій чверті XIX ст. в Галичині. Як дуже правильно і влучно відзначав О. Огоновський, „наше громадянство вже раз позбулося тої язикової язви, того туману, що його десятки літ напускали на нашу бідну країну московські наймити-москвофіли, чим довго здержували культурну працю, підривали національну й політичну силу нашого народу"[1].

Позитивним є і той факт, що він повністю відмовився від кирилиці й ілюстративний матеріал подав „гражданкою". Правда, відмовившись від цілого ряду зайвих літер кирилиці, він відмовився теж і від літер **я, ю, є, щ,** передаючи їх відповідно через **ja, jу, je, шч.** У цілому ж правопис О. Огоновського заслуговує схвалення, пізніше він був в основному підтриманий словником Є.Желехівського, але зайвим тут було те, що для пом'якшення

[1] Цит. за: *Брик І.* Омелян Огоновський: У століття народин Великого громадянина. — Львів, 1933. — С. 11.

приголосних автор уживав **ь** (м’який знак) навіть перед **і,** нескладовий **і** передавав некирилицьким **j** і таке інше.

Граматика О.Огоновського звичайно сприяла нормалізації і певній кодифікації української літературної мови в Галичині, але автор праці не захотів чи не зміг узяти на себе сміливість сказати вагоме слово вченого і практика стосовно того чи іншого явища, тої чи іншої форми. Він скрупульозно визбирував народні лексичні та граматичні перли, але із розмаїття діалектних варіантів не вибрав інваріант лексеми, граматичної форми чи синтаксичної структури, силою свого наукового авторитету не запропонував уважати ту чи іншу форму нормативною. Правда, будучи родом з Опілля (з Рогатинщини), у кожному ряді варіантів він ставив на перше місце той, який був йому найближчий, тобто опільський або опільсько-покутський варіант, а саме ці два говори й лягли в основу української літературної мови Галичини.

Як уже про це йшлося, праці Огоновського знаходили схвалення багатьох компетентних людей, але з гострою критикою його сприймали російські вчені, і зрозуміло чому. Він уже не йшов сліпо за їхніми працями, як його деякі попередники, не копіював їх, не казав, що треба галичанам переходити на російську мову, а, навпаки, намагався підкреслити оригінальність, самобутність української мови. Мав він зауваження і від такого видатного славіста, як Ватрослав (Гнат) Ягич, який у цілому оцінював Огоновського позитивно, але писав про цю граматику, що ця „праця дуже змістовна, що могла би стати ся і ліпшою, якби автор не стояв під вічним страхом, що його переконанє про самостійність української мови буде піддане критиці. Той страх перешкоджав йому безсторонно розглядати історичні факти мови, тому й він далеко не осягнув прегарної наукової об’єктивности Потебні“[1].

---

[1] *Ягич И.В*. История славянской филологии / Ягич И.В. // Спб, 1910. — С. 761. Цитуємо за: *Возняк М*. Проф. Яґіч про українську фільольоґію / Михайло Возняк // Неділя, 1912. — Ч. 4.

Степан Смаль-Стоцький і його мовознавчі праці

Вважаємо за доцільне оглянути тут творчість ще однієї видатної особистості кінця XIX — початку XX століття — Степана Смаль-Стоцького, хоч майже все життя він пропрацював на Буковині, зокрема в Чернівецькому університеті, та все ж він був, по-перше, родом з Галичини, друкував свої праці у Львові, підтримував тісні контакти з галицькими вченими і мав, без сумніву, великий вплив на формування громадської і вченої думки в Галичині взагалі та на формування української літературної мови зокрема. Академік Степан Смаль-Стоцький — це відомий вчений, мовознавець, педагог, громадсько-політичний та культурний діяч. Довгі роки комуністичного режиму в Україні ім'я вченого замовчувалося або вимовлялося з прикладкою-ярликом „український буржуазний націоналіст". Зрозуміло, що й праці його були під сьома замками і суворою забороною. Але тепер уже маємо можливість ознайомитися з його працями, його науковою спадщиною.

Про С. Смаль-Стоцького як про мовознавця доступних публікацій в Україні небагато. Писали про нього В. Сімович, К. Кисілевський, П. Ковалів, Л. Луців (праці видані за кордоном)[1], були деякі публікації і в Україні (О. Добржанський, В. Даниленко, Н. Бабич, В. Качкан, М. Лесюк тощо)[2].

---

[1] *Сімович В.* Наукова діяльність акад. Смаль-Стоцького — Степан Смаль-Стоцький як педагог і педагогічний діяч // В. Сімович. Українське мовознавство. Розвідки і статті. — Оттава, 1984; *Кисілевський К.* Українознавчі праці акад. Ст. Смаль-Стоцького // Записки НТШ. — Нью-Йорк–Париж, 1960. — Т. 172; *Ковалів П.* Заслуги акад. Степана Смаль-Стоцького для української філології // Записки НТШ. — Нью-Йорк–Париж–Торонто, 1969. — Т. 185; *Луців Л.* Спогади про академіка Смаль-Стоцького // Записки НТШ. — Нью-Йорк–Париж, 1960. — Т. 172.

[2] *Даниленко В.М., Добржанський О.В.* Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. 1859–1938 рр. — К., 1996; *Добржанський О.* Степан Смаль-Стоцький. // Буковинський журнал. Чернівці, 1992. — Ч. 4–5; *Бабич Н. Д.* „Правописна справа" у часи С. Смаль-Стоцького і тепер // *Надія Бабич*. 15 не останніх із могікан. Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX — початку XX століття. — Чернівці, 2010. — С. 183–189; *Качкан В*. Українознавчі студії С. Смаль-Стоцького як джерело національного виховання // Обрії. — Івано-

Народився С. Смаль-Стоцький у селі Немилові Радехівського району на Львівщині 8 січня 1859 року[1]. У Львові закінчив гімназію, упродовж 1879–1884 рр. навчався в Чернівецькому та Віденському університетах, під керівництвом Ф.Міклошича в 1885 році габілітувався як доктор філософії. Понад 30 років був професором, завідувачем кафедри української мови й письменства Чернівецького університету. Від 1892 року був послом (депутатом) від національно-демократичної партії до Буковинського сейму, шість років був заступником маршалка. У 1911 році увійшов до Віденського парламенту і був там послом від Буковини аж до розпаду Австро-Угорської імперії.

Під час Першої світової війни був членом „Союзу Визволення України", в 1917 році — головою Бойової управи Січових Стрільців, а після війни (1919 р.) був послом Західно-Української Народньої Республіки в Празі.

С. Смаль-Стоцький був активною людиною, засновником та членом багатьох проукраїнських товариств на Буковині, його стараннями було відкрито 100 читалень у селах Буковини, він був співредактором українських газет, багато зусиль приклав до справи національно-культурного відродження Буковини. Він гостро виступав проти москвофілів, які мали потужні організації і в Галичині, і на Буковині, але чи не найбільшою його заслугою було впровадження в школах фонетичного принципу письма. У 1893 році у Львові вийшла його „Руска граматика", написана, власне, фонетичним правописом, застосованим Євгеном Желехівським у його відомому „Словарі", і з виходом цієї граматики, як уже відзначалося, було припинено дискусії щодо доцільності впровадження фонетичного письма на Буковині та в Галичині

Франківськ, 1995. — № 2. — С. 23–27; *Лесюк М.* Академік С. Смаль-Стоцький і просвіта народу // „Просвіта": Історія. Постаті. Чин / Матеріали наукової конференції, присвяченої 125-й річниці заснування „Просвіти". — Івано-Франківськ, 1993. — С. 70–76.

[1] Див.: *Енциклопедія* Українознавства. Гол. редактор проф. др Володимир Кубійович // Париж–Нью-Йорк, 1976. — С. 2914.

і покладено край намаганням ортодоксів від мови утримувати й захищати нераціональні, громіздкі правила етимологічного правопису.

Професор С. Смаль-Стоцький був від 1899 року дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка; у 1918 році став одним із 12-ти дійсних членів Української Академії наук у Києві, затверджених Павлом Скоропадським. Через 10 років його було перезатверджено у складі дійсних членів ВУАН, але жодного разу він у Київ не приїхав. Як пише В. Шендеровський, „Господь дав йому розуму не приїхати, а то було б з ним те, що сталося з академіками Степаном Рудницьким, Матвієм Яворським...“[1] Учений був засновником і членом Української Могилянсько-Мазепинської академії наук. Від 1921 року був професором української мови Українського Вільного Університету в Празі.

Помер С. Смаль-Стоцький 18 серпня 1938 року[2] в Празі, перепохований у Кракові біля своєї померлої раніше дружини.

Академік С. Смаль-Стоцький залишив після себе велику спадщину як учений-мовознавець. Так, Надія Бабич зібрала публікації вченого, які є в наявності в науковій бібліотеці Чернівецького національного університету. Зрозуміло, що це далеко не всі його публікації, але навіть цей список становлять 116 його різних друкованих праць[3]. Кілька разів перевидавалася його „Граматика руської мови“, яку він написав разом з Федором Ґартнером і яка тривалий час була настільною книгою учнів та студентів. У 1913 році знову ж таки з Ф. Ґартнером він видав німецькою мовою „Граматику руської мови“, яка була одною з перших наукових граматик української мови. Його цікавили різні мо-

---

[1] Див.: *Шендеровський В*. Нехай не згасне світ науки. Книга перша. — К. : ВД „Простір“, 2009. — С. 307.

[2] Дату смерті в Енциклопедії подано помилково 17 серпня 1939 року. Див. *Енциклопедія* Українознавства. — С. 2914.

[3] *Бабич Н*. Праці С. Смаль-Стоцького // *Надія Бабич*. 15 не останніх із могікан. Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX — початку XX століття. — Чернівці, 2010. — С. 221–232.

вознавчі проблеми, але одна з них — походження української мови — переслідувала його все його творче життя.

Учений правильно вважав і аргументовано доводив, що українська мова бере свої початки безпосередньо з мови праслов'янської, він ніяк не міг погодитися з думкою, що в історії української мови існував якийсь там „праруський" чи „спільносхіднослов'янський" період, що саме з цієї „праруської" мови вийшли українська, російська та білоруська мови, за що і піддавався жорстоким гонінням з боку російської, а потім і радянської ідеологій.

Учений уважав, що теорія про праруську мову є штучною, що вона виникла з політичних міркувань, з метою підтримати ідею „спільної колиски" для трьох східнослов'янських народів, виправдати „історично" існування російської імперії. „З поглядом на нашу мову, — писав С. Смаль-Стоцький, — вийшло у нас таке, як з поглядами на Київську Русь, що все ще панує у нас непевність, що вона таки була, відки вона взялась, чия вона була, хто до неї має право. Ми попали в залежність від чужинецької наукової ідеольоґії та сліпо повторяли, що чужинці нас про те навчали. Як з Київської Руси зробили вони „общеруську" державу, так було їм ще потрібно і мову Київської Руси зробити „общеруською", з чого зродилася у них теорія „праруської" мови, „праруської" єдности, щоб виправдати „єдину неділімую" політичну єдність в найновіших часах, яку саме життя і чим раз глибше пізнання історичного розвитку українського народу заперечувало"[1].

Ця „праруська мова, — писав він, — стала для мене тяжкою колодою, яку все наново треба мені було усувати з дороги, щоб досягнути наукової правди про становище української мови серед слов'янських мов"[2]. Учений відзначав, що „ми ще досі не знаємо правдивої ціни тому, що наші предки на ниві мовної куль-

[1] *Смаль-Стоцький С.* Українська мова. Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети // Відбитка з часопису „Дзвони". — Львів, 1933. — С. 3.

[2] *Смаль-Стоцький С.* Питання про східнослов'янську мову // Відбитка із ЗНТШ. — Т. CLV. — Львів, 1937. — С. 3.

тури створили, яких успіхів досягнули. А був у нас славний, розкішний розвиток нашої мови в старій добі, так розкішний, що та мова своєю високою культурою ще навіть і тоді, коли український народ стратив свою державність, свою політичну самостійність, здобула собі нові терени в Литві і Молдавії, зробила могутній посів культури в Московщині. Але... чужинецька наукова ідеольоґія уважала потрібним про це мовчати, аби представляти той розвиток і поступ як зіпсуття, як каліцтво. І ми повірили чужинцям на слово, ми повірили, що аж з Енеїдою Котляревського ми на світ народилися, та що все те, що перед тим у нас було, була мертвеччина, був страшний занепад... Ми все-таки ще й тепер якось не довіряємо тому, що у нас в XVI і XVII в. кипіло духове життя та так сильно бурхало, що воно знов таки і Московщину запліднило“[1].

С. Смаль-Стоцький на багатьох яскравих прикладах обґрунтовував оригінальність та самобутність української мови, доводив, що бере вона свій початок, як і інші слов’янські мови, безпосередньо з праслов’янської („так що всі слов’янські мови собі сестри“), тобто „прямо і безпосередньо з того праслов’янського діалекту, яким говорили праслов’янські роди і племена східнослов’янської области під конець праслов’янської доби“[2].

Не визнавали теорії праруської єдності й інші українські мовознавці, зокрема Є. Тимченко, В.Ганцов, О. Курило, І. Огієнко. Так, відомий учений-мовознавець професор Євген Тимченко теж вважав, що українська мова бере свій початок безпосередньо з мови праслов’янської. Він неодноразово схвально відгукувався про граматику і погляди С. Смаль-Стоцького, хвилювався за нього, коли появилася розгромна рецензія О. Шахматова на його книгу, і з надією очікував, що він зуміє гідно відповісти на цю критику, зуміє захистити свою концепцію. Так, у листі до Володимира Гнатюка в лютому 1914 року він писав: „Перший артикул в „Україні“ буде Шахматова. Це повний розгром Смаль-Стоцького... цікаво,

[1] *Смаль-Стоцький С.* Українська мова. Її початки... — С. 3–4.
[2] Там само. — С. 4.

чи вратує свою позицію С. -Ст. — а це б дуже для нас важно“[1]. У листі від 12.03.1914 року знову пише: „...він [См.-Стоцький. — М.Л.] не може залишити без відповіді критику такого наукового колосса, як Шахматов... А нам дуже треба одержати звитягу“[2]. У наступному листі він зазначає: „См.-Стоцький сподівається... добре відповісти. Дуже буду радий. Чи бачили „Україну“ [часопис. – М.Л.]? Як вона погано редагуєся, а московизмів сила; навіть у моєму перекладі арт. Шахматова насадили кацапізмів і усякого какословія [виділено нами. — М. Л.]“[3]. Ще в одному листі він знову зазначав: „Смаль-Стоцький гадає, що подужає Шахматова. Дай Боже!“[4]

„Програмовою книжкою“, „визвольною пробою в сфері нашого духового життя“, „першою книжкою, що визволяє нашу мову з тих пут, що її наложила чужа державна наука“, назвав книгу С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера відомий український літературознавець акад. Василь Щурат. У статті „Програмова книжка“ він писав, що Росії „Не досить було подавлювання [української мови. — М. Л.] брутальною силою закона. Придумано й спосіб обаламучування тих, котрі могли б реагувати. Псевдовчені теорії ріжних Соболевських мали підкріпити стремління державних обєдинителів; фільольогічні студиї добре оплачених університетських професорів і членів АН мали оправдати злочин убійства. І посипались вони, як з рукава, виказуючи єдність української мови з московською від найдавніших часів“[5].

Треба відзначити, що відгуків і рецензій на книжку С. Смаль-Стоцького було багато. На нього „усі накинулись“, за висловом Є. Тимченка, звідусіль, причому рецензії ці були переважно негативні. Як відзначав видатний український мовознавець і літерату-

---

[1] *Листи* Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка // ЗНТШ. — Т. ССХХIУ. — Львів, 1992. — С. 309.

[2] Там само. — С. 310.

[3] Там само. — С. 311.

[4] Там само. — С. 312.

[5] *Василь Щурат*. Програмова книжка // Діло. — Львів, 1914, — Ч. 41. — С. 2.

living розначець Юрій Шевельов-Шерех (США), „Осуд книжки Смаль-Стоцького і його теорії був таким одностайним, що створювалося враження єдиної оркестри з єдиним невидимим диригентом“[1]. На думку Ю. Шевельова, Смаль-Стоцький не зробив перевороту в славістиці (україністиці), але зробив спробу такого перевороту. Якщо, можливо, він і не зумів переконливо довести, що давньоруська мова не існувала, то це не означає, як пише Ю.Шевельов, що доведено, що вона існувала[2]. До речі, Ю. Шевельов теж фактично погоджується зі Смаль-Стоцьким у питанні визначення початку і джерел виникнення української мови. Він писав, що справжня, „жива“ українська мова ніколи не була „давньоруська“, ніколи не була „спільноруська“, ніколи не була тотожна з російською, не була предком або нащадком, або відгалуженням російської мови. Вона поставала й постала з п р а с л о в ’ я н с ь к о ї (виділено нами. — М. Л.), формуючись від 6 до 16 століття.“[3].

Своєю граматикою автори довели, що українська мова дійсно оригінальна, самобутня, самодостатня мова, яка вигідно відрізняється від інших слов’янських мов. Тут зробимо короткий огляд третього переробленого видання Граматики руської мови, яку видали автори власним накладом у Відні в 1914 році[4].

Отож розпочинає Граматику „Введеденє“, у якому пояснюється, що таке мова („Сей вираз мислий звуками називаємо мовою“), хто такі українці (русини), слов’яни, що таке „Церковнословянська мова“. Перелічені тут і українські письменники, „що почали писати живою і чистою українською мовою, зрозумілою всім Українцям“. Перелік цей почався з Івана Котляревського та

---

[1] *Юрій Шевельов.* Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? // Другий Міжнародний Конгрес україністів, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення / Мовознавство. — Львів, 1993. — С. 54–55.

[2] Там само. — С. 54.

[3] Там само. — С. 64.

[4] Див.: *Смаль-Стоцький С. , Ґартнер Ф.* Граматика руської мови. Трете перероблене виданє / Степан Смаль-Стоцький і Федір Ґартнер. — Відень, 1914. — 202 с. Далі з метою економіії місця сторінку позначатимемо в дужках безпосередньо в тексті.

Маркіяна Шашкевича, далі названі всі відомі на той час українські письменники (Юрій Федькович, Григорій Квітка-Основ’яненко, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Марко Вовчок, Степан Руданський та багато інших зі Східної України, Іван Франко, Василь Стефаник, Богдан Лепкий, Сидір Воробкевич, Ольга Кобилянська з Галичини та Буковини. Серед письменників називає і вчених — Михайла Грушевського, Євгена Желехівського, Омеляна Огоновського, Бориса Грінченка, Агатангела Кримського та цілу низку інших.

Книжка має чотири частини. „Часть перша“ — це „Звуки“, зокрема „Голосівки“ (с. 5), „Шелестівки“ (с. 7). Автор (чи автори) детально описує, як творяться голосні та приголосні звуки, дає свою оригінальну їхню класифікацію. Звертає увагу на вимову /ў/ і правильно зауважує, що позначення його на письмі літерою **в** є не цілком правильним і адекватним. Пам’ятаємо, що ще Маркіян Шашкевич звернув увагу на вимову нескладового /ў/ в кінці складу та в кінці слова і спеціально ввів для цієї фонеми літеру **ў**. Ця літера дуже знадобилася б у сучасній українській літературній мові, оскільки під впливом російської мови літеру **в** у такій позиції багато мовців оглушують (*вофк, читаф, сказаф, учніф* і под.).

Цікаво описані в Граматиці „шелестівки“: одні́ „повстаю́ть, як запе́рти рот... і поті́м, видиха́ючи пові́трє, прорва́ти нара́з за́мкненє“ — це будуть „проривні“, а „Иньші шелестівки́ повстаю́ть, як зву́зити рот... і через сю тіснину́ протиска́ти пові́трє“ — це „шелестівки́ проти́снені“ (**ф, в, з, с, ш, ж, х**, **й** і навіть **л** та **ль**) (с. 7). Далі іде детальний опис приголосних, їх поділ на „голосові“ та „безголосі“ тощо. У принципі класифікація як голосних, так і приголосних суттєво не відрізняється від сучасних класифікацій та характеристик.

З деталями описано питання про наголос в українській мові[1]. Автор правильно зазначає, що наголос в українській мові рухо-

[1] До речі, в усіх словах, що мають два чи більше складів, у книжці позначені наголоси, що показано в наведених вище прикладах, але далі наголос не позначатимемо, щоб не ускладнювати друк.

мий, він „може надати одній і тій самій ґрупі звуків ріжне значінє“ і наводить приклади *воді́ — во́ди, борони́ — бо́рони, доро́га — дорога́* і под. Наведені приклади, у яких може бути, на думку авторів, різний наголос (зокрема, слова *Україна, буде, було, кажу, несете* та ін.).

Досить детальним є розділ „Зміни звукові“, які охоплюють „Уподібненє шелестівок, випад, вставка“ (с. 12), „Мягченє“ (с. 14), „Опуст і вставка голосівок“, „Роззїв“, „Перезвук іканє“ та деякі інші питання (с. 20–26). Так, на простих і зрозумілих прикладах автори пояснюють, що таке уподібнення (це коли „на артикуляцию одного звука впливає другий звук, що виговорює ся безпосередньо по нїм“ (с. 12). Для ілюстрації наведені слова *Великдень* (в автора написано з малої літери), у якому *к* вимовляється як *ґ* („т.зн. стає голосовим перед голосовим *д*“); *кість*, де *с* вимовляться м’яко, „бо йде за ним м’яке *ть*“, а звук *з* в сполученні *з жалю* вимовляється як *ж*. Ще наведено приклади, в яких відбувається пом’якшення твердого приголосного перед м’яким (*сьліпий, сьлїд* та ін.).

Майже на цілу сторінку подані приклади на спрощення приголосних, яке автори називають „випад шелестівок“. Це групи приголосних *стн (пісний), скн (стиснути), ртн (вернути), слн (умисний), ждн (тижня), тл (плела), стл (щасливий), знл (боязливий), лвт-ввт (півтора), рвш (перший), рщк > ршк (горщок — горшки), рнц (черця, ченця)* та ін. Автори наводять по кілька прикладів до кожного випадку спрощення і тут же в дужках — спільнокореневі слова, в яких ці приголосні збережені (*піст, стискати, вертати, умисл, щастє, боязнь* і т.д. — с. 13).

У підрозділі „Мягченє“ автори наводять різні випадки пом’якшення приголосних, у тому числі й історичні чергування задньоязикових із шиплячими та свистячими (результати першої та другої палаталізацій). Автор підрозділу не пояснює, як саме відбувся такий перехід приголосних, але називає таке (перехідне) пом’якшення „мягченєм другого ступня“ (перший ступінь — це *д-д’. з-з’, с-с’* тощо). Цьому підрозділові виділено аж п’ять сторі-

нок і наведені тут найрізноманітніші випадки пом'якшення приголосних, які відбулися або внаслідок якихось історичних процесів, або виникли вже у мові початку XX ст. І якщо пояснення подані не завжди відповідні, приклади підібрані правильні і яскраві.

У книжці наведені також різні фонетичні зміни на початку та в кінці слова („у визвуку“ та „у назвуку“). Зокрема, показані випадки відпадіння деяких приголосних після того, як „заніміло **ъ** і **ь**“ (*пас, лїз, пік, тер* і под., де відпало /л/), чергування **у//в**, і//**й** (уже — *вже, усе — все, я йду — він іде* та ін.

С. Смаль-Стоцький звернув увагу і на редукцію та зникнення ненаголошених голосних у другій особі однини наказового способу: *учи*, але *муч, міси*, але *повісь, вари*, але *вір* і под. Наводить він і випадки збереження ненаголошеного голосного /и/ у тих „разах“, коли утворюється збіг приголосних: *крикни, бубни*, бо не могло б бути *крикнь, бубнь*.

На „опуст голосівок“ автори наводять також приклади *лиш (лише), гірш (гірше), більш (більше)* і под., але говорять і про „вставку“ голосних, маючи на увазі вставні /о/, /е/: *вузол, сосон (сосен), огонь (огень), відьом*. (с. 20). Не оминули автори й таке питання, як роззів, зауваживши, що так само, як „задля вигоди часто обминаємо стрічу двох або кількох шелестівок, так обминаємо і безпосередну стрічу двох голосівок (ро́ззїв), ставляючи поміж них звук *в* або *й*“: *давати (да-а-ти), даю (да-у), павук (паук)*. Тут же наведені слова, у яких зберігається „роззїв“ (*неозначений, чорноокий, пообідати*), а також у „чужих“ словах: *театр, оаза*. Тут же автор правильно зауважує, що такий роззів може виникати й поміж двома словами в реченні, тому „приняв ся звичай говорити, а також і писати“ *вуголь, вогонь, вулиця, від, гострий, горіх, ягня, яблуко* (див. с. 21).

Після пояснення та ілюстрації чергування /о/, /е /з /і/ („Перезвук іканє“) автори Граматики описали „Деякі давні зміни звукові“, зокрема, „повноголос“. Тут зроблений екскурс у минуле мови, коли почав діяти закон відкритого складу і коли сполучення *ор, ол, ер, ел* змінилися у різних слов'янських мовах по-різному.

Пояснень особливих немає, але зазначено, що „Праслов'янам вимова *ол* і *ор*.., а так само *ел* і *ер* перед шелестівкою робила трудности, бо вони любили тоді самі тілько отверті, а не замкнені склади“ (с. 23). Тут також пояснено походження носових голосних з пізнішим їх переходом в українській мові в **'а, у** („**я, у** з носових голосівок“), наведені приклади занепаду слабких зредукованих **ъ, ь** та переходу їх в /о/, /е/ у сильній позиції (звичайно, без уживання нинішньої термінології), приклади, в яких /і/ походить з **ѣ** (ятя), приклади на різне походження голосного /и/ (про злиття давніх **и** та **ы**), показані різноманітні „перезвуки“, тобто чергування звуків при словотворенні (с. 25).

Тут немає можливості проаналізувати детальніше всі викладені питання фонетики української мови в інтерпретації авторів, але треба їм віддати належне, що якихось принципових відхилень від сучасних поглядів на речі у них не помічено. Зазначимо тільки, що, дотримуючись правопису, запровадженого Є. Желехівським, автори книжки послідовно вживають перед передньоязиковими приголосними на місці колишнього ятя та етимологічного /е/ літеру **ї**, а на місці /о/ в закритому складі — літеру **і**. У підрозділі „Перезвук іканє“ (с. 21) автори пояснюють, що в першому випадку голосний /і/ (що походить з ятя чи /е/) пом'якшує попередній приголосний, а в другому (коли походить з /о/) — ні. Як відомо, пізніше це питання стане предметом тривалих дискусій між мовознавцями.

Друга частина має два розділи — „А) Словотворенє“ і „Б) Про значінє слів“. У першому наводяться частини мови (íменники, прикмéтники, заíменники, числíвники, дієслóва, прислíвники, приíменники, злýчники та óклики). Слова мають пень (основу) і закінчення, є в слові „первісник мови“, що є основою (наведених, тобто спільнокореневих) слів — корінь, можуть бути „наростки“ (суфікси), „приставки“, слова є питомі і чужі (названі мови, з яких є запозичення). Детально перелічені „приставки“ та „наростки“, за допомогою яких творяться різні слова. Автори роблять цікаві екскурси в далеке минуле мови. Щоб пояснити наявність шиплячих у словах *ручка, книжка, плужок* наводять

ще ранні праслов'янські форми з суфіксом **-ькъ** *rukьka, knigьka plugьkъ*. Правда, в слові *плужок* появу голосного /о/ пояснюють аналогією до слів *візок, жінок*, тоді як тут є чітка фонетична закономірність, коли голосний /е/ після шиплячого перед наступним твердим приголосним переходить в /о/: *плужькъ — плужек — плужок* (пор. *жєна — жона, чело — чоло, вєчєра — вечора*)[1].

Багато уваги в цьому розділі приділено дієслову, показано творення дієслів за допомогою „наростковання" та „приставковання", тому вони є „безприставкові" та „приставковані"; поділені дієслова на класи.

Третя частина (с. 60–103) присвячена словозміні відмінюваних частин мови, четверта — „Складні", якій приділено аж 54 сторінки (с. 104–158). У Додатку І викладені основні правила правопису (с. 159–170), у Додатку ІІ — правила українського віршування. Тут описані і продемонстровані „Українські народні ритми" (коломийка, шумка, колядки, щедрівки, веснянки, „гаїлки", думки, думи тощо) (с. 171–185) та „Чужі ритми", де продемонстровані творами Котляревського, Шашкевича, Франка, Маковея, Грабовського, Лепкого та ін. різні віршові розміри (ямб, трохей, дактиль, анапест, наведені зразки сонета, октави, терцини (с. 185–191). Нарешті Додаток ІІІ присвячений короткій характеристиці церковнослов'янського письма, наведений тут із перекладом текст притчі про блудного сина (с. 192–196). У кінці на 4-х сторінках доданий „Азбучний показчик", у якому перелічені всі терміни й питання, розглянуті в Граматиці, та сторінки, на яких вони описані чи про них згадано.

Без сумніву, „Граматика руської мови" Степана Смаль-Стоцького та Федора Ґартнера — це було нове слово в українській граматичній науці. Її термінологію, підходи, трактування питань у багатьох випадках повторювали інші граматики, видані в Галичині, навіть граматика такого видатного автора, як Василь Сімович, який вважав Степана Смаль-Стоцького своїм учителем.

[1] *Смаль-Стоцький С. , Ґартнер Ф.* Граматика руської мови. — С. 37 (у виносці).

Граматика Василя Сімовича

Не можемо в нашому огляді обминути таку важливу працю, як „Граматика української мови“ видатного українського (галицького) мовознавця Василя Сімовича. В. Сімович був дійсним членом НТШ, досліджував українську сучасну та історичну фонологію, інші питання українського мовознавства, брав участь у мовних дискусіях у 1925–27 роках, тривалий час працював у таборах для українських військовополонених в Австрії та Німеччині, навчав їх української мови. Своїм учителем уважав його видатний український філолог XX ст. Юрій Шевельов. У 1918 році В. Сімович видав найбільшу свою працю — Практичну граматику української мови, пізніше перевидав її вдруге уже дещо під іншою назвою та „з одмінами і додатками“[1]. Професор Ніна Гуйванюк, орієнтуючись на дату написання автором передмови до другого видання (Берлін, у лютому 1919), зазначила дату видання цієї книжки як 1919 рік[2], однак упорядники бібліографії його праць подають книгу під 1921 роком, датуючи її на основі пізнішої його статті, у якій він сам про це писав[3].

Сам В. Сімович називає цю граматику практичною, і тут він дійсно багато не теоретизує, а як практик, учитель подає лаконічні пояснення, визначення тих чи інших мовних понять, ілюструє їх прикладами. У передмові до другого (аналізованого) видання він зауважує, що дотримується попереднього правопису [„желехівки“. — М.Л.], хоч і зазначає, що, на його думку, „життя візьме своє (воно вже, може, і взяло!) і цей правопис уступить місця иньчому“. Навчаючи полонених українців у таборах, він бачив,

---

[1] *Сімович Василь.* Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами і додатками / Др. Василь Сімович. — Київ–Ляйпціґ: Українська накладня [б.р.] — 584 с.

[2] Див.: *Гуйванюк Ніна.* „Дух“ мови і граматика: лінгвістичні засади „Граматики української мови“ Василя Сімовича / Ніна Гуйванюк // Українське і слов’янське мовознавство. — Ужгород, 2001. — С. 189–193.

[3] Див.: *Білоус М., Терлак З.* Василь Сімович. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ. — Львів, 1995. — С. 142.

яку мороку мають його учні з літерою **ї,** ті що не чують різниці у вимові приголосних перед звуком /і/**.** Як людина практична, він зауважив: „...моя думка така, що краще хай завалиться вся науковість правопису, коли він має спиняти грамотність межи народом або поділяти людей на добре-, слабо- й малограмотних!“[1]. Тут ідеться про позначення голосного /і/, який походить з **ѣ** (ятя) чи з етимологічного **е** після передньоязикових приголосних буквою **ї** (*діло, сіно, лїс, нїс* — дієслово минулого часу, але *ніс* — частина обличчя тощо). Як дисциплінований учений він вирішив не порушувати прийнятих правил, поки своє остаточне слово не сказала „Академія Наук у Київі“.

Граматика української мови В. Сімовича має чотири частини: І. Звуки (с. 37–104); ІІ. Слова (с. 105–358); ІІІ. Речення (с. 358–484) і як додаток — „Віршовання“ (с. 485–556). Розпочинає книжку „Увід“ (с. 9–24), у якому автор пояснює, що таке граматика, що таке мова, говірка, що таке „письменницька“ мова, зазначаючи, що в кожному селі чи місті існує своя говірка, свої певні правила, але всіх їх має об’єднувати одна „спільна мова цілого народа“. Учений тут правильно зауважує, що тому, хто хоче добре знати мову, треба „багато балакати по-українському та читати українські книжки“[2]. Він наводить дуже слушну думку щодо народної мови, місцевих говірок, які всіляко треба оберігати, треба „прислухуватися до народа, як він балакає. Але що чоловіки, головно молодчі, вештають ся по всіх усюдах, служать у чужому війську, мають звязки з містом, то їх мова не дуже чиста. Отже куди краще прислухати ся до старих дідусів, і то неписьменних, та до жінок... до наших сільських бабусь, які не мали ще нагоди зіпсувати своєї гарної мови“[3].

Після „Уводу“ йдуть „Вступні уваги“ (с. 25–35), у яких автор подає короткі відомості про речення, про підмет, присудок та „додаткові частини“, які є слова (частини мови), що таке склад, звук,

[1] *Сімович Василь.* Граматика української мови... — С. 7–8.
[2] Там само. — С. 19.
[3] Там само. — С. 19.

наголос, як „повстають“ звуки, що таке „голосівки“, „шелестівки“. Шелестівки є проривні, протиснені (щілинні), проривно-протиснені (африкати), плавкі (**р, л** і чомусь ще й **н**), діляться всі вони на голосові та безголосі (бачимо, що він використовує терміни Смаль-Стоцького, що, зрештою, він і сам стверджував), за місцем творення до задньопіднебінних він, крім **к, ґ, х** зараховує ще **й.**

У розділі „Звуки“ подана українська азбука з оригінальними назвами деяких букв (*хе, це, че, ше, шче, їр або мнякий знак*), подається характеристика „голосових шелестівок“. Тут учений звернув увагу на визначну українську особливість — на те, що дзвінкі приголосні в українській мові, на відміну від інших мов, у кінці слів не „мовкнуть“, тобто не оглушуються, залишаються „голосовими“. „Тому, — зазначає він, — говоримо й пишемо *хліб* (а не як Москалі або Поляки кажуть *хлєп*)“[1]. Вони „задержують свою голосовість“ не лише в кінці слів, але й перед „безголосими шелестівками“ (*парубка, берізка, ніжка* тощо). В. Сімович підкреслює, що й „слівця“ *без, від, під, над, об, перед*, „чи вони самостійні слова..., чи зросли ся з другими словами в одне“, а також „приросток *роз-* ніколи ні в вимові, ні на письмі своїх визвучних голосових шелестівок на безголосі не заміняють“[2]. В українській мові часто звуки „приподібнюють ся (асимілюють ся)“, коли „безголоса шелестівка здиблеть ся з голосовою: *Велиґдень, яґже, прозьба*“, але, як він уточнює, це тільки у вимові, а не на письмі. Так само не оглушується, а вимовляється як /ў/ шелестівка /в/ після голосної. Добре, якби й тепер пам’ятали про це деякі мовці, щоб не оглушували це /в/ як у російській мові. Тут учений говорить про ствердіння /л/ і перехід його в певних умовах і формах у /в/, але цей перехід не відбувається в іменниках типу *стіл, орел, віл, котел*.

[1] *Сімович Василь.* Граматика української мови... — С. 40.

[2] Там само. — С. 40–41. До речі, деякі сучасні підручники з української літературної мови неправомірно допускають двояку вимову префіксів **роз-, без-** (можливо, щоб наблизити її до російської).

Далі наведені різні випадки асиміляції приголосних за м'якістю. Він зауважує, що донедавна це „мнягчення“ у багатьох випадках [за правописом Желехівського. — М. Л.] відбивалося й на письмі (*сьвято, сьпів, сьміх, зьвір* тощо). Тут він аналізує всі приголосні, котрий у яких умовах може пом'якшуватися, у т.ч. й губні, шиплячі, дрижачий /р/ тощо, цілий розділ присвятив голосному /і/, зазначивши, що залежно від походження він може пом'якшувати або не пом'якшувати попередній приголосний (див. про це вище).

Розглянуті тут різноманітні чергування (у//в, і//й), подвоєння „шелестівок“, „випад шелестівок“ (спрощення) при їх „зустрічі“ („українська мова не терпить накопичення шелестівок“), „зустріч голосівок“ (роззів), який ліквідовувався за допомогою приставних приголосних, можливість опускання ненаголошених голосних (форми типу *більше — більш, менше — менш, хочеш — хоч, беріте — беріть* тощо), гармонійне „приподібнення голосівок“ (*багатий, багач, гаразд* тощо), описані „чужі“ звуки, тобто вживання голосних та приголосних в іншомовних словах. У цьому ж розділі подані пояснення, як читати церковні тексти, староукраїнські твори, зроблений аналіз правописних норм, які діяли на той час.

Другий розділ, найбільший у цій книжці, має назву „Слова“. Починається він підрозділом „Як творять ся слова“.

У часи В. Сімовича, тобто на початку XX ст., словотвір ще не розглядали як окрему галузь мовознавства. В українській мовознавчій науці першим підняв питання про зміни поглядів на словотвір як такий професор Іван Ковалик аж у 50-х роках. Саме він у своїх численних теоретичних працях[1] обґрунтував самостійний статус науки про словотвір. І все ж, на відміну від інших авторів

[1] Див.: *Ковалик І. І.* Вчення про словотвір / І. Ковалик. — Львів, 1958; його ж; З методики дослідження слов'янського словотвору / І. Ковалик. — Львів, 1958; *його ж*: Система словотворчої будови мови як система систем / І. Ковалик // Доповіді і повідомлення (Львівський державний університет ім. І. Франка). — Вип. 7. — Ч.1. — Львів, 1957. — С. 159–163; *його ж*: Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. — Ч.1 / І. Ковалик. — Львів, 1958 та інші.

галицьких граматик, В. Сімович таки виділив питання про творення слів в окремий розділ. Автор відразу зазначає, що „мова ніколи не спочиває. Усе переймає чужі слова й постійно нові собі творить, збагачуючи безнастанно скарб мови (лєксику). Чим у якій мові більше слів, тим вона вважаєть ся багатчою, культурніщою“.

Учений зазначає, що людина творить слова несвідомо, але таки на основі якихось законів, які йому підказує „народнє вухо“ і народне чуття. Народ собі знає, що *хлопець* — малий, а *хлописько* — це щось здорове, велике, що *столик* — *не стіл*, а *візок не віз*, що *дядько* — то чоловік, а *дядина* — жінка, що жінка Івана — *Іваниха*, а дяка — *дячиха*, що попів син — *попенко*, а дочка — *попівна*, що *біляве* — ще *не біле*, а *чорняве не чорне*, що *придуркуватий* — ще *не дурний*, а *подовгуватий* — ще *не довгий* і т. под. Автор демонструє, які широкі словотвірні можливості має українська мова, утворюючи все нові і[1] нові слова від одного й того ж кореня шляхом додавання до нього різних морфем. Так, за допомогою різних наростків (суфіксів) від кореня ***да*** — можна утворити слова *дар, дарувати, давець, дання*, *даток, данина*, за допомогою приростка (префікса) — *від-дати* (дочку заміж), *про-дати* (корову), *з-дати* (із гривні здачу), *до-дати* (до юшки соли), *на-дати* (лист на почту), *роз-дати* (гроші бідним), *під-дати* (під розвагу думку), *при-дати* (чому значіння)[2]. До речі, у Сімовича є чимало прикладів, які наводив і Смаль-Стоцький.

Автор праці зазначає, що народ знає, „яке саме словечко додати зпереду незмінної частини слова, яке ззаду“, щоб слово набуло певного значення, і в цьому йому підказує його „народнє“ чуття. Учені ж люди зібрали те все у систему, виробили закони і на основі тих законів самі свідомо творять слова. Однак, як правильно зазначає автор, „у мові приймають ся лишень такі слова вчених, які вони повитворювали в дусі законів народньої мови, всі иньчі

[1] *Сімович Василь*. Граматика української мови... — С. 105.

[2] Там само, с. 105–106. Далі з метою економії місця і часу сторінку з праці Сімовича зазначатимемо в дужках безпосередньо в тексті.

п р о п а д а ю т ь“ [виділено автором. — М.Л.] (с. 106–107). При творенні нових слів (народ їх творить несвідомо на основі чуття, а учені їх творять свідомо в народному дусі) і народ, і вчені дотримуються певних „звукових“ законів, тобто різноманітних морфонологічних альтернацій (або як автор це називає — „словотворний перезвук“ (як і в См.-Стоцького): *дяк–дячиха–дячишин, попова долина — попів сад, гребу–греби–граблі–загрібати* тощо.

Творення слова автор прирівнює до дерева, яке, як і слово, має корінь, різні наростки та приростки і з усього цього виростає пень (с. 107). Однак кожен пень (тобто стовбур) дерева не може існувати сам по собі, він обростає з боків „галузками“, кожна з яких має свій окремий вигляд, окрему довжину. Автор уноачнив це ілюстрацією-малюнком чотирьох дерев, які мають різне коріння і різні гілки. Правда, автор на малюнку показав лише формотворення — різні граматичні форми одного й того ж слова (*нести–несла–несши, порадник–порадника–порадникові–порадником),* але ними цілком можливо показати і творення нових слів. Щодо творення нових лексем, то автор проілюстрував ці можливості на прикладі кореня ***-рад-,*** з якого за допомогою різних „наростків“ та „приростків“ можна утворити слова *рад-а, рад-н-ий, рад-и-ти, на-рад-а, від-рад-а, по-рад-а, роз-рад-а, з-рад-а* (с. 109–110).

В. Сімович зазначає, що в мові є слова „безнаросткові“, тобто первісні, та „витвірні“, які можуть мати один або кілька наростків. Такі, що мають тільки один суфікс, — це *пис-а-ти, пис-ар, пис(ь)-м-о, рад-ник, рад-и-ти* тощо; „багатонаросткові“ — *пис(ь)-м-ен-ник, пис(ь)-м-ен-ство, поп-ов-ич-ів-н(а)* та подібні.

Якщо слова творяться „наростками“ просто від коренів, то вони називаються первісними, вважає Сімович, „що ніби вони перші витворили ся, а з них уже другі, як бувають п е р в і с т к и - к в і т к и [виділено автором. — М. Л.], що перші після зими вилазять зі землі“ (с. 110). Якщо ж слова творяться з готових пнів, то „вони вже немов від других повитворювались або походять, то так вони і звуть ся витвірні або похідні“. Отже, лексема *письмо* — це первісне слово, а *письменник* — витвірне, вважає В.Сімович. Як

бачимо, тут не збігаються погляди вченого із сучасним поглядом на словотвірну структуру слова, на корінну та похідну лексику, бо похідним вважається кожне слово, що утворилося внаслідок якогось словотворчого акту. І все ж учений відчував уже тоді, що словотвір — це важлива мовознавча наука, що видно із запропонованої ним дефініції: „Уся ця наука, яка обіймає закони творення слів, називається словотвором, із-грецька етимольоґією“ (с. 110).

Автор книжки окремо виділяє питання про значення суфіксів та префіксів. Так, він правильно стверджує, що кожен „наросток“ що-небудь означає, надає певного значення слову, що можна „легко пізнати“ з таких прикладів: *камінь, камінець, каміньчик, каміньчичок, камінюка, камінище; білий, біленький, білесенький, білявий.* У цих словах „наростки“ надають слову лише якогось відтінку у його семантиці, а в словах *білий, біль-мо, біл-ка, біл-юх* та ін. змінюється значення слова. Як видно, Сімович уже тоді відчув, що в семантиці похідних слів першої та другої груп відбуваються різні процеси, бо, за сучасною словотвірною термінологією, у похідних іменниках-демінутивах та іменниках-аугментативах відбувається лише модифікація значення твірного слова, а в словах другої групи (*біль-мо, біл-ка, біл-юх*) мутація значення слова *білий*[1].

В. Сімович зазначає, що наростків у мові є багато, однак вони так позливалися з коренями, що не завжди можна відрізнити, де корінь, а де наросток. Автор праці подає широкий інвентар суфіксів, що найбільш активно виступають при творенні тої чи іншої частини мови, аналізує їх основні значення, але розглядає їх не в зазначеному розділі, а в межах кожної частини мови.

Розглядаючи іменникові суфікси, він ділить їх на кілька розрядів, залежно яку лексико-семантичну групу вони творять. Витримуючи практичний дух своєї праці, він популярно і доступно показує механізм творення тих чи інших слів. Учений іде до чи-

---

[1] Див про це детальніше: *Лесюк М.П.*. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова / М. П. Лесюк. // Мовознавство. — 1987. — №3. — С. 38.

тача через приклади — наводить спочатку перелік похідних слів, а потім виділяє в них уже словотворчий формант. Так, навівши групу іменників (*кобзар, лікар, столяр, грач, трач, ткач, погонич, робітник, виховник, співак, пияк, брехун, свистун, шептун, пастух, конюх, курець, борець, злочинець, учитель, приятель, міняйло, почерпайло* та інші), автор зазначає, що тут зовсім неважко встановити, що наростками ***-ар, -ач, -ич, -(н)ик, -ан, -ун, -ух, -ець, -тель, -ло*** „наша мова творить іменники, які визначають, чим хто займає ть ся, чим хто є" (с. 132). Автор підкреслює, що українська мова в порівнянні з російською використовує більш різноманітний арсенал суфіксів. Так, якщо в російській мові в основному використовується для агентивних іменників суфікс ***-тель***, то в українській мові тут виступають різні суфікси: *дѣятель — діяч, сѣятель — сіяч, слушатель — слухач, куритель — курець, покупатель — покупець, воспитатель — виховник, грабитель — грабіжник, мститель — месник, спаситель — порятівник, ваятель — різбар* і т.д. (с. 132). Автор резонно зазначає, що наведені суфікси використовуються не тільки для творення агентивних іменників, але й іменників інших лексико-семантичних розрядів (напр., прикмета — *бородач, носач, чернець, обідранець*; знаряддя праці — *квач, сікач* тощо).

Для утворення іменників, що вказують на походження особи, „чий хто син, хто куди належить" використовуються суфікси ***-ин*** *(татарин, киянин), -**енко** (попенко, кравченко), -**ук, -юк** (шевчук, кравчук). -**ич** (дідич, попович*). Ці ж суфікси, як відзначає автор, широко використовуються для творення родових прізвищ: *Шевченко, Ткаченко*, *Шевчук, Царевич, Попович* тощо (с. 134).

На прикмету людей указують наростки ***-ій, -ко, -ак****: плаксій, пустій, хапко, слинько, голяк, дурак;* збірні іменники утворюються суфіксами ***-ня*** (*гарбузиння, комашня, псярня, собачня, кацапня*), ***-ва*** (*татарва, жидова*), ***-ота*** (*дрібнота, біднота*), ***-цтво, -ство*** (*парубоцтво, товариство, птаство*) та ін. Ці наростки, як правильно відзначає В. Сімович, можуть мати й інше, зокрема „уявне" значення (*життя, брехня, різня, клятва, молитва,*

доброта, охота, гидота, *дійство* та ін.). Для творення „уявних" (абстрактних) іменників використовуються, крім наведених вище, суфікси ***-ина, -ба, -ість, -още***: *ширина, чужина, дружба, мольба, злоба, радість, гордість, хитрощі, веселощі*. Останній суфікс — ***-още*** — властивий, як зауважив Сімович, лише українській мові, а в московській та інших мовах його немає. Автор правильно зазначає, що не раз кілька суфіксів можуть означати „те саме" і навпаки — один і той же суфікс може мати кілька значень, залежно від того, до якого „пня" додається. Наростки можуть приєднуватися до іменних, дієслівних основ та „пнів" інших частин мови. І хоча в Сімовича немає чіткого розрізнення іменників за твірними основами, він усе ж виділяє „велику громаду" віддієслівних іменників, зокрема іменники абстрактної дії (*виття, кохання*, *голення*), іменники, що означають знаряддя дії (*шило, мило, кадило; бритва, дратва*), результат дії (*меливо, прядиво*), місце, де щось є чи було, де щось робиться (*стайня, друкарня, кузня, городище, селище, пшенишнисько, житнисько*). Ці останні два наростки мають ще й інше значення — вони надають іменникові значення згрубілості, зневажливості, наприклад: *псисько, конисько, котище, бабище*. Такого самого значення надають слову наростки ***-ака, -іка, -к, -юка, -уга (-юга)****: коняка, ломака, дряпіка, псюк, камінюка, драбуга*, *злодюга.* (с. 136–137).

В. Сімович подає цілий ряд найпоширеніших суфіксів, що утворюють іменники жіночого роду (вони вказують, що до чоловіка належить жінка, до самця самиця — с. 134). Це суфікси ***-ка, -иха, -ина, -иця***: *Галичанка, Кравчучка, дячиха, Ковалиха, Іваниха, дядина, дружина, самиця, лавиця* та ін. Суфікс ***-ина*** може вживатися також для утворення назв, що позначають території, краї, держави (*Галичина, Угорщина*), історичні періоди (*Хмельниччина, Гетьманщина*), збірні поняття (*дубина, березина*), види м'яса (*телятина*, *свинина*), здрібнілі поняття (*картопля — картоплина, свита — свитина*), може надавати слову й відтінку зневажливості: *адвокат — адвокатина, професор — професорина* тощо (с. 134–135). Широко вживаються для творення іменників

жіночого роду на позначення діючої особи також суфікси ***-иня, -ха, -уха, -аля***, ***-иця*****:** *господиня, княгиня, пряха, сваха, брехуха, цокотуха, ткаля, граля*, *чарівниця, робітниця* і под. Цими ж наростками можуть утворюватися й іменники з іншими значеннями (*пустиня, камениця, різниця, дурниця*). Одним з найпродуктивніших суфіксів, що утворює іменники жіночого роду від чоловічих назв, є суфікс ***-ка***: *лікарка, слухачка, брехунка* і т.д.

Як бачимо, навіть такий не надто глибокий огляд словотвірних засобів творення іменника дозволив авторові праці виділити не менше 50 різних іменникових суфіксальних формантів, причому це без урахування іншомовної лексики та її суфіксів.

Багато в українській мові, як зазначає В.Сімович, є й наростків, якими творяться прикметники, але спиняється він лише на „цікавіших" із них (с. 183).

На першому плані він показує суфікси, які утворюють посесивні прикметники (*братів бриль, батькова шапка, бабине, дідове поле, мамина хустка*). Суфікси ***-ів, -ин*** використовуються (головно на Західній Україні) для творення родових прізвищ: *Ковалів, Бабин* і под.

До цієї громади, як зазначає автор, підходять прикметники з наростками ***-овий***, ***-вий,*** які вказують на приналежність до чогось, на те, „звідкіля щось узято, куди щось належить": *черешневий цвіт, букова галузка, краєве правительство* (с. 184).

На приналежність, як уважає Сімович, указують також наростки ***-ський, -цький***: *громадський* (писар*), українська* (Центральна Рада)*, галицьке* (Поділля). Ці наростки широко використовуються для творення родових прізвищ: *Коцюбинський* (належить до Коцюбинців), *Хмельницький* (із Хмельника).

До посесивних прикметників належать також, за В. Сімовичем, прикметники із суфіксами ***-ячий, -ичий, -ій****: гусячий, волячий, лисячий* і *лисичий, песячий* і *песій*.

Прикмети духа й тіла можна позначити утвореннями з наростками ***-ивий, -ливий, -атий, -астий, -истий****: правдивий, лінивий, шкідливий, бородатий, крилатий, кінчастий, багнистий* і под.,

а суфікс -***авий (-явий)*** „каже, що щось не цілком іще таке, як повинно бути, а що тільки до нього наближаєть ся“: *білявий, зеленявий, чорнявий*. Цей самий суфікс можна використовувати для ознаки зневаги: *дірявий, слинявий, миршавий*.

Продуктивними в українській мові є суфікси -***яний*** (*дерев'яний, бавовняний, глиняний*), -***ний, -кий*** (*вічний, кінний, червоний, говіркий*), -***лий*** (*круглий, теплий*), -***чий, -ичий, -альний*** (*виборчий, споживчий, робітничий*, *діяльний, порівняльний*) тощо.

Дуже цікаві, на думку В. Сімовича, чисто українські наростки -***овитий, -евитий,*** „які вказують на те, що хтось чимось визначаєть ся, що хтось щось має“: *хоровитий, талановитий, грошовитий* (с. 186), а значення згрубілості прикметникові надають суфікси -***енний, -езний, -елезний, -елецький***: *здоровенний, величезний, товстелезний, довгелецький.*

В. Сімович як тонкий знавець мови уже тоді відчув, що цілий ряд дієприкметникових утворень перейшов у лексико-граматичний розряд прикметників. Це прикметники на -***ячий, -учий (-ущий),*** „які колись творили окрему форму дієслова (дієприкметники), але коли чуття для цієї форми затратило ся, вони лишили ся прикметниками“ (с. 186): *незрячий, ревучий*, *летючий, невміручий, невсипущий*. Ці самі наростки можуть приєднуватися й до іменних основ і тоді ці прикметники означатимуть прикмету у збільшеній мірі: *багатющий = дуже багатий, злющий = дуже злий* тощо.

Суфікс -***учий***, як вважає В. Сімович, може змінюватися на -***очий***, який приєднується до іменних „пнів“: *охочий, робочий, співочий*. Так само відійшли від системи дієслова колишні пасивні дієприкметники теперішнього часу типу *відомий, знайомий, видимий*, які утворювалися суфіксом -***м*** (с. 186).

Виділено в окремий розділ і питання про творення дієслів. Дієслівних наростків, як пише В.Сімович, „небагацько — усього пять“ (с. 245).

Першим виділено суфікс -***ну***, яким творяться доконані дієслова: *капнути, кинути, глипнути*. Якщо ж цей суфікс додається

не до дієслівної основи, а, наприклад, до прикметникової, то при цьому утворюються недоконані дієслова: *глухнути < глухий, сох-ну-ти < сухий*. „Дуже радо вживаєть ся цього приростка“, як пише автор, для творення „раптових“ дієслів із „викликів“ (вигуків), напр.: *ох-ну-ти, геп-ну-ти, шубовсь-ну-ти*. Попри суфікс ***-ну*** може вживатися для означення раптовості й суфікс ***-ону***: *гук-ону-ти, стус-ону-ти, крик-ону-ти* і под., що автор широко проілюстрував прикладами з художньої літератури (*гуконула, стусонула*, *струсону, грюконув, швиргонути, шпигонув, махоне, крикonуть, швигоне*).

Наростком ***-ї(і)*** творяться недоконані дієслова типу *летїти, сидїти, горіти*, але за його допомогою можна утворити також дієслова від прикметника: *старий — старіти, сивий –сивіти, білий — біліти*. Дотримуючись правопису Є. Желехівського, В. Сімович послідовно на місці колишнього **ѣ** пише літеру **ї**. Повертаючись до історії, автор правильно зазначає, що задньоязикові **г, к, х** колись ще перед цим голосним (**ї**) перейшли в шиплячі. Дійсно, тут був колись довгий **ē**, що перейшов у **ѣ**, а на українському ґрунті перейшов у звук /і/, що за „желехівкою“ позначався на письмі після певних приголосних літерою **ї**. Після шиплячих, як відомо, **ѣ** перейшов у звук /а/: ***krikēti** — **кричѣти — кричати*; ***drgēti —** **дръжѣти — дрижати* (В. Сімович пише *дріжати* — див. с. 246).

Суфікс ***-и*** теж може використовуватися для творення дієслів як від власне дієслівних, так і від прикметникових основ: *робити, платити* (недокон.); *стрілити, скочити, купити* (доконан.); *довгий — довжити, мнягкий — мнягчити* (с. 246). На цьому Сімович обмежив функції суфікса ***-и*,** хоч за його допомогою можна утворювати дієслова не тільки від прикметників (див., наприклад, *туга — тужити, четверо — почетверити* і под.).

Автор книги виділяє як особливо продуктивний дієслівний суфікс ***-а***, яким можна утворювати дієслова від прикметників вищого ступеня (*більший — більшати, кращий — кращати, дурніщий — дурніщати* і под.), від викликів (*охкати, гавкати, викати,*

тюкати та ін.). В. Сімович вважає дієслова цього типу „зложеними“ з вигуку і дієслова *казати,* а скорочено — *кати*. Він наводить приклад, як на Поділлі замість *кажу, каже* вимовляють *кау, кае*. Отже, *охкати* –це *ох + казати, тикати = ти+ казати, кахикати = кахи + казати*. Цілком можливо, що саме так і утворилися ці дієслова. Ба більше, як вважає Сімович, звук **к** так зрісся з дієсловом, що зберігається навіть поряд із суфіксом ***-ну***: *кахикнути, гавкнути*, хоч може бути й без нього: *охнути, ляснути*.

Останній дієслівний суфікс, який широко вживається в українській мові, — це суфікс ***-ува.*** Автор зазначає, що він уживається особливо в іншомовних дієсловах (*телефонувати, іґнорувати, адресувати*). У німецькій мові ці дієслова мають суфікс ***-ieren*** (*telefonieren*), „який опісля живцем перебрали Москалі, перетворивши його у своє ***–ировать***“. Автор зазначає, що, „на жаль, і в нас почуєте в устах укр. інтелігента такі московські форми, як: *ілюстрірувати*, *іґнорірувати* й т.д.“ (с. 248). Цей суфікс використовується також для утворення дієслів, які показують, чим хто займається, чим хто є: *учитель учителює — учителювати*, а також *дівувати, козакувати, головувати*.

Розглядаючи префіксовані дієслова, В. Сімович зазначає, що приростки передовсім творять із недоконаних доконані дієслова (*нести — занести*, *розуміти — зрозуміти, читати — прочитати*), не змінюючи значення самого дієслова. Зазначмо, що як українські, так і російські мовознавці тривалий час дискутували питання, чи префікси змінюють і лексичне значення дієслова, чи тільки його граматичну категорію виду. Більшість із них схильна вважати, що префікс, крім зміни категорії виду, вносить зміну і в семантику префіксованого дієслова, особливо якщо йде мова про дієслова руху. В. Сімович виділяє префікси ***на-, об-, пере-, про-***, які „мають таку силу, що неперехідне дієслово роблять перехідним, розуміє ть ся, зі зміною значення, яке й містить ся у самому приростку“. Для ілюстрації він наводить якраз дієслова руху *їхати — об-їхати (*село*), пере-їхати (*дитину*), іти — на-йти*

*(*стежку*), об(і)-йти (*худобу*), пере-йти (*межу*), бігти — об-бігти (*клуню*), пере-бігти* (коняку) тощо.

Про те, що приростки цілком змінюють значення слова, він говорить у розділі „Значіння приростків" (с. 112), ілюструючи це такими прикладами: *чинити (*збіжжя*), по-чинити* (чоботи)*, роз-чинити* (хліб), *за-, від-чинити* (двері), *під-чинити ся* (комусь).

В. Сімович підводить читача до думки, що префікси мають певне лексичне значення, бо якщо додати один і той же префікс до зовсім різних дієслів, вони означатимуть те саме. Наприклад, якщо до дієслів *мкнути* — (бігти скоро), *перти* (наперед), *чинити* (робити)*, крити* (хату) додати префікси ***за-, від-*** або ***при****- (за-мкнути, за-перти, за-чинити, за-крити)*, то, підставивши один іменник, наприклад, *двері*, матимемо одне й те ж значення: *за-чинити двері* (у західних говорах української мови і нині можна почути будь-який із цих висловів).

В. Сімович не обминув питання й про „зложені приростки", тобто про поліпрефіксальні дієслова. Він зазначає, що „Дуже цікавою й оригінальною прикметою української мови є зложені приростки" (с. 114). Якщо порівняти дієслова *по-по-їсти, по-по-спати* з дієсловами *по-їсти, по-спати*, то видно, що в них „містить ся щось більше, а саме: добре наїсти ся, довго поспати". (с. 114). Подібне можна спостерігати в дієсловах *по-над-кушувати, по-на-ви-гадувати*, *по-по-на-ви-гадувати, по-пере-вертати, по-пере-бивати, по-роз-по-зичати, по-на-з-до-гонювати* та ін. Тут відчувається, що „надкушено багацько їстивних річей, перевернуто геть усе дочиста, перебито всіх, визичено все і т.д. " (с. 114).

Автор зазначає, що в українській мові може бути в слові по три і навіть по чотири префікси, чого в інших мовах, особливо в російській, немає.

В. Сімович виділяє окремо розділ про „здрібнілі та песливі" слова (с. 115) і зазначає, що вони являють собою „Цікаве й дуже характеристичне явище для української мови". Він зазначає, що в українській мові можуть мати здрібнілі та пестливі форми різні частини мови — іменники, прикметники, займенники, дієслова,

прислівники, числівники і наводить такі приклади: *гребінь — гребінець, гребінчик, гребіньчичок; лице — личко, личенько; малий — маленький, малесенький, маліський; дрібний — дрібненький, дрібнесенький, дрібоцький; сам — саменький, саміський, самісінький; один — одненький, однїський, однїсінький; спати — спатки, спатоньки, спатуні, спатунечки; купати — купатоньки, купці*; *тут — тутечки, тутеньки* та ін.

В. Сімович зазначає, що „Здрібнілих та песливих форм уживає наш народ дуже радо і при кожній нагоді. Не тільки в розмові з дітьми, не тільки тоді, коли хочемо викликати до себе співчуття... не тільки тоді, як виявляємо свій смуток чи радощі, не тільки балакає зі собою песливими словами пара закоханих, не тільки стрічають ся вони в віршах, у вязаній мові — але й так, у звичайній бесіді, при всяких нагодах, і то без огляду на те, який зміст розмови“ (с. 116). Інші мови, зазначає автор, такого багатства здрібнілих і пестливих форм та засобів їх творення не знають. Автор подає інвентар основних суфіксів, якими творяться демінутиви різних частин мови. Іменники використовують суфікси *-ець, -чик, -чичок; -ок, -очок, -ечок; -ик, -ичок, -иченько; -ко, -енько, -ечко, -онько; -сь, -сьо, -уньо (Антось, Антосьо, дідуньо); -ця, -ице, -ичка, -иченька, -ичечка; -ка, -очка, -онька, -енька, -ечка; -ина, -инка, -інка, -инонька, -иночка, -онька; -уня, -уся, -унця; -це, -ко, -енько, -ечко; -атко, -ятко, -еня (жиденя, цуценя)* тощо. Демінутивні прикметники, займенники, числівники утворюються переважно суфіксами *-енький, -онький, -есенький, -осенький, -енечкий, -онечкий, -оцький (дрібонечкий, дрібоцький), -юсенький, -юсінький, -юній (гарнюній), -іський, -ісінький (однаковісінький, нічогісінько)* та ін. Для дієслів В. Сімович наводить суфікси *-ки, -оньки, -очки, -уні, -усі, -унечки, -ці*. Подібними суфіксами утворюються й прислівники: *ондечки, осьдечки, оттакечки* тощо.

Окремо виділено в книзі питання про „зложені“ слова, які творяться „таким робом, що [мова] готові вже слова складає докупи“ (с. 120). Можуть складатися „докупи“ між собою іменники, при-

кметники з іменниками, займенники з іменниками, числівники з іменниками (*великдень, твердохліб, одностріЙ, верболіз* тощо).

Найчастіше, як уважає автор, утворюються складні слова з іменника та дієслова: *водопад, хлібороб, пішохід, горлоріз*. Дуже цікавий для української мови спосіб творити складні слова з форми наказового способу дієслова та іменника: *пройдисвіт, паливода, перебийніс.* Такі утворення часто вживаються у ролі прізвищ: *Сивошапка, Варивода, Оправхата* та ін. Зложеними В. Сімович уважає також різноманітні префіксальні лексеми: *неслава, недоторкайло, Нечитайло, Неплюй* і под. І все ж, як зазначає автор, українська мова має менше складних слів, ніж, наприклад, німецька чи старогрецька, з якої наша мова запозичила готові зложені слова: *живописець, Богородиця, миротворець, христолюбець*, від якого вже витворилося наше *христопродавець* (с. 121).

Українська мова „любить" уживати також два слова „побіч себе", які в сполуці надають виразові більшу силу: *сумний-невеселий, грати-вигравати, хліб-сіль* тощо.

Як бачимо, В. Сімович досить уважно підійшов до питання про творення різних частин мови. Можливо, що він не завжди і не в усьому був досконально точний, можливо, подекуди зустрічаються в нього не завжди слушні інтерпретації тих чи інших похідних чи формантів, якими вони утворені, але в цілому він правильно трактує питання українського словотвору ще далеко до появи його теоретичного обґрунтування, яке здійснив другий не менш видатний український мовознавець професор Іван Ковалик.

Василь Сімович так само скрупульозно розбирає та аналізує не тільки творення слів, але й інші питання стану та життя української мови. Досить ретельно він аналізує „відмінні" та „невідмінні" частини мови. Ведучи мову про іменники, він зазначає, що вони поділяються на дві великі „громади" — наочні (тобто конкретні), які можна „схопити очима" (*голуб, стіл*) та уявні, які тільки уявити собі можна, — *честь, гордощі, війна* тощо (див.с. 130–131). Наочні іменники поділяються на живі та неживі, особові та „звірячі" (*кінь, віл*). Крім того, іменники ще поділяються, за Сімо-

вичем, на власні, ґатункові, збірні, „матеріяльні“ (на позначення різних матерій). Іменник має рід, і тут уже є термін „середній“ рід (замість „ніякий“ у попередніх граматиках). Автор наводить іменники спільного роду (не всі вони відповідають сучасному погляду) і, що важливо, наводить список іменників, які різняться родом з російськими відповідниками (*біль, глиб, дур, пил, насип, поступ, степ, кір, ступінь, путь* та цілий ряд інших — с. 141–142). Деякі сучасні мовці й досі не знають, якого роду той чи інший іменник, і плутають їх під впливом російської мови.

Поділяються іменники на три відміни — чоловічу, жіночу та середню. У чоловічій відміні автор обійшов іменники на **-а** типу *Микола, суддя*, жіночий рід теж об'єднав в одну відміну, незважаючи на форму називного відмінка. У другій і третій відмінах є по три групи (варіанти) — тверда, „мняка“ та шелестівкова. Автор подає зразки відмінювання різних іменників і детальні коментарі до відмінкових форм. Подекуди він затрудняється дати однозначну рекомендацію. Наприклад, розглядаючи родовий відм. імен. чол. роду, він заявляє, що „Подати закон, котрі іменники мають **-а**, котрі **-у** — не можна. Тут рішає народнє вухо“, хоч тут же й наводить семантичні групи іменників, у яких має бути зак.**-у**. Звичайно, що це не вичерпна інформація (с. 147). Отже, як видно, автор книги, групуючи іменники у типи відмінювання, не йшов за відмінковими закінченнями, а групував їх суто за родовим принципом. До речі, до шелестівкової групи з іменників середньої відміни він відносить іменники з колишніми суфіксами основи на **-en** та **-nt** (які зараз складають четверту відміну — с. 179).

Про прикметник подана загальна інформація, показано „ступеньовання“ їх, пояснено, як твориться вищий ступінь (для Сімовича звичним є суфікс **-іщ** (**-їщ** — *чистіще, гарніща* — с. 188), подані зразки найвищого ступеня порівняння, відмінкових форм твердої та м'якої відмін прикметників, подає історію творення повних (членних) прикметників, уживання нестягнених, а також членних форм прикметників (чол. роду) в сучасній поезії. З чим не можна погодитися — це зі зразками відмінювання присвійних

прикметників (автор називає їх власними іменами). Отож прикметники *Глібів, Ковалів, Хомин* він відмінює дійсно як іменники, а не прикметники (*Глібів, Глібов-а, Глібов-у, Глібов-а, Глібів!, Глібов-ом, -им, Глібов-і*). Навряд чи хтось у Галичині скаже, що „я знаю *Глібова* брата", а скаже: *Глібового, Ковалевого* тощо.

„Заіменники" (с. 203) у Сімовича мають сім „відділів" — особові, зворотний, присвойні, указові, питайні, відносні, невизначені (означальні та заперечні він відносить до невизначених — див. с. 207). Видно, що Сімович добре знав народну мову, народні говірки, бо часто наводить говіркові форми. Наприклад, правильно зауважує, що в західноукраїнських говірках існують редупліковані займенники *цесь*, *цеся, цесе* (і варіанти)*, тот, тота, тото*, а в підгірських — *цес* (с. 205). Тут же подаються зразки відмінювання займенників, рекомендуються різні мудрі „завваги" до тих чи інших питань.

Так само на сім „відділів" діляться й числівники (с. 226). Автор зазначає, що як в усьому іншому (у кожній громаді) мусить бути голова, так є голова і в числівників. Це власне, „головні", крім яких ще є порядкові, збірні, розділові (*по одному, по два, по десять* — с. 228), множні, дробові і також невизначені. До невизначених він відносить навіть слова *кожний, увесь, ніхто, жаден*, зазначаючи, що коли вони „стоять самі про себе, замісць імня предмету — то вони заіменик" і наводить приклади: *Усі* (Петро, Іван...) *подеревіли... Жаден* (ні Петро, ні Михайло...) *не винен*. „Коли ж вони визначають, хоч і невизначене число предметів, то вважають ся числівниками, н. пр.: *Всі* ***люде*** (скілько їх було) *подеревіли. Жаден* ***із товаришів*** (скілько їх було) *не винен*" (с. 229).

Автор граматики подає зразки відмінювання числівників, і можна засвідчити лише деякі незначні відхилення від сучасних форм. Так, він уважає, що правильна форма *чотирі*, а форму *чотири* вживати не слід, числівники другого десятка подає за зразком *дванацять*, а форми типу *дванадцять* уважає московськими і, отже, неправильними. Відмінкові форми числівників подає тільки новіші, які виникли за аналогією до форм числівника *два*, тобто

пятьох, пятьом, пятьма, у пятьох, сімох, сімом, сімома, у сімох тощо. Далі він зазначає, що числівники від „*пять* до *девятьдесять*" можуть мати ще й у род., дав., місц. відмінках форми „шелестівкової жіночої відміни" (*пяти, пяти, у пяти*), „така відміна мало народня, то й ліпше її не вживати" (с. 234). Сімович визнає тільки числівник *девятьдесять*, а у виносці зазначає: „Балакають подекуди й пишуть: **девяносто** — та це москалізм; уживати такої форми не треба" [виділено автором. — М.Л.] (с. 233).

Числівник, як відомо, замкнута частина мови, якій немає потреби поповнюватися новими лексемами (складається лише з якихось 43 слів), але зате надто строката формами словозміни. У кожній зі слов'янських мов числівник має свою окрему систему відмінкових форм, діють свої оригінальні правила. І все ж, як свідчать багаторічні спостереження, саме у використанні числівникових (відмінкових) форм мовці допускають найбільше помилок, причому тут не йде мова про людей з якоюсь нехай навіть середньою освітою, а йдеться про людей, які працюють зі словом — журналістів, письменників, чиновників тощо. На українську систему словозміни числівників дуже впливає російська мовна практика, тому й трапляється так багато помилок. Щодо числівників на позначення сотень, то Сімович пропонує не змінювати їх узагалі: *Із **триста** козаків вернуло пятнацять; Роздамо їду **чотириста** хлопцям; Пішов із **пятьсот** людьми; У **сімсот** серцях горіла любов*... (с. 235).

У „зложених", тобто складених числівниках мовознавець змінює лише останнє слово, як це є у польській мові (*тисяча двісті трицять пятьох* тощо). Ще подає такий приклад: „Лишив ся *з тисяч триста двацять **вісьмома** карбованцями*...(підкреслюючи, що не „*з тисячею трома стами двацятьма вісьмома*" — с. 236). В арифметичних задачах Сімович узагалі не змінює жодні числівники. Далі ідуть скрупульозні пояснення вживання всіх інших числівників, які в основному мали такі ж форми, як і в сучасній мові.

Найбільш громіздка частина мови — дієслово, тому дієслову відведено в книжці аж понад 70 сторінок (с. 241–313).

Отже, вчений ділить дієслова на перехідні та неперехідні, зворотні, займенникові (які без займенника ся не вживаються — *бояти ся, сварити ся*), недоконані, доконані, самостійні, „помічні" (*робив був, плакати ме*), способові („які стоять на послугах інших дієслів" — с. 244), тобто модальні (*могти, хотіти, мусіти, сміти*, а також *мати, почати*).

Дієслово має особу, час (теперішній, минулий, давноминулий і будучий), спосіб. Із форм є „дієіменик" (інфінітив), дієприкметник („така форма, що на око зовсім скидаєть ся на прикметник..., але ж дієслівного свого значіння таки не тратить" — с. 252). Автор наводить приклади „страждальних" (пасивних) дієприкметників минулого часу (*несений, мальований*). Щодо „діяльного" стану, то він вважає, що як дієприкметники теперішнього, так і минулого часу –це старі і віджилі форми: „Тепер ці форми, — пише він, — в нашій народній мові зовсім невідомі, а коли їх уживають у науковій прозі, то тільки тоді, коли вже ніяк не можна инакше сказати. У нашій мові треба заступати ці форми цілими реченнями" (с. 256). Це стосується й пасивних дієприкметників на **-мий** (*відомий, знайомий*). Видно, помилково він назвав їх дієприкметниками діяльного стану. Автор книжки говорить і про форми перфекта, які також вийшли з ужитку і вживаються хіба що зі стилістичною метою. У західних говорах вони є звичними в мовленні людей. Наводить він рясно приклади й із творів Стефаника, Франка, де ці форми також були частотними.

Детально описаний „дієіменик", дієприслівники, форми теперішнього, минулого, майбутнього часу, наказового способу. Тут він не обійшов питання про різні форми, що вживаються при наказуванні чи проханні, зокрема, як він пише, „слівця" **но**, **ко** (*ходи-но! поглянь-ко!*), **ну** (*Та **ну** бо кажіть*), ***ке**-те, **на**-те, **ну**-те* (до слівець **ке, те, на** додається закінчення 2-ї особи множини **-те**). Це **те**, як він додає, появляється деколи і в 1-й особі множини: *ходім-те! берім-те!* До слівця **ну** можна додавати закінчення

1 ос. множини **-мо**: *ну-мо*. Далі ще пише про частки *давай, нехай (хай), бодай, най*, про дієслово *взяти* у формі 2 ос. однини, яке вживається для підсилення (***візьми*** *і вдар*, ***візьми*** *і ткни*), про заміну форм теперішнього часу формами наказового способу (*І не треба вам казати, як я його* [чоловіка] *ховала: і до попа* ***біжи****, і горілки* ***неси****, і хліба* ***печи****, — і* ***плач***! Лепкий). Усі ці наведені випадки проілюстровані вдало підібраними прикладами.

Усі дієслова Сімович ділить на три „відміни". Третя — це атематичні дієслова *бути, їсти, дати, оповісти*. Їх він називає „відміною без звязкового звука". Від 284 до 313 стор. йде детальний опис різних форм словозміни дієслів. Під кінець ще говорить про утворення від дієслів різних форм (*мабуть (від* має бути*), знати, знать, було, бувало, дастьбі, сливе, бачу, бачиш, може, спасибі, простибі, як стій* тощо), які „стали то прислівниками, то сполучниками, то просто вставними слівцями-реченнями" (с. 313).

Далі В. Сімович описує „невідмінні" частини мови — „прийменики", які „лучаться" з одним, двома, „трома" відмінками, „зложені прийменики" (*ізза, зпід, понад, попід*), „приймeники-приростки", тобто префікси (с. 314–327); прислівники (місцеві, часові, способові, причинові, притакливі (*еге, так, дійсно, справді* та ін.), заперечні, бажальні, питайні (с. 328–334); сполучники (єднальні, протиставні, розставні (*чи-чи, або-або, хоч-хоч*), бажальні, зясувальні, висновні (*то, то так, отже*) та порівняльні, причинові, намірові наслідкові, умовні, допустові, питайні тощо (с. 334–339); виклик (тобто вигук), значення викликів, звукоподробні виклики (с. 339–340).

У „Додатку до науки про слова" подані основні правила правопису, зокрема, такі: як ділити слова на письмі; скорочення слів на письмі; великі початкові букви; які слова писати докупи й які нарізно; як відділюємо від себе слова на письмі (с. 341–358).

Тут доцільно зазначити, що В. Сімович був дуже точним і скрупульозним у викладі матеріалу, дуже старанно і влучно підбирав ілюстративний матеріал, доступно й чітко формулював думку, правила тощо. Але інколи в нього зустрічаються незрозу-

мілі повтори. Так, про розділові знаки він коротко говорить на с. 356–358 і дуже детально в розділі XXIX „Розділові знаки“ на с. 447–459. Є повтори й інших питань, але за браком місця не будемо на них зупинятися. Оскільки вже зайшла мова про розділові знаки, то Сімович виділяє такі: „точка, звана ще подекуди крапкою; запинка (або з-грецька: кома); середник або точка зі запинкою; двоточка або двокрапка; питайник; викличник; пружка (—), чужа назва: павза; точки (...); наводові знаки („“) або лапки; дужки () й розділка (-)“. Уживання їх відповідно пояснено та проілюстровано на вказаних сторінках.

Третій розділ книги — це **Речення** (с. 359), тобто присвячений він синтаксисові. Тут описані члени речення, способи їх вираження, подана класифікація простих і складних речень. Речення він поділяє за змістом та за формою (просте і зложене), голе й поширене. З односкладних речень автор аналізує лише різні види безособових і називає їх безпідметовими. Інші назви, ніж у сучасній мові, мають другорядні члени речення. Додаток у нього — предмет, обставина — прислівниковий додаток, означення — прикметниковий додаток. Розглянуті вставні слова та речення, виділяє він стягнені речення, які мають однорідні присудки або однорідні пімети, примовчані, тобто неповні речення (*Піп у дзвін, а дідько в калатало* (бє) — народна приповідка). описаний „лад“ слів у реченні, багато місця відведено складному реченню, визначені всі основні типи підрядних. Учений виділяє скорочені, на його погляд, речення, тобто речення, ускладнені дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами (с. 423–431), і навіть „речення висказані коротче“, хоч у цьому він не мав слушності. Так, він вважає, що речення *Було не рубати зеленого дуба, було не займати, як тобі нелюба* є скороченим варіантом речення *Ти повинен був не рубати зеленого дуба, повинен був не займати, як тобі була нелюба* (с. 432). Розглянуто також питання про чужу мову, пряму і посередню (невласне пряму).

Чи не перший із західноукраїнських мовознавців В. Сімович описав період („Довге зложене речення, що в ньому зміст повний

і думка закінчена, зветься періодою“). Виголошуючи період, зазначає вчений, у першій частині підвищуємо голос, у другій понижуємо. Проілюстрований період реченням із Захара „Беркута І. Франка“. Автор намагається скласифікувати періоди, виділяючи в них частини порівняльні, умовні, допустові, часові, причинові, а за формою — три-, чотири-, пяти-, „шестичленові“ (с. 440–445).

Після розділу про розділові знаки Сімович виділив ще тему „Складня за думкою“, де говорить про рід іменника, який визначається „за думкою“ (напр., іменники *сирота, слуга, підліток*), про категорію числа й про узгодження в однині чи множині присудка з підметом при різних способах вираження підмета тощо.

Багато уваги приділено синтаксисові (значенню) відмінків у реченні (с. 466-484), а кінець книги, як це вже традиційно заведено в галицьких мовознавців, присвячений віршуванню, і на цей розділ виділено також понад 70 сторінок (с. 485–556).

Навіть такий короткий, побіжний огляд праці Василя Сімовича дає можливість переконатися, що писав її глибокий знавець української мови, який зумів помітити її найтонші нюанси. Якщо в книзі відсутня вишукана наукова термінологія, то це не говорить про її примітивізм, а навпаки — про великий талант її автора, його уміння донести до простого читача, який мав бажання вивчити рідну мову, усі її тонкощі, секрети творення слів, їх функціонування і їх використання.

Треба віддати належне В. Сімовичу в утвердженні уже справжньої української лінгвістичної термінології. І хоч він використовує багато термінів Смаль-Стоцького, але вже частіше намагається „українізувати“ слово, наприклад, уже не *введеннє*, а *увід*, не *часть, а частина*, іменники середнього роду вже мають у нього закінчення **-я**, а не **-є** (*значіння*) тощо.

Звичайно, що в короткому огляді неможливо показати цінність такої важливої і великої праці, але цінною вона була безперечно, бо це була вже справжня граматика української мови.

Галицькі граматики інших авторів

Як видно з попередніх коротких характеристик граматичних праць, граматична думка в Галичині нуртувала постійно і час від часу виливалася в ті чи інші публікації. Питання української мови, її формування, кодифікації не переставали хвилювати прогресивних діячів науки і культури Галичини, тим паче, що в підросійській Україні українська мова різними актами та циркулярами постійно заборонялася, і це табу з неї було знято аж після революції в Росії 1905–1907 років. У Галичині час від часу виходили з друку шкільні граматики різного рівня і складності, і деякі з них коротко оглянемо.

Отже, у 1912 році у Львові була видана „Методична граматика рускої мови, яку „уложили“ В. Коцовський та І. Огоновський, призначивши її „для IV. кляси шкіл 5- і 6-клясових“[1]. Цій книжці нещодавно виповнилося 100 років.

У ній навіть у заголовках на всіх словах (крім односкладових) позначені наголоси. Як і Граматику Смаль-Стоцького, книжку відкриває „Вве́денє“ і відразу наводяться приклади речень і саме визначення речення: „Гадка, виречена словами, зове ся реченєм“[2], однак мова іде лише про підмет і присудок, і таке речення, за твердженням авторів, „зове ся“ простим.

Далі — Часть перша, яку розпочинає „Наука про звуки“. Усі звуки діляться на *самозвуки* і *співзвуки* (терміни з польської), пояснено, що таке звуки, їх позначення на письмі, що є букви, які позначають два звуки (**я, ю, є, ї** та **щ**), і звуки, які позначаються двома або й трьома буквами (наприклад, **дзь** у слові *дзьобати*). У „рускій“ мові є 6 *самозвуків*, але вони можуть бути тверді і „мягкі“ (**я, ю, є, ї**). Цікаво, що й *співзвуків* автори наводять саме 32, з єдиним лише відхиленням, залічивши до них **щ**, але не по-

[1] *Методична* граматика рускої мови для IV. кляси шкіл 5- і 6-клясових. Уложили В. Коцовський і І. Огоновський. Друге, поправлене виданє. — У Львові. Накладом ц.к. Видавництва книжок шкільних. 1912. — 100 с.

[2] Наголос позначаємо при цитуванні лише в тих випадках, коли він не збігається із сучасним.

казавши м’якого /р’/. Продемонструвавши на прикладах різноманітні чергування звуків, автори далі пояснюють, що таке склад, наголос, показують, що наголос у багатьох випадках релевантний при встановленні значення слова. Тут же, на 13-й стор., йде пояснення, що таке корінь, пень, закінчення, знову (як у Стоцького та Сімовича) показано корінь **да(р)**, наводяться похідні з цим(и) коренем. Префікси тут названі приставками, суфікси — наростками. Дефініції морфем подані лаконічно і в цілому правильно.

Із 17-ї сторінки розпочинається вже „Часть друга“ — „Наука про відмінюванє слів“. Тут подано перелік 9 частин мови (як і в розглянутих вище граматиках). Цікаво, що окремо виділені 4 іменні частини мови, далі дієслова, приі́менники, прислівники́, злу́чники та о́клики.

Іменникові присвячено 16 сторінок (17–33), відміни сформовані за родовим принципом, показано в таблицях зразки відмінювання різних груп іменників. Далі йде аналіз та характеристика інших частин мови (прикметник — с. 33–38), числівники́ (с. 38–41), заіменники (с. 41–47), дієслова (с. 47–66). Не з усім тут, звичайно, можна погодитися (наприклад, числ. *сім* має відмінкові форми *семох, семом, сїмма* або *семомá*, числ. *вісім* — *вісїммá*).

У частині третій описані невідмінювані (маються на увазі й службові) частини мови, частина четверта присвячена „Складні“ (с. 74–91), в якій розглядаються речення „поєдинчі“ (різні способи вираження підмета і присудка, інших членів речення), „реченє зло́жене“, яке може мати побічні, тобто підрядні обставинні частини, порядок (ро́зставка) слів у реченні.

Частина п’ята — „Правопи́сь“ власне українських та „чужих“ слів, великої букви, розділових знаків (препи́нанє) (с. 92–98). Розділові знаки — це *точка*, *питайник, виклик*, *знак середний* (;), *про́тинка* (,), *павза* (–), *двоточка* (:), *знаки наведеня* („“) і *скобки* — круглі або квадратні дужки.

* * *

Оглянемо ще тут коротко невеличку працю проф. Ярослава Лазарука під назвою „Начерк граматики української мови“, що була видана в Бродах біля Львова в 1936 році[1].

У вступному слові автор зазначає, що написав цю практичну граматику на замовлення вчителів, які на зустрічах з ним нарікали, що немає доступної граматики української мови, а вона дуже потрібна як учителям, так і молоді.

Розпочинається книжечка традиційно — *звучнею*, де перелічені голосні та приголосні звуки української мови. Поряд з „отвертими“ голосними є ще і йотовані. Приголосні діляться на проривні, свистові, шелесні, пливкі, носові тощо До речі, до кожного терміна автор подає обов'язково польський відповідник, тому багато термінів скопійовані з польських. У розділі „Важніші правила голосовостей“ (с. 9) даються пояснення, як правильно вимовляти ті чи інші звуки, звукосполучення, показані основні чергування звуків, приклади „ікання“, подовження, спрощення тощо. Далі йде „Словотворення“, потім характеристика частин мови. До речі, Я. Лазарук наводить уже й десяту частину мови, якої бракувало в попередніх авторів, — частку. Іменники в Лазарука (с. 13–29) є животні, неживотні, збірні, відмінки називаються називник, родовик, давальник, знахідник і т.д. — за аналогією до польських назв. Як і в інших граматиках, тут подані зразки відмінювання різних груп іменників, творення й відмінювання прикметників, займенників, числівників, порівняно багато місця й уваги приділено дієслову (с. 37–49). Дієслова автор поділяє вже на перехідні та неперехідні, за характером вони є започинові (*сивіти, лисіти*), протяжні (*нести*), многократні, наворотні, доконані й недоконані, інфінітив у нього також дієйменник, дієприкметники є виду діяльного та переємного, подані зразки особових та інших форм дієслова. На с. 50–53 йде характеристика „невідмінних“ частин

[1] *Лазарук Я.* Начерк граматики української мови / Проф. Ярослав Лазарук. — Броди, 1936. — 64 с.

мови, але автор тут чомусь забув про частку як частину мови і ні слова про неї не написав. Далі йде традиційно „Складня“ (с. 54–61), де показані способи вираження членів речення, наводяться різні типи простих і складних речень. Спосіб подачі матеріалу, на наш погляд, не цілком удалий, бо в кожному новому абзаці спочатку наводиться речення, а потім дається йому пояснення. Під кінець подаються на півсторінки „значіння“ поодиноких відмінків, а на півтори сторінки — основні правила віршування.

* * *

Вважаємо за доцільне оглянути тут ще одну граматичну працю — „Малу граматику української літературної мови“ Миколи Угрина-Безгрішного та Антона Лотоцького, видану в 1938 році, за рік до окупації Галичини радянською владою.

Як видно з передмови (с. 3)[1], це вже друге видання книжки, а перше було в 1937 році і мало кілька позитивних і схвальних відгуків. На початку автори пишуть про мову і письмо, потім про слова, склади і звуки, далі про „голосівки та приголосівки“ (хоч у дужках у підзаголовку — „Голосні та приголосні звуки“). Голосівки, виявляється, це ті звуки, „що їх легко вимовляти“. Приголосівки поділяються за різними ознаками на дзвінкі, глухі, губні, зубні, гортанні, середнєязикові. Далі показана різниця між буквами та звуками, „звукозміну“ (різні чергування звуків), „перезвук ікання“, наголос (до речі, наголос також позначається у кожному слові, але не звичним значком, а „товстим друком“) і „Творення слів“ (с. 11). Термінологія тут також уже „звична“ — наростки, приростки, пень, закінчення (до всіх термінів також наводяться польські відповідники). Тут уживається вже термін *корінь* слова, подається лаконічне, але дуже влучне його визначення: „Ця спільна частинка, що вяже поодинокі слова в споріднені громади“. Для

[1] Див.: *Угрин-Безгрішний М., Лотоцький А.* Мала граматика української літературної мови (для вселюдних шкіл і двох нижчих ґімназійних кляс) / Микола Угрин-Безгрішний, Антін Лотоцький. — Львів–Рогатин, 1938. — 71 с.

слів із наростком чи приростком використаний уже термін *похідне слово*, слова без них називаються *корінними*[1]. Матеріал подається лаконічно, тому вже на 13-й сторінці наводиться перелік частин мови, починається розгляд питання про відміну „ймен та дієслова“. Відмінки, як і в граматиці Лазарука, названі за польським зразком (називник, родовик і т. д.), іменники чоловічого і жіночого родів відмінюються, як у сучасній мові, за трьома варіантами (твердий, м'який і мішаний). Автори показують, що при словозміні відбуваються різноманітні чергування звуків (переголошення): „гортанні приголосівки **к, г, х** перед **і** мякшаться на **ць, зь, сь**“, а „голосівка“ **о** в закритих складах „переходить на **і**: *рід–роду, двір–двору, біб–бобу*“[2]. Знаменно, що і в цій граматиці, і в тих, що були розглянуті вище, іменники чоловічого роду в давальному відмінку подаються тільки із закінченнями **-ові (-ови), -еві, -єві (-еви, -єви**), незважаючи на те, чи це істота, чи неістота. До речі, В. Сімович категорично заявляв, що „Вживати закінчення **-у** в давальн. відм., як це робить укр. інтеліґенція з-московська(,) — г р і х (розрядка Сімовича. — М.Л.) проти укр. мови“[3]. Подібні думки висловлює й О. Синявський: „В мужеському роді в давальному відмінкові... завжди треба вживати закінчення **-ові** або **-еві**. Закінчення **-у, -ю** в народній мові зустрічається дуже рідко, головним чином в піснях („*козацькому роду нема переводу*“) в живій же розмовній мові звичайно **-ові, -еві**. Тому треба відвикати від таких виразів, як „тому чоловіку“, а вживати „тому чоловікові“ і т.п.“[4]. Добре, якби й сучасні українські мовознавці та вчителі середніх шкіл дотримувалися цієї закономірності і не копіювали з російської закінчення **-у**, **-ю**. Автор цих рядків ніколи не чув від своїх батьків чи від старших людей-галичан форм типу *Петру, чоловіку, брату* і под. Така ж тенденція існує і в східних регіонах

---

[1] Див.: *Угрин-Безгрішний М., Лотоцький А.* Мала граматика...— С. 12.

[2] Там само. — С. 18.

[3] *Сімович Василь.* Граматика української мови. — С. 148 (у виносці).

[4] *Синявський О.* Коротенька практична граматика української мови для дорослих / О. Синявський. — Харків: Вид-во „РУХ“ — Харків–Київ–Львів, 1918. — С. 8.

України, однак під впливом російської мови вона в мовленні людей поступово затирається.

Після іменника (див. с. 13–30) подані розряди займенників (немає заперечних та означальних), зразки їх відмінювання (с. 30–35), тоді описаний прикметник, показано „ступенювання“ та відмінювання прикметників. Автори наводять прикметники з твердою та м’якою основою, причому навіть такі прикметники, як *великодній, майбутній, передній* та інші показали із закінченням **-ій**, хоч у Галичині в народній мові м’якої основи прикметники не мають. Помилково тут подано лише один прикметник — *народній* зам. *народний*, але саме в такій формі його вживали й інші галицькі письменники та вчені, безумовно, під впливом східноукраїнської вимови.

Серед числівників за польським зразком виділені (поряд з іншими) головні (*один, шість*), „множні“ (*подвійний, потрійний*) та багаторазові (*двоякий, трoякий*), наведена відмінкова парадигма числівників *один, два, три*, *п’ять*, але немає парадигми числівників *сім, вісім*.

Дієслово має особи, часи, числа, способи, роди, стани, все це описано з прикладами (див. с. 40–50). В умовному способі, як уважають автори, є теперішній (*я робив би*) та минулий час (*я робив би був*). Цікаво, що вони наводять у „прийдешньому“ часі синтетичні форми складного майбутнього типу *нестиму, нестимеш, нестимуть*, яких у Галичині в той час ще не було, а вживалися лише аналітичні форми, в основному з препозитивним дієсловом *мати* (*меш, мемо, мете нести*), хоч В. Сімович наводить подібні форми з постпозитивним дієсловом *мати*, але аналітичні — *нести муть*.

Далі лаконічно, конспективно автори показують „невідмінні“ частини мови, в тому числі й частку, навівши, правда, лише три частки: **-но, -же, чи**.

У „Складні“ (с. 55–67) пояснюється, що таке речення, що таке присудок і підмет. Для другорядних членів автори використовують термін „Додатки“, означення — це прикметникові додатки, узгодження — це згода слів між собою („Щоб речення було

гладке та зрозуміле, мусить кожна частина речення бути в згоді одна з однією“[1]). Речення є стягнені (коли є один підмет і кілька присудків або навпаки), вставні, складені (тобто складні), є речення, складені підрядно (нерівнорядно) та рівно рядно, серед підрядних є речення підметові, присудкові, прикметникові (тобто означальні), предметові (за сучасною термінологією — додаткові) і прислівникові (обставинні). Тут перелічені всі майже сучасні типи обставинних речень, на с. 67 подана навіть схема розбору речення. Як видно, особливого тут нічого немає, зразком тут послужив синтаксис польської мови, у дужках навіть подані польські терміни, але, звичайно, добре й це, бо вже читач знав, що є в мові певна форма чи конструкція, і мав зразок, як її вживати.

Завершується книжечка словничком неправильних слів і виразів, які не слід уживати. Видно, що автори орієнтувалися на східні зразки, бо багато галицьких специфічних висловлювань або полонізмів пропонували вживати, як це є в сучасній українській літературній мові (живу не на Україні, а *в Україні,* послідний — *останній,* падолист — *листопад,* я ся бавлю — *я бавлюся,* малисьмо — *ми мали,* почта — *пошта,* ксьондз — *священик,* думаю о чімсь — *думаю про що,* зелізо — *залізо,* пчола — *бджола,* де йдеш — *куди йдеш* та інші — с. 68).

Звичайно, що коротко охарактеризовані вище граматичні праці відіграли свою позитивну роль у становленні літературної мови в Галичині, підвищенні грамотності населення, але деякі з них (можливо, крім граматик Смаль-Стоцького та Сімовича) були видрукувані на дуже низькому поліграфічному рівні, дрібним шрифтом, густим текстом, без інтервалів і відступів, тому можна здогадуватися, що для учнів, школярів вони були надто важкі для користування і сприймання. Але добре, що були хоч такі.

[1] *Угрин-Безгрішний М., Лотоцький А.* Мала граматика... — С. 59.

МОВНІ ДИСКУСІЇ В ГАЛИЧИНІ

Дискусії про мову в кінці 1840-х років

У галицькій пресі — як німецько-, так і польськомовній — час від часу з’являлися й мовознавчі публікації. Мабуть, найпершою з них була стаття Івана Могильницького „Rozprawa o języku ruskim“, опублікована, як уже про це йшлося, в газеті „Czasomismo naukowe księgozbioru imienia Ossolińskich“ як скорочений варіант праці, що побачила світ в оригіналі аж у 1910 році під назвою „Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ“. Вище вже подана її коротка характеристика.

Другою була відома стаття Йосифа Лозинського „O wprowadzeniu Abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego“, надрукована у львівській газеті „Rosmaitości“, число 29 за 1834 рік. Стаття ця розбудила, розворушила галицьку інтелігенцію, заставила її задуматися над долею української мови, культури й самого українства в Галичині. Як реакція на статтю Й. Лозинського появилася у цій же газеті стаття Й. Левицького „Odpowiedż na zdanie o wprowadzeniu Abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego“ (1 жовтня 1834 року), яку, як установив М. Возняк, написав Денис Зубрицький, але присвоїв собі Йосиф Левицький (див. про це в розділі „Азбучна війна в Галичині“). Як реакція на статтю Й. Лозинського була надрукована окремою брошурою також стаття Маркіяна Шашкевича „Азбука і Abecadło“, про яку йде також мова в названому розділі. Й. Лозинський написав був відповіді на ці публікації, однак цензор В. Левицький не допустив до друку ці статті.

У 1843 році Й. Левицький видав у Перемишлі брошуру під назвою „Listy, tyczące się piśmiennictwa ruskiego w Galiciji“, у якій робив огляд літературних творів, що вийшли в Галичині. У першому „листі“, до речі, він складав подяку урядові, що заборонив розповсюджувати в Галичині „Русалку Дністрову“, пишучи: „Dzięki...Rządowi, który...Rusałce Dniestrowej rozszerzać się w tej formie, w jakiej z rąk triumwiratu wyszła, nie pozwolił“ („Дякувати

урядові, який не дозволив „Русалці Дністровій“ поширюватися в такій формі, у якій вона вийшла з рук трійці“)[1]. Й. Левицького дратувало те, що „Русалка Дністрова“ була написана народною мовою, фонетичним правописом і гражданським шрифтом. Він, як відомо, був великим прихильником старослов'янської мови та етимологічного правопису, цю концепцію він утілив у своїй німецькомовній праці „Grammatik der rutheniszen Sprache in Galizien“, її відстоюватиме він і в усіх своїх наступних статтях. Його активним опонентом виступатиме Й. Лозинський, який був палким прихильником народної мови та фонетичного принципу письма.

Перше публічне зіткнення цих двох основоположних концепцій щодо розвитку літературної мови в Галичині відбулося на першому з'їзді „руських“ учених у жовтні 1848 р. Потім дискусії про мову перенеслися на сторінки молодої української преси в Галичині.

Отож іще в запрошенні на з'їзд руських учених повідомлялося про те, що першим завданням з'їзду буде „Установити для языка нашого однаки формы, а для письма нашого пріймити найстосовнѣйшу писовню, висвѣтити рôжницю мови нашои ôтъ языка старославяньского, такоже ôтъ россійского и ôтъ польского“[2].

Далі тут ішлося про те, що „міністеріальний“ проект щодо реорганізації освіти прийняв за основу просвіти народну мову, тому є невідкладна потреба постаратися нашим ученим, щоб і наша мова стосовно до свого розвитку отримала належне місце у школах. „Чижь не дôзналисьмо сами на собѣ, яка то мозола збирати науки в чуженнôй мовѣ, якъ велика утрата часу, силъ и маєтку нѣмъ нагромадишъ свѣтила, а часто и духа притлумишъ и не вырôвняєшъ чужиньцямъ, которыхъ языкомъ учивъ єсь

---

[1] Цит. за: *Возняк М.* „У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича (1834–1934). — Ч. I. — Львів. — 1935. — С. 37.

[2] Див.: *Историческій* очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія. Составлено Яковомъ Головацкимъ въ Львовѣ, 1850. — С. XX.

ся; бо тôлько в рôднôи мовѣ мысль ти молоденька належно розъяснится“[1].

На з’їзді вчених працювали 9 „видѣлів“ (секцій), у т.ч. відділ шкіл, відділ „управы языка руского, литературы рускои так давнои яко и теперѣшнои“ тощо. На засіданні відділу шкіл розглядали важливі питання, зокрема й те, як називати букви кирилиці, навчаючи дітей читати. Було вирішено не використовувати кирилицьких назв літер, бо це утруднює процес навчання, а додавати лише до першого звука, з якого починається назва літери, голосний **е** (**бе, ве** і т.д.). Щодо **ъ** та **ь**, то вирішено вживати їх як твердий та м’який знаки.

Вирішувалося й питання про літеру **ъ**, яке до кінця століття не знімалося з порядку денного і було предметом постійних дискусій. Так, священик-поет Рудольф Мох наполягав, щоб відмінити написання **ъ** в кінці слів після твердих приголосних як таку, що зовсім зайва і непотрібна. Однак голова засідання Й. Левицький категорично заявив, що **ъ** конче потрібен, причому не лише в церковній, але і в народній мові, бо, мовляв, „буква острая при конци стоячая безъ **ъ** немаєтъ полного голосу“[2]. Після тривалої дискусії все-таки було ухвалено, аби буква **ъ** як пам’ятка предків, що уживалася протягом століть, залишилася й надалі. Однак дискусії про букву **ъ** вийшли поза стіни аудиторій, де відбувалися засідання, і переросли в справжні демонстрації протесту. Я. Головацький в офіційному „справозданью“ про з’їзд не міг, звичайно, описати, що діялося в коридорах приміщення, де відбувався з’їзд, а також перед дверима кімнат у духовній семінарії, де проживали учасники з’їзду, а там захисники кирилиці й, зокрема, букви **ъ** організували „котячу музику“, влаштували справжню обструкцію Рудольфові Моху, Теофанові Глинському, Миколі Устияновичу та іншим прихильникам народної мови, що пропонували викинути

[1] Див.: *Историческій* очеркъ. — С. XXII.
[2] Там само. — С. LXXXYII.

непотрібний йор. Рудольф Мох навіть написав про це гумористичний вірш, фрагменти якого тут наведемо. Отже, шанувальники йора, „люди-йори“, плачуть, тривожаться, що йора не буде:

...Увы всѣмъ вѣрнимъ, що ся тримали
Хвоста старого, ахъ! (ъ) конає!
Увы чего ся ми дочекали,
Ворогъ вѣчну память спѣває.
Іоре прекрасний, кривий хвостаче,
Чорни на тебе круки спадаютъ!
Не досгь же (л) на (в) плаче,
А ту ще хвостикъ (ъ) оттинаютъ!
Ахъ якъ то было красно и мило
Хвостикомъ кожде кôнчити дѣло;
Охъ, ой ратуйте кто (ъ) знає,
Чорна годино [,] хвôстъ отпадає!!!

Йор їм відповідає:

...Якъ осудили, такъ нехай буде
Бо мені жити уже не мило.
Назадъ мя всегда як дурня клали,
Всѣмъ безъ пожитку, менѣ безъ хвали!
На щожь васъ має гризти въ утробѣ
Гвалту, пустѣтъ мя най ляжу в гробѣ!!!
Тут знову відповідають „люди-йори“:
А цуръ на тебе, невдячний сину,
Ми за тобою плакали, млѣли,
Зъ жалю музику котячу пѣли;
А ти намъ кажешь, пустѣтъ най гину.
Ожь то пôзнаймо, що сьмо робили,
За пазухою гадину грѣли.
А пекъ му, цуръ му, руки не даймо,
Где кто (ъ) має, подобиваймо,
Зъ кишень, зъ халявъ повытрясаймо,
И вѣчну память вразъ заспѣваймо!!![1]

[1] Див. у статті: *Лѣвицкій І.* О Галицко-Русскомъ языцѣ / Іосифъ Лѣвицкій // Вѣстникъ. — Ч. 64. — 2/14 юнія 1851. — С. 256.

Треба відзначити, що йор був предметом поетичних вправ і інших авторів. Так, Й. Левицький, процитувавши вірш Р. Моха, наводить ще один, автором якого, безперечно, був він сам. Він зазначив під віршем Р. Моха, що „тое неприродное народови русскому и духови языка тогожь противное мнѣніе возникло въ Галиціи року 1836, и очивидно отбилося въ Рус[алці] Дн[істровій]". Вірш, який він наводить, має назву „Подъ Галичимъ небомъ языкъ рускій гасне".

Автор поезії малює невтішну картину: у Галичині зневажають рідну мову, навіть у храмах Божих звучить не рідна, а польська мова; Галичина чекає нових поетів, але не таких, як теперішні, що не шанують старовину, кирилицьку азбуку, що спотворюють справжню вимову кириличних букв:

Мово мильша соловѣя
Дѣди тужать за тобовъ
Села, поля, вся стихія
Чають лѣпшихъ поетовъ!
Появились: въ сей часъ мажуть
Найдавнѣйшу букву іоръ;
Иже якъ єры всѣ кажуть,
Шлють азбуцѣ наглый моръ.
Другихъ гудять що барзъ много
Не по просту говорять;
Самы **аго** *вмѣсто* **ого**
Пишуть; гдежь то простый взгляд?[1]

Й. Левицький радів, що „мильнимъ і самовольнимъ" було „мнѣніе" реформаторів у 1848 році, що насміхалися з захисників старовини, і це доводять нинішні два часописи („Вѣстникъ" та „Зоря Галицка"), які дотримуються етимологічного правопису. „Слава имъ и старинѣ", заявляє він, і цією фразою висловив своє кредо, своє ставлення до літературної мови.

[1] Див. у статті: *Лѣвицкій І.* О Галицко-Русскомъ языцѣ / Іосифъ Лѣвицкій // Вѣстникъ. — Ч. 64. — 2/14 юнія 1851. — С. 256

Щоб не повертатися до цієї теми, наведемо ще деякі фрагменти з цілої поеми, присвяченої йорові, автором якої був ще один затятий захисник йора та етимологічного правопису — Іван Гушалевич. Це була „Сказка для дѣтей о томъ, якъ Лихій съ Ъ-омъ въ адъ достаєся“, надрукована в „Слові“ в 1861 році. Тут розповідається, як нібито чорт викрав літеру **ъ**, заховав її у міх, хотів викрасти цілу азбуку, але це йому не вдалося. Що ж до **ъ**, то

Дерся, рвался Ъ изъ мѣха,
Меж своихъ хотѣлъ назадъ,
Чортъ его хапался зтиха,
В Русь за нимъ ити былъ радъ.

І все ж йому вдалося вирватися від чорта з міха, він виліз через рубчик, у груди чортові „юркнулъ“, в око, в рот, у бороду, в живіт, чорт мучиться, кричить, захропів, як сто волів, тихо кров свою з горя ссав. А **ъ** уже готовий до нової боротьби, але вирішив почекати в пеклі на *собор чортів* і воювати з усіма:

Сам один за всю азбуку
Готовился бѣдный Ъ
Русскую поднести руку,
Съ Вельзевуломъ вести споръ.
Жертволюбія чудесний
Ъ собовъ тутъ примѣръ далъ.
Дѣти! Ъ нашъ всегда честный,
Онъ за Русь цѣлу страдалъ!
І ось стали збиратися чорти на свій собор:
И бѣгут, летятъ, ползаютъ
Съ шумомъ съ крикомъ на соборъ
Смотрятъ, нюхаютъ, питаютъ,
Чи есть Русь и русскій Ъ.

Чорт розповідає, що хотів здолати Русь, посадити на престолъ „нашого“ брата, стерти все в прах, але з руським народом справитися нелегко:

Бьешь, толчишь его, голубишь,
Все таки онъ свой и свой,
Ненавидишь или любишь,
Той самѣсенькій онъ, той!

Дѣти видно не до вкуса
Твердость русская чортамъ
Кождый зъ нихъ собѣ рвалъ уса, —
И кидался тамъ и сямъ.

Довго там ще чорт воював, хотів забрати цілу азбуку, але нарешті його сили „изломились“, він упав, язик йому відпав, а решта

Всѣ по пеклѣ розходились,
Страшно стало всѣмъ чортамъ,
Пекломъ зойки розносились,–
А нашъ Ъ вернулся къ намъ...[1]

Тут неважко здогадатися, що чорти — це прихильники народної мови, фонетичного правопису і противники окремих літер кирилиці, у т.ч. йора, а собор чортів — це собор (з'їзд) учених, що відбувся в жовтні 1848 року. На жаль, захисники етимологічного правопису дійсно перемогли в 1848 році, повернули написання **ъ**. Період, поки йор знаходився „в міху у чорта“, був недовгий. Без нього, як відомо, була надрукована „Русалка Дністрова“ (1837), „Галицкіи приповѣдки и загадки“ Григорія Ількевича (1841), перша частина праці „Вѣнок Русинам на обжинки“ (1846) тощо. А потім „ъ вернулся къ намъ“ надовго, майже до кінця XIX ст.

На з'їзді вчених відбувалися дискусії й з інших питань. Так, на секції „управы языка рускoго“ виявилися теж цілком протилежні думки щодо літературної мови. Одні наполягали, щоб повністю дотримуватися церковнослов'янської мови та її азбуки, інші пропонували зробити деякі зміни, поєднавши її з народною мовою, а треті вважали, що треба „совсѣмъ новоє правописаніє для руского языка скроити“. Нарешті була створена комісія з 12 „мужей“, яка розглянула програму (правопис), запропоновану Іваном Жуківським. За пропозицією комісії відділ ухвалив такі правила:

[1] *Гушалевичъ И.* Сказка для дѣтей о томъ, якъ Лихій съ Ъ-омъ въ адъ достался / *Иван Гушалевичъ* // Слово. — Ч. 2. — 28.01.1861. — С. 5–6; Ч. 3. — 1.02.1861. — С. 11.

„1. Маємо ся тримати того языка, якимъ нашъ народъ говоритъ, и що всюда або по найбôльшой части ôтъ него уживане, має быти правиломъ.

2. Азбука кирилійська зôставляєся въ цѣлости церковнымъ книгамъ, удерживаєся также для письмъ свѣтовыхъ, однако належитъ дати способôбнôсть, абы и азбука гражданьска, яка уживана може далеко бôльшею частею Русинôвъ и тутка в Галиціи вôйшла въ повсюдное уживаньє“[1].

Третє правило рекомендувало „приладити“ букви гражданські до народної мови, але привести „гражданку“ у відповідність до кирилиці. Четверте правило постановляло писати так, як більшість людей вимовляє, але, як зайде потреба, то уважати й на етимологію. Інші правила стосувалися правопису тих чи інших букв (див. про це детальніше у розділі „Становлення правописних норм у Галичині“), однак майже всі вони пропонували лише півміри, дозволяли писати й так, і так, тобто прагнули забезпечити й фонетичний правопис і одночасно витримати й етимологічний. До суттєвих слід віднести хіба що рекомендацію писати **въ** замість **лъ** в колишніх дієприкметниках чоловічого роду типу *писавъ, лапавъ*. Так само пропонувалося писати **в** у середині слів типу *вовкъ, жовтый*. Однак в іменниках *вôлъ, дôлъ, стôлъ* та подібних писати **лъ**, оскільки більшість людей саме так вимовляє. 24-е правило застерігало, що „слово **ся** въ письмѣ має ся (!) лучити со словомъ часовымъ (глаголомъ), до котрого належитъ, если по нимъ зараз наступає тощо Нарешті зазначалося, що ці правила стосуються шкільних книжок і тих, хто не вникає в граматичні тонкощі, але „ученимъ любовникамъ такихъ речей лишаєся вôльнôсть власного правопису, абы дальшого розвитія його не тамовати“[2].

Можливо, якби не дозволялася „любовникамъ таких речей“ „вôльнôсть власного правопису“, то було б більше у ньому по-

[1] Див. *Историческій очеркъ*... — С. CI (101).

[2] Там само. — С. CIV (104).

рядку. Оскільки ж багато хто вважав себе вченим-граматистом, то й дозволяв собі порушувати встановлені правила. Тому рідко хто писав **въ** на місці етимологічного **лъ** в дієсловах минулого часу, **ô** та **ê** з дашками в закритих складах на місці етимологічних **о, е**, плутали написання **ы, и, і**, з яких „жадна выкинутися не може“, допускали інші „вôльності“. Усі ці питання й будуть предметом суперечок протягом кількох десятиліть у середині та другій половині XIX століття.

Однак тоді, у 1848 році учасники з’їзду вчених у великому піднесенні, в ейфорії приймали документи з’їзду, вірили, що оживе українська писемність, українська культура, запанує всюди українська мова. У своїй заключній промові голова з’їзду Михайло Куземський говорив: „Закидали намъ, що мова наша єще не оброблена, а про тоє и неспосôбна щобъ въ нêй вже тепер высшіи науки преподавати! О нехай би прійшли були и послухали нашого Моха и Головацкого, якъ крѣпко и сильно, нашого Устіяновича [,] якъ красненько до серця промовляли и найважнѣйшіи чувства найзвучнѣйшими, мягонькими и солоденькими словами оглашали! Скажѣть, где Русинъ ся своей мовы учивъ? чи були якіи школи? були може якіи академіи рускіи?.. О! нѣ, — мати го рôдненька вчила, тому то так солоденько говоритъ.

Всѣсьмо видѣли, що ся знайшла и интеллигенція, и що мова наша добре и высоко выроблена; ино не було доси спосôбности тіи сокровища наши ôткрыти и свѣту показати...“[1].

На соборі вчених у Львові було сказано немало палких слів про рідну мову, про необхідність її розвивати. Так, М. Устиянович у своїй патетичній і високохудожній промові відзначав, що є „въ рôднôмъ словѣ урокъ [‘чарівність, краса’. — М.Л.], великій, неописанный, которому не знайдешь имене, и въ которôмъ якъ в найдрôбнѣйшôй частинѣ лучи сонця всѣ свѣта находятся барвы. На голосъ того слова воздрожатъ всѣ составы скиталця на чужинѣ... Єсть въ народѣ пѣсня, що мати дѣтинѣ надъ колискою

[1] *Историческій очеркъ...* — С. CXYII.

спѣває проста и непоказьна, а звукъ єи товаришитъ намъ солодкими наповидами [‘спогадами’. — М.Л.] до гробу и милѣйшая надъ всякіи согласы чудесныхъ напѣвôвъ. Тымъ словомъ нам промовляти треба, таковыми пѣснями намъ спѣвати належитъ... Що зъ сердця походитъ, трафляє въ сердце, а що зъ теплои народа плыне ватры, огрѣває нарôдъ. Найдорожшимъ маєткомъ народа єсть языкъ єго, ôнъ єсть душею, ôнъ єсть ядромъ єго жизни... Залишивши бесѣду нашую учинимо святокрадство найсвятѣшихъ правъ чоловѣчества, обдырство народного престола Руси, а може, а може и цѣлои Славяньщины“[1].

Навіть Й. Левицький, який завжди хилився до церковнослов’янської мови, під впливом загального настрою говорив, що „жаденъ языкъ Словенскій пôдъ далеко щастлившими обстоятельствами остающій, не выпередилъ языка нашого руского. — Гладкôсть, гибкôсть, солодкôсть, плавнôсть та музыкальнôсть нашого языка показалась пôдъ перомъ нашихъ класикôвъ: Устіяновича, Головацкого, Моха“[2].

Цікаво й те, що навіть на засіданні відділу „литературы старославяньскои“ на запитання чи не завести б старослов’янську мову як навчальну і літературну Й. Левицький відповів негативно, заявивши, що виховання має відбуватися „въ народномъ языцѣ“, але треба подбати, щоб зрозумілою була й старослов’янська мова, а для цього слід підготувати словник і граматику старослов’янської мови[3].

На соборі вчених було немало виступів на користь народної мови. Однак не бракувало й захисників церковнослов’янської. За неї ратували В. Левицький, Л. Сосновський, Ганкевич та деякі інші учасники з’їзду. Прихильники церковнослов’янської мови та етимологічного правопису таки перемогли, вони, як було зазначено, влаштовували „котячу музику“ під дверима кімнат прихильників народної мови, не дали можливості виголосити промову

[1] Див. *Историческій очеркъ...* — С. 7–8.
[2] Там само. — С. 84–85.
[3] Там само.— С. CV.

Теофанові Глинському, який пристрасно відстоював народну мову і фонетичне письмо.

Собор учених, звичайно, не розв'язав мовних проблем, він тільки виокремив та загострив їх і дав поштовх до наступних дискусій.

Уже на початку січня 1849 року (у 3, 4 номерах) відкрита в травні 1848 року газета „Зоря Галицка“ помістила статтю Й. Лозинського „О языцѣ рускимъ“, у якій він знову підкреслив своє ставлення до народної мови, її відношення до польської, церковнослов'янської та інших слов'янських мов. Це ставлення він раніше яскраво продемонстрував у своїй книзі „Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego)“.

Й. Лозинський стверджує, що в краї повинна бути одна офіційна мова, мова народу, „котрий въ тимъ краю є первобытнимъ и найчисленнѣйшимъ“, бо інакше „допустивши на Руси до шкôлъ и урядôвъ еще иннонародни языки впровадилибысьмо якись хаосъ, якесь бабилоньске помѣшаньє языкôвъ“, а молодь мусила б марнувати час на „науку“ кількох мов[1].

Це неправда, нібито українська мова не оброблена і тому не придатна до обслуговування літератури. Він пише, що українською мовою були писані літописи і закони, за литовського панування вона була мовою двору, суду і дипломатії, однак з часом від неї відступилася шляхта і „ся мова стала неуживаною“, але її „зновъ до давнои чести привести треба“.

Якби хто з перекиньчиків польських не захотів вивчати в школах української мови, то хай поступають, як два учні в Перемишлі, котрі заявили, що перейдуть до Кракова, щоб не вчити української мови. „**Одже то красна мысль и гôдна наслѣдованья! Боже провадь ихъ щасливо! Булабыто ласка Божа, кобы всѣ загорѣльці, котримся хлѣбъ рускои земли вже переѣвъ, а котрибы у насъ ино пановати хотѣли, з краю ся вынесли**“[2]

[1] *О. Л.* О языцѣ рускимъ // Зорѧ Галицка. — Ч. 3. — 20.12.1848 / 10.01.1849. — С. 13.

[2] *О. Л.* О языцѣ рускимъ // ЗорѧГалицка. — Ч. 4. — 3/15.01.1849. — С. 22–23.

[виділено нами. — М. Л.]. Як бачимо, Й. Лозинський був досить радикальним щодо впровадження рідної мови і її належного пошанування.

Ґрунтовну статтю під заголовком „О образованю языка руского“ Й. Лозинський видав окремою брошурою у 1849 році. Тут він зазначає, що український народ не через недбалість, але через „утиск уярмившого єго народа на тоє зôйшов, же єго язык через килькасот лѣт быв без управи“. Але після конституції 1848 року „заяснѣло нам соньце лучшои надѣи и радибысьмо язык наш виобразовати“[1]. Але, як правильно зазначає автор статті, поки мова буде „виключена“ від шкіл, урядів, судів, „допоти не прійде ани во всеобщоє и почестноє уживаньє“, ані не буде мати можливості „виобразоватися“. Автор зазначає, що той, „хто нашого языка до шкôл, урядив и судив допустити не хоче, той му видерає першу и найєстественнѣйшу вимѣнку [умову. — М. Л.] єго житя и образованя, той єго забійцьов“[2].

Й. Лозинський цілком резонно зазначає, що кожна мова спочатку була неопрацьованою, наприклад англійська, французька чи німецька, але коли ввійшли вони в користування школи та уряду, стали удосконалюватися і тепер стоять на найвищому ступені розвитку. Тому той, хто „нам вѣдмавляє права впровадити язык наш до шкôл, урядив, той нас навет прійдучости позбавляє!“ Школи та уряди не призначені лише для вищої категорії людей, але для загалу, для більшості народу і його рідної мови. Треба поступово розвивати мову, вдосконалювати її, „бо натура не терпит скоку“. Хто відразу хотів би з нашої мови мати мову опрацьовану, літературну, той подібний до того, що хотів би „овоци перед цвѣтом щибати“. І що ж роблять такі нетерпеливі? Одні чіпляються до російської мови, інші до польської чи німецької. Тому й зубожіла наша мова.

---

[1] *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. — В Перемишли, 1849. — С. 3–4.

[2] Там само. — С. 4.

Автор статті гостро виступає проти суржику, язичія (це вже терміни пізніші, їх він не вживає), мішанини старослов'янських, російських, польських та українських слів. Він пише, що дехто бере слова чи форми з церковної чи з російської мови і без усякого „примѣреня“ творить якусь нову мову, якою ніхто „не говорив и мабуть никто говорѣти не буде. Така мѣшанина не пріймеся в народѣ, и не поможе до образованя языка єно затамує поступ єго“[1]. Немає потреби творити якусь нову „амалґаму до ничого не придатну, народови не зрозумѣлу и баламутячу слабшіи таланта, що других наслѣдовати звыкли?“ А що бракує нашій мові, чи правда, що вона до нічого не придатна? „Ой то неправда, — заявляє Й. Лозинський. — Наш язык є красный и до всѣх умственностей здôбный“. Мові нашій бракує лише одностайності в правописі та в уживанні деяких слів і багатшої літератури. І на одне й на друге треба більше часу і більше праці. „Перехôд з твердого сну до тяжкои працѣ не може быти без ваганяся, без збоченя, цофаня, без закруту“.

То не шкодить, зазначає автор, що наша мова має різні варіанти, по-різному звучить. З цієї „розмаитости“ виросте „красна“ одностайність. Тільки нехай ніхто не закопує свого таланту і не вживає чужої мови, а хто пише, хай пам'ятає, що пише для народу, тому нехай тримається його „бесѣды и правописом до неи найся зближит, най покине шкільну педантерію и не накидує єи без потребы вôльному народови!“[2]

Й. Лозинський визначає основні риси літературної мови. Першою, як він уважає, є багатство слів і форм, які є в арсеналі тої чи іншої мови. Він зазначає, що людська думка є швидшою від світла, за якусь мить вона може обійняти небо і землю. Людська думка є такою незбагненною, як і людський дух, який родить цю думку. Немає мови, яка б відразу могла забезпечити назвами всі ті реалії, які охоплює думка. Але з часом такі слова знаходяться, вли-

---

[1] *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. — С. 13

[2] Там само. — С. 6–7.

ваються в мову. У нерозвиненій мові бракує слів „вѣдтягнених“, „виразив на понятія умственныи и на ново-вѣдкритыи“. Тут автор статті наводить цілий перелік абстрактних понять і термінів, якими оперує українська мова (*мудролюбіє, фізика, силльоґизм, магнетизм, паровоз* та ін.) і зазначає, що мова може утворювати такі слова або зі власних коренів, або запозичувати з інших мов. Автор підводить підсумок, що „пѣд взглядом богацтва, язык наш инним не уступає“, хіба що деякі нові слова ще не поширилися в мові. А щодо форм, то наша мова, як пише Й. Лозинський, навіть багатша від інших. Тут він перелічує різні граматичні форми для іменних частин мови та дієслів, наводить форми *сѣдав, сѣв, сѣдѣв, лѣгав, лѣг, лежав*, пропонує замінити їх німецькими відповідниками і резонно запитує, яка ще мова може висловити так коротко такі поняття?

Й. Лозинський демонструє на прикладах, яка універсальна українська словотвірна система, який багатий арсенал словотворчих формантів (іменники *хлопец, хлопчик, хлопчина, хлописко; Ивасьо, Ваньо, Иванище, Иваниско; Марися, Марисонька, Маруня, Марушка, Мариско; бабуня, бабка, бабище, бабиско;* демінутивні дієслова *ѣстоньки, летѣтоньки, спатоньки;* прикметники *сивий, сивенькій, сившій, сивѣсенькій, найсившій* та ін.). Він правильно зазначає, що ніякою іншою мовою такі відтінки значень передати не можна.

Автор статті на одному реченні (*Мôй брат даровав ми книжку*) демонструє велику „свободу в порядкованю слôв“, переставляючи по-різному ці слова, і зазначає, що „таков свободов не тѣшится нѣмецкий язык“[1].

Й. Лозинський наводить низку слів (*хижа, путь, зпинив, зцѣпенѣв, толковав* та ін.), які вживає народ, але не вживають письменники, і радить заглядати в народну творчість, збирати приповідки, казки, народні пісні, а там відчиниться невичерпне джерело слів і форм своїх власних, а не чужих.

[1] *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. — С. 11–12.

Другою важливою рисою „освіченої“, літературної мови, як зазначає Й. Лозинський, є чистота слів і форм. Тут часто грішать письменники. Тепер, коли мова тільки починає розвиватися, прості люди, які не знають інших мов, крім своєї, нічого не пишуть, а лише освічені пишуть, які знають і чужі мови і з чужих мов заносять і чужі форми та слова. „Но тим способом, — пише Лозинський, — гине чистôсть языка“. Такі „писма“ стають незрозумілими і „тамуют весь поступ“, а „такій язык єсть воздушный и не має пѣдстави в народѣ, а же не має фундаменту, то и удержатися не може“[1].

Для ілюстрації сказаного автор наводить на цілу сторінку старослов'янські та російські слова, які можна зустріти в друкованих творах, подаючи до них українські відповідники: *жалованье, свѣдительство, учрежденіе, иждивеніе, обученіе, извѣстіе, окрестность, цѣпи* 'ланцюги', *рѣч, наружный, жестокій, опасный, подчинити, посѣщати, наказати, искати, питати, колько стоит, повиноватися, почти, вмѣстѣ* та багато інших.

При цьому він зазначає, що деякі з цих слів узагалі для нашого народу не зрозумілі, вони мають омонімічні відповідники із цілком іншим значенням, наприклад: *жалованьє* — пожалѣнье, *цѣпи* — для молочення, *рѣч* — вещь, *наказати* — приказати, не покарати, *касатися* — підкасатися (піддерти спідницю), *обрѣтать* — обертати, *разрушити* — розрухати, а не розвалити, *искати* — в голові, у волоссі, *почти* — пошти, *вмѣстѣ* — в городі і т. д.

Осуджує Й. Лозинський тих письменників, що скорочують на російський кшталт *-ти* в дієсловах на *-ть*, *-ся* на *-сь*, уживають у множині в прикметниках закінчення **-я** замість **и** (*чорныя коровы, высокія дерева*), дієприкметники на **я** або **в** (*дѣлая, имѣя* замість *дѣлаючи, имѣючи, поручив* замість *поручивши*), прикметникові суфікси *-тельный, -ственный*, *-енный, -еский* (*незначительный* — незначный, *божественный* — божій, *особенный* — осôбный, *человѣческій* — человѣчій і под.). Наводить він і інші російські

[1] *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. — С. 13.

форми, якими наочно демонструє їх громіздкість у порівнянні з українськими (*свѣдительствовати* — свѣдчити, *рождество* — рôжство тощо).

Учений не схвалює вживання різних варіантів форм своїх же слів (*дѣлаємо, дѣлає — дѣлаєм; дѣлает* і под.) і зазначає, що „Таков мѣшанинов не збагатится але зколотится язык“[1].

При творенні слів треба підбирати форманти, властиві нашій мові. Так, наприклад, від *молодий* має бути *молодість*, а не *младость, вияснити*, а не *изяснити* і подібні.

Оскільки ж не всі письменники дбають про чистоту мови, у їх творах народ часто знаходить слова, яких не знає, не розуміє й бажання таку мову вивчати не має. Отож, якщо „хочемо наш язык образовати, то заданьом нашим быти повинно, увольняти го з пѣд вплыву польского, церковного, россійского и нѣмецкого языка“[2]. Однак при цьому слід обережно поступати, щоб не повикидати все, що з іншої мови походить, але вже досить тривалим уживанням набуло права громадянства в українській мові. Слова *пан, панувати, рôк* та ін. кращі, ніж *господин, господствовати, год*. Не скоро вдасться замінити й деякі німецькі слова, як наприклад, *ґрунт, чинш, коштує, ґатунок, границя* тощо. „Для того мусимо быти осторожными, абысьмо з єднои крайности не попали в другу“, зазначає Й. Лозинський.

Третя основна риса літературної мови — це „красота бесѣди“, яка залежить від ясного і приємного висловлення своїх думок, уміння застосувати тропи, стилістичні фігури, порівняння, прислів’я тощо.

Наші противники, зазначає Й. Лозинський, дорікають нам, що ми хочемо „язык хлопскій до ступеня образованих языкив пѣднести... Так! Хочемо и того за помочев Бога докажемо, и не цураємося ни того языка хлопского, ани народа хлопского... О кобысьмося всѣ тов мыслев переяли, для того народа простого

[1] *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. — С. 17.

[2] Там само. — С. 18.

працьовали, єго языка невѣдступнося держали; а з того народа вийдут таланта, которыи... вѣд простого народа не вѣдступят, але його проводом, покровом и красотою будут!“[1]

Процитована стаття „О образованю языка руского“ була фактично першою фундаментальною і, так би мовити, програмною статтею Й. Лозинського. Подібні думки і навіть подекуди такі самі приклади він демонстрував і в своїй „Gramaty-ці języka ruskiego (mało-ruskiego)“, але граматика була написана польською мовою і не була розрахована на масового галицького читача. Стаття ж, як бачимо, була написана українською народною мовою, і в ній лише зрідка трапляються полонізми, росіїзми чи старослов’янізми. Навіть більше, Й. Лозинський демонстративно відступив від загальноприйнятих правил писати в кінці слів букву **ъ**, у дієсловах минулого часу чоловічого роду **-лъ**. Він дуже широко застосовує **ѣ** (ять), навіть на місці етимологічних **о, е.** Усі ці речі слід розцінювати як позитивні і прогресивні. Якби галицьке письменство було пішло за Й. Лозинським, українська народна мова дуже швидко була б набула статусу літературної. Однак галицька інтелігенція хиталася у виборі мови й правопису, і ці хитання підігрівалися іншими „авторитетами“.

Одним з перших опонентів Й. Лозинського, як уже відзначалося, був його ж свояк і теж священик Йосиф Левицький, людина надзвичайно амбітна, з претензіями на провідного галицького вченого та письменника. Він виступив з великою статтею „Уваги надъ образованьємъ языка Галицко-руского отъ часу конституціи“, яка була надрукована в трьох числах „Галичо-Руского Вѣстника“.

У цій статті Й. Левицький теж виступає нібито за народну мову, навіть критикує тих, хто її заперечує, але пропонує строго дотримуватися етимології у письмі. Проаналізувавши мову українських часописів, він побачив, що кожен пише, як хоче, мова авторів дуже різноманітна, „що село, то инное слово“. Як з того

[1] *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. — С. 21–22.

лабіринту вибратися? Треба шукати середину — щоб духові „рускому“ не противилося і законам церковної мови також.

Найбільшу „колотню“ робить фальшива вимова літер **і, и, ы, ѣ, ô, ъ,** незважаючи на те, що на з'їзді вчених були вироблені певні правила. Він пише, що не можна писати після **г, к, х** та шиплячих **ы**, тільки **и**, у множині треба писати **ѣ**, а не **и** з дашком (*учителѣ, конѣ*). Не можна також міняти **ô** на **и** („не на *тимъ*, а на *тôмъ*“), після шиплячих не писати **ъ**, тільки **ь** (*ночь*, а не *ночъ*).

Автор засуджує тих, хто виступає проти **ъ** (критикує Лучкая, Шашкевича, Устияновича, Лозинського та ін.), пише, що на „съѣздѣ во Львовѣ мѣсяця Окт. 1848 много неудалого противъ тои полугласнои голосилъ Мохъ и пôдписами упрошенными... зъ Алфавита русского викинути доконьче съ Лозѣньскимъ и Жуковским стаpалъ ся“[1].

Й. Левицький категорично проти заміни **-лъ** на **-въ** в дієслівних формах минулого часу, стверджуючи, що „фалшомъ єсть якобы народъ рускій вымавляє у цихъ формахъ **-въ**“, каже, що якби навіть з 8/8 голосу лише 1/8 звука **л** лишилася, то все одно його міняти на **в** не можна. Хіба що в дієприкметниках („смертію смерть поправъ“) або в слові *тѣвна (корова)*, що від слова *теля* походить. Але в словах *жольтый, дольгій, польніи, горѣлька* **л** на **в** зовсім не перейшло, тому не можна писати **в.** Як бачимо, Й. Левицький сліпо наслідує старослов'янську писемну традицію. Він наводить приклади із „Зорі Галицької“, „Вісника“, звинувачує їх у непослідовності. Якщо вже міняють **л** на **в**, то чому його не міняють у дієсловах *счезлъ, моглъ, зреклъ ся* і не пишуть *счезвъ, могвъ, зреквъ ся*?

Автор статті пише, що цю букву писали в кінці слів Фр. Скорина, М. Смотрицький, Памво Беринда, Петро Могила, Антоній Радиволовський, Венедикт Левицький, Р. Мох у збірці „Мотыль“, І. Гушалевич, О. Духнович, І. Вагилевич і навіть Й. Лозинський

[1] *Левицкій І.* Уваги надъ образованьємъ языка Галицко-Русского отъ часу конституціи // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 70. — 10/22.12.1849. — С. 283.

у своїй граматиці, то чому ж нам викидати її? Хто дієслова минулого часу пише через **въ**, резюмує Й. Левицький, „тотъ колотитъ Граматику, противитъ ся общенѣ русскôи, до которои намъ стремити ся подобає та незрозумѣлымъ для народу Гал.-Русского робитъ языкъ церковный“[1]. Буква **в** – це ознака дієприкметника („смертію смерть поправъ“). Він наводить якісь незграбні приклади, у яких повинні нібито відрізнятися дієприкметники від дієслів: „Напивъ и заспѣвавъ танцювалъ; ставъ говорити прійшли“. Згадаймо, що Й. Лозинський пропонував уживати дієприслівники на **-ши, -вши, -чи.** Але автор не міг відійти від граматичних канонів старослов’янської мови. Він ще наводить короткий прикметник *живъ*, який у народі, звичайно, не вживається, та дієслово *жилъ*, маючи на увазі, що їх не можна було б відрізнити як омоніми. Те, що в нашій мові існує маса інших омонімів, він до уваги не бере.

Продовжуючи тему про **лъ**, він пише, що дехто вимовляє **лъ** як **въ** і в іменниках типу *столъ, орелъ, кôлъ*, то, мовляв, тоді б треба писати й тут **въ**. Завершив статтю Й. Левицький патетичним закликом: „...панове защитителѣ, пожертвуйте для блага Руси і точности Граматическои своєю впертостію“[2], хоч сам своєю впертістю ніколи поступитися не хотів.

Працюючи викладачем у духовній семінарії, він нав’язував ці правила своїм учням, слухачам. Так, місяцем раніше, у 58 числі цього ж часопису, був надрукований виклад його лекції перед слухачами богослов’я у Перемишлі, у якій він наводить подібні аргументи. Він пише: „И во истину сли на днешніи нашіи письма глянемъ, то знайдемъ у нихъ такую строкатôсть ортографическу, же красшого неладу и нарокомъ бы устроити тяжко. Єденъ пише *отъ*, другіи *ôтъ,* третіи *вôдъ*, а четвертыи *відъ*; єденъ *овца*, другіи *ôвця*, третій *вôвця,* четвертыи *вівця*; єденъ хоче *думалъ*, а другіи *думавъ*, а третіи *думав* и т. д.“[3].

---

[1] *Галичо-Рускій* Вѣстникъ. — Ч. 71. — С. 287.

[2] Там само.

[3] *Й. Левицький*. Без заголовка // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 58. — 12/26.11.1849. — С. 232.

Маючи, очевидно, на увазі Й. Лозинського або інших реформаторів мови, він пише, що „въ такъ важнôмъ предметѢ не годиться хапати за первшую увагу“, яку дають окремі особи, „бо наветъ живий языкъ не узнає надъ собою диктатора“. Отже, потрібно прийти до спільної думки в правописі.

Можливо, що у відповідь на статті Й. Левицького був опублікований матеріал без підпису під заголовком „Мова ьако средство просьвіченьа уважана“. Невідомий автор пише, що освіту людям треба давати в рідній мові, бо людина дуже багато мусить часу стратити, щоб вивчити чужу мову і то її досконало знати не може. Багато є людей, які вчилися в школах, але мало відрізняються від невчених, бо затратили час на вивчення чужої мови. Лише декотрі, що „сье цілком від свого народа і ьазика... відлучили сье і там собі мову писменну, мову наукову присвоьіли, могли в просьвіченьу поступ учинити, але за тоье пропадали дльа свого народа, бо вже сье до него... признавати нехотьіли“[1].

Темним і диким є той народ, який не має своєї літературної мови, тому, закликає автор, „Образуьемо ьего ьазик, але ьазик ьего власниь, рôдныь, живиь, а в короткôм часьі стане він на рôвни з ьеншими просьвіченими народами... Не даьмо сье в тôм збаламутити аньі повагоьу старосьвіцчини, аньі лестними гадками польітичними! Но кождого, шчо нам в писмі накинути усилуье ьакиькольвек ьеншиь ьазик, ци то церковниь, ци польскиь, або россиьскиь, ци ьакись новиь рускиь письменниь утворити хоче, за ворога просьвіченьа нашого народа [‘вважаймо, маймо’ — М. Л.]. Хороньімо наш ьазик чистиь, не даьмо го псувати и виправьети через чужі слова“[2], бо то річ дуже заманлива „втрутити“ якесь слово хоч би жартома або для хизування. Стаємо тоді подібними до рекрута, який скаже якесь слово, а молодь сільська вже повторює за ним. Напише хтось *господин, женщина*, можливо, хизуючись, що знає російську мову, а вже усі за ним повторюють, так

[1] Див.: *Мова* ьако средство просьвіченьа уважана (без підпису) // Галичо-Рускій ВѢстникъ. — Ч. 77. — 29.12.1849 / 1.01.1850. — С. 313.

[2] Там само. — С. 313.

само пишуть. „Таких слôв, — продовжує анонімний автор, — чим раз бôльше поьавльеье сье в писмах і декотрі кавалки вигльедаьут ьак писма і книжки польскі повні макароньізмів“[1].

Автор уболіває, що нікого не турбує, ніхто „опору не ставить“ тому, що мова засмічується чужими словами. Редактори видань не хочуть приймати „кавалки“ [дописи. — М. Л.], написані простою мовою, а як уже приймуть, то попереджують читачів, що це авторський правопис. Коли ж друкують „кавалки“, „напестрены“ чужими висловами, то ніякого застереження не роблять, що то чуже, заграничне, „контрабант“. Автор докоряє Й. Левицькому за правила, які він пропонує. Це правила чужі для духа народної мови. Дух народної мови „засаджуье сье“ [базується. — М. Л.] на „тонких і мьехких голосах“, а не на широких [іде мова про **ы**. — М. Л.] і твердих, що підтверджується, зрештою, і стремлінням голосних **о, е, и**, а навіть **а** перейти в **і**.

Він розбиває аргумент Й. Левицького, що, мовляв, за допомогою церковнослов'янської мови боремося з ополяченням. Автор радить, щоб народ „руский“ зробив так, як зробив колись Давид, виступаючи проти Голіафа („Ґольата“). Він не хотів скористатися царською зброєю, бо не вмів з нею обходитися, а взяв „процу“ [пращу. — М.Л.] і п'ять камінців, за допомогою чого і повалив велетня.

Автор допису дуже влучно зауважує, що „русинові“ легше вивчити кілька десятків або й кількасот слів „на предмети відірвані“ [абстрактні — М. Л.], яких немає у нашій мові, ніж учити кілька тисяч слів церковної або російської мови. Ми ж не будемо робити з русинів старих слов'ян чи росіян, але освічених русинів, завершує автор, а русини тих мов „незнаьут, а словарів немаьут“[2].

Як бачимо, редактор „Вісника“ помістив статтю без змін правопису, і якби ще автор був відмовився від **ô** (з „дашком“) та не

---

[1] Див.: *Мова* ьако средство просьвіченьа уважана. — С. 314.

[2] Там само. — С. 314.

вставляв **ь** замість **і** нескладового, такий правопис міг цілком підійти для літературної мови.

У 1849 році в українських часописах були опубліковані ще дві серйозні статті Й. Лозинського. Так, у часописі „Пчола", що виходив з травня до вересня 1849 року, була надрукована стаття „Уваги над правописом руским". Тут він знову підтверджує й науково аргументує свої думки й пропозиції щодо удосконалення правопису. Він підкреслює, що правопис зможе вдосконалюватися лише в тому разі, якщо над ним будуть працювати. Що буде найліпше, те збережеться, закріпиться в практиці. Він пише, що слід оберігатися як збочення, так і „верненяся на давный путь", бо деякі письменники повертаються до давнього правопису, бояться ступити крок уперед. Він наголошує, як писав про це і в своїй граматиці, що „писмо ено на то ест, абы через пріятыи знаки вѣддало... бесѣду устну; абысьмо в нêм тоє очима видѣли, що в бесѣдѣ ухами чуємо: а з того випливає также, же писмо вѣрним образом бесѣди быти повинно"[1].

Автор статті відзначає, що „Етимологія... затерає характер языка, утруджає писаньє и читаньє, и помнажає без потребы правила Граматики"[2]. У зв'язку з цим треба удосконалити азбуку, викинути з неї непотрібні букви. Треба викинути **ъ**, він нічого не дає, тільки „утруджає читаньє и писаньє, робит бильшій розход паперу и дорожшій друк". Захисники його мають один аргумент, що, мовляв, раніше „было уживане". Але раніше й інші літери кирилиці уживалися, без яких тепер обходимося, „едно **ъ** вѣд всѣх щаслившое"[3].

Й. Лозинський був послідовним у своїх поглядах на мову, на її правопис. Свої думки, ідеї, пропозиції він підкріплює новими аргументами в статті „Ще щось о правописи", надрукованій у „Галичо-Рускому Вѣстнику" в січні 1850 року. Тут також червоною ниткою проходить думка, що „належит писати так, якся

[1] *Лозинській І.* Уваги над правописом руским // Пчола. — Ч. 1. — 26.08.1849. — С. 264.

[2] Там само. — С. 266.

[3] Там само. — С. 267.

говорит“[1]. У цій статті він аргументовано спростовує погляди Й. Левицького на мову та правопис, доводить їх необгрунтованість[2].

Дуже дотепна його відповідь тим, хто посилається на давніший правопис, що, мовляв, пише так, бо давніше так писали. На це можна відповісти, пише Й. Лозинський, що „єще давнѣйше жадного писма не було, то мы не пишим ничого! Одже так веде дорога встечна. Їабим волів, абысьмо хоть не гостиньцьом, то бодай манôвцями, а все наперед поступали, а не як раки назад ся цофали; бо кто зôйде з гостинця, той хоть и боком прецѣ зайде до цѣли и на останку на правôй дорозѣ стане; но кто назад вертає, для того нема надѣи на поступ“[3].

Українські часописи Галичини приділяли багато уваги мовним питанням, пов’язуючи їх із національним відродженням українців. На шпальтах газет друкувалися досить гострі матеріали, які розвінчували реакційну політику польської шляхти, що всіляко протидіяла стремлінням українців до національного самовизначення. Так, у числі 11 „Зор-і Галицк-ої“ було повідомлення про мовні дискусії в австрійському соймі. Один з польських депутатів (Краиньскій) нападав на галицьких депутатів, які домагалися друкування цісарських указів українською мовою, заявляючи, що між поляками та українцями немає жодної різниці. Повідомлення закінчується гнівним зверненням: „Русине! Братъ полякъ хоче абы его мова над твоєю панувала! Ôнъ хоче, абы въ твоєй краснôй, звучнôй, плавнôй и богатôй мовѣ, котрусь набувъ по отцяхъ и дѣдахъ, права для тебе голосилися! и то ще на твоєй власнôй земли!“[4]

---

[1] *Лозинській І.* Ще щось о правописи // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 4. — 10/22.01.1850. — С. 13.

[2] Детальніше про це див. у розділі „Становлення правописних норм у Галичині”.

[3] *Лозинській І.* Ще щось о правописи. — С. 13.

[4] *Зорѧ Галицка* . — Ч. 11. — 26.01/7.02.1849. — С. 65.

У 13-му числі ця ж газета зазначала: „Хорони Боже! абы стара Польща коли будь повернула ся; она була камѣнемъ млыновымъ на ширѣ... руского народа, ôдъ котрого го ласкави судьбу неба увольнили...“ Але далі „рускій народ не дозволить панувати над собою“. „Въ гісторіи сьвѣта суть они [Русини] ще молодымъ народомъ; але хотяй ще въ колисці лежитъ, буде ôнъ однакожъ умѣвъ гадыну пôзнати, котра ся коло его леговиска въ кружала звыває“[1].

Головна Руська Рада закликає галичан-українців, аби „назвищ [прізвищ — М. Л.] собѣ польщити не давали”, „абы ся громади наши старали щоб надписи селъ, мѣстъ и дорогъ були также руски“, щоб не дозволяли закидати їх болотом та розбивати камінням[2]. Тут до речі зазначити, що ці надписи на переважній частині України і донині неукраїнські...

У 6-му числі газети „Зоря Галицка“ був надрукований вірш „Зъ надъ Прута, одъ Гуцула“, який закликав дівчат не цуратися своєї рідної мови, не гребувати нею:

Ой ти горо каменная, чомъ ся не лупаешъ,
Ти невѣсто красненькая, чого ся встидаешъ?
„Встидаю ся мого роду, таи рускои мовы,
Бо то нею мовлять дівки, що доять корови“.

Ти руская невѣстонько, тра би тя учити,
З твоїх красних чорних очей полуди здоймити.
Як зачали тôй невѣстѣ полуди здоймати:
„Ой небуду вже я бôльше мови ся встидати“

Цураютъ ся свого роду дівчата, невѣсти
Ідітъ враги до Варшави польські книші ѣсти!
Цураютъ ся своей мови, таи и рускихъ хлопцивъ,
Бодайжесьте посивѣли — зася ôдъ молодцивъ![3]

[1] *Зоря Галицка*. — Ч. 13. — 2/14.02.1849. — С. 76–77.

[2] *Пересторога* (ôдъ Ради Головнои Рускои дня 23 Лютого 1849) // Зоря Галицка. — Ч. 17. — 16/28.02.1849. — С. 98.

[3] *Зъ надъ Прута*, ôдъ Гуцула (без підпису) // Зоря Галицка. — Ч. 6. — 10/22.01.1849. — С. 36.

Звичайно, такі вірші не могли бути непоміченими і мали великий ефект, пробуджуючи в молоді почуття національної гідності.

Поряд з такими публікаціями часописи друкували й офіційну інформацію про сприяння уряду українській справі.

Так, „Зоря Галицка" у січні 1849 року подала рішення міністерства освіти про перехід навчальних закладів на викладання українською мовою. Ось фрагменти цього рішення:

1. „Би во всѣхъ ґімназіяхъ въ рускôй частинѣ Галичини наука въ нѣмецкôмъ языцѣ тôлько так довго преподавана була, поки руского языка свѣдомихъ учителей не взыщено, и поки ученики попередно вѣдомости руского языка не набудутъ. — Де би науки тепер вже могли ся в рускôмъ языцѣ вôдбувати, тое зараз и стати ся має: а найбардѣи при науцѣ св. вѣри.

2. При всѣхъ ґімназіяхъ рускои Галиціи рускій языкъ яко обовязуючій за стосовнимъ винагородженьемъ учителя має ся запровадити; польскій же языкъ, яко языкъ меньшости польского населенья яко вôльный предметъ мае ся учити"[1].

Отже, австрійський уряд ішов назустріч українцям, хоч у житті не було все так гладко. Адміністративні пости в державних установах займали в основному поляки, які все робили, щоб не допустити українську мову до офіційного функціонування.

І все ж найбільше зачіпали за живе простих людей та й інтелігенцію матеріали, в яких відбувалося обговорення мовних питань. Питання мови — це найвразливіша струна в душі людини, якій не байдужа доля свого народу і його культури.

Справжня ода українській народній мові була надрукована у 78-му числі газети „Зоря Галицка" під заголовком „Языкъ Малорускій въ ôтношенію къ Великорускому". Стаття була передрукована з німецькомовної газети „Das Rusland" від 15.03.1835 р., ч.74, с. 293. Тут цитуються вислови російського „списателя" Даля-Луганського про українську мову. Даль пише: „Малорускій языкъ передъ Великорускимъ має велике преимущество... Житіє

---

[1] Див.: *Рѣшенье* Министерства // Зорѧ Галицка. — Ч. 8. — 27.01.1849. — С. 45.

Малорускихъ есть просте, ихъ розумъ єсть быстрый, ихъ воображеньє веселе, а ихъ жарты ôтличаются нѣжностью и невинностью, ихъ языкъ въ закôнченіяхъ, въ творенію и споєнію реченій має щось дитинячого, нѣжного, прелестного...“ Далі він продовжує, що у „Великорусскихъ“ простий чоловік бесідує мовою, яка є зовсім незрозумілою, а книжний „язик“ ділиться на високий, низький, середній, жартівливий, поважний і т. п. і кожен раз він є інакший. „Напротив того малорускій языкъ всю свою дѣвочую простоту и свѣжôсть задержавъ и есть завсе собѣ рôвний“. Російську книжку тяжко написати так, щоб її простий селянин зрозумів, а українську зрозуміє кожен українець. „Чистий народний языкъ єсть сильний, ясний, простий, богатий во всякіи образи и жарти... Розваживши тоє, чиж можемо ми сказати, же малорускій языкъ для насъ есть непотрѣбним?.. По моєму мнѣнію, ми должни не тôлько для забави і цікавости ним заниматись, але єго учитись яко пособствующого нашему языкови. Изъ него можемо ми много короткихъ, сильнихъ и выразительнихъ изреченій приняти, котріи перевести не дадуться, а духови нашего языка снадоблятся; тоє же можна сказати о цѣлихъ оборотах“[1].

Це об’єктивна оцінка посторонньої, але компетентної людини. Вона була дуже вчасною та актуальною, бо українська народна мова в Галичині тільки-но починала утверджуватися і мала багато недоброзичливців та відвертих ворогів. Мала вона ворогів і на Східній Україні та в Росії, які стверджували, що українська мова — це лише діалект великоросійської.

Як оду рідній мові можна розцінювати й статтю „О змѣнѣ народности“, яка була надрукована німецькою та польською мовами, а потім перекладена Й. Левицьким українською. Можливо, що він і був автором цієї статті, бо в той час він, у принципі, не виступав проти народної мови, лише проти фонетичного письма.

Автор статті правильно зазначає, що „розріжняющим“ знаком народності, тобто національності є мова. „Языкъ єсть

---

[1] *Языкъ* Малорускій въ отношенію къ великорускому // Зорѧ Галицка. — Ч. 78. — 17/29.09.1849. — С. 467–468.

найшляхетнѣйшоє добро человѣка, — пише автор, — нимъ вивисшаєся вôнъ надъ другіи створѣня. Тому тот языкъ, котрий намъ природа удѣлила, що ми зъ молоком материньским виссали, въ котрôмъ нашь духъ насамийперед обявлялся, и котрий слова нашіи уста найперше вимовляли, котрим нашіи матерѣ та мамки до спаня намъ приспѣвовали, котрий насъ Русинôвъ всѣхъ, тоту цѣлу масу людей въ єдну родину вяже, єстьто драгоцѣнійшое сокровище нашихъ отець могущественнѣйша связь народа...“[1] Великою є любов народу до своєї мови, пише далі автор статті. Усе можна відібрати в народу, можна і його самого з його вітчизни в далекі сторони „заволочи“, але мила мова материнська залишиться в його устах, вона йде за подорожніми в гори, в пустелі. Мова — то стихія, у якій живе і стає освіченим народ. Як риба у воді, як пшениця може рости тільки в їй придатнім ґрунті, так просвіта народу може бути успішною тільки на базі його рідної мови, бо в ній його думки позросталися зі словами. Кожній людині мила і приємна його материнська мова, і все ж дуже часто трапляється, що від неї відступають, соромляться її. Якщо мова опрацьована, то її нічого соромитися, якщо ж вона ще не вироблена, то треба працювати над її удосконаленням, і „то єсть нашимъ найсвятѣшимъ обовязкомъ: бо инакше станемося недостойними потомками нашого народа, неплодним деревом на земли отець наших“[2].

Подібні думки читаємо і в інших статтях. Так, у статті „О потребѣ просвѣщенія для руского народа“ автор пише, що „... конституція повернула намъ природноє право поступати въ рôвнѣ со всѣми просвѣщенними народами... языкъ нашъ рôдний, богатий и плодовитий аж проситъ ся абы єго справляти, оброблят и мислями засѣвати, щобы принаймнѣй коли не ми сами, то хочъ

[1] *Языкъ* Малорускій въ отношенію къ великорускому . — С. 467–468.
[2] Там само. — С. 467–468.

потомки нашіи дôждали ся хосенныхъ жнивъ і витравнои поживи для лакнучого духа“[1].

Багато ще треба буде витратити часу і зусиль, багато перешкод подолати, „нім можна буде сказати: тепер уже початок тяжкий перебулисьмо, тепер дорога уже бита, уторована“. Як тяжко хворому після тяжкої недуги „подужати“, як тяжко малій дитині без маминої підпори ходити власними ногами, поки ще не затверділи кості, так тяжко нашому народові, який перебув гірку недолю, стати на власні ноги. Але він „всѣма силами старає ся видобути из сеи пропасти, в котру єго долговѣковая судьба безвинно втрутила“; уже і він тішиться солодкою надією, що йому засвітить колись тепле сонечко просвіти і огріє його зімлілу душу, підкріпить його „знидѣлоє сердце“[2].

Як бачимо, у пресі було немало публікацій, які закликали до розбудови рідної мови, пробуджували національну свідомість, виховували український патріотизм.

Мовну ситуацію в Галичині під кінець 1849 року влучно охарактеризувала редакційна стаття, автором якої, судячи зі стилю, був М. Устиянович.

У статті зазначається, що на цілій Малій Русі народна бесіда „однобарвна“ і „однозвучна“, але розділилися наші письменники у поглядах на неї аж на чотири лави. Одні постають за староруською мовою, якою написані основні пам’ятки, однак це мова „для народного общества“ є неприступна. Друга — старослов’янська мова, яка становить „неоцѣненную скарбону языка, который во истину языкомъ Святыхъ назвати годитъ ся“. Та мова святих є дуже близькою нашій рідній бесіді, вважає автор, так що наш верховинський люд не багато потребує тлумачень святого Євангелія, щоб його зрозуміти.

Є ще один близький і рівно ж „небезпечний“ побратим для бесіди „малоруської“ — це „письменний языкъ великорускій“.

[1] *О потребѣ* просвѣщенія для руского народа // Зорѧ Галицка. — Ч. 82. — 1/13.10.1849. — С. 490.

[2] Там само. — С. 490–491.

Та мова, зазначає автор, виникла на кращих підвалинах „руської“ мови. „Всю красу і богацтво наших питомих прапрадѣдôвъ виловили єдною рукою Россіяне для своєй рѣчи, і операючи ся другою на церковныхъ скрижаляхъ, поставили новый храмъ, красавый и величественный, который хотяй гейаба [важко; навряд чи. — М. Л.] своимъ назвати годѣ, алеж нам отрѣкатись єго буздѣла“[1]. Тут М. Устиянович, без сумніву, повторює слова чи принаймні думки Антона Петрушевича, який ще при створенні „Матиці“, коли дискутувалося питання, якою мовою писати, припинив ці суперечки своїм гарячим виступом на користь російської мови. Його виступ відтворив той же М. Устиянович, але аж через 12 років, тобто у 1861 році. Так ось, коли все-таки більшість присутніх схилилася до думки, що треба тією мовою писати, якою 15 млн. людей розмовляють, яка знаходиться „в устах народа“, А. Петрушевич сказав, що „языкъ которымъ Москва пише, не есть языкомъ Москвы, але есть чистимъ образованнымъ рускимъ языкомъ, що народного языка російского николи в письмах не було и не есть, що языкъ народный цѣлкомъ розличає ся своею природою отъ письменного языка Москвы, що Русинъ говорящого Москаля совсѣмъ не розумѣє, а насупротивъ для необразованного Россіянина языкъ его письменный есть незрозумѣлимъ, и же тôлько родовитий Русинъ безъ помочи граматическихъ наукъ и докладно читати и порозумѣти може. Доказал також, що Петро В., желая получити [поєднати. — М. Л.] сильнимъ огнивомъ языка народы, ужилъ языкъ рускій до сей своей цѣли, же Москва отъ давна засиляе [підсилює. — М. Л.] свою литературу производами своихъ мужей зъ надъ Днѣпра и Буга и тѣмъ самымъ чѣмъ раз бôльше языкъ письменный зъ наплыву Московщины и Болгарщины очищає, и же про тое Русины Галича, хотяй бы они взяли за подвалину до письменного языка народное свое нарѣчіе, въ дальшомъ

[1] Див.: редакційна стаття без заголовка // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 65. — 29.11/11.12.1849. — С. 264.

образованью того же нарѣчія, доконечно въ конци зъ такъ званымъ россійскимъ письменнымъ языкомъ стрѣтятся, понеже двѣ сили, подвизающіи ся отъ двохъ противныхъ сторонъ къ собѣ, доконечно колись съ собою столкнути ся мусять“[1].

Після тих слів, продовжує М. Устиянович, довго ще сперечалися, але нарешті вирішили для простих справ уживати народну мову, а для вищої науки — писемну мову старих пам’яток, але не вживати слів московських. Тож, як бачимо, знову теорія двох „штилів“.

Повертаючись до подій 1849 року, зазначмо, що й М. Устиянович був зовсім іншим у своєму ставленні до мови, ніж він став у 1861-му. Тепер, характеризуючи „лави“ письменників за їхньою мовною орієнтацією, він до перших трьох відніс тих, що виступали за давньоукраїнську книжну, за церковнослов’янську і за російську. Лише представники четвертої лави, до якої належав і він сам, були прихильниками народної мови. З великим поетичним хистом характеризує він народну мову, вишукуючи їй найніжніші порівняння. Народна мова — це ще „маленькая, ядерная, ширококорѣнная билинка“, на якій розвивається перша „лѣторостка многонадѣйного щепу — нашая просто народная бесѣда, днешная полевая цвѣтка братного побережа побратимчих рік Дністра і Дніпра“. Вона така „наивно красавая, же придививши ся ей лицу и души годѣ еи не полюбити, і годѣ залишити живоє огнище и звернути своє око до далеких хотяй може и красших луч прадѣдного духа“[2].

Доки був М. Устиянович редактором „Галичо-Руского Вѣстника“, у газеті час від часу з’являлися статті, присвячені питанням мови. Шкода тільки, що без підписів, а за стилем не завжди можна було визначити автора.

[1] Див.: *Нѣсколько* слов Николая Устыяновича въ отвѣтъ на статью Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польскомъ Przegląd powszechny подъ заглавіемъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 // Слово. — Ч. 6. — 11.02.1861. — С. 25–26.

[2] Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 65. — С. 264.

У 68-му числі знову була опублікована редакційна стаття, присвячена мові. Тут ішлося про те, що Галичина ледве домоглася, щоб вибитися з-підо впливу польської мови і відмінити її як мову школи, а тут нав'язують старослов'янську та староруську. А хіба їх легше вивчити, як польську? Навпаки, польська мова більш зрозуміла, бо вона жива, а ті мертві. Тому галичани швидше зрозуміли б пісню про Ігорів похід у польському перекладі, ніж у руському „первотворі". Та наша давня мова — то „невѣста руска, приваленая так чужим строємъ, же за тимъ строємъ ледве ей питомоє лице досмотріти дастъ ся". Не можна відмовляти їй „повабу [привабливості. — М. Л.], але єсть то повабъ старосвѣцкои статочнои женщины, до которои довго ся треба призвичаяти, аби ся стала избранною сердця, и которая николи не промовитъ такъ до души, якъ промовляє ровесничка чувствомъ и лѣтами". Письменники мусять подбати, щоб їх слово „пріймало ся въ народѣ, як пріймає земля тихенький дощик", бо тільки „тое що з сердця плине, трафляє назадъ до серця". Отож не варто „цофати назадъ цѣлий народъ до того, зъ чого ся вôнъ уже вимотав". „Кождый языкъ, — зазначає автор, — то чорная брила золота, що го земная снѣдь обяла. Дай го въ руки майстра, а вичарує зъ него чудесніи красоты"[1]. За способом аргументувати свої думки, за лексикою можна вважати, що автором цієї статті був Й. Лозинський.

Новий спалах мовних суперечок викликала стаття Я. Головацького „Де що о дѣловôмъ языцѣ у насъ на Руси", опублікована в 17-му числі за 1850 рік. Я. Головацький застерігає сільські громади від уживання польської мови, пише, що сто років тому наші люди мали „Языкъ чистый, народный, ясный"; форма докладна, може служити за взірець сучасній мові. Такий висновок він зробив, проаналізувавши дві купчі грамоти 1725 та 1750 рр. зі Снятина. Правопис у цих грамотах майже такий самий, як нині, пише Я. Головацький, тому немає потреби його міняти. Це добра

[1] Стаття без заголовка // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 68. — 6/18.12.1849. — С. 278.

пересторога для „гдекотрыхъ нашихъ радикалôвъ в правописанію, которіи голову ломлятъ надъ тымъ, якъ бы выдумати новий совсѣмъ доси въ словенщинѣ невиданный способъ писанья“[1]. Ці „радикали“, мовляв, не думають, що цим самим вони можуть перервати нитку, „котра насъ изъ старымъ бытомъ вяже“. Вони десь „пôдслухаютъ простолюдина въ своимъ рôднôмъ селѣ, и на тôмъ лѣплять утлу будову граматики свого родимого закутка, называючи его народнымъ та простуютъ пôдля свого не завсѣгди правого слуху або мудрованя свободно ростущу на широкôмъ славянскôмъ пни былинку руского языка, не зважаючи, що тимъ простованьемъ, обрѣзованьємъ, прешкоджаютъ взростови народного руского язика“[2].

Із цих слів Я. Головацького видно, що він починав уже хилитися в бік книжної мови. Правда, він тут ще відстоює **-въ** замість **-лъ** у дієсловах минулого часу, пишучи, що є й інші „граматикове“, котрі в другу крайність впадають, „такъ страшно героѣжатся на **въ** въ правописанью замість **лъ**“. Приклади, однак, він навів неправильні, бо *признавъ, уживавъ, садивъ* це не колишні дієприкметники на **-лъ**, а дієприкметники на **-въш**. Під радикалами, що прагнули змінити писемну мову на народний лад, він мав на увазі Й. Лозинського та його прихильників, а під тими, що „гороїжаться“ на „въ“, — Й. Левицького та інших прихильників етимологічного правопису.

На статтю відповіли обидва — і Й. Лозинський, і Й. Левицький. Стаття Лозинського мала назву „Пересторога для перестережених“. Автор дуже чіткими аргументами розвіяв начисто теоретизування Головацького. Орфографія в жодній мові не може досягти досконалості, бо вона постійно змінюється. Немає потреби доводити, що знайдені пам’ятки були написані не народною мовою, а церковною, тому вони ні тоді не відповідали народній мові, ні тепер ніяк не можуть бути взірцями для літературної мови.

[1] *Я. Г.* Де що о дѣловôмъ языцѣ у насъ на Руси // Зорѧ Галицка. — Ч. 17. — 15/27.02.1850. — С. 97.

[2] Там само. — С. 97.

Отже, пересторога Головацького базується на тому, що нібито могла б перерватися нитка, „которая насъ со старымъ бытомъ народнымъ вяже“, що треба „мати увагу“ на етимологію, на аналогію до інших мов. Але ж та нитка уже й так перервана, бо тепер так не пишуть, як писали колись. З цього є користь для мови, що покинула старі форми. Різні написання слів *от, ôд, вѣд, вôн, он, брав, бралъ* і под. теж не зв'язують теперішній „быт“ з колишнім. І етимологію (етимологічний правопис) ніхто не виключає, але треба її використовувати у певних межах. Етимологію вживають у правописі „для зрозумѣлости и ясности мертвих букв, але не для затемненя писма и для зфалшованя бесѣди народнои“, — справедливо пише Й. Лозинський. Немає потреби й зважати на аналогію до інших мов, бо ми не про інші мови мусимо дбати, а про свою. Що мені з того, що мене москаль зрозуміє, коли я напишу *отъ*, як мене мій брат русин не зрозуміє? Чи чотирнадцять мільйонів людей мають зректися свого правопису заради аналогії з іншими мовами? Але як зберегти аналогію, коли в різних мовах пишуть по-різному: у старослов'янській *между*, по-українськи *межи*, по-польськи *między*, у чеській *mezi*, словенці кажуть *med* і т. д. То якого ж написання дотримуватися? Або напишу **от** і спитаю „ученого слов'янина“, чиє це слово. Він скаже, що старослов'янське або російське. Коли напишу **од**, — скажуть, що по-польськи або по-чеськи. Але йому і в голову не прийде, що це по-українськи. Ось така користь з аналогії та етимології. Таким способом затирається характер мови і „задає ґвалт обшій бесѣдѣ устній“[1]. Якщо ж мова має ставати культурною, то вона повинна очищатися від чужих слів і форм. Ми повинні писати для „хôсна жіючого народа, а не для хôсна старихъ книг“. Автор статті (Головацький) пише, що давніше говорили і писали **-въ** мѣсто **лъ** (*знавъ*). А хто ж пізнає з писань давніших і теперішніх (*от, од, ôд*), що "нарôд і давно говорѣв і тепер говорит *вѣд*? „Одже

[1] *І. Л(озинський)*. Пересторога для перестережених // Зорѧ Галицка. — Ч. 20. — 25.02 / 9.03.1850. — С. 119–120.

такто злоє правописаньє ни ено малює бесѣди, хоть на тое ест, але еще ю фалшує“. Лише ті, що дотримуються народної вимови у письмі, зможуть передати наступним поколінням „несфалшованіи звуки народного виговора. Нехай никого не лудит **слободна ростуча былинка руского языка на широким славяньским пни**, бо еслися давнои ортоґрафіи держати будемо, то нема для тои билинки свободи і поступу; а если вона свого вѣдличія і характеру не удержит, то на **широким** пни словяньским совсѣм щезне — межи иншим гильом знати ей не буде“, — пише Й. Лозинський. Треба мати на увазі, що „держаньеся давнои ортоґрафіи ест найбôльшою тамою [гальмом — М. Л.] одностайности нашои в писаню“. Усі, котрі виступають за поступ (радикали), відчувають потребу триматися усної бесіди народу, і хоч дехто, може, й помиляється в чомусь, усе ж колись усі зійдуться на одній дорозі, бо до одної „стремят“ мети. Але реакціонери, засадою яких є дотримуватися давніх звичок у письмі, „сут найбôльшими тамами одностайности в письмѣ и в правдивôм поступѣ“. Пишіть, як хочете, пише Й. Лозинський, але народна бесіда „за вашов ортоґрафіов не пôйде“.

Автор статті з жалем відзначає, що й „Вѣстник“ уже „плечимася до нас обертає и якся видит, щораз дальши, а все назад поступати зачинає!“ Оте **отъ**, **лъ** замість **въ** (*зналъ, полно*), те опускання дашків над **о, е** хіба не є доказом цього? Натомість часопис запроваджує чуже для нас. Наприклад, пише *положенья* — чи ж тут конче **ь**? Або *четверг*, **съ** замість **зъ**, уживає без потреби чужі слова і форми, н. пр. *стат, статскій* [*держава, державний.* — М. Л.], *єжедневно*, *провожая* та ін. Хіба *отозва* щось ліпше, як *вôдозва*? Але ми тільки починаємо, то мусится розмаитое случати, тому пробуймо всього“[1].

Як бачимо з коротких цитат, у Й. Лозинського теж трапляються чужі слова і форми, але тоді ще важко було зорієнтуватися, що своє, а що чуже. І все ж, як видно, він принципово не вживає **ъ**

[1] *І. Л(озинський)*. Престорога для перестережених. — С. 120.

у кінці слів, на місці етимологічного **-лъ** пише послідовно **в**, позначає „дашком“ голосний **о**, дуже часто використовує **ѣ**, навіть на місці етимологічного **о**. Він закинув справедливий докір віденському „Вѣстник-ові“, що той почав обертатися плечима до народної мови, але так сталося, що галицькі часописи, починаючи з 1850 року, чимраз далі „поступали назад“ від народної мови.

А сталося так тому, що перемогли „граматикове“ типу Й. Левицького, який теж відгукнувся на статтю Я. Головацького. Й. Левицький проявив ще більшу консервативність, ніж Я. Головацький, бо осудив уживання **-въ** на місці **-лъ**, указавши Головацькому, що форми типу *давъ, продавъ*, — це дієприкметники на **-вш**, а не дієслова минулого часу чоловічого роду. Він також зауважує Головацькому, що й тоді снятинський самоук зле підслухав розмову і неправильно її відтворив, написавши **-въ**, а не **-лъ**, не прислухався до тих, що мали ліпший слух. Тому не треба Головацькому „колотити бесѣдою и правописаніемъ“.

Й. Левицький закликає іти за „Вѣстникомъ для Русиновъ австрійской державы“, який на той час уже редагувався Іваном Головацьким і скочувався чимраз активніше на „етимологічні“ позиції. До речі, тут автор запропонував замість „дашка“ ставити над **о** дві крапки, як у німецькій мові[1].

Цей виступ Й. Левицького теж не залишився непоміченим. За його консерватизм критикував його не тільки Й. Лозинський. У наступному числі газети якийсь автор з Перемишля у статті „Єденъ именемъ многихъ“ висміяв Й. Левицького, іронічно називаючи його „основателемъ рускои словесности“ (бо так себе називав сам Й. Левицький), який нібито усюди встигає, але „при такъ многихъ, а до того еще такъ рôжнородныхъ обов’язкахъ... ничого совершенного жадати [від Левицького — М. Л.] не можна“. То чи не краще було б займатися чимось одним[2] і робити це „со

[1] Див. стаття без підпису, підписана криптонімом Л // Зорѧ Галицка. — Ч. 24. — 11 /23.03.1850. — С. 142–143.

[2] Й. Левицький викладав мову, літературу, Богословіє в училищі та в гімназії, був духівником у семінарії, писав вірші, наукові статті і т. под.

славою для себе, съ пожиткомъ для других“. Добре, якби „Преподобний Отець“ учив, як слухачі мають готувати проповіді, щоб сам виступив з проповіддю, „жеби ученики въ учителю образъ живий совершенного проповҍдника узріли“. З цього було б більше користі, ніж „сваритися по часописахъ, чи въ минувшôмъ часҍ буква **в** чи **л** писатися має“. Або написати щось „доброго, практично-пожиточного“, а тоді всі, незважаючи, яка там буква у кінці буде, із задоволенням будуть читати, а „сочинителей“ любити і величати.

У примітці автор з іронією зазначив, що Й. Левицький, такий великий граматист, сам не знає, як своє прізвище написати, бо кожного разу пише інакше: у 1822 р. „писався“ Лєвіцкїй, у 1829 — Левицкїй, у 1837 — Лҍвицкїй, а в 1838 і 1847 — Лҍвїцкїй. Котра з тих форм правильна? Він докоряє свого „соименного“ [Й. Лозинського — М. Л.], що підписатися не уміє, а сам зі своїм іменем ради дати собі не може. „Врачу исцҍлися самъ!“[1] — патетично закликає дописувач — або й сам „соименный“ Й. Лозинський, або хтось із його гарячих прихильників.

Й. Левицький, звичайно, не змовчав. У 29-му числі він дав відповідь, намагався виправдатися, спростувати звинувачення. І хоч не називав відверто Й. Лозинського, все ж натякав на нього, на його граматику 1846 року. Він і тут стверджував, що народна мова без „библійних выраженій“ стане жарґоном, тобто намагався поєднати народну мову з церковною[2].

Так на цьому завершилася дискусія, викликана статтею Я. Головацького „Де що о дҍловôмъ языцҍ у насъ на Руси“. Але взагалі мовні дискусії не стихали. Час від часу з’являлися статті, які зачіпали, здавалося б, вічні проблеми — проблеми вибору мови та правопису. І хоч інколи обговорювалися якісь інші, не мовні питання, все одно вони зводилися до мови.

---

[1] Див. *Отъповҍдь* на мнҍнія о языцҍ рускôмъ „Єдного именемъ многихъ” // Зоря Галицка. — Ч. 29. — 29.03/10.04.1850. — С. 170–171.

[2] Там само.

Так, у статті „Двѣ часописи народа руского“, підписаній „Лука Р.“, де йшла мова про „Зорю Галицку“ та віденський „Вѣстникъ“ як про „двѣ очи в головѣ“, знову йшла мова про різнобій у правописі. Сварню про **-въ** та **-лъ** можна, як зазначається в статті, погодити мирно. Той, хто пише **-въ**, пише так тому, що так говорять люди, а хто пише **-лъ**, той віддає данину етимології. Це **л** треба читати по-різному, як у латинській мові **t** — або як **t**, або як **c** (**ц**), залежно від позиції в слові.

Інша справа про голосні **о, е.** Треба, щоб над ними були „дашки“. „Вѣстникъ“ може собі придумати й щось інше, але позначати ці голосні конче треба, бо інакше відступаємо від народної вимови. „Въ тôмъ взгляді надіємся, що „Вѣстникъ“ хоть для тих двох сирот (**о**) та (**е**) за вѣденьскіи шапочки, чи съ дашкомъ чи безъ дашка як злюбитъ, постарає ся на лѣто, коли зимовъ простоволосихъ въ свѣтъ посилати Бога не боится“[1].

Лука Р. зачепив цікаве питання, яке ні до нього, ні після в часописах не обговорювалося. Мова йде про демінутивну лексику, про те, що її не слід уживати в „розговорах поважних“. Ці слова, як відзначається, є доказом „изобильного богатства нашого языка“, вони є „виразомъ пренѣжныхъ чувствованій нашого народа“, тому їх місце в простонародних ліричних творах, але не в „розправах“ політичних. Так само і народні прислів’я.

Лука Р. не обминув нагоди, щоб покритикувати Й. Левицького за його відповідь на статтю Я. Головацького. Він правильно зазначає, що словесність не може „виплекатися“ без „торкотливихъ пѣстунôвъ, безъ рецензентôвъ, критикôвъ“, але треба, щоб вони були „вирозумілими, миролюбивими“. Як пише автор, дивно, що „почтенному дописователеви въ разговорахъ противъ радикалистôвъ такъ дуже похопно схотѣлось родимцêвъ такъ живихъ якъ и давно померших самоуками прозивати!“ Але вони не винні, бо писали так, як дійсно говорили, та й як нині „нарôдъ

---

[1] *Лука Р*. Двѣ часописи народа руского // Зоря Галицка. — Ч. 33. — 12/24.04.1850. — С. 193.

рускій не въ якôмъ закутку, но по всюди виговорює“. Честь і подяка нашим предкам, які не мали освіти, були Самоуками в нашій словесності, але так багато зробили, а ще більше зроблять, „ставши на той пути совершенными о у к а м и “[1] (виділено нами. — М. Л.).

Треба сказати, що в обох галицьких газетах друкувалося все-таки більше матеріалів на захист народної мови, ніж на її критику. Так, у „Зорі Галицькій“ за 1850 рік на захист етимології виступав лише Й. Левицький та Я. Головацький. Низка статей на підтримку старослов'янської мови була опублікована у віденському „Віснику“, про що мова йтиме далі. Особлива реакція була на лист, опублікований у „Віснику“, ч.58 від 9 липня 1850 року „З Мостищ“, де автор писав, що було б „всѣмъ многотрудно и докучливо (!!!) єднымъ славоцерковнымъ языкомъ съ Богомъ, а другимъ рускимъ, може коломыйскимъ съ Русиномъ вôдъ Сяна розправляти“. Більшість листів і статей усе-таки захищала народну мову, і це видно і з проаналізованих уже статей, і з тих, що ще будуть розглянуті. Зокрема, відповідь на наведений лист „З Мостищ“ дав автор статті „О именахъ граматикальнихъ“, надрукованої у „Зор-і Галицк-ій“, зазначаючи, що він (автор з Мостищ) хоче, щоб ми одною церковною мовою розмовляли. І то має бути для нас „лацнѣйшое???“ — запитує автор. А хай би він подав спосіб, аби весь народ свою рідну мову забув, її покинув, а розмовляв і з Богом, і межи собою церковною мовою. Чомусь і римляни, і греки покинули свої освічені мови, а користуються своїми сучасними живими мовами. А ми маємо триматися мертвої мови? Хто своєї живої народної мови „вирікається“, той „заперечає свою розлучну народнôсть и тому можна накинути якій інный языкъ, абы лишъ бувъ образованный, зрозумѣлый и живый, а тогди моглибы намъ Поляки смѣло сказати: „Не маєте народного языка, або не хочете го уживати, то вмѣсто мертвого и незрозумѣлого церковного приймѣтъ нашъ!“ Уже и такъ говорять, жесьмо єднымъ

[1] *Лука Р.* Двѣ часописи народа руского. — С. 194–195.

народомъ съ ними, и жесьмо польского языка, яко книжного уживати повинни“[1].

В останньому числі „Зор-і Галицк-ої“ за 1850 рік був опублікований гнівний лист без підпису. Автор листа побував нещодавно у Львівській семінарії і не почув там жодного слова українського. Усі студенти розмовляють між собою по-польськи. Хотів їм сказати: „А до Варшави!“ То ми їх утримуємо, покладаємо на них надію, що будуть виховувати наш нарід, а вони про нього не думають! „Народе рускій, — емоційно запитує автор, — якуюто надію можешъ на тыхъ малодушныхъ покладати? Якже изменникъ або перекиньчикъ удовлетворитъ свому званію, якъ онъ ближняго любити будетъ, коли онъ своєму власному народови не прилягаєъ? Перекиньчество есть то ганебнѣйшое надъ все!“ Під кінець він звертається до цих майбутніх священослужителів: „Господинове! Коли вамъ нашъ хлѣбъ обмерзъ [набрид, омерзився. — М. Л.], а чомужъ на чужий не йдете? Ручимо вам, що на всѣ вѣтри пôйдете сли тôлько на добру дорогу ся ненавернете, бо намъ далѣ... наприкрит ся выродныхъ синôвъ утримувати. Правда, що каждый нарôдъ має перекиньчикôвъ, но тôлько якъ у насъ годѣ“[2].

Звичайно, що такі публікації не могли проходити помимо уваги читачів, вони залишали слід, відкривали очі тим, хто не бачив, не розумів польського засилля. Так крапля за краплею українські часописи формували загальну думку, настрій, нагадували галичанам, що вони українці.

Можливо, що тоді було непрестижно розмовляти між собою по-українськи. Вихідці із сіл хотіли підкреслити знанням польської мови, що вони вже не „селюки“, хизувалися цим. Насправді ж навчання провадилося українською мовою, про що свідчить повідомлення у віденському „Віснику“, що „молодь руска въ

[1] *О именахъ* граматикальныхъ (без підпису) // Зоря Галицка. — Ч. 63. — 26.06/7.08.1850. — С. 379; Ч. 65. — 2/14.08.1850. — С. 390.

[2] Без заголовка і підпису // Зоря Галицка. — Ч. 104. — 16/28.12.1850. — С. 673–674.

семинаріи“ дуже радо й активно вивчає українську мову. На іспитах з богослов’я студенти II і III курсів відповідали тільки по-українськи, „и то всѣ до одного“[1].

З часом, правда, галицькі газети починають міняти орієнтацію, зокрема в поглядах на мову. Перш за все це стосується урядового „Вісника“, який з лютого 1850 року почав видаватися у Відні. Редактором його став Іван Головацький, який поступово зійшов на москвофільські позиції і все робив, щоб не допустити до друку українську народну мову. На словах, правда, виглядало інакше — декларувалася народна мова, редакція закликала нібито до пошанівку, любові і „плеканя“ народної мови. У 4-му числі часопису була опублікована патетична стаття „Отечественный языкъ“, у якій оспівується народна мова, яка „есть средствомъ до поднесенья, и мѣриломъ народного просвѣщенія“. Автор правильно пише, що тільки тоді, коли народ зможе виховуватися на народній основі, він зможе дійти до повного розуміння свого звання, своєї внутрішньої вартости[2].

Однак уже в першому числі „Вісника“ у статті з Долини написано: „При томъ было бы нашимъ желаніемъ, дабы мова наша чемъ разъ большеи огляды набирала, дабы всѣ нарѣчія рускіи, то есть: галицке, угорске и буковиньске на взглядѣ были. Для того сужу, дабы мѣсто *бути* — *быти*, мѣсто *що* — *что*, якъ угорскіи Русины мовлятъ, писати“[3].

Акад. К. Студинський вважає, що автором цього листа був сам І. Головацький. Такий висновок він робить, судячи з листа І. Головацького до брата Якова: „эти самые псы [Вислобоцький і Константинович. — М. Л.] не помнятъ, что они сами мнѣ съ начала преградили дорогу, что мнѣ запрещено было отъ надзирательства никакихъ не писать вводительскихъ статей для Вѣстника, так что

---

[1] Див.: *Вѣстникъ* для Русиновъ австрійскои державы. — Ч. 10. — 12.03.1850. — С. 39.

[2] Див.: *Отечественный* язык // Вѣстникъ. — Ч. 4. — 19.02.1850. — С. 14.

[3] *Съ Долини* (без підпису) // Вѣстникъ. — Ч. 1. — 7/19.02.1850. — С. 4.

часто принужденъ былъ подъ чужимъ знаменіемъ выдумывать кореспонденціи, чтобы только подкрасти ся когда нибудь“[1].

Івана Головацького у його мовній політиці відразу ж підтримав закарпатський письменник Олександр Духнович. Так, у 35-му числі газети він пише, що в нашій мові є чимало запозичених слів із польської, угорської, волоської, німецької і їх треба остерігатися. Але є і провінціалізми, і з них треба вживати лише ті, що більше розповсюджені, що мають спільні корені (*лишь, лише, лемъ, що, што, шо, же, быти* і *бути, єденъ* і *єдинъ*). Ці слова по обидві сторони Бескидів уживаються, однак між народом „велику чинять розлуку и многажды виною распри бываютъ, єдни другим посмѣваются, но часто же и презираютъ ними“. Доки таке буде, не можна про „совокупленіе“ нашої словесності думати. Він запевняє, що незважаючи на те, що ціла його єпархія вимовляє *лемъ*, він буде вживати тільки *лише, лишъ*. Але на місці галицького *що, бути* „останемся съ нашимъ *что, быти,* которое намъ...по благозвучію пріемнѣишее видится быти; також де и васъ молимъ, чтобъ и вы сколько уступили, и естли не больше, хотяи едно *що* и *бути* перемѣнили, якъ тоє уже въ 1 числѣ Вѣстника и сами Галичане желали“[2].

Узагалі треба сказати, що І. Головацький мав активну підпору в особі О. Духновича, який постійно твердив, що українська мова дуже близька до церковнослов’янської і має розвиватися на її базі. Він дуже проникливо й емоційно пише про свою „карпатоили бескидо-русскую“ мову. Вона під горами збережена в своїй невинності і чистоті, „она ближайша есть къ старой словенской матери, она еще без украшеній, як проста худобна [тендітна. — М. Л.] невинна дівочка“, яка тільки тепер „убиратися смагає, и не за долго время увидим ю въ природной своей, но изъ тоншого полотна оздобленной одеждѣ“.

---

[1] Цит. за: *К. Студинський.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. — У Львові, 1905. — С. XXII (у виносці). Далі — Кореспонденція...

[2] *Зъ Пряшева* (без підпису) // Вѣстникъ. — Ч. 35. — 2/14.05.1850. — С. 138.

Автор закликає всіх допомогти мові, і вона, піднявшись, згромадить усіх. „Украсимъ таже любезну заступницю (мову нашу) красными цвѣтами, пестрими косицями, бервинковими віночками“, але остерігаймося, щоб „въ самомъ украшеніи ю не безобразити, и не спортити, что легко стати може ся, естли народную, и простоважную лѣпоту ей чуждыми, иностранными барвами, пожиченими... оздобляти прегрѣшиме“. Тоді краса її переміниться, як „оспами посквернена, рапава, и прото ужасна намъ покажется“, буде осміяна, як колись „дурна сойка павиними оздоблена перами. — Має она множество драгоцѣнныхъ бисерей... только ихъ мало отъ ржи очистити потрѣбно буде...“[1]

У талановитого письменника О. Духновича епітетів і барв для змалювання й характеристики народної мови не бракувало, але це були тільки слова. Насправді ж він користувався давньою книжною мовою, опертою на старослов'янську, змішаною з місцевою закарпатською говіркою. Так, у 62-му числі цієї газети він наводить лист одного читача, який радіє, що розвивається „руска“ писемність „въ библическомъ духу... но горе! суть нѣкоторыи ревнителіе, еще непонимающіи достоинство церковно-рускаго нарѣчія“. Автор листа обурюється, що є люди, які стверджують, що „языкъ библическій, иже старо-славянскимъ такожь называется, не есть нашь, но есть Болгарскій“, що ця мова була перепоною у розвитку „рускої“ словесності і писемності, що вона може служити тільки для Богослужіння. „Но известно есть, — зазначається в листі, — аще бы не языкъ нашь церковно-славянскій... уже давно славное и драгоценное имя русское аки минутная роса пропало бы“[2].

Навіть із цього уривка тексту видно, наскільки у Духновича розходяться слова із практикою. На словах він оспівує народну мову як „худобну невинну дівочку“, а насправді зовсім її ігнорує, використовуючи глуху старослов'янщину. Сполучні слова *иже, аки, аще*, старослов'янізми *драгоценное, достоинство,*

[1] *О словесномъ* Русиновъ совокупленіи / Без підпису // Вѣстникъ. — Ч. 29. — 15/27.04.1850. — С. 115.

[2] Без заголовка і підпису // Вѣстникъ. — Ч. 62. — 6/18.07.1850. — С. 246.

распря, брань, раздѣляюще, оскорбляюще, сіе та багато інших яскраво це підтверджують. Він заявляє у цій же статті, „что народный нашь языкъ въ союзѣ съ библическимъ, или церковно-славянскимъ языкомъ есть; мы желаемъ къ нему приближити, и нашу народность на немъ образовати“, але треба схилитися „къ святому языка народного источнику“. Старослов’янську мову він порівнює з матір’ю, а „судьба каждой матери есть она, что коли уже постарѣетъ, хотяй морщины ей чести достойны суть... ей мудрость, доброта суть для дѣтей источникомъ поученія; но прелестныи дѣвушки взоры пріемнѣишіи, угоднѣишіи суть, нежели материны: мамушку почитаемъ, ю въ руку цѣлуемъ, дѣвушку любимъ, ей склонѣише ласкаемся...“[1]

Звичайно, що народна мова, хоч її „люблять“ і до неї „ласкаються“, у Закарпатті не мала шансів, бо панівною тут була „мамушка“ старослов’янська, яку активно підтримував такий потужний авторитет, як О. Духнович. А він був не сам. Його підтримував Микола Нодь, який виступав у „Віснику“ під псевдонімом „Пановіянинъ“. Ще в травні він виступив зі статтею „Слово въ дѣлѣ уравняемаго языка нашого“, у якій писав, що „Намъ ся такъ сподобаетъ, же для средоточнаго соединенія нашего якъ словесного такъ и писемнаго найспособнѣйшій есть языкъ библическій, и правопись церковная“. Наше „желаніе“ таке, пише він, щоб ми від цієї мови не віддалялися, але до неї приближалися, на ній „образовалися“. Народна мова наша дуже бідна, і яка б це була писемність на „худобной подставѣ народного язика“?[2]

Микола Нодь виступатиме й пізніше з подібними публікаціями. Так, уже в листопаді 1850 року, коли розгорілася полеміка з Теодором Лисяком, про що мова йтиме далі, він виступив уже під своїм прізвищем зі статтею „Что маєме ожидати отъ нашого „Вѣстника“? Отож, полемізуючи з Т. Лисяком, він наводить уривок тексту з мадярських та де-не-де українських слів, який дійсно

[1] Без заголовка і підпису // Вhстникъ. — Ч. 62. — 6/18.07.1850. — С. 246.

[2] Див. *Пононіянинъ*. Слово въ дѣлѣ уравняемаго языка нашего // Вѣстникъ. — Ч. 38. — 9/21.05.1850. — С. 151.

було б нелегко зрозуміти без перекладу. Він резонно зауважує, що такі слова, як *гордѣвъ* — бочка, *фейса* — сокира, *чудофайдивъ* — дерево ніхто не зрозуміє. Тому літературною мовою русинів повинна стати не народна, а церковнослов'янська мова, а почавши нею писати і якісь навіть „стишки в'язати", не токмо пріймеме *быша, быхомъ, здѣсь*, но еще и за содержанное намъ мягенькe, но тымъ май хорошенькe двойственное число бабуси старенькія ручку поцѣлуєме!" Навіть до народу в церкві треба промовляти мовою простою, але прикрашеною словами „литургического языка"[1].

Уже з початку 1850 року в Галичині чимраз настирливіше починає мусуватися думка про запровадження в українському письменстві російської мови як мови літературної. Так, у 30-му числі „Вісника" був опублікований лист „Зъ Вѣдня" без підпису, автор якого був серйозно стривожений цим фактом. Ця думка, пише автор, як мара, переросла уже в „упиря". Тоді, як відомо, в умах москвофілів нуртувала думка, щоб „злити всі слов'янські ріки в одному слов'янському морі" з російським православ'ям та російською мовою, тобто ідеї панславізму під російським началом. Автор допису пише, що інші народи хай собі самі думають, „пусть они журятся своею головою — а ми своєю". Не заперечуючи певних цінностей російської мови, автор запитує: а чи наша мова не є така сама або ще й більш милозвучна? Самі ж росіяни стверджують це, а вони ніякої користі не чекали, хвалячи нашу мову: „ихъ судъ есть певно высшій надъ всякія пристрастія, онъ есть равнодушный безсторонній". Тут він посилається на Максимовича, Срезневського, Бодянського та ін., „которіи... ледви не на кождой сторонѣ дѣлъ своихъ превозносятъ красоту и природное богатство нашого питомого малорускoго языка. На щожъ намъ чужихъ Боговъ глядѣти, коли ми свого маємъ?" Наш народ споконвіку був окремим народом зі своєю мовою, звичаями і долею,

[1] Див.: *Нодь Никола.* Что маєме ожидати отъ нашого „Вѣстника"? // Вѣстникъ. — Ч. 113. — 2/14.11.1850. — С. 453–454.

ми й надалі хочемо бути „русинами“ [українцями. — М. Л.] і хочемо любити, плекати, освічувати, вдосконалювати „по возможности силъ и обстоятельствъ питомий нашъ русскій [український. — М. Л.] языкъ, отрицаяся всякихъ клеветъ и помовокъ выдуманныхъ врагами правды“[1].

І все ж найбільшу реакцію викликала згадувана вже стаття автора з Мостищ під заголовком „Котрого славорусского нарѣчія подобаетъ австрійскимъ Русинамъ нинѣ употребляти?“ Автор зазначає, що в Галичині є багато говорів, той „языкъ“, який межує з польським, „сказился по примѣрѣ полского нарѣчія“, а „по надъ середній Днѣстеръ къ Прутови живетъ русскій но глубочуйно рабством приголомшенный языкъ бѣдный“. Котрим же з-поміж цих наріч писати? — запитує автор. На це він дає „простий отвѣтъ: единымъ, всѣмъ зрозумѣлимъ чистымъ, взоровымъ, славорускdocumento языка нарѣчіемъ“. Церква, мовляв, завжди була для нас основним місцем просвіти і духовного виховання, вона завжди промовляла до нас однією мовою, то мусимо цю мову підтримувати і розвивати. Як уже цитувалося вище, невідомий автор патетично запитує: як би це було „єднымъ славоцерковнымъ языкомъ с Богомъ, а другимъ русскимъ може коломыйскимъ съ Русиномъ отъ Сяна росправляти?”[2].

Серед цих публікацій усе-таки було чимало, як відзначалося, й публікацій прихильників народної мови. Особливу заповзятливість І. Головацького у впровадженні російської мови стримував Василь Зборовський (Юліан Вислобоцький), який був відповідальним від уряду за цей часопис. Ще у 22-му числі він застерігав, що перш за все треба дбати про „матерній языкъ“ і починати вчити дітей ще вдома, бо ми дуже довго „засиплялисьмо плеканье родинного язика“[3].

---

[1] *Зъ Вѣдня* (без підпису) // Вѣстникъ. — Ч. 30. — 18/30.04.1850. — С. 118–119.

[2] *Котрого* славорусского нарѣчія подобаетъ австрійскимъ Русинамъ нинѣ употребляти? (без підпису) // Вѣстникъ. — Ч. 58. — 27.06/9.07.1850. — С. 231.

[3] *Василій З(боровскій)*. Що намъ потреба // Вѣстникъ. — Ч. 22. — 30.03/12.04.1850. — С. 86–87.

У 25-му та 27-му числах „Вісника“ за 1850 рік В. Зборовський виступив на захист часопису від критики, яка прозвучала в дописі „Л... зъ пôдъ Галича“, що був надрукований у „Зор-і Галицк-ій“, 29-е число (див. про це вище). Якихось вагомих контраргументів він не навів, але дуже різко заявив, що треба триматися якогось одного правопису, відкинув пропозицію використовувати гражданку[1], іронізує, що Л... уміє читати гражданськими буквами. „Бѣдна кирилиця! — з насмішкою пише Зборовський, — забирай свої манатя, бось бридка, стара горбата, лице ти зморщене, сѣди лишъ въ церквѣ та Богу молися, доки тя и зъ ôттамъ не выженутъ любители молодои, гладкои, круглолицои гражданочки“[2].

Треба сказати, що були й такі виступи, які намагалися поєднати народну мову із церковнослов’янською. Так, „Євстафій з Ільника“ правильно зазначає, що „языкъ [русинів. — М. Л.] упослѣдженний, на поруганіе виставленный тулился як нещастная сирота только въ стрѣхахъ сельскихъ. Нинѣ стоѣмо якъ выпущеныи плѣнники изъ темницы, якъ погорѣльци на згарищу багатства“. Тому треба розвивати народну мову. „Насѣваймо поле нашои словесности цвѣтами народными, а употребляймо съ пользою красоту и богатство нашей классической церковной словесности“. А щодо граматики, то вона виробиться, треба тільки більше писати. Шіллер і Гете теж, мовляв, не мали перед собою граматик, але як сильно писали. Тільки мертва мова може мати „совершенну“ граматику, а мова в устах народу не може бути незмінна, стереотипна, вона повинна ступати вперед. Коли з’явиться великий талант, тоді будуть за ним граматику і правопис укладати, бо „где майстеръ будетъ, маютъ такожь и тачкарѣ роботу“. Але поки то буде, молім Бога „о воскресеніе наше народне“[3].

---

[1] *Див. В.З.* Отповѣдь господину Л... зъ пôдъ Галича // Вѣстникъ. — Ч. 25. — 6/18.04.1850. — С. 97.

[2] *В. З.* Переводчики вѣденскіи // Вѣстникъ. — Ч. 27. — 11/23.04.1850. — С. 105.

[3] *Євстафій зъ Ильника* // Вѣстникъ. — Ч. 36. — 4/16.05.1850. — С. 142–143.

Широкого резонансу набула стаття священика Теодора Лисяка з Вербиці, яка друкувалася в кількох номерах „Вісника“. Стаття Т. Лисяка була в свою чергу реакцією на статті О. Духновича, М. Нодя, які вважали, що народна мова бідна і не здатна обслуговувати літературу.

Т. Лисяк пише, що „Вісник“ не приносить сподіваного пожитку, і причиною цього є мова „Вісника“, тобто „наша старенька бабуся, мова староруска (старословенска)“[1], яку використовують деякі дописувачі. Так, вона славна, але замало жива, застаренька, заповажна, захолодна, а кожен рад би прихилитися до молодшої, до рідної, з усіх найкращої матері. Так, староруську мову треба знати, „но съ народомъ живущимъ треба бесѣдою розмовляти, которою онъ говоритъ, живущою, повседневною, ему надъ все милѣйшою въ свѣтѣ“. А до якого народу промовляє чесний дописувач, коли каже*: иже, быша, быхомъ* і под.? Такого народу, крім кількох сот учених немає ні в Галичині, ні в „Уграхъ“, ані на Україні, ані в світі. Якщо писати незрозумілою мовою, будуть відступники від народу, які будуть від нього тікати або сидіти без діла. „Чомужь нашь народъ позбавляти единои потѣхи на свѣтѣ, замикаючи передъ нимъ заслоною старои мовы свѣтло душевное? Наша русска бесѣда, хоть не убога в слова, то убога въ знающихъ ю“. Автор пише, що він так розуміє справу, може, й помиляється“, бо він простий „хлѣборобець“, котрий любить свій народ і „рад би ему неба прихилити“[2].

І. Головацький у цей час намагався всіляко зросійщити мову „Вісника“, то дуже дивно, що він помістив цю статтю Т. Лисяка. Але зате він не втримався від обширного коментаря, виявляючи при цьому свою відразу до народної мови.

Почав він з того, що „г-н дописыватель не помнулъ“ [підкреслення наше. — М. Л.], що „на границяхъ наших“ є русини, які „руску бесіду“ зовсім утратили і чують її лише у хра-

---

[1] *Т. Л.* Без заголовка / *Теодор Лисяк* // Вѣстникъ. — Ч. 107. — 19/31.10.1850. — С. 428.

[2] Там само. — С. 430.

мах Божих. Дома і в родині вони вже „помазурѣли, пословячили, помадярщили, порумунилися; а однако они суть и хочуть быти Русинами“[1]. Нині, як бачимо, „як хто уміє, так піє“. Отже, основою нашої освіти повинна бути „наша бабуся старословенска“, що віками стояла на сторожі нашої народності „непорочною, вѣчно цвѣтущей дѣвицею“. Вона, як пише І. Головацький, „сѣдая баба“ була для нас покровом до цього часу, то нехай буде „взоромъ, жереломъ и свѣтиломъ“ для нашого майбутнього розвитку. Оскільки ж „Вѣстникъ“ призначений також для русинів, що вже багато прийняли в свою мову зі словацької, мадярської, польської і румунської, тому й знайде в ньому читач не „только старословянисмы, но и твердыи полонисми, неуклюжи словянисмы, высокопарны латинисмы, а може и мадярисмы, румунисмы, германисмы...“ Тому осередком для всіх русинів мусить бути церковнослов’янська мова, якою відправляється Богослужіння, тому й „Вѣстникъ“ мусить ще на довгий час бути „разнообразнымъ зерцаломъ и средствіемъ всѣхъ, если хочетъ служити соединенію всѣхъ“[2]. Народна мова літературною бути не може. Нехай кожен пише, як уміє, уживає слова на свій смак, тільки нехай не вживає живої необробленої мови.

Наступний лист Т. Лисяка був надрукований аж у 128-му числі, через два місяці, хоч писав він її, як зазначено, 18-го листопада. Привітавшись із читачами „Гаразд вам, любимыи родимци!“, він заявив, що, пишучи свої листи, він хоче прислужитися „общому благу нашой чудесной, солодкой, а тепер виробляющойся мовы“. Стимулювали його до цього „голос“ цілого його округу, постанова „Собору руських учених“ 1848 року, яка зобов’язувала триматися „того языка, якимъ нашъ народъ говоритъ“, що правилом має бути те, що є найбільш уживаним, „розправа“ про українську мову Я. Головацького, у якій він також закликав писати так, як народ говорить, щоб не „закручовати его въ чужи идеи, ни

[1] *Т. Л.* Без заголовка / *Теодор Лисяк* // Вѣстникъ. — С. 428.
[2] Там само. — С. 429.

накладати чужи дыбы“ тощо. Зрештою, і простий господарський досвід учить, що не можна засівати старе зерно, бо воно не зійде, тому краще засівати нове або хоча б змішати його зі старим. Тоді і воно зійде, і старому допоможе. „Сѣмя есть Слово“, пише Т. Лисяк. Приємно дивитися, коли люди дружно виходять у поле, разом орють, разом сіють і жнуть, разом співають одну пісню „Щасть нам Боже!“[1]

У 130-му числі „Вісника“ Т. Лисяк продовжив свою думку. Звертаючись до М. Нодя, він знову повторив, що не варто засівати старе зерно, а слова, які навів о. Нодь (*фейс* і под.), — то чужі слова, позичені від сусідів, бо не було свого. Але вже коли є свої слова, то чужі треба назад повернути. Так само лише за крайньої потреби треба звертатися до „бабусѣ“ — старослов'янської мови. Бо інколи береш таку книжку і нічого второпати не можеш. Тоді береш і у сто десятий раз читаєш Котляревського Енея, або повісті Григорія Основ'яненка „и читаєшь и смѣешся и плачеш“[2].

І. Головацький, звичайно, не міг не додати своїх коментарів до листів Т. Лисяка. Він зазначив, що на українську мову чужі диби закладені вже давно, вони „въѣлися въ живое тѣло и тяжко насъ давлятъ и годѣ такъ скоро освободитися отъ нихъ. Время, трудъ и ржа переѣсть найтвердѣйшу крицю“[3].

Як бачимо, І. Головацький, хоч і розумів, що мова українська залежна, не поспішав звільняти її з чужих „диб“, а радий був продовжити її муки. Більше того, він постійно вишукував усе нові та нові аргументи, щоб зміцнити ці „диби“. Те, що ми звертаємося до „бабусѣ“, то мусимо, жене нас до того велика потреба, відзначав він. Але ж до цього, мовляв, зобов'язує нас і рішення міністерства освіти ще від 1846 року „дабы нашіи русскіи учители и молодежь русска складали испыты изъ церковнаго языка во обще, и зъ старорусскаго...въ особенности“, а рішення міністерське „**есть намъ**

[1] Вѣстникъ — Ч. 128. — С. 513.
[2] Без заголовка. Вербиця // Вѣстникъ. — Ч. 130. — 12/24.12.1850. — С. 521.
[3] Вѣстникъ — Ч. 128. — С. 513.

законъ и путеводитель — и да будетъ всѣмъ!!!“ [підкреслення автора. — М.Л.]. Щоб іще більше залякати прихильників народної мови, він зіслався ще на якесь послання нібито митрополита М. Левицького від листопада 1850 року, в якому надавалася підтримка церковнослов'янській мові[1].

Мовні дискусії в 50-х роках XIX ст.

Мовні дискусії перейшли в 1851 рік. У 13 числі віденського „Вѣстника“ був надрукований лист за підписом „**Г.П.**“ з Жовківського повіту, в якому автор теж виступив проти Т. Лисяка. Він почав насміхатися з о. Лисяка, що той сам не пише так, як народ говорить, а за якимись певними правилами, тобто за принципом „говори якъ хочешь, але пиши однако“.

Звичайно, Т. Лисяк писав за певними правилами, на його мові не могла не позначитися мова тодішньої преси і друкованих праць. Але тут треба мати на увазі ще й те, що І. Головацький виправляв, редагував мову авторів, які присилали свої дописи. Він тільки один раз помістив в оригіналі фрагмент листа Т. Глинського, щоб висміяти його мову, про що йтиметься далі. В усіх інших випадках він самовільно дописував **ъ**, міняв інші літери і т. под.

„Г.П.“ ставить о. Лисякові досить резонне і логічне питання: „ци наша мова письменна має быти мовою простого люду, и завсе на одномъ степени зостати? Ци пишучи выплеканою и ему зрозумѣлою мовою той людъ простый поднести на висшій степень вѣдомости и просвѣщенія: бо если мовою лише простого народа и токмо в тѣсномъ крузѣ понятій его будемъ писати, нигды не заробимо собѣ на право просвѣщенного народа“. Щодо рішення Собору вчених, то він дійсно постановив писати так, як народ говорить, але він також дозволив при потребі й етимологічні написання. Твори Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Топольницького справді підтверджують, що наша мова „природна — чиста — полноголоса — мужеско-сильна — выразиста —

[1] Вѣстникъ. — Ч. 131. — 24.12.1850. — С. 525.

мягка — сердечна — пещена“, але й вони „не єденъ цвѣтъ зорвали“ на старослов’янській ниві[1].

У 40-му числі „Вісника“ був надрукований лист Т. Лисяка, в якому він давав згоду редакції (на її пропозицію) і надалі співпрацювати з часописом. Але просить, щоб „Вісник“ писав мовою, якою народ у Галичині говорить. Заради 800 тис. угорських українців не варто ігнорувати значно більшу кількість галичан. Треба, щоб угорські „русини“ зблизилися до галицьких, а не навпаки. „Мы ся ничимъ токмо своєю по всей Руси уживаною мовою поратуемъ“, — закінчив він свій лист[2].

У наступному числі була опублікована відповідь о. Лисяка авторові з Жовкви. Видно, що Т. Лисяк був ерудованою, освіченою людиною, добрим знавцем мови. Він пише, що ніколи не заперечував і не відкидав „старенькои нашои бабусѣ“, але був і є проти виключного вживання старослов’янської мови, як і проти тої мішанини, якою деякі дописувачі „кормлятъ руску публику“[3].

Стаття Т. Лисяка друкувалася ще в трьох наступних числах „Вісника“. У 42-му числі він оспівує народну мову, якою вже „заговорила і заспѣвала золотая Украина, залебедѣли жалостливіи Галича птахи“. То чи міг би хто з холодним почуттям зреагувати на рідне слово? Простий народ читає ці твори зі сльозами щастя. Читаючи твори українських письменників (перелічує всіх), народ може сказати: „то есть нашь языкъ, языкъ рускій, мова жіюща въ устахъ и сердцу руского народа“. Навіщо ж нам якусь іншу мову, „въ дивніи формы повыливану употребляти?“ Дехто каже, що старослов’янська мова зблизить нас до інших слов’ян, бо вона єднає нас у церкві. Але хто зі слов’ян пожертвує для нас свою рідну мову? Браття-слов’яни „изобразовуютъ свою рôдну мову, и нею своихъ просвѣщаютъ. Такъ и намъ подобало бы дѣлати:

---

[1] *Г. П. Зъ Жолковского округа* // Вѣстникъ. — Ч. 13. — 30.01/11.02.1851. — С. 51–52.

[2] Вѣстникъ. — Ч. 40. — 3/15.04.1851. — С. 158.

[3] Вѣстникъ. — Ч. 41. — 5/17.04.1851. — С. 162.

близша бо сорочка якъ опаньча, перше [треба. — М. Л.] сближатися до свого народа и съ нимъ ся порозумѣвати..."[1]

Т. Лисяк нагадує, що на Соборі вчених було прийнято рішення триматися тієї мови, якою наш народ говорить, і писати так, як більшість людей вимовляє, а при тім уважати на етимологію. Отже, літературною мовою має бути народна мова, але опрацьована письменниками та вченими. Така мова не буде на низькому рівні, бо наш народ „не сирый камень", але живий...„миліоновою душею". Якщо десь бракує якихось висловів, то не з бідности мови, але з браку зв'язків між „русинами". Церковнослов'янська мова не може стати для нас „письменною" мовою, бо вона для нас чужа, вона не наша. Лише жива народна мова може привести народ до просвіти, бо вона є душею народу, а душа „въ своей токмо силѣ при помочи высшой и людской просвѣщает ся". Т. Лисяк наводить за Я. Головацьким слова Даля-Луганського, що захоплювався красою української мови[2].

Продовжуючи свою статтю, о. Лисяк наводить слова д-ра Яновського, що „Умъ объявляется мовою; безумніи же звѣри и мовы не мають". Тому якщо утримувати мову в приниженні, то це означає утримувати в темноті розум народу, що тією мовою говорить. Хто хоче народ просвітити, той повинен розвивати розум народу, а його можна розвивати тільки рідною мовою, не виключаючи при цьому старовинних пам'яток та церковнослов'янських творів, бо в кожній з них є „чтось" нашого. Народна мова — це наша власна мова, не позичена і не „занесена", це плід нашого народу. Тому обов'язок русинів є розвивати й „плекати" свою рідну мову.[3]

На цей раз теж не обійшлося без коментаря І. Головацького. Він примітивно, без аргументації заявив, що зі статті Т. Лисяка кожен читач може зробити висновок, що він сам виступає за

---

[1] Вѣстникъ. — Ч. 42. — 7/19.04.1851. — С. 166–167.
[2] Вѣстникъ. — Ч. 43. — 12/24.04.1851. — С. 170–171.
[3] Вѣстникъ. — Ч. 44. — 14/26.04.1851. — С. 174–175.

книжну мову, а отже, й сам заперечує свої погляди на народну мову як літературну.

Українська народна мова знайшла другого палкого захисника в особі священика Теофана Глинського з Городниці Городенківського деканату, який був уважним читачем „Вісника“ і не зміг не втрутитися у дискусію Т. Лисяка з І. Головацьким. Він зіслався на заяву І. Головацького у 107-му числі „Вісника“ за 1850 рік, що редакція друкуватиме різні думки дописувачів щодо мови, і прислав свій матеріал.

Т. Глинський був гарячим патріотом, великим прихильником і таким же знавцем народної мови. Він був пізніше членом „Просвіти“, НТШ, був досить відомою та ерудованою людиною в Галичині, послідовно виступав упродовж усього свого життя за формування літературної мови на народній основі та за впровадження фонетичного правопису.

Перша стаття його була надрукована ще в січні, у 8 числі „Вісника“. Він звертається до редакції з проханням друкувати листи так, як їх пишуть дописувачі, не змінювати їх мову, щоб і галицькі русини могли „оглядати“ також „образъ нашои, галицко-русскои мовы“. Тоді люди сміливіше будуть писати. Рідко хто уміє писати по-церковному і ніхто не хотів би виставляти себе на сміх зі своїми листами. Дехто, за словами Т. Глинського, волів би писати по-польськи чи по-німецьки, ніж по-церковному. „Вѣстникъ“, як видно, частіше друкує матеріали з Угорської Руси, ніж з Галичини, бо їх мова більше підходить для редакції. Чомусь немає у „Вѣстнику“ галицьких форм *бувъ, мавъ, повный, вôдъ*, *сье* і т.п. Змадярщених, змазурених, зісловачених Русинів не наверне до народності мертва, церковна, а лише жива, народна мова. Народну мову знають усі від народження, а церковну треба довго учити в школі. Тому наше бажання таке, щоб попри квіти церковної та угорської руської словесности і наші росли на полях Галича. Може, вони не такі „удатни и пахнючи, але намъ надъ всѣ

милѣиши", щоб ви і нас мали за русинів, які хочуть причинитися до утворення руської мови[1].

У своєму коментарі І. Головацький знову викрутився, заявляючи, що нікому не нав'язує ані „наріччя", ані способу вислову, а якщо десь виправляє дописи, то тільки тому, що так вимагає граматика. Галицькі форми *був, ві*- (префікс) редакція уживати не буде, бо тоді прийшлося б писати також „угорське" *бовъ* і *ву*-, що суперечило б правилам „общесловянскои грамматики". Як бачимо, І. Головацький не міг відійти від церковнослов'янщини і все підганяв під її правила. Він, мовляв, шанує народну мову, але так само він цінить „церковное слово", від якого ніхто сторонитися не повинен, „поки Русинъ есть Русиномъ". Очевидно, не без іронії він зазначив, що хай собі написане читає кожен по-своєму, як хоче, так само, як і пишуть по-різному. „То єсть рѣчь полюбовна"[2].

Продовження статті було надруковано аж у 44-му числі. Т. Глинський посилається на Шафарика, який, визначаючи специфічні риси української мови, наводив приклади *кінь, мій, під, вовк, повний, жовтий, писав, казав, любив*. А редактор І. Головацький їх ігнорує. Коли це є „знамена русскои мови", то редактор не може їх виключати з часопису. Такі форми вживаються двома третіми українців, може, крім угорських русинів, зазначає автор. Він наполягає, щоб його друкували так, як він пише. Однак І. Головацький і на цей раз зігнорував вимоги Глинського. Він у своєму коментарі заявив, що спостереження Шафарика та інших учених „часто безосновны" і дотримуватися їх у правописі тяжко. Ось якою мовою пише про це І. Головацький: „Что касается характеровъ малорусского простонародного нарѣчія, начертанныхъ г. Шафарикомъ и иными учеными, они суть такъ многочисленны и безъосновны, же имъ никто изъ живущих писателей ани самъ всечестный дописыватель мимо найусѣрднѣйшой

---

[1] Див.: *Т. Г. Городниця* (без заголовка) // Вѣстникъ. — Ч. 8. — 18/30.01.1851. — С. 31–32.

[2] Там само.— С. 32.

воли въ писаніи соотвѣтствовати не есть въ состояніи“. І. Головацький пише, що пропозиції Глинського будуть тільки „баламутство творити“[1].

Т. Глинський, вирішивши, очевидно, не творити „баламутство“, довго не писав до „Вісника“, бо наступна його стаття „Гадки о образованіи и розвиваніи писменного русского языка“ була надрукована аж у 141-му числі. Можливо, що це був його реферат, з яким він мав намір виступити ще на Соборі руських учених у 1848 році. Тоді його до виступу не допустили, щоб, як уважає К. Студинський, не дразнити прихильників церковнослов'янської мови та етимологічного правопису[2].

У цій статті Т. Глинський пов'язує мову з просвітою народу. Це дві взаємопов'язані речі. Але чи можемо ми просвітити народ чужою мовою? Бо старослов'янська мова для українців чужа, така сама, як і інші слов'янські мови. Вона ніколи не була матір'ю української мови, вона була мовою давніх болгар, а не українців. У середні віки велика темнота була у Європі, бо народи користувалися не своїми рідними, а мертвими латинською та старогрецькою мовами. Чому немає в українців своєї літературної мови до цього часу? Тому що і в церкві, і в школі вони користувалися чужими мовами. А чужа мова в ролі літературної становить найбільшу перешкоду на шляху до просвіти народу. Як мертва латинська була замінена живими італійською, французькою та ін.мовами і зі шкіл та письма усунена, так треба церковнослов'янську усунути з народних шкіл та письма, а на її місце впровадити рідну мову. (Після цих слів І. Головацький з іронією від себе додав: „Чему же бы еще также изъ церкви не усунути тои чужои мертвои перепоны, дабы и душеспасаемому просвѣщенію не заважала?!“) Старослов'янська мова, продовжував Т. Глинський, не вбереже народ від його „винародовлення“ [денаціоналізації. — М. Л.], відходу від своєї мови та обряду, а хіба навпаки, що вже можна під-

---

[1] *Коментар* І. Головацького // Вѣстникъ. — Ч. 44. — 12/26.04.1851. — С. 176.

[2] Див.: *К. Студинський.* Кореспонденція... — С. XXX.

твердити багатьма прикладами. Христос дав своїм апостолам дар говорити різними мовами, щоб кожен народ міг пізнавати християнську віру своєю рідною мовою. Церковнослов'янська мова не допоможе розвивати й науку, бо в ній немає навіть згадки про такі науки, як природознавство, історія, географія і т. под.[1].

Писемна мова не повинна різнитися від народної суттєво, продовжує Т. Глинський. Кожна писемна мова колись була неосвіченою, простою. „Никому не скинулъ Богъ зъ неба мову образовану, но каждый народъ свою родну просту впровадылъ до писма, розвивалъ, плекалъ и такъ змѣнилъ изъ простои въ образовану" (Тут І. Головацький вставив своє: „Т.е. сдѣлалъ ихъ различными"). Т. Глинський стверджує далі, що підставою, основою для літературної мови завжди була вимова, тобто жива мова, бо „лише мова мертва измѣнѣ не подлягає". Але й тут І. Головацький не дав, щоб його не було зверху. Він стверджує, що церковнослов'янська мова не є мертвою, а в усіх слов'ян, „въ устахъ ихъ всегда цвѣтуща, безустанно оживляема, николи неувядаема"[2]. Він стверджував, що для простого народу і так висока наука неприступна, що для нього важливішим є моральне та релігійне виховання, а для цього є церковнослов'янська мова, яку народ добре розуміє.

У наступному числі Т. Глинський пише, що письмо є образом мови. Писати живою мовою — це представляти очам образ цієї живої мови. Жива мова „подобна до кождого иного живого предмета, н. пр. дерева, звѣря или чоловѣка, котори не всѣгда однакіи но измѣняются: инакше выглядають въ молодости, инакше въ доспѣлости, инакше въ старости". Як один і той же образ не може представити людину в дитинстві, молодості, у старості, так, тим більш один образ не може відображати двох людей у двох різних часах — „молодця", який тільки починає формуватися, і згрибілого, мертвого старця. А ми хочемо, пише Т. Глинський, одним образом, одним письмом зобразити дві різні мови — церковну

[1] Див.: *Т. Г.* Гадки о образованіи и розвиваніи писменного русского языка // Вѣстникъ. — Ч. 141. — 29.11 / 11.12. 1851. — С. 562–563.

[2] Вѣстникъ. — Ч. 142. — 1/13.12.1851. — С. 566.

„мертву бабусю" і живу народну, яка щойно починає розвиватися. Лише живою мовою треба користуватися, як це нам показали на Соборі вчених у 1848 році Я. Головацький, Устиянович, Мох, Лозинський та ін., як це роблять владики, що говорять до народу живою мовою[1]. Тут І. Головацький додав, що хоч на Соборі й говорили простою мовою, але говорили „высокоумніи, образованіи мысли", які доступні лише високоосвіченим людям. А владики, може, й говорять до народу по-простому, але залишили для нас свої писані повчання церковною мовою, як наприклад, Михайло Левицький у 1850 році писав, що „Мова то полова, писмо — грунтъ, или еще по нашему: говори, якъ мати учила, а пиши, якъ школа учитъ, коли хочъ быти письменнымъ"[2].

І. Головацький розтягнув статтю Т. Глинського на багато чисел газети, але це виглядала скоріше не стаття Глинського, а Головацького, бо після кількох рядків Глинського йшли довгі, нудні і примітивні коментарі Головацького. Його аргументи натягнуті, тенденційні, як у впертої людини чи, радше, дитини, яка товче своє, незважаючи на слова співбесідника. Так, у 144-му числі є лише кілька рядків Глинського (тут він знову повторює, що у кожній граматиці і в правописі повинно бути головне правило: „Пиши такъ якъ добрий выговоръ визначає")[3], на що І. Головацький зауважив, що говорити треба так, як цього „добрыи грамматики и писма вымагаютъ".

Т. Глинський критикує тих учених, що вважають українську народну мову простою і грубою. Кому з них здається, що „выговоръ простый, грубый, нездобный [тут немає „дашка" над **о**, треба читати „нездібний". — М. Л.] до образованія, который судитъ, же представляючи его в писмѣ сподлится, той правдиве больше до винародовленыхъ, якъ до народа самого належитъ", бо саме так вважають противники української народності.

---

[1] Вѣстникъ. — Ч. 143. — 4/16.12.1851. — С. 570–571.

[2] Там само. — С. 571.

[3] Вѣстникъ. — Ч. 144. — 6/18.12.1851. — С. 576.

Чи ж не „винародовлені“ є ті, що називають свою мову простою, неосвіченою і не хочуть пускати її до шкіл. Правдиву народну мову можна почути лише з уст простої людини, а не від ученого, який, може, ніколи цією мовою не говорив. Саме той, народний „выговоръ подставою и правиломъ языка писменного руского быти повиненъ“. Для народу найдорожча його мова, хоч хтось і каже, що вона груба. Та „хоть не красне, але своє власне“[1].

І. Головацький різко заперечує. Прямо протилежно він заявляє, що народна вимова є проста, неосвічена, нездатна для того, щоб бути основою писемності і просвіти. Народна мова в різних місцевостях різна, і годі встановити, котра найкраща. Він пише, що єдина церковнослов'янська мова може сприяти народному відродженню, тому треба „утѣкати ся къ церковщинѣ“. Він нападає на Глинського, що той як священик мав би знати, що церква і школа повинні йти разом, а він, проте, хоче святу „церковщину изъ училищъ, изъ просвѣщенія народного, изъ цѣлой словесности нашей совершенно истребити!.. Боже прости его! Предъ свѣтомъ правду зрящимъ онъ самъ на себе судъ изрекъ“[2].

Т. Глинський повторює, що ні один зі слов'янських народів не бере за основу своєї літературної мови церковнослов'янщину. А те, що на Соборі вчених закликали зважати на етимологію, виглядає так, ніби спочатку русин мусить вивчити церковнослов'янську мову, а потім уже навчитися говорити і писати „по-руськи“. Це те саме, що паросль живого дерева, наприклад, яблуньки прищепити на мертвім пні дуба. Кожна мова, як правильно вважає автор, мусить жити своїм власним корінням, а як підітнемо це коріння, мова всохне. Так само, як дерево, що мусить живитися своїм власним корінням. „Пооттинаймо его власне корѣнье, абы ино за помочію корѣня зъ другого дерева живности для себе тягнуло, а зниде и усхнетъ“. Тому, як відзначає автор, відтинаємо той корінь, яким дерево з іншим деревом поєднане, аби краще своє

[1] Вѣстникъ. — Ч. 145. — 8/20.12.1851. — С. 579–580.
[2] Там само. — С. 580.

власне коріння поширювало і тим „борше“ і розкішніше могло рости і розвиватися. Так зробили всі слов'янські народи зі своїми мовами „відкорінками“ інших: відділили їх цілком від матерної, і так їх укріпили і розвинули. Так і нам (тут І. Головацький, щоб висміяти Глинського, щоб показати, якою „грубою“ мовою він пише, дав фрагмент його листа в оригіналі) „учыныты выпадає ведля прыкладу доброго огородныка, ведля прыкладу єншых народів, котрых мовы вже розвинулы сье, потреба і нам науку мовы народноѣ від наукы мовы церковноѣ зо всѣм віддѣлыты, розрізныты і незавысыму учыныты, а науку тоѣ послѣдноѣ лышыты для набоженьства (як в обр[яді] лат[инськім]), покы тое на мову руску переведено не зôстане. Бо не маєм прыказу від церквы, абы смо мовы староболгарскоѣ мертвоѣ до хвалы Бога узнавалы, но овшым маєм протывный заряд нашого законодателя, котрый посылаючы своѣх намісників, апостолів для просвіченя народів, удѣлыв ѣм дар говорыты всѣми языкамы, абы кождому народовы его рôдным словом науку удѣлялы, абы кождый нарôд своѣм рôдным словом Вôтця небесного хвалыты мôг“[1].

Це були сміливі думки на той час, бо церква дуже ревниво охороняла старослов'янську мову. Але Т. Глинський дотримувався тези, що Христос наказав проповідувати віру християнську мовою народу, а не чужою церковною мовою.

І. Головацький, звичайно, й тут знайшов „контраргументи“. Він пише, що старослов'янська мова уже є здавна мовою церкви, її дозволив Папа Адріан II, потім підтверджували це Папи Іван VIII, Інокентій IV, Венедикт XIV, Климент XIV. Він покладає надію на „преосвященных предстоятелей нашой церкви“, що вони зможуть зберегти „непорочность“ церковнослов'янської мови „отъ прикосновенія всякихъ незванныхъ и нечестивыхъ силъ“. Думку про переклад Святого Письма українською мовою він розцінює мало не як святотатство, бо народна мова, як

[1] Вѣстникъ — Ч. 148. — 18/30.12.1851. — С. 590–591.

він уважав, є „подлѣйшимъ зерном“, яке необхідно прикрасити церковнослов'янщиною...

Як уже зазначалося, Головацький усіляко намагався скомпрометувати Т. Глинського і його думки, не гребуючи при цьому ніякими засобами — ні лайкою, ні погрозами, ні апеляцією до „предстоятелей“ церкви, ні відвертою неправдою.

Ба більше, друкуючи листи Т. Лисяка та Т. Глинського, він навмисно перекручував їхню мову, виправляв її, друкував за своїми власними правилами. Немає сумніву, що понакручував він і в наведеному фрагменті оригіналу статті Т. Глинського, яку той написав фонетичним правописом. Закономірність простежується лише у вживанні широкого **ы** і **ѣ** на місці ї (ji). Однак /і/ передано то через **і**, то через **ô** (з „дашком“). Т. Глинський був мудрою, освіченою людиною, тож мусив мати вироблену свою власну правописну систему.

Як бачимо, 1850–1851 роки ознаменувалися гострою боротьбою двох протилежних концепцій щодо розвитку української літературної мови. Один табір на чолі з І. Головацьким, який мав активну підтримку в цьому закарпатських письменників О. Духновича та М. Нодя, а також галичанина Й. Левицького, виступав за впровадження в літературу церковнослов'янської мови, а другий табір, у якому найактивнішими були галичани Й. Лозинський, Т. Лисяк та Т. Глинський, виступав за розвиток літературної мови на основі народних говорів. Ареною цієї безкомпромісної боротьби був урядовий „Вѣстникъ“, що видавався у Відні. Переміг у цій боротьбі І. Головацький, бо у його руках був „Вѣстникъ“. Можна було б припустити, що цей часопис був би ще реакційнішим стосовно української народної мови, але редактора І. Головацького стримував Ю. Вислобоцький (підписувався псевдом Василь Зборовський), який, як уже зазначалося, відповідав за часопис перед урядом. Він був прихильником народної мови, і це видно з його виступів у „Віснику“, зокрема зі статті „Кôлька словъ на допись Г. профессора Іосифа Лѣвицкого о Галицко-Русскомъ языцѣ“, надрукованої у 68-му числі за 1851 рік. Він закликав писати, хто

як уміє, а з того набереться оптимальний варіант, вироблятьcя правила. Як він зазначав, „ми... радо поправляемося, коли приходимо до кращого пôзнанья, но и на обохъ ногахъ штикуляємо, где намъ зъ сомненій тяжко ся вымотати“. Треба багато писати і „неутомимо“. Буде між тим і справді „не мало половы, но знайдеся межи нею гдекуда и золотисте, много надѣйне зерно, якъ ся часто находятъ въ набережныхъ пѣскахъ морскихъ дорогоцѣнніи перли“. Будемо триматися й далі біблійного: „Вся искушайте, и еже добро держите“[1].

Однак ми вже бачили з дискусій І. Головацького з Т. Лисяком та Т. Глинським, як „искушав“ та як „добро держав“ І. Головацький. Він був ретроградом та консерватором і якщо під тиском обставин і допускав щось нове, то подавав його у спотвореному, здеформованому світлі. Та навіть більше, його наступна діяльність у віденському „Віснику“ показує, що його відстоювання церковнослов’янської „бабусі“ фактично було підготовкою плацдарму для ще жорстокішої боротьби проти української народної мови.

Як писав К. Студинський, І. Головацький використовував церковнослов’янську мову лише як „покривку до обєдиненя. Не ходило йому вже тоді о церковно-славянську мову, лише о великоруську, для якої він підготовлював терен, стаючи з одної сторони в обороні мертвої, церковно-славянської мови, а кидаючи з другої зневіру в будучність живої, народної мови“[2]. Далі ним заволоділи „об’єдинительські“ ідеї, ідеї панславізму з Росією і російською мовою на чолі. Тому він уже від 1850 року всі свої листи до брата Якова пише російською мовою. Він веде приховану, але запеклу боротьбу з тими, що йому заважали в цьому — Ю. Вислобоцьким, Гр. Шашкевичем, Вас. Ковальським, називаючи їх „хахлами“, „скотопасами“ тощо. Його активно підтримував у намаганнях за-

[1] *Зборовскій В.* Колька словъ на допись Г. профессора Іосифа Лѣвицкого о Галицко-Рускомъ языцѣ // Вѣстникъ. — Ч. 69 (продовження). — 14/26.07.1851. — С. 274.

[2] *К. Студинський*. Кореспонденція... — С. XXXVII.

провадити у „Віснику“ російську мову фанатичний прихильник великоруської мови Іван Раковський. Сам І. Раковський видавав „Церковную газету“, а потім „Церковный вѣстникъ“ російською мовою і не допускав туди „хохлакізмів“.

Проросійські настрої української інтелігенції у Відні постійно підживлював протоєрей російського посольства в Австрії Михайло Раєвський, який, будучи посередником між російським урядом та слов'янським світом, мав великий вплив на слов'янську інтелігенцію, що у нього постійно збиралася. Як згадував Корнило Устиянович, усі, хто бував у „батюшки“, розмовляли по-російськи, тут витала ідея панславізму, об'єднання слов'ян під російським началом в одну федерацію. М. Раєвський був шовіністом, він заявляв, що тільки деспотизм (звичайно, російський) може об'єднати слов'ян, робив зауваження, коли його гості розмовляли не по-московськи[1]. Він листувався з Я. Головацьким, А. Петрушевичем і, звичайно, мав великий вплив і на Івана Головацького, який часто бував у нього в гостях.

Мовна політика І. Головацького, його відверті виступи проти народної мови і проросійські настрої не могли стати непоміченими, тому його як редактора значно обмежили в правах, про що він сам писав братові Якову. І хоч мова „Вѣстника“ в 1852 році не змінилася, та відвертих нападок на народну мову вже не було. Навпаки, були публікації на її захист, навіть із „Угорської Руси“, тобто із Закарпаття.

Так, у статті „Народный язык, мова“, підписаній „Турянъ“, зазначається, що мова є суттєвим началом, яким мільйони людей збираються в одне суспільство. Так і русинам, коли вони хочуть бути народом, треба народну бесіду „преимуществовати“. Всякий народ має свої особливості і коли від них відступить, перестане бути народом, як цвіт перестає бути цвітом, коли замість оживляючої роси його дістане мороз. Народ утримується мо-

[1] Див.: *Устияновичъ Корнило*. М.А. Раевскій и россійскій панславизмъ. Спомини зъ пережитого и передуманого. — У Львові, 1884. — С. 18.

вою, и „Русинъ лишъ русскою мовою буде русскимъ народомъ, хотяй и иныхъ просвѣщенныхъ языковъ охочо и добре учитися можетъ“[1].

Автор статті стверджує, що ми мали велике багатство, але не зуміли зберегти його. Він наводить для прикладу байку, в якій жид дав Іванові гроші і наказав купити чотири калачики. Іван по дорозі два з'їв, а два приніс. На питання жида „а де два?“ відповідає: „А два тут“. Жид знову: — Почнім съ переду! Я тобі на чотири гроші дав? Ти чотири купив? — Так. — А де два? — А два тут, на столі! І так кілька разів на питання „а де два?“ була одна й та ж відповідь: „А два тут!“ Так і у нас. Було багато, залишилося мало. Пропала слава, багатство, але „два“ є тут! Є віра і є мова. Ці дві речі є силою, якою всього можемо добитися. „Мова народа є такимъ средствомъ, шо зараз же покажетъ насъ поважнымъ народомъ“. Коли хочемо чогось досягти, почнім „съ переду“, від мови, народної бесіди. „Кто дома не панъ, и де инде не буде паномъ!“ — завершив статтю Турян[2].

Обізвався нарешті і Яків Головацький, який негласно підтримував свого брата у його пропаганді російської мови. Однак у статті, надрукованій у 3-му та 5-му числах „Вѣстника“, він нібито захищає народну мову. Він пише, що німці колись теж не мали своєї писемної мови, користувалися французькою, але тепер мають. Так і русини з часом розвинуть свою мову, „и мы за помочію Всевышняго Бога, при старанномъ и неутомимомъ плеканью народного солодкозвучного языка, того дорогоцѣнного жемчуга, доставшегося намъ отъ прадѣдовъ нашихъ въ спадщинѣ“, колись діждемося, що не тільки „строгий муж“, але й ніжна жінка за перо візьметься, і так по зернятку „на родиму ниву вергати будуть“, а тії зернятка, обігріті любов'ю та зрошені радісними слізьми, приймуться на рідній ниві і виросте з них колись буйне розлоге дерево просвіти, котре зазвучить перед цілим світом. Головацький патетично закликає учити мови, але „и свой [языкъ. —

---

[1] *Турянъ*. Народный языкъ, мова // Вѣстникъ. — Ч. 2. — 5/7.01.1852. — С. 5–6.

[2] Вѣстникъ. — Ч. 5. — 16/28.01.1852. — С. 18–19.

М. Л.] матерній совершенно умѣти, его духъ зглубити, всѣ его дорогоцѣнности на бѣлый свѣтъ выдобути, его силу природну, поважность, легкость, звучность, солодкость, нѣжность свѣту показати и нимъ мовъ хоробрый воинъ своимъ оружьемъ во всѣхъ оборотахъ звинно володѣти“[1].

На початку свого листа Я. Головацький робив компліменти „Вісникові“ за його мовну політику і за його мову. Цілком можливо, що спеціально написав так, щоб підтримати брата Івана як редактора, бо в цей час він уже не дбав про розвиток народної мови, хоч був завідувачем кафедри української словесності у Львові, і розхвалював її тільки на словах.

У подібному тоні було надруковано ще кілька листів. Так, автор листа „Зъ Стрыйского округа“ жалкує, „же про церковъ и плугъ запоминаетъ на перо“ священик Теодор Лисяк, що ми і досі не знаходимо у „Віснику“ „обще желанного еднозвучного голоса родимои нашои бесѣди“. І те, що мова „Вісника“ то до польської, то церковнослов’янської більше схиляється, то вина самих авторів, які недостатньо ознайомлені з чистою народною мовою і більше схиляються до чужих мов[2].

У 40-му числі „Вісника“ був надрукований лист Й. Левицького, який погоджується з автором листа зі Стрийського округу, пише, що багато авторів лише „маячать“ [твердять. — М. Л.], що українська мова стояла колись на високому рівні, а прикладів не наводять. Тепер мова уже теж розвинута.

Мудру і розважну статтю прислав до редакції Лев Трещаковський. Він бажав би, щоб часопис міг замінити книжки, яких ще немає. А між тим деякі письменники шукають у тім славу, пишучи „непонятно и незрозумѣло, хотя понятное слово подъ рукою маютъ“. Народ треба вперед „двигати“, але писати так, щоб він узагалі написаного не розумів і навіть не міг здогадатися, то не варт так робити[3].

---

[1] *Я.Г.* (без заголовка) // Вѣстникъ. — Ч. 5. — С. 19.

[2] *Зъ Стрыйского округа* // Вѣстникъ. — Ч. 36. — 7/19.05.1852. — С. 143.

[3] *Трещ.* Мнѣніе о писмахъ нашихъ / [Лев Трещаковський] // Вѣстникъ. — Ч. 53. — 9/21.07.1852. — С. 211.

Після виходу в світ двох частин „Вѣнка Русинам на обжинки“ (1846–1847 рр.) у літературі було затишшя. Взагалі у середині XIX ст. не було більш-менш відомих літературних творів. Але у 1852 році в Перемишлі вийшли дві книжечки „Сборникъ приветствованій и желаній...“ та „Лѣрвакъ зъ надъ Сяна“. У „Лѣрваку“, крім інших, були надруковані дві мовознавчі статті: „Кôлька слôвъ о формахъ нашого языка и о писовнѣ“ Богдана Леонтовича та „Витягъ зъ рукопису „Критика“ Й. Лозинського.

Стаття Б. Леонтовича дає досить глибоку характеристику української мови, визначає її особливості, відмінності від інших слов'янських мов. У статті робляться теоретичні узагальнення, завдяки яким читач легко може уявити собі місце української мови серед інших слов'янських мов. Не в усьому, звичайно Б. Леонтович має рацію. Так, він, хоч пропагує народну мову, все-таки дотримується етимології, виділяє окремо „самогласні“ **ô** та **ê**, а також **ѣ** та **и**. Він підкреслює важливість такої фонетичної риси, як чергування **о**//**і,** і вважає, що саме голосний **і** зумовив збереження дзвінкості кінцевого приголосного у словах типу *бôбъ, нôжь, грôбъ*, порівнює ці приклади з російськими відповідниками і зауважує: „Якъ выразимо чути крайную согласную у насъ, а якъ мутко у Росіянъ? Якую великую прислугу робить намъ нашое **ô**, коли о выговоръ крайнои слабои согласнои ходитъ“[1].

Автор статті пише, що русини полегшили собі вимову цього **ô** на початку слова „предкладаючи“ йому **в**, ту [фонему, хоч він мав на увазі букву. — М.Л.] найлагіднішу з приголосних, яка може переходити навіть в **у**. Це він підтверджує, наводячи чергування **у**//**в**: *взявъ — узявъ, вже — уже* і под., підкреслюючи, що то „есть музыкальная сторона нашои мовы, якои намъ побратимцѣ завидѣти могутъ“[2].

Б. Леонтович характеризує фонему /и/, зазначає, що вона стоїть посередині між **ы** та **ѣ** і також являє собою українську рису.

---

[1] *Леонтович Б. Кôлька* слôвъ о формахъ нашого языка и о писовнѣ Богдана Л...ча // Лѣрвакъ зъ надъ Сяна. — Въ Перемишли, 1852. — С. 37.

[2] Там само. — С. 39

Не має автор рації, пишучи, що **ъ** справді західні слов'яни та інші народи Європи не пишуть, але „го въ выговорѣ употребляютъ и употребляти мусятъ", тож і „мы задержуючи **ъ** тôлько истиннѣ честь складаємо". Що за істина, де він чув, що цей **ъ** інші народи вимовляють, — не відомо.

Окремий розділ автор присвятив приголосним і пише, що їх чергування утримує зв'язок між „первеньственными а походжайшими словами", тобто твірними і похідними. Він розрізняє „слаби" і „мôцни" приголосні. Міцна приголосна більшої сили „тху" вимагає. Тут він пише, що завданням етимології є розрізняти ці приголосні, маючи на увазі чергування глухих і дзвінких у словах типу *сатъ — саду, бапка — баба, мушъ — мужа*. Він робить висновок, що не кожна „мôцно" вимовлена буква „мôцною буквою писати ся має", а з того слідує, як він зазначає, що „ухо или выговоръ не завше певное правило писовнѣ становити може, и що ту око или етимольогію на помôчь брати треба"[1].

Б. Леонтович підкреслює, що в польській та російській мовах кінцевий **в** оглушується (*стафъ, крофъ — staf, kref*), але оскільки звук **ф** „не есть славянскій", українці його в свою мову не пропустили і вимовляють його як **у**: *кроу, стау, зноу*[2].

Б. Леонтович не обійшов, як він сам уважав, „найцѣкавшого зъявища нашои мовы", тобто кінцевого **лъ** — **въ** в колишніх дієприкметниках чоловічого роду. Він розписує технологію трансформації **л** > **в** і пише, що тільки **ô** „задержує" **л** в іменниках *стôлъ, вôлъ, кôлъ* тощо. Він і тут пов'язує кінцевий **в** з попереднім голосним, пише, що особливо після **и л** було б тяжко вимовити, тому вимовляємо **в**: *робивъ, ходивъ*. А як би звучало **л**, наприклад, у слові *позволивъ*? Навіть би „найтвердшій етимольогъ заткавъ собѣ уха", пише Б. Леонтович. У поляків та росіян легше вимовляти **л**, бо воно стоїть після **і** рос. *хадѣлъ*, пол. *chodził*. Інші

[1] *Леонтович Б. Кôлька* слôвъ о формахъ нашого языка. — С. 42–43.
[2] Там само. — С. 43.

приклади, де **л** стоїть, наприклад, після **а** (*читав, писав*), він обминає.

Автор розуміє, що написання **в** замість **л** суперечить етимології слова, але він наводить достатньо доказів на користь **в**.

Отже, пишемо **в**, а не **л**, бо це підкреслюється подібними написаннями, де чергуються інші приголосні. Подібно, як **к** на **ц**, **х** на **с**, **г** на **з** змінюється і ніхто не пише замість **з, ч, с** букви **г, к, х**, так само не пишемо **лъ** замість **въ**. По-друге, якщо будемо всюди писати **лъ**, то не будемо знати, де читати **л**, а де **в**: *писалъ* і *стôлъ, ишолъ* и *вôлъ*. Тому там, де вимовляється **в**, треба писати **в**. Далі. Українські письменники Котляревський, Основ'яненко та інші послідовно пишуть **в**. Нарешті і з'їзд учених у 1848 році також постановив, що „понеже **лъ** въ времени минувшôмъ мужского рода по самогласныхъ въ вымовѣ на **въ** переходитъ, для того и **въ** писатися маєˮ. Завершує автор статтю пропозицією, щоб принципом правопису було таке: „Анѣ коньче такъ писати, якъ ся говоритъ, анѣ коньче так читати якъ ся пише, а но коньче так писати, абы ся такъ читало, якъ ся говоритъˮ[1].

У Галичині, як видно, було немало людей, які намагалися сказати своє слово в мовознавчій науці, узяти участь у впорядкуванні правопису. Але це давалося нелегко, бо, з одного боку, жива мова вимагала фонетичного підходу, з другого — ці прогресивні прагнення стримувалися боязню втратити зв'язок з етимологією.

Такого страху не знав лише Й. Лозинський, який завжди і послідовно виступав за народну мову і фонетичне письмо. Ці думки він підтверджує і в статті, що була опублікована в „Лѣрваку зъ надъ Сянаˮ. Він пише, що вже не раз пропонував у письмі дотримуватися „всеобщого выговора народногоˮ, але голос його стався „голосомъ вопіющого въ пустыниˮ. Й. Лозинський пише, що вже готов був примиритися й звикнути „до тыхъ дыбовъ грамматикальныхъ въ котри писателѣ теперѣшни языкъ народа

---

[1] *Леонтович Б. Кôлька* слôвъ о формахъ нашого языка. — С. 44–48.

нашого заковуютъ“. Але побачив, що народ, щойно з одноï неволі звільнений, затягають уже в другу, вирішив знову взятися за перо. Те, що треба в писемність упроваджувати народну мову, зрозуміли нарешті й ті, що „еще передъ Грамматиковъ Смотрицкого свѣчки палять“, але тримаються етимологічного правопису. Тут Лозинський має на увазі Й. Левицького, який дійсно інколи висловлювався за народну мову. На жаль, він не був послідовним. Якщо ж уже триматися народної мови, то й треба триматися принципу „такъ пиши, якъ ся всеобще говоритъ“. Він підкреслює слово **всеобще** і роз'яснює, що не так писати, як окремий індивід розмовляє або як розмовляють в окремому селі, а так як говорить більшість. Різниця між нашими говорами, вважає вчений, не надто велика, можна знайти якусь середину. Для цього служить граматика, яка повинна знайти ці загальні форми. Граматика повинна йти за мовою, а не нав'язувати їй свої правила, яких мова не знає[1]. Не можна підкорювати мову якійсь граматиці. XVI століття було золотим для польської словесності, а перша польська граматика з'явилася аж 1778 року. А в наших граматиках ми часто зустрічаємо слова *аще, сице, иже, кое, быхомъ, рожденный, розпоряженіе, сохранити, подобаетъ, главный* та ін. Хіба народ не має своїх власних слів (*такъ, бо, котрый, былисьмо, роджений* і т.д.)? Хіба ті слова ліпші від народних? Чи ліпше буде, коли опущу „коренну“ букву **д** і напишу *суженний*, або вставлю це **д** після **ж** і напишу *сужденный* замість *суджений*? Для чого давати прикметникам чужі закінчення, яких народна мова не знає (*красныя невѣсти, высокія дерева*)? Автор пише, що він не проти церковнослов'янської мови, але проти мішанини, яку тепер уживають, проти „якогось нового, небывавшого и небудучого языка т.є. **языка перекинчика**“ [підкреслення автора. — М. Л.]. Автор

[1] И. Л. Витяг зъ рукопису „Критика“ / [Й. Лозинський] // Лѣрвакъ зъ надъ Сяна. — С. 61–63.

хоче, щоб „нашь языкъ письменный небывъ воздушнымъ“, але щоб мав основу в народі[1].

Й. Лозинський осуджує редакторів часописів, які виправляють мову дописувачів нібито відповідно до вимог „обще принятои граматики“. А хіба в нас є така граматика? Автор уже вкотре повторює, що треба опрацьовувати народну мову, бо лише жива мова здатна до розвитку, збагачення, очищення, „наламованя“, а не мертва старослов'янська мова. Латинська мова удосконалювалася, поки була мовою спілкування, а як стала мертвою, то й перестала розвиватися. Марною буде праця тих, хто хоче змішати церковну мову з народною; тим способом створять лише макаронізм нового роду, а не літературну мову.

Й. Лозинський не погоджується з І. Головацьким, який стверджує, що німецька та італійська літературні мови різняться від народних говорів. Так, різняться, але й одна й друга мови сформовані все-таки на основі одного з говорів цих мов („горно-саксоньскій і тосканьскій“), а не на чужій якійсь мові. Тож і ми можемо взяти якісь загальноприйняті форми і створити літературну мову. Так із форм *глядаємо, глєдаємо* і *глєдаєме* треба вибрати першу. Пишім *часъ, жаль, шапка*, а не *чьесъ, жьель, шьепка*. Літературна мова сформується, на думку Й. Лозинського, на багатстві й чистоті слів і форм та красі висловлювання думок[2].

Й. Левицький виступив у „Вѣстнику“ із великою статтею „Мысли о словесности Галицко-русскои“, у якій дав аналіз статей Б. Леонтовича та Й. Лозинського. Претендуючи на місце провідного літератора і вченого в Галичині, Й. Левицький не терпів, коли хтось заявляв про себе. Отож і тут він пише, що деякі письменники не бажають готовим користуватися, а „желали би епоху словесности собою роспочинати“. Правда, він хвалить авторів першої книжки, виданої в Перемишлі („Сборникъ приветствованій

[1] И. Л. Витяг зъ рукопису „Критика“. — С. 65–66.
[2] Там само. — С. 67–69.

и желаній...“), зокрема П. Білоуса, Красицького, Наумовича, Здерковича, Долинського, Кульчицького, Гавр. Шеховича та інших, які володіють чистою етимологією „и образцовымъ правописаніемъ“ і завдяки цьому „причинятъся до возраста и правильности письменности Галицко-русскои“. Левицький категорично проти фонетичного письма, він не без злорадства повідомляє, що фонетичне письмо, яке упровадив Вук Караджич у Сербії, не має ніякої підтримки, заборонено сенатом і Князем[1].

Левицький полемізує з Б. Леонтовичем, пише, що в українській мові **о** теж вимовляється чисто, як у російській (тобто не переходить в **і**), наводячи такі приклади: *отъ, онъ, охъ, ось, скотъ, борщь, дощь, морозъ, бозъ*. Тут, як бачимо, він змішав приклади, не заглиблюючись у суть справи. Він погоджується з Леонтовичем, що /**в**/ в українській мові не вимовляється як /**ф**/, що „лишь декотри **жиди по русски говорящіе“** його так вимовляють **(горіфка),** а русин **„встидавбися“** такої вимови [виділено нами. — М. Л.]. Автор пише, що не до кожного **о** в українській мові на початку „прикладають“ **в**: *отъ, онъ, одинъ, ода, означити* і под. Але й тут він плутає, бо Леонтович говорив про **ô**, тобто **і**. Він дуже тішиться, що Леонтович з ним погоджується щодо **ъ**, заявивши, що „задержуючи **ъ**, мы тôлько истинѣ честь складаемъ“. Але ми вже бачили непослідовність Б. Леонтовича, який був за народну мову і в той же час боявся відступити від етимології.

Й. Левицький не погоджується з Б. Леонтовичем, що звук **ф** чужий для слов’ян, наводить ряд прикладів (*фустка, фôстъ, форкати, фиркати* тощо), де уживається цей звук. Автор статті різко відкидає пропозицію Леонтовича писати в дієсловах чоловічого роду минулого часу **-въ**, а не **-лъ**. Мовляв, у жіночому та середньому роді ми ж не змінюємо **л** на **в**, а якщо змінювати, то й у словах *стіл, орел*. І чому **в** писати, а не **ў**, як у „Русалці Дністровій“? Тут він додав, що „упрямство въ томъ разѣ не переможетъ

[1] *Левицкій И.* Мысли о словесности Галицко-русскои // Вѣстникъ. — Ч. 67. — 27.08/8.09.1852. — С. 266–267.

общого употребленія". Він посилається на слова самого Б. Леонтовича, який написав, що „ухо или выговоръ не завше правило писовнѣ становити може" і цим нібито ствердив свою прихильність до етимології. Але Й. Левицький вирвав ці слова з контексту. Леонтович мав на увазі розрізнення дзвінких / глухих приголосних у словах типу *серб — серп, ліз — ліс*, тому й застерігав, що „ухо" не завжди вловить правильну дзвінку чи глуху вимову.

Не погоджується він також з гаслом Б. Леонтовича (про те, як слід писати і написане читати) і залишає тільки першу його частину „ани коньче такъ писати, якъ ся говоритъ, ани коньче так читати, як ся пише", відкинувши „а но коньче такъ писати, абы ся такъ читало, як ся говоритъ", тобто заперечив фонетичний принцип письма[1].

Знайшов що відповісти Левицький і Й. Лозинському. Він пише з іронією, що його „урадувало, же такъ трудолюбивый литератъ русскій... від своїх „предразсужденій" відступає і дав себе схилити до „общого" правопису, яким пишуть перемишльські семінаристи та автор „Скита Манявського", відрізняючись лише єдиним „минулим часом", тобто написанням **въ** на місці **лъ** та злитим написанням форм *видѣлем, видѣлесь*. Левицький тішиться, що правопис помалу внормовується, але все ж не всі з ним погоджуються. Завершує статтю черговим уколом Й. Лозинського, що не тільки він один любить українську мову. Він не згідний з Лозинським, що „макаронизмъ Галицко-рускій до ничого не придастся". Він зв'язаний з пам'ятками старовини, і не можна нову епоху словесності будувати без неї[2].

Цю саму статтю під заголовком „Дещо о словесности Галицко-Русской", але з незначними змінами Й. Левицький надрукував і в „Зор-і Галицк-ій"[3].

[1] Вѣстникъ. — Ч. 68 (продовження). — 30.08 / 11.09.1852. — С. 270–271.
[2] Вѣстникъ. — Ч. 69 (продовження). — 3/15.09.1852. — С. 275–276.
[3] Див. *Зоря Галицкая*. — Ч. 67, 68, серпень 1852. — С. 675–677 та 688–691.

Б. Леонтович не погодився з критикою Левицького і написав відповідь на неї до „Зорі Галицької“. Він пише, що треба наближатися до генія мови, наближати до нього граматику, а не навпаки. Чому професор Левицький не дозволяє нікому висловити свою думку щодо удосконалення мови? Треба і йому пристосовуватися до генія мови. Адже **лъ** суперечить генієві, то чому він так наполегливо його відстоює?[1]

Голосні **о** та **е** треба конче позначати „шапочками”, щоб їх читати як **і**. Б. Леонтович пише, що Левицький його пересмикує, перекручує, приписує йому те, чого він не писав. Так, він не писав, що **в** вимовляється як **ф**, а в слові *горѣфка* має бути, за Левицьким, **л**. Перекрутив його, мовляв, Левицький і в питанні про **ѣ**, і про „міцні“ приголосні і т. інше. Леонтович знову правильно повторює, що **ф** — це чужий слов'янам звук[2].

Б. Леонтович пише, що Левицький нібито проти церковщини, а оте **лъ** хіба не церковщина? Треба писати *ходивъ, пысавъ, вовкъ, шовкъ, жовтий, горѣвка*, бо так 13 мільйонів людей на Україні вимовляють. Помилки, що знаходимо в пам'ятках, свідчать, що й колись так вимовляли. Отже, це випливає з генія нашої мови. Автор висловлює жаль, що проф. Левицький необ'єктивний у своїх оцінках[3].

„Зоря Галицкая“ рідко виступала в 1852 році з мовними питаннями, але тут теж проглядаються різні точки зору щодо розвитку літературної мови. Цю газету редагував твердий москвофіл Ів. Гушалевич, тому тут годі було сподіватися прихильного ставлення до народної мови. Зате не бракувало матеріалів, що пропагували церковнослов'янську та особливо російську. У цей час чимраз активнішим стає москвофільський рух і обидві газе-

---

[1] *Леонтовичъ Богданъ*. До честнои редакціи Зори Галицкои // Зоря Галицкая. — Ч. 74. — 20.09.1852. — С. 735–736.

[2] Там само. — Ч. 75. — С. 743–745.

[3] *Зоря Галицкая*. — Ч. 76. — 27.09.1852. — С. 751–752 (нумерація в часописі виставлена помилково 755–758).

ти — „Вѣстникъ“ і „Зоря Галицкая“ — стали служити рупором для проголошення їхніх ідей.

Так, у 17-му числі газети була надрукована стаття Михайла Малиновського, у якій він активно захищає старослов'янську мову. Він пише, що існують обставини, які заважають розвиткові літературної мови. Вона не зможе розвиватися, бо деякі „Думаютъ пуститися старослав'янского языка, пуститися всей древней словесности нашой, всей помощи отъ иныхъ славянскихъ языковъ, пуститися филологического и исторического правописанія и зануритися въ простонародіе, въ языкъ простого народа, дабы такъ якъ кажутъ, изъ самого источника, отъ самого корѣня почерпнути слова, и способъ писанія“. Вони хотіли б увести в літературу „недостаточну и опасную для высшой науки“ просту мову (linquam plebeam). Якби ж проста мова була достатньою для науки, то наш народ стояв би уже на „высочайшомъ степени просвѣщенія“. Для чого ж йому тоді науки? Виходить, що він і так усе знає[1].

На зауваження, що австрійському урядові може не сподобатися, що літературна мова не базується на народній мові, а на чужих, Малиновський відповідає, що інші народи теж (і німці, і поляки) „не ограничуются“ народною мовою, а „сягаютъ“ до книжок з давніх часів та до творів, що виходять за межами краю. Він пише, що не усуває народної мови як основи літературної, однак вважає, що не слід опиратися на те, що для всіх не є „общое“. Те, що є „между народомъ“, треба оперти на загальні філологічні правила, а ці правила є вироблені вже в мові „книгъ нашихъ церковныхъ“, яка є в „самомъ ближайшомъ сродствѣ“ з нашою мовою. „Славянскій языкъ“ уже впродовж століть „водворился у нас“. Він закликає „конче **учитися и не оставати въ простонародии** [підкреслення автора. — М. Л.]. Дерево природное тешуть и тогда оно гладкое“[2].

---

[1] *Малиновскій М.* Могут ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность? // Зоря Галицкая. — Ч. 17. — 1.03.1852. — С. 134.

[2] Там само. — С. 135.

Забігаючи наперед, зазначмо, що дещо пізніше (листопад 1852 року) подібні думки розвинув М. Малиновський у ще одній статті під заголовком „Прошу перечитати!!!“[1] Тут він пише, що є дві думки щодо розвитку літературної мови. Перша — розвивати її на базі давньої словесності, не виключаючи „языка нашего простолюдина“, а друга — брати мову „селянъ нашихъ яко основаніе на которомъ имѣетъ созидатися нынѣ словесность нашая“. Малиновський правильно вважає, що мова галичан перебуває під сильним впливом польської, а „если намъ идетъ о нашъ мало-рускій языкъ то нам его учитися и его образовати нужно“. Однак простої мови недостатньо, щоб з неї витворити наше письменство. У ній може є якихось 3000 слів, і на це повинні зважити ті, „которыи думаютъ составити изъ самыхъ народныхъ пѣсней, казокъ и приповѣдокъ языкъ науковый“. Для Малиновського „несносная мука“ слухати, як намагаються замінити класичні вирази „простацкими“. Він хилиться до старослов'янської мови й застерігає, що її не можна залишати лише „между стѣнами церковными“. Її форми властиві і нашій мові. Він співчуває тим, що ігнорують старослов'янську мову, бо саме вона виховала нашу „учену“ малоруську [мову. — М. Л.] і подає „такъ многую помощь для нашои словесности“[2].

М. Малиновський був одним із твердих москвофілів і, посилаючись на старослов'янську мову, думав, як через неї „водворити“ російську. І хоч він робив компліменти урядові, сподіваючись, що він закриє очі на мову, яку культивувала „Зоря Галицкая“, уряд таки надіслав офіційне попередження, щоб у газеті „не употреблять Московскихъ словъ“[3].

[1] Можна припустити, що ця стаття була відповіддю чи виправдовуванням перед Григорієм Шашкевичем, який звинувачував Я. Головацького в пропаганді російської мови й ігноруванні своєї рідної у листах до нього (про це див. далі). Малиновський, безперечно, читав ті листи.

[2] *Малиновський М*. Прошу перечитати!!! // Зоря Галицкая. — Ч. 88, — 9.11.1852. — С. 847–849.

[3] Цит. за: *К. Студинський*. Кореспонденція... — С. LVI.

Як стверджує К. Студинський, головним мотором цього „остереження“ був відповідальний редактор віденського „Вѣстника“ Юліан Вислобоцький (В. Зборовський). Д. Зубрицький зневажливо писав про В. Зборовського, що він не „умѣетъ языка и маряетъ свои статьи на испорченномъ польско-мужицком диалектѣ“, що він із заздрості „клеветаетъ, что Зоря подражаетъ Московскому языку и симпатизируетъ съ Москалями“[1].

Попередження „Зор-і Галицк-ої“ схвилювало і Якова Головацького, що видно з його листа до одного з активних прихильників народної мови Василя Ковальського. Я. Головацький підмовляв його, щоб він покинув „хахлаччину“ і писав свою читанку для гімназій, наслідуючи мову староруського письменства. Однак Ковальський у відповіді заявив, що староруська мова має замало соків, щоб продовжувати життя, але й забагато, щоб померти. Староруське письменство подібне до дерева без листя, без гілля, під яким не сяде ні Боян, ні бандурист, на якім не заспіває райська птиця, хіба що чорний ворон закряче. Надто мало людей знають її „голос“. Правда, з її скарбів треба користати, як треба користати й зі старослов'янської мови. Він докоряє Я. Головацькому, який у І частині „Вѣнка“ сам заявляв, що народна мова здатна до вираження найвищих понять, а тепер радить перейти на мову староруських пам'яток, відмовитися від „хахлаччини“. Ні, ми таки мусимо повернутися обличчям до нашої „хахлаччини“, обробляти її та вигладжувати, бо вона з невеликими відмінностями живе на цілій Україні, єднає галицьку та „українську“ посестри[2].

Однак видно, що редакція „Зор-і Галицк-ої“ не зреагувала на попередження з Відня, бо в 39-му числі вона друкує статтю Івана Здерковського, який, погоджуючись із тим, що чиста старослов'янська мова дійсно не може бути літературною мовою, зазначає, що „столько же мало видится полезнымъ успѣваніе наших новомодныхъ писателей, задумавшихъ изъ нагой, так

[1] Цит. за: *К. Студинський*. Кореспонденція... — С. LVI.

[2] Там само. — Лист № 388.

называемой повѣтовщины без пособія старославянщины языкъ народный устроити“. Він тішиться, що така мова підхоплена вже багатьма ученими, які не цураються старослов'янської мови, бо знають, що „народное наречіе“ і церковна мова — одної крові і не треба їх розлучати. Що ж стосується народної мови, то вона не в „силахъ успѣвати къ высшему воспоренію [забезпеченню. — М. Л.] изяществу классицизма“[1].

І. Гушалевич, редактор, додав ще й від себе в коментарі, що прихильники „Зор-і Галицк-ої“ хочуть покласти руську писемність на міцну історичну основу, а ті, що „мечтаютъ о созданіи новой оригинальной мнимо народной словесности безъ всякой исторической подставы“, усякі „незрѣлыи и неуважныи самоуки“ уже переконалися, що у вищій науці їх лексичний запас виявився надто бідним, і тому почали кувати нові слова, які нікому не зрозумілі. Редакція не схвалює цього „вредливого... направленія“, яке віддаляє нас від нашої давньої словесності[2].

Це були пусті слова, демагогія, бо у старослов'янщині теж не було слів для позначення понять вищої науки, і, заявляючи так, редакція вводила в оману читачів.

Під „незрѣлымъ самоукомъ“ редакція (І. Гушалевич) мала на увазі, очевидно, Антона Могильницького, автора поеми „Скитъ Манявскій“, яка вийшла на початку 1852 року. В усякому разі А. Могильницький сприйняв цей випад „Зор-і Галицк-ої“ в свою адресу, бо в прекрасній передмові до поеми, яка була спрямована на захист народної мови, написав, що гордиться званням самоука, бо дійсно сам мусив вивчати мову. Він жалкує, що й інші не хочуть вивчати народну мову, народну творчість, поезію, бо там закладена глибока мудрість. Інші народи давно пішли цим шляхом і на народній основі побудували свою прекрасну літературу. А. Могильницький дав гарну відсіч Й. Левицькому (без зазначення імені), називаючи його „диктатором Грамматикальнымъ“

---

[1] *Здерковскій Иван*. Наше стремленіе при образовании языка // Зоря Галицкая. — Ч. 39. — 21.05.1852. — С. 407–408.

[2] Там само. — С. 408–409.

та „Героемъ Азбучнымъ“, який привласнив собі чужу спадщину (маючи на увазі граматику Івана Могильницького) і намагається накинути на інших свої граматичні закони. Використовуючи зразки творів чужих поетів, ці письменники (читай — Левицький) у тверді і чужі диби заковують рідне слово[1]. Тут А. Могильницький мав на увазі, очевидно, граматику Й. Левицького, видану в 1850 році, у якій подані зразки поезії російських та німецьких поетів.

Редакція „Зор-і Галицк-ої“ зреагувала на передмову А. Могильницького у своєму дусі, надрукувавши лист з Пряшева без підпису, автором якого був, як гадає К. Студинський, О. Духнович. Автор з іронією зазначає, що автор „Скита Манявського“ замість того, щоб учити народ „матеріялъ языка выдѣливати, утончати, усовершати“ сам учиться від народу і в „снисхожденіи къ простонародному нарѣчію верх совершенства видитъ“. Так нам, мовляв, з „букваря й букварной литературы никогда не вытти!“ Хіба, запитує він, німець чи француз пише так, як говорить? Нам „двигати языкъ изъ порока сельськой грубости, **не утопати въ грязи фразеольогіи мужиковъ**“ [виділено нами. — М. Л.] треба, бо таким чином нам на кожні десять сіл „особной грамматики и особного словаря нужно“[2].

І. Гушалевич, редактор часопису, й тут додав від себе коментар, у якому виявив своє зверхнє ставлення до народної мови. Уся біда в тому, пише він, що не „розличаютъ“ вищого шкільного навчання від простанародних книг. Перше вимагає „строгого наблюденія правилъ этимологическихъ“, а також допомоги старослов'янської мови і нашої давньої літератури. Позбавляти себе такої допомоги означає віднімати в себе можливість вищого літературного життя. Якщо ж писати по-простонародному, то „значитъ никому не угодити, понеже въ простонародіи каждая страна, каждыя десять села имѣютъ своя собственная, и равное

[1] Цит. за.: *К. Студинський*. Кореcподенція. — С. LXI–LXIII.
[2] *Зъ Пряшева* // Зоря Галицкая. — Ч. 50. — 29.06.1852 — С. 498.

право къ своєму собственному. Тогда нѣсть литературы“. Плутаною мовою старослов’янського зразка він пише, що й читачів небагато знайдеться, які б могли читати і розуміти такі книжки. „Якъ же можетъ каждое село требовати, дабы ему собственное, неправильное, необщое было общимъ?“ — запитує редактор. Отож нам або мати літературу за етимологічними правилами, або її взагалі не мати. Якщо ж хочемо мати літературу, потрібно вивчати мову, як потрібно обробляти землю и полоти, „дабы имѣти пшеницу“. Якщо ж не хочемо учитися, то не будемо мати літератури, „хотяй будутъ многія книги, якъ и безъ труда есть самородная хопта, бодаче и тернина“[1].

Отже, тим, що хотіли б „утопати въ грязи фразеольогіи мужиковъ“, хто не хотів дотримуватися „правилъ этимологическихъ“ і уникав „помощи старославянского языка“, оголошувалася відверта війна. О. Духнович, І. Гушалевич, І. Головацький, І. Раковський, М. Малиновський, І. Здерковський та інші поборники старослов’янської, а через неї і російської мови на чолі зі своїм ідейним натхненником Д. Зубрицьким виявляли зневагу, погорду до народної мови та її носія, називаючи простих людей пастухами, пасічниками, „чернью“, для яких, як висловлювався Д. Зубрицький, достатньо „молитослова, катехизиса и псалтыря“.

Різко зреагував на антинародні виступи О. Духновича та І. Гушалевича в „Зор-і Галицк-ій“ радник міністерства у Відні крилошанин Григорій Шашкевич. Він написав різку і жорстку статтю, що осуджувала шкідницькі дії москвофілів, однак І. Головацький до „Вісника“ її не допустив і надрукована вона не була. Про цю статтю пише І. Головацький до свого брата Якова і навіть переслав її братові. Тоді Г. Шашкевич відправив лист І. Гушалевичу, у якому пише, що його охопило „отчаяніе“, що справу „родиму нашу руську“ побачив „пропадаючу черезъ власный нерозумъ самых же слововодцѣвъ русчины“. Його огорнув відчай, що

[1] *Зъ Пряшева* // Зоря Галицкая. — Ч. 50. — 29.06.1852 — С. 498–499.

„хаосъ возмагалъ ся а въ тôй каламутни Москаль свои закидалъ неводы, и ловилъ єдного головача на другôмъ — а всѣ дивили ся на тое, и если не поплѣскували, то молчали“. Г. Шашкевич пише, що наполегливо працював над вивченням народної мови і переконався, що вона цілком може служити як літературна. Він не претендує на „законодателя“ граматичних правил, готов сприйняти будь-яку мудру пораду, що стосується удосконалення народної мови. Він пише, що ще минулого літа висловив свої погляди на літературну мову у двох листах до Я. Головацького. Ті листи читав М. Малиновський, як це видно з його статей, бо він відповідає на деякі „замѣти“, які були лише в цих листах. „Я смѣялся изъ того зухôвства, на приватні листи ôтповѣдати въ письмѣ публичномъ“, — пише Г. Шашкевич. Але видно, що це така тактика у Малиновського, який у статті „Прошу перечитати!!!” спростовував погляди Г. Шашкевича та ще й у приватному листі грубо його ображав.

Г. Шашкевич пише, що хотів залучити Малиновського, якого раніше мав за „Москалиста“ разом з іншими львів'янами, до написання читанки, бо перед тим під час зустрічі з ним розмовляли „цѣлкомъ якъ Богъ приказалъ по щироруски — по хахлацки“, але за те дістав „на лици и баста“.

Я. Головацький, як видно, зовсім відійшов від народної мови, тому Г. Шашкевич не запрошує його до співпраці над читанкою. Він пише, що не осуджує Я. Головацького, бо він, певно, не може інакше діяти через його „сношенія ся съ заграничними учеными“, які, видно, йому не дозволяють поступати інакше. То було б чудом, щоб „неустанне читанье и перевертанье російськихъ книгъ“, яких він собі для вивчення „рускοго языка наспроважовалъ, не вплывало на него“ и не переконало його, що **„нашъ языкъ „хахлацкій“ и належитъ оставити его „скотопасамъ“ и що нимъ не можно понятія высшіи изобразити** [виділено нами. — М. Л.]. Тоє мнѣніє объявлялъ ôнъ уже р. 1849 пôдчасъ бытія свого въ Вѣдни при комитетѣ до уложеня славянскои правничои терминологіи“. Г. Шашкевич пише, що він має протилежну думку,

що народна мова має достатньо власних сил для розвитку, а якщо й буде така потреба підсилити її словами з інших слов'янських мов, то лише такими, що не суперечать духові нашої мови. Не можна покидати свої власні слова і форми і запроваджувати чужі лише тому, що в Московії інакше від нас „гаварятъ"[1].

Г. Шашкевич пише, що й Гушалевича садив на одну „лавицю" з Головацьким, а тепер радий, що його серце „не было за границею". І. Гушалевич, звичайно, лукавив, запевняючи Г. Шашкевича, що він „не за границею", у чому можна переконатися навіть із наведених вище його редакторських коментарів. Та й узагалі І. Гушалевич був яскраво вираженим москвофілом, завжди писав „язичієм", про що свідчать його численні поезії, розкидані по різних українських часописах. Глибокий аналіз його творчості і таку ж глибоку характеристику його портрета зробив пізніше І. Франко у статті „Іван Гушалевич"[2].

Що ж до Я. Головацького, то Г. Шашкевич не помилився. Він дійсно уже від 1850 року, а можливо, й раніше, якщо судити за його висловом про „хахлацкій языкъ", наведеним Г. Шашкевичем, був „за границею", схилявся до Зубрицького-Погодіна, але про це вже мовилося в іншому розділі.

Іван Гушалевич змінив багато посад за своє життя, але всюди він був тимчасовою, поверховою людиною. Отож його звільнили на початку 1853 року й з посади редактора „Зор-і Галицк-ої". Його звинуватили (зокрема, І. Головацький) у тому, що він запровадив мовний хаос у газеті, що всім „смиренно повинуется". Часопис відійшов від народної мови, культивуючи „язичіє", хоч „угорські русини" звинувачували його, що він використовує „нѣкоторые ничтожные хахлацизмы", через які вони „презираютъ Зорю"[3].

[1] Лист Г. Шашкевича до І. Гушалевича, відповідь на нього Я. Головацького опублікував М. Возняк у вже цитованій книзі: *Возняк Михайло*. У століття „Зорі" Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність гуртка. — Ч. 1–2. — Львів, 1935. — С. 230–234.

[2] Див. *Іван Франко*. Іван Гушалевич // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 35. — К., 1982. — С. 7–73.

[3] Див. *К. Студинський*. Кореспонденція... — С. LXVI.

Після І. Гушалевича редакцію „Зор-і Галицк-ої“ очолив Богдан Дідицький, який не ігнорував відверто народної мови, але вважав теж, що повинні існувати дві мови: книжна, яка має вживатися „во высшемъ крузѣ“, в „крузѣ отвлеченныхъ знаній“, і „просторѣчіе“, яким мають бути написані книжечки для простого народу. Так є, як він заявляв, в усіх освічених народів. Б. Дідицький зумів знайти в мові ту середину, яка задовільняла обидві сторони — і „Погодінську колонію“, і прихильників народної мови, які теж поступово починали схилятися до думки про дві мови.

У двох числах газети Б. Дідицький опублікував статтю, підписану літерою **Б**. „Посланіе о первомъ нашомъ писменномъ языцѣ“, у якій автор вихваляє церковнослов'янську мову, що збереглася через віки і далі впливає на людей як священна мова. Це, мовляв, мова віри, мова духовності, мова, яка зробила багато „незабвенныхъ услугъ... русскому слову и русской жизни“, тому „розняти два языки: словяно-церквоный и русскій, невозможно. Они сросли ся другъ съ другомъ во всей жизни нашого народа. Розняти ихъ значило бы самую жизнь нашу розорвати на двѣ половицы“[1].

Як бачимо, перші числа часопису „Зоря Галицкая“ були віддані прихильникам старослов'янської мови. І хоч Б. Дідицький намагався піддобритися й до прихильників народної мови, усе ж і в наступних числах часопису публікувалися матеріали, що пропагували доцільність об'єднання з російською мовою. В основному це були статті, викликані полемікою, що велася навколо газети „Лада“. Часопис „Лада“ почав функціонувати з початком червня 1853 року під керівництвом Северина Шеховича. Як було проанонсовано, „Лада“ „Плинного чтенія ради споспѣшествующого латвѣйшое и скорѣйшое вразумѣніе нѣкоторыхъ въ простонародію неупотребляемыхъ слôвъ рускихъ которыхъ незнаніе оное

[1] *Б*. Посланіе о первомъ нашомъ писменномъ языцѣ Богдан Дѣдицкій // Зоря Галицкая. — Ч. 4. — 16.03.1853. — С. 38–39.

съ начала утрудняетъ, думаемъ одной части В. П. Публичности выгоду сдѣлати латынским цѣлый первый квартал“[1].

Уже із самого цього повідомлення про вихід „Лади“ видно, яку мову збирався культивувати цей часопис. Для „латвѣйшого и скорѣйшого вразумѣнія нѣкоторыхъ въ простонародію неупотребляемыхъ словъ“ Шехович вирішив додавати до кожного числа словничок цих (польських чи російських) слів, а для спольщених панянок, які не знали кирилиці, друкувати часопис латинськими літерами. „Лада“ проіснувала недовго (вийшло тільки 15 чисел). Її штучна російсько-польсько-українська мова стала предметом насмішок і критики як з боку прихильників народної мови, так і з боку прихильників об'єднання з російською мовою. Так, один з яскравих представників москвофільського табору Віктор Добрянський у листі до Я. Головацького писав: „Лада“ имѣла бы въ слогѣ своемъ нѣчто поправити: много тамъ варварскихъ, не понятных словъ; тамъ на каждомъ листѣ стосуются стосовно стосовныхъ стосовностей, что бою ся еще черепы себѣ разстоссятъ...“[2].

Відверту насмішку над „Ладою“ надрукував „Вѣстникъ“ у листі „Зъ пôдъ Соколôвки“. Тут автор розповідав, як на одній із молодіжних забав один поважний хлопець запросив якусь панну, що приїхала з-піді Львова, до танцю, але вона відмовила, сказавши: „Нѣтъ менѣ плясати съ Вами Господинъ, бо я пообѣтовала моему Иванушкѣ Павловичу, который имѣеть ся на менѣ женить, что только съ нѣмъ плясати буду“. Молодий чоловік відійшов, а хтось голосно пожартував: „тая Панна имѣетъ ся женить на Иванушкѣ“. Усі присутні розсміялися, а знічена панна сказала: „Видно, что не читаете Лады и не изъучиваете ся еще общерусскому языкѣ“. Сміючись, молоді люди повторювали: „общерусскому языкѣ“ і виходили з хати, щоб не бачити мук „обще руской буквоѣдницѣ“[3].

---

[1] Від редакції // *Зоря Галицкая*. — Ч. 11. — 18.05.1853. — С. 124.

[2] *К. Студинський*. Кореспонденція... — С. LXXVII.

[3] *„Не литератъ“* Зъ пôдъ Соколôвки // Вѣстникъ — Ч. 56. — 29.07.1853. — С. 109–110.

С. Шехович не зміг знести такої наруги, почав виправдовуватися, звинувачувати „Вѣстникъ“ у некоректності і т. под. „Вѣстникъ“ знайшов нові аргументи для звинувачень „Лади“, правильно зазначив, що треба писати так, щоб усі розуміли написане без „словарців“. „Лада“, у свою чергу, відповіла, що це „Вѣстникъ“ пише для простого народу, а „Лада“ „имѣетъ честь писати“ для інтелігенції, тому й мова її має бути інакша.

У 62-му числі був знову короткий лист „Зъ пôдъ Соколôвки“ (очевидно Василя Ковальського), у якому автор звинувачував на цей раз „Зорю Галицкую“, що вона передруковує вірші російських поетів, не підписуючи їх повними прізвищами (Кольцов, Крилов), а лише першими літерами, щоб люди думали, що це галицькі поети так пишуть. „Хоч наши скуднѣйши, — заявляє автор, — але для насъ завжди милѣиши будуть“ і ми тільки своє будемо підтримувати[1].

У дискусії знову вступив Й. Лозинський, який написав велику програмну статтю. Це була, за словами К. Студинського, справжня апологія українській народній мові, це була одна з найкращих статей цього пристрасного вченого, цієї небайдужої людини.

Й. Лозинський пише, що великий жаль обгорнув його серце, коли він побачив у Львові книжечки, які видає Ставропігійський інститут. Вони написані не українською мовою, а якоюсь „сомѣшкою съ церковнымъ или россійскимъ языкомъ“. „О якжемся тяжко ошукалъ“, — пише з гіркотою вчений. Нива „матерного языка облогомъ лежитъ, а невдячніи сыны народа чужу ниву управляютъ“. Уже навіть прізвища свої почали міняти на чужий лад (*Иванович, Гаврилович, Федорович*). То мода, манія така, наслідувати східних братів, які „дохрапавшися на якій урядъ канцелярійный, кôнчики именъ своихъ на *овъ* (*Корчаковъ*) по великороссійски перемѣнили“[2]. Отакий поступ зробила наша сло-

[1] Зъ пôдъ Соколôвки // Вѣстникъ — Ч. 62. — 19.08.1853. — С. 120.

[2] *Лозинскій Іосиф*. Зъ Яворова // Вѣстникъ. — Ч. 64. — 26.08.1853. — С. 124.

весність! — з гіркою іронією пише автор. До 1848 року українська мова була загнана під селянську стріху. І ось обурився народ, кинувся до свого, але тут одні вернулися до церковної, інші почали змішувати церковщину з народною мовою, дотримуючись порад чужої граматики, так як би не для живого народу, а для мертвих книг писали. Виглядали сонце не на „полудни", але „позирали за ранкомъ, де го уже нема", хотіли, як амфібія, і в воді, і на суші жити, не дбали про живу мову, і не вкопувалися в її „сокровища", у її тайни, не черпали в живому джерелі, але в паперах шукали усякої мудрости. Ще ні один народ не вертався до своєї давньої літератури, аж русини прийшли до такої думки. То є поступ, але поступ назад. Інші стали „перекравовати" „поважну руску опанчу" на чужий "кусий" лад. Наша мова має повноту форм, **а як її пообтинають (*боюсь, колибъ, домой, собой, дѣлать, женить*), то уже загинула її гармонія, її мелодія, її такт — словом, її характер і лице** [виділено нами — М. Л.].

Тепер почали писати зіпсованою російською мовою, нібито „общерускою („якъ вовкъ въ овечôй шкôрѣ!)", в якій самі тепер рачкують, почали навіть „ругатися" над народною мовою, хочуть насильно народові чужу мову накинути, запровадити для нашої словесності московську епоху! Народ тої мови не розуміє, то для кого вони пишуть? Виходить, що все своє — погане, а чуже добре, бо така мода. Але прийде час, мине ця російсько-болгарська епоха. Може, тоді і „Зоря" почне світити нам, і модна „Лада" „межи боги утѣкне", і про інші подібні „письма" слід згине. Ці зусилля, спрямовані на московщину, „грозять винародовленням!" Так ми й не маємо своєї писемної мови, бо церковна не наша, і російська не наша, а тієї, якою народ говорить, багато цураються[1].

Й. Лозинський безапеляційно заявляє, що „Поки нарôдъ не буде говоривъ і писавъ своѣмъ питомимъ языкомъ, поти буде в пониженю". Мільйонний народ повинен мати свою писемну мову, як мав тоді, коли про російську і чутки не було. А коли деякі

[1] *Лозинскій Іосиф*. Зъ Яворова. — С. 124.

вчені видирають у нього його рідну мову, то цим самим вони убивають його і закопують у гріб. Просвітити народ можна лише його рідною мовою, а тимчасом ці вчені народну просвіту хочуть замкнути у молитвеннику, катехизисі та псалтирі. А хіба народ більше нічого не потребує? — запитує автор[1].

Під словосполученням „декотри вчени“ Й. Лозинський розуміє перш за все історика Д. Зубрицького, який дуже зверхньо ставився до простих людей та народної мови і глузливо писав: „Вотъ тебѣ галичскій читатель образецъ древнерусскаго письменнаго языка десятого столѣтія [він мав на увазі мову договору Ігоря з греками. — М. Л.]. Ты убедился, что это не есть болтовня какого либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька“. Тут же він додав, що літературна мова завжди і всюди відрізняється від мови „черни“[2].

Й. Лозинський з гіркотою пише, що, мовляв, кажуть учені, що „той языкъ грубый и простый, хлопскій, болтовня пасѣчника Грицька або пастуха Панька и въ своей надменности каляютъ гнѣздо своє!.. Слава ти Боже! же нашъ языкъ не тонкій и кривый, бо при такихъ клеветахъ пôдлыхъ и напастныхъ былбися въ кусники поламалъ! Слава ти Боже! що такій понятный, же и хлопи, и Грицько пасѣчникъ и Панько пастухъ ним говорити могутъ, а вы зарозумѣліи паничики глядайтеси языка тоненького, мягонького, пѣщеного, кусого, якійби вам до смаку припалъ, но на нашъ народный языкъ не клеветайте, бо исторія и бôльши вчени як вы инакше о немъ судятъ. Нашъ рускій языкъ то поважный и славный“, котрим хоть і Панько пастух говорить, колись говорили на дворах не „ино руских“ князів, але й дворах польських королів і литовських князів. То є та сама мова, котрою не тільки пасічник Грицько, але й усі наші бояри і вся шляхта говорила. То є та груба мова Панька-пастуха, з якої і польська, і російська мова

[1] *Лозинскій Іосиф*. Зъ Яворова // Вѣстникъ. — Ч. 65. — 29.08.1853. — С. 125 (помилково в газеті позначена с. 123).

[2] *Исторія* древняго Галичско-Русскаго княжества. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. — С. 141.

збагачувалися, то є мова Панька-пастуха, яку Бандтке, як уже про це йшлося, називає найкращою між усіма слов'янськими, а Міцкевич між „рускими нарѣчіями", якої поетичність і музикальність Бодянський величає і з грецькою та італійською її порівнює, яку Ковбек і Мацієвський уважають „краснѣйшою" від чеської, про яку Раковецький жалує, що не стала пануючою у цілій Росії, якій російський письменник Даль-Луганський визнає першість перед „великоруською" простонародною і книжною мовою; є то мова, якою з усіма її „красотами" не тільки Панько-пастух говорить, але й цілий народ, є то мова, яку уряд запровадив для просвіти народу — „а выродніи сини ругаются надъ тимъ языкомъ!"[1].

Люди знають, пише Й. Лозинський, знову цитуючи Д. Зубрицького, який писав зневажливо про простих людей як про „мрачныхъ изступленниковъ и низкихъ невѣждъ въ лѣни до нынѣ проживавшихъ, пренебрегавшихъ всякую науку собственного языка, прислушивавшихся только простонародному разговору слугъ и работниковъ", що він [Й. Лозинський. — М. Л.] до них не належить, бо вже понад 20 років тому вивчив і церковну, і російську мову. Він рад би усіма силами писати „чисто-народнымъ рускимъ языкомъ", а не російським, бо свій народ високо поважає і цінить і не хоче, щоб він був „прищипкою" чужого, бо на дні серця переконаний, що народ наш може писати своєю власною мовою, що йому миліша своя „матерна" мова від чужої. Й. Лозинський пише, що його не напала, дякувати Богу, московсько-словесна холєра.

Автор статті наводить розповідь про те, як Дарій післав до греків послів з вимогою віддати в знак підданства воду і землю. На пропозицію молодого Темістокла (це було в Атенах) перекладача скарали смертю за те, що використав грецьку мову, перекладаючи наказ варварів. Так високо цінили греки свою рідну мову. „А у насъ ругаются надъ своѣмъ матернымъ языкомъ", — гірко резюмує автор.

---

[1] *Лозинскій Іосиф*. Зъ Яворова // Вѣстникъ. — Ч. 65. — 29.08.1853. — С. 124 (повинно бути 126!).

На завершення статті Лозинський урочисто, пристрасно і з гідністю заявив: „А нинѢ простѢтъ Господинове! Не хочемо нѢкого уразити, але напротивъ безчельныхъ поруганій мусѢлисьмо виступити смѢло, око въ око“. Обстаємо за правдою, боронимо справу цілого народу, і „**поки духъ в тѢлѢ нашôмъ калатати буде, не дамо никому безкарно ругати нашъ народный языкъ, — тоє найдорожше сокровище народа!**“[1] [виділено нами. — М. Л.]

Реакція С. Шеховича на цю статтю була різко негативна. Ба більше, він подумав, що Лозинський є також автором насмішки „Зъ пôдъ Соколôвки”. Він, як це видно з листування, наведеного К. Студинським, написав брудний пасквіль, анонімку, яку підписав „Оден Питомець р. Л. С.“ і відіслав її Й. Лозинському. У цьому пасквілі Шехович грубо ображає його, глузує з його граматики 1846 року, звинувачує у плагіатстві; за те, що він виступив проти російської мови, назвав його „московскимъ дуракомъ“ і таке подібне.

Й. Лозинський відіслав цей лист, який, до речі, був писаний рукою С. Шеховича, до Я. Головацького, який, оцінивши ницість цієї анонімки, надписав на ній: „Не питомецъ русской Львовской Семинаріи писалъ это письмо грязное, анонимное, а редакторъ Лады и Семейной библіотеки Северинъ Шеховичъ. Подлецъ!“[2]

Дискусії навколо мови, навколо часопису „Лада“ не вщухали. Так, у 71-му числі „ВѢстника“ у кореспонденції „Зъ пôдъ Львова“ йшла мова про те, що в галицьких часописах пишуть аж п’ятьма різними мовами: одна в повістях, інша в історичному огляді, третя в церковних та наукових текстах, четвертою — російсько-польською — пише „Лада“, п’ята — народна мова, якою львівські часописи писати не хочуть. Чи треба нам упроваджувати російську мову? — запитує автор. Але хай знають, що ні „подвиги“ „Зор-і Галицк-ої“ (див. вище допис у 62-му числі

[1] *Лозинскій Іосиф*. Зъ Яворова // ВѢстникъ. — Ч. 65. — 29.08.1853. — С. 124 (повинно бути 126!).

[2] Див.: *К. Студинський*. Кореспонденція... — С. LXXXIII.

„Зъ пôдъ Соколôвки“), ні хаотичні зусилля редакції „Лади“ не зведуть народ „на путь єго природѣ противну“.

До полеміки включився й Б. Дідицький, який у 27-му числі „Зор-і Галицк-ої“ надрукував вірш „Оправданіе“, що був відповіддю Й. Лозинському та авторові листа „Зъ пôдъ Соколôвки“ В. Ковальському (так твердив І. Головацький). Тут він у дусі А. Петрушевича пише, що

„Другій же подозрѣнье кидалъ на насъ оно:
Будьто мы съ Москалями понюхались давно“,

але ми, мовляв, беремо назад своє, бо

„Тѣжь жерела самыи, тотъ скарбъ словесъ живыхъ
Были по большей части лишь наши — а не ихъ.
И что заимствовали они тогда у насъ,
Мы право отбираемъ назадъ въ сей нужды часъ“[1].

Б. Дідицький запевнив, що сваритися ні з ким не хоче, що „на угрызки съ братьями у насъ и мѣсця нѣтъ“, але тут же дав місце в газеті Іванові Раковському, який був одним із завзятих прихильників „великорущини“. У цілому він хвалить „Ладу“, „нѣжной чувствительности молодицу“, заохочує її, щоб вона використовувала „древніи русскіи слова“, а не видумувала нові, як це робить „Вісник“, бо „понятного языка въ литературномъ отношеніи мы не знаемъ иного, якъ въ которомъ мы образовались“[2].

Якщо ми можемо вивчати інші мови, то чому не можемо вивчити „старинну“ нашу мову? — запитує автор. „То большій стыдъ и неблогадарность было бы, если бы мы отказались отъ языка, который въ древнихъ грамотахъ находится, которымъ пользовались предки наши в своей литературной жизни, который освященъ церковнымъ употребленіемъ“. Раковський захищає слово *сапоги*, за яке „Вісник“ критикує „Ладу“. Це слово, мовляв, усім відоме. А в селах кажуть *чоботи, чижми, скирньи, шкирньи*.

[1] *Дѣдицкій Б.* Оправданіе // Зоря Галицкая. — Ч. 27. — 26.08.1853. — С. 299.
[2] *Раковскій І.* Изъ Будима // Зоря Галицкая. — Ч. 29. — 9.09.1853. — С. 325–326.

Тому, коли будемо писати по-простонародному, то „будетъ у насъ столько языковъ, сколько деревень“[1].

Це був улюблений аргумент усіх противників народної мови — що буде, мовляв, стільки мов, скільки сіл, бо більше якихось вагомих аргументів вони придумати не могли.

Б. Дідицький знову спробував угамувати пристрасті віршем „Да будетъ миръ“, явно займаючи позицію захисників церковної та російської мови. Він пише, що ми уже, мовляв, давно домовилися брати від старини слова, „Въ которыхъ наша жизнь и сила, — Да не смотримъ: что и Москва языкъ свой ними украсила“; він закликає писати, як хто хоче — „и что и що, и якъ и какъ, по слуху иль обыкновенью“, але застерігає Й. Лозинського, щоб не називав „своихъ друзей.., Преданныхъ Матери своей: „Ея невдячными синами“[2].

До суперечок включилися Олександр Духнович та Віктор Добрянський із Закарпаття. У листі до „Зор-і Галицк-ої“ О. Духнович пише, що одержав зі Львова кілька книжок, але „не вообразите себе, на колико наши нелюбо смотрятъ на предпріятія некоторыхъ вашихъ писателей, употребляющихъ для высшихъ науковыхъ предметовъ простонародный языкъ, или лучше, смѣшеніе простонародного з польскимъ“. Письменники з Угорської Руси не розуміють, мовляв, цієї мови, вони намагаються „сыскати какую-то середную мѣру въ русскомъ слозѣ“[3].

Згадаймо, що приблизно так само починав свою статтю Й. Лозинський, серце якого обгорнув жаль, коли він побачив у Львові книжки, написані не українською мовою, а якоюсь „сомѣшкою съ церковнымъ или россійскимъ языкомъ“. Два відомі українські діячі з такими протилежними поглядами на мову! Духновича нервує те, що між російськими та церковними словами ще подекуди трапляються українські; Лозинського ж болить, що цих українських слів так мало...

[1] *Раковскій І.* Изъ Будима // Зоря Галицкая. — Ч. 29. — 9.09.1853. — С. 327.

[2] *Дѣдицкій Б.* Да будетъ миръ // Зоря Галицкая. — Ч. 30. — 16.09.1853. — С. 335.

[3] *А.Д.* Изъ Пряшева // Зоря Галицкая. — Ч. 32. — 30.09/12.10.1853. — С. 368.

У цьому ж числі „Зор-і Галицк-ої“ був лист „Изъ Кошицъ“. В. Добрянський осуджує Й. Лозинського як за його позицію, так і за пристрасть та емоції, які нуртують у його статті. Він пише, що „Споръ за языковы начала, на прим. грамматическіе, языкословныя только тогда полезны и поспѣшествуютъ раскрытію истины, когда ведутся съ разумнымъ рассужденіемъ и съ хладнокровіемъ“[1].

У 33-му числі цього ж часопису знову був надрукований лист Духновича, у якому він закликав припинити суперечки, бо „Согласіемъ растетъ малое дѣло, роздоромъ и найбольшое разрушается“[2].

Усі закликали до миру, до припинення полеміки, але самі ж провокували її. Зрозуміло, що виступ І. Раковського, вірші Б. Дідицького, листи О. Духновича та інших дописувачів не могли залишити байдужим Й. Лозинського, тому він знову виступив у „Віснику“ з великою статтею під заголовком „Правда очи коле“.

Й. Лозинський завжди умів знайти цікаві й оригінальні порівняння, якими аргументував свої статті. Тут він також пише, що дорогі метали і камені не розкидані зверху на землі, але треба за ними глибоко копати. Не досить крилом ластівки „о верх моря умственностій бити, але треба ся ажъ на ѣхъ дно спускати“ і звідти виносити перла правди. Правда не плаває на верху відомостей, її часто треба аж на дні шукати. Навіщо брати зі старих книжок слова і давати до них словничок, коли народ має свої готові ці слова. Зрештою, „Лада“ не так старі слова використовує, як московські. Чи „дивоглядніи“ слова *башмаки, барин, письмецо, карман, ужин* та інші ліпші лише тому, що хтось їх десь ужив? Чи не ліпше вживати слово *чоботи*, яке всі знають, ніж слово *сапоги*?[3]

Старі слова виходять з ужитку, натомість виникають нові. Тому не треба боятися творення нових слів. „Кованє“ нових слів характерне кожній мові. Щодо тези, що „будетъ у насъ столько языковъ, сколько деревень“, якщо брати за основу народну мову,

---

[1] *А.Д.* Изъ Пряшева // Зоря Галицкая. — Ч. 32. — 30.09/12.10.1853. — С. 368.

[2] Там само. — Ч. 33. — 7/19.10.1853. — С. 380.

[3] *І. Л. Зъ Яворова*. Правда очи коле / Йосиф Лозинський // Вѣстникъ. — Ч. 78. — 14.10.1853. — С. 145–146.

то вона безпідставна, бо ми пишемо так, як більшість людей говорить, а не так, як говорять у якомусь селі. Такі слова, як *серденько, чуєте, шапка, час* та ін. можуть бути нормативними, хоч вони вимовляються по-різному (*шєпка, чєс*). Не треба цуратися й регіональних слів, бо якщо будемо описувати життя верховинців, то мусимо використати слова *колиба, зюбенька, шалаш, криса, чир, бриндзя, жентиця* і т. д. Хто схоче описувати життя козаків чи писати про корабель, його складові частини, то теж мусить використати відповідні лексичні засоби. Таким способом збагачується мова.

Лозинський погоджується з тим, що і в інших народів літературна мова дещо відрізняється від народної. Але і польська, і німецька, й італійська мови сформувалися таки на базі народних говорів, а не на якійсь чужій мові. То чому угорські, буковинські та подільські русини мали б цуратися нашої книжної народної мови? Різниця між говорами невелика, і ця мова буде зрозуміла всюди, у т. ч. й для волинських та українських мешканців. Дехто, зазначає автор, твердить, що наша мова нездатна „до високих предметів“. Але Христос із апостолами найвищу мудрість проповідували простою мовою. Народна мова досить багата, треба тільки її вивчати[1].

Й. Лозинський правильно зазначає, що дехто кожне слово, спільне з польським, називає полонізмом, що не відповідає дійсності. До речі, значно пізніше деякі російські діячі теж називатимуть полонізмами слова, які не подібні до російських, не беручи до уваги, що в усіх слов'янських мовах наявний праслов'янський лексичний пласт і є чимало слів зі спільними коренями або однакового звукового оформлення. На закид Б. Дідицького, що Лозинський називає своїх колег невдячними синами своєї матері (див. вище цитату з його вірша „Да будетъ миръ“), він відповідає, що кожен, хто відрікається від рідної мови, глузує з неї,

[1] *І. Л. Зъ Яворова*. Правда очи коле / Йосиф Лозинський // Вѣстникъ. — Ч. 79. — С. 147–148. — Ч. 80. — С. 149–150. У 80 числі помилково вказані сторінки 147–148.

заслуговує на назву невдячника. На закид В. Добрянського, що Лозинський не веде дискусій із „хладнокровіємъ и съ размунымъ рассужденіємъ“, він відповів, що дійсно не має стільки сил, щоб із „хладнокровіємъ“ міг „позирати, якъ Русини своему народному языкови ругаются“[1].

Хоч ця нова стаття вченого була слабкішою від попередньої, усе ж вона ще більше зміцнила його авторитет, здобула для нього більше прихильників. Б. Дідицький відчув, що під впливом статей Лозинського сильно похитнулися позиції москвофілів-твердорусів, тому вирішив сам вступити в дискусію. Незважаючи на те, що навіть О. Духнович та В. Добрянський закликали до примирення, до припинення мовних суперечок, він друкує велику статтю („Допись зъ Коломыйского“), підписавши її „Андрей Ивановичъ К.“

Б. Дідицький заховався під псевдонімом, бо своєю метою поставив скомпрометувати Й. Лозинського, підважити його авторитет. Він називає його „клеветником“ за те, що той критикував Зубрицького. Захищаючи старослов’янську та давню українську книжну мову, Дідицький пише, що із кожних 100 слів Лозинського 90 можна знайти у російському словнику, а 80 у Нестора чи інших давніх письменників. То виходить, що й він пише московсько-болгарською, а не „чистимъ малорусскимъ языкомъ“[2].

Й. Лозинський тут же написав відповідь, яка була надрукована в наступному числі. З притаманною йому пристрастю він знову став на захист народної мови. Він пише, що дуже то сумно, „если поруганія народного языка заступникôвъ находятъ, а боронителѣ его вмѣсто вдячности о клевету посуждени бываютъ“. То є доказ, що дехто честь окремих людей вище цінить, як честь цілого народу. Лозинський заявляє, що він не ображав нікого, не назвав жодного прізвища, навіть твору не назвав, з якого взяв ці слова.

---

[1] *І. Л. Зъ Яворова*. Правда очи коле / Йосиф Лозинський // Вѣстникъ. — Ч. 79. — С. 147–148. — Ч. 81. — 21.10.1853. — С. 149–150.

[2] *Андрей Иванович К*. Допись зъ Коломыйского // Зоря Галицкая. — Ч. 35. — 21.10 / 2.11.1853. — С. 403–404.

А хіба ми не читаємо (тут він знову наводить цитату Д. Зубрицького), що „языкъ нашъ народный есть „простый и грубый, язык черни, болтовня простолюдина пасѣчника Грицька або пастуха Панька“, а плекателѣ суть „мрачными изступленниками, низкими невѣждами, въ лени доселѣ проживавшими, пренебрегавшими всякую науку собственного языка, прислушивавшимися только простонародному разговору своих слугъ и работниковъ“?

А чи ж тепер ті, що народну мову покидають, продовжує Лозинський, а чужого чіпляються, які навіть своє ім’я на „чужду форму перекравуютъ“, що народну мову публічно висміюють і „поругуютъ“, що зіпсованою російською мовою пишуть і, ніби насміхаючись, кажуть, що пишуть для галицьких читателів, які „плекателів“ народної мови „мрачными изступленниками, невѣждами в лѣни проживавшими“ називають, які просвіту народу на трьох книжечках (молитовник, катехизис та псалтир) обмежують, не заслуговують по всій справделивості на імена „перекинчикôвъ невдячныхъ и выродных сыновъ Руси“? То їм можна народну мову, письменників публічно гудити і ганьбити, а мені, пише Лозинський, не можна сказати їм правду в очі і назвати їх іменами, на які вони своїми справами заслужили? „О г.Андрей Иванович К.! Не я, але вы ся клеветы напротивъ моеи чести допустили“, — з гіркотою пише Й. Лозинський. Захищаючи народну справу від публічної зневаги, я виконав обов’язок кожного порядного „русина“, — пише автор. Учений запитує „г. Ивановича“, як він перед судом своєї власної совісті зможе себе виправдати, називаючи його „клеветником“. Він ще раз повторює, що нікого не ображав, а написав правду. „А если публичного піяка піякомъ назву, чижъ го оклеветую?“ — запитує Лозинський[1].

Щодо того, що з кожних його 100 слів 90 можна знайти в російському словнику, а 80 у Нестора, то це тому, що і великоруська й українська мови є діалектами одної слов’янської мови, і такі

[1] *Лозиньскій І.* Зъ Яворова // Зоря Галицкая. — Ч. 36. — 28.10 / 9.11.1853. — С. 415–416.

самі слова ми знайдемо в будь-якій іншій слов'янській мові. Але хоч корені („пні") ті самі, вимова буде різна. Так само й у французькій мові є латинські слова, але вимовляються вони не так, як у латинській. Щодо його власної мови, то він рад би так писати, як народ говорить, але і в його мові є недоліки, бо галичани тільки починають розвивати свою літературну мову. Він хотів своїми статтями закликати письменників не цуратися і не ганьбити народної мови, не вживати чужих слів і форм. Цитуючи одну угорську драму, Лозинський написав: „**Народъ, которій не умѣє цѣнити власного языка, самъ собѣ вѣчний грôбъ копає**" [виділено нами. — М. Л.]. Цю думку, що народ, який не шанує своєї мови, є його „убійником", він висловлював і раніше. На завершення статті він пише, що учений, який чужою мовою висловлює свої думки, подібний до невдячного дерева, яке на „нашôй земли живнôсть тягне, а овощь свôй въ сосѣдный городъ ронитъ".[1]

У наступному числі Б. Дідицький надрукував „Слово къ нашимъ почтеннымъ читателямъ", у якому запевнював читачів, що „Зоря Галицкая" пише книжною мовою, яка у нас тепер розвивається. Основа цієї мови — наша народна мова, а збагачується вона за рахунок „священного языка нашихъ предковъ". Він запевняє читачів, що українська книжна мова „различается и будетъ всегда различатися отъ книжного великорусского языка, и никогда не станется „московскімъ наречіемъ"[2]. Це були лицемірні запевнення, бо „погодінці" усе робили, щоб зрівняти українську — галицьку — писемну мову з московською. Б. Дідицький визнав, правда, що мова „Зорі Галицької" призначена для „просвѣщенной части русского народа", яка знає нашу давню книжну та церковнослов'янську мову. Отже, усі запевнення „погодінців"-москвофілів, що вони пишуть для народу, були брехливими, бо церковнослов'янську мову знала невелика горстка освічених людей. Та й ціла ця стаття

[1] *Лозиньскій І.* Зъ Яворова // Зоря Галицкая. — Ч. 36. — 28.10 / 9.11.1853. — С. 417.

[2] *Слово* къ нашимъ почтеннымъ читателямъ / [Богдан Дідицький] // Зоря Галицкая. — Ч. 37. — 4 / 16.11.1853. — С. 429–430.

була наскрізь брехлива і суперечлива, бо недавно ще він захищав російську мову, а тут ніби відмежовується від неї. Скоріше всього вона призначена була для австрійської влади як запевнення, що часопис залишається на українських позиціях.

Треба віддати належне продуктивності праці Б. Дідицького, його „писучості". У наступному числі він подав продовження статті „Съ Коломыйского" аж на чотирьох сторінках. Тут він знову висміює Лозинського, принижує його, звинувачує у непослідовності, у поверховому знанні мови, що, мовляв, він сам допускає помилки, які підкреслюють учням у найнижчих школах. Він пише, що Лозинський виступає проти чужих слів (*карманъ, жилетъ, жеманство* тощо), а сам уживає чужі слова, навіть не пояснюючи їх, як це робила „Лада" (*манія, епоха, мелодія, такт, дипломатичний*). Він знову повторює, що після 1848 року хотіли писати народною мовою, але виявилося, що в ній „недоставаетъ словъ для высшихъ понятій", що в ній є тільки корені, „зароды", але немає розвинутих „полнорѣчивихъ" слів, якими б можна висловити повно і ясно „отвлеченные мысли". Тому з того часу, пише Дідицький, „отдались мы съ большимъ прилежаніемъ изученію церковного языка, познали близше тотъ драгоцѣнный скарбъ, влюбились цѣлимъ сердцемъ въ тую священную и единственную спадщину нашихъ любезныхъ предковъ". Ми, продовжує автор, з кожним днем бачимо, як наша нинішня література, розвиваючись на народній основі, насичуючись здоровими соками літератури наших предків, прямує до того, щоб скласти з нею „одно цѣлое, крѣпкое, самимъ Богомъ предназначенное единство"[1].

Завершення статті Дідицького було в наступному числі. Він сам тут уже називає прізвище Д. Зубрицького, який „въ истину не совсемъ прилично сказалъ вышеприведенные слова въ поважномъ своемъ историческомъ сочиненіи", але навіщо, мов-

---

[1] *Съ Коломыйского* / [Богдан Дідицький] // Зоря Галицкая. — Ч. 38. — 11 / 23.11.1853. — С. 439–441.

ляв, поважного, заслуженого вченого називати перекинчиком, невдячним сином народу і таке подібне?

Б. Дідицький ніколи не був послідовним у своїх діях і словах, хоч завжди був прихильником „московщини“. Просто він, намагаючись бути „добрим“ для всіх, часто лицемірив, лукавив, заплутував сам себе і людей. Принижуючи Лозинського, звинувачуючи його в усяких „гріхах“, яких той не мав, він хотів скомпрометувати його в очах громадськості, знищити його авторитет як провідного вченого Галичини.

На жаль, ні „Зоря Галицкая“, ні віденський „Вѣстникъ“ не захотіли помістити відповіді Й. Лозинського, посилаючись на вимоги читачів припинити мовні суперечки. Правда, „Вѣстникъ“ помістив ще кілька листів на його підтримку. Так, у листі „Зъ подъ Львова“ якийсь „Ф“ пише, що не заздрить „Зорі“, котра, дбаючи про „языкъ малорусскій вертає го до произведеній церковного языка“[1], а автор листа „Отъ Перемишля“ пише, що маємо „двѣ війнѣ“ — одна над Дунаєм, де тече кров, а друга тут, але тут тече чорнило. Він пише, що є багато прихильників Лозинського. „Зоря“ дуже змінилася, колись вона була бажана, тепер ні. Він шкодує, що „сочинителі“ статей не пишуть такою мовою, якою розмовляють. В інших народів письменники пишуть так, як розмовляють[2].

Ця дискусія завершилася аж листом І. Раковського на початку лютого 1854 року. Він похвалив „Зор-ю Галицк-ую“, що вона вже не друкує дискусійних листів, і вважає, що „Сторона ваша [тобто „Зор-і Галицк-ої“. — М. Л.] совершенную одержала победу“. Чи можна назвати в дискусії між Лозинським та Дідицьким переможцем Дідицького, це дуже сумнівно. Може, лише в тому плані, що „зверху“ було слово Дідицького, який не захотів уже надрукувати лист Лозинського. Раковський ще покритикував „Вѣстникъ“ та автора, який звинувачував учених, що однією мовою пишуть,

---

[1] *Ф. Зъ подъ Львова* // Вѣстникъ. — Ч. 85. — 7.11.1853. — С. 158.

[2] Без підпису. *Отъ Перемишля* // Вѣстникъ. — Ч. 94. — 9.12.1853. — С. 173–174.

а іншою розмовляють (ч. 94), закликав припинити дискусії, бо тут, мовляв, як у вимолоченій соломі, у якій „не льзя добитися зерна“[1].

Треба погодитися з І. Раковським у тому плані, що дискусія на мовні теми ніякої користі не давала. Власне, вона, може, й збільшувала число прихильників народної мови, але переконати її противників не могла. Тут кожен залишався при своїх інтересах, у переконанні, що таки він має рацію, а не його опонент. Тому весь 1854 рік був відносно спокійний; ні в „Зор-і Галицк-ій“, ні у „Віснику“ мовні проблеми не піднімалися.

І все ж треба визнати, що „погодінська колонія“ дійсно перемогла. Як у Закарпатті, так і в Галичині культурне життя майже завмерло. Люди не хотіли читати книжок, написаних чужою мовою, однак москвофіли не відступали від своїх позицій. О. Духнович, наприклад, писав, що „хотя Яворовъ весь державную Палицу воспріиметъ, а Лозинскій и вѣнецъ татарскаго, или монголскаго царства на голову пріиметъ, хоть какъ малая угорскихъ Русиновъ часть на его волю не склонится“[2]. Через таку впертість чільних діячів „Угорської Руси“ годі було сподіватися на розквіт народної мови й активізацію культурного життя. Їх підтримували й чільні діячі Галичини, які сліпо йшли за Д. Зубрицьким. Правда, Д. Зубрицький був уже в похилому віці, і можна стверджувати, що ідейним натхненником москвофільської компанії був у цей час уже Я. Головацький. Мова, якою він писав у цей час, була дуже неприродною, що видно з його тодішніх листів чи наукових праць, наприклад, „О митрополитѣ Руси Иляріонѣ“. Він навіть заявляв, що гордиться тим, що Б. Дідицький і С. Шехович були його учнями. Не мав у цей час він уже авторитету і в університеті. Як писав Омелян Огоновський, який значно пізніше замінить

---

[1] *Доверительные* письма изъ Будина // Зоря Галицкая. — Ч. 7. — 3 / 15.02.1854. — С. 75–76.

[2] *К. Студинський*. Кореспонденція... — Лист 64. — С. 100.

Я. Головацького на посаді завідувача кафедри української словесності, студенти рідко коли відвідували його лекції, частіше всього висилали на лекції когось з-поміж себе за чергою[1].

Однак серед студентів були й такі, що наслідували Я. Головацького, причому не тільки в університеті, але й у гімназіях, були його помічниками в пропаганді російської мови і москвофільських поглядів.

„Зоря Галицкая“ трималася промосковських поглядів майже до кінця 1854 року. До 32-го числа її редактором був Б. Дідицький, потім до 47-го числа — С. Шехович. Дідицький поїхав на село лікувати очі, а С. Шехович не міг довше втриматися, як не міг утриматися й на посаді редактора „Лади“ та „Сімейної бібліотеки“, бо був „вертопрахом“, як його охрестив Д. Зубрицький, несерйозною і непостійною людиною.

Сорок восьме число „Зорі Галицкої“ редагував уже Микола Савчинський, і з цього часу вона взяла курс на народну мову.

У цьому числі був опублікований вірш, присвячений народній „родинній“ мові, а в 50-му числі було опубліковане звернення до читачів під заголовком „Родимцѣ, Отцѣ, Братя!“, у якій йшлося, що „Зоря“ дійсно підупала, але виною тут є те, що „Русини ôтъ кôлька часôвъ не пôзнали в нêй дѣтини русскои“. Тому письменники, яких болотом обкидали, „восторгнули, цофнули ся ôтъ соучастя въ Зорѣ, которая за Збручь небавкомъ со всêмъ была бы вымандрувала“.[2]

Зміна курсу і зміна редакції часопису приголомшили „погодінців“. Б. Дідицький у день виходу часопису — 24 листопада 1854 року — написав розпачливого листа до Я. Головацького: „Ахъ! на милость Бога, скажите мне, — какъ и почему это случилось съ „Зорею“?.. сошла ли вся Ставропигія съ ума? что предала любезнѣйшее дитя Руси, сердце нашего сердца въ изменни-

[1] *Огоновскій О.* Исторія литературы рускои. — Ч. IV. — Львôвъ: Накладом наукового товариства им. Шевченка. — 1894. — С. 95. — Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. — Мюнхен, 1992.

[2] *Родимцѣ, Отцѣ, Братя!* // Зоря Галицкая. — Ч. 50. — 8.12.1854. — С. 662.

ческія руки?!“ Чи ж не було кому відвернути цю „погибельную тучу“? — запитує він. „Ахъ не было кому, не было, — відповідає сам собі, — и вотъ разбойники зазгнѣздились въ Святынѣ избранныхъ! „Зоря“ съ 48 нумера служитъ переводчикомъ у польскихъ „Новинъ“, действуетъ съ самыми злопамятнѣйшими недругами за одно“[1].

Уже з цієї одної цитати можна судити про Б. Дідицького. Прихильників народної мови він називає „изменниками“, „разбойниками“ і т. інше.

До „Зорі Галицкої“ дійсно повернулися, як на це сподівалася редакція, ті, що були „цофнулися“ від неї, — М. Устиянович, Й. Лозинський, Пл. Костецький, Кс. Климкович та інші автори.

Першою мовознавчою статтею, присвяченою народній мові, була стаття „О образованю рускои бесѣди“. Автор „Зъ подъ Балиграда“ пише, що не розуміє, як могла прийти в голови мудрих людей думка, що проста „руська“ бесіда є недостатньою і що крім неї русинам треба ще якоїсь іншої — „ученої“ мови. Тим смішнішою є та гадка, коли подивитися, якою мовою вони самі пишуть. Не треба, пише автор, „много окулярôвъ на очи засаджати, а спôзнаємо, що образованнôсть тая у них засаджає ся на перекрученью форм бесѣди народа, а цѣла ученôсть хиба въ научанью ся кôльку слôвъ российскихъ, церковныхъ, сербскихъ або совсемъ дивотворныхъ“[2]. У простій мові є достатньо різних виразів. „Єніяльний писатель“ і сам може утворити слово, що припаде до вподоби народові і стане його власністю.

„Єсть то істинно суд Божій“, що є у нас такі псевдоучені, що „багнутъ“ якихось двох мов — одної ученої, а другої хлопської. Треба розвивати народну мову, як це зробили поляки, німці, італійці. Петрарка, наприклад, прославився не тим, що написав латиною поему „Африка“, а своїми сонетами, написаними поіталійськи. Можливо, що в нашій мові ще бракує технічних тер-

---

[1] Див. *К. Студинський*. Кореспонденція... — С. C –CI (100–101).

[2] *Зъ подъ Балиграда*. О образованю рускои бесѣди // Зоря Галицкая. — Ч. 5. — 2.02.1855. — С. 78.

мінів. Але на них ще час не прийшов. Спочатку треба розвинути загальну народну мову, і не треба заносити в неї чужі слова, якщо є свої. Наприклад, російські слова *общеполезный, чтеніе, искати*. У нас є слово *загальний, корисний, хосенний*, „іскає ся голову“, а *чтеніє* то „ушанованнє“, а не читання. Кажуть ті учені, що в нас багато наріч, то щоб не було вавилонського замішання, видумали якусь єдину „бесіду“. „Товь вимовковь склали вони на себе сами батôгъ! бо чижь може быти де гôршое помѣшанье умовоє и що до слôвъ помѣшанье вавилонське“, як у тій їхній мові? Тут є слова українські, російські, польські та ін. — „капуста съ горохомъ, ни песъ, ни кôтъ“, як каже прислів'я. Хочуть русинів за Збруч вивести[1].

Якби знали ті письменники псевдоруські, з яким почуттям їх писанину народ сприймає, то до народної бесіди кинулися б. Вони хочуть своєю псевдоросійською мовою „зискати“ собі славу в Росії, де їх не знають, не потребують, де їх висміюють. Ці псевдоукраїнські письменники запроваджують російську мову з „несвѣдомости, лѣнивства або легкодушности“. Отож відречімся „тои бесѣди дивогляднои“, яка ніякої сталої основи не має, і думаймо над „образованьемъ нашои“. Як будуть писати народною мовою, вона буде зрозуміла всім, бо відмінності між говорами невеликі. Незрозумілі слова стануть зрозумілими і стануть загальною власністю[2].

З великою і, як завжди, мудрою статтею виступив і Й. Лозинський. Його стаття була відповіддю на анонімку, яку йому надіслав якийсь затятий прихильник „московщини“. Анонім пише, що „Русь была, есть и буде єдна“, що то є велика ідея „абысьмо россійскій языкъ пріяли“, що „нашь языкъ хохольскій, пастухôвъ и дѣвокъ ôдъ коровъ“[3] і таке інше.

[1] *Зъ подъ Балиграда*. О образованю рускои бесѣди // Зоря Галицкая. — Ч. 6. — 9.02.1855. — С. 91–93.

[2] Там само. — Ч. 7. — 16.02.1855. — С. 99–101.

[3] Див. *Лоз І.* Гадки о руско-народнôмъ языцѣ // Зоря Галицкая. — Ч. 9. — 2.03.1855. — С. 129.

Й. Лозинський пише, що колись письменники, користуючись старослов'янською мовою, намагалися наблизити її до народної, заміняли церковні вирази народними, так само народними заміняли старі форми. Їх намір був якнайбільше зблизитися до народної мови. Сучасні ж письменники роблять навпаки. Інші покидають народну мову і пристають до російської. Замість своїх питомих слів *хосен, користь, пожиток* почали вживати слово *полза*, з чого лише той хосен може бути, що „нарôдъ, покинувши свôй питомый языкъ, все **ползати** буде мусѣлъ, а николи до гори не воздвигне". Але чи має 14-мільйонний народ покинути свою мову і бути прищіпкою чужого? Наш народ повинен бути самостійним щодо мови і літератури. „Абысьмо не позиченимъ, якъ мѣсяць, свѣтили світломъ, але своимъ власнимъ, якъ величаве сонце". Якщо народ покине свою питому мову, то буде „прищипкою и рабомъ" іншого народу! Буде зневаженим, буде нічим. Ким ми були, коли польською мовою користувалися? Тепер на нас кривим оком поглядають, бо ми прагнемо словесної самостійности. Та самостійність є доказом, що народ прийшов до свідомости себе самого. Рим був переможений, але потім його мова завоювала переможців. Наполеон упав, але французька мова панує в Європі. То хіба можна покидати свою рідну мову, глумитися над нею? Дехто каже, що руська і російська мова — то одне й те ж, але навіть самі росіяни так не вважають. Різниці між мовами не можна затерти пером мудрагелів. Учені повинні знати різні мови, повинні, як бджоли, визбирувати все про мову і подавати то народові його рідною мовою. Але коли вони покидають свою мову і чіпляються до чужої, творять „сомѣшку словесну", то грішать тяжко проти свого народу.

Й. Лозинський звертається до „родимців", закликає їх не покидати свою рідну мову, бо в такому разі „мусимо ся винародовати, ôдчимхнути ôдъ свого любого народа", будемо рабом чужим, станемо „пониженими", будемо нічим, заб'ємо цілу „будучність" народу. Уникаючи тої недолі і ганьби, плекаймо нашу народну мову, не творім нову мову чи якусь „сомѣшку словесну", не чі-

пляймося інших мов, при яких лише „прищіпкою“ будемо, але працюймо невтомно для „хôсна и слави нашого питомого языка и народа. Потисьмо лише Русинами, поки ся свого питомого держимо языка, поти маємо надѣю на славнѣйшу будучнôсть“[1].

Тепер уже Й. Лозинському ніхто не заперечував, ніхто його не спростовував і не насміхався з нього. „Зоря Галицка“, ставши на народні позиції, навіть помінявши назву „Галицкая“ на „Галицка“, навпаки, вітала захисників народної мови, у т. ч. і Й. Лозинського як „одно изъ величавихъ лиць Славяньщины“, присвятивши йому навіть сонет під заголовком „Рускій литератъ“, автором якого був Платон Костецький:

„Що же ты понурий слідителю Слова?
В темні досель, загребшись єго глубини?
Шляхотний превозносиш рідні гомони,
Хоть ворон-пава кличе: „То хохолска мова?“
І ти мѣшати смѣв ся до язичних сварок,
З золотих не нюхавши чужих табачарок?!
Й сьмієм тя звати вченим без дипльому з Праги?!
Ах переверж ся! Рѣч то не малої ваги,
Мати вѣнець лиш руський на чолі в день спраги
Й же славить тя нарід, а не чужих шварок“[2].

Й. Лозинський, безумовно, заслуговував на подяку. Ще від початку першого етапу „азбучної війни“, тобто від 30-х років, на нього звідусіль сипались удари — спочатку за пропозицію впровадити польське абецадло, а потім за гаряче відстоювання української народної мови і фонетичного правопису. Внесок його у розвиток літературної мови в Галичині важко переоцінити, це дійсно гідна подиву постать, людина, яка своїм палким словом, непохитним патріотизмом і безкомпромісною вдачею стояла на захисті національної святині — української народної мови, яка всіляко сприяла пробудженню національної самосвідомості гали-

---

[1] Див. *Лоз І.* Гадки о руско-народнôмъ языцѣ // Зоря Галицкая. — Ч. 9. — 2.03.1855. — С. 130–133.

[2] *Костецкій Пл.* Рускій литератъ // Зоря Галицка. — Ч. 29. — 1855.

чан. Шкода, що він не дочекався тріумфу народної мови й офіційного затвердження фонетичного правопису на початку 90-х років, бо ще у 1885 році у „Литературном-у Сборник-у“ Б. Дідицький подав його спогади „язычієм“. Не виключено, однак, що під впливом москвофільської періодики він і сам міг поступово перейти на нього, але в 40–50-х роках XIX ст. він вчинив громадянський подвиг, виступаючи на захист мови, публікуючи свої пристрасні статті.

Що ж до мовних дискусій, то наразі вони почали стихати. Віденський „Вѣстникъ“ поступово відійшов від громадських і культурних справ Галичини і став виключно офіційно-урядовим часописом. У „Зорі Галицкій“ працювали Платон Костецький, Євген Згорський та Ксенофонт Климкович, які тримали її в народній орієнтації. Це, звичайно, не могло подобатися „твердорусам“, тим, хто намагався об’єднати українську мову з російською. Листування Я. Головацького з багатьма з них підтверджує, наскільки вони були стривожені і незадоволені ситуацією, що склалася в 1855 році.

Зусиллями Я. Головацького та Б. Дідицького ще наприкінці 1854 року була видана „Русская Антологія, или выборъ лучшихъ поезій подлинныхъ и переводныхъ“, у якій, крім поезій Б. Дідицького та деяких інших галицьких москвофілів, було надруковано багато поезій російських авторів, хоч автори ніде не вказувалися. Я. Головацький намагався впровадити її навіть в навчальні заклади, але цьому перешкодив Г. Шашкевич. Тоді він задумав видавати часопис „Семейная библіотека“, редакцію якого очолив С. Шехович. Я. Головацький та Д. Зубрицький знали, що уряд не схвалить напрям часопису та його мову, тому й вирішили підставити С. Шеховича, якого відверто зневажали. Ось як писав про нього Д. Зубрицький до М. Погодіна: „Мы нуждаемся въ сего рода дерзкомъ смѣльчакѣ. Правительство не запрещаетъ откровенно издавать журналецъ на чистомъ, сколько намъ возможно, русскомъ языкѣ, но оно покровительствуетъ Кириллицу и хохлацкое нарѣчіе, желая внушить, что мы иный русскій народъ, а не

тотъ, который в Россіи, и потому небрежно было бы человѣку, имѣющему состояніе или чинъ выставлять ся на неудовольствіе, а может быть и гоненіе, такому же какъ Шеховичъ вертопраху все равно“[1].

„Семейная библіотека“ відразу була приречена на провал, і причиною цього був її редактор та вибраний ним курс на російську мову. І хоч тут активно працював Я. Головацький, який редагував та обкроював статті, ситуації це не врятувало. „Семейную библіотеку“, як писали Д. Зубрицький та Я. Головацький до М. Погодіна, „хохлаки“ не читали. Незважаючи на фінасові подачки Качковського і навіть Погодіна з Росії (він переслав Шеховичу 220 гульденів), часопис мав лише десь 70 передплатників і в червні 1856 року ця „відорва“ руського організму, яка, за словами „Зор-і Галицк-ої“, „вопреки письмамъ нашимъ давнымъ, вопреки думамъ нашимъ народнымъ привергласе бесѣдовъ, душевъ и тѣломъ къ Россійщинѣ“[2], перестала існувати.

Що ж являла собою „Семейная библіотека“? Це був москвофільський друкований орган, який був категорично проти народної мови. Книжна мова, на думку Северина Шеховича, повинна формуватися більше на церковнослов’янській, ніж на народній мові, і те, що вона подібна до російської, галичани не винні, бо, мовляв, мова, якою пише Москва, не є мовою Москви, але „есть чистымъ, образованымъ рускимъ [тобто українським. — М. Л.] языкомъ“[3]. Як бачимо, думка, висловлена А. Петрушевичем ще в 1849 році, дуже припала до вподоби москвофілам, які всіляко повторювали і розвивали її. У такому ж дусі друкував тут статті Я. Головацький, правда, не підписуючи їх. Він наводить уривки з творів Пушкіна, Крилова, Хом’якова, дає їх „переклади“, які майже не відрізняються від оригіналів, використовуючи в „українських“ перекладах слова *когда, тогда, прежде, смотри, не уни-*

[1] Цит. за: *К. Студинський.* Кореспонденція... — С. CXVI–CXVII.

[2] *Зъ пôд Балиграда* // Зоря Галицка. — Ч. 26. — 1855. —С. 412.

[3] *Шеховичъ С.* Литературный расчетъ // Семейная библіотека. — 1855. — С. 184.

вай, не надо, коль, невѣжда, весма, напомнити і под. Так, у перекладі вірша Хом'якова нібито „українською" мовою він змінив лише одне слово *столбъ* на *столпъ*. Він стверджував, що на Русі від найдавніших до найновіших часів церковна мова служила „первымъ и единственнымъ руководствомъ", а „простонародный выговоръ никогда, и даже нынѣ... не служитъ руководствомъ"[1].

Це писав Яків Головацький, який на з'їзді „руських" учених у жовтні 1848 року викликав гарячі оплески й овації своїм виступом — одою на честь української мови. Але якщо у Я. Головацького змінилися погляди на мову, то О. Духнович завжди був настроєний різко негативно проти української народної мови. У той час, коли більшість освічених галичан засуджувала „Сємейную библіотеку", він співає їй дифірамби: „Сердечно привѣтствую съ нова появившуюся пригоженькую Библіотеку; о коей разрушеніи, и конечной погибели пространная тутъ расширилася поголоска... Я вздыхалъ надъ повременнымъ ея похорономъ, слезы окропили ей муравную могилу...". Духнович далі проливає сльози і над старослов'янсько-російською мовою, вигукуючи риторично: „О друзья, братя! Почему враждуєте вы на безпорочную, правильнаго нрава сродницу, и не сродницу токмо, но и **мамушку вашу**? Почему перехватываете отъ ней превосходительства, почему поставляете на ея мѣсто безнравную простую служанку, безазбучну: валяющуюся по корчмамъ и по вольнымъ домамъ?" Духнович закликає „Семейную библіотеку" ходити „правильнымъ путемъ", не страшитися „необразованныхъ супостатовъ"[2] і т. д.

З української мови до того часу глузували немало, причому як інородні „вчені", так і свої „родимці". Але такої образи, як завдав їй у цьому листі О. Духнович, їй ще, напевно, не завдавав ніхто.

Українська мова, хоч і була з волі таких, як Духнович, „простою служанкою безазбучною", але „безнравною" ніколи не була

[1] Див. *Головацкій Я.* Литературный споръ de lana kaprina // Семейная библіотека. — 1856. — С. 172.

[2] Див. *Лист* О. Духновича // Семейная библіотека. — 1856. — С. 31–32.

і ніколи не валялася по корчмах та „вольних домах“, бо в ці заклади ніколи не заглядав її носій — простий український мужик. У кабаках та борделях „валялися“ інші мови — „мамушка“ російська, як це є й до цього часу, польська, німецька тощо. Отож надто далеким від істини був О. Духнович, так тяжко зневажаючи свою рідну мову. Але, як було зазначено, він завжди був послідовним у своїх поглядах на мову. Він ніколи не припускав навіть думки, щоб народна мова могла виступати в ролі літературної. Що ж стосується Я. Головацького, то його провина в порівнянні з Духновичем була набагато більша, бо він просто зрадив народну мову, яку оспівував з такою любов'ю у своїх молодих літах. Він був, як зазначалося, душею „Семейно-ї бібліотек-и“ і міг не допустити до друку цей лист Духновича, але цього не зробив.

Друга половина 50-х років XIX ст. була періодом активної пропаганди російської мови у Галичині та особливо у Закарпатті. Там Іван Раковський від березня 1856 року видавав „Церковную газету“ російською мовою; у ній друкували свої статті Я. Головацький, І. Головацький, І. Гушалевич, А. Петрушевич, І. Ем. Левицький та інші. Дивно було те, що газету фінансувало католицьке мадярське товариство св. Стефана, але вона була наскрізь просякнута, за словами В. Терлецького, „духомъ православія и благорасположенія къ Россіи“[1]. Хоча сам І. Раковський знав російську мову не дуже добре, він намагався з допомогою консультантів витримувати „чистоту языка“. Він відверто заявляв у листі до Я. Головацького: „Моя цель не иная, какъ ввести у насъ въ употребленіе русскій языкъ и упрочить оное въ народѣ нашемъ“, бо „хохольщиною не можно спасти русскій слогъ“[2]. Він настільки був відданий російській мові, що після урядової перестороги — вимоги користуватися українською мовою, а не великоросійською, він узагалі вирішив у травні 1858 року припинити видавати газету. Такого ж штибу був і його інший часопис —

[1] Цит. за: *К. Студинський.* Кореспонденція... — С. CXXIX.

[2] *К. Студинський.* Кореспонеденція... — Лист 246. — С. 349.

„Церковный вѣстникъ“, який він обіцяв видавати „на нашемъ областномъ языкѣ“, але видавав усе-таки російською. Обидва ці часописи читали, хоч не густо, і в Галичині, і вони мали, звичайно, певний вплив на формування мовних смаків та орієнтацій галичан. Правда, завдяки Г. Шашкевичу та його однодумцям у Відні, яких І. Головацький зневажливо називав „здешние хахлы“, І. Раковський був увільнений від обов'язків перекладача й упорядника „Вѣстника законôвъ державныхъ“. Він переїхав парохом в Ізу і в жовтні 1858 року перестав видавати й „Церковный вѣстникъ“.

На захист народної мови став у цей час єпископ (від 1863 року — митрополит) Спиридон Литвинович, який звернувся до духовенства з „курендою“ — листом, у якому вимагав у церковних проповідях використовувати виключно народну мову, а не церковнослов'янську, яка для народу мало зрозуміла і яку в останній час насильно накидають народові. Це призвело до того, що в письменство в Галичині почали впроваджувати великоросійську мову. Однак література може розвиватися тільки на народній мові і лише така література може відповідати інтересам народу, держави та церкви[1]. Ця куренда була прийнята в штики багатьма священиками-москвофілами.

Так, українського письменника, священика І. Гушалевича „Якъ громъ такъ оно [„окружное посланіе“. — М. Л.] поразило... и всякій вопрошаетъ, що церковь св. за дѣло находитъ вмѣшивати ся въ вопросы литературы, языкословны и пр.“[2].

Добре, звичайно, що хоча б церква, єпископ Сп. Литвинович „спам'ятали“, оговтали священиків типу І. Гушалевича, І. Наумовича, нагадавши їм, хто вони є і між яким народом живуть.

Намагання галичан упровадити в письменство російську мову не могло залишитися непомітним. Інформація про те, що галицькі русини симпатизують Росії, що вони дотримуються російських граматик, стала появлятися і в Росії, і в німецькомовній пресі, не

[1] Див. у *К. Студинського*. Кореспонденція... — С. CXXXVIII.

[2] *К. Студинський.* Кореспонденція... — Лист 314.

кажучи вже про віденський „Вѣстникъ“. Це викликало й відповідну реакцію уряду, в надрах якого зародилася думка замінити кирилицьку азбуку латинськими буквами і таким чином оберегти Галичину та Закарпаття від російського впливу. Ця пропозиція викликала чергову хвилю дискусій на сторінках галицької преси та в епістолярії провідних діячів Галичини, що вилилися в новий етап так званої азбучної війни. І винні в цьому були перш за все москвофіли — ті, що вели політику, спрямовану на об'єднання з Росією та впровадження в Галичині російської мови як мови літератури, нібито мови „вищого стилю“.

Азбучна війна (див. про це окремий розділ) на певний час припинила дискусії між прихильниками російсько-церковної та української народної мови. Тут можна б ще навести статтю М. Устияновича, опубліковану в часописі Б. Дідицького „Слово“ в 1861 році, що зачіпала це питання. Він коментує статтю Пл. Костецького, у якій той критикував Б. Дідицького, і редаговану ним „Зорю Галицку яко альбумъ“ за 1860 рік. П. Костецький пише, що нібито новий Данте, осмаливши крила й утікаючи в Сибір, зустрічається з видавцем „Альбума“ Дідицьким і питає його, хто дав йому „власть“ хрестити руське дитя на ім'я московське, навіщо він прийняв до руського письма правопис, заапробований Петром Великим для Москви, і яким „чолом“ він відважиться вести Русь Галича „впрост“ до Калуги і в'язати її в московські кайдани?[1] М. Устиянович захищає Дідицького, пише, що тут немає нічого дивного, що він як освічена людина уживає в своїх творах освічену мову. І немає нічого дивного в тому, що й інші письменники вибрали такий шлях, тобто таку мову. Це не є, мовляв, доводом їхнього „російсько-татарського стремлѣнья“. Устиянович пише, що й сам був проти А. Петрушевича, який стверджував, що мова, якою пише Москва, це писемна українська мова. Він постановив

[1] Див. *Нѣсколько словъ* Николая Устіяновича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польскомъ „Przeglad powszechny“ подъ заглавіемъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 // Слово. — Ч. 5. — 08.02.1861. — С. 21.

ще тоді, як стверджує, завжди триматися простонародного слова, розвивати його всіма силами „въ чистомъ єго духу“. Редагуючи в 1849 році „Галичо-Рускій Вѣстникъ“, він ще не знав добре ні старослов'янської, ні російської мови, боровся „бодро і не зломно“ з труднощами, сам „заоктроевалъ“ [встановив. — М. Л.] правопис для Вісника, „перекрутивалъ слоги словъ, подвергая имъ новое значение, иль творилъ цѣлкомъ новыи, писалъ по 10 разъ и мазалъ снова толькратно, и бѣдился безмѣрно“, але всіляко намагався не віддалитися від „возлюбленной менѣ прощавы [обітниці. — М. Л.] быти простонароднымъ писателемъ“. Устиянович сумнівається тепер у користі своєї праці. Мова, якою він писав і редагував тоді Вісник, була „вѣрнымъ образцемъ колыбающейся на водахъ лодѣ“. Він пише, що намагався тоді кувати й нові слова, і коли навіть йому вдавалося винайти нове слово, виявлялося, що воно вже було у московському „словарѣ Шмида“. „А такъ ишолъ я уже тогда, — пише М. Устиянович, — мимо моей волѣ впростъ на противную, мною нарокомъ обминаемую дорогу вмѣсто до нашого Кіева, до московской Калуги“[1].

Далі, як згадує М. Устиянович, він відійшов від громадського життя, демонстративно — з ненависті „ко всему ненародному“ — не читав галицьких газет. Але раз випадково прочитав деякі твори Пушкіна і теж пересвідчився, що „языкъ которымъ пише Москва, есть розвитий зъ чистого русского корене, же Украинскіи писатели зъ политическихъ причинъ нуждаются [намагаються. — М. Л.] различною правописію свôй языкъ безъуспѣшно отлучити отъ письменного московского, и же г.А. Петрушевичъ не минулся съ правдою, утверждая, же писатели россійскіе пишутъ языкомъ не московкимъ, но языкомъ въ Малой Руси розвившимся; бо

[1] Див. *Нѣсколько словъ* Николая Устіяновича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польскомъ „Przeglad powszechny“ подъ заглавіемъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 // Слово. Продовження. — Ч. 6. — 11.02.1861. — С. 26–27.

первыи, що тѣмъ языкомъ отъ Нестора писати стали, были Мало-Русины"[1].

М. Устиянович продовжує, що й Костецький, якби довше був редагував „Зорю Галицку", був би теж себе побачив на тій самій дорозі до Калуги. Тільки на дні моря „дастъ ся спôзнати истинный трудъ его водъ", багатозначно заявляє Устиянович. На завершення він пише, що, написавши цю статтю, він не мав наміру дати молодшим письменникам заохоту до російської мови. Навпаки, стверджує він, ми маємо „неотзовную должность [обов'язок. — М. Л.] держатися народнои рѣчи". Наша свята задача, пише Устиянович, — просвіта народу, а вона розвивається радо тільки на народному корені. Тут він погоджується з П. Костецьким, що хто „въ спроводѣ не иде съ народомъ, тотъ есть его убійця".[2]

Не відомо, як себе самого трактував М. Устиянович, який з палкого прихильника й захисника народної мови, близького друга й побратима Маркіяна Шашкевича перетворився на захисника ідей А. Петрушевича й опинився разом з іншими москвофілами на дорозі до Калуги. Може, його й не слід порівнювати з О. Духновичем, І. Раковським, І. Головацьким, І. Гушалевичем, Я. Головацьким, може, він не був настільки реакційним щодо своєї рідної мови, не був „убійцею" своєї мови і свого народу, але все ж він піддався ідеям „твердорусів" і, як видно навіть із коротких наведених цитувань, від народної мови перейшов на „язичіє". Але хіба це дивно, що під тиском обставин, навколишньої дійсності людина змушена міняти свої погляди? Таке в історії України було не раз.

Ми намагалися оглянути перебіг дискусій упродовж десятиріччя — від 1849 до 1860 року, які стосувалися відродження Галичини і становлення літературної мови в краї.

[1] Див. *Нѣсколько словъ* Николая Устіяновича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого. — С. 27.

[2] Там само. — Ч. 7. — 15.02.1861. — С. 31.

Мовні дискусії кінця XIX — початку XX ст.

Дискусії про мову в зазначений період переходять межі Галичини і приймають всеукраїнський характер. У підросійській Україні, як відомо, в другій половині XIX ст. було видано аж два грізні укази про заборону української мови — Валуєвський циркуляр 1863[1] та Емський указ 1876 року. І все ж там ні письменницька, ні наукова діяльність не припинялися, але праці публікувати можна було або за кордоном, або в Галичині, що для Східної України так само означало „закордон“, оскільки це була вже не Російська, а Австро-Угорська імперія. Австрійський режим не забороняв мови національних меншин, навпаки, заохочував і стимулював по-своєму їхній розвиток, про що в цій праці вже немало було сказано. Отож східноукраїнські письменники друкувалися переважно в Галичині, у Львові, але це накладало певний відбиток на тексти їхніх творів, оскільки в Галичині ще не був стабілізований і затверджений правопис. Тут співіснували дві правописні системи (див. про це далі), і якість редагування творів залежала, в яке видавництво потрапляла праця, якої правописної орієнтації був редактор — чи це був прихильник народної мови, чи язичія (москвофіл). Ці виправлення не завжди подобалися авторам, точніше, вони часто не подобалися і викликали нарікання через редактора на галицьку українську мову. А вся біда полягала в тому, що в Галичині від половини XIX ст. дуже активно починають діяти „ортодокси“ від мови, які дотримувалися в письмі староцерковнослов'янщини, кириличної азбуки та етимологічного правопису, запровадженого ще тисячу років тому Кирилом та Методієм, а місцями навіть значно ускладненим цими ортодоксами. Окремі з них відверто пропагували російську мову, але оскільки її добре не знали, то витворювали мішанину з різних слів, яку влучно назвали язичієм. Про це вже теж багато говорилося в цій праці. Отже, в цей період у Галичині спостеріга-

[1] До речі, у липні 2013 року минуло 150 років від часу таємного оголошення цього циркуляру.

ються мовні дискусії двох рівнів: внутрішня — між ортодоксами-москвофілами і народовцями, прихильниками народної мови — і зовнішня — між представниками Галичини (письменниками, вченими) та письменниками і вченими Східної України. Щодо „внутрішньої" дискусії, то вона тривала до затвердження фонетичного правопису в 1895 році, хоч деякі її відгуки й окремі статті появлялися ще й на початку 1900-х років. На деяких публікаціях коротко зупинимося.

Що ж до дискусії зовнішньої, то вона перейшла дві потужні хвилі. Перша хвиля виникла в 1891 році, друга припадає на 1906–13-й роки, хоч можна стверджувати, що вона перманентно виникала й не стихає аж до наших днів. Ця друга хвиля досить повно описана вже у науковій літературі, зокрема в дисертаційних дослідженнях Р. Трифонова, який опирався в основному на публікації, статті[1], та Л. Лушпинської[2], яка простежувала перебіг дискусій (і першої хвилі також) у листах західно- та східноукраїнських письменників і вчених. Багато уваги цим дискусіям приділив у своїх монографіях видатний український учений-філолог у зарубіжжі Юрій Шевельов[3], є також спеціальні розділи, присвячені цим мовним дискусіям, у монографії вченого з діаспори Василя Чапленка[4]. Тому немає потреби деталізувати ці, часто дуже гострі, виступи опонентів у тогочасній українській пресі, наведемо лише окремі дані і факти.

---

[1] *Трифонов Р. А*. Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 „Українська мова" / Р. А Трифонов. — Харків, 2000.

[2] *Лушпинська Л. П.* Проблема нормалізації української літературної мови в епістолярії другої половини ХІХ–початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 „Українська мова" / Л. П. Лушпинська. — Івано-Франківськ, 2000.

[3] Див.: *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус — Чернівці: „Рута", 1998. —208 с. ; *Шевельов Ю*. Внесок Галичини у формування української літературної мови — Київ: Видавничий дім „КМ Академія", 2003. — 160 с.

[4] Див.: *Чапленко В*. Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. — 1917 р.) — Нью-Йорк, 1955. — 328 с.

Отож дискусії про мову, як це вже видно було з попередніх матеріалів, не припинялися. Вони могли на якийсь час згасати, але потім спалахували знов. Треба зазначити, що статті й офіційні суперечки на мовну тематику — це було позитивне явище, бо вони свідчили про небайдужість людей до своєї літературної мови і сприяли пошукові істини, тобто оптимального варіанта літературної мови. У 60–90-х роках XIX ст., як уже було відзначено, дискусії в Галичині відбувалися в основному між прихильниками народної мови та москвофілами. Москвофіли ратували за збереження етимологічного принципу письма, за збереження кириличних літер, за написання в кінці слів після твердих приголосних того злощасного **ъ** (йора), збереження **ѣ** (ятя), Максимовичевих **ô** та **ê** в закритому складі, широкого **ы** та „восьминного“ **и** для позначення фонем /и/ та /і/. Інколи над літерою **и** ставили „дашок“ (***û***), то в такому разі її треба було читати вже як /і/. Прихильники цього правопису не хотіли взяти до уваги, що він важкий для засвоєння, не під силу учням для опанування, оскільки тут треба було відшукувати питомі (етимологічні) голосні, що могли встановити хіба що знавці мови[1]. Такі написання були затверджені правописом 1860 року. Він допускав двояке написання закінчення орудного відмінка *душею, вербою* та *душев, вербов*, звук /і/, що походив з /о/, позначався літерою **ô**, а підручники за цим правописом мали друкуватися виключно кирилицею. Кінцевий **ъ,** згідно з правописом, можна було писати або не писати. Як зазначає І. Верхратський, цей правопис був ненависний і через рік стараннями єпископа Григорія Яхимовича в школах його відмінили[2]. Однак відмінили лише окремі елементи, а в цілому його й далі використовували, зокрема часописи „Галичанинъ“, „Голос народа“, „Страхопудъ“, „Лемко“ тощо. Москвофіли у своєму

[1] Як показує практика, навіть студенти-філологи другого курсу інколи затрудняються встановити походження української фонеми /і/ — чи це з ѣ (ятя), чи з етимологічного /о/, чи з етимологічного /е/, а що мали б робити малі діткипершокласники?

[2] *Наша* правопись. Спогадав Іван Верхратський. — Львів, 1913. — С. 7.

язичії не використовували літеру **є** для позначення **je**, а тільки **e** (*знае, окружае* тощо), послідовно писали в дієсловах минулого часу чоловічого роду **л** (*булъ, робилъ*), а в іменниках середнього роду зберігали буквосполучення **ье** (*питанье, спѣванье*). Звук /е/ передавали через **е** або **э** (як у російській мові), йотоване /о/ — через літеру **ё** (*ёго*) тощо. Натомість прихильники народної мови знову й знову пропонували застосовувати фонетичний правопис, який був у „Русалці Дністровій" або який запровадив уже у 80-х роках цього ж XIX ст. Євген Желехівський, а пізніше вдосконалив Ст. Смаль-Стоцький. У народовських виданнях у дієсловах чол. роду писали **в**, а в іменниках середнього роду — **є** (*выхованє, здоровлє*), не писали в кінці слова **ъ**. Були ще й інші відмінності, але й тут, звичайно, не було стабільності. На початку нового століття фактично існували дві правописні системи: одна, що наслідувала правопис Желехівського, а друга — яка наслідувала наддніпрянські написання (уже після зняття заборон з української мови).

А поки що небайдужі люди намагалися довести „старорусинам", „твердим", „твердякам" („Приклонники етимольоґічної правописи називали себе гордо „старорусинами", „твердими", як зазначає І. Верхратський[1]), що більш природним і легким, таким, що відповідав би характерові нашої мови, був би фонетичний правопис. Такою небайдужою людиною був священик із Городниці на Городенківщині Теофан Глинський, який виступав і раніше в пресі, і в 1888 році виступив знову в часописі „Правда" зі статтею „З Городниці".

На цей раз він не пропонує якихось радикальних заходів щодо утвердження народної мови в ролі літературної; це були його роздуми про мову взагалі, про вплив москвофілів, які всіляко гальмували розвиток мови і почали цю свою антинародну діяльність ще сорок років тому, тобто в 1848 році, коли відбувався з'їзд руських учених. Він зазначає, що тоді присутні на з'їзді „майже єдинодушно признали, що руська мова, язик, не може називатися

[1] Названа праця Верхратського. — С. 8.

наріччєм анї церковного, анї российского, а тим менше польского язика, але є самостійний, живий, котрим більше як 20 мілїонів людей говорить“[1]. Тут він резонно зазначає, що „нарід руський“ не зможе „просьвітитися“, якщо він не зможе здобувати знання рідною мовою. І якщо вже „язик руський є самостійний окремий, ріжний від усїх инчих, то і образ т.є. письмо повинно коньче від усїх инчих ріжнитися! Але хотя та правда ясна як сонце, то однакож стала над нею суперечка[2]“. Він тут із жалем зазначає, що Русини вже з виховання, з природи звикли заперечувати все нове, не маючи на це розумних доказів, а тільки можуть твердити, що „в нас такого не було!“. А найбільше вчені звикли опиратися. А правду Христову хто найбільше заперечував? Архієреї, книжники, фарисеї. Таке щось подібне можна спостерігати, як Маркіянову правду про те, що „руська мова повинна і в письмі ріжнитися від инчих славянських, заперечували“. Тут він згадує, як під час з'їзду вчених сорок років тому захисники етимологічного правопису влаштовували під дверима „поборників нової правописї“ котячі концерти. Особливим нападкам піддавалися Устиянович, Мох, Головацький, Глинський та інші, які ночували в семінарії. І це влаштовували не якісь невчені простаки, а таки учені отці духовні, зазначає автор. Вони звикли до церковщини і вважали, що через новий правопис буде зневажена церковщина, але найбільше вони боялися, що їм прийдеться вчити правила нового правопису. Їх тоді підтримала шкільна влада, і якби тоді цього не сталося, то зовсім по-іншому була б склалася ситуація, не мали б ґрунту, підстави під собою нинішні москвофіли. „Русини дали би були очевидний наглядний доказ, що узнають себе за окремий самостійний нарід і не хочуть мати нічого спільного з Росіянами“[3].

[1] З Городниці // Правда / Місячник політики, науки і письменства. — Рочник XIV. — Випуск І за місяць жовтень 1888. — У Львові, 1888. — С. 47. У кінці підпис: Т. Г. [Теофан Глинський. — М.Л.]. Правопис і пунктуація збережені.

[2] Там само. — С. 47–48.

[3] Там само. — С. 48.

Т. Глинський пише, що й тепер треба русинам тою дорогою іти, ставити питання перед урядом, міністерством про те, щоб усі урядові часописи, закони, вісники, оголошення видавати фонетичним правописом. Але треба, щоб Народна Рада, Просвіта, консисторії хотіли це зробити, щоб самі визнали „правопись фонетичну за найвідповіднїйшу“ для української мови. На погляд Глинського, таким „найвідповіднїйшим“ правописом серед усіх „захвалюваних“ міг би бути правопис Драгоманова, який був водночас тим найпростішим і найлегшим для засвоєння („виучення“). Сам Глинський у цій статті намагався писати за системою Драгоманова, однак редакція зазначила, що друкує статтю за правописом, прийнятим часописом „Правда“ (це, як видно, був правопис Є. Желехівського), бо автор написав її „фонетикою, вживаючи знака **ь** до всякої йотації, н. пр.. *ьак, правдоьу, подыіьало, всьі* і т. и.[1]“. Драгоманов, як пише Глинський, виходив з тої засади, щоб кожна буква означала лише один якийсь „голос“ і тоді б не треба було різних значків над буквами. Всього б тоді можна обійтися 27 літерами (немає йотованих **я, ю, є, ї,** літери **й** та літери **щ**). Цих літер вистачило б, щоб „найдокладнїйше“ всі слова руської мови відобразити на папері і цим самим і своїм, і чужим полегшити вивчення мови. „А що се повинно бути цілею кожного письма, чей же доказувати не потрібно“[2].

Треба зазначити, що, незважаючи на опір москвофілів, прихильники народної мови і фонетичного правопису поступово перемагали. Здоровий глузд брав гору. Чимраз ширше в Галичині почали застосовувати правопис Є. Желехівського, який був підтриманий таким авторитетним мовознавцем, як С. Смаль-Стоцький. У 1891 році він видав брошуру „Про руську правопись“ під псевдонімом С. Нагнибіда. Автор статті намагається пояснити, що фонетична орфографія — „отсе та рідна питома одежа рус-

[1] 1 З Городниці // Правда / Місячник політики, науки і письменства. — С. 47 (у примітці).

[2] Там само. — С. 49.

кої мови, в котру кожний грамотний і тямущий Русин повинен все а все приодівати рідне слово“, що „це наша народна руська правопись“[1]. С. Нагнибіда (Смаль-Стоцький) вболівав за те, щоб поєднатися в правописі з братами зі Східної України, щоб не було особливих розходжень. „Фонетична правопись“, на його правильну думку, допоможе українцям обох частин України поєднатися в культурному і духовному сенсі. „Треба усувати всі зверхні перешкоди до витворення почуття єдности народньої, отже, треба понехати т. зв. історичну правопись, а писати так, як пишуть наші закордонські брати, т. зн. фонетично. Одностайність в правописі на цілій Русі мусить збудити почуття спільности народньої“[2].

Далі С. Нагнибіда подає основні правила фонетичного правопису (в основному за Є. Желехівським), за яким голосний /і/, що походить з ятя або з етимологічного /е/, після передньоязикових приголосних треба передавати літерою **ї** (*діло, тіло, цілий* і под.), після пом'якшеного свистячого писати м'який знак (*сьвітло, цьвіт*), апостроф був відсутній (*пять*), в іменниках середнього роду в називному та орудному відмінках писати **є** (*нарікане, наріканєм*), уживати займенники у формах *єго, єму, єї, сеї, сій*, в іменниках жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку писати закінчення **-и** (*части*) тощо. Тут автор зауважує, що якісь розходження зі східною правописною традицією все-таки залишаться, але вони „не пошкодять загальному лицю нашої мови; колись і в тім згляді наша письменна мова усталиться“[3].

У 1900 році в газеті „Діло“ (в числах 124–140) була опублікована стаття Івана Верхратського (підписана криптонімом „Н“) „В справі народного язика“. Тут автор правильно зазначає, що українська літературна мова не повинна втрачати зв'язку з живою, народною мовою. Він проти іншомовних слів у мові (французьких, німецьких), проти префіксоїда *архи*-, не сприймає лексеми *зовнішній*, віддаючи перевагу формі *внішній*, за те, щоб залишити

[1] *Нагнибіда С.* Про руську правопись. — Львів, 1891. — С. 3.
[2] Там само. — С. 6.
[3] Там само. — С. 16.

в мові вислів *а іменно*, щоб не вживати прикметник *народний*, а вживати *людовий*, за те, щоб не викидати слово *малодушність*, щоб не вживати іменник *побут*, а *побит*, правильно зазначає, що лексема „*справозданє* — се слово мов бурян“, тому пропонує вживати замість нього слово *звіт*, яке й прижилося в нашій мові, так само має рацію в тому, що займенники *котрий, який* та *що* рівнозначні тощо.

На ці публікації зреагував академік А. Кримський і написав відповідь (коли був „у дорозі“). Учений пише, що статті автора „Н“ варті уваги, видно, що вони вийшли не „з-під дилетантського пера“ і що він у багатьох випадках згідний з автором і „радий підписатися під його думками“[1]. Однак він не згідний з „Н“, що треба зберігати „активні причасники“. Він погоджується, що без них обходитися не вигідно, „тільки ж біда, що в живій розмові вони... або померли, або вмирають, а колись — видко — і зовсім повимирають“[2]. І в цьому випадку, і в ряді інших, як побачимо далі, великий мовознавець Кримський мав добре чуття, бо й справді активні дієприкметники минулого часу зовсім зникли з нашої мови, а теперішнього часу поступово також зникають або переходять у прикметники. Далі він продовжує, що ті „писання, де густо насипано причасників, будуть для пізніших поколінь мертвецькими писаннями... Щиро народна мова... змінюється не швидко, а книжна, письмацька, через свою штучність, стає застарілою вже для третього, четвертого покоління... Виходить: хто бажає, щоб і нащадки могли його читати, нехай держиться морфології, синтакси і фразеології чистісінької народної; а хто такої претензії не має, нехай собі пише, як йому зручніше. Мені думається, що особливо поети і белетристи повинні не одхилятися од народної мови ні в чому ані на гич, бо коли в них знаходимо щось мертве, то не радо їх читаєм“[3]. Далі ще він додає, що такі всякі

---

[1] *Кримський А.Ю*. Про нашу літературну мову // А.Ю. Кримський. Твори в п’яти т. — Том третій. — С. 130.

[2] Там само. — С. 131.

[3] Там само.

штучні вирази допускаються в наукових писаннях, але було б краще, якби і в науці писати „зовсім так, як говорить народ!“ Учений не поминув жодного зауваження чи слова, з яким не згідний „Н“, дав йому коректну відповідь або погоджуючись із ним, або йому аргументовано заперечуючи.

У 1903 році І. Верхратський виступив з новою великою статтею в газеті „Діло“, яка називалася „Язичє — іста Галицької Руси морока“, у якій критикує погляди москвофілів на мову та на окремі слова. На самому початку він пише, що „Наша любезна чадь твердяцкая часто торочить, наче „народовцы или оукраинцы“ кривлять річ руску, заміняючи „русскіе слова“ виразами приближеними до польского, коли вже не зовсїм польскими, а все те дїють в угоду Полякам, себ то „слѣдуя польской интригѣ.“[1]. Він зазначає, що твердяцкі „филологи“ не сприймають слів *дотеп, влада,* „починають вейкати любезні твердяки, що це з польського *władza*“, у той час, як це слово в польській виникло із *wład-ja*, а *влада* виникло за допомогою „наростка“ **-а**. Далі автор наводить цілу низку слів, які трактуються „твердяками“ як полонізми. Це *дотеп, ганьба, ганебний, пологий, днина, влада* та інші. Автор дає глибокі і правильні пояснення, коментарі, видно, що добре знав він історію мови, історичну граматику та фонетику. Так, у дієприкметниках *люблений щеплений, ломлений* і под. він правильно пояснює появу приголосного /л/ і зауважує, що повинно бути не *отщепенець*, а *відщепленець*, до інших слів знаходить контексти зі староукраїнських пам’яток, наводить необхідні цитати, у яких є те чи інше слово.

Тут же автор Петро Правдолюб, а саме так підписав Верхратський свою статтю, переходить у наступ і наводить цілий перелік слів, які вживають „твердяки“, показує, що це якраз і є польські слова, але вимовлені на російський лад. Отож він вибрав з москвофільських видань слова і навів їхні польські відповідники,

[1] *Петро Правдолюб.* Язичє — іста Галицької Руси морока / [І. Верхратський] // Окрема відбитка як додаток до газети „Діло“. — 1903. — Ч. 67. — С. 1.

зокрема, такі: *брюхо* (пол. *brzuch*), *Венгрія* (пол. *Węgry*), *весенный* (пол.*wiosenny*), *заросль* (пол. *zarośle*), *заядлый* („живцем з пол. *zajadły*“), *иначе* (в пол. *inaczej*), *каждый* (пол. *każdy*), *нѣкоторый* (пол. *niektóry*), *огульный* (живцем з пол. *ogólny*), *отщепенецъ* (пол. *odszczepieniec*), седьмой (пол. *siódmy*), *трезвый* (пол. *trzeźwy*), *уж* (пол. *już*), *услышать* (пол. *usłyszeć*) та ін. Біля кожного слова автор подає український відповідник (часто із синонімами), узятий з народної мови (*черево, живіт, Угорщина, весняний, чагар, корчі, хащі, інакше, декотрий, деякий, загальний, відщіпленець, вже, учути*)[1]. Далі він детально аналізує наведені слова, ставить логічне питання, котрі ж саме слова ближчі до польської, наводить ще й інші приклади, зазначаючи, що „твердяки“ висміюють народні українські слова, а російські, часто зовсім неправильні або для „нас руских Галичан зовсім чудні“, вживають, підносячи „під небо“ „литтературный русскій язык“ (так і пише з двома **т**). Для прикладу наводить „высокій тополь“, „продайте мені яблоки“ і пише, що певно між собою селяни загуторять: „Зараз пізнати, що то жид говорить!“[2]

Автор статті наводить і інші російські слова та словосполучення, які часто зустрічаються в москвофільських виданнях. Натомість він звертає увагу, що „твердяки“ часто соромляться якогось народного вислову. Цитує слова О. Духновича, який вибачається перед читачем за „мысль без всякія украсы сущую низкую и простонародную“, за те, що „народомъ употребляемыя выраженія придвинути усиловался“. Далі Верхратський наводить ще одну вже надто „кучеряву“ фразу Духновича: „Прото самое достойно чаю и покорно испрощаю отъ тебе любимый Читателю извиненія, егоже и ты благосердно мнѣ подати готовъ будешь, естли увѣришся, что я не для нѣжныхъ премудрыхъ Литераторовъ, но ради сельскихъ и писменную жизнь начинающихъ рода моего

[1] *Петро Правдолюб*. Язичє — іста Галицької Руси морока. — С. 4–5.
[2] Там само. — С. 6.

Членовъ етое дѣло благосклонно назначилъ"[1]. І хоч О. Духнович не був галичанином, але галицькі москвофіли-„твердяки" були з ним „одного духу і одної крові". Зрозуміло, що, прочитавши такий текст, ніхто б не сказав, що це українська мова, тому й мали підставу налаштовані на народну мову галицькі та деякі східноукраїнські письменники та вчені критикувати цю мову. Верхратський з повагою ставиться до Духновича і пише, що його твори були б дійсно цікаві для людей, якби він писав їх народною, мовою, хай навіть місцевою „угорско-рускою" говіркою, стали б „ярким і благодатним сьвітлом для всего угорско-руского люду і мали б велику вагу і для науки рускої фільольоґії. Та годі! страшливе язичє кладе печать смерти на літературні твори писателів, що відступили від народного і мозольно корпають сумішку язикову, якою нїхто не говорить і не годен говорити"[2].

У цій чималенькій статті Петро Правдолюб (Верхратський) і далі на яскравих прикладах намагається показати безглуздість у використанні російських слів та словосполучень. Він зазначає, що якщо в російському тексті той чи інший вислів звучить природно, то, перенесений на український ґрунт, він стає смішним і грубим. Для прикладу наводить російське речення „ихъ поступокъ оказалъ ся чреватымъ очень крупными послѣдствиями" і зазначає, що дослівний переклад „їх поступок оказав ся череватим наслідками" виглядає „гидко і противно". Так само незрозумілим буде й 'крупний, крупнистий'. Пише автор, що і російське *щи* не може замінити нашого капусняка або борщу. Учений зауважує, що інколи й самі „рьяные твердяки" не знають російського слова і заміняють різні „москвитизми" або малоруським, або польським і при цьому „утворює ся сама чуднійша сорокать язикова". Та й говорити російською вони не можуть, дуже смішно розтягаючи при цьому слова.

---

[1] *Петро Правдолюб*. Язичє — іста Галицької Руси морока. — С. 7.

[2] Там само.

Автор статті пише, що „годі мовчки дивити ся на те, як наші твердяки... працюють на погибель Русинам заводячи для ділєтантского свого залюбованя ніби то московщину, на ділі же обридливу сумішку язикову, котра не лише не має жодної стійности, але єсть дійсною закалою народної просьвіти, дійсно служить лише до з'огидження і сковірення рідного слова"[1]. Тут не без іронії він говорить про слова *срамъ, какъ*, пише, що це було б соромно молодій дівчині вимовити, у неї буде асоціюватися ця мова з чимось негарним, з „какою". Він зіставляє слово *благий* з польським відповідником, який має значення 'дрібний, ниций,ніякий', *повѣса*, що в українській може асоціюватися з 'шибеник', обсміює речення, яке виписав з „Галичанина", „Видѣлъ паробка ѣхавшого возомъ и сидѣвшого в немъ на гробѣ". Так ось автор нібито спитав одного твердяка Йоровича, що це означає. Той довго не міг уторопати, а нарешті каже, що „Галичанинъ" иногда та́кой пишетъ за твердо — ибо даже-наветъ я єго часомъ не понимаю; хиба-развѣ каждый способный или здольный спамятати всѣ ощущающо-тщательныя выраженія?"[2] Автор нібито звертався ще до кількох твердяків, навіть до вчених, які на всяких вічах говорять про „тысящьлѣтноє правописаніє", про важливість „исторического **ъ**", „ничтожество фонетики" і „несостоятельность оукраинской литературы". Ба більше, навіть в одному народовському виданні фотографія, на якій був зображений Шевченко в домовині, була підписана „Гріб Шевченка". Автор пише, що часто замість коротких, приємних українських слів можна прочитати вдвоє довші російські (*щез-не-нє — ис-чез-но-ве-ни-е, по-мочи — по-мо-ще-ство-ва-ти, товариство — товарищество, вертати — возвращати, єдиний — единственный* та інші, а слово *обыкновенный* „Малорусу, не фильольоґу, радше пригадає бика, ніж звичай"[3].

[1] *Петро Правдолюб*. Язичє — іста Галицької Руси морока. — С. 9.
[2] Там само. — С. 11.
[3] Там само. — С. 14.

Далі Верхратський дуже дотепно видумує всякі „твердяцькі" речення, які по-українськи звучать як якась нісенітниця. Наведемо речення, в якому г. Ощущанскій звертається до своєї жінки: „О мой ты алмазъ дорогій, мой ты пухъ лебединый! Я хощу на твое тезоименніе подарити мѣхъ, чтобы ты могла въ немъ парадировать въ церквѣ". Але „госпожа Ощущанская" розплакалася, каже, що я, мовляв, знаю, що тобі остогидла, тому ти так зазираєш за бльондинками, а ти би мене хотів у міх убрати як яку „дідівку". Той знову каже: „Пожалуй моя дорогая, моя лѣпообразная, я и не думалъ никогда объ измѣнѣ, я тебе хощу подарити мѣхъ". Жінка так розсердилася, що аж злягла і заспокоїлася аж тоді, коли „Ощущанскій" уже по-польськи сказав, що купить їй „futerko".

Автор статті котрий раз повторює, що ці так звані твердяки нав'язують російську мову, кричать про „единство литтературного языка", але самі російською розмовляти не можуть, самі стверджують, що „термінольоґія российска нездала, занечищена всякими чужими примішками, що термінів российских нераз довгих на цілий аршин а до того уклепаних часто в неславяньскім дусі нам ніяк не ужити".

Верхратський ставить риторичне питання: яку ж мету переслідують „твердяки", пропагуючи й насаджуючи російську мову? І сам відповідає, що це тільки пуста демонстрація перед поляками, це їм на злість. Ми теж не можемо говорити про любов до поляків, але „біль і стид огортає Русина, коли бачить, як самі-ж Русини поганять своє"[1]. Тут він пише, як один малограмотний твердяк-лемко написав замість польська мова — пільска. І це була велика радість для цих твердяків, вони почали й інші слова перевертати і „висмівати україньский язик" (*Пілька, Пільща, біжий, набіжний, піперечний* тощо). До речі, це й тепер кортить декого понасміхатися з нашої мови і вставляти всюди /і/, ніби перекривлюючи одіозного Азарова. Тут Верхратський відповів цим мудрагелям, що „руский патріот висьміваючий які небудь форми

[1] *Петро Правдолюб*. Язичє — іста Галицької Руси морока. — С. 18.

руских говорів єсть гречно сказавши тупаком тупезним, коли не довершеним ідіотом“. Автор вважає неприпустимим паплюження рідної мови і додає: „Рідне слово для Русина повинно бути святостию; то-ж всяке неприличне, лайливе вираженє належить уважати оскверненєм і зневаженєм рідного слова“[1].

Автор на різних прикладах показує непослідовність москвофілів, їхню затяту впертість у використанні літери **ъ** та інших непотрібних речей. „Так то, де не глянь, всюда у твердяків морока мороченна, і в правописі вдовільність: „испещряют бо наше тысящлѣтное правописаніе“; в языцѣ же чудовищними формами і вираженями відчужують самих же Русинів від руского слова, а все те діють „съ ощущающимъ тщаніемъ“ ради „исторической“ буквы **ъ**, тої букви, котра нам тепер так потрібна, як діра в мості. Час вже, крайний час галицьким Русинам отямити ся, отрясти ся від мани пустословій і обветшілих букварних мудрощей, а покласти своїм ідеалом справедну просьвіту на питоменних, народних основах“[2].

Зауважмо, що стаття І. Верхратського написана вже на початку нового століття; уже вісім років тому (у 1895 році) був затверджений офіційно фонетичний правопис Смаль-Стоцького, а москвофіли-твердяки й далі ніяк не хотіли „пуститися свого“, і далі культивували те нещасне язичіє, ту штучну мішанину зі слів різних мов.

І. Верхратський дуже вболівав за українську мову, після цієї він опублікував ще цілу низку статей, у яких роздумував над чистотою мови, над її засміченням російською, а подекуди й польською лексикою. Так, після аналізованої вище праці він видав статтю„Замітки язикові“ („Руслан“, 1909, ч. 83.84.1912 ч. 255); „Неможливі пуризми“ („Руслан“, 1913, ч.ч. 214, 215); „Не віднинішня заморока“ („Руслан“, 1913, ч. 65) та ін.

[1] *Петро Правдолюб*. Язичє — іста Галицької Руси морока. — С. 19.
[2] Там само. — С. 24.

Це були, так би мовити, „внутрішньогалицькі“ суперечки, але від 1891 року починаються й дискусії „галицько-українські“ або галицько-наддніпрянські. Правда, ще значно раніше (у 1863 році), як про це вже йшлося, М. Костомаров писав у листі до О. Кониського, що Червона Русь не єдиним правописом відрізняється від Великої України, тому нехай вона пристосовується до мови східних українців. Подібно висловлювався й П. Куліш, який у Галичині постійно друкував свої твори, підтримував з нею якнайтісніші зв'язки. Незважаючи на це, він гостро виступав проти галицької мови: „Коли ж ви [галичани. — М. Л.] стоїте за свої особини, то сим виявляєте узкість своєї тенденції. Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, а також і Галичина, чого й доказуємо не одним Шевченком, а ви бажаєте писати для своєї Галичини... Читати нас у Галичині будуть і мусять, хоч би ми не прийняли нічогісінько з вашого смаку; а вас тільки тоді читатимуть на Вкраїні, коли ви приймете смак український, піднявшись вище головаччини, дідиччини і всієї нової галичанщини. Ваша словесність буде наслiддям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в одно тіло“[1].

Пізніше проти мови галицьких письменників гостро виступали І. Нечуй-Левицький, В. Самійленко та інші. Як відзначає В. Чапленко, цих виступів ставало „дедалі більше, вони робилися дедалі гостріші“. І хоч галичани, як далі побачимо, все-таки обороняли свою мову, свої позиції, в основному розуміли всі, що повинна бути єдина літературна мова в Україні. Цитований уже Чапленко дещо принизливо для галичан пише, що вони обороняли свою мову, „бож практично їм не так легко було засвоїти „подніпрянський говір“[2]. Тут необхідно відповісти, що галичани (а йде ж мова тільки про письменників та вчених) знали тоді не тільки „подніпрянський говір“, але знали по кілька європейських мов — вільно писали німецькою, польською, французькою, добре

[1] Цитуємо за: *Чапленко Василь*. Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. — 1917 р.). — С. 195–196.

[2] Там само. — С. 196.

знали латину, грецьку, англійську, не кажучи вже про слов'янські мови. І культурні діячі не були проти мови наддніпрянської України, а відстоювали тільки свої погляди на окремі питання правопису, які вони вважали за слушні.

Отже, активна дискусія почалася, як відомо, зі статті Бориса Грінченка „Галицькі вірші", надрукованої у „Правді" (IX випуск) за 1891 рік. На неї відповів І. Франко статтею „Говоримо на вовка, скажімо і за вовка". Про неї дещо згадуємо у розділі про роль І. Франка в розвитку мови. Велику статтю на підтримку галицьких письменників, яка мала заголовок „В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду" Іван Верхратський написав ще в кінці грудня 1891 року (надрукована була в 1892-му під псевдонімом Лосун). На початку він критикує тут москвофілів „твердих чистителів язика", називає їхню мову „гаканиною", але потім пише, що прочитав недавно критику не від цих „що у нас лишень спинюють природний розвиток язика народного, але від чоловіка щирого, письменника знаного, котрий однако ж — таки ніде правди діти — приквапно до критики взявся"[1], маючи на увазі Чайченка (Б. Грінченка). Автор пише, що „язик єсть одним із найважливіших прикмет і скарбів народу. Стратить народ свій питоменний язик, перестає бути народом, перетворюється, **нікчемніє, розпливається, як слина на воді, між іншими народами**. То теж кожний нарід, що почуває себе народом, дорожить рідною бесідою**. Хто ображає річ народну, той ображає святощі народні, ображає весь народ**[2]" [виділено нами. — М. Л.] Автор продовжує, що галицький народ не має „ні вельмож-меценатів, ні багатого міщанства, ні заможної численної інтелігенції, ні повного руського університету, ні руської академії", що мають інші народи Європи. „Люд наш сердечний числен-

[1] *Лосун.* У справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду / [Іван Верхратський] // *Хрестоматія* матеріалів з історії української літературної мови. Упорядкував П. Д. Тимошенко. — Ч. II. — К. : „Рад. школа", 1961. — С. 156.

[2] Там само. — С. 156.

ний, та убогий і темний: він один лише держить наших праотців найдорожчу спадщину, рідний язик — а держить його і плекає так, як ростить земля свята травицю, зілля, цвіти, дерева“[1]. Отож інтелігенції і припадає вчитися рідної мови від народу. Тому й пишуть, як уміють, то не варто дорікати, що, може, не всі починання письменників „вінчаються успіхом“. Пишучи яку-небудь критику, належить добре вважати, щоб, виливаючи купіль, не викинути дитину. Він правильно зазначає, що „малоруський“ письменник повинен брати „під зглядом лексикальним“ весь обшир, де звучить наше рідне слово (над Пслом, Сулою, Дніпром, Дністром, Сяном тощо), збирати всі слова і вибирати з них те, що „найпригідніше“ до літературної мови. Він пише, що галицькі письменники намагаються писати мовою Шевченка, Вовчка та ін., лише подекуди мішаючи слова і вирази галицькі з українськими, „чого їм однако ж не считати гріхом“. Далі він наводить слова, до яких мали претензії Чайченко та Школиченко, пише, що „годі нам покинути“ слова *звук, звучати, звучний*, „бо інакше лише обіднів би наш язик“. Далі Верхратський захищає слово *невіста*, наводить від нього похідні, які вживаються в Галичині, доводить, що воно не польське, бо в польській, навпаки, воно вживається рідко, лише як книжне. Далі наводить слова *стрільба, вестальки, ляти, благати, сніжний, гомін, гомоніти, говір, топір* (*топірець, топірчик* і пише, що це не *сокира*), *окови, світич* (місце, де кладуть скалля, котрим світять або самі скипки, якими світять), *каганець, людство, дійство* тощо і зазначає, що не розуміє, чому жахається п. Чайченко цих слів. У примітці він пише, що засуджує насправді польське слово *справоздане* і утворив замість нього слово *звіт*, дієслово *звітувати*.

Далі автор наводить слова, які не сподобалися Школиченкові, зокрема дієслово *видав* (і наводить різні значення цього слова —

[1] *Лосун*. У справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду. — С. 157.

що можна видати когось ворогові і видати книжку, і видати дочку й інше), *впорядкувати, переклад, завіса, дія* (акт), *ява* (сцена), *мотив пісні, збірник, збір, збірка* тощо. Як бачимо, майже всі наведені слова уживаються в сучасній українській мові. Верхратський робить резонне зауваження Чайченкові за фразу „*провінціалізми існуючі хіба у яких там лемків чи гуцулів*". „Такі слова, пише автор, в устах народолюбця звучать дуже чудно. Чим же провинився наш бідний, гірський люд, хіба тим, що задержав багато слів і форм, котрі стратили українці, а іноді і всі прочі племена слов'янські? — Чи може тим, що подекуди, маючи школи з рідним викладовим язиком, дрібку-дрібочку станув просвітою вище люду українського? Галицькі народовці предсінь не сказали б ніколи „якісь там українці", „якісь там чорноморці", бо хоть знають, що не найти в цілім світі такого доброго, сердечного люду, як у руській Галичині — то предсінь і литваків і волиняків і українців і чорноморців ...голублять серцем як рідних братів"[1]. Далі пише, що галичани залюбки студіюють твори писателів українських і виписують собі слова українські, та українці, подибавши в галицьких писаннях яке слово, котрого не чули в своїм повіті, „оклеймують" його яко „польське" або „московське". У примітці автор пише, що „українці" цураються слова *годинник*, уживаючи замість нього слово *часи*, що в Галичині має цілком інше значення, по-російськи — *времена*. Верхратський намагається захистити Галичину в мовно-літературному плані, пише, що галичани стали трохи вище українців у справі вироблення наукової термінології, у формуванні літературної мови на загальноукраїнській основі. Далі автор статті критикує, в свою чергу, східноукраїнських письменників за вживання деяких слів, які вважає невдалими (*невковирний, цнота, цнотливий, ковадло, зерцадло, стосунок*). Як бачимо, не в усіх випадках автор мав слушність. На завершення

[1] *Лосун*. У справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду. — С. 163.

автор пропонує письменникам більше писати книжок для народу, що сприятиме і розвиткові мови, і піднесенню загальної культури і просвіти народу. Нехай жоден з письменників ні українських, ні галицьких не думає, що „він уже пізнав весь язик народу... Лучше всі ми приклонім смирно голову та й дружно і мирно учімся!“[1]

З наддніпрянського боку ще перед Верхратським включився в полеміку М. Школиченко зі статтею „Чайченко і Франко“. Зупинятися на ній не будемо, вище уже наведені слова, які, на його думку, були в галичан невдалими, і, власне, Верхратський давав відповідь обом авторам (Чайченкові і Школиченкові). Пізніше зі статтею „Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові“ виступив Агатангел Кримський (під псевдонімом А. Хванько). З галицького боку виступив також І. Кокорудз („Причинок до спору язикового“), який також різними доводами намагався виправдати мову галицьких авторів. Кілька разів ще виступав з аргументами та контраргументами Б. Грінченко.

Можна сказати, що сторони залишилися при своїх інтересах, ніхто нікого не переконав, але дискусія все-таки мала й позитивний результат. Усі зрозуміли, що в Україні має бути одна літературна мова, причому повинна формуватися на основі подніпрянських говорів, тобто на мові Шевченка, Марка Вовчка та інших відомих східноукраїнських письменників. Спірними після цього залишаться тільки питання правопису.

Як уже було зазначено, десь із 1906 року починається друга хвиля дискусій між представниками Галичини та підросійської України. У цей час там були вже зняті заборони з української мови і мовознавці та письменники почали активно працювати над розвитком мови, упорядкуванням її правопису. У цей час ішло вже завершення укладання словника української мови за редакцією Бориса Грінченка. Оскільки ж до словника були залучені й ма-

---

[1] *Лосун*. У справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду. — С. 168.

теріали галицьких письменників, головний редактор не міг бути байдужим до правопису цих матеріалів, тим паче, що він і раніше не був байдужим і ще в 1891 році, про що вже йшла мова, виступив був зі статтею „Галицькі вірші“, у яких критикував галицьких письменників (і перш за все Франка) за їхню мову. На цей раз знову почалося з Грінченка і його статті „Тяжким шляхом“, надрукованої у газеті „Рада“ в 1906 році (пізніше перевидавалася окремою брошурою у Харкові та Києві). Тут автор проводить мовний аналіз текстів з тогочасної української періодики, говорить про необхідність кодифікації мовних форм. Він уже не виступає різко проти впливу галицьких публікацій, навпаки, навіть підносить заслуги Галичини в розвитку мови, в тому, що Галичина підтримувала український дух, українську справу, коли в підмосковній Україні була заборонена українська мова, і пише, що письменник з Великої України „Коли б не бачив... роботи братів — галичан та буковинців, коли б не було в його надії на народні маси, то давно б йому і уста заніміли“[1]. Однак у цій праці він знову говорить про певні негативні риси літературної мови, уживаної в Галичині, зазначаючи, що в ній є „багато кепських форм, зовсім не наших, позичених або з польського, або з німецького, а то й з московського“[2], але водночас визнає, що в „галичан є чимало гарних форм, яких нам не стає — чому ж з них не скористуватися“ і стверджує, що „Мова тоді тільки буде і найкращою, і найзрозумілішою, коли в основі її буде народна мова наддніпрянської України з потрібними додатками з народної мови буковинців та галичан“[3].

З галицької сторони активно включився в роздуми про мову та їх оприлюднення Володимир Гнатюк. Він був ученим різнобічних зацікавлень. Будучи секретарем Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, секретарем, а потім головою Етнографічної

---

[1] Цитуємо за: *Шевельов* Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. — С. 22.

[2] Там самою. — С. 59.

[3] Там само.

Комісії НТШ, редактором десятків наукових видань, він знаходив час не тільки на серйозні етнографічні, але й на літературознавчі та мовознавчі студії. Праці, що виходили з-під його пера, носили фундаментальний характер, завжди були глибоко і старанно опрацьовані й оперті на надійну наукову базу.

Перша солідна за змістом і обсягом стаття В. Гнатюка, що стосувалася правопису, була опублікована у 80-му томі ЗНТШ за 1907 р. під заголовком „Як писати займенник **ся** при дієсловах“.

На початку статті автор слушно зазначив, що має бути єдиний правопис в Україні, щоб не поділялася література. Можна провести й дискусію, але „не пристрасну і писану по ґазетярськи, як се приміром зробив сього року д. Ів. Нечуй-Левицький в „Україні“, але спокійну і оперту на наукових підставах“[1].

Навівши повну відмінкову парадигму зворотного займенника *себе*, вчений запитує: чому такий привілей — писатися разом з дієсловом — має тільки форма знахідного відмінка? Чим відрізняється *купив собі* від *мив ся*? Автор статті розмірковує, що на злите написання займенника **ся** з попереднім дієсловом могла вплинути хіба що старослов'янська мова, бо в усіх інших слов'янських мовах **ся** пишеться від дієслів окремо (тут він наводить численні приклади з болгарської, сербської, хорватської, словінської, чеської, словацької, сербсько-лужицької та польської мов). Але й старослов'янські написання до уваги брати не слід, бо в найдавніших старослов'янських текстах узагалі всі слова писалися разом, а вже пізніше їх розділили. Автор слушно зауважує, що „Коли маємо брати аналогію, то берім від більшости, а не від меншости [тобто від російської мови. — М. Л.][2]“.

В. Гнатюк аргументує свою думку й тим, що між дієсловом та займенником **ся** можна вставити інше слово, ілюструє це прикладом зі «Слова о полку...» (*Начати жє сѧ тъи пѣсни...*), з українських говорів (*хвалити му ся, здав би сі).*

[1] *Гнатюк В*. Як писати займенник *ся* при дієсловах // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXX. — С. 135–136.

[2] Там само. — С. 141.

Займенник **ся** може уживатися в препозиції, і цього ніхто не може заборонити людям, які так звикли говорити. Зрештою, таке вживання можливе і в інших слов'янських мовах, що проілюстрував автор статті. Деякі письменники, дотримуючись фонетичного правопису, пишуть *хвалитьця, хвалиця.* Так не можна, бо не скажеш *хваливця.* „Деж у такім разі консеквенція і на що заводити в правопись баламуцтва?" — запитує вчений[1]. Отже, не можна писати **ця,** бо в діалектах є форми **си, сі, се**, то що, писатимуть **ци, ці, це**? А як -**ть** опускається, то й тоді пхати **ця**?

Щодо **сь** (скороченого **ся**), то його можна писати разом, бо воно втрачає свою вагу (так, як *мабуть).* Але в Галичині в жоднім говорі **ся** не скорочується в **сь,** а де саме скорочується на Сході — даних немає. Коли ж узяти до уваги, що наша мова любить повні, заокруглені форми, а уникає нагромадження приголосних, то з того слід зробити висновок, що краще уживати **ся,** а не **сь**. Так само не варто скорочувати *ти* у *ть* в інфінітивах, бо це не характерно нашій мові, і ще не відомо, наскільки це український витвір, а не російський вплив, це треба б іще дослідити. „Такої характеристичної прикмети ми не повинні безпотрібно затирати"[2].

В. Гнатюк не був єдиний, хто побивався за роздільне написання **ся** з дієсловами. Прихильником такого правопису був, наприклад, М. Грушевський, який із болем зазначав у статті „За слова і букви", що різні пани, посилаючись на селян, розводять суперечки, яку де букву писати. „А вже зовсім марна річ сварити ся про те, чи писати *здається* чи *здаєть ся, зявивсь* чи *з'явивсь, пять, пьять* чи *п'ять, ніс* чи *ніс.* Якби у нас була одна школа українська, вона б усіх призвичаїла до одного; а тепер ті, що в російських школах позвикали до російського письма, звикли бачити **ся** разом зі словом, а в инших слов'янських мовах **ся** пишуть осібно, і коли в галицьких школах і книгах такий звичай повів ся, чому б цурати ся такого писання?"[3].

---

[1] *Гнатюк В*. Як писати займенник *ся* при дієсловах. — С. 150.

[2] Там само. — С. 152.

[3] *Грушевський М*. Про українську мову і українську школу / Фотокопія з видання 1912 р. — К., 1991. — С. 32–33.

У статті „Чи можливе тепер у нас одностайненє літерат(урної) мови й правописи“, опублікованій у 1911 році в часописі „Наша школа“ (число 2, 3), В. Гнатюк правильно стверджує, що формування літературної мови неможливе на базі одного говору, бо „він занадто бідний, щоб міг доставити всі поняття, потрібні культурним людям. Ті поняття беруть ся з инших діялектів, з инших мов, нових і старих, живих і мертвих“[1]. Коли інтелігент знає лише один якийсь діалект, він тим самим обмежує собі можливість користуватися мовою, сходить до ролі селянина, що не зрозуміє книжки, яка виходить поза обсяг селянського (чи дрібноміщанського) життя й понять. У російській Україні українська мова ще й тепер, пише В. Гнатюк, не допускається до „публичного“ життя, а довгий час була заборонена і в літературі. У зв'язку з цим там „невелике число“ інтелігентів знає її всеціло, тому деякі пишуть своїми діалектами, доповнюючи їх як можуть і чим можуть. „Звідти доволі значні ріжниці в нашій літературній мові і доки... і в Росії не набуде наша мова таких прав, як в Австрії — доти доволі трудно буде осягнути повну єдність у літературній мові і правописи...“[2]. *Як* бачимо, В. Гнатюк робить контрвипад проти східноукраїнських письменників у відповідь на їхні численні звинувачення галицьких культурних діячів у використанні ними полонізмів та „галицизмів“.

Учений допускає, що вже й тепер можна досягнути певного консенсусу в правописі. Так, правописна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові прийняла правопис[3], запроваджений цим же Товариством у Києві, але не всі редактори й видавці його дотримуються, бо не можуть зрозуміти, що десь пишуть і говорять інакше, ніж у їхньому говорі. Учений висловлює слушну думку, що часописам слід було б прийняти компромісний

[1] *Гнатюк В*. Чи можливе тепер у нас одностайненє літературної мови й правописи? // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. — Ч. II. — С. 213.

[2] Там само. — С. 214.

[3] Цей правопис був прийнятий у 1904 році, див. про нього в розділі „Становлення українських правописних норм“.

правопис, який дозволяв би деякі незначні „не прінціпіяльні“ відмінності. Лише „треба при тім пожертвувати трохи упертістю та хуторним бесервісерством [всезнайством. — М.Л.], бож науково уарґументувати піддержуванє своїх правописних відмін ті люди не потрафлять“[1].

Думка ця надзвичайно актуальна й тепер. Щоби припинити багаторічні й безплідні дискусії навколо правопису сучасної української літературної мови, необхідно його „демократизувати“, допустити у спірних питаннях (наприклад, у відмінкових закінченнях іменників III відміни (*радості — радости),* іменників м'якого варіанта I та II відмін (*на землі — на земли, на коні — на кони* та інших) уживання паралельних форм. Друга форма у цих парах слів — це форма історична, яка й затрималася у західних говорах української мови. Перші ж слова із цих пар — це вже навіяні, аналогійні форми, утворені під впливом російської мови.

Тут не можна оминути виступ у галицькій пресі на мовні теми, зокрема на теми правопису, відомого педагога С. Томашівського. У кількох числах газети „Діло“ він опублікував статтю під назвою „В справі нашої правописі“. У цілому він висловлює тверезі і мудрі думки, зазначаючи, що в Галичині так і не дотримуються єдиного правопису. Можливо, тільки в школі намагаються його підтримувати, а поза школою кожен пише, як хоче, навіть видавництва мають окремі правописні системи. Велике зло чинить така правописна анархія. В усіх культурних народів намагаються „навчити учеників правильно писати; у нас се в теперішніх обставинах просто неможлива річ. Навчити урядової шкільної правописі? Ні, не навчиш, бо ученик бачить всю її безавторитетність і хапається одної з неурядових, сьогодні сеї, завтра тої, а в результаті не вміє жодної“[2]. Автор статті висловлюється за єдиний і спільний правопис для всієї України, який, однак мав би брати під увагу основні риси всіх головних говорів. Він не погоджується з пра-

[1] *Гнатюк В*. Чи можливе тепер у нас... — С. 214.

[2] *Томашівський С.* В справі нашої правописі // Діло. — Львів, 1912. — Ч. 153. — С. 7.

вописом, запропонованим Желехівським і підтриманим Смаль-Стоцьким щодо двоякого позначення фонеми /і/ літерами **і** та **ї**. Різниця у вимові зубних приголосних перед /і/ різного походження не настільки відчутна, щоб по-різному позначати це /і/. Літеру **ї** треба залишити лише для позначення звукосполучення **јі** (*їда, обїхати*), як це прийнято у „російських українців“. Він не підтримує правопис, затверджений у 1904 році Товариством НТШ у Львові, щодо написання іншомовних слів зі суфіксами **-їя, -ія, -ия, -ио** і пропонує всюди писати **-ия, -ио** (*Росия, Азия, ария, патриот*), щодо написання суфіксів **-ьский, -ьзкий, -ьцкий** пропонує пом’якшувати свистячий приголосний, як це й усталено сучасним правописом (*український, німецький*, а не *україньский, німецкий*). Був він також проти написання сполучення **-льо-** в словах іншомовного походження типу *фільольоґія*, тобто пропонував відображати на письмі тверду вимову /л/[1].

Не забарився з відповіддю і Смаль-Стоцький[2], оскільки незгода Томашівського з окремими положеннями правопису зачіпала передовсім саме його як ініціатора цього правопису. Він не вважав, що в Галичині існує анархія в правописі, хоч неузгоджені питання існують. Він далі наполягає, щоб зберегти написання з м’яким /л’/ (*лямпа, кляса, фільольоґія*), з літерою **ї** на позначення фонеми /і/, що походить з ятя та етимологічного /е/, вважає, що треба пом’якшувати свистячий перед наступним пом’якшеним приголосним (*сьвіт, сьпівак*) тощо, і пише, що українці з Великої України повинні прислухатися до цих пропозицій і прийняти ці правила. Зауважмо, що написання з м’яким /л’/ таки були прийняті мовознавцями України, і це правило увійшло в правописний кодекс, прийнятий у Харкові в 1927 році, хоч викликало багато критики і в 1933 році разом із цілим правописом було відмінено.

---

[1] *Томашівський С.* В справі нашої правописі // Діло. — Львів, 1912. — Ч. 191. — С. 6.

[2] Він опублікував статтю-відповідь з такою ж назвою, як і в Томашівського, див.: *Смаль-Стоцький С.* В справі нашої правописі // Діло. — Львів, 1912. — Числа 210, 211.

Зупиняється він і на правописі іншомовних слів, розписує, де писати **и**, де писати **і**, а де **ї**.

М. Жовтобрюх, досліджуючи мову української преси того періоду, знайшов публікацію Смаль-Стоцького в часописі „Українська хата“ під заголовком „Правописні непорозуміння“ (Київ, 1914), у якій відстоював ці ж питання, що й у газеті „Діло“, зокрема, щоб не писати апостроф, оскільки українці й так вимовляють роздільно твердий приголосний і йот, щоб писати окремо займенник-частку **ся**, встановив правило „дев’ятки“ для написання літери **и**, додавши до літер **д, т, з, с, ц, р** ще й шиплячі **ж, ч, ш** (*артист, принцип, партийний, бандажист* тощо)[1].

Газета „Діло“ з готовністю віддавала свої шпальти для публікацій, присвячених мові. У тому ж 1912 році тут знову була надрукована стаття С. Томашівського під назвою „Ще у справі нашої правописі“[2], у якій автор захищає свої погляди, висловлені раніше. Так, він не вважає, що слова типу *світ, цвіт, звір* треба писати з м’яким знаком після свистячого, оскільки, за його спостереженнями, не всюди м’яко вимовляють цей свистячий, у чому, без сумніву, він мав рацію. Так само небезпідставно він вважав, що м’яка вимова /л’/ в багатьох іншомовних словах — це вплив польської мови, бо в Галичині так не говорять. Додамо, що, навпаки, навіть там, де в сучасній українській літературній мові звучить м’який /л’/, у покутському та гуцульському говорах він вимовляється твердо (*мелник, напилник, кілко* ‘скільки’, *білше* і под.). Тому, як вважав С. Томашівський, треба в цих питаннях іти за наддніпрянським правописом, а галичанам не варто тут опиратися. Це тільки зарозумілість галичан та буковинців не дозволяє їм погодитися з такими написаннями, які використовують 8/10 українців за кордоном [за кордоном Галичини. — М. Л.][3].

---

[1] *Жовтобрюх М.А*. Мова української періодичної преси (кінець XIX — початок XX ст.). — К., 1970. — С. 74.

[2] Див.: *Томашівський С.* Ще у справі нашої правописі // Діло. — Львів, 1912. — Числа 218, 221.

[3] *Томашівський С.* Ще у справі нашої правописі. — Діло. — Ч. 221. — С. 6.

Однак це був чи не єдиний галичанин, який так активно підтримував східну традицію письма. Тут знову включається в дискусію В. Гнатюк. У 1913 році він виступає зі статтею „На правописні теми“, яка мала підзаголовок „Чи розріжняти в нашій правописи тверде й мяке **і**?“[1].

Тут він згадує, що п'ять літ тому написав статтю „Як писати займенник **ся** при дієсловах“, на яку відповів Борис Грінченко статтею в „Ріднім краю“ (а потім і окремою брошурою), та ще й із „заувагами“ Агатангела Кримського. В. Гнатюк зазначає, що аргументи Б. Грінченка не переконали його, і він і надалі дотримується своїх попередніх поглядів щодо **ся**. Але тут він розглядає іншу важливу, на його погляд, проблему — „чи розріжняти в нашій правописи тверде й м'яке **і**? Як уважає автор, треба обов'язково розрізняти, бо зовсім по-різному вимовляються приголосні в словах *тїсто, тїло, хотїв, дївчина, дїд, зїлє, на возї, засїв, засїдка, цїдити, нинї, лїто,* з одного боку, і *потік, стіл, діл, дім, зірка, зігнути, сіль, сік, ніч, ніжка, ніс, ліжко, лій* — з другого. Тут автор чітко дотримується правопису, запровадженого Євгеном Желехівським у «Малоруско-нїмецкому словарі», який вважав, що **і < ѣ** та **і < е** пом'якшують попередній приголосний, тому його треба передавати „мяким“ **ї**, а звук /і/, що походить з /о/, — не пом'якшує, то передається літерою **і**. У цьому принципі зберігається все-таки прихована данина етимологічному правописові М. Максимовича, який пропонував зберегти ô та ê (з „дашками“), хоча в усіх трьох випадках їх слід читати як /і/.

В. Гнатюк вважає, що **ї** стоїть в одному ряду з літерами **я, ю, є**, які виконують подвійну функцію — або передають йотацію самозвуків або сигналізують про м'якість попереднього приголосного. Він пише, що на означення йотації літерою **ї** загальна згода є, нема лише згоди „що до уживання його для мягченя попередних співзвуків“[2]. Зауважує, що в останніх роках найбільш „заїлим

---

[1] *Гнатюк В*. На правописні теми // Окрема відбитка з часоп. „Наша школа“. — Львів, 1913. — Ч. 1. — С. 29–35.

[2] Там само. — С. 31.

„антигаличанином“ (противником усякого впливу Галичан на спільну літературну мову і правопись)“ є Ів. Нечуй-Левицький, „хоч у Галичині друкувала ся найбільша і найліпша частина його творів та хоч завдяки Галичинї здобув собі розголос і славу“[1].

У статті „Криве дзеркало української мови“ І. Нечуй-Левицький виступає різко проти двоякого позначення фонеми /і/. Ось що він пише: „Відома річ, що Желехівський[2], вводячи в Галичині Кулішів правопис, поставив в своєму Словарі дві точки над тим **і**, котре одповідає букві **ѣ** в церковнославянські мові в словах, для компромісса, щоб залагодить стару галицьку партію й духовенство, котрі вживали букву **ѣ**, ніби то він хоч і викидає с книжок букву **ѣ**, але натомість значкує йийі. Инчого чисто наукового грунту ці дві точки над **і** тут не мають, і цієї нісенітниці не прийняв доброхіть ні один український письменник“[3]. Гнатюк пише, що „Те саме повторяє він іще й далі на ст. 401“ (у цій статті в Н.-Левицького цієї цитати немає): „Щоб старі русини не тужили й не побивались за сподобною для йіх буквою — **ѣ**, Желехівський позначкував його двома точками зверху над **ї**, котре виникло з букви **ѣ**, та й обсипав цілими хмарами маку книжню галицьку мову“[4]. Нечуй-Левицький відверто іронізує і пише, „що наша широка публіка вже обсміяла ту мову й правопис, надавала прізвищ молодим нашим письменникам [прихильникам цього правопису. — М. Л.], як-от: *відгуки, кроки, пєси (п'єси), штуки* і т. д.[5]“

В. Гнатюк відчув це відверте глузування і, спростовуючи ці іронічні зауваження, пише, що Ів. Нечуй-Левицький не тримав у руках словника Є. Желехівського, бо інакше він би помітив,

---

[1] *Гнатюк В.* На правописні теми // Окрема відбитка з часоп. „Наша школа“. — Львів, 1913. — Ч. 1. — С. 32.

[2] У названій статті І. Н-Левицького, яку наводить у своїй Хрестоматії Тимошенко, написано „Желихівський“, див.: *Тимошенко П.Д.* Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. — Ч.II. — С. 341. Так само поіншому написані слова компромісса (компромісу), залагодить (загодить).

[3] Цитату наводимо за статтею Гнатюка „На правописні теми“. — С. 32.

[4] Там само.

[5] *Тимошенко П. Д.* Хрестоматія... — С. 344.

що літера **ї** пишеться у ньому тільки після передньоязикових (зубних) та плавного **л.** Зауважмо, що **д, т, з, с, ц, л, н** і справді в багатьох українських говорах мають подвійну вимову — тверду і м'яку, — тому її й мали намір відтворити на письмі Є. Желехівський, В. Гнатюк, Смаль-Стоцький та інші прихильники цього правопису. Зрештою, вони мали рацію, бо „**ді, ті, ні**... з непом'якшеними **д, т, н** перед **і** без сумніву належать факторові семантичному", вони „служили й служать диференціації (розрізнюванню) значень, тобто є фонологічним елементом, внутрішньо зумовлені, значущі, семантично навантажені. Порівн.: *діл — д'іл, тік — т'ік, ніс — н'іс*"[1].

Отже, твердість / м'якість передньоязикових у сполученнях **ді — д'і, ті — т'і, ні — н'і** була релевантною у розрізненні семантики слів, але вимовлялися передньоязикові твердо перед **і < о** не в усіх говорах України, тому це давало право другому не менш непримиренному противникові галицьких впливів на літературну мову Східної України Б. Грінченкові стверджувати, що дуже важко буває встановити, де писати **і,** а де **ї**. Гнатюк наводить розлогу цитату Грінченка, у якій він ставить питання й дає на них відповіді: „Яке справді може бути тут правило? Пиши так, як вимовляєш? Але ж я вимовляю так, що зм'якшую обидва **д** в слові *дідів* — то я в усіх тих випадках маю писати **ї**? А хто вимовляє инак, той і після **б**, і після **в**, і після другого **д** (в слові „дідів") писатиме **і**? Тоді буде два або й три правописи. Значить — на вухо не можна здатися. А чого ж тоді слухатися? Зостається тільки етимологія, — зазначає Б. Грінченко, — доведеться докопуватися, яка літера стояла в слові... — **ѣ** чи **о.** Це ж добре письменний чоловік, муштрований на всяких граматиках, може так-сяк і докопається, хоч і не до всього, та й буде якось стромляти теє **ї**... а що ж робити чоловікові, хитрощей граматичних несвідомому? Що робити нещасному школярові народньої школи та й взагалі всякій дитині? Скільки вона мусить намучитися, силкуючись зрозуміти

[1] *Курс* сучасної української літературної мови за ред.. Л. А. Булаховського : у 2-х т. — Т. 1. — К., 1951. — С. 182.

незрозуміле: де саме писати оте кляте **ї**? Чи не буде це гірше, багато разів гірше від усіх проклятої літери **ѣ** у московській мові? І ми ото свідомо будемо заводити отаку дитячу каторгу, сушити свіжі маленькі голови правилами, яких і сами до ладу не вміємо скласти?“[1].

В. Гнатюк заперечує Б. Грінченкові і на чітких двох правилах показує, що цей правопис зовсім неважко запам'ятати. Літера **ї** пишеться тільки після сімох (названих вище) приголосних, за винятком випадків, коли **і** чергується з **о**, та прикметників у називному відмінку множини з твердим приголосним основи *(домашнї, синї*, але *тверді, зелені).* Тут автор статті справедливо зауважує, що в деяких мовах правописи є значно важчі, але все ж їх знають, то не важко вивчити й цей. А те, що дехто з наддніпрянських письменників вважає, що три мільйони галичан повинні писати так, як пишуть 30 мільйонів на Східній Україні, то вони не мають рації, бо правописи не встановлюються голосуванням і „більшостями“, а розумом та „науковими розслідами“. Що ж до мовних впливів, то вони взаємні, галичани не цураються „українських“ видань, хоч у них є немало „варваризмів“, тож „На такім становищи повинні раз стати також російські Українцї“[2].

Цікаво, що правопис літери **ї** після зазначених приголосних підтримав навіть Агатангел Кримський. У статті „Чи справді важко вивчити правопис з **ї?**“ він пише, що читав статтю Б. Грінченка і погоджується з ним, але не в питанні про написання літери **ї**. Він вважає, що школяр легко може навчитися писати **ї** чи **і**, але вчитель мусить сказати йому, щоб він прислухався сам до себе, як у нього звучать „семеро букв (чи звуків)“, які „вимовляються язиком, притуленим до зубів“. „Коли чуєш м'якість, то пиши **ї** (прим. *нїмець*); коли чуєш твердість, пиши **і** (прим. *ніс*)“[3]. Він наводить численні приклади, аргументи на користь цього правила. Упоряд-

[1] Цитуємо за: *Гнатюк В*. На правописні теми. — С. 32–33.

[2] Там само. — С. 35.

[3] *Кримський А. Ю*. Чи справді важко вивчити правопис **ї**? // А. Ю. Кримський. Твори : в п'яти томах. — Том третій / Мовознавство. Фольклористика. — К., 1973. — С. 245.

ники цього тому творів А. Кримського тут же вмістили й відповідь Бориса Грінченка, який усе ж намагається довести, що це було б важко засвоїти школярам, бо не всюди розрізняється м'яка чи тверда вимова цих сімох приголосних. На аргумент Кримського, що галицькі та буковинські школярі легко засвоюють це правило, він зауважує, що це ще треба дослідити, перевірити, бо не така це легка справа — встановити походження голосного /і/[1].

За єдність у мовних питаннях та в питаннях правопису між східними та західними українцями завжди виступав видатний український учений Михайло Грушевський. Ми вже наводили його думки щодо правопису займенника-частки **ся** і вважаємо за потрібне подати ще деякі його роздуми про мову. Відомо, що критичні стріли в статті І. Нечуя-Левицького „Криве дзеркало української мови“ в основному були спрямовані проти М. Грушевського. Він звинувачує Грушевського, що той, перенісши деякі видання зі Львова до Києва, „обіцяв виправлять галицьку мову в цих журналах і згодом спростить і галицький поплутаний чудний правопис. Але, як кажуть, „обіцянка-цяцянка“, і та обіцянка так і зостається й досі цяцянкою...“ Натомість він „заповзявся нахрапом завести галицьку книжну мову й чудернацький правопис в українському письменстві... і зробить їх загальними і для Галичини, і для українців[2]“. Багато й іншої критики було в цій статті проти Грушевського. До речі, його звинувачував не тільки Нечуй-Левицький, його люто ненавиділи шовіністично налаштовані російські вчені, писали, що він нібито „выписанный австрийским правительством по рекомендации В. Б. Антоновича из Киева“, що це він назвав малоросів українцями, а Малоросію Україною, що, мовляв, на його совісті лежить „большой вклад в изобретение особого „украинского языка“, що „на изобретение „своего“

[1] *Кримський А. Ю*. Чи справді важко вивчити правопис **ї**? — С. 246–247.

[2] Див.: *Нечуй-Левицький І*. Криве дзеркало української мови // *Тимошенко П.Д*. Хрестоматія... — С. 340.

„украинского“ языка самостийники положили сил не менее, чем на искажение русской истории“[1].

Грушевський не нав'язував і не запроваджував „нахрапом“ „галицьку“ мову, але він брав до уваги той факт, що в підросійській Україні мова десятки років була заборонена, тому й не мала можливості розвиватися, а в Галичині мова функціонувала вільно, тут був такий потужний авторитет, як І. Франко, інші письменники, була література не тільки художня, але й наукова, була публіцистика, видавалися десятки газет і журналів, отже, мова була достатньо вироблена, була зрозуміла й східному читачеві і була цілком придатна для користування. Тому він і заявляв, що „Іґнорувати цю культурну мову, вироблену такою важкою працею кількох поколінь, відкинути, спуститися на дно й пробувати незалежно від тої „галицької“ мови творити нову культурну мову з народних українських говорів наддніпрянських чи лівобережних, як деякі хочуть тепер, — це був би вчинок страшенно шкідливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу. І ті земляки наші, що ґу́дять чи гидують і інші збриджують, дискредитують цю культурну мову, лиху послугу роблять тим українству...“[2].

Як зазначає П. Ковалів, культурна або літературна мова в оцінці Грушевського — це не святочна прикраса, а буденне знаряддя національно-культурної праці. „Ми, робітники біжучої хвилі, слуги сучасних потреб українського народу, — пише Грушевський, — не можемо чекати того часу, аж поки наша мова так виробиться, так скристалізується, щоб можна було виробляти

[1] *Смолин М.* „Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет“ // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. — М., 1998. — С. 12.

[2] *Грушевський М.* Про українську мову і українську справу / Михайло Грушевський. — К., 1917. — С. 8. Цитуємо за: *Ковалів П.* Михайло Грушевський у боротьбі за українську мову // Записки НТШ („Михайло Грушевський. Статті, спогади, документи і коментарі“) — Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1978. — Т. CXCVII. — С. 42–56.

публіцистичну статтю, чи наукову розвідку, як ювелірну цяцьку, та й шкода так цяцькатися з ними. Досить буде, коли мови цієї вистачить на те, щоб обмінюватися думками, порозумiватися і посувати наперед нашу культуру й політичну національну роботу"[1]. Щодо правописних суперечок, то він вважав, що не варто ними так перейматися. Нехай філологи вирішують, яке там слово чи зворот не відповідають духові нашої мови, що треба замінити, а ми, коли „переконаємося їх доводами, будемо самі так писати..."[2] „Селяни не діти, — пише в іншому місці Грушевський, — щоб хвилюватися якимись крапками над **і**, або тим, як писати *життє* чи *життя*. До часописи української чи до книжки беруться селяни найрозумніші, котрі хоч до високих шкіл не ходили, але всяке діло потраплять зрозуміти не гірше від пана з ґудзиками"[3].

М. Грушевський закликав іти „дорогою обопільних уступок і толерантности, поблажливости для всяких відмін життя й мови, діялектологічних і культурно-історичних відмін різних частин великої української землі , а не кидатися, як бик на червону хустку, на кожну язикову чи правописну відміну". Учений проти того, щоб були дві літературні мови — українсько-австрійська й українсько-російська, він наполягав, щоб наддніпрянці з галичанами виробили якийсь компромісний варіант української літературної мови, не чіпалися того, „що ділить і роз'єднує поодинокі части української землі", а пильнували те, „що лучить і єднає їх докупи, і це зміцняти й розвивати мусимо", розвивати в українців почуття єдності, солідарності, близькості, а не „роздмухувати різниці, які ділять і які при такім роздмухуванні можуть привести до повного відокремлення культурного і національного різних частей української землі"[4].

---

[1] *Грушевський М.* Про українську мову і українську справу. — С. 12.
[2] Там само.
[3] Цит за: названою працею П. Коваліва. — С. 50.
[4] Там само. — С. 53.

Намагався писати літературною мовою письменник-галичанин Лесь Мартович. На відміну від Василя Стефаника та Марка Черемшини, він не використовував місцеві говірки навіть для відтворення мови персонажів. Він сам писав до В. Гнатюка, що старався писати літературною мовою і лише в окремих випадках, і лише окремі слова міг використати, „щоби надати їм право горожанства в літературі“. Ба більше, він не тільки сам „старався“ писати літературною мовою, але й висловлював свої думки щодо удосконалення мови, її милозвучності. Так, у газеті діло за 2 вересня 1913 року він надрукував статтю „Причинки до статті „Кілька язикових уваг“[1]. Ці „язикові уваги“ були надруковані раніше, в 190 числі цієї ж газети від редакції, тобто без підпису. Л. Мартович аналізує ці „зауваги“, з чимось погоджується, щось не сприймає. Не все те, що він пропонує, було правильним, але в більшості випадків він мав рацію. Так, він писав, що коли в називному відмінку є твердий звук /р/, то він має бути твердим і в інших відмінках (род. — *писара*), а якщо писати *писаря*, то в називному відмінку тоді має бути *писарь*. Він дорікає газетам, що відмовилися майже повсюдно від слів *завжди, завше, завсіди, у одно, раз у раз*, а лише пишуть *усе*, яке має подвійне значення. Він вважає неправильним уживання слів *злізти* (з воза), *усунути, спочити* (не *спочила*, а *спочала*). Проте має рацію, критикуючи слова *воня, воняти*, які використовують письменники у значенні ‘запах пахнути’, правильно наголошує, що не можна оглушувати звук /в/, бо він тоді вимовляється як /ф/, а це суперечить українській мові. Написанню і вимові цього звука він присвятив цілу сторінку, пише, що у нас тільки Франко не притискає /в/ іншими „співзвуками“[2]. Аналізує тут і інші слова та вирази і підкреслює, що треба орієнтуватися на мову „закордонних українців“. „Маємо українські гімназії, маємо віддавна свою пресу, є й урядування

[1] Статтю подає разом з іншими П. Тимошенко, див. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. — Ч. II. — С. 200–205.

[2] Див.: *Тимошенко П.Д.* Хрестоматія... — С. 101–102.

по-нашому, а з літературною мовою остались ми позаду закордонних українців. Чому це так? Годі вгадати“, — пише Л. Мартович[1].

Можна б завершити цей розділ про мовні дискусії кінця XIX — початку XX ст., оскільки, як уже було зазначено на початку, тема ця вже не є новою, десь вона згадувалася вже і в нашій праці в розділах про становлення правопису, про мову письменників і вчених, але мусимо зазначити, що дискусії про мову або, точніше, статті-роздуми про мову появлялися в періодиці й пізніше. Відомо (зрештою, про це йтиметься в розділі про становлення правописних норм), що в 1918 році під керівництвом Івана Огієнка був укладений правопис у Києві (затверджений був аж у 1921 році), однак він не розв'язав усіх питань, сумнівів, тому вчені, письменники й далі намагалися удосконалити його, вносили свої пропозиції. Галичина й далі була відірвана від Великої України, жила своїм культурним життям, користувалася своїм правописом, затвердженим філологічною комісією НТШ (у 1922 році до нього були внесені деякі зміни). Східна Україна писала собі по-своєму, і остаточний консенсус був досягнутий аж на правописній конференції у Харкові в 1927 році. Тому подамо тут ще декілька думок В. Гнатюка стосовно правопису, з якими він виступив уже на початку 20-х років XX ст.

Велику працю під назвою „В справі української правописи“ опублікував він у кількох випусках „Літературно-наукового вістника“ у 1922–23 рр. Тут він знову стверджує, що про впорядкування правопису можна буде говорити лише тоді, „коли настануть нормальні зносини Київа зі Львовом та иншими культурними центрами українського життя“[2].

У статті розглядаються різні питання українського правопису, і перш за все автор звертає увагу на небажану заміну власної назви *Україна* його фонетичним варіантом *Вкраїна.* Так роблять деякі поети для дотримування розмірів вірша, інші це роблять,

---

[1] Див.: *Тимошенко П.Д.* Хрестоматія.... — С. 204.

[2] *Гнатюк В.* В справі української правописи // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1922. — Кн. II (за червень). — С. 173.

фальшиво розуміючи закон евфонії, а треті тупцюють за ними несвідомо. Такою зміною назви ми баламутимо чужинців, які не знають, як, властиво, нас звати. До якого абсурду ми дійшли б, якби почали писати *Вгорщина, Врагвай, Вмань.* В. Гнатюк небезпідставно закликає писати тільки *Україна.*

Автор статті категорично проти запроваджування деякими придніпрянськими філологами „акання“ в українській мові. Такі слова, як *багадільня, бамага, галанський, канати, каравай, каторжний, манастир, манах, паганий, пароход, салдат, сапаги* та ін., звучать дуже вульгарно, тому трудно зрозуміти, *як* вони можуть комусь подобатися. Правда, серед прикладів він наводить слова *багато, хазяїн, халява,* у яких **а** таки стало нормою української літературної мови (нібито внаслідок гармонійної асиміляції), хоч у багатьох подібних словах збереглося ***о***.

В. Гнатюк зауважує далі, що під впливом московської мови придніпрянські письменники сплутують звуки /и/ та /і/ й тому пишуть: *вибірати, горіще, захіщати, зіма, історічний, пісьмо, проклінати, розбішака, щіро* та ін. Ми ж не пишемо, зазначає автор, **і** в префіксі ***ви-,*** хоч „такий виговір“ є наш питомий і ми його чуємо в деяких околицях (*вібрати, віпустити* і под.), тож і в наведених словах не треба писати **і**, бо це є чужий вплив.

У книжці VIII за грудень 1922 року В. Гнатюк знову повертається до питання про двояке **і** в українській мові. Він правильно зазначає, що звук /і/ в українській мові займає особливе становище: тобто він є найчастотнішим, як у російській звук /а/, а в італійській — /о/. Український звук /і/ є різного походження — зі звуків /о/, /е/ та /ѣ, і той /і/, що походить із /о/, не пом’якшує попереднього приголосного, отже, його можна позначати літерою **і**. Щодо **і** < **е** та з **ѣ**, то його треба відрізняти і передавати на письмі літерою **ї**, бо чітко відрізняється вимова звуків у словах *тік-токи — тїк-текла, сік-соку — сїк-сїкла, ніс-носа — нїс-несла, сіль-соли — сїл-села.* Так само розрізняються приголосні в прикметниках у множині: *твердий-тверді — останній-останнї.* Такий правопис запроваджений ще Є. Желехівським і підтверджe-

ний правописною комісією у 1907–08 рр. Уживався він до 1918 року, був підтриманий А. Кримським, але після 1918 року почали писати лише **і**. „Сього не можна одначе вважати кроком уперед у нашім правописнім питанню... і скорше чи пізніше мусить прийти до реформи сеї придніпрянської правописи — непрактичної і повної різних неконсеквенцій“[1]. Як бачимо, „придніпрянський“ правопис у цьому питанні переміг, а щодо омографічного написання слів типу *ніс-нїс,* то вони успішно розрізняються в контексті, як розрізняються десятки інших омонімів української мови.

В. Гнатюк не обійшов увагою у своїй статті й питання про правопис іншомовних слів, зокрема графічних засобів передачі німецьких звуків /ü / та /ö/, французького дифтонга **еи**, німецьких **еі, аи**; вважає, що треба писати *Гайне, Гавптман* і под. На жаль, здоровий глузд не переміг.

Автор звертав увагу і на змішування звуків /г/ і /ґ/[2]. Він уважає, що в ранніх грецьких запозиченнях *(ангел, Галилея, Єгипет* та ін.) треба писати і вимовляти /г/ (гортанний), а вже у пізніших запозиченнях треба вимовляти /ґ/. Літеру на позначення цього звука запровадив М. Смотрицький, пише Гнатюк, і так вона стала власністю української азбуки. Однак придніпрянські письменники, „перейшовши московську школу, наслідують... Москалів і пишуть *Гете, Гауптман, негативно, гімназія, геній“* та ін. або пишуть **ґ** не там, де треба: *ґлузувати, ґармонія, Ґеіне, анґел* тощо. „Отеє баламуцтво, походить звідси, що Придніпрянці оглядаються занадто в правописи на Москалів і не можуть станути на самостійнім становищи“[3].

Правило написання ***г, ґ*** зовсім просте, зазначає учений. Де в оригіналі вимовляється **h**, треба писати **г**, а де вимовляється **g,** треба писати **ґ** (за винятком деяких дуже ранніх запозичень із грецької мови, які уже давно „зукраїнщені“), І якщо селяни чи школярі цього не знатимуть, це не біда. „Сором не знати цього

[1] *Гнатюк В*. В справі української правописи. — Кн.VIII. — С. 166.
[2] Там само. — С. 170–171.
[3] Там само. — С. 171.

інтелігентови... особливо коли хоче писати для инших“[1]. Учений, звичайно, й здогадуватися не міг, що „власність української азбуки“ літеру **ґ** на довгих 60 років узагалі викинуть з української графічної системи як зайву і непотрібну.

У 79-му томі „Літературно-наукового вістника“ (кн. II) В. Гнатюк роздумує над позначенням у чужих словах середнього (пом’якшеного) /л’/. Він уважає, що в українському правописі слід відображати автентичну вимову цього звука, тобто передавати його таким, як він є в мові-оригіналі.

Тут же йде мова про „співзвук“ /ф/. В. Гнатюк засуджує тих, хто використовує різноманітні субститути цього звука і пише *картопля, грап, штрап, телеграп, охвицер, хвальш, хворма, хвонд, маніхвест, хура, Храпцуз, хунт, квасоля* та ін. Цих написань „належить рішучо позбутися, бо вони надають чужим словам дуже перекручений вигляд, роблять ті слова вульгарними“[2].

Болісно реагує В. Гнатюк на різнобій у написаннях губних та наступних **я, ю, є, ї**. „Придніпрянці“, що вчилися в московських школах, привчилися м’якшити попередній губний і тому пишуть *пье, бьуть, вьун* або пишуть **ь**, або апостроф (найчастіше), або **пй**, **бй** і т. д. Кожен галичанин пише після губних „йотовані самозвуки просто без ніяких додатків“ (*пяниця, в бюрі, бють, вїзд, фю-фю* і под.), бо „українець із фізіольоґічних причин вимовить не інакше, як *пйаниця*“[3].

Як видно, глибоку рацію мав В. Гнатюк, пропонуючи писати йотовані „без ніяких додатків“. Правописні комісії і донині не можуть виробити логічних правил щодо передавання на письмі роздільної вимови твердих приголосних та /j/, і особливо це впадає у вічі в іншомовних словах. Які засади використані в написанні слів *бюро, комп’ютер, пюпітр, бюст, бязь, в’язь, в’юн, Вюртемберг, ін’єкція, Гюго, Мюллер, фур’є, бюджет, гяур, п’яний, п’ять,*

---

[1] *Гнатюк В.* В справі української правописи. — Кн.VIII. — С. 171.

[2] *Гнатюк В.* В справі української правописи // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1923. — Т. LXXIX. — Кн. II. — С. 180.

[3] Там само. — С. 181.

пюре і под.? Чи не однаково вимовляються губні та інші тверді приголосні у наведених словах? Чи можна тут не вимовити після твердих приголосних /j/? Тут дійсно укладачі українського правопису пішли сліпо за московським, бо в іншомовних словах, у яких у російській мові є м'який чи твердий знак, апостроф поставили, а якщо цих знаків у російській мові немає, то немає апострофа й в українському слові. Отже, його треба або писати всюди, або не писати ніде, і краще, економніше, раціональніше було б таки не писати, бо як має школяр відчути різницю у вимові губних у словах *різдвяний, морквяний, торф'яний, комп'ютер, пюпітр* і чи є тут насправді різниця? Без словника тут не обійтися, а якщо його немає під руками? На нашу думку, у майбутній реформі правопису ця проблема має стояти на першому місці.

В. Гнатюк у своїй статті „В справі української правописи" роздумує і над іншими питаннями, зокрема, пише про подвоєння приголосних у запозичених словах, передавання на письмі грецької літери ѳ („тети"), про написання слів разом та окремо, про „зложені" слова. До речі, він уважає, що складні слова типу *місцеблюститель, злодієхапство, переможнодужий, фарбовесельчатий, цукробуряки* та ін. „засмічують... мову і роблять її отяжілою, шорсткою та немузикальною"[1]. Правда, серед цих слів він наводить і такі, *як життєрадісний, квартиронаймач, працездатний, сонцесяйний* та ін., які таки знайшли місце в активному лексичному словнику сучасної української літературної мови.

На завершення варто відзначити, що В.Гнатюк, як видно з його статей, дуже тонко відчував мову, її особливості і стиль, умів розпізнати і відрізнити питомі українські форми від чужих, привнесених форм, керувався твердою і чіткою логікою, пропонуючи той чи інший правописний варіант. І якщо деякі з його пропозицій не стали нині нормою української літературної мови, то лише тому, що переважив східний варіант української літературної мови, в орфографії якого є таки немало впливів російських.

[1] *Гнатюк В*. В справі української правописи // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1923. — Т. LXXX. — Кн. VI. — С. 180.

Як уже про це неодноразово йшла мова, час від часу статті на мовні теми ще появлялися в тому чи іншому виданні як у Галичині, так і на Східній Україні. Тут можна б іще проглянути виступи зацікавлених людей на сторінках часопису „Рідна мова", який виходив у Варшаві в 1933–39 рр. за редакцією Івана Огієнка, але ці статті вже не мали вирішального значення, оскільки в 1933 році уже в радянській Україні був прийнятий новий правопис на зміну „націоналістичному" харківському, а в Галичині діяв свій правопис, удосконалений у 1922 році. Правда, І. Огієнко розвинув був бурхливу діяльність, його часопис друкував багато різних матеріалів про мову, про її культуру і чистоту, правопис тощо. Залучав до нього і відомих у Галичині людей. Зокрема, у невеличкій брошурці, виданій у 1933 році в Жовкві, крім Огієнкової статті „Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати", була надрукована стаття „В справі нашої письменницької мови" відомого письменника Андрія Чайковського[1], який не погоджувався зі словами *майбутній, прийдешній* та ін., висловлював думку, що конче потрібен спеціальний часопис, який би висвітлював життя мови, схвалюючи таким чином ідею випуску „Рідної мови". Були тут і інші статті[2].

І все ж палкі дискусії на початку XX ст. не дали суттєвого результату. Кожна сторона вважала, що має бути так, як вона вирішила, тому до харківської правописної конференції в 1927 році залишилася неузгодженою низка питань, з якими виступала „західна" сторона, зокрема:

— написання двох літер (**і** та **ї**) чи однієї **і** на позначення фонеми /і/;

— написання/ненаписання м'якого знака після свистячих перед пом'якшеним губним (*цьвіт, сьвіт чи цвіт, світ*);

— вживання/невживання апострофа;

— написання разом з дієслово чи окремо займенника-частки **ся**;

---

[1] *Чайковський А.* В справі нашої письменницької мови / Андрій Чайковський // Вчімося рідної мови. — Жовква : друкарня оо. Василіян, 1933. С. 15–18.

[2] Див.*: Вчімося* рідної мови. — Жовква: друкарня оо. Василіян, 1933. — 26 с.

— позначення/непозначення м’якості плавного /л/ в іншомовних словах;

— позначення/непозначення м’якості свистячого у суфіксах -*ский, -зкий, -цкий*;

— правопис закінчень іменників чоловічого роду в давальному відмінку (-*ови -еви* чи -*ові, -еві*); іменників м’якого варіанта I і II відмін (*на земли, на кони — на землі, на коні*); іменників III відміни в кількох відмінках (*радости* чи *радості*) та деякі інші питання.

Щодо останнього зазначимо, що в усіх наведених випадках правильними були б закінчення із голосним /и/, оскільки давньоукраїнський голосний /і/ закономірно всюди перейшов в /и/, а разом із цим переходом пройшло ствердіння попереднього приголосного. Однак під впливом російської мови в багатьох випадках приголосний не ствердів, залишився м’яким (пом’якшеним), а отже, після нього не міг уживатися голосний /и/, бо це суперечило законові складового сингармонізму української мови. Ось тому голосний /и/ „змушений“ був змінитися на /і/ (відбулася так звана акомодація). У Галичині процес ствердіння приголосного і перехід /і/ в /и/ відбувся згідно з фонетичною закономірністю, а літературна мова Східної України закріпила неправильні, неісторичні форми, тому там усюди в закінченнях присутній голосний /і/ (*на землі, на коні, радості, народові, лікареві* тощо). До речі, аналогічні процеси відбиті і в інших формах, наприклад, у прикметникових закінченнях (*крайній, дорожній, третій* замість закономірного, історичного *крайний, дорожний, третий*)[1].

Повертаючись до невирішених питань, зазначимо, що на правописній конференції в Харкові у 1927 році вони були вирішені, був досягнутий консенсус між Сходом та Заходом, але проіснував цей правопис не цілих п’ять років і був заборонений як націоналістичний — значною мірою тому, що були зроблені деякі поступки Галичині та її пропозиціям.

[1] Детальніше див.: *Лесюк М.* Аналогія та акомодація у сучасній українській мові // Незгасимий слово світ. Збірник наукових праць. На пошану професора В. С. Калашника. — Харків, 2011. — С. 344–352.

АЗБУЧНА ВІЙНА В ГАЛИЧИНІ

Азбучні дискусії в 30–40-х роках XIX ст.

Як уже відзначалося, одним із видатних діячів, що спричинилися до розвитку української науки і культури у першій половині XIX ст. в Галичині, був Йосиф Лозинський — автор відомої мовознавчої праці, яка носила назву „Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)“, та багатьох статей у галицькій періодиці, спрямованих на захист, розвиток і кодифікацію української літературної мови. Граматику свою, як про це вже йшла мова, написав він ще в 1833 році, однак із певних об'єктивних і суб'єктивних причин тоді не надрукував, хоч мав дозвіл віденської цензури. Граматика побачила світ аж у 1846 році. Й. Лозинський був першим із учених, який пропонував розвивати українську літературу і літературну мову на базі народної мови; він майже в кожній своїй статті доводив, що українська мова не має нічого спільного зі староцерковнослов'янською, що викликало значне невдоволення серед церковних ієрархів і що позбавило його, фактично, їх прихильності на все майбутнє його життя. Попри весь його позитивний доробок у галузі української мовознавчої науки заслужив він не тільки схвалення, але й гостру критику та осуд і не тільки в церковного кліру, але й у широкої громадськості. Причиною цього була його стаття „O wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“, яку він написав та опублікував у газеті „Rozmaitości Lwowskie“, № 29 у 1834 році, тобто після написання граматики.

Може, не було б перебільшенням сказати, що ця стаття Й. Лозинського мала ефект бомби сповільненої дії, вибух якої спровокував зворотні удари не меншої сили, викликав справжню війну в Галичині, яка була названа „азбучною“. Вона то спалахувала, то згасала упродовж майже цілого XIX століття.

Появу цієї статті зумовили кілька причин.

Й. Лозинського як людину вдумливу і творчу не могли не турбувати питання зовнішнього, графічного оформлення української

літературної мови та її правопису. Він бачив, що азбука-кирилиця, якою послуговувалася церковнослов'янська мова, є надто важка й громіздка, розумів, що вона не може відображати на письмі специфіки української мови. Ще у своїй граматиці він писав, що письмо є образом, відображенням мови, як мова є образом думки. Але щоб письмо було правильним образом мови, воно повинно їй повністю відповідати. У письмі ми хочемо бачити те очима, що в мові чуємо вухами[1].

Польське „abecadło", на його думку, було більш практичним, раціональним і пристосованим до практичного використання. Отож він поступово приходить до думки, щоб замінити в українській писемній мові букви кирилиці буквами латиниці, зокрема польського „абецадла". Можливо, що ці сумніви в доцільності використання кирилиці у нього виникли під впливом В. Копітара, а можливо, що у В. Копітара він знайшов лише підтвердження своїх думок.

В. Копітар, як уже згадувалося, читав граматику Й. Лозинського ще в першій половині 1833 року. Пізніше в нього була на рецензії і граматика Й. Левицького. У тому ж 1833 році вийшла книжка Вацлава Залеського (з Олеська) „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego", у якій поряд із польськими були й народні українські пісні, але надруковані польськими буквами.

Цим трьом працям і була присвячена стаття В. Копітара в журналі „Osterreichischer Beobachter", у якій він радив орієнтуватися на народну мову, брати її за основу, але одночасно й радив наслідувати приклад Вацлава з Олеська й використовувати латинський шрифт.

Читав В. Копітар і етнографічний збірник Й. Лозинського „Рускоє весѣлє", був ним захоплений і тішився, як пише О. Маковей[2], що Й. Лозинський і в своїй граматиці, і в цьому збірнику узяв собі за основу мову народних пісень. В. Копітар радив Й. Ло-

[1] Див.; *Й. Лозинський*. *Gramatyka*... — С. XXXVI.

[2] Див.: *Маковей О*. Три галицькі граматики... — С. 28.

зинському відкинути педантизм у правописі і писати, як говорять. Однак відкинути педантизм тут було неможливо, бо педантичним (тобто етимологічним) цей правопис був у своїй природі. Отже, щоб подолати його, цей педантизм, потрібні були рішучіші, може, навіть революційні дії. Цьому зарадити могла, за міркуваннями Й. Лозинського, тільки зміна графічної системи.

У такому рішенні його все-таки „укріпив", як він і сам стверджує, В. Копітар. У результаті він переписав свій збірник „Руское весѣлє" польською графікою. Як дослідив Осип Маковей, „Рукопись сього збірника, писаного не латинськими, лише руськими буквами переховує ся в бібліотеці Львівського університету"[1] з візою В. Копітара, писаною 10 березня 1834 року. Але Й. Лозинський не здав його до друку. Як і перший рукопис своєї граматики, виконаний, на думку О. Маковея[2], теж кирилицею, він заховав рукопис „Руского весѣля", а можливо, почав його переписувати польськими буквами. Вірогідно, що при цьому на нього вплинули й дискусії, що точилися у цей час навколо правописних та графічних систем у південних слов'ян. Він не міг не читати в Копітаровій граматиці („Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steymark". — Laibach, 1808) пораду росіянам: „Докладно розваживши, можна вам завидувати лише методи вашої азбуки, а не самої азбуки... Ви (Росіяне) мусите признати, що звели свою азбуку на нінащо (missbrauchend verhunzet)... Коли б нам Бог зіслав другого римського Кирила і той за прикладом грецького Кирила, як розумний Римлянин, до бездоганних 20 римських букв (яких уживають Словенці), придумав ще нових дев'ять, подібних виглядом до римських, то одні Слав'яни в Європі були би такі щасливі, що мали би повну і розумну азбуку"[3].

В. Копітар називає кирилицю „варварсько-грецькою" і всіляко вихвалює латинську.

---

[1] Див.: *Маковей О.* Три галицькі граматики... — С. 28.

[2] Там само.— С. 29.

[3] Там само. — С. 29–30.

Й. Лозинському були відомі праці і думки щодо правопису та азбуки слов'ян Пухмаєра, Караджича, Метелька, Шафарика, Запа тощо, і ці дискусії, що велися між ними, теж могли наштовхнути його на думку зреформувати „руську“ графічну систему. В усякому разі у своїх „Автобіографическихъ записахъ“, опублікованих Б. Дідицьким у 1885 році, він пише: „Тогда[1] [1833–34 рр. — М. Л.] по русски еще никто ничого не написалъ, и лиш Іос. Левицкій нѣкоторыи стихи почалъ складати. А понеже русскіи пѣсни, въ польскихъ книгахъ и часописяхъ напечатаныи... дуже русинамъ подобались и любовь своєго языка розбудили; понеже Вацлавъ изъ Олеска... а Копитар в журналѣ „Oesterreichischer Beobachter“ совѣтовали, дабы Русины буквами латинскими писали: то почалъ я надъ тѣмъ застановлятися, чи бы не корыстнѣйше для насъ было того совѣта послухати? Въ слѣдствіе того испытованья написалъ я статью: O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego, сообщилъ туюже Епископу Снѣгурскому и вопросилъ его: чи могъ бы я тую росправу въ „Rozmaitościach“ умѣстити? Епископъ перечиталъ статью мою и велѣлъ ю обнародовити, дабы довѣдатись: чи кто на тое что отвѣтитъ? Статья была напечатана въ ч. 29 „Rozmaitości“ изъ 1834 года въ м. Юліи, а в Ноябрѣ появился отвѣтъ на ню Іос. Левицкого окремо напечатанный, другій же отвѣтъ: Azbuka i Abecadło появился ажь въ 1836 г. Критики не

[1] Не слід уважати, що це була автентична мова „Автобіографическихъ записокъ“ Й. Лозинського. Без сумніву, це була мова, добре підправлена, підкоректована редактором Б. Дідицьким, який був „літературним і мовним диктатором у Галичині, вже від 1861 року говорив як „малорос“, що „старорускій и простонародный слогъ однако хорошо звучать“... На такий лад виправляв Дідицький мову письменників Гушалевича, Наумовича, М. Устияновича, Лисикевича, О. Федьковича, а навіть і східних письменників“. Див.: *Лев В*. Боротьба за літературну мову в Галичині та за характер її // Збірник на пошану Івана Мірчука (1891–1961). — Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпеґ, 1974. — С. 76). Й. Лозинський завжди був прихильником української народної мови, усі його попередні статті у різних галицьких часописах були написані кращою українською мовою, ніж його автобіографічні записки, однак не виключено, що під впливом москвофілів і він міг на старості років зійти на „язичіє“, як це сталося з Я. Головацьким, М. Устияновичем, А. Могильницьким та іншими українськими письменниками другої половини XIX ст.

щадили своихъ острыхъ, хотя не дуже сильныхъ стрѣлъ; Крыл. І. Лавровскій началъ мене преслѣдовати, и я впрочемъ увѣрился, что опинія публична на Руси розбудилась **и противъ моего мнѣнія** [підкреслення автора. — М. Л.] рѣшительно высказалася. Моя статья, въ наилучшомъ намѣреніи написана, а однако безпощадно критикована, имѣла для мене, выступаючого первый раз на поприщѣ литературномъ, болестныи, но и добрыи послѣдствія; ибо увѣрился я, что выступаючи публично, я долженъ дѣло основно изготовити, съ изданіемъ не спѣшитися... а впрочемъ на стрѣлы и напасти критиковъ сердце закалити“[1].

Можливо, надмірна обережність, може, різка критика за цю статтю були причиною того, що Й. Лозинський так довго не поспішав з публікуванням своєї граматики. Зате всі речі (і граматика, і численні його статті в часописах) завжди були добре виважені, достатньо повно аргументовані і продумані.

Й. Лозинський завжди був щирим українцем, великим патріотом свого краю, захисником і гарячим прихильником української народної мови, що він неодноразово підтвердив своїми мудрими, кваліфікованими і пристрасними публікаціями. Той факт, що він написав статтю про впровадження в українську писемність польського абецадла, і можливо, ще й те, що він написав свою граматику не українською, а польською мовою, дав підстави радянським мовознавцям (історикам мови)[2] запідозрити його в сприянні полонізаційним процесам.

Утвердженню і поширенню такої „громадської“ думки сприяв дещо необережний і дуже необ’єктивний вислів Я. Головацького про Й. Лозинського. Він уважав, що Й. Лозинський написав цю статтю на догоду Вацлаву Залеському, який у своєму опублікованому збірникові українських та польських пісень заявляв, що

---

[1] *Матеріалы* къ Исторіи Галицко-русской словесности, сообщаемыи Богданомъ А. Дѣдицкимъ. Іосифъ Лозинский // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-Русскою Матицею. — Выпуски II и III. — Львовъ, 1885. — С. 116–117.

[2] Див.: *Курс* історії української літературної мови. — К., 1958. — Т. 1. — С. 176.

галицькі русини („nasi Rusini“) повинні приєднатися до польської літератури, „такъ якъ Полякамъ вовсе не желательно, чтобы рускіи Галичане розвивали **особую** (підкреслення автора. — М. Л.) литературу“[1].

Як пише Я. Головацький, „Залескій пріобрѣлъ для своего мнѣнія молодого священника Іосифа Лозинского, который при дѣятельномъ вліяніи своего колатора Гвальберта Павликовского напечаталъ статтю „О введеніи латинского альфавіта въ Галицко-русскую письменность“[2]. Про те, що Й. Лозинський був „поддерживаемый поляками“, Я. Головацький пише і в іншому місці.

Я. Головацький писав своє „Воспоминаніе“ майже 50 років після подій, які описує (у 1881 році), тому й не дивно, що в нього трапляються неточності. Не можна вважати достовірним твердження, що Й. Лозинський написав свою статтю „при дѣятельномъ вліяніи своего колатора Гв. Павликовского“, бо статтю Й. Лозинський написав у 1834 році, будучи ще в с. Радохонцях, а з Гв. Павліковським він познайомився не раніше березня 1836 року, коли став парохом села Медики, що належало Гв. Павліковському, про що він і сам згадує[3].

Не контактував Й. Лозинський і з Вацлавом Залеським і статтю свою написав з добрим наміром, щоб упорядкувати й спростити важкий для користування етимологічний правопис. Отже, правильно зазначає О. Маковей, що „Не польська інтрига була причиною сього проєкту реформи, лише бажанє добра народу“[4].

Цю думку підтверджує й мовознавець Василь Лев, пишучи, що „спроба Йосифа Лозинського ввести латиницю мала за мету не польонізацію нашої мови, а звільнення її від тяжко зрозумілого

---

[1] „*Воспоминаніе*“ Я. Головацького. — С. 20.

[2] „*Воспоминаніе*“ Я. Головацького. — С. 20.

[3] В Мартѣ 1836 г. получилъ я парохію Медыку, а позискавши пріязнь властителя села, п. Гвальберта Павликовского, мужа просвѣщенного, корысталъ прилѣжно изъ его окремо въ словенскіи дѣла и журналы весьма богатой библіотеки“. — Матеріалы к Исторіи... — С. 117.

[4] *Маковей О.* Три галицькі граматики. — С. 32.

етимологічного правопису. Лозинський виступив у невідповідну пору, з недостатніми арґументами і з малим знанням історії української мови. Його інтенції були кращі, ніж це тоді здавалося“[1].

Але скажемо навіть більше. Стаття Й. Лозинського мала й позитивний наслідок, бо це, власне, була перша публікація, яка розбудила галичан, спонукала багатьох задуматися над тим, хто вони і чиїх батьків діти. Як зазначає сам автор, „Тѣшило мене... что по тои статьи Русины якъ-бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили“[2].

Шкода, звичайно, що не знайшлося нікого, хто був би відрадив Й. Лозинському друкувати цю статтю. Єпископ Снігурський, який теж був великим шанувальником народної мови[3], як було зазначено вище, навіть підтримав його в цьому, „дабы довѣдатись: чи кто на тое что отвѣтить“[4]. Отже, він, очевидно, теж не відкидав думки про заміну кирилиці латинським алфавітом. Однак, на жаль, він не став на захист автора статті, коли на нього посипався град критики. Ба більше, як ми вже цитували Й. Лозинського, крилошанин І. Лаврівський навіть почав був переслідувати автора статті, а коли одвічний опонент Й. Лозинського Йосип Левицький написав різку статтю проти ідеї вченого замінити азбуку (була надрукована окремою брошурою), єпископ І. Снігурський навіть нагородив її автора. Тут дещо дивною виглядає позиція єпископа, бо поступив він відносно Й. Лозинського не дуже коректно, спочатку заохотивши його, а потім відступившись від нього.

Як би там не було, але завдяки статті Й. Лозинського русини-галичани й справді ніби зі сну пробудилися, і це пробудження було бурхливим і результативним. „Се, що нам тепер здає ся

---

[1] *Лев В*. Боротьба за українську літературну мову в Галичині та за характер її. — С. 73.

[2] *Матеріали* к Историі... — С. 117.

[3] Як згадують його сучасники, у побуті він користувався виключно народною мовою, цією ж мовою спілкувався зі своєю челяддю, підтримував священиків, які дбали про розвиток української мови.

[4] Див. *Матеріали* къ Историі... — С. 117.

маловажним, — пише О. Маковей, — колись захоплювало всі живі руські уми, будило з дрімоти, спонукувало думати про долю мови та народу, що говорив сею мовою. Ішла справа про самі первісні, найпильніші потреби мови, про її письмо...“[1].

Разом з тим стаття Й. Лозинського була першим пострілом у так званій азбучній війні, яка то стихала, то знову розгорялася упродовж майже цілого XIX століття.

Мабуть, має рацію О. Маковей, вважаючи, що ця перша війна за азбуку мала вплив і на майбутнє Галичини, зокрема на зародження в ній москвофільства та українофільства. Ті, що захищали й відстоювали кирилицю, на думку О. Маковея, захищали одночасно й церковнослов’янську мову, „вони то... по 30 роках дійшли гладко до гадки, що руська і російська мова — одна; а ті, що важили ся поправляти кирилицю або й зовсім її нехтували, відділювали церковну мову від живої руської і в дальшім розвитку дали основу партиї національній, оборонцям живої народної мови“[2].

Можливо, тут не слід сприймати однозначно такий категоричний поділ прихильників кирилиці чи її противників на москвофілів та немосквофілів. Маркіян Шашкевич, наприклад, у своїй статті „Азбука і Abecadło“ (мова про неї йтиме далі) різко засуджував ідею Й. Лозинського і гаряче й аргументовано обстоював права кирилиці. Однак не менш гаряче він відстоював, любив і пропагував просту народну українську мову, тому звинуватити його в москвофільстві не наважився б ніхто. Правда, він належав до тих, які, за О. Маковеєм, „важили ся поправляти кирилицю“, бо свою „Русалку Дністрову“ він не писав і не друкував кирилицею, а так званим „гражданським“ шрифтом, який пізніше таки переміг і витіснив кирилицю з друку. Отже, за О. Маковеєм, у цьому поділі для М. Шашкевича відводиться таки місце у другій групі.

[1] *Маковей О.* Три галицькі граматики. — С. 31.

[2] Там само. — С. 32.

Які ж були аргументи Й. Лозинського, що пропонував запровадити в українську писемність польське абецадло?

Й. Лозинський небезпідставно вважав, що українська мова своєї літератури на той час не мала і сама була необробленою, „неписьменною“, „неосвіченою“, тобто не була ще літературною. Усе те, що було надруковано до 1834 року, у тому числі й граматика Й. Левицького, є дуже далеким від української мови і нагадує швидше церковнослов'янську мову. Тому якщо починати писемність, то доцільніше почати її, використовуючи польську азбуку, бо вона найбільш підходить для української мови.

Аналізуючи й зіставляючи кирилицю та польське абецадло, Й. Лозинський правильно відзначав, що, по-перше, сама система літер і їх назв у кирилиці (*аз, буки, віди* і т.д.) є надто громіздкою і заважкою дитині для запам'ятовування; по-друге, кирилиця має багато літер для позначення одних і тих же звуків (**ѕ** і **з**, **о** і **ѡ**, **оу** і **ѹ**, і **ѧ**); декотрі букви читаються двояко, напр. **и** — як і, часом як ї (*имъ*), часом як и (*роби*); так само буква **ї** в одних випадках читається як йотована, в інших як **і**; зайвим є **ъ**, його зовсім не треба; немає в кирилиці двох різних літер для позначення **е** та його йотованого відповідника, літер на позначення звука **ґ**, африкат **дз, дж**, м'яких приголосних; у кінці слова за церковнослов'янською традицією твердий приголосний мусить позначатися буквою **ъ**, м'який буквою **ь**, а було б простіше писати *dub, kóń*; для етимологічних **о, е**, що в закритому складі читаються як **і**, можна б використовувати літери ó, é (*kóń, méd*). М'які приголосні можна б позначити значком ´ (d´, t´, r´), а наголоси (якщо буде така необхідність) — горизонтальними рисками над літерами.

Одним із головних аргументів на користь абецадла у Й. Лозинського був той, що, мовляв, латинська азбука знана у цілім світі, то вона сприяла б популяризації української мови, її легше було б учити й полякам. Кирилиця, як зазначав Й. Лозинський, є одежею мертвої мови, а латиниця — живих мов[1].

[1] Див.: *Маковей О.* Три галицькі граматики. — С. 33–34.

Аргументи Й. Лозинського, як бачимо, у багатьох позиціях мали слушність. Як писав О. Маковей, „Кождий мусить признати, що вони не були необдумані: кирилиця, порівнана з абецадлом, показувала виразно свої хиби“[1].

Однак, як пише Я. Головацький, „Всѣ передовыи люди возстали противъ затѣи Залеского (тобто, щоб галичани приєдналися до польської літератури і не творили свою окрему. — М. Л.) и вознегодовали на Лозинського. Зубрицкій написалъ возраженіе, но оно осталось в рукописи; тогдашній капеланъ Перемишльского Епископа Снѣгурского Іосифъ Левицкій... написалъ на польскомъ языцѣ рѣзкую статью противъ проекта Лозинского, въ защиту кирилицы. Епископъ Іоанъ Снѣгурскій наградилъ автора и приказалъ его статью напечатати въ епископской типографіи, а редакторъ официіальной Львовской Газеты и экстраординарный професоръ польского языка и литературы Михалевичъ (Русинъ), по благоволенію къ своимъ единовѣрцамъ, прибавилъ оттиски ко всѣмъ высылаемымъ Ч-амъ Газеты. Въ то время такій поступокъ считался весьма ризиковнымъ и едва ли не тотъ шагъ былъ головною причиною удаленія Михалевича отъ редакціи и назначенія на его мѣсто настоящего Поляка Яна Каминского...

Не меньше негодованія на Лозинского, — продовжував Я. Головацький, — выражалъ кружокъ молодыхъ Русиновъ, которое отпечатлилось и въ письмѣ Вагилевича къ Погодину. Студентъ же Маркіянъ Шашкевичъ написалъ статью: „Азбука и Abecadło“, цензура одобрила тую статью, студенты и семинаристы сдѣлали грошевую складчину, мене послали в Перемишль, и въ продолженіи двухъ недѣль статья Шашкевича, въ защиту азбуки, была напечатана и розослана во всѣ стороны Галичины въ 3000 екземпляровъ. Вагилевичъ въ своимъ письмѣ къ Погодину торжественно заявляет, что „теперь никто (значитъ изъ Русиновъ) не сомнѣвается въ настоятельной необходимости славянской азбуки для русского языка и каждыи признаетъ ея превосходство надъ не-

[1] Див.: *Маковей О*. Три галицькі граматики... — С. 34.

достаточностью чужого алфавита“. Въ кружку своихъ друзей мы радовались, даже гордились такими блистательными успѣхами по народному дѣлу...“[1].

Стаття Й. Левицького й справді була різкою, гострою і навіть образливою щодо Й. Лозинського. Можливо, саме від цього часу між цими двома відомими в Галичині ученими „мужами“ розпочалася гостра полеміка навколо проблем української мови, яка продовжувалася кілька десятків років.

Й. Лозинський зараз же написав відповідь Й. Левицькому, але вона не була надрукована, оскільки цензор Венедикт Левицький не дав дозволу на її публікацію. Осип Маковей опублікував її в „додатках“ до своєї праці „Три галицькі граматики“[2], а в самій праці здійнив її аналіз.

У цій ненадрукованій статті Лозинський правильно зазначав, що справді на Русі здавна писали „руською мовою й руською азбукою“, але ця мова носила на собі печать „церковного діалекту“, відмінного від народної мови. Тут він посилається на Карамзіна, який підтверджує, що від прийняття християнства на Русі були дві мови — книжна й народна. У Росії М. Ломоносов зумів відділити народну мову від церковної і піднести її до рівня літературної, то треба так само це зробити й нам. Що ж до азбуки, то латиниця більше підходить, ніж кирилиця. Не конче приймати польське абецадло, можна внести в латиницю свої необхідні зміни, які б відбивали характер нашої мови. Через латиницю українська мова стала б доступнішою до народів Європи, особливо поляків. Якщо ж таки не приймати латиниці, то тоді хоча б перейти на „гражданку“, яка є простіша й легша від кирилиці. Шкода тільки, що друкарні не мають ще цієї „гражданки“[3].

Для того, щоб на практиці довести переваги латиниці над кирилицею, Й. Лозинський і переписав польським абецадлом і з до-

---

[1] *„Воспоминаніе“* Я. Головацького. — С. 20–21.

[2] Див.: ЗНТШ. — Т. LIV. — Львів, 1903. — С. 77–81.

[3] Там само. — С. 80.

зволу цензури опублікував у 1835 році свій етнографічний збірник „Ruskoje wesile“.

Вихід у світ цього збірника теж не був непомічений. Можливо, що саме він дав поштовх до написання Маркіяном Шашкевичем статті „Азбука і Abecadło“, у якій автор піддав гострій критиці публікацію Й. Лозинського „O wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiedo“. Ось назва брошури М. Шашкевича, надрукованої польською мовою в 1836 році: „Азбука і Abecadło. Uwagi nad rozprawą o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego, napisaną przez ks. J. Łozińskiego, umieszczoną w Rozmaitościach Lwowskich w roku 1834. Nro 29 w Przemyślu w drukarni Biskupiej obr. gr.Cath. 1836“.

Стаття М. Шашкевича „Азбука і Abecadło“, надрукована, як уже зазначено, на кошти, зібрані студентами, викликала не менший резонанс і фурор у культурному житті Галичини, ніж стаття Й. Лозинського. Це була перша серйозна науково-популярна публікація М. Шашкевича, яка одержала загальне схвалення та підтримку тодішньої галицької інтелігенції.

У цій статті він виявив своє глибоке розуміння ситуації, у якій перебувала тодішня українська мова; він відчував, що народна мова і власна література можуть розвиватися тільки на основі традиційного письма, на основі кирилицької азбуки, якою були написані давньоукраїнські книги.

Які ж були контраргументи М. Шашкевича щодо статті Й. Лозинського?

М. Шашкевич пише, що в останній час у слов’янських народів активно почала розвиватися справжня народна література, появилися збірники пісень, прислів’їв, народних повістей тощо, пильніша увага стала приділятися мові, піднесенню її до рівня писемної. Це наштовхнуло, як він пише, і ксьондза Лозинського, „людину добрих намірів“[1], оголосити свої дорадчі думки щодо

[1] Див.: *Шашкевич М.* Азбука і абецадло // Маркіян Шашкевич. Твори. — К., 1973. — С. 127.

запровадження польського абецадла для українського письменства. Отже, М. Шашкевич таки помітив, на противагу Й. Левицькому, „добрі наміри“ Й. Лозинського. Шановний ксьондз Лозинський, пише М. Шашкевич, опирається в своїх переконаннях на деякі українські книги, друковані польськими літерами, у т. ч. й на українські пісні, видані Вацлавом Залеським. Але скільки ж звідти походить неточностей і недоречностей, через які у тих, що не знають української мови, може скластися дуже помилкове уявлення про цю мову. Тут він зазначає, що подібний недолік тяжить і над збірником Й. Лозинського „Рускоє весѣлє“.

На аргумент Й. Лозинського, що кирилиця стоїть на заваді „приєднання слов'янської літератури до європейських літератур“[1], М. Шашкевич відповідає, що тут дуже важливо зрозуміти, що мається на увазі під „приєднанням“. Чи впровадження чужих зворотів і способів вираження до зовсім відмінної слов'янщини, чи те, аби західний європеєць міг читати слов'янські твори. Щодо першого, як пише автор, то література будь-якого народу є відображенням його життя, його способу мислення, його душі; отже, повинна вона зародитися, вирости з власного народу і зацвісти на тій самій ниві, щоб не була подібна до того райського птаха, про якого розповідають, що він не має ніг, а тому постійно висить у повітрі. Література є постійною потребою усього народу. Основна мета її і завдання — ширити освіту серед усього народу. Якщо ж ми будемо впроваджувати до слов'янської літератури чужі звороти і чужий спосіб висловлювання, то будемо втручатися в тіло, що має свою душу, іншою, чужою душею, яка не прихилиться до народу, і література в такому разі належатиме лише декільком європейським літераторам, через що розминеться зі своєю головною метою. Якщо ж під приєднанням слов'янської літератури до європейських розуміти те, щоб західний європеєць міг вільно читати слов'янські твори, то й тоді неясно, на яку з цих

[1] Див.: *Шашкевич М.* Азбука і абецадло. — С. 128.

європейських літератур орієнтуватися. Адже скільки народів, стільки й окремих літератур, стільки ж окремих правописів. Навіть латинські літери по-різному читаються у різних мовах, інколи мають протилежне значення.

Тут М. Шашкевич наводить графічні відповідники кирилицьким літерам **ж, с, ш, ц, ч** у різних слов'янських мовах і наочно показує, який різнобій тут спостерігається. Отже, резюмує автор, кожен народ буде читати українське письмо відповідно до свого правопису і буде творити з українських слів незрозумілі нісенітниці, страшні для вуха слов'янина, а звідси виникне неправильна думка про українську мову.

М. Шашкевич далі розвиває думку, що прийняття графічної системи якоїсь одної слов'янської мови не змінить ситуації, бо правопис буде тоді незрозумілий для інших слов'янських народів, тобто слов'янська єдність від цього нічого не виграє.

Якщо ж приєднаємося до французького, німецького чи італійського способів передачі звуків, у яких, до речі, теж не вистачає знаків для кожного звука, станемо одному з цих народів доступними для читання, але ж не для слов'ян, значну частину яких складає наш народ. Приєднавшись до Заходу, ми тим самим віддалимося від слов'ян, до яких належимо тілом і душею. Тоді будемо незрозумілі ні собі через правопис, ні чужим через склад і дух мови.

Хтось міг би порадити, пише далі М. Шашкевич, щоб „видумати і встановити окремий правопис, аби всі слов'яни, ба навіть ціла Європа, ним користувались. Було б то справді корисним, але чи здійснимим? Скільки ж то часу і праці потрібно, щоб він був відповідний духові і властивостям усіх слов'янських мов (не кажу про європейські мови), бо чужоземець і земляк однаково мусили би покорпіти, щоб запам'ятати звороти нового правопису“[1].

---

[1] Див.: *Шашкевич М.* Азбука і абецадло. — С. 128.

Усі слов'янські народи, які користуються латинським алфавітом, ще й досі шукають знаки для деяких звуків, пише далі М. Шашкевич. Є звуки, які вживає тільки слов'янин, які притаманні лише слов'янинові. М. Шашкевич цитує В. Копітара, який захоплювався укладачем кирилиці (пізніше у відповіді на „Recenzyę p. Marciana Szaszkiewicza" Й. Лозинський зауважить М. Шашкевичу, що той не дочитав цитати В. Копітара, бо на 205-й сторінці видатний слов'янський учений не хвалить, а, навпаки, ганить російську „гражданку" — про це було вище)[1]. Шашкевич наводить також слова „глибокого дослідника слов'янщини" Шафарика, який писав, що „кирилицький алфавіт більше підходить до слов'янського письма, ніж латинський", що деякі вчені (Гротефенд[2], Кляпрот[3]) використовують кирилицькі літери **ж, ш, ч** для позначення різноманітних звуків навіть у східних мовах та в „багатомовній Азії", а „деякі слов'янські філологи все ще шукають знаків для слов'янських звуків **ж, ш,** і **ч**"[4].

М. Шашкевич пише далі, що і Й. Добровський[5] у своїй чудовій праці „Основи старослов'янської мови", і Метелько[6], і Дайнко[7], і Берліч[8] у граматиках південнослов'янських мов уживають знаки **ж, ш, џ, ц, ч** для позначення цих звуків замість різноманіт-

[1] Див. названу працю О. Маковея. — С. 29–30.

[2] Гротефенд Георг–Фрідріх (1775–1853) — директор ліцею у м. Гановері, відомий своїми успішними спробами читання ассірійського клинопису, автор підручників латинської мови і ряду лінгвістичних праць.

[3] Кляпрот Генріх-Юліуш (1783–1835) — німецький орієнталіст, етнограф і мандрівник, співавтор праці „

[4] *Шашкевич М.* Азбука і абецадло. — С. 129.

[5] Добровський Йозеф (1753–1829) — видатний чеський учений, основоположник слов'янської філології, автор праці „Основи старослов'янської мови" (1822).

[6] Метелько Франц-Серафим (1789–1861) — філолог-славіст, професор слов'янської мови і літератури, автор ряду наукових праць про словенську мову. Намагався доповнити латинський алфавіт кирилицьким.

[7] Дайнко Петро (1787–1873) — словенський письменник, автор мовознавчих підручників, прихильник кирилиці.

[8] Берліч Ігнатій Алоїзи (1795–1855) — іллірійський учений, автор „Граматики іллірійської мови" (1833).

ної і несталої складанини латинських літер. Автор статті наводить висловлювання І. А. Берліча, у якому вчений віддає перевагу кирилиці, зазначаючи: „Хіба може витримати порівняння з цим алфавітом (крім латинського і грецького) хоч одне письмо в Європі, якій би розвинутій мові воно не належало?“[1]

М. Шашкевич підкреслює, що наводив вислови учених „мужів“, які користуються у своїх працях не кирилицею, а латинським абецадлом, однак віддають перевагу кирилиці.

Він не погоджується з Й. Лозинським і в тому, що, мовляв, „українська мова не була досі літературною“. Адже якщо порівняти „Слово о полку Ігоревім“, „Нестора літопис“, „Правду руську“, „Статут литовський“ та інші давні твори, то побачимо, що мова цих пам’яток своїм духом і складом більше подібна до народної руської, ніж до старослов’янської, покрученої на греччині. Правда, тут же у примітці автор зазначає, що всі українські писарі дотримувалися в своїх писаннях правил старослов’янської мови як найбільш упорядкованої серед інших слов’янських мов, а для письма переважно вживали кирилицю. Про це свідчать виписки старого письменства різних часів, поміщені у граматиці св[ященика] Левицького. Важко сказати, що це чиста українська мова, радше це мішанина старослов’янщини, польщини і русчини, і тому можна твердити, що українська мова, якою тепер говорять вісім або й більше мільйонів людей, не мала своєї літератури і до цього часу не була мовою писемною, зазначає автор[2].

Отже, насправді М. Шашкевич погоджується з Й. Лозинським у тому, що тогочасна українська народна мова ще не була писемною, літературною мовою.

Цікаві думки висловлює М. Шашкевич стосовно ролі граматики у становленні літературної мови. Він зауважує, що граматика не обов’язково мусить бути першоосновою письменства. Вона повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відобра-

---

[1] Див.: *Шашкевич М. Азбука і* абецадло. — С. 129.

[2] Там само. — С. 130.

женням, тому треба учитися своєї мови не з граматики, а з живої мови і її літератури, треба показати всі властивості й особливості її розвитку і законів, згідно з якими мова розвивається. До речі, таких поглядів на граматику дотримувався і Й. Лозинський, що він неодноразово підкреслював і у своїй праці „Gramatyka języka ruskiego (malo-ruskiego)“, і у відповідях на критичні статті щодо впровадження польського абецадла.

М. Шашкевич методично спростовує аргументи щодо переваг „abecadła“, зокрема щодо системи назв літер кирилиці, які нібито важко піддаються засвоєнню. Й. Лозинський писав, що чим коротша назва літери, тим легше зрозуміти окремий звук, який вона позначає. З цього погляду, на його думку, польське абецадло переважає, бо з назв **be, de, wu** легше пізнати звуки **b, d, w**, ніж із назв „**бѹки**“, „**добро**“, „**вѣди**“. М. Шашкевич пише, що назви „букі“ і т. д. є тільки смисловими назвами цих знаків і завжди починаються від звука, який позначають. Ці назви, крім того, мають виховне значення. Зрештою, визнає автор, росіяни та серби уже теж перейшли на „коротші“ назви у своїй новій „закругленій“ кирилиці [тобто „гражданці“. — М. Л.].

На закид Й. Лозинського про наявність зайвих літер у кирилиці, про те, що на позначення окремих звуків є аж по дві літери, М. Шашкевич відповідає, що це не цілком доведено, які літери для яких звуків придумав „глибокомислячий Кирило“.

Далі автор пише, що літери **и** та **й** цілком відрізняються, що **и** — це голосний, а **й** приголосний, однозначний з латинським **j**. Автор статті далі пише, що букви **и, є** на початку слова, **ꙗ** (йотоване **а** з „паличкою“ попереду), **ю, ѣ** позначають по два звуки — **j** і відповідний голосний. Щодо літери **є**, то в значенні двох звуків — **j** та **е** — вона почала вживатися вже в пізніші часи через неувагу і поспішність переписувачів, а святий Кирило був запровадив з цією метою літеру **є** з „паличкою“ попереду, тобто йотоване.

М. Шашкевич добре вловив специфіку українського звука [и]. Він називає його „середнім між гострим **і** та глухим польським **y**, російським **ы**, що звучить як глибоко приглушене польське **і**,

наближаючись до **ü** німецького“[1]. Він пише, що українець завжди позначає цей звук літерою **и**.

Про літери **ъ** та **ь** М. Шашкевич пише, що вони позначають відповідно твердість чи м’якість приголосного, але один з них може бути опущеним без шкоди для точності. Переважно опускають **ъ**, бо можна позначати лише м’якість буквою **ь**, а якщо її немає (у середині слова), то треба читати приголосний твердо. Тут М. Шашкевич фактично погоджується з Й. Лозинським про зайвість **ъ** і, як уже знаємо, у майбутньому в „Русалці Дністровій“ він таки зігнорує цей **ъ**.

На зауваження Й. Лозинського, що кирилиця не має спеціальної літери для позначення задньоязикового /ґ/, М. Шашкевич відповідає, що цей звук в українській мові уживається рідко і то лише в іншомовних словах. У старих книгах цей звук позначили диграфом **кг** або літерою **ґ**. М. Шашкевич уважає, що в українській мові немає і слів з африкатою /дз/, а вживання цього звука в окремих словах на території, близькій до Польщі, лише свідчить про ступінь зіпсуття української мови у цій місцевості. Як бачимо, тут молодий учений не мав цілковитої рації, бо африката /дз/ таки зайняла своє стабільне місце в системі приголосних фонем сучасної української мови, але мав він рацію, стверджуючи наявність африкати /дж/, уживання її паралельно з /ж/: *виджу* і *вижу*. М. Шашкевич згідний з тим, що для позначення цього звука немає спеціальної літери, тому добре було б запозичити для нього у сербів літеру **џ,** бо „цей одиничний більш правильний, як той двозначний“[2].

Як уже згадувалося вище, Й. Лозинський пропонував запровадити спеціальні літери для позначення етимологічних звуків /о/, /е/, які в новозакритих складах читаються як /і/. Отже, він пропонував позначити цей секундарний /і/ „кресковними“ ó, é.

[1] Див.: *Шашкевич М. Азбука і* абецадло. — С. 132.

[2] Там само. — С. 133.

М. Шашкевич не погоджується з цим, бо тоді, як він зазначає, поляк читатиме українські слова *bóh, kóń, rów, méd* як *бог, ров, кон, мід*, і ніхто не скаже, що це по-українському. Етимологію вивчає небагато хто з філологів, і задля їх поглядів, здається, немає підстави звалювати труднощі на мільйони людей“[1]. М. Шашкевич таки звільнить мільйони людей від труднощів і заплутаності етимологічного правопису, застосувавши в „Русалці Дністровій“ принцип „пиши як чуєшь, читай як видишь“.

Й. Лозинський уважав, що абецадло полегшить написання й відмінкових чи особових форм, наводячи при цьому приклади *duba, końa.* Однак ніякого полегшення це не дасть, бо як у кирилиці після м’якого приголосного у родовому чи давальному відмінку треба писати не таку букву, як після твердого, так і в польській треба якось позначати цю м’якість. У такому разі збільшувалася б кількість букв на позначення приголосних, зокрема м’яких, треба було б застосувати систему діакритичних знаків.

Як бачимо, М. Шашкевич однозначно виступив на захист кирилиці, однак через рік, друкуючи „Русалку Дністрову“, сам її і зігнорував. Зрештою, й у самій статті „Азбука і Авесаdło“ він, як видно, не завжди суперечить Й. Лозинському, фактично погоджується з ним стосовно літер **ъ**, **ґ, дз**, паралельного уживання літер на позначення голосних тощо. Відстоюючи кирилицю, він усе ж таки був більше схильний до „гражданки“, якою й видрукована була пізніше „Русалка Дністрова“.

Як на статтю Й. Левицького „Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“, надруковану в 1834 році, Й. Лозинський написав відповідь і на статтю М. Шашкевича „Азбука і Авесаdło“. Однак, як у першому випадку, так і в другім, відповідь його не була надрукована. Тільки завдячуючи О. Маковеєві, який опублікував ці пристрасні статті,

[1] Див.: *Шашкевич М. Азбука і* абецадло. — С. 133–134.

маємо можливість простежити за полемікою між цими видатними галицькими діячами[1].

Отже, у своїй відповіді М. Шашкевичу[2] Й. Лозинський пише, що мав на увазі тільки реформування чи удосконалення азбуки, тому п. Шашкевич не мав найменшої причини інкримінувати йому намір упровадження чужих зворотів і чужого способу мислення до слов'янської (тобто української) літератури. Він підкреслює, що свою думку формулював на двох засадах: а) недосконалість кирилиці для української мови і б) можливість легкого поширення української мови завдяки латинському абецадлові. Лозинський стверджує, що різноманітні європейські літератури можна зібрати у спільну „масу" тільки за умови вживання одних і тих же знаків письма. Отже, до цієї єдиної „маси" належатимуть лише ті слов'яни, які уживатимуть латинські букви. Звичайно, пише він, у кожній мові мусили б бути свої особливості, які б регулювалися граматикою і правописом. Так само мусила б зазнати певних змін і кирилиця, якби мала поширюватися на різні мови. Зрештою, ці зміни можна й тепер помітити, коли порівняти „діалект церковний", мови російську та сербську. Росіяни вимовляють **г** як **g**, **ѣ** як **іе**, **е** як **іе**, **э** як **е** і викинули шість кирилицьких літер, а саме **ѕ, ѵ, ѡ, ѿ, ѯ, ѱ**. Не вживають їх і серби, зате вони уживають **џ** замість **дж**. Отже, якби ми захотіли використовувати кирилицю, то мусили б теж запровадити деякі зміни. Й. Лозинський, бажаючи, щоб українська література стала врівень з іншими європейськими літературами, заявляє, що „jabym sobie życzyl, żeby cały świat jednego pisma używał" („я бажав би, щоб цілий світ уживав одне й те ж саме письмо")[3].

Щоб українська мова стала писемною, вона повинна мати свою відповідну граматику, але не граматику „церковного діалекту", а таку, щоб будувалася на принципі „jak sie mówi, tak się

[1] Див.: *Маковей О.* Три галицькі граматики. Додатки // ЗНТШ. — Т. LIV. — Львів, 1903. — С. 77–92.

[2] Див.:[Й. Лозинський]. *Odpowiedź* na Recenzyę p. Marciana Szaszkiewicza // ЗНТШ. — Т. LIV. — С. 81–83.

[3] Там само. — С. 83.

pisać powinno“ („як вимовляється, так і пишеться“)[1]. Але оскільки у різних місцевостях вимова теж різна, для цього й потрібні граматики, які б могли стабілізувати мову й узяти її в певні правила, без чого вона не могла б бути „освіченою“. Нарешті, не погоджується Й. Лозинський з М. Шашкевичем і в тому, що, мовляв, польське абецадло не може забезпечити навіть польської фонетики. Чи міг би хтось назвати такі польські звуки, для яких абецадло було б недостатнім? — запитує він[2].

Коли й ця стаття була відхилена цензурою, він пише ще одну, що являла собою спільну відповідь і Й. Левицькому, і М. Шашкевичу, під заголовком: „Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“[3]. Цю статтю спіткала доля двох попередніх. Цензор Венедикт Левицький не міг примиритися з критикою церковнослов'янської мови зі сторони Й. Лозинського. О. Маковей розшукав два варіанти цієї статті. Другий — це вже була реакція на зауваження цензора на перший варіант.

У першому варіанті статті Й. Лозинський, на думку рецензента, занадто різко скритикував Й. Левицького, пишучи, що коли автор „Відповіді“ (тобто Й. Левицький) українську мову з церковною „має за одно, то він глибоко помиляється“[4]. На гнівну критику Й. Левицького Лозинський повчально відповідає: „Автор „Відповіді“ одночасно довів, що і на людськім серці знаходяться вулкани. А хто в гніві пише, той правди не побачить“[5]. Й. Лозинський пише, що тепер не критикувати тих, що пишуть, а, навпаки, підтримувати, заохочувати треба, бо „наша література тепер — то мале дитя, яке більше потребує турботливої, ніжної матері, ніж суворого „бакалара“. Усяка критика для нас передчасна, бо вона

[1] Див.: [Й. Лозинський]. *Odpowiedź* na Recenzyę p. Marciana Szaszkiewicza. — С. 83.

[2] Там само.

[3] [Й. Лозинський]. Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego // ЗНТШ. — Т. LIV. — С. 84–86.

[4] Див.: [Й. Лозинський]. *Odpowiedź* na Recenzyę p. Marciana Szaszkiewicza. — С. 84.

[5] Там само.

відбиватиме охоту до писання і призведе до занепаду і так набагато спізнілої нашої літератури, що пускає тільки перші паростки. „Добрий садівник, — продовжує автор, — не обтинає галузок, поки дерево стовбуром не зміцніє. Пишім спочатку, щоби було що критикувати. Біда народові, який скоріше має критиків, ніж письменників. Пишімо, не витрачаючи часу на подібні суперечки, а критику залишім для тих, хто, крім неї, більше нічого написати не може. Як бачимо, і цією фразою він дорікнув Й. Левицькому, зрештою, це був тільки початок їхньої наукової полеміки навколо питань мови, яка інколи ставала надзвичайно гострою і доходила навіть до взаємних образ.

Оминаючи тут детальний виклад аргументів та контраргументів, за допомогою яких Й. Лозинський доводить свою правоту (вони, зрештою, в різних інтерпретаціях повторюються), зауважимо тільки, що він серйозно готувався до захисту своєї позиції, посилаючись на праці багатьох тогочасних учених. Він усе-таки залишається при своїй думці: кирилицький алфавіт, який не використовується жодною живою мовою з огляду на те, що він мертвий, необхідно покинути й залишити його тільки церкві. Краще уживати вже „гражданський“, що є досконаліший і живий, але його теж треба пристосувати до нашої мови, аби було ним добре писати. Але найкращий таки латинський[1].

Хоч Й. Лозинський у першому варіанті спільної відповіді заявляє, що вже сходить з поля бою і подає дружню руку своїм противникам[2], у другому варіанті, одержавши зауваження цензора, підтвердив: „Маючи, отже, такі слушні і вагомі докази, не можу відступити від висловленої раніше своєї думки“[3]. А перший варіант відповіді завершував так: „Хто не згідний поділити мою думку, нехай тримається своєї... Пишімо кожен відповідно до своєї думки, а часові залишім перемогу; і хоч би обидва наші погля-

[1] Див.: [Й. Лозинський]. *Odpowiedź* na Recenzyę p. Marciana Szaszkiewicza. — С. 92.

[2] Див. там само. — С. 85.

[3] Там само. — С. 92.

ди не утрималися, праці наші, однак, не будуть безрезультатні, оскільки залишаться як пам'ятки для мови[1].

Час, звичайно, розсудив. Перемогла азбука не латинська, а слов'янська, тобто зреформована кирилиця — „гражданка". Однак прийшла вона в українську мову і в українську літературу надто пізно. Хоч нею й була надрукована „Русалка Дністрова", обидва „Вінки русинам на обжинки", приповідки Г. Ількевича тощо, прихильники церковнослов'янської мови, кирилиці або, за О. Маковеєм, москвофіли, ще довго нав'язуватимуть кирилицю, етимологічний правопис, чим серйозно загальмують розвиток української мови і літератури на народній основі.

На цьому, можна б уважати, і завершився перший етап азбучної війни. Однак через рік вийшла „Русалка Дністрова", де поряд з іншими творами була надрукована рецензія на працю Й. Лозинського „Рускоє весѣлє", у якій автор (звичайно, М. Шашкевич) знову повертається до питання про азбуки.

Автор рецензії досить критично оцінив працю Й. Лозинського „Рускоє весѣлє". Осудив він його і за мову, якою праця була написана: „Язик и правопись в сесѣм хорошім дѣлѣ... перший мало[,] а вторая цѣло, не рускі. Велично красні дѣви (ладканя) прибраў в лахмітє не наське переплѣў красні пахнющі цвѣти терниноў и бодлаками, нарядиў чужі мисли и слова начинками рускими...

Найбільшою обманою, ба неспрощенним грѣхом в сем дѣлѣ, — продовжує автор рецензії, — що писатель[,] відвергши Азбуку питому рускую, приняў букви ляцкіѣ, котрі цѣло не пристают к нашому язикови. Чи годит-ся безчестити святиню? Чи годит-ся потручати ногою сивенького старця, що ся нами від молодости нашой опѣкуваў, заступаў від бури, хорониў перед жегущим огнем, придержуваў душу в тлѣннім тѣлѣ? Чи годит-ся відвергати Азбуку святого Кирилла[,] любомудрця високоумного, многоученого, шо ся так добре вдивиў в язик славлянскій, що бистрим соколовим оком проймиў го на вскрізь, що

[1] Там само. — С. 86.

сильним думающим духом обняў всѣ голоси величного звенящого язика Славлян, а знаючи добре, що ѣх нѣ греческими[,] нѣ римскими буквами не льза писати, яў-ся подати нам сукромі знаки письменні[,] сотворити Азбуку народно-славлянскую, и звѣў дѣло піднебесноє, с котрим кромѣ греческой и латиньской нѣ одна правопись з помеж тая многа язиків рімнѣ придержати не здужат? — Лишиў-ся тот подарок сего великого мужа святим найчестнѣйшим, найдорожчим спадком, котрого нам всѣ завидуют, котрий нас перед веським прославляє свѣтом, до котрого наші дѣди цѣлим сердцьом прилѣгали, неугасимою милостію обнимали, вѣчно-дбаючим оком стерегли, и питомими грудьми заступили. — И чиж можно було инакше? Азбука святого Кирила була нам небесною, незборимою твердею; перед довершенним знидѣньом; була найкрѣплѣсчим стоўпом[,] несхолибимою скалою, на котрій Русь святая через тілько столѣтей люто печалена, крѣпко стояла. — Є то дѣва райская звѣздострійна[,] озорена добродѣйною силою, що нас теплим солоденьким духом овѣвує; єѣ то чудне дѣло, що ми доси Русинами!“[1]

Цей високий пафос, гімн азбуці-кирилиці, проспіваний М. Шашкевичем, не дуже в’яжеться з дійсністю, бо автор цих слів і батько „Русалки Дністрової“ сам „потрутив сивенького старця“, зігнорував „святиню“, надрукував і ці слова, і цілу „Русалку Дністрову“ не кирилицькими, а „гражданськими“ буквами. Можливо, М. Шашкевич не робив великої різниці між кирилицею та „гражданкою“, маючи на увазі, що „гражданка“ — це і є реформована кирилиця, але з цієї патетичної заяви ясно одне: її автор категорично проти польського „лахматя“ для української мови, тобто проти польського абецадла.

Цей патетичний виступ на підтримку кирилиці і на заперечення латиниці, на жаль, мало хто прочитав зразу ж після виходу в світ „Русалки Дністрової“, бо на довгих одинадцять років вона

[1] *Русалка Дністрова*. Фотокопія з виданння 1837 р. — Київ, 1972. — С. 131–133.

була ізольована від читача і пролежала в льохах львівської цензури. Але цю рецензію читали вже після звільнення альманаху з-під арешту, і роль свою вона таки виконала, будучи надійною ідейною опорою для прихильників слов'янського письма в азбучній війні, яка спалахнула була з новою силою в другій половині XIX століття.

Є потреба розглянути тут ще одне питання, яке стосується азбучної дискусії.

Зі спогадів Я. Головацького знаємо, що на статтю Й. Лозинського „O wprowadzeniu abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego“ були три відповіді: рукописна Д. Зубрицького, друкована Й. Левицького і стаття М. Шашкевича „Азбука і Abecadło“. Однак академік В. Щурат знайшов, як він гадав, ще одну азбучну статтю з 1834 року, автором якої нібито був Микола Кмицикевич. Називалася стаття „O zaprowadzeniu Abecadła polskiego zamiast kirylicy do ruskiej pisowni“ і була написана на чотирьох листках із зазначеною „на чолі“ датою „Въ Перемишлѣ 9/12 834 Миколай зъ Ветлина“. У кінці стояла дата 13/12 1834. „Миколай зъ Ветлина“ — це був псевдонім Миколи Кмицикевича.

Тон цієї статті, нападки на молодих людей, яких автор називає вандалами, що мають бажання тільки руйнувати все, крайній консерватизм, реакційні погляди на історію української мови дали підставу В. Щуратові назвати М. Кмицикевича батьком нинішнього національного москвофільства[1].

Насправді ж, виявляється, автором статті був зовсім не М. Кмицикевич, а Денис Зубрицький, що і вдалося встановити М. Вознякові. Як зазначає вчений, у статті висловлені „погляди крайнього реакціонера, безоглядного ворога всякого поступу“[2], а це не міг бути М. Кмицикевич, бо він, навпаки, був українським патріотом, мріяв визволити українців з-під національного гніту,

---

[1] Див. *Щурат В., др.* Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1834 // ЗНТШ. — Кн. 1. — Львів, 1908, — С. 144.

[2] *Возняк М.* Авторство азбучної статті з 1834 р. — Окрема відбитка із ЗНТШ. — Т. CXXXVI. — С. 112.

дати їм незалежність, що, як він розповідав, навіть снилося йому. За ці його погляди, які були відомі оточенню, його навіть не допустили до висвячення. Отже, початок статті, у якому висвітлені дуже консервативні і дуже лояльні щодо цісарського трону погляди, критика, як .уже зазначалося, молодих людей, що прагнуть усе руйнувати тощо, ніяк не в'яжуться з особою М. Кмицикевича. Не в'яжеться й український підпис на польськомовному тексті „Миколай зъ Ветлина. У Перемишлѣ", бо не міг автор написати статтю по-польськи, а підписатися по-українськи. Цей підпис усього-на-всього означає, що М. Кмицикевич був не автором, а лише „копістом", а дата 9/12 1834 означає, що в цей день він почав копіювати статтю Д. Зубрицького. Інша ж дата — 13/12 — означає день закінчення копіювання.

Власне, як установив М. Возняк, це був початок статті Д. Зубрицького „Apoloqia Cyryliki czyli azbuki ruskiej" з підзаголовком „O zaprowadzeniu Abecadła polskiego zamiast Cyryliki do ruskiej pisowni"[1].

М. Возняк інтуїтивно відчув, що автором статті, яку приписувано М. Кмицикевичеві, був Д. Зубрицький. Власне, на це вказували ідентичні погляди на речі, викладені в статті та в працях чи листах Д. Зубрицького, зокрема у листуванні з М. Погодіним. Так, про „божевільну молодь", що вплутується „в небезпечні сіті, жертвуючи своєю долею", він писав у листі до Погодіна, маючи на увазі при цьому Я. Головацького та І. Вагилевича, які увійшли в колізії з режимом після видання „Русалки Дністрової".

Д. Зубрицький зі зверхністю ставиться до народної мови. Сучасну йому мову галичан він називає слов'яно-польською чи польсько-руською (пізніше це твердження набуло великого поширення серед російських шовіністів), і помиляються, на його думку, ті, хто називає мову в Перемишлі руською. Хай порівняють її з „Енеїдою" Котляревського, тоді переконаються. Цими вислов-

[1] Див.: *Возняк М.* Апологія кирилиці Дениса Зубрицького // Окрема відбитка із ЗНТШ. — Б. м. і б. р. — С. 1–22.

люваннями він підводить до того, що простонародна мова галичан ні в якому разі не може бути мовою літератури. Літературною може бути тільки мова давніх руських пам'яток, яку зберегла великоросійська мова[1].

Щоб довести, що в давні часи мова в Україні була такою, як мова писемних пам'яток (а отже, й такою, яку використовує він), Д. Зубрицький ставить риторичне запитання: „чиж можна зі здоровим розумом думати, щоб апостоли Руси, навернувши кільканадцять... міліонів до віри святої, накидали їм чужу мову або й діалект мало що або й цілком незрозумілий, і щоб Володимир Великий волів своїм підданим відправляти молитви в чужій мові, котрої вони не розуміли“?[2]

Цей аргумент, на наш погляд, зовсім нічого не доводить. Д. Зубрицький як історик, напевно, знав, що мова перших слов'янських пам'яток, тобто так звана старослов'янська мова, була зрозуміла для всіх слов'янських народів, і з таким самим успіхом можна б стверджувати, що цією мовою розмовляли і в Сербії, і в Паннонії, і в Моравії, і в усіх інших слов'янських землях, хоч насправді так не було, бо кожен зі слов'янських народів мав свою мову, як мав її і „руський“ народ. По-друге, історик Зубрицький не міг не знати, який спротив так званих „трьох'язичників“ довелося подолати першим слов'янським просвітителям Кирилові й Методієві, щоб здобути право відправляти Богослужіння слов'янською мовою. Адже тоді вважалися священними тільки три мови — староєврейська, грецька і латинська. Однак Папа Андріан II, переконаний аргументами Кирила і Методія[3], дав своє високе благословення першій писемній мові слов'ян, допустивши її до виконання високих

[1] Див.: *Щурат В.* Названа праця. — С. 139.

[2] Цитуємо за *М. Возняком*: Авторство азбучної статті... — С. 114.

[3] Захисникам теорії „трьох'язичія“ Костянтин-Кирило заявляв: „Чи не ллється дощ від Бога на все? Чи сонце не сяє на цілий світ? Чи не дихаємо ми всі одним і тим же повітрям? Як не соромитесь Ви приймати лише три мови, а іншим племенам велите бути сліпими і глухими?“ — Див.: Посланіе о первомъ нашемъ письменномъ языцѣ (без підпису). // Зоря Галицка. — 1853. — Ч. 2. — С. 15.

функцій культової мови. І з того часу вже й старослов'янська мова, як її назвали, набула недоторканності. Церква з того часу дуже ревниво оберігала авторитет своєї культової мови, і кожна спроба відійти від її канонів вважалася мало не святотатством. Так що не мав рації історик Зубрицький, стверджуючи, що в Києві за часів Володимира Великого розмовна мова була такою, як у перших релігійних церковнослов'янських пам'ятках. Мова Київської Руси X століття в основних своїх рисах була, без сумніву, такою, як і за часів Зубрицького.

Отож „аристократ" Д. Зубрицький, пропагуючи мову, густо замішану на російській, зі зневагою і сарказмом пише про мову, якою розмовляли люди без освіти чи менш освічені, ніж він.

„Вот тебѣ галичскій читатель, образець древнерусскаго письменного языка десятого столѣтія. Ты убедился, что это не єсть болтовня какого-либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька, но ты вмѣстѣ убедился, что... невозможно подражать... древнему Русскому книжному языку. Всякій живый языкъ измѣняетсься со временемъ, книжный языкъ различается всегда и вездѣ от языка черни"[1], — заявляв він, наводячи текст договору князя Ігоря з греками. Як бачимо, ці думки визрівали в нього давно, ще в 30-х роках, але вони не змінилися, а навпаки зміцнилися пізніше, що й видно з процитованої його праці. Подібних його висловів можна б навести й більше. Так, у листі до М. Погодіна, коли він ще готував до друку свою „Исторію", він писав, що боїться, що його „принудять"„передѣлать или въыпустить нѣкоторыя статьи или же печатать Кирилицею и переодѣть свое сочинение изъ русского въ хохлацко-польское платье, а я старалъ ся по возможности избѣгать и Хохлацизмовъ и Полонизмовъ"[2].

У листі до І. Раковського він жаліється на відповідального редактора віденського „Вѣстника" Ю. Вислобоцького, що

---

[1] *Исторія* древняго Галичско-Русского княжества. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. — С. 141.

[2] Цит. за: *Терлецький О.* Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. — Львів, 1903. — С. 74.

писав, як уже про це йшлося, під псевдонімом „Вас. Зборовскій“, що той „не умѣетъ языка, и маряетъ свои статьи на испорченном польсько-мужицком діалектѣ“[1], „клеветаетъ“ на його „Исторію“[2].

Кількома роками раніше, ще в березні 1848 року, коли Д. Зубрицькому запропонували організувати й редагувати газету, він з острахом перед цією клопітливою працею писав до Я. Головацького: „Вотъ новая забота! новый трудъ мнѣ старому человѣку надъ могилою, который едва двѣ или три строки писалъ на Малорусскомъ наречіи“, а в листі до А. Петрушевича він писав, що не буде у своїй газеті опускатися до тривіальності мови простого народу[3], тому творитиме нову книжну, за словами М. Возняка, „панську“ мову.

Д. Зубрицький ставився зверхньо не тільки до „простолюдина“ пасічника чи пастуха. Він так само зневажав і освічених людей, які не робили чи не писали так, як він вважав за потрібне. Отож у своїй азбучній статті він називає автора і йому подібних „pólmędrkami“, що по-російськи звучало б як „полуумки“, а по-українськи хіба що як „недоумки“. Так ось він пише: „Pod pozorem krytycznego naukowego rozbioru lub nowych wynalazków usiłują **pólmędrki** (підкреслення наше. — М. Л.) burzyć wszystko, cokolwiek ma na sobie piętno starożytności. Nic nie ma dla niej

---

[1] Див.: *К. Студинський.* З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853). Окрема відбитка з XLIII т. ЗНТШ. — Львів, 1901. — С. 53.

[2] До речі, його „Исторія“, зокрема його зневажливі, брутальні вислови про українську мову, були піддані дуже гострій, доречній і справедливій критиці у статті „Зъ Яворова“ Йосифа Лозинського, цитату з якої повторимо ще раз: „Кажуть учени, той языкъ грубий и простий, хлопскій, болтовня пасѣчника Грицька або пастуха Панька... и в своей надмѣнности каляютъ гнѣздо свое!... Слава ти Боже! же наш языкъ не такій и кривый, бо при такихъ клеветахъ подлыхъ и напастныхъ былбыся въ кусники поламалъ! Слава ти Боже! що такий понятный, же и хлопи, и Грицько пасѣчникъ, и Панько пастухъ нимъ говорити можутъ, а ви зарозумѣліи паничики глядаетеси языка тоненького, мягонького, пѣщеного, кусого, який би вамъ до смаку припаль. — Див. *Лозинський И.* Зъ Яворова. — Вѣстникъ. — Ч. 65. — 1853. — С. 124 (сторінки 123–124 виставлені помилково, з такими сторінками було попереднє число).

[3] Цит, за: *Возняк М.* З зарання української преси в Галичині // ЗНТШ. — Т. CXI. — 1912. — С. 143,145.

szanownego, ołtarz i tron, wiekami uświetnione obyczaje przodków, ich wszystkie wynalazki i pomysly... staje sie przedmiotem napadów lub urągania dla tych wspólczesnych Wandalów“, тобто „Під виглядом критичного наукового розбору чи нових винаходів недоумки намагаються збурювати все, що має на собі печать старовини. Нічого немає для них шанованого, вівтар і трон, віками освячені звичаї предків, їх ідеї, винаходи і помисли стають предметом нападок чи зневаги для цих сучасних вандалів“[1].

Наукова інтуїція, уважний аналіз статті, підписаної Кмицикевичем, не підвели Михайла Возняка, і його передбачення здійснилися. Як він пише в статті „Апологія кирилиці Дениса Зубрицького“, священик Григорій Гнатів з Росток, що біля Кут, прислав йому „зшиток“ із п’ятьох аркушів паперу із заголовком: „Apologia Cyryliki czyli azbuki ruskiej“ з підзаголовком „O zaprowadzeniu abecadła polskiego zamiast Cyryliki do ruskiej pisowni“. М. Возняк стверджував, що це почерк Д. Зубрицького і наводить повністю текст цієї статті. Отож, як заявив М. Возняк ще у попередній статті „Авторство азбучної статті з 1834 р.“, тавро „батька нинішнього національного москвофільства“ з Кмицикевича можна зняти[2].

Сумнозвісним батьком галицького москвофільства був, безумовно, Денис Зубрицький.

Однак питання на цьому не вичерпалося. Одержавши від Гр. Гнатіва автограф статті Зубрицького, М. Возняк зробив друге відкриття: виявляється, що цю статтю дослівно в багатьох місцях переписав і присвоїв собі Йосиф Левицький. Цим відкриттям, до речі, спростовується й інша думка В. Щурата, що, мовляв, „залежність Кмицикевичевої статті від статті Левицького очевидна — в змісті і в тоні“[3]. Як бачимо, все було якраз навпаки. У залежності була не стаття Кмицикевича-Зубрицького, а саме стаття Й. Левицького від статті Д. Зубрицького, яку переписав М. Кмицикевич.

---

[1] Цит. за пр. *Щурат В.* Азбучна стаття Миколи Кмицикевича. — С. 136–137.

[2] Див.: *Возняк М.* Авторство... — С. 118.

[3] *Щурат В.*. Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1834 року. — С. 144.

Як уже йшла мова, Й. Левицький „першим“ відгукнувся з різкою статтею на пропозицію Й. Лозинського запровадити польське абецадло до українського письма. Його стаття „Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego“ була надрукована в останньому числі (№ 52) за 7 грудня 1834 року (с. 418) газети „Rozmaitości“ (нагадаємо, що стаття Й. Лозинського була надрукована в липні у 29 числі цієї ж газети). У кінці статті Левицького стоїть дата 1 жовтня 1834 року. Підпису не було, але було вказане місце проживання автора „Szkło“, що вказувало саме на нього.

Переписуючи (якщо не сказати „передираючи“) статтю Д. Зубрицького, що він умів робити блискуче, бо перед тим скопіював слово в слово російську граматику Таппе, списував граматику І. Могильницького, укладаючи свою граматику „der ruthenischen Sprache“, Й. Левицький на цей раз вирішив не списувати все підряд. Він випустив досить великий „Вступ“ зі статті Зубрицького, а також здобувся, як пише М. Возняк, на деякі свої власні контраргументи проти доказів Й. Лозинського, „преціж“, як підкреслює М. Возняк, він у кількох поколінь галицького громадянства мав славу „знаменитого язикознавця“[1].

В інших місцях він пішов майже дослівно за Д. Зубрицьким, списавши навіть латинську цитату, яку той наводить. Щодо початку статті, то його він випустив, можливо, з метою зменшення обсягу статті, але й не міг він не брати до уваги, що справжній автор статті був живий, тому можна було нарватися на неприємність.

Д. Зубрицький, правда, не став протестувати, що авторство його статті приписав собі хтось інший. Якби він хотів був виявити себе, він був би віддав свою статтю до редакції сам і за своїм підписом. Але Д. Зубрицький з якихось причин не захотів це зробити. До речі, він хоч і написав апологію кирилиці, сам він не любив її, про що можна судити і з його листа до М. Погодіна,

[1] Див.: *Возняк М.* Апологія кирилиці... — С. 7.

в якому він писав, що боїться, щоб його не заставили „передѣлать или выпустить нѣкоторыя статьи или же печатать Кирилицею“ (див. вище), і з того факту, що він таки надрукував свою „Исторію древняго Галичско-Русскаго княжества“ не кирилицею, а гражданкою. Тут, правда, була ще й інша причина — його особливий пієтет до Росії і до М. Погодіна зокрема, схиляння до всього російського, а водночас і до мови. Можливо, що Д. Зубрицький мав і інші якісь міркування. Може, він просто не хотів соромити Й. Левицького. Зрештою, треба було б ще довести, що ця стаття його, бо все ж таки вона була без підпису. Його міг підтримати, правда, Я. Головацький, який контактував з Д. Зубрицьким, заходив до нього і, власне, саме від Я. Головацького вийшла інформація про те, що Д. Зубрицький написав азбучну статтю. Щодо самих аргументів на користь кирилиці, то вони в основному знайомі зі статті Й. Левицького. На зауваження Й. Лозинського про те, що букви кирилиці мають дуже громіздкі назви і важкі для запам’ятовування, Зубрицький-Левицький відповідає, що й букви латиниці не всі мають короткі назви, наприклад, *zet, ypsylon*, у яких теж треба відкидати по кілька звуків, щоб залишити лише перший.

На аргумент Й. Лозинського, що кирилиця має багато літер з однаковим звучанням (літери **ѕ, з, ѡ, оу, ѵ, ꙗ, ѧ**), Зубрицький-Левицький відповідає, що кожна з них має своє призначення і своє звучання, але це, мовляв, відчувають лише ті, що добре знають мову. Тут він наводить порівняння з німецькою мовою, у якій теж нібито є багато літер, які, на перший погляд, мають подібне звучання. Тут, звичайно, Зубрицький рації не мав, бо в німецькій мові різними літерами позначаються різні фонеми. У кирилиці ж наведені пари літер позначали одну й ту ж фонему, і „теоретики“ типу Й. Левицького придумували для них штучні правила правопису, що детальніше викладено нами в розділі про становлення українського правопису в Галичині.

Не мала достатньої обґрунтованості й відповідь Зубрицького на зауваження Лозинського про те, що одна й та ж літера чита-

ється по-різному в різних позиціях у слові. Він пише, що **є** — це завжди **є**, але на початку слова русин любить вимовляти перед ним ще й **j**. Якщо ж таки треба вимовляти **е**, то тоді вживаємо „odwrócone" **э**. Як бачимо, й тут кирилиця сама не могла собі дати ради, тому Зубрицький запроваджує до неї нову літеру, яка використовувалася в російській гражданці. Тут він не дуже доречно наводить приклад з польської мови де, нібито, теж по-різному вимовляється **е**, бо є ще й носове **е** й таке інше.

Д. Зубрицький намагався спростувати й інші аргументи Й. Лозинського — й щодо **і**, **и** та **й**, щодо зайвості **ъ** та **ь**, щодо відсутності **ґ** та ін., однак ці пояснення чи спростування не завжди були переконливими — кирилиця мала занадто багато вразливих місць, які надійно прикрити було просто неможливо, тому це прикриття інколи виглядало натягнутим і штучним. Зрештою, контраргументи, наведені М. Шашкевичем, Зубрицьким-Левицьким, будуть повторені чи в прямому, чи у змодифікованому вигляді значно пізніше ще через 25 років (у 1859 році), коли з новою силою спалахнуть баталії навколо азбуки.

Так звана азбучна війна в Галичині носила перманентний характер. Дискусії навколо азбуки не стихали, хоч не завжди вони велися публічно. Не завжди вони були й результатом польсько- чи німецькомовної експансії, про що мова йтиме далі. Інколи пропозиції замінити кирилицю латиницею мали дружелюбний і доброзичливий характер, зрештою, як це було й у випадку з Й. Лозинським. Такі пропозиції поступали й з боку прогресивних слов'янських діячів, які співчутливо ставилися до Галичини та її проблем.

Так, коли готувалася до друку збірка українських народних приказок і прислів'їв Григорія Ількевича, Яків Головацький отримав лист від визначного діяча чеського національно-визвольного руху, прихильника загальнослов'янського єднання Йосипа Подліпського із пропозицією дати згоду на друкування Ількевичевих приповідок латинськими літерами. Власне, у цьому листі не говориться про це прямо, є тільки порада „наполегливо взятися за

цю справу: плоди з цього будуть найщедріші, і запевнюємо вас доброю вірою, що в тому випадку, коли збірка Ваших приповідок, тої **простонародної практичної філософії слов'ян** [підкреслення автора. — М. Л.], буде укладена згідно з нашою порадою, отримаєте вдвоє і втроє більше відбирачів у чехословацьких землях, в Іллірії, в Сербії, ніж раніше, і так одним пострілом вполюєте двох зайців, бо цим нам слов'янам прокладається дорога до єднання і Ви би поклали до цього перший камінь"[1].

Іван Головацький у довгому листі до брата від 13 квітня 1840 року набагато настирливіше намагався переконати його в доцільності цієї затії. Знаючи погляди Я. Головацького на справи азбуки і писемності, він попереджує: „...щоб ти не остовпів від моєї сміливості, яка хоче за один раз знівечити твої давно уже вкорінені засади і переконати тебе в їхній неслушності. Якщо мій намір вдасться, засіяє зірка мого щастя"[2].

І. Головацький пише, що його щиро підтримує й інтелігенція, правда, „крім польської шляхти — того покидька людськості і гадючого насіння"[3], яка і нашу літературу, і наших літераторів не терпить і зневажає. Інші освічені слов'яни цінують русинів, їхню мову, дуже захоплюються і співчувають їм. Дискутуючи з попередньо висловленими думками Я. Головацького, його брат Іван пише, що культура слов'ян, особливо грецького віровизнання, розвивалась би гігантськими кроками, якби вони прийняли латинське письмо. Те, що колись кирилицею були написані видатні твори, це правда, але „Не покликаймося на минуле, а швидше на майбутнє, дивімося, куди прямує світ", краще єднатися з Європою, пише І. Головацький, ніж з однією її частиною, „бо вона стогне під скіпетром самодержавця". Можливо, під впливом своїх чеських друзів І. Головацький у цей час (пізніше він кардинально змінить свою думку) досить рішуче був настроєний проти Росії і висловив тут досить пророчу думку: „Чому... ми маємо затри-

---

[1] „*Русалка Дністрова* ", Документи і матеріали. — С. 149.
[2] Там само. — С. 150–151.
[3] Там само. — С. 151.

муватися із з'єднанням [з Європою. — М. Л.] і тепер відступати назад, щоб колись набагато пізніше дійти до межі?"[1]

І. Головацький пише, що тепер йому не виглядає гідним засудження крок священика Лозинського при виданні весільних пісень латинськими літерами. Наша література не перестала від цього існувати, бо вона не перебуває в жодному зв'язку з літерами. Автор листа заявляє, що ідея перейти на латиницю „зовсім не видається мені космополітичною фанфаронадою. Навпаки, у тому випадку мільйони і все людство виграють більше. А так... Єдина користь ... для... попівської касти і петербузького царя, а для народу — ні на шеляг"[2].

На літери, спосіб церковнослов'янського письма не варто звертати уваги. Нашим завданням має бути удосконалення мови і з нею правопису, виправлення помилок предків, а не їх повторення, бо ніхто тим предкам не визнає досконалості ані в способі висловлення, ані в чистоті мови, ані в правописі. „Так само, — дуже слушно зауважує І. Головацький, — як і наші нащадки, можливо, і нам зовсім не признають, бо людський розум рідко повертає назад, а найчастіше ж іде вперед"[3].

Автор листа пише, що це духовенство засліплене старою кирилицею, „в якої літери, як палки". Він готовий узяти на себе відповідальність, щоб оберегти Якова від критики, бо, зазначає він, „як напишеш латинськими, то скажуть, що Ти відступник, а якщо гражданськими, то скажуть, що впав у схизму".

І. Головацький пише, що можна б надрукувати приповідки двома стовпчиками — один гражданськими, а другий латинськими літерами. Це сприяло б, на його думку, єднанню Слов'янщини і Європи і дало б можливість у порівнянні побачити, яка система письма краща. Він просить і наполягає дати таку згоду, причому „не лише як брат, але як найвірніший слов'янин"[4].

---

[1] „*Русалка Дністрова* ", Документи і матеріали. — С. 152.

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само. — С. 156.

І в листі до свого давнього товариша Ю. Кілярського І. Головацький пише, що був би радий, якби русини писали латинськими літерами[1], але його ідея зустріла гострий спротив у Галичині. Так, Микола Верещинський, коштом якого мали видаватися Ількевичеві „Приповідки“, у листі до Я. Головацького від 2 травня 1840 року писав: „Пан Іван запропонував... нову руську орфографію й обґрунтував її сильними доводами, що свідчать про його глибокі знання і нашої мови, і решти слов’янських. Хоч я розділяю запал і його проникливе розуміння предмету, однак не можу погодитися з його думкою. Ми нічого не вигадаємо, пишучи латинськими літерами, а тому і не можемо їх прийняти, хоча ними пишуть і друкують чехи, іллірійці, яких ми любимо, але не можемо наслідувати, як нам радять пан Іван і його колеги...“[2].

Через півмісяця (17 травня 1840 року) Я. Головацький на лист брата дав відповідь, яка аж ніяк не втішила Івана, а швидше навпаки. На початку свого великого листа Я. Головацький пише, що кирилиця спочатку служила всім слов’янським народам, а латинський „алфабет“ запроваджений у деяких слов’ян „волею і неволею“ значно пізніше. Кирилиця зовсім не заважає єднанню з Європою, цьому єднанню скоріше лінь заважає. Європа вивчає і досліджує різні мови світу — „і санскрит, і уракрит, і перщину, і арабщину, і ефіопщину, і дідько знає що, не вміє лише свого сусіда так великого, так многоплеменного забули, цураються ним...“[3].

Яків радить братові і його друзям сісти і навчитися читати кирилицею, і тоді їм „відкриється високоє достоїнство того найдавніше книжно образованого наріччя слов’янського“, якому високу оцінку давали Бандтке, Шафарик. Це зовсім не є, як комусь здається, стара спорохнявіла гілляка, але „свій родимий пень“.

Якщо говорити про єднання з Європою, то наші освічені люди знають і так різні мови європейські, і так забагато читають „чу-

[1] „*Русалка Дністрова*“, Документи і матеріали. — С. 160.

[2] Там само. — С. 161.

[3] Див. лист Я. Головацького до І. Головацького... // „*Русалка Дністрова*“, Документи і матеріали. — С. 164.

жини“, уже й „свійню“ забули, а неписьменному народові немає потреби знати чужі мови, йому потрібні добрі книжки „в своїм язиці“. Але самі книги грамоти не навчать, потрібні добрі учителі, які б займалися просвітою народу. Тим учителям „треба дати книжок в такій барві, якби їм найприступніше було... А такая барва є певно кирилиця!..“[1] Не треба гудити старовину, бо в „минулості пересторога і наука на будучність, бо коли хочеш рів перескочити, а не впасти в болотище, то цофнися назад, а відтак, розігнавшися, пускайся безпечно!“ Нам немає потреби „лучитися“ з Європою, нам треба триматися „того кореня, з котрого-сьмо виросли“, свого „обрядку“, своєї віри „гречеської“, бо русин у неї вріс, бо немає народу без релігії, не було і не буде. А в нас часто буває так, що змінивши обряд, русин „вирікається“ і мови, і національності, стає чужим родові своєму, ворогує на своїх, „каляє гніздо своє!“ „Чи ти хочеш мости мостити для того вироду перекинчиків?“ — запитує Яків у брата Івана. „Доки у нашім отечестві так буде, доти довжні русини держатися реп’яхом всього свого, що є з вірою прив’язане, бо їх народність загибне“, — стверджує Я. Головацький[2]. Кирилицька азбука зовсім не перешкоджає поширенню добрих книг у Європі, і це видно з того, як зачитуються сербськими народними піснями, завдяки Вукові Стефановичу. Не можуть латинські букви нас з Європою з’єднати, бо хоть „стать“ букв однака, але вимова в європейських мовах дуже різна. Як заявляє Я. Головацький, він не хоче видаватися за законодателя, апостола щодо нормування мови, але хоче йти „дорогою давною, колись убитою, а нині морогом прирослою“, він не хоче поновлювати „сварнів, колотні, та ще гірше, що за так благую причину як азбука“. Великі „сварні“ нещодавно були в словенів країнських „за тую бездіяльную річ“. „Хрань нас, Боже, і нашу рідну землю від тої азбучної війни, хрань, Боже, щоби... роздирати... грудь матері

[1] Див. лист Я. Головацького до І. Головацького... — С. 166.
[2] Там само. — С. 166.

нашої. Жиймо в згоді, в'яжімся до одного спасительного кінця, як можемо, і пишім для народного просвіщення, а не гаймо часу. Азбука, хоть би найлучша в світі, не спасе нас"[1].

Я. Головацький не пошкодував часу й патетичних слів, щоб переконати брата. Наводимо так детально його слова, бо через якихось 10–15 років він забуде їх, забуде, що збирався йти „дорогою давною, колись убитою", розробляти ниву української словесності.

Яків застерігає брата, щоб він не зваблювався латиницею, не сподівався з неї гаразду, бо вона, навпаки, принесе лише розділення, „подроблення" народу. Не треба „випоминати" один одному, що то по-гуцульськи, то по-лемківськи, то — по-українськи, то спольщене. Не треба нам тої суперечки. „Всі ми русини, нехай же одно правописання в'яже всі одробини, порозсипувані по широкій руській землі, згромаджує докупи в одну цілість, так, як нас в'яже одна історія... один звичай, одна віра (кажу о южних русинах, москалі за себе добре дбають)"[2].

Як видно було з листа М. Верещинського, Іван Головацький мав намір не тільки впровадити латину, але й запровадити нову орфографічну систему, тому Яків пише йому, щоб він не думав, що так легко запровадити нову орфографію та нову азбуку. У Хорватії Гай Людевіт провів правописну реформу, але за ним були „книгопечатня", видавництва часописів, його підтримували вчені. „А ти, — пише Я. Головацький, — станеш, як палець, а всі, як джмілі, загудуть і зі всіх сторін посипляться каміння". Ніхто не сприятиме, хіба що польські „єзуїтове" будуть тішитися, їм такої сварки треба. „Сіпни назад руку, котру їм подаєш, Європа далеко, а єзуїти на карку! Розважний брате, куди звертаєш, цофнися назад завчасу, щобись ся потому не каяв, а вже пізно буде!.."[3] — застерігає Я. Головацький.

[1] Див. лист Я. Головацького до І. Головацького... — С. 167.
[2] Там само. — С. 167.
[3] Там само. — С. 167–168.

Яків наводить наприкінці листа й найголовніший аргумент: „Що ж би нам за добро, кобисьмо ся ми, така горстка, відірвали від цілої Русі, що скаже Київ старий, місто давніх згадок народу, середоточіє Южної (нашої) Русі, що скажуть задніпрянці, де є вся сила наша, так фізичная, як і моральная, де в живій пам'яті старина козацькая... Що ж вони скажуть? Чи думаєш, що приймуть латинськії букви?! Не знаю твердого русина, хто би так сказав!..“[1]

Ніхто не заперечить, що це була прекрасна апологія традиційній системі письма, яка проіснувала в Україні дев'ять століть до Я. Головацького. Зрозуміло, що після таких емоційних і категоричних повчань старшого брата Іван Головацький уже не міг наполягати на запровадженні латинських літер. Однак далеко не сумирно й покірливо сприйняв він цю різку нагану. Хоч він і підкорився братові і відмовився друкувати збірку народних прислів'їв латинськими літерами, та все ж він відписав Якову лист, повний образи й гіркоти.

Уже через 12 днів — 29 травня 1840 року — він писав з Відня до Я. Головацького: „Та Біг заплатить Тобі за почесне! Ой тото-сь мня заняв! Написав би-м і я Тобі, милий брате... але годі... нельзя ми з Тобою зачинати, ги той каже, війни азбучної і волію я вступитись на час, най буде гречка, най не буде суперечка“. Однак Іван не вважає себе винним, навпаки, він звинувачує брата, що той не вник у суть справи: „Ой, мілко ореш, брате, і рідко сієш на вітцівській ниві, малий спасибіг на жнива! Бігме же не твердий з Тебе Русин. Я Твою волю учиню, але жаль ми, що-м ся перед Тобою виявив, лучче було тій гадці во внутрі душі моєї утонути навіки. Не пізнав-єсь мене, не переняв-єсь моєй думки, поганьбив-єсь даремнісінько, га! Все то я прийму від Тебе. Але Ти кажу... Не гуди на чужину, бо-сь ся не в народі, але в чужині вивчив“[2]. Він ще намагається виправдатися, довести свою правоту, наводить ще якісь аргументи. Він погоджується з Яковом, що через букви

[1] Див. лист Я. Головацького до І. Головацького... — С. 168.

[2] Там само. — С. 169.

латинські не прибуде більше книжок до нас, але зате „наші борше полізуть до чужини, будуть приступніші для неї“. І. Головацький знав, який великий авторитет має його старший брат (і це дійсно було так, у чому ми ще не раз переконаємося), тому він пише: „А знаю добре, що то все на Тобі висить, лише би-сь слово писнув чесному Верещинському[1], а все би гаразд було; але твоя слабість: боїшся граду, та й за сівбу не думаєш, а знаєш, що правди огонь не спалить, ні вода не забере, ні град не заб'є — вона все перебуде... лише Твоя правда близька, низька і мілка, а моя далека, висока і глибока“. У самому кінці листа Іван ще раз довів, що він залишається при своїй думці, написавши: „А що, не пристойніше писати кругленькими личками, ніж простими палками?“, уколовши Якова, що той написав до нього листа в латинській транслітерації. І. Головацький був досить упертою людиною, і цю свою упертість він доведе ще не раз у своїй діяльності, особливо тоді, коли редагуватиме віденський „Вѣстникъ“ і нав'язуватиме українській громадськості Галичини та Закарпаття великоросійську мову, а, точніше, мову, яка потім одержала влучну назву „язичіє“. Принциповим у цій ситуації виявив себе і Яків Головацький. Він не хотів „писнути“ слово М. Верещинському, бо якби був „писнув“, то, може, був би й переконав його і видав „Приповідки“ латиницею. Тут він виявився на висоті. Але так само він не захоче „писнути“ свого авторитетного слова через 10–15 років та ще й пізніше, коли точилися гострі дискусії навколо питання про мову, він не захоче стати на захист української мови, а, піддавшись облудливим теоріям та агітаціям Погодіна-Зубрицького, повернеться спиною до народної мови і всіляко потуратиме та сприятиме впровадженню нібито „руської“ книжної, а насправді російської мови.

Зрештою, захищаючи так гаряче кирилицю, Я. Головацький не був насправді великим її прихильником. Як людина мудра, він бачив її недоліки, усвідомлював її громіздкість. Це видно з про-

[1] Саме М. Верещинський дав гроші не видання „Приповідок“ і, як ми наводили вище його слова, він не бажав міняти традиційну систему письма.

токолу допиту І. Головацького у віденській поліції, тобто з його відповідей на поставлені питання. Так, на питання про якусь нібито таємницю Я. Головацького, Іван Головацький відповів: „Греко-католицькі священики взагалі і насамперед у Львівській консисторії дуже прихильні до кирилівського алфавіту, яким надруковані богослужбові книги, і постійно прагнуть, щоб всі руські твори друкувалися ним. Але цей алфавіт не настільки відшліфований і розвинутий, щоб міг надати творові красивої і потрібної форми... В своїх творах мій брат досягає такої форми, але інколи він хотів би уникнути особистих неприємностей, які могли б легко виникнути через відмінність поглядів між моїм братом і руською консисторією як його начальством. Тому він писав мені, щоб я зберігав таємницю перед вихованцями конвікту, які, звичайно, підтримують зв'язки із згаданим духовенством“[1].

Можливо, що ця прихована антипатія Я. Головацького до кирилиці і була причиною того, що „Приповідки“ Г. Ількевича були надруковані не кирилицею, а гражданкою. Ще раніше була надрукована також гражданкою „Русалка Дністрова“, а пізніше дві частини „Вінка русинам на обжинки“.

Тут, до речі, І. Головацький ще раз висловлюється на користь латиниці. Він каже, що в Російській імперії великоруська мова є панівною і вивчається в усіх навчальних закладах, то русини в Росії вимушені писати російськими буквами. А якщо б їх до цього не примушували, вони швидше пізнали б спільний інтерес духовної освіченості, якою всі вчені зв'язані між собою, і могли б свої твори писати латинськими буквами, щоб не лише слов'яни, які проживають у Росії, але і всі інші, навіть вся Європа, могли легко прочитати[2].

На якийсь час питання про азбуку-латиницю в Галичині не піднімалося. Зустрічаємо лише в листі Я. Головацького від 26 липня 1846 року до О. Бодянського згадку про те, що нібито Й. Лозин-

---

[1] Див.: *Витяг* з протоколу допиту І. Головацького 5 серпня–26 вересня 1840 р. // „Русалка Дністрова“. Документи і матеріали. — С. 173.

[2] Там само.

ський по кількох роках знов обізвався зі своїм „предложенням, щоби русини писали латинськими буквами і печатає граматику латин[ськими] букв[ами] у Перемишли. Але нема такого русина, хто би його послухати мав“[1]. Справедливості ради відзначимо, що Й. Лозинський не писав своєї граматики латинськими буквами. Він писав її **польською мовою** для поляків і лише українські приклади, ілюстрації писав латинськими буквами. Звичайно, на той час українська граматика, та ще й така мудра, як граматика Й. Лозинського, була потрібніша для українців, ніж для поляків, але в Лозинського були благородні наміри — ознайомити саме поляків з чудовою українською народною мовою.

Як ми вже відзначали, спроби поляків чи пропольськи настроєних чиновників запровадити латиницю носили перманентний характер. Так, як повідомляла газета „Зоря Галицка“, на 26-му засіданні Австрійського „уставодательного“ сейму в Кромерижу галицький депутат (поляк) Країнський нападав на галичан-українців за те, що вони „хочуть урядової руської мови“. Для чого, мовляв, запроваджувати українську мову, коли між ними і поляками немає жодної різниці? На це, як стверджує „Зоря Галицка“, гідно відповів йому міністр внутрішніх справ Ф. Стадіон, який перед тим нещодавно був губернатором Галичини: „Якихъ тамъ буквъ Русини до свого язика уживаютъ, въ тоє министерство не має права входити. (То єсть воля народа и ученихъ, якъ си тамъ писати хочуть чи латинськими чи буквами питомими цирилійськими)...“ „Такъ то всѣхъ наши букви колютъ въ очи! — продовжується в редакторській статті. — Чи може тому, що не суть заокруглени? Най же троха пождутъ, ми, аби ихъ бодай троха заспокоити, не задовго перейдемъ до гражданскихъ. Такъ то красно и сердечно ôдперъ Министеръ Стадіонъ всѣ удари на насъ Русинôвъ вимѣрени передъ Сеймомъ“[2].

---

[1] Див.: *Витяг* з протоколу допиту І. Головацького. — С. 253..

[2] *Редакторська* стаття // Зорѧ Галицка. — Ч. 11. — 26.01 / 7.02 1849. — С. 63.

Час від часу в галицькій періодиці появляються також статті на захист кирилиці перед гражданкою; у них нещадно розвінчувалася думка про заміну кирилиці гражданкою. Так, у „Зорі Галицькій“, число 29 за 1850 рік, була стаття, підписана „Л... зъ пôдъ Галича“, у якій був підданий критиці віденський „Вѣстникъ“ за впровадження іншомовних (німецьких) слів, наприклад, слова *стат* замість *держава* тощо. Тут же й була порада друкувати часописи не кирилицею, а гражданкою. Засновник і фактичний куратор Вісника Юліан Вислобоцький (Василь Зборовський) різко скритикував автора цього допису. Не навівши, правда, якихось вагомих аргументів, він іронізує з того, що „Л...“ хвалиться, що уміє читати гражданськими буквами. В. Зборовський зазначав (цю цитату ми вже наводили в попередньому розділі): „Бѣдна кирилиця! Забирай свои манаття, бось бридка, стара, горбата, лице ти зморщене, сѣди лишь вѣ церквѣ та Богу молися, доки тя зъ ôттамъ не выженутъ любителѣ молодои, гладкои, круглолицои гражданочки“[1].

Досить гостра стаття на захист кирилиці була в цьому ж часописі у 1854 році. Її автор теж протестує не проти латиниці, а проти гражданки. Тим, хто пропонував запровадити гражданське письмо і гудив кирилицю, він відповідав: „Всѣ замѣти напротивъ кирилицѣ яко безобразнои суть безъ пôдстави“. Він пише, що не тільки сама красота промовляє за неї, але й інші важливі фактори, зокрема те, що вона повніша від гражданки, що в ній немає нічого „избыточного“, що набагато більша частина читачів знає її і віддає їй перевагу і т. под[2]. Як бачимо, виступи на захист кирилиці не мали вагомої аргументації, часто вони демонстрували просту людську впертість і консерватизм: „у нас так не буде, бо у нас так не бувало“, хай буде гірше, аби тільки не ламати традицій, стереотипів.

---

[1] Див.: *Зборовскій В.* Отповѣдь господину Л... зъ пôдъ Галича“ // Вѣстникъ. — Ч. 25. — 1850. — С. 97 і продовження під заголовком „Переводчики вѣденскіи“ // Вѣстникъ. — Ч. 27. — 1850. — С. 105.

[2] Див.: *Вѣстникъ*. — Число 48. — 1854 (26 Юнія). — С. 186. (Без заголовка, підпис „М.Л.“).

Спроба азбучного перевороту в 1859 році

Можемо сміливо стверджувати, що спроби змінити графічну та правописну систему в Галичині у 30-х та пізніших роках XIX ст. мали доброзичливий характер. Навіть Вацлав з Олеська (Залеський), збірник пісень якого, власне, й послужив першим поштовхом до думки про зміну азбуки на абецадло, який вважав, що не слід розмежовувати польську та „руську" літературу, не пов'язував свої дії (друкування українських пісень польськими буквами) з якоюсь далекоглядною політичною метою. Він, як пізніше Й. Лозинський, а ще пізніше І. Головацький, лише вважав, що кирилиця не сприятиме зближенню української писемності з європейською літературою. У передмові до книжки він так і зазначив: „Żem do tego (друкування пісень. — М. Л.) użył charakterów polskich, nie glagolickich albo kirilickich, każdy mi zapewne pochwali. Przyjdzie zapewne czas, że wszystkie narody słowiańskie porzucą te stare charaktery, kture wcieleniu literatury slowiańskiej do ogólnei masy literatury europejskiej głównie stają na przeszkodzie" (Що я до того використав польські літери, а не глаголичні чи кириличні, кожен мене похвалить. Прийде, напевно, час, коли всі слов'янські народи покинуть ті старі букви, які стоять на перешкоді входження слов'янської літератури до загальної маси європейської літератури)[1].

Цю думку підтвердив та розширив і автор широкої рецензії на книгу Вацлава Залеського Августин Бельовський, текст якої в українському перекладі повністю подає Іван Франко[2].

Однак наміри змінити систему українського письма в Галичині не завжди були доброзичливими й мирними. У 1859 році була затіяна нова спроба, і на цей раз уже з боку уряду, змінити кирилицьку азбуку на латинку (на цей раз на чеську „abecedu").

---

[1] *Wacław z Oleska*. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. — We Lwowie, 1833. — С. XLIX.

[2] *Франко І.* Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 47– К., 1986. — С. 564–567.

Цей намір мав політичне коріння і був підпорядкований експансіоністським планам губернатора Галичини поляка Агенора Голуховського, який, хоч і був представником австрійського уряду, виступав щодо українського населення Галичини з польських шовіністичних позицій. Як писав І. Франко, бюрократія, витворена А. Голуховським, хоч була „на позір зразу німецька, в основі чимраз більше ставала польською, і хоч на позір ніби офіціально австрійська, чимраз виразніше починала служити польським національним інтересам“[1].

Польська керівна верхівка не могла миритися з тим, що в Галичині після весни 1848 року почався бурхливий розвиток національно-культурного життя. Заснування політичної Руської Ради головної, української газети „Зоря Галицька“ (травень 1848 року), проведення з'їзду руських учених, заснування кафедри української словесності у Львівськім університеті, яку з грудня 1848 року очолив Я. Головацький, видання у Відні українською мовою урядових законів та розпоряджень, заснування в 1849 році урядового політичного часопису „Галичо-Рускій Вѣстникъ“, редактором якого був Микола Устиянович, видання українських підручників для галицьких шкіл, відновлення у Відні української духовної семінарії тощо — все це сприяло пробудженню національної самосвідомості галичан-українців, а це ніяк не входило в плани польської гонорової шляхти, яка намагалася займати панівне становище в австрійській державі. Тому граф А. Голуховський опускався до брудних інсинуацій, звинувачень галицьких українців у їх нібито нелояльності до цісарського трону, у підступництві і т. под. Усе було спрямоване на те, щоб скомпрометувати українців Галичини та їх потуги до відродження національно-культурного життя. Так поступово готувався ґрунт для більш рішучого наступу на українство в Галичині.

Наступ розпочався з публікації у Відні німецькою мовою брошури під заголовком: „Ueber der Vorschlag das Ruthenische

---

[1] *Франко І.* Азбучна війна в Галичині 1859 р. — С. 587.

mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfasst von Jozeph Jireček". Wien. Aus der keizerlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859 (Про пропозицію писати по-українськи латинськими літерами. За дорученням цісарсько-королівського міністерства культів і освіти через Йосифа Їречка. Відень, урядова державна друкарня 1859).

Ця праця Й. Їречка мала чотири частини:

1. Gründe, welche dafür sprechen, das Ruthenisch mit lateinischen Sriftzeichen zu schreiben (Основи, які промовляють, щоб українське письмо латинськими буквами передавати);

2. Uebersicht der Versuche, das Ruthenische mit lateinische Sriftzeichen zu schreiben, und Wirdigung derselben (Огляд спроб писати по-українськи латинськими літерами та їх критика);

3. Entwurf einer ruthenischen Orthographie mit Anwendung lateinischer Sriftzeichen (Виклад українського правопису зі застосуванням латинського шрифту);

4. Proben der beantragten Orthographie (Зразки пропонованої орфографії).

І. Франко дає дослівний переклад окремих місць цієї праці й детально аналізує її.

Зазначмо, що, як на наш погляд, праця Й. Їречка написана фахово, науково, з відповідною аргументацією і в багатьох випадках не викликала застережень.

У першій частині автор намагається обґрунтувати намір австрійського уряду запровадити латину в українському письмі. Він пише, що й досі немає єдиного погляду щодо відношення української мови до інших слов'янських мов. За властиву літературну українську мову дехто вважає церковнослов'янську, а народну мову розцінюють як вульгарну й непридатну для літератури. Дехто вважає, що українська мова — це діалект російської, а деякі поляки називали її наріччям польської. У літературі теж не було єдності. Одні писали церковнослов'янською, інші російською, треті польською, а українська мова була занедбана. Автор вважає, що урядовою мовою в Литовській державі була білоруська, лише

змодифікована українською. Зі слов'янських лінгвістів перший Міклошич визнав українську мову самостійною мовою. Й. Їречек резонно ставить питання, де причина, що досі не пізнано значення української мови, мови великого племені? Тут він справедливо зазначає, що значна вина паде на політичні відносини, за яких століттями жили українці і які не сприяли самостійному розвиткові народної освіти за допомогою народної мови. Але найголовніша причина — це вплив церковнослов'янської мови, пише Й. Їречек, і тут не можна не визнати йому рації. Щодо польської мови, то вона не зробила помітного впливу на українську, хоч, звичайно, немало слів з неї було запозичено в українську. Але на фонетику та форми української вона не вплинула, бо почуття різниці між польською та українською мовами не зникало в народі ніколи, і це свідомо та несвідомо зробило мовну асиміляцію неможливою[1]. Тут, без сумніву, Й. Їречек теж має рацію. Незважаючи на кількасотрічне панування Польщі в Галичині, насильну й відверту її полонізацію, українська мова таки зберегла себе тут у первозданному вигляді, лише зрідка використовуючи окремі лексичні запозичення та місцями систему наголошування слів, але в набагато меншій кількості, ніж зі старослов'янської чи російської.

Й. Їречек дає детальну характеристику ситуації і взаємовідносин церковнослов'янської та інших слов'янських мов і, зокрема, української, правильно зазначивши, що строслов'янська мова прийшла до русинів разом із християнством як готова літературна мова. Будучи досить зрозумілою для народу, вона стала використовуватися для написання світських творів. Ця обставина, на жаль, не сприяла, а, навпаки, гальмувала розвиток народної мови як літературної. Церковнослов'янська мова, у свою чергу, вбирала окремі народні елементи, і з часом дійшло до того, що походження церковних книг забуто, а їхню мову стали вважати „старшою" формою української мови, яка має єдине право бути

[1] Див.: *Франко І.* Азбучна війна в Галичині 1859 р. — С. 613.

книжною мовою. Тепер досліди славістики показали, що між церковнослов'янською та українською мовами є глибока різниця, і коли деякі письменники робили спроби запровадити до літератури народну мову, не всі могли вивільнитися з-під довголітньої звички і час від часу поверталися знову до церковнослов'янських форм, чужих для української мови[1].

Мав рацію Й. Їречек і тоді, коли писав, що українська мова не має поки що нормальної граматики і її не буде, доки „не закинеться дотеперішній принцип руської орфографії". Українська мова користується орфографією, не виведеною з природи її звуків, але запозиченої зі старослов'янської та російської. Тому з усіх граматик української мови, що видані досі, не можна навчитись чогось певного. Усі вони, в т. ч. й найліпша з дотеперішніх Головацького[2], представляють не чисту українську мову, а з церковнослов'янськими та російськими примішками. Так літературна мова поступово віддаляється від народної. Тому нерусинам неможливо навчитися „по-руськи" з дотеперішніх граматик. Й. Їречек робить висновок, що тій біді можна зарадити тільки тим, щоб „або кирильську азбуку спеціально приноровити до руської мови, або прийняти латинський альфабет із відповідними змінами"[3].

Кирилицька азбука створена спеціально для старослов'янської мови, тут для кожного звука була буква, але вона зовсім не годиться для живих слов'янських мов, зазначає Їречек. Від себе ж додамо, що й для старослов'янської мови тут не було потреби запроваджувати стільки літер. Окремі літери були впроваджені тільки заради їх числового значення. Так, зайвими були **і** „десятинне" чи **и** „восьминне", **ѡ** (**ѡ**тъ) чи **о** (онъ), літери **ѯ**, **ѱ**, **ѳ**, **ѵ** (кси, пси, фіта (тета), іжиця); не було потреби впроваджувати дві літери **оу** та **ꙋ** для позначення фонеми /у/ тощо. Пізніше галицькі

[1] Див.: *Франко І.* Азбучна війна в Галичині 1859 р. — С. 613.

[2] З граматикою Я. Головацького Й. Їречка ознайомив Б. Дідицький, який навчав Їречка української мови за цією граматикою, про що він сам писав до Головацкого. — Див.: *Кореспонденція...* — С. 435.

[3] Цитуємо за І. Франком, див. названа праця. — С. 615.

граматисти-ортодокси намагалися придумати для всіх цих літер якісь штучні правила вживання і цим тільки ускладнювали правопис[1]. Однак про це не говорить ні Й. Їречек, ні інші автори, які надавали перевагу латиниці.

Живі слов'янські мови, продовжує Їречек, мають такі звуки, що не можуть бути передані кирилицькими буквами. Так, в українській мові є звуки /г/ і /ґ/, для яких у кирилиці є лише одна літера **г**. Латиницю ж у чеському варіанті письма можна з успіхом пристосувати до української мови. Далі автор цілком резонно зазначає, що доки „русини пишуть і друкують кирилицею, буде у них усе виявлятися нахил до церковнослов'янщини, а посередньо також до російщини, і само існування руської літератури буде попросту питанням"[2]. Це дуже добре ілюструють літературні твори, що вийшли в Галичині в останні роки. Якщо твори 1840–1854 рр. ще відбивають народну мову, то в пізніших „церковнослов'янські та російські впливи проступають так сильно, що грозять зовсім витиснути людову мову та людове письменство"[3]. Одною з причин тут є спільна орфографія, яка викликає помилки та мішанину і в українській, і в церковнослов'янській мовах. Усунувши причину тих помилок, запевнимо розвиток обох мов.

Й. Їречек наводить ще один вагомий аргумент на користь латинки. Він зазначає, що в Галичині дуже мала кількість людей володіє грамотою, і людей ще треба вчити писати і читати. Оскільки ж в умовах австрійської держави люди повинні знати й польську та німецьку мови, то їм легше буде вчити ці мови, коли вони знатимуть латинку.

Автор статті наводить і інші аргументи, доводячи переваги латинського письма. Він заспокоює тих, хто побоюється, що українська література „втопиться" в польській, що, мовляв, саме кирилиця захищає її від цього. Цього боятися не слід, бо хіба в цісарській державі українська мова та українське письменство не

---

[1] Див. про це детальніше у розділі про становлення правопису в Галичині.

[2] *І. Франко.* Азбучна війна в Галичині 1859 р. — С. 616.

[3] Там само.

мають підтримки? Зазначмо, що підтримка українського шкільництва та українського письменства справді була з боку уряду, але хіба що аж від 1848 року. До того ж, як відзначає І. Франко, австрійський уряд, де тільки міг, ставив „найрізніші перешкоди" розвиткові української мови та української культури[1].

Треба віддати належне об'єктивності Й. Їречка. Добре знаючи, що греко-католицька церква використовує в ролі культової мови старослов'янську мову, він визнає, що вивчення її в школі треба залишити, школа „мусить дати своїм ученикам можність ліпше зрозуміти молитви та Службу Божу"[2]. Отже, як виходить, ніякого полегшення в навчанні не буде, бо треба буде вчити і кирилицю і латинку. І цим Їречек, фактично, перекреслив усе, що так логічно вибудував на користь латинського письма.

Не бачимо тут потреби далі наводити й аналізувати трактат Їречка. Він перелічує українські твори, які були написані латинкою, в останньому розділі дає конкретні поради щодо застосування латиниці, пропонує взяти за основу чеську графічну систему, яка є найбільш раціональною.

Праця Й. Їречка, як уже відзначалося, була написана фахово, зі знанням справи, вона виявляла досить високу ерудицію автора, його ознайомленість зі слов'янськими мовами і розуміння мовної ситуації в австрійській державі. Майже всі його твердження можна би прийняти без застережень, якби він вимагав тільки реформування кирилиці чи заміни її, наприклад, гражданкою, але якби не вимагав заміни її латинкою, що для українців-галичан було категорично неприйнятним.

Стаття Й. Їречка, як видно, носила офіційний, урядовий характер. Це підтверджується тим, що вона була надрукована в урядовій друкарні у Відні. Правда, можна сумніватися в тому, що ініціатором пропозицій, висунених у статті, міг виступити офіційний Відень, бо ще з початку 1848 року уряд, навпаки, ініцію-

[1] *І. Франко.* Азбучна війна в Галичині 1859 р. — С. 617.
[2] Там само.

вав відкриття українських газет у Львові та Відні[1]. Скоріш за все, вона написана була на замовлення чи за дорученням губернатора Галичини Агенора Голуховського, польського вельможі, який, на відміну від графа Ф. Стадіона, що був губернатором перед ним, не мав жодного замилування, жодної симпатії до українців Галичини, а, навпаки, намагався усіляко стримувати розвій українського письменства й української культури в Галичині.

І. Франко, досліджуючи суспільно-політичну ситуацію в 1850-х роках у Галичині та причини появи статті Й. Їречка зокрема, „простудіював" книгу польського письменника Броніслава Лозинського про графа А. Голуховського та його діяльність („Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich", Львів, 1901). З цієї праці видно, як граф А. Голуховський, ставши губернатором Галичини, спрямував усі свої зусилля на зміцнення позицій польської бюрократії та польського духу в Галичині. Він намагався душити в зародку усілякі, на його погляд, сепаратистські намагання галичан (до тих скромних здобутків, яких досягла українська справа в Галичині, ще слід додати й рух за розмежування Галичини на західну (польську) та східну (українську), а також збір 20 тисяч підписів для підсилення цих намірів). Отже, як було зазначено, він намагався виставити галичан-українців як ворогів австрійського режиму, хоч з українського боку не було на той час жодних проявів нелояльності до цісарського трону. Вигідною для цього нагодою в цьому плані було виникнення москвофільських настроїв у Галичині. Цьому значною мірою сприяла, за словами І. Франка, „грізна мара Кримської війни, сполучена з мобілізацією австрійської армії проти Росії". Ця „грізна мара" разом із тягарем, який накладала мобілізація, як відзначає автор, „збільшила симпатії русинів, особливо руської інтелігенції, до Росії та оживила серед неї надію, що Росія при найближчій нагоді

---

[1] Див. про це: *Лесюк М.* Перші часописи Галичини про українську мову та національне відродження краю // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України / Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. — Івано-Франківськ–Галич, 1998. — С. 207–213.

забере Галичину, бодай східну її половину, і прилучить до своїх провінцій“[1].

Ті, що так думали, хотіли визволитися з-під національної зверхності і національного гніту Польщі, але вони не відали, що, вирвавшись із вогню, потраплять у полум’я. У таке полум’я, вирвавшись з вогню, потрапила Галичина через якихось 100 років, уже в XX сторіччі, після так званого „возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній УРСР“. Ті, хто прагнув цього в XIX столітті, не могли передбачити, що східна „опіка“ Галичиною виявиться фатальною, набагато страшнішою, ніж західна, польська, особливо в стосунку до мови, бо польська мова, будучи менш подібною до української, не змогла б її асимілювати настільки, наскільки її асимілювала російська. Зрештою, це видно було вже тоді, у середині 50-х років, бо вже тоді були „об’єдинителі“, які пропонували переходити в літературі на чисту російську мову. Східна експансія давала себе знати уже тоді, і проявилася вона в активному розгортанні москвофільського руху.

А. Голуховський інкримінував галичанам прагнення об’єднатися з Росією, перейти на православ’я і т. ін. Ці свої думки А. Голуховський доніс міністрові освіти графові Льву Тунові, який визнав рацію А. Голуховському і схвалив його наміри протидіяти проросійським настроям галицької інтелігенції.

Перш за все було гостро попереджено Я. Головацького, який завідував кафедрою української словесності у Львівськім університеті і який дійсно все далі відходив від української мови і переходив на російську. На початку 1858 року тодішній шкільний інспектор Є. Черкавський, якому було доручено проаналізувати діяльність Я. Головацького, повністю підтвердив його москвофільські намагання „на полі язиковім“. Є. Черкавський цілком обгрунтовано довів, що підмішування народної мови церковнослов’янськими та російськими висловами і зворотами, як це спостерігається серед інтелігенції та духовенства Галичи-

[1] *І. Франко.* Азбучна війна в Галичині 1859 р. — С. 621.

ни, призведе з часом до повної асиміляції українського „наріччя“ російською мовою, що яскраво підтверджують часописи „Зоря Галицька“, „Сімейна бібліотека“, а також сама мова Я. Головацького.

Інспектор Є. Черкавський робить у своєму рапорті такі висновки:

1. Кафедра руської мови та руської літератури як така, що не відповідає вимогам декрету від 31 серпня 1848 року, має бути звільнена від керівництва і „обсаджена“ аж тоді, коли знайдеться кандидат, здатний надати викладам тих предметів корисніший напрямок.

2. Як важливий засіб проти русифікації української мови слід уважати запровадження латинської азбуки до цієї мови.

3. Поки не розвинеться належно українська мова, у нижчих гімназіях мають учити тільки польської мови і лише у вищих гімназіях можна вчити „русинів“ по-українськи. Це відповідало б системі едукаційного[1] духу, щоб учень засвоював перші знання доступнішою мовою, якою є навіть для українських дітей краю польська мова.

4. Необхідно всіма засобами протистояти пропаганді панславізму в Галичині. З цією метою уряд повинен прагнути до зрівняння календарів, бо юліанський календар сприяє „роздвоєнню“ між поляками та українцями, а рівночасно „має силу притягання між галицько-руськими панславістами та Росією“[2].

Як зазначає І. Франко, цей план є неоціненним документом традиційної польської політики супроти Русі і повторює „ті самі помилки та ту саму методу в поборюванні руського елементу, якої держалася Польща в часі свого довговікового панування і якої не позбулася досі“[3].

Одержавши ці пропозиції, міністр освіти Л. Тун не всі з них визнав слушними. Власне, він погоджувався з ними всіма, але

---

[1] Тут І. Франко у дужках додає від себе: „recte (прямо) полонізаційного“.

[2] Наводимо за І. Франком. Див. названа праця. — С. 624.

[3] Там само. — С. 625.

знав, що безболісно їх утілити в життя буде неможливо, оскільки русини дуже вразливі, особливо коли йде мова про обряд та мову. З цього погляду не варто затівати справу з вирівнюванням календарів, бо вже одна така справа не увінчалася успіхом[1].

Що ж до запровадження до українського письменства латинської азбуки, то тут міністр Л. Тун погодився відразу, незважаючи на цілком можливі протести в цій справі радника міністра о. Г. Шашкевича. Міністр був упевнений, що реформа ця вдасться, враховуючи, що колись ця пропозиція вже була вийшла від о. Й. Лозинського. Почати реформу можна від шкільних книжок, але українську мову відміняти в школах відразу не варто, бо це суперечило б урядовому декретові з 1848 року. Добре було б викладати її разом з польською, порівнюючи обидві мови і розцінюючи їх як надійну заслону перед русифікаційними намаганнями москвофілів.

У радянській мовознавчій літературі можна зустріти твердження, що, мовляв, австрійський уряд підтримував москвофільство з тим, щоб перешкодити розвиткові української мови й української культури. Австрійський уряд (скоріше польські чиновники, які його представляли) і справді хотів, за словами І. Франка, надати „руській мові фальшивого та при тім згубного напряму розвою“[2], але не через розвиток москвофільських ідей, не через підтримання симпатій до Росії і російської мови, а через упровадження латинської азбуки, поступове витіснення української мови зі шкільної освіти й тих неширoких сфер, де вона ще вживалася.

Отже, перш за все було направлено з міністерства офіційне зауваження-застереження Я. Головацькому, який, хоч і боявся влади і всіляко запобігав перед нею, все ж не порвав з москвофільством, що, власне, й послужило причиною його пізнішого

[1] У Палестині греко-католицький патріарх Мельхітів спробував запровадити григоріанський календар і за те від нього відступили всі його вірні. Див. там само.

[2] Див. там само.

звільнення з посади завідувача кафедри. По-друге, були надіслані з міністерства листи єпископам С. Литвиновичу (Львів) та Г. Яхимовичу (Перемишль) з вимогою чи рекомендаціями застерегти сільських парохів від уживання висловів та зворотів церковнослов'янської мови у своїх проповідях та у спілкуванні з населенням. Цією вимогою міністра і була зумовлена поява листа єпископа С. Литвиновича до українського духовенства, який був опублікований в українському перекладі І. Франком.

У листі С. Литвиновича, зокрема, йшлося про те, що в останніх роках у „галицько-руськім" письменстві спостерігається намагання впровадити незрозуміле для народу „наріччя" (пізніше воно одержало влучну назву „язичіє"). Це явище, однак, відбилося не тільки в пресі, але й у проповідях священиків, проповідників та катехитів, у шкільних „викладах" тощо, у яких занедбується народна мова, а надається перевага церковнослов'янським формам та виразам. Це спричинює велику шкоду розвиткові народної мови й просвіті народу, власне, робить неможливим такий розвиток. Закінчується довгий лист єпископа ще категоричнішим твердженням, що ті проповідники та катехити, які свої церковні промови та „виклади до люду та молодежі стараються вдягти в церковнослов'янські форми", виступають проти основ католицького звання. Церковнослов'янська мова ніяк не може вважатися серед галицького населення за lingua vulgaris et vernacula" (народну мову і діалект), тому уживати її не слід.

С. Литвинович був великим прихильником народної мови і всіляко сприяв її розвиткові, що, зрештою, й видно з його листа. І все ж змінити ситуацію було не просто, бо „церковнослов'янські форми" пустили уже на той час були глибоке коріння у мовлення освіченої частини галичан, зокрема духовенства. Крім того, церковнослов'янська мова була офіційною мовою Літургії та інших церковних відправ, той же С. Литвинович вимагав докладного знання її і застерігав, що без дозволу апостольської столиці ніхто не має права відступити від її канонів при відправі Бого-

служінь. Треба оберігати цю мову і в щоденних молитвах, не допускаючи жодних змін.

Однак в усякому разі лист С. Литвиновича був великим кроком уперед до утвердження української мови, бо в ньому не захищалася сліпо церковнослов'янська мова, як це було раніше, а стверджувалося, що „Сей язик безперечно належить до пережитих язиків; віджививлений насильно як основа галицько-руської народної літератури і накинений духовому життю народу, **мусив би гальмувати лише всякий рух і духовний розвій“** [підкреслення наше. — М. Л.], призвів би до неминучого розкладу духовного життя і до існуючого вже в дійсності плоду — до російського наріччя. Це було б „повною загладою“ „окремішности“ галицько-руського народу[1].

Було б великою помилкою вважати, що лист єпископа С. Литвиновича був сприйнятий духовенством однозначно. Затяті прихильники церковнослов'янської мови й етимологічного правопису розцінили його як зазіхання на устояні традиції. Так, один із палких прихильників москвофільства та „язичія“ о. І. Гушалевич, будучи на той час парохом у Калуському повіті, з тривогою писав уже в грудні (послання С. Литвиновича було написано 25 листопада 1858 року) до Я. Головацького, що це послання, як грім, поразило його, що це вже якась ворожа польська партія підняла голову і змушує церковну владу втручатися у мовні справи. Як видно з його листа, він готов навіть спалити свій новий твір „Роксолана“, тільки щоб не писати його народною мовою, „лучше най огень оное пожреть“[2].

Подібне знаходимо й у листі іншого священика — Й. Сокольського: „Ординаріатский приказъ убилъ насъ. Все пали духомъ; и, кажеться можно бы изречи: „Прощай уже навсегда, Матица да народний домъ!“[3]

---

[1] Цитуємо за *І. Франком*. Названа праця. — С. 628.

[2] *Студинський К.* Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–62. — Львів, 1905. — С. 420.

[3] *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 424.

Церковнослов’янська мова, як бачимо, міцно увійшла в народні традиції і в церковну сферу, бо була в ній панівною фактично ціле тисячоліття[1].

Підтримкою намірам А. Голуховського запровадити латинську графічну систему послужили, безперечно, й видані в 1858 році три збірки нібито українських віршів поляка з Єзуполя Льва Венглінського під загальним заголовком „Nowyi poezyi małoruskii t. j. pisny, dumy, dumki, chory, tanci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla żytia, zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych, utworyw Lew Eug. Węgliński. Том I, II, III. Lwiwhorod i Peremyszl. Nakladem autora 1858“.

На вихід у світ названих збірок негайно зреагував Б. Дідицький, і ця реакція була виражена у формі статті під заголовком „Новые поэзии малорусскіе в чистомъ языцѣ Червоно-русиновъ“, надрукованій у „Сборнику“ — додатку до української газети „Вѣстникъ“, що видавалася у Відні.

Матеріал був критичний від початку до кінця, причому критика стосувалася не тільки латинської графіки, але й змісту самих книжок Л. Венглінського. Б. Дідицький пише, що сподівався навчитися з цієї праці чогось чистого (він обіграв тут вираз „чистий“ із заголовка Венглінського до своєї праці („W czystom jazyci Czerwono-Rusyniw“), думав, що автор Венглінський і справді має намір чисте чисто зберегти, а нечисте очистити, але, як виявилося, автор не знає навіть добре української мови, не має поняття ні

[1] Зазначмо, що й у кінці XX та на початку XXI століття у багатьох церквах Галичини використовується ще церковнослов’янська мова; навіть більше, є такі затяті її прихильники, як, наприклад, о. Любомир Гаєвський у Богородчанах біля Івано-Франківська, що категорично не хочуть переходити на мову українську, вважаючи її, як колись так звані „тримовники“ вважали старослов’янську мову, не благодатною, такою, що не може бути мовою богослужінь, бо вона нібито засмічена вульгаризмами і таке подібне. Насправді ж такі висловлювання і такі дії підтримують ту всезагальну загрозливу тенденцію в Україні щодо витіснення з ужитку української мови, обмеження її використання в офіційній сфері. Детальніше про богородчанські події див.: *Пелехатий І*. Господи, зішли нам любов... (Ще раз про ситуацію в Богородчанах). — Нова Зоря. — Ч. 16 (386). — 19 квітня 2000 року.

про правопис, ні про граматичні правила. Він пише латинськими літерами по-українськи, але із застосуванням польського правопису. Дідицький пише, що не має нічого проти того, що вірші написані латинськими буквами, бо „руські“ слова можна писати навіть китайськими буквами, якщо хтось пише для китайців, але в будь-якому разі треба дотримуватися правил. У Венглінського ж в одній і тій самій книжці, навіть на одній сторінці слова пишуться по-різному. Чи може автор „причислити себе до совісних письменників“, коли пише: bad'ko, bat'ko і batko, charny і harny, fała і chwała, sedyt і sidyt, meni і myni і т. д.[1]

Стаття Б. Дідицького досить велика, вона друкувалася з продовженням аж у п'ятьох числах „Сборника“, і в ній поданий детальний аналіз „поетичних“ книжок Л. Венглінського, вказано на досить низький їхній художній та естетичний рівень. Можливо, тому він не приділив тут достатньої уваги питанню азбуки. Зате паралельно з цією статтею він почав писати іншу працю, яку надрукував на початку 1859 року окремою брошурою під заголовком „О неудобности латинской азбуки въ писменности руской“.

Б. Дідицький так і зазначив, що викликала цю статтю поява книжки Л. Венглінського „Nowyi poezyi maloruskii...“, він ніби відчув, що над українською мовою, над кирилицькою азбукою нависла загроза; він побачив, що спроба Венглінського писати українські твори латинськими буквами не нова, що вона може створити прецедент і послужити недобрим прикладом для інших, тому він дуже поспішно, ще, очевидно, не закінчивши розгорнутої рецензії на ці збірки, розпочав нову статтю.

У першому розділі автор робить широкий екскурс в історію кирилиці, порівнює її з іншими азбуками, стверджує, що вона найкраща і найбільше відповідає духові української мови. Кирилиця поєднує в собі „настоящее словопроизношеніе и оразъ историческое словопроисхожденіе со всевозможною точностію“[2].

---

[1] Див. у *І. Франка*, названа праця. — С. 633.

[2] *О неудобности* латинской азбуки въ письменности русской — розсужденіе Богдана А. Д. — Вѣдень, 1859. — С. 13.

Тепер можемо заперечити А. Дідицькому. Зрештою, твердження це не нове і не ним уперше висловлене, хоч насправді не має під собою наукової основи. Дідицький, як і інші, захищав кирилицю сліпо, уперто, не завжди приводячи переконливі аргументи. Та на той час таке гаряче відстоювання кирилиці було виправданим, бо, захищаючи кирилицю, її захисники протистояли тим самим польськомовному засиллю і польському абецадлові зокрема.

Другий розділ його праці присвячений латиниці. Якщо вона колись теж забезпечувала потреби латинської мови, то тепер аж ніяк не годиться для європейських мов, бо дуже розходиться писане слово з вимовою. Сучасна Європа, як зазначає він, має близько 20 різних правописів, базованих на латиниці. Здається, що той, хто знає латиницю, міг би читати будь-якою мовою. Але чи прочитає хтось по-англійськи? Без кількамісячної науки під керівництвом доброго вчителя ніхто читати не зможе. А щоб добре читати по-англійськи, то й рік-два треба вчитися. Тому він зазначає, що „латинская азбука къ письменности русской неудобна... понеже въ латинськой азбуцѣ не достають знаки для звуковъ ново-европейскихъ; во вторыхъ: въ ней нѣтъ по кôлька знакôвъ на звуки до себе вправдѣ подобни, но по кореню словъ значно отъ себе розличніи. Первый недостатокъ недозволяе намъ писати такъ, як говоримъ; другій не даєть намъ выразити словенского словъ рускихъ произхожденія“[1].

Аналізуючи чеський, польський та мадярський правописи, він приходить до висновку, що жоден з них не годиться для української мови. Написавши одразу „Щастливъчеловѣкъ не дôзнавшій нужды отъ дѣтиньства“ цими трьома системами, він зазначає, що в жодній з цих мов немає можливості відрізнити **і**, **ô** від **ѣ**, **и** від **ы**, **є** від **ѣ**, **ё** від **іо**, **ьо**, **ѧ** від **ꙗ**. Немає в цих мовах букв для **щ, л, ч, ш, ѣ**; він зазначає, що „даже троякою правописію нашихъ сусѣдъ не выразимъ докладно ни выговора, ни тѣмъ меньше кореня

[1] *О неудобности* латинской азбуки въ письменности русской. — С. 31–32.

нашихъ словъ“[1]. Б. Дідицький пише, що для звуків **і, и, ѣ, ô, ê** ці латинські правописи мають лише одну букву **і**, „въ слѣдствіе того ніякъ не розличатъ на пр. 5 овых ровнозвучныхъ но по значенію отмѣнныхъ словъ рускихъ, яко: *мір*ъ (свѣтъ), *мир*ъ (спокой), *мѣр*ъ (мѣра), *мѣрь* (мѣрити), *мôр*ъ (помôръ — джума), — а напишутъ всѣ тіи 5 слова єднако, въ одинъ лише способъ: *mir*“[2].

Як бачимо, Б. Дідицький не уявляв собі іншого принципу орфографії, крім етимологічного. Він зазначав, що цей спосіб (написання латинського **і** в усіх випадках) простіший, але „що намъ изъ тои простоты, если мы съ нею не розберемъ иногда смысла такого писанія, въ которомъ одно слово *мір*ъ имѣти буде пятиракое значеніе?“[3]

Автор статті наводить ще багато подібних прикладів, у яких фонема /і/ має різне походження. Тут же він наводить приклади різної вимови етимологічного **о** в новозакритих складах у різних говорах (підкарпатські форми *kyń, ryk, wyl, dystaty*, закарпатські *kuń, wul, ruk*) і зазначає, що таку трояку вимову згладжувало б написання латинським способом через **і**. Автор готовий побитися об заклад навіть з „якимъ найпроворнѣйшимъ изобретателемъ правописнихъ комбинацій“, що він не зможе знайти такого способу писання латинськими буквами, щоб вони і виражали український звук, і водночас у письмі не „дѣлали роздвоєнія малорускихъ нарѣчій“[4].

Б. Дідицький, як і багато інших культурних діячів того часу, дотримувався думки, висловленої А. Петрушевичем, що українську літературну мову треба формувати на кшталт давньоукраїнських писемних пам’яток і тим самим підтримати літературну традицію й підтвердити спадкоємність, зв’язок літературної мови XIX з літературною мовою X–XI століть. Тож Дідицький зазна-

---

[1] *О неудобности* латинской азбуки въ письменности русской. — С. 32.

[2] Там само. — С. 44.

[3] Там само.— С. 33.

[4] Там само. — С. 36.

чає, що німці, наприклад, перейшли недавно на латинку, але в них букви були подібні до латинських, по-друге, вони зберегли свій правопис, а ми якби змінили букви на латинські, то перервали б 900-літню історію нашої писемності, тоді б порушився „цѣлий склад правописи, созданный и сохраняемый вѣками“, а це „для словесности нашой не поступ, но погибель!“[1]

Б. Дідицький спростовує і той аргумент, що, мовляв, українська література стала би ближчою до європейського читача, стала б зрозумілішою для „соплеменників“-сусідів. Мову українську, мовляв, розуміють, а букв наших не знають і читати не вміють. А хіба це так тяжко вивчити 14 букв, які є, крім 24 грецьких? Та їх можна вивчити за годину, стверджує автор статті. Не є доказом на користь кирилиці й те, що польськими літерами писали українські твори Т. Падура, Вацлав з Олеська, Й. Лозинський та інші. Перші два писали для поляків, щоб їх ознайомити з українським фольклором, інші автори писали ще до 1848 року, а це вже для нас дуже давно Дехто каже, що латинські букви кращі на вигляд. І це неправда, наші теж гарні, а якщо їх „желати“ будемо, то будуть ще кращі, але це вже справа „формалістів“ і „типографів“. А скільки було б суперечок, якби прийняли латинку! Який правопис вибрати? А як би тоді називати? Уже не азбука і не алфавіт. У чехів абецеда, але то для нас чуже. Хіба що на польський лад „Abeciadło“[2].

На завершення статті Б. Дідицький ще раз підкреслює, що тоді стався б розрив у літературі. „Розрывъ духовой жизни цѣлого народа, — то найболѣстнѣйшое горе, яке коли существовало въ свѣтѣ! Вѣдь ни одинъ народъ не наводилъ того горя на себе самовольно, ни одинъ народ не сривалъ съ житьемъ своим прошедшимъ... благородно ли желати отъ народа, абы вырекся своихъ предковъ, котори житье его основали?“ Чи, може, хтось думає, що „мы лишь одни изъ всѣхъ племенъ такіи выродки, же своевольно, отцеубійски вымажемъ изъ памяти все, що з воли

[1] *О неудобности* латинской азбуки... — С. 39.
[2] Там само. — С. 44.

Божой существовало за житья минувшого? Думаютъ ли, що мы одни так слабоумни, же не знаемъ розсудити, що для насъ добре, а що не добре?“ Отже: „мы того не пріймаємся, бо такъ у насъ не бывало!“[1]

Треба віддати належне далекоглядності й інтуїції Б. Дідицького, який виступив з аналізом поезій Л. Венглінського та зі статтею „О неудобности латинской азбуки...“ ще до появи брошури Й. Їречка. Зрозуміло, що стимулом чи причиною написання цих обох статей були, власне, українські поезії Л. Венглінського, надруковані польськими буквами. Але не тільки. Як він сам писав до Я. Головацького, він дізнався і про те, що „одинъ нашъ визначний письменник“ надіслав віденському „Вѣстникові“ статтю про запровадження латинської азбуки до українського письма. Мова йшла про Миколу Устияновича, який досить швидко зрозумів, що поступив неправильно, запропонувавши змінити азбуку на латинську. Про це він писав тут же, у червні 1859 року у віденському „Вѣстнику“, коли громадськість із тривогою чекала розв’язки подій і завершення азбучних дискусій, а потім згадував про це уже значно пізніше, аж у 1861 році.

Отож він признається, що, „хотячи“ пробудити „Галича Русь і Угорських собратій з просонья“, вибрав собі „вопрос“ до полеміки, „здольний нашихъ прадѣдов порушити въ гробѣ“, хотів пересвідчитися, що „на сей вопросъ, мовъ на пушечний вистрѣл вся Русь на ноги стане“. Тож „загнав“ він до „Вѣстника“ статтю „яко опроводъ до дальшого розговора, въ которой утверждалъ, що Русь Галицька должна перемѣнити азбуку свою на латинську и пріяти Грегоріанській календарь“. Однак редакція, знаючи, що це питання розглядається вже у „Правительстві“, не надрукувала цю статтю, чому він пізніше був радий[2].

[1] *О неудобности* латинской азбуки... — С. 45–46.

[2] Див.: *Нѣсколько* слов Николая Устыяновича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого... // Слово, 1861. — Число 7. — 15.02. — С. 31–32. Див. також його лист без заголовка // Вѣстникъ, 1859. — Ч. 45. — 29 червня. — С. 179–180.

Редакція „Вісника“ тоді ще, звичайно, не знала про те, що готується замах на кирилицьке письмо, але лист такий друкувати не стала з патріотичних міркувань. Це видно з листів до Я. Головацького. Так, Б. Дідицький ще 18 березня 1859 року писав до нього, що збирається їхати на великодні вакації додому і привезе статтю „О неудобности латинской азбуки...“, а його наштовхнули на це, як відзначалося вже, поезії Л. Венглінського. У листі ж, писаному у квітні (без дати), він повідомляє Я. Головацького, що вислав йому 100 примірників брошури, а, „зъ недѣлі“ має намір вислати ще 500 екземплярів і просить якнайшвидше їх розпродати, бо потребує грошей. У цьому листі він згадує процитований лист М. Устияновича, пишучи: „Що до содержанія, знаю, що суть въ ней (у статті про азбуку. — М. Л.) нѣкоторіи недосмотры, или гдекуда не полное мыслій розвитіє: однакож я спѣшилъ съ тѣмъ дѣломъ, якъ еще съ ніякимъ инымъ, тѣмъ бôльше що при писаніи узналъ емъ, яко одинъ знакомитый наш литератъ (Н. У.) выготовилъ уже просторонну статью съ цѣлею заведенія у насъ лат. азбуки. На щастье, Г. Редакторъ „Вѣст.“ естъ такъ благородный, що оной статьи не хотѣлъ помѣстити въ „Сборнику“[1].

Отже, стаття Б. Дідицького „О неудобности азбуки латинской...“ вийшла в квітні, а на початку травня 1859 року вийшла брошура Й. Їречка. У травні ж спочатку в „Lemberger Zeitung“, а потім у польській „Gazecie Lwowskiej“ була надрукована стаття без підпису „Die lateinischen Schritzeichen in der ruthenischen Sprache“. І. Франко вважав, що її автором був д-р Є. Черкавський[2].

У цій статті була піддана критиці брошура Б. Дідицького. Дідицький тут же розпочав писати відповідь під назвою „Споръ о рускую азбуку“, яку опублікував пізніше також окремою бро-

---

[1] Див.: *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 441.

[2] Див.: *Франко І.* Азбучна війна. — С. 650. Так само вважав і Б. Дідицький, про що він писав пізніше (у червні 1859 р.) до Я. Головацького, хоч вважав, що це справа рук Й. Їречка. Він припускав навіть, що автором статті у „Gazecie Lwowskiej“ міг бути І. Вагилевич, але тут же й відкинув таку думку. Див.: *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 458.

шурою на 56 сторінок у Львові. І. Франко, правда, у своїй праці про неї не згадує.

Як видно з листа Б. Дідицького до Я. Головацького від 3.06.1859 року, він тільки що дізнався про вихід статті „Die lat. Schrift in der ruth. Sprache“ у „Lemberger Zeitung“ і навіть ще не прочитав її останньої частини. Він просить Головацького негайно надіслати йому всі числа газети, в яких опублікована ця стаття. Він пише, що стаття вимірена проти нього особисто, але він „въ состояніи на тую злобную клевету отвѣтити“, він вдячний Всевишньому, що саме його „избралъ орудіемъ къ защищенію такъ великого дѣла“. Він повідомляє, що вирішив писати нову статтю під заголовком „Spor o ruską azbukę“, у якій дасть гідну відповідь авторові, яким у цей час він уважав Й. Їречка. „Но я съ нимъ за то росправлюсь!“ — запевняє Б. Дідицький. Він пише, що готовий уже й нині дати відповідь у „Віснику“, але Їречек заборонив редакції від імені міністра друкувати статті щодо азбуки. „Подумайте, яка то подлость: мене приосудилъ ту къ молчанію, а самъ клевеще въ L.Z.!“ — пише Дідицький у листі[1].

Б. Дідицький дуже болісно сприйняв статтю у львівській німецькомовній газеті і розцінював її як особисту образу. Він просить Я. Головацького піти в редакцію газети, дати його спростування („Освѣдченіє рускои азбуки дотычащое“), а якщо редактор Сартиній не захоче, то навіть попросити директора поліції вплинути на нього. У листі до Я. Головацького від 13 червня 1859 року він зазначає, що пише скаргу на Сартинія до крайового суду у Львові. У той же час Б. Дідицький активно продовжував працювати над статтею, яку закінчив, як він сам писав Я. Головацькому, 20 липня 1859 року.

Отже, уся ця стаття — це спростування аргументів Є. Черкавського. Так, на його зауваження, що самі українські письменники, такі, як Основ’яненко, автори „Русалки Дністрової“, пробували реформувати кирилицю й етимологічний правопис, Б. Дідицький відповідає, що це не були реформи, а тільки шукання шляхів до

[1] *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 451–453.

удосконалення, що автори „Русалки“ самі відмовилися в пізніших своїх працях від фонетичного письма (мова йде, звичайно, лише про граматики й інші праці Я. Головацького та І. Вагилевича, бо М. Шашкевич напевно був би не зрадив обрану лінію на фонетичний правопис і не відступив від своїх юнацьких шукань). „Въ оныхъ то граматикахъ сложили издатели „Русалки“ добытный протест своимъ погрѣшеніямъ давнѣйшимъ“, — пише Б. Дідицький. Бачимо, наскільки він був засліплений етимологічним правописом, що такий прогресивний, справді революційний на той час учинок членів „Руської трійці“ — друкування „Русалки Дністрової“ фонетичним правописом — називає „погрѣшеніями“. Так само критично відгукується він про творчість „Основ'яненька“ та „Шевченька“: „Воздаючи повествовательскому дару тѣхъ украинскихъ писателей заслуженную признательность, мы не можемъ похвалити, ни тѣмъ меньше за образецъ собѣ приняти **ихъ безправильного способу писанія**“ [виділено нами. — М. Л.][1].

Критикуючи етимологічний правопис, автор німецької статті з іронією і небезпідставно зауважує, що вже треба було санскритські, а не тільки праслов'янські корені залишити, щоб видно було справжню етимологію слова. На це Б. Дідицький відповів, що кожна з індоєвропейських мов по-своєму відбиває етимологію. Автор німецької статті справедливо зауважує, що Б. Дідицький запозичив у росіян написання **и** після **г, к, х**, на що той відповів, що такі написання були вже, мовляв, у „Слові о полку Ігоревім“ та інших давніх пам'ятках. Він знову підкреслює, що мало прийняти латинську азбуку. Важливіше було б прийняти правопис. Якщо їх є близько двадцяти в Європі, то котрий із них узяти за основу? Він глузує з автора німецької статті, що той не може запропонувати щось конкретне, а пропонує лише впровадити ще якісь додаткові знаки[2]. Тут Б. Дідицький критикує навіть Вука Караджича за

[1] *Споръ* о рускую азбуку, описанный Богданомъ А. Дѣдицкимъ. — Львôвъ, 1859. — С. 28–29.

[2] Там само. — С. 37.

його фонетичний правопис, безпідставно стверджуючи, що його нібито не підтримали навіть свої.

Ціла брошура Дідицького — це контрудари на напади автора німецької статті, причому робить він це затято, часто повторюючи одну й ту ж думку. Він з великою упертістю захищає етимологічний правопис і кирилицю, виставляючи як її особливу цінність те, що насправді було її недоліком, зокрема наявність кількох літер для позначення одної і тої ж фонеми, наприклад, фонеми /і/.

Отже, суперечки навколо азбуки розгорілися ще до появи статті Й. Їречка і завдяки Б. Дідицькому підготували належну психологічну атмосферу серед галицької інтелігенції, настроївши її проти латинки.

Дивно, але Б. Дідицький у статті „Споръ о рускую азбуку" не згадує Й. Їречка. Він полемізує тільки з названою статтею Є. Черкавського. До речі, він був особисто знайомий з Й. Їречком, ба більше, він навчав його навіть української мови, про що писав 18 березня 1859 року Я. Головацькому: „Передъ кôлькома мѣсяцами сробилъ я знакомство съ І. Иречкомъ, концепистом въ мін. просв., который має переважное влияніє на дѣла школъ рускихъ. Отъ кôлькохъ мѣсяцевъ учу его руского языка, по Вашей грамматицѣ; тут найбôльше маю способности указывати на Ваши великіи заслуги по языкословію. Ôнъ має тепер о Вас лучшое понятіе, — якъ и по части о самомъ же языцѣ рускôмъ"[1].

Й. Їречек не признавався Б. Дідицькому, що готує за дорученням „уряду" антикирилицьку статтю. Та й Б. Дідицький не ділився з Їречком, що пише статтю „О неудобности латинской азбуки..." Це видно з листа І. Головацького до брата Якова від 15 травня 1859 року: „Слава Богу, что нашего Андреевича [Дідицького. — М. Л.] вовремя натхнулъ духъ святый, и онъ успѣлъ своей брошюрой предупредить Ѣречковъ замахъ!

Не подозрѣвая ничего, Богданъ поднесъ одинъ экземпляръ ея сему послѣднему, въ то время, когда онъ тоже печаталъ свою бро-

[1] *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 435.

шюру. Ѓречекъ ужасно возмутился, и сталъ негодовать, почему Богданъ ему это не сказалъ. Какой хитрецъ! Ѓречекъ довершил печатаніе своего памфлета, но кажется по причинѣ столкенованія съ Богданомъ не пускаетъ ее в продажу“. Тому, як пише І. Головацький, цієї брошури „получить нельзя нигдѣ, она раздается только приватнымъ довѣреннымъ лицамъ“[1].

Однак у цей час уже була надрукована названа стаття Є. Черкавського, яка наробила багато галасу. Можливо, що за задумом А. Голуховського вона мала бути пробним каменем перед виходом брошури Їречка. На неї відгукнувся не тільки Б. Дідицький статтею „Споръ о рускую азбуку“. У тодішній пресі появляються й інші тривожні публікації на цю тему, але без покликань на Їречкову статтю, а лише на статтю Є. Черкавського.

Так, у віденському урядовому „Віснику“ за 6 /13 червня у статті „Допись изъ Коломийского“ зазначається, що тепер люди балакають лише про війну та азбуку. Уже одна спроба запровадити польське абецадло була. Але „Ruskoje Wesile“ Й. Лозинського забуте, „Дневникъ рускій“ (який редагував у 1848 році І. Вагилевич польською мовою) вийшов лише в 4-х числах, а нещодавно появилися ще й поезії Л. Венглінського.

„Gazeta Lwowska“, ч. 123, пропонує нам, пише невідомий автор, замінити азбуку. Але хіба кирилиця заважає вивчати чужі мови? Що дала б ця заміна? Що особливого осягли румуни, хорвати? Автор статті пише, що з прийняттям латиниці „освободила би ся бесѣда руска ôдъ узôвъ церковнои и російскои мови“[2]. Якщо тут маються на увазі старослов'янські форми, зазначає автор, то наша мова їх не використовує (тут, звичайно, автор злукавив, бо літературна мова на той час більше виглядала на церковнослов'янську, ніж на українську), а якщо йдеться про окремі слова, то церковна мова завжди була джерелом для поповнення мов інших слов'янських народів. Щодо „узів“ російської

[1] *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 446.

[2] Див.: *Допись* изъ Коломийского // Вѣстникъ. — 1859. — Ч. 42. — С. 167.

мови, то русини самі звільняться від них. Поки „ Зорѧ Галицка" промовляла „рускимъ языкомъ", доти світила, як же почала писати „изъ російска, тотъ часъ затьмарилася й погасла". Ту саму участь мала „Лада", „Сѣмейная библіотека". Якщо нас хочуть звільнити від „узів" церковних і російських, то якими новими узами хотіли б нас пов'язати? Звичайно, що польськими. Чому б не сказати просто: покиньте, русини, кирилицю, прийміть замість неї букви латинські, хоч би й не з польською писовнею, з новими дашками і значками, але з часом приймете з буквами й писовню нашу, а з того помалу бесіду нашу, а так будете мати честь статися колись поляками[1].

На критику Черкавського, що Б. Дідицький пише мішаниною церковної, російської та галицько-руської мови, автор „Допис-і изъ Коломийского" резонно і з певною іронією зауважує, що навіть якби Дідицький і перейшов на латиницю, то це не означає, що він став би писати чистою українською мовою[2].

У цьому ж 42 числі „Вісника", де була надрукована „Допись изъ Коломийского", вміщена редакційна інформація про те, що комісія, яка займалася питанням азбуки, закінчила роботу. Але громадськість дуже стривожена. З усіх сторін краю приходять листи з тривогою про долю азбуки. Редакція, однак, не зможе усіх цих листів надрукувати, бо то була б ціла книжка. У 43 числі редакція ще раз запевняє читачів, що нема підстав тривожитися. З надійного джерела стало відомо, що уряд прихильний до русинів і не зробить їм зла, тому всі можуть бути спокійні.

Подібне запевнення редакції опубліковане і в 45 числі газети. „Цирильські" букви залишаться й надалі, твердить редактор В. Зборовський[3].

Попри всі запевнення редакції „Вісника" напруга в краї не спадала. У 47 числі „Вісника" від 6 липня 1859 року велику статтю, присвячену азбучному питанню, опублікував сам редактор

---

[1] Див.: *Допись* изъ Коломийского // Вѣстникъ. — 1859. — Ч. 42. — С. 168.

[2] Там само. — Ч. 43. — С. 171.

[3] *Вѣстникъ*. — Ч. 45. — 29 червня. — С. 178.

Василь Зборовський, у якій намагався підважити аргументи автора статті з „Gazety Lwowskiej“.

У „Віснику“ від 16 липня якийсь „Г.“ „Изъ Перемишля“ зазначає, що так багато, як за останні два місяці, про Галичину ще не писали польські та німецькі газети. Здається, що вони аж тепер довідалися, що тут є якісь русини. Автор осуджує якогось „ПК“, який надрукував аж у 8 числах газети „Przegląd powszechny“ статтю „Nowyi poezyi maloruski“ і „попереодягав“ там українців на поляків, так що тільки українські імена залишив. Автор закликає оберігати українську мову, не вносячи до неї нічого ні з церковної, ні з російської[1].

Як бачимо, Галичина не була байдужою до своїх культурологічних питань, до свого письменства й тому активно стала на захист українських писемних традицій, що видно з тодішньої преси. Підтримували в цьому галичан і вчені та письменники з інших слов'янських країн.

Як видно з листа Б. Дідицького до Я. Головацького від 18 (30) травня 1859 року, свою думку щодо руської азбуки висловив у спеціальнім „освідченні“ відомий слов'янський учений Ф. Міклошич. Б. Дідицький передає в листі розмову з ученим, пересилає рукопис цієї заяви Міклошича для Головацького, підкреслює, що Міклошич був дуже радий і дуже дякував Дідицькому за його статтю „О неудобности латинской азбуки...“, тиснув йому руки й обурювався з приводу урядового задуму замінити азбуку. Тому тут потребує коментаря твердження Олекси Горбача, що Ф. Міклошич був прихильником упровадження для українців латиниці[2].

Це твердження О. Горбача спростовується словами самого Міклошича, наведеними в листі Дідицького від 30 травня 1859 року: „Ich erlaube ihren vor der ganzen Welt zu erklären, dass ich der entschiedenste Gegner der lat. Schrift in ihrer Anwendung für die ruth.

---

[1] *Вѣстникъ*. — 1859. — Ч. 50 — 16 липня. — С. 199.

[2] Див.: *Енциклопедія* українознавства. — Т. 4. — Париж–Нью–Йорк, 1962. — С. 1574.

Sprache bin, und dass ich für ihre Literatur die slav. ruth. Schrift als die einzig passende ansehe. Ich widerhole ihnen und bitte sie: erklären sie es der ganzen Welt“ („Я дозволяю вам перед цілим світом заявити, що я є рішучий противник застосування латинського письма в українській мові і що я для вашої літератури бачу цілком придатним слов'яно-руське письмо. Я повторюю вам і прошу вас: заявіть про це на цілий світ“[1]. Про це, як пише Б. Дідицький, Міклошич говорив дуже голосно й емоційно в коридорі, що навіть дивувалися присутні.

Б. Дідицький у кількох листах підтверджував, що Ф. Міклошич підтримує кирилицьку азбуку. Пише він про це і в листі до Я. Головацького від 12 червня 1859 року, що, мовляв, Міклошич казав, що „не пропуститъ случая, абы намъ помогчи рѣшительно“, але тут же зазначає, що „онъ видимо сокрушае ся въ своемъ грѣху, якій — не ожидая так погубных послѣдствій — въ своей сравн. Грам. сдѣлалъ“[2].

У своїй відомій праці „Vergleichende Gramatik der slawischen Sprachen“ Міклошич писав, що переконався, що відповідно збільшений латинський алфавіт більш придатний для означення звуків болгарської та української мов, ніж кирилівський. Однак пізніше, як бачимо, він різко змінив свою думку на користь кирилиці.

У додатку до листа від 3 червня 1859 року до Я. Головацького Б. Дідицький знову пише, що дві години розмовляв з Ф. Міклошичем, який підтримує його, але наразі просив не друкувати його „освідчення“, сподіваючись, що його покличуть офіційно і зажадають його думки щодо зміни азбуки. Тож вони вирішили, що поки що недоцільно виявляти думку вченого стосовно цього важливого питання, але Міклошич відданий, як пише Дідицький, нашій справі й „увѣряє, що ніякая сила не приведе єго къ противному мнѣнію“[3].

[1] Див.: *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 449.
[2] Там само. — С. 456.
[3] Там само. — С. 454.

Б. Дідицький пише, що й П.-Й. Шафарик, який був тестем Й. Їречка, був незадоволений зі свого зятя у зв'язку з його працею щодо зміни азбуки, що „тотъ задалеко пôйшолъ не на свое поле!" (Про це стало відомо від сина П.-Й. Шафарика). Б. Дідицький зазначає, що „Такъ два мужи-авторитети первого степени протестують нѣяко противъ дѣланому намъ насилію, а намъ ли не протестовати?"[1] Тому, зрозуміло, протестували й галичани і найактивніше з них — Б. Дідицький.

Не менш болісно сприйняв звістку про заміну азбуки ще один великий прихильник кирилиці і церковнослов'янської мови, активний москвофіл Іван Гушалевич. У листі до Я. Головацького від 3 червня 1859 року він писав: „Ужасна вѣсть объ неслыханомъ, даже въ варварски времена насилію на наши священныя писмена, молніею пронеслась помежь наше духовеньство и народъ еще 6/18 Мая. Всѣхъ сердце запеклося кровью. — После нѣсколько дней оп'ять повторилась та сама вѣсть съ прибавленіемъ, будьто наши охотно гнутъ хребетъ свои подъ чужое иго... Нынѣ заслышавъ зъ многихъ сторонъ... що проект завер[е]нія чужихъ писменъ произходитъ отъ Богемовъ, легче въ нашей груди, — що убо будетъ пусть будетъ, коли наши лише не участвуютъ въ семъ святотатствѣ". І. Гушалевич підозріває, що це польські інтриги, що це спеціально недруги хочуть „вѣрныхъ Русиновъ оттолкнути отъ Австріи". „Святый Отче Николає отжени отъ насъ всякое злосмрадіє Ческоє и Ляцкоє", — патетично вигукує І. Гушалевич[2].

На додаток до листа І. Гушалевич написав ще Головацькому вірш, який нібито „межъ нами ходитъ". Наведемо його уривок:

„Най швецъ держится свего копыта,
Щобы пôдошва гладонько пришита,
Коваль най держитъ крѣпко за клещи
А кравецъ най сидитъ при свои иглѣ –

[1] Див.: *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 454.

[2] Там само. — С. 450.

Найже ѣ...... въ свое ческое пиво
А не въ нашъ медокъ пхає своє рыло.
Бо єго рыло приберемъ въ ходакъ,
Скажутъ Славяне ѣ..... дуракъ!“[1]

І. Гушалевич пише, що хай за наші букви хоч „стихъ“ нашими буквами відомстить.

Не стояв осторонь азбучного питання і Я. Головацький. У листі до Г. Шашкевича від 25 червня 1859 року він пише, що подав до Президії доводами підкріплену думку про проект упровадження латинських букв. Пише, що готовий вислати Г. Шашкевичу копію свого меморандуму, у якому боронив „руску справу“, що під час засідання комісії доводив Їречкові переваги кирилиці, правопису, який тепер діє у школах. Про Їречка із сарказмом зазначає: „Але най чужа безрога (вибачте ми за слово) нашеи царинки не рицькає“[2].

Онак А. Голуховський таки вирішив довести справу до кінця і 30 травня 1859 року скликав комісію, яка мусила сказати своє вирішальне слово. На її засідання приїхав Й. Їречек, хотів нанести візит єпископові С. Литвиновичу, але єпископ, не бажаючи зустрічатися з Їречком, виїхав на село, продемонструвавши тим самим свою зневагу до міністерського чиновника. І. Гушалевич з приводу цього випадку писав до Я. Головацького в листі від 3 червня 1859 року: „Примѣтити я долженъ и то, що наши священники полюбили Еппа Спиридона за те, що Онъ отъѣхавши 30 Мая въ деревню, далъ будьто познати Ѣречкови и его затѣямъ, що Рускій Архіерей сей грѣхъ святотатства братей Славянъ противъ братей Славянъ осуждаєтъ и гієнѣ предаєтъ“[3].

На засідання комісії були запрошені з українського боку Михайло Куземський, Яків Головацький, Амврозій Яновський, Михайло Малиновський, Йосиф Лозинський, Григорій Шашкевич та ін. Особливу надію покладав А. Голуховський на Й. Лозинського, сподіваючись, що він далі триматиметься думки про

[1] Див.: *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 451.
[2] Там само. — С. 461.
[3] Там само. — С. 450.

запровадження польського абецадла. Однак йому довелося гірко розчаруватися. Ось як описував значно пізніше цю подію сам Й. Лозинський: „До комисіи, въ цѣли накиненья Русинам латинского абецадла на д. 30 мая 1859 г. до Львова скликаной, воззвалъ и мене ц.к. намѣстникъ гр. Агенор Голуховскій, надѣючися, что я тую справу поперати буду, и про тоє „числилъ на мене" (якъ выражено въ запрошеніи); но я, видѣвши негодованье и опозицію въ народѣ, покинулъ тую гадку уже давнѣйше, а узрѣвши в 1848 г., что Поляки нашъ языкъ и народъ съ польскимъ идентификуютъ и кажутъ, что то „wszystko jedno" и на подставѣ тои едности существованье нашого языка и народа не чуютъ, увѣрился я, что нужно всякіи розличія удерживати, и я отступилъ совершенно отъ давнѣйшого мнѣнія, а на собраніи той комисіи сказалъ: Понеже я той попытъ (Versuch) уже давнѣйше дѣлалъ, а онъ общое негодованье (Wiederwillen) въ народѣ викликалъ и менѣ гоненія спровадилъ, то я пересвѣдчился, что заведенье латинского абецадла спровадило бы лише роздѣлъ (Spaltung) въ нашой литературѣ, ибо одни бы латинскихъ буквъ, а другіе кирилицы употребляли, а такъ исполненіе того проекту... вредъ бы ей принесло, — про тое есмь противный тому мнѣнію. Мои слова уничтожили намѣреніе гр. Голуховского и стягнули на мене гнѣвъ и ненависть его, съ которою мене до своей смерти преслѣдовалъ"[1].

Сміливість та активність під час засідань комісії проявляли також М. Куземський, М. Малиновський, Г. Шашкевич. У листі до Я. Головацького від 27 липня 1859 року його брат Іван пише, що йому сподобався меморандум, який написав Яків про азбуку, його „Слово" написане безпристрасно з холоднокровним розрахунком. „Ты смотришь на этотъ предметъ как анатомъ на трупа предъ нимъ лежащого, съ ножомъ в руцѣ — безъ разницы, чей то труп", — пише І. Головацький[2]. Так само строго „науково" тримався Я. Головацький і на засіданнях комісії, і цю поведінку його можна пояснити страхом перед А. Голуховським та іншими уря-

[1] *Материалы* къ исторіи Галицко-руской словесности. Іосифъ Лозинскій. — Выпуски II и III. — С. 123.

[2] *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 469.

довими чиновниками, від яких залежала його доля як завідувача кафедри української словесності у Львівському університеті. Зате, як пише І. Головацький, „Куземскій, Малиновскій и даже Шашкевичъ шагнули смѣлостью своєю гараздо дальше, и показали не бôльше какъ свою независимость: а дѣлу помогли именно тѣмъ, что станули единогласно на сторонѣ опозиціи“[1].

Українська сторона перемогла в азбучній війні. Завдяки зусиллям Б. Дідицького, Г. Шашкевича, Й. Лозинського, Я. Головацького М. Куземського та багатьох інших патріотично настроєних галичан А. Голуховський та його прихильники відступили. Але чи не вирішальну роль тут зіграла все-таки церква. Віденський уряд не посмів зігнорувати єпископа С. Литвиновича, спеціальну скаргу до цісаря митрополита Г. Яхимовича і тому вирішив згорнути справу про заміну письма. Однак, як писав Г. Шашкевич до Я. Головацького, „отъ стороны Русинôвъ ... ничь не повинно ся дѣяти, щобы съ тымъ поданьемъ стояло въ противорѣчіи“[2]. Тут Г. Шашкевич має на увазі москвофілів, через дії яких, власне, А. Голуховський і розпочав азбучну веремію. Важко сказати, чи після цього щось змінилося в поведінці москвофілів і в їхньому трактуванні літературної мови. Якою мовою писали вони до азбучних суперечок, такою продовжували писати й після них. Мабуть, недарма Платон Костецький, який певний час був редактором „Зорі Галицької“ і прихильником народної мови, розкритикував „московщину“, якою була видана „Зоря Галицкая яко альбум на годъ 1860“ Б. Дідицького. У рецензії на це видання Пл. Костецький запитує видавця, хто дав йому „власть“ хрестити руське дитя на ім’я московське, навіщо він прийняв до руського письма правопис, заапробований Петром Великим для Москви і яким „чолом“ він відважиться вести Русь Галича впрост до Калуги і в’язати в московські кайдани?[3]

[1] Див.: *Студинський К.* Кореспонденція... — С. 469.

[2] Там само. — С. CXLII.

[3] Наводимо вислів за статтею М. Устияновича „Нѣсколько словъ Николая Устияновича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого... // Слово, 1861. — Ч. 5. — 8 лютого. — С. 21.

Незважаючи на подібні протести, зауваження, москвофіли й далі в'язали українську літературну мову в московські кайдани. І все ж питання про впровадження латинського письма було закрито раз і назавжди.

Віденський „Вѣстникъ" від 8 (20) серпня 1859 року повідомив, посилаючись на „Gazet-у Lwowsk-у", що міністерство наук і богослужень прийняло нарешті 25 липня 1859 року рішення щодо азбучного питання[1]. Воно базувалося на відповідному рішенні комісії, і в ньому було зазначено, що кирилиця залишається, що книжки друкуватимуться таким правописом, як і досі. Поряд з українськими текстами, надрукованими кирилицею, у шкільних читанках будуть друкуватися й польські твори, друковані латинськими літерами. Усі чужі стихії належить з української мови усувати, за винятком слів, яких у „рущині" немає. Гражданське письмо не допускається. Що було прогресивним у цьому рішенні, то це те, що викинули нарешті непотрібний **ъ**[2].

Це рішення, однак, проіснувало недовго. Розваживши „то обстоятельство, що безпосредственное вліяніе на образованіе и литературное розвитіе языка не належить до заданій державного Правительства, и якъ многоразличный опытъ показує, также николи до возжеланного конца не приводитъ, Его Екселенція Г. Державний Министеръ высокимъ рѣшеніемъ изъ дня 13 Марта 1861 г. (ч.1476), абы отъ рѣшенія бывшого Министерства богослуженія и наук изъ дня 25 Юлія 1859 (ч. 959) ... во всѣхъ частяхъ отступлено". Далі тут зазначалося, що „рускому народови въ будущности" можна буде вільно розвивати свою мову і свою писемність[3]. Отже, якщо липневе рішення з 1859 року якоюсь мірою стримувало від уживання „чужої" стихії" в літературі, дозволяло не вживати літери **ъ**, то тепер усе це відмінялося і москвофільська стихія мала можливість процвітати й далі.

[1] 4 серпня 1859 року було прийнято таке ж рішення „тутейшого", тобто Львівського ординаріату.

[2] Див.: *Редакторська* стаття // Вѣстникъ. — Ч. 60. — 8/20.08.1859. — С. 237–238.

[3] *Редакторська* стаття // Слово . — Ч. 16. — 18 Марта 1861 р. — С. 83.

Так на цьому й завершилися азбучні баталії. Після прийняття офіційних рішень про залишення в силі кирилиці перестала про це писати й преса. Віденський „Вісник“ нагадав ще раз про це в жовтні 1859 року, вітаючи вихід брошури Б. Дідицького „Споръ о рускую азбуку“. Були згадані й інші його статті, про які йшла вже мова, ще раз був кинутий докір авторові статті (Черкавському), надрукованої у Львівській німецькій, а пізніше і в польській газетах.

У всій цій азбучній історії був і позитивний момент. Як у 30-х, так і в кінці 50-х років XIX ст. пропозиція про запровадження латинського письма зіграла роль своєрідного каталізатора, прискорювача національного пробудження галичан, спонукала інтелігенцію, культурні й наукові сили краю згуртуватися до відсічі польськомовній експансії. Правда, при цьому Галичина на довгі роки потрапила під російськомовний гніт, який наступав і посилювався із розвитком і посиленням москвофільства.

СТАНОВЛЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛИЧИНІ

У Галичині було опубліковано чимало граматик української мови, окремі з яких ми коротко оглянули, але автори більшості з них, на жаль, не надто переймалися виробленням мовознавчої термінології. Кожен із цих авторів брав, як правило, за взірець якусь граматику переважно російської, старослов'янської або польської мови (інколи бралися до уваги й граматики інших мов) і заодно запозичував і термінологію, яка використовувалася в тому чи іншому джерелі. При огляді цих граматик ішла мова й про термінологію, яка використовувалася в них, але є рація зібрати й систематизувати всі ці терміни в окремому підрозділі.

Основні терміни, які стосуються мови, мовлення, мають ще праслов'янське або давньоукраїнське походження. Це слова: *ѩзыкъ* (від праслов'ян. **język*ъ) — цим терміном ще з праслов'янських часів позначалося поняття 'мова' або 'людина, яка може дати певні відомості для військових органів'; *слово* (мало два значення — 'звукове вираження поняття', а також 'розповідь, порада; свідчення', — наприклад, „Слово о плъку Ігоревѣ"); *рѣчь* (означало поняття 'мова', 'мовлення', як у сучасній російській мові); *мълва* > *молва* > *мовва* > *мова* (слово мало значення 'розмова, галас', а в сучасному значенні почало вживатися аж у XIX ст.); *мълвити* > мовити ('говорити'), *говоръ* ('галас, звуки від голосного говоріння')[1], *глаголъ* ('слово, розповідь'), *лѣтописаньєе, книга, грамота* (з грецької мови), *граматикъ* ('писар, дяк')[2]. Десь уже в XVI ст. з грецької мови був запозичений термін *граматика*. Уперше цей термін в Україні уживається в Букварі Івана Федорова, який був виданий 1574 року. Це був посібник граматичного змісту, один із розділів якого називався

---

[1] Див.: *Історія* української мови. Лексика і фразеологія. — К. : Наукова думка, 1983. — С. 54–55.

[2] Див.: *Словник* староукраїнської мови. — В 2-х т. — К. : Наукова думка, 1977–1978. — Т. 1. — С. 260.

„**А сіѧ азбꙋка . ѿкниги осмочастныѧ, сирѣч грамматикiи**“[1]. На Буквар Івана Федорова мала вплив, як стверджує він сам, граматична праця, що має заголовок „Стго Іоанна Дамаскина о ѡсмихъ частехъ слова“ (...**писахъ вамъ не ѿсебе, но ѿ... преподобного оца нашего іоанна дамаскина, ѿграмматикiи, мало** нѣчто...)[2]. Крім того, тут є ще мовознавчі терміни **прозодія, ортографія, страдальнъй залогъ** тощо.

Важливу роль в історії українського мовознавства, як зазначає В. Німчук, відіграла „Грамматіка доброглаголиваго елинно-словенскаго язика. Совершеннаго искуства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому Ро(с)сійскому роду“, видана 1591 року у Львові (так званий „Адельфотес“). Це теоретичний підручник грецької мови, написаний грецькою мовою, але зі „словенським“ перекладом, укладений львівськими спудеями під керівництвом грека Арсенія Еласонського. Головне її значення „полягає в тому, що вона показала рівноцінність грецької й церковнослов'янської мов і цим самим заохотила написання спеціальних граматик церковнослов'янської мови“[3]. Вона важлива ще й тим, що в ній „закріплено попередню й вироблено нову слов'янську граматичну термінологію“, яка, фактично, збереглася, особливо в російській мові, до наших днів. Основна термінологія, як стверджує В. Німчук, ґрунтується на статті „Стго Іоанна Дамаскина о ѡсмихъ частех слова“, однак тут її значно розширено, окремі терміни замінено новими. До таких належать *мѣстоимѧ, един(ъ)ственное, двоиствен(ъ)ное, множествен(ъ)ное* [число], *страдательный* (замість „страдальний“), *повелителное* [изложеніе], *глаголъ* замість *рѣчь* та інші. До нових термінів належать *склоненіе, общій, преобщій* [родъ], [прикметники] *разсудительнаго, превосходнаго* [ступеня], [іменники] *начертанія оумалителнаго, о числителныхъ именахъ*, [залогъ] *средній*,

[1] *Буквар* Івана Федорова. Перевидання фотомеханічним способом. — Київ, 1975. — С. 9 (сторінки без нумерації).

[2] *Буквар...* — Передостання сторінка.

[3] *Зизаній Л*. Граматика словенська / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. Німчука. — К., 1980. — С. 11.

[изложеніе] *изъявителное, удареніе, гласныя, согласныя, слогъ, реченіе, слово,* терміни на позначення розрядів займенників, прислівників, прийменників, сполучників тощо[1].

Ця термінологія була закріплена в книзі „Грамматіка словенска. Съвершеннаго искуства осми частій слова, и инных нуждных. Ново съставленна Л. З.“ Тут уже в епіграмі на Граматику сказано, що вона письмá всіх навчає чотирма частинами — орфографією і просодією, синтаксисом і етимологією (морфологією). В орфографії автор подає 37 „писменъ“, тобто літер. Писмена поділяються на *гласная* і *согласная*, голосні „писмена“ є *краткая и долгая*. Зизаній уживає терміни „**діфѳонги**“ (це **ꙋ, ъı, ю, ꙗ**), *удареніе гласа, слогъ, оксіѧ, варіѧ* (значки для позначення наголосу), титла. Розділові знаки (точки) — *запятаѧ, срока* (.), *двосрочіе* (:), *подстоліє* (;)[2]. Для частин мови (як у львівській граматиці 1591 року), використані терміни *Различіе, Имѧ, Мѣстоимѧ, Глаголъ, Причастіе, Предлогъ, Нарѣчіе, Съюзъ*[3]. Частини мови є *скланяемые* та *нескланяемые*, ім'я є *собственное* і *нарицаемое*, іменник — це *имя осущественное*, прикметник — *имя прилагаемое*. Ім'я має граматичні категорії: *Разсужденіе, Родъ, Видъ, Число, Начертаніе, Падежъ* і *Склоненіе*[4]. *Разсужденіе* — це ступенювання прикметників. *Степеній* є три: *Положенный, Разсудный, Превышшій*, родів ім'я має чотири — *мужескій, женскій, средній і общій (той и таѧ піѧница)*, видів — два (*первообразный* — (земля) і *производный* — (земный), за *начертаніемъ* (морфологічною будовою) ім'я є *простое, сложное* (благословенъ) та *пресложное* (преблагословенъ). Відмінки у Зизанія називаються: *Именовный, Родный, Дательный, Творительный, Винительный, Звательный*; відміна — це *скланеніе,* чисел за традицією виділяється три.

[1] *Зизаній Л.* Граматика словенська. — С. 11–12.

[2] *Грамматіка* словенска. Съвершеннаго искуства осми частій слова и инных нуждных. Ново съставленна Л.З. — В Вилни. — 1596. — С. 14.

[3] Там само. — С. 16.

[4] Там само. — С. 21.

Глаголъ мав такі граматичні категорії: *залогъ, образъ* (спосіб*), видъ, начертаніе, число, лице, время, супружество, родъ***.** „Образъ“ є *изꙗвительный, повелительный, желательный или Молитвенный, непредѣльный*[1], „времен“ — три: *настоящее, протяженное и будущее; супружество* — це дієвідмінювання (виділяється два „супружества“). Дієприкметник у Зизанія — це *причастіе,* яке також має вісім значень — *рід, вид, начертаніе, число, падежъ, время, залогъ, супружество*[2]**.**

„Грамматіка“ Лаврентія Зизанія не належить до галицьких граматик, оскільки була видана у Вільні, але наводимо її мовознавчу термінологію, по-перше, тому, що вона базується на термінах граматики 1591 року, виданої у Львові, в укладанні якої брав участь і Лаврентій Зизаній, а, по-друге, тому, що пізніші галицькі граматики братимуть її за взірець і використовуватимуть її термінологію.

В основному слов'янська термінологія „Адельфотеса“ та граматики Л. Зизанія використовується і в граматиці Мелетія Смотрицького, яка вважається одним з найвидатніших творів слов'янського мовознавства і тривалий час була основним підручником для вивчення церковнослов'янської мови. М. Смотрицький, правда, удосконалив і розвинув далі граматичну термінологію. Голосні й приголосні звуки („писмена“) у нього називаються так само, як і в попередніх граматиках. Серед голосних *писмен* він виділяє *самогласнаѧ, припрѧжно гласнаѧ* (**ъ, ь**), які „сама собою гласа издати не могутъ“[3] та *двогласнаѧ*. Він розглядає також 8 частин мови: *Имѧ*, *Мѣстоимение*, *Глаголъ, Причастіе, Нарѣчіе, Предлогъ, Союзъ, Междометіе*. Як і в Зизанія, частини мови у Смотрицького є *скланѧємыѧ та нескланѧемыѧ***.** У цій праці є вже сьомий відмінок — місцевий, який називається *Сказательный падежь*; вводиться термін *парадигма* в сучасному

[1] *Грамматіка* словенска. Съвершеннаго искуства осми частій слова... — С. 51–52.

[2] Там само. — С. 59.

[3] **Грамматіки Славенскиѧ правилное Сүнтагма... Мелетіѧ Смотриского... в Євю**, 1619. — С. 11.

його розумінні, серед термінів на позначення дієслівних категорій (*залогъ, начертаніе, видъ, число, лице, наклоненіе, времѧ, родъ*) з'являється термін *спрѧженіе*. Уводить Смотрицький також термін і визначення *дѣепричастіѧ*, деякі терміни, що стосуються синтаксису, багато літературознавчих термінів, які, правда, він не завжди перекладав з грецької.

Граматика Смотрицького неодноразово перевидавалася з певними змінами чи скороченнями як в Україні, так і в Росії, тому зрозуміло, що вона мала великий вплив на формування граматичної або ширше — лінгвістичної –термінології у східнослов'янському мовознавстві, у тому числі і в Галичині.

Першим українським мовознавцем у повному розумінні цього слова в Галичині був Іван Могильницький[1], автор таких праць, як *Вѣдомѣсть о Рускомъ ѧзыцѣ* і *Грамматыка ѧзыка Славено-руского*, які з різних причин не були надруковані за життя вченого. Їх опублікував, як про це вже мовилося, аж майже через сто років (у 1910) інший відомий український філолог, академік Михайло Возняк. Правда, ще за життя І. Могильницького *Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ* у дещо скороченому варіанті, підготовленому самим автором, була надрукована, як уже про це йшлося, в газеті „Czasopismo naukowe księgozbioru im.Ossolińskich" у польському перекладі Людвіга Набеляка під заголовком „Rozprawa o języku ruskim".

Отже, у *Вѣдомости* автор торкається термінів *мова, діалект* і *языкъ,* але, як видно, не робить різниці між ними, зазначивши, що ці поняття „безъ стислои логическои розницѣ в томъ самомъ значеню уживаные бываютъ"[2]. Слово *мова*, правда, він уживає і в значенні 'розповідь', російське 'речь': „трактаты, въ

[1] Див про нього у попередніх розділах, а також у: *Лесюк М*. Предтеча української мовознавчої науки в Галичині // Мовознавство / Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів, Одеса, 26–29 серпня 1999 р. — К., 2002. — 314–318.

[2] Цит. за виданням, здійсненим В. Ґрещуком, див.: *Іван Могильницький*. Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ. — Івано-Франківськ, 2003. — С. 27–28.

которыхъ о народѣ рускомъ виразнѣ есть *мова*"[1]. Мовознавчих термінів зустрічаємо тут небагато, оскільки у *Вѣдомости* розглядаються загальні питання походження української мови, її спорідненості зі слов'янськими мовами, наводяться спільні з іншими та відмінні риси. Це, зокрема, такі терміни: *граматика, діалектъ устный, слогъ, переводъ, самогласные, согласные, предословіе, просторѣчіе, просторѣчное, выговоръ* (вимова), *имена собственные, имена прилагателные, мужескій родъ, винителный падежъ, значенє слова, глаголъ, страдателное причастіе* та деякі інші.

Як бачимо, тут ужита традиційна термінологія, яка була і в попередніх граматиках, зокрема в „Адельфотесі", у Л. Зизанія та М. Смотрицького. Таку ж традиційну лексику уживав Могильницький і в своїй граматиці. Так, про звуки мови йдеться в розділі, який названий по-українськи — „*Звучня*". Букви — це *писмена,* вони діляться на *самогласныя, двоегласныя и согласныя. Согласныя* є *тонкія* або *острыя* і *грубыя* або *тупыя*. У розділі „*Орѳоепія*" розглядаються питання про *слогъ, гласоудареніе* тощо. Розділові знаки у нього — *точка, запятая*, *точка съ запятою*, *двоеточіе, спочивательная* (–), *знак вопросительный* (з перекладом — „*пытаня*"), *знак удивительный (выкрику), знак вместительный*[2]. Частини мови традиційно розглядаються у розділі „Етимолоґія". *Имена существителные* можуть бути *увеличительные, умалителные, ласкателные, презирателные*, за будовою — *коренные (первоначалные) и происходные, мужеского, женского, среднего* та *общого* роду, прикметники мають *уравнєнє* і *склонєнє*[3], можуть бути *умалителными, ласкателными, уничтожителными,* а також *первоначалные и производные, уравняемые и неуравняемые, усѣченые* (стягнені), вищий сту-

[1] Цит. за виданням, здійсненим В. Ґрещуком, див.: *Іван Могильницький...* — С. 34.

[2] *Грамматыка...* юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 89–90 (див .повну назву в розділі про граматичні праці, видані в Галичині).

[3] Там само. — С. 116.

пінь — це *разсудителный*, закінчення — *окончеnє*, корінь — *пень*, початкова форма — *ѳема,* число — *единственное и множественное*. *Глаголъ*, його форми та граматичні категорії мають ті самі назви, що й у граматиці Смотрицького (*причастіе, спряженіе, число, видъ, родъ, времѧ* тощо), роди дієслова є *начинательный и продолжительный*, *глаголы однократни, учащательни, нарѣчіѧ* є *настоящого, прошедшого и будущого времени, союзъ* може бути *условный* або *варунковый* (польське), *предыдучій*, так само різні можуть бути *междометіѧ*. Можливо, немає потреби детальніше оглядати граматичну термінологію І. Могильницького, оскільки, як ми вже відзначали, вона використовує терміни попередніх слов'янських граматик.

Великим прихильником церковнослов'янської мови, як згадувалося, був закарпатський учений Михайло Лучкай. Граматику його добре знали в Галичині, вона підтримала окремі ідеї і погляди І. Могильницького і, в свою чергу, залишила певний слід в інших галицьких граматиках, написаних пізніше. Граматика М. Лучкая, як відомо, була написана латинською мовою, але поряд з основними термінами автор наводить і слов'янські назви. Отже, він дає розділи *„О буквах", „О премѣненіи букв", „О существитных именах", „О склоненіи", „О прилагателных именах", „О сравненіи", „Числителнаѧ", „Мѣстоименіе", „О словѣх или глаголѣх", „О наклоніѧх слов", времѧ настоящее, преходящее, будущее; сопряженіе, причастіе страдателное; предлоги, междуметія, „О удареніи гласа", „О сочиненіи"*.

Тут не можна не згадати про Маркіяна Шашкевича, внесок якого в розвиток української мови в Галичині було б важко переоцінити У своїй праці „Azbuka i Abecadło", про яку вже також мовилося в цій праці, він виявив свою глибоку лінгвістичну ерудицію, зі знанням справи, аргументовано й логічно довів помилковість і навіть шкідливість думки про заміну кирилиці абецадлом. Тут він використовує, без сумніву, лінгвістичну термінологію, але стаття його була написана, на жаль, по-польськи. Зате по-українськи були написані його всі інші як поетичні, так і прозові

твори, а також окремі наукові фрагменти, які опублікував Михайло Возняк уже на початку XX ст. У праці „До читателя“ М. Шашкевич пише, що „*йазык* йе то найчестныйшим даром природи... в ним йавльайе сьа душа народа, степень йего просвыченя, глубина або мыль йего мислей... сли *йазык* прозвемо великою, многосложнойу, согласнойу музикойу народа, то *словесность* буде прекрасним і вірним йего образом“[1]. У „Проекті фонетичної правописи“ він використовує такі терміни, як *нарычіе, самоголосна, соголосна, голос рускій* („Русин вльубиў-сьа в голос **і**, а тейе **і** йе чистойе, остройе“)[2]. Голосні є *грубі, грубші, є коротеньке* **і** (**й**). Він пропонує „розпрягчи“ букви , **ѩ, ю, ѣ**, кожна з яких по „два голоси держит“, щоб „змаліло число азбучних знаків“. З мовних термінів тут ще є *творительный падеж, точочка („двы точочцы“), правописаньйе, питомо народны слова* та інші.

Першою опублікованою граматикою в Галичині була, як про це вже згадувалося, праця Йосифа Левицького під назвою „Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien“. Однак, оскільки вона була написана німецькою мовою, вести мову про її термінологію немає сенсу. Згадаймо тільки, що Левицький брав за зразок російську граматику А. Таппе, майже дослівно копіював її, тому й термінологію використовував російську, що, зрештою, можна підтвердити, проаналізувавши його другу граматичну працю, опубліковану в Перемишлі уже в 1850 році під назвою „Граматика Языка Русского в Галиціѣ“. Ця граматика, по суті, була повторенням тих ідей, принципів і підходів до мови, які були викладені в німецькомовній граматиці 1834 року. Наводячи приклади з народної мови, Левицький в усьому іншому дотримується традиційних поглядів, правил, термінології, репрезентованих у російських та церковнослов’янських граматиках.

---

[1] *Шашкевич М.* До читателя // Писання Маркіяна Шашкевича. Видав Михайло Возняк / Збірник НТШ. — Т.XIV. — У Львові, 1912. — С. 142–143.

[2] Там само. — С. 143.

Отже, у цій граматиці були „чотыре“ розділи: *Правописаніе слов; Словопроизводеніе; Словосочиненіе; Слогоударение*[1]. Він наводить 12 літер для позначення голосних, виділяючи серед них *чыстыя* (*твердыя*) та *изгощренныя* (*мягкія*) звуки. Класифікуючи приголосні, він використовує то польські, то російські терміни: *варговые* (польське *wargi* — губи), *зубовыя, языкогортанныя* тощо.

Частини мови називає, як у російській мові: *Имя существительное, прилагательное, числительное*, *Мѣстоимение, Глаголъ, Нарѣчіе, Предлогъ, Союзъ, Междуметіе*. Серед частин мови наводить і *причастія*, але не визначає часток. Іменники є *собственныя, нарицательныя, одушевленныя (жіющія) и неодушевленныя (нежіющія), уменьшительныя, собирательныя, мужескій* і *женьскій родъ*. За будовою слово може бути *первообразное, производное, сложное, односложное, двусложное,* у ньому є *корѣнь, придатокъ* (префікс), *вставка* (суфікс).

Прикметники є *полныя* и *усеченныя*, *притяжательныя, сравнительнои* і *превосходнои степени;* числівники *основательныя* (кількісні) і *порядочныя*, *дробныя* и *собирательныя; родовое имя числительное* відповідає на питання *многоракій? (трорякое жито, четверакій овесъ, десятиракій горохъ)*. Займенники у Левицького поділені за церковнослов'янським зразком на *существительныи* и *прилагательныи*. Виділяється 8 розрядів (крім заперечних), але всі вони називаються, як у російській мові. Самий перелік займенників також узятий зі старослов'янської мови, бо тут є *таковый, толькій, овый, яковый, оный, гдеякій* тощо[2].

Дієслова поділяються на розряди: *дійствительныи, страдательныи, возвратныи, средніи, взаимныи та общіи, неопределенныи, однокротныи, многокротныи, совершенныи*[3]. Способів є чотири (термінологія російська); *неопредѣленное наклоненіе* —

[1] *Граматика* Левицького 1850 р. — С. 5.
[2] Там само. — С. 76–87.
[3] Там само. — С. 88–91.

це інфінітиви; форму майбутнього складеного типу *буду спѣвалъ* називає *время будущо-прошедшое*. *Причастіе* в Левицького — це „слово сокращающое в собѣ глаголъ и мѣстоименіе“[1], дієприкметники мають аж шість „залоговъ“, такі самі, як і в дієслів, від яких вони утворені. *Нарѣчіе* означає „ячество або обстоятельство другого якого ячества або дѣйствія“[2].

У розділі про синтаксис розглядаються питання „*О словосочиненію“, „О согласованію слöвъ“, „Объ управленію слöвъ“, „О розмѣщенію слöвъ*“[3]. Як бачимо, термінологія в Левицького в основному російська, і це зрозуміло, бо, як уже відзначалося, він копіював терміни з російських граматик, причому, не тільки терміни на позначення мовознавчих понять, а й думки, правила, а подекуди й приклади, які не мали ніякого відношення до української мови.

Великим поборником української народної мови, як уже відзначалося, був інший галицький вчений — Йосиф Лозинський. Він був автором відомої граматики, багатьох статей, написаних українською мовою і спрямованих на захист української народної мови. Щодо його термінології, то він намагався її українізувати, але часто використовував як польську, так і традиційну церковнослов’янську. Так, поряд із терміном *язык* він уживає і термін *мова*. У статті „О образованю языка руского“ автор гостро виступає, зокрема, проти мішанини старослов’янських, російських, польських та українських слів і називає цю мішанину „*амалґама*“, пишучи, що немає потреби творити якусь нову „*амалґаму* до ничого не придатну, народови не зрозумілу и баламутячу слабши таланта“. Поряд з терміном *амалґама* для мови, що являє собою мішанину кількох мов, він уживає термін *макаронізми*. Як синонім до іменника *мова* він уживає й термін *бесѣда*: хай кожен, хто пише для народу, тримається його „*бесѣды* и *правописом* до неи найся зближит, най покине шкільну педантерію

[1] *Граматика* Левицького 1850 р. — С. 125

[2] Там само. — С. 131.

[3] Там само. — С. 143.

и не накидує єи без потребы вôльному народови“[1]. Поряд із українським терміном *правопис* він уживає і запозичений *ортографія*, а також інші запозичені терміни (*анальогія, етимольогія*). Частини мови та основні граматичні категорії називає так, як у сучасній російській мові (*имя прилагательное, имя существительное, предлог, единственное, множественное число, мужскій, женскій род* тощо), але відмінки називає по-польськи: *1-ий припадок, 6-ий припадок* і т. под. Намагався він творити й інші українські терміни: абстрактні слова у нього — *відтягнені*, **е**, що чергується з **і**, — *стиснене*, *имя власне*, *вкладання* й *опускання* голосних, дієслово називає *слово часове* (у польській *czasownik*), дієвідмінювання — *часованє*[2].

Вагоме слово у розвитку граматичної думки в Галичині сказав Яків Головацький. Однак термінологія у нього традиційна, церковнослов'янсько-російська, хоч інколи трапляються й нові, українські терміни. Ось деякі з них: *шепеляви* (звуки), *шип'ящи, зубови, гортанни* **г, к, х**, *придавный* звук (приставний), *вставочне* **л, н**, *повноголосіє, голосовдаръ, перемѣни* (чергування), „**и** після твердих **д, т, н, л** выговоруєся твердо, тому що оно як **ы** *бренить*“[3], а в іншому місці він говорить, що **и** після гортанних *грубше гомонить* тощо. І хоч Я. Головацький завжди виступав проти польського впливу, він інколи вживає і полонізми: *вымѣтованє букв, сичущі* звуки (пол. *syczące*), *писовня* та ін. Така ж термінологія вживалася в той час і в інших джерелах: у статтях, присвячених розвиткові української мови, у мовних дискусіях, які розгорталися на сторінках перших українських часописів „Зорі Галицької“, „Галичо-Руского вѣстника“, „Пчоли“, окремих спеціальних брошур. Тут зустрічаємо терміни *лингвистичный* (*пôд взглядомъ лингвистичнымъ*), *карби Граматики, нарѣчіе, діалект, славорускій языкъ, народный выговоръ, языкъ, мова* (в сучасному розу-

[1] *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинского — В Перемишли, 1849. — С. 6–7.

[2] *Лозиньскій І.* Уваги над правописом руским // Пчола. — Ч.17. — 26.08.1849. — С. 262–270.

[3] *Розправа* о языцѣ........ Я. Головацького. — С. 35.

мінні), *лексиконъ, правопись* (жіночий рід) *і правописъ* (чоловічий рід), поряд терміни *ортографія, правописанье, правописаніе, краснописаніе, формы языка, словесна єдность, жарґонъ, замѣна гласныхъ, замѣна согласныхъ, сила тону, выговоръ слôвъ, слова первеньственныи* і *походжайшіи, приголосна мôцна і слаба, гласоудареніе, лексикальное розличіе, подробныи словесності* (окремі мови), *языкоспытатели* (дослідники) та інші.

Досить відомою і популярною в Галичині була „Граматика руского языка“ дра Михайла Осадци, яка вийшла друком у Львові в 1862 році, перевидана в 1865 та вже після його смерті в 1876 році. М. Осадца був талановитим ученим. Вважають[1], що підручник Осадци був першою досконалою граматикою української мови, оскільки інші граматики подавали мовну систему лише частинами. Ця праця використовувалася як навчальний гімназійний підручник аж до кінця 80-х років XIX ст. Він справді був кращим і повнішим, ніж усі попередні, але термінологію використовує знову ж таки традиційну — церковнослов'янсько-російську, тому наведемо тільки ті приклади, які не повторюють терміни в попередніх працях. Ця граматика також складається з чотирьох частин — „*О звукословію*“, „*О видословію“,* „*О словообразованю“* та „*О словосочиненю*“; приголосні за способом творення є *німі* (проривні), *півсамоголосні* (тут змішані за невідомим принципом **в, ф, з, с, г, х, л, р, м, н**), за участю голосу — *звучніи* та *беззвучніи*[2], чергування — це *степенованє*, редукція — *ослаблюваннє* (термін, на нашу думку, досить вдалий), секундарні **о, е** — це *вкидання* і *викидання* (у Головацького — *вимѣтованье*), іменники є *животніи* і *неживотніи, смисловіи* (конкретні) та *ôтвлечени* (абстрактні), власні і спільні (апелятиви), спільні поділяються на одиничні, збірні і *сплошніи* (речовинні), *уменьшительніи, увеличительніи* і *глагольніи* (*писанье, шитье*). Займенники поділені на 8 розрядів, прикметники є *ячественніи, властивіи* та *посѣдательныи,*

[1] Див., наприклад: *Бідер Герман*. Галицькі та буковинські граматики української мови. — С. 15–29.

[2] Див. *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 5–8.

усѣчени і *повніи*; числівники поділяються на *основни, рядовіи, собирательни, умножительни, кротніи, дробніи*, *опредѣлени* та *неопредѣлени. Умножительни* — це, як і в Й. Левицького, *двоякій, троякій, десятиракій, сторакій*[1]. Паралельно з терміном *пень* автор подає термін *корінь*, але *пень* у нього — це основа. „Частицями“ він називає *нарѣчіє, предлогъ, союзъ и чувственникъ* (вигук), який має аж вісім розрядів[2]. У синтаксисі Осадца використовує деякі польські терміни: *положеня поединчи* і *положеня зложени*, непоширене речення називається *нагимъ*, означення — *придаток*, додаток — *доповненье,* а обставина — *нарѣчевое опредѣленіе*. Складне речення, що складається з двох частин, називається *поєдинчо-зложенимъ*, якщо з багатьох, то *многократнымъ*. Називний та кличний відмінки в автора — прямі, а всі інші — *укосніи, зависимыи*. До головних *положень* (речень) належать також *положеня втручени* або *межиметни*. Серед типів підрядних речень — *ôтносительни, заключительни, порôвнательни, причинніи, винословни, намѣрительни, условни*. Порядок слів у реченні є звичайний і *переставный* (зворотний). Варто звернути увагу на розділ „О знаках препинаня“. Тут є *точка, запятая, точка съ запятою, двоточка, знак звательный* (!)*, знакъ вопросительный, знакъ почивательный* („“), *знаки соединительный* (-), тобто дефіс, та *вмѣстительный* (дужки)[3].

Значну роль у розвитку мовознавчої науки в Галичині відіграв філолог у широкому розумінні слова Омелян Огоновський, який залишив після себе цілий ряд мовознавчих та літературознавчих праць, у тому числі й „Граматику руского языка для шкôлъ середнихъ“. Цю граматику можна вважати найкращим тогочасним підручником з української мови, який відрізнявся від граматики М. Осадци перш за все чистою українською мовою. Термінологія в основному така ж, як у М. Осадци, хоч зустрічаються й латинські (за Міклошичем) або нові спеціальні вирази. Книжка

---

[1] Див. *Осадца М.* Граматика руского языка. — С. 83.
[2] Там само. — С. 133.
[3] Там само. — С. 229–231.

має розділи „*Наука про звуки*“, „*Етимольоґія або наука про творенє пнѣвъ*“, „*Наука про формы або словотвôръ“*, „*Наука про складню*“, „*Творенє стихôвъ*“.

Можна назвати реформатором у галузі розбудови української лінгвістичної термінології Івана Верхратського, який сміливо видумував і впроваджував українські відповідники до тих чи інших російських чи польських термінів. Так, у монографії „Про говір Галицьких лемків“ він використовує такі терміни: *сущник* — іменник, *приложник* — прикметник, *глагол, числівник, заіменник, приіменник, прислoвник, сполучник, частиця, причасник* (*гваріл, пукал*), *причасники страдного стану (братий, гнатий), звучня, голосівка, суголоска, наголос, флексія* або *накінчик, пень* — основа, *наростки* — суфікси, *творня пнів* — творення основ, *відсаджені поняття* — абстрактні, *рядовик* — звичайний ступінь, *порівняльник* — вищий ступінь, *дуже високий степень* — найвищий ступінь, *минувшик* — минулий час, *будущик* — майбутній час, *неопреділеник* — інфінітив, *спомічник* — дієслово *бути, склон* — відміна тощо. Використовує він подекуди й терміни, які вживалися в російській чи польській мовах: *спряженє, склоненнє, деклінація*. Пропонує Верхратський цікаві назви відмінків: *іменяк, рідник, дайник, переємник* — знахідний, *творник, містник, зовник* та ще й *повельник*[1]. Як бачимо, назви досить оригінальні, і, хоч не всі вони закріпилися в мові, все ж вони свідчили, що створювала їх людина небайдужа до рідної мови, яка не бажала схилятися перед чужим, дбала про розвиток української науки.

Тут не можна обійти граматичні праці Степана Смаль-Стоцького та Федора Ґартнера. Хоч вони були написані на Буковині, але в Галичині також широко використовувалися. Мова іде про наукову та шкільну граматику української мови цих двох авторів. Оглянемо тут термінологію, використану авторами в Граматиці

[1] Див.: Верхрѧтский *І.* Про говор Галицьких лемків. — У Львові, 1902. — 490 с. Сторінки не вказуємо свідомо, щоб не обтяжувати текст.

руської мови, виданій у Відні в 1914 році[1]. Тут уже у вступі ужитий термін *мова* в сучасному розумінні, *звуки мовні* поділяються на *голосівки* та *шелестівки*; *шелестівки* є проривні, *протиснені* („повітрє протискати через тїснину“), тобто щілинні, вони можуть бути *голосові* та *безголосі*, „**р** є звук дрожачий, т. зн. звук протиснений з перестанками; диркаємо єго кінцем язика за зубами“, звуки **м**, **н** — це *носові*, африкати названі *двозвуками*. Далі йдуть також сучасні терміни: *склад, наголос* тощо; *шелестівки* можуть уподібнюватися, спрощення — це *випад*, кінець слова — *визвук*, початок — *назвук*, між голосними можливий *роззїв*, чергування **о, е** // **і** – *іканє* [2], морфонологічні чергування — *перезвук словотворний*. „Части“ мови тут в основному називаються по-сучасному: *іменник, прикметник, заіменник, числівник, дієслово, прислівник, приіменник, злучник, оклик*[3]. Іменники є *власні, ґатункові, збірні* та *імена матерій*; займенники мають ті ж розряди, що і в сучасній мові (крім означальних та заперечних); числівники — *головні, збірні* та *порядкові*; дієслова є *доконані* та *недоконані*, *протягові* і *наворотові*.

Відмінювані частини мови мають *пень* (основу) і *закінченє, приставку* (префікс) та *наросток* (суфікс), три роди — *женський, мужеський* та *середний*; „падежи“, як їх називали попередні граматики, вже називаються *відмінками*, правда, назв їх Смаль-Стоцький не подає, а тільки нумерує (перший–сьомий). Дієслово має особу, число (*однину і множину*), час (*теперішність, будучність, минувшість*), „три способи *висказу*“ (*прямий, приказовий, можливий*); дієслово може виступати в таких формах: *дїіменник* (інфінітив), *дієприкметник, дієприслівник*. У примітці автор дає пояснення щодо дієприкметників, правильно зазначаючи, що дієприкметники на -*чий*, -*ший* „дехто ще і тепер уживає.., хоть вони в живій мові народній вже завмерли“. Зауважимо, що під впли-

---

[1] *Смаль-Стоцький С.* Граматика руської мови. / Уложили Степан Смаль-Стоцький і Федір Гартнер. // Трете перероблене виданє. — Відень, 1914.

[2] Там само.— С. 21–22.

[3] Там само. — С. 27.

вом російської мови їх „дехто ще і тепер уживає“, хоч від часу Смаль-Стоцького минуло вже понад сто років. Дієслова у цій граматиці, як і іменники, мають відміни (ще не дієвідміни, але вже не „спряженія“ і не „супружества“, як це ми бачили в попередніх граматиках).

Синтаксис за польським зразком названо *складня*, хоч це, на нашу думку, міг би бути дуже непоганий український термін замість грецького *синтаксис*. Головні члени речення мають сучасні назви, додаток — просто *предмет*, обставина — *придаток прислівниковий*, означення — *придаток прикметниковий*, хоча при поясненні автори уживають терміни *означенє, обстанова*. Складні речення можуть бути сполучені *рівнорядно* і *підрядно*, типи підрядних речень в основному названі по-сучасному. У додатку до граматики детально подано питання про *правопись* та *перепинанє*. Розділові знаки: *кропка, питайник* (?), *окличник* (!), *запинка* (,), *середник* (;), *павза* (–), *двокропка, скобки* ()[1]. Як бачимо, багато термінів, уживаних Смаль-Стоцьким, використовуються й донині, деякі можна було б відновити. Додаймо, що саме завдяки наполегливості С. Смаль-Стоцького в Галичині та на Буковині в 1893 році був запроваджений фонетичний принцип письма, який уперше використав Маркіян Шашкевич у „Русалці Дністровій“ і за який ламали списи упродовж XIX ст. прогресивні галицькі вчені-мовознавці та діячі культури Йосиф Лозинський, Теодор Лисяк, Теофан Глинський та інші.

Роком пізніше (у 1894 році) вийшов новий підручник української мови — „Методична граматика руської мови“, яку написали В. Коцовський та І. Огоновський (брат Омеляна), а в 1912 році вона була перевидана вдруге[2]. Ця граматика була написана теж за фонетичним принципом, українською мовою, без йора, ятя, юса

---

[1] *Смаль-Стоцький С.* Граматика руської мови. — С. 168–170.

[2] Див.: *Методична* граматика руської мови для IV. кляси шкіл 5- і 6-клясових. Уложили В. Коцовский і І. Огоновский. / Друге, поправлене виданє. — У Львові, 1912.

малого, єри („широкого“ **ы**), **о** та **е** з дашками тощо, як були написані попередні граматики. Термінологія тут також українська, в основному така ж, як і в граматиці С. Смаль-Стоцького. „Часть“ перша — це *наука про звуки*. Тут уже проведена різниця між звуками та буквами, звуки поділяються на *самозвуки* та *співзвуки*, між ними можливі переміни (чергування); за місцем і способом творення приголосні, як і в сучасній українській мові, є *губні, зубні, носові, піднебінні, гортанні, шипячі, плавні*, як і в сучасній — *склад, наголос, корінь, закінчене*, але основа слова називається *пень*, суфікс *наросток*. „Части“ мови (їх тут 9) називаються, як у Смаль-Стоцького: *іменник, прикметник, заіменник, числівник, дієслово, прислівник, приіменник, злучник, оклик*. Іменники є *животні* і *неживотні, збірні, змислові* (конкретні) та *подумані* (такі, „що їх можемо лише подумати“, тобто абстрактні)[1], вони можуть бути *мужеского, женьского* і *середного* роду, число — *однина* і *множина*. Відмінки також назв не мають, лише номери, іменники групуються у відміни. Прикметники можуть виражати *прикмету* або *посідане* (пол. — присвійність, володіння), числівники є *головні, збірні, порядкові*, розрядів займенників — сім, у тому числі *присвоюючі, вказуючі, питайні*; дієслова *доконані, недоконані*, час *теперішній, минувший* і *будучий*, способи *прямий, приказовий* і *можливий*, форми дієслова — це *імена дієсловові* або *дієіменники* (інфінітиви), *дієприкметники, дієприслівники*; дієприкметники є *діяльні* і *страждальні*. Синтаксис називається *складня*, головні члени речення — *підмет, присудок*, другорядні чітко не визначені, але в прикладах пояснюються як додатки дієслова і прикметника. Речення є *поєдинче* і *зложене*, у *поєдинчому* може бути *вставлене, зложене* може складатися з *рівнорядних* або *співпорядкових* речень та *підрядних* чи *підпорядкових*. Типи підрядних в основному називаються так само, як у Смаль-Стоцького (*підметове, присудкове, придаткове, причинові, замірові* (мети),

[1] Див.: *Методична* граматика. — С. 17–18.

услівні, припускові тощо)[1]. Серед знаків *перепинаня — точка, протинка* (кома), *знак виклику, питайник, знак середний* (;), *павза* (–), *двоточка*, *знаки наведення* („“) та *скобки*[2].

Термінологію С. Смаль-Стоцького підтримав в основному такий видатний український мовознавець, як Василь Сімович[3]. Вступ — це *увід*, фонетична термінологія — *склад, наголос, звуки, голосівки, шелестівки* (*шелестівки* є *проривні, протиснені, плавні, ротові, губні, носові* або *гугняві, голосові, безголосі, тверді і мнякі*), слово має *корінь, наросток, приросток, пень і закінчення*[4], слова можуть бути *здрібнілі* та *песливі, зложені*. До *відмінних* частин мови належать *іменники* (які можуть бути *власні, ґатункові, збірні, матеріальні*), *прикметники*, *заіменики* (*особові, зворотний, присвойні, указові, питайні, невизначені, відносні), числівники (головні, порядкові, збірні, розділові* — по одному, по два, *множні* — подвійний, потрійний, *дробові*, *невизначені* — багато, мало), *дієслова є перехідні, неперехідні, зворотні, заіменникові* (бою ся, надієш ся), *доконані, недоконані, протягові, навороттові*. Дієслово має *особи, числа, способи висказу* (так само *можливий* (тобто умовний), але вже *наказовий*, а не *приказовий*), *часи*, уживається дієслово у формах: *дієіменник, дієприкметник, дієприслівник;* дієприкметник може бути *страждального стану*. До *невідмінних* частин мови належать *прийменник, прислівник, сполучник, виклик*. У розділі „Складня“ термінологія також така, як у Смаль-Стоцького, хоч є цілий ряд нових виразів (*речення стягнене, промовчане, (*еліптичне*), голе* й *поширене, вставні слова, пряма мова, посередня мова* тощо). Розділові знаки[5] — це *точка, запинка, середник, двоточка, питайник, викличник, пружка* (круглі дужки), *дужки* (квадратні дужки), *точки, наводові знаки* („“),

---

[1] Див.: *Методична* граматика. — С. 87–91

[2] Там само. — С. 97–98.

[3] Др. *Сімович В*. Граматика української мови (повну назву див. у розділі про граматики).

[4] *Сімович В.* Граматика української мови... — С. 105–109.

[5] *Сімович В.* Граматика української мови... — С. 447–459.

розділка (-). Граматика В. Сімовича була, безумовно, видатним явищем в українському мовознавстві.

На завершення оглянемо ще одну граматичну працю, призначену для гімназій та середніх шкіл. Це *Начерк граматики української мови* Я. Лазарука[1]. У вступі автор дає перелік граматичних джерел, якими користувався під час написання книжки, у тому числі граматик В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, І. Огієнка, польських мовознавців Ст. Шобера, Т. Лер-Сплавінського тощо. До всіх українських термінів він дає польські відповідники, що можна вітати, маючи на увазі, що українську мову могли вчити й польськомовні гімназисти. Отже, у розділі „Звучня“ розглядаються голосні та приголосні звуки. Приголосні діляться на: *проривні, свистові, проривно-свистові, губно-зубні, задньопіднебінні, шелесні* (**ж, ш**), *шелесні двозвуки, пливкі* (**р, л**), *носові*[2]. Слово має такі ж морфеми, як і в Смаль-Стоцького. Частин мови є 10, у тому числі *злучники* (але розділ названий „Сполучник“[3], *викличники* (розділ названий „Вигук“) *та частки*. Іменники, як і в Смаль-Стоцького, є *животні, неживотні, збірні, подумані, власні*, мають *чоловічий* (а не мужеський!), *жіночий* та *ніякий* (як у польській мові) роди; відмінки за польським зразком називаються іменниками: *називник, родовик, давальник, знахідник, кличник, орудник, місцевик*. Прикметники, займенники, числівники мають такі ж граматичні значення і категорії, як у В. Сімовича. Це стосується й дієслова, хоча *будучий* час у попередніх граматиках уже названий у Лазарука *майбутній*, спосіб не *приказовий,* а *наказовий*. Знаки *перепинання* уже дещо змінені. *Точка* чи *кропка* у Лазарука — *крапка*, кома — *запинка*, далі — *оклик*, так само *середник*, чомусь *двоточка, лапки, дужки, риска* (тире). У „Складні“[4] нових термінів відносно граматик Смаль-Стоцького та Сімовича немає.

---

[1] *Лазарук Я*. Начерк граматики української мови / Проф. Ярослав Лазарук. — Броди, 1936.

[2] Див.: *Лазарук Я*. Начерк граматики... — С. 7.

[3] Там само. — С. 51.

[4] Там само. — С. 54.

Як бачимо, шлях становлення мовознавчої термінології в Галичині не був простий, як не був простим шлях формування самої української літературної мови. Майже ціле XIX ст. відбувалася запекла боротьба з москвофільськими настроями і намаганнями москвофілів нав’язати Галичині великоросійську мову, а разом з нею, звичайно й наукову термінологію. Галицька преса, окремі художні твори та наукові публікації були в полоні мовного українсько-російсько-церковнослов’янсько-польського мовного суржику, який влучно назвали „язычієм“, і це „язычіє“ гальмувало і розвиток української літературної мови, і української наукової термінології.

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОПИСНИХ НОРМ

Питання становлення і стабілізації українського правопису хвилювало вчених як Західної, так і Східної України в усі часи: воно хвилює їх і нині, оскільки і в сучасному українському правописі є багато невирішених питань, і донині ще не завершена дискусія між представниками західної (галицької) і східної правописних традицій. Дискусії ці мають глибокі корені, оскільки становлення правописних норм у Галичині та у Східній Україні йшло різними шляхами і піддавалося різним впливам.

Історія українського правописного питання сягає глибокої давнини; питання ці хвилювали, очевидно, ще писарів періоду Київської Русі, бо уже в тодішніх давньоукраїнських писемних пам'ятках помітні відхилення від правописних традицій церковнослов'янської мови староболгарського зразка, які не завжди пояснювалися неуважністю чи неретельністю писаря, а скоріше пошуками оптимального варіанта передачі на письмі живого мовлення чи якогось іншого тексту.

Як писав Михайло Возняк, „з самих початків письменства на Вкраїні... слідна в рукописах боротьба живої народньої мови з церковно-славянщиною. Сю боротьбу можна прослідити на похибках переписчиків супроти правописи жерел, з яких у нас переписувано чи виписувано. Чим менше було переписчикове ухо чутке на прикмети староболгарської мови, чим слабше знав він сю мову та її правопись, тим густійше продиралися у церковнославянський текст прикмети живого говору, яким говорив переписчик і його окруження“[1].

Перша офіційна писемна спроба подати певні правописні правила в українській мовознавчій науці належить Лаврентієві Зизанію і його „Граматиці словенській“, виданій у 1596 році у Львові. У цій граматиці вже був спеціальний розділ **Каноны**

[1] *Возняк М.* Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. // ЗНТШ. — Львів, 1911. — Т. CI. — С. 5.

орѳографіи[1], який, зокрема, рекомендував писати літеру **ꙗ** на початку слова, **ѧ** у середині, на місці другого **ѧ** писати **а** (у формах типу древнѧа[2]), літеру **ѡ** замість **о** з метою відрізнення форми давального відмінка множини (Богѡмъ) від орудного однини (Богомъ), а також прислівника від прикметника середнього роду (**достойно, праведно** — прикметиники, **праведнѡ, любезнѡ** — прислівники[3]). Зроблена спроба впорядкувати написання **і** десятинного та **и** восьминного. Отже, **і** пишеться на початку слова у власних назвах (**Ізраиль, Іѡанъ**), у середині слова — перед голосним у формах типу **спасеніє, Божіє,** а в кінці „**реченіѧ**“ (слова) — для розрізнення родового відмінка іменників сучасної III відміни від давального (давальний **нощі, кості,** родовий — **нощи, кости**). В інших випадках треба писати **и: ходити, посѣтити, источникъ** тощо. Л. Зизаній підтримав написання в кінці слів **ъ** та **ь**, рекомендував писати **ѣ**, а не **е** (**тѣлесны,** а не **телесны, о Христѣ,** а не **о Христе**), а також замість **ѧ** (**бѣхꙋ, а не бѧхꙋ** — імперфектна форма 3-ї особи множини) „**и се єстъ благолѣпно оупотребленіє**“[4]. Є правило й щодо „дебелого“ **ы**. Його уживають „**нѣцыи** (**наипаче же Москва**) у множині замість **и: праведници, праведницы, грѣшники, грѣшникы** та ін. Фразу „**и сих мню нелѣпо быти ꙋпотребленіє**“ слід розуміти як несхвалення Л. Зизанієм написання широкого **ы**[5].

Є тут і деякі інші правила (про **ж, ѧ** , про **ꙋ, оу, ю, є**), тобто про всі голосні кирилицької азбуки. Деякі правила були цілком слушні, але, на жаль, Л. Зизаній не зробив спроби ревізії кирилиці, не засумнівався в доцільності тримати таку велику кількість літер, багато з яких були насправді зайвими. Авторитет

[1] Див.: **Грамматіка словенска. Съвершенна искꙋства осми частій слова, и иных нꙋждных. Новѡ съставлена Л. Z**. — В Вилни, 1596. — С. 85–90. Тут подаємо нумерацію, подану в оригіналі, де позначається не кожна сторінка, а спарені дві.

[2] Там само. — С. 85.

[3] Там само. — С. 86–87.

[4] Там само. — С. 87–88.

[5] Там само. С. — С. 89.

церковнослов'янської мови й кирилицької азбуки був для нього настільки високим, що він не посмів навіть подумати про те, щоб вилучити окремі літери, які, фактично, крім числового значення, іншого функціонального навантаження не несли. Ось тому й прийшлося видумувати для них штучні правила написання, відводити кожній із них якусь функціональну роль. Л. Зизаній бачив, що зайвими є літери **ъ** та **ь** (навіть сам зазначав, що вони можуть бути замінені паєриком), не міг не бачити звукової ідентичності таких пар літер, як **і — и; ȣ — оу; ꙗ — ѧ; є — є; о — ѡ**. Зазначмо тут, як уже про це й не раз ішлося в попередніх розділах, що цей авторитет староцерковнослов'янської мови тяжів і над іншими українськими, зокрема, галицькими вченими, які ще довго після Зизанія, майже до кінця XIX ст. триматимуться кирилиці і тих усіх літер, без яких можна було запросто обійтися і які були запозичені Кирилом та Методієм з грецького алфавіту і запроваджені в кирилицю заради їх числового значення.

Не посмів цього зробити й інший видатний український учений-філолог — Мелетій Смотрицький, автор граматики, яка упродовж двохсот років (до середини XVIII ст.) була єдиним підручником не тільки в Україні, але й в інших слов'**янських** країнах. Зазначивши на початку праці, що „**орѳоґрафіа естъ часть Грамматіки первая, естество писменъ свойство ихъ слогъ реченіе и слово со припѣтіемъ и препинаніемъ знати оучащая**, що вона об'єднує „**естество писменъ, оударѧніе гласа, препинаніе словесъ**"[1], автор далі виклав основні, на його погляд, правила написання літер та знаків пунктуації. На жаль, він підтримав Л. Зизанія у використанні літер кирилиці у первісному її складі. Як і Л. Зизаній, в „**ȣвѣщеніяхъ**" він пише про паралельне вживання **є та є** (у Зизанія — „**великое**"), якими нібито розрізняються форми однини та множини (**той клевретъ — тѣхъ клевретъ**), хоч у нього немає послідовності; паралельне вживання **о та ѡ**

[1] Див. **Грамматіка Мелетія Смотриского**. — Факсимільне видання, підготовлене В. В. Німчуком. — К., 1979. — С. 10.

(функція та сама — **тѣмъ чловѣкомъ — тымъ чловѣкωмъ**[1], паралельне вживання **и** та **ї**, для яких також вишукує правила (**ї** — лише перед голосним у середині слова — **различїє, прочїїи, реченїѧ**). Виявляючи українську вимову, М. Смотрицький пропонує в окремих випадках **и** вимовляти „**дебело**“, тобто як сучасне українське /и/: **истина**. Щодо **оу** та **ȣ**, то, як зазначає сам автор, вони „**неразличнѣ**“, але досвідчені писарі пишуть **оу** на початку слова, а в інших випадках будь-яке: **оумȣ, оуступую**. Не відмовився М. Смотрицький, звичайно, й від **ь** та **ъ** у кінці слів, але визначив їм чіткі функції: **ъ** пишеться для „**ωдебеленїѧ**“ приголосного, а **ь** свідчить про „**ȣтонченїє**“[2].

В „**Ȣвѣщенїѧх**“ автор граматики зазначав, що „**ы вначалѣ реченїѧ неполагаетсѧ**“, **ѣ** пишеться в різних позиціях (але нічого, на жаль, не сказав про його вимову), як і Л. Зизаній, розводить по різних позиціях **ꙗ** та **ѧ** (**ꙗ**— тільки на початку слова, а **ѧ** в усіх інших випадках: **ꙗвлѧшесѧ**. Подвійне значення має **ѵ** (іжиця). Коли вона позначена „**двоточїємъ**“, то читається як **и** (в іншомовних, грецьких словах), а коли цих крапок над нею немає, то читається як **в**.

М. Смотрицький зазначав, що в іншомовних словах можуть уживатися літери ґ, **ф, ѯ, ѱ, ѳ,** але застерігав, щоб не сплутувати **ф** і **ѳ**, не писати **Ѳїлїппъ, Фекла,** а **Фїлїппъ, Ѳекла**. Як тут було розібратися учневі, де писати літеру **ѳ**, а де **ф**, уявити важко. Єдиний випадок, де М. Смотрицький визначився чітко, це щодо літери **ѕ**. Тут він зазначив, що її можна вживати лише для позначень числа **6** (шість), і саме заради цього її було запозичено з грецької мови[3], а звук треба позначати літерою **з**. Шкода, що цього він не побачив стосовно інших пар літер, про які ішла мова вище.

---

[1] Див. **Грамматїка Мелетїѧ Смотриского**. — С. 19.
[2] Там само. — С. 20.
[3] Там само. — С. 21–22.

М. Смотрицький наводить і цілий ряд інших правописних правил уже в розділі „**Правила орѳографіи**“ (правопис великої літери, надрядкових літер, про сплутування **ѣ, є,** та **и; ъ** і **ь, а** і **ѧ, ф** і **хв, ґ** і **г; щ** і **сч,** про подвоєння **нн**, про написання деяких іншомовних слів тощо — усіх шість розділів[1]), але тут тільки підкреслимо, що як Л. Зизаній, так і М. Смотрицький не наважилися реформувати кирилицю і відійти від традиційного церковнослов'янського письма.

Не внесли нічого нового щодо впорядкування правопису кирилицьких літер на позначення голосних і пізніші праці XVII ст. Так, у видатній лексикографічній праці „**Лексикон славенорѡсскій...**“[2] Памва Беринди, виданому в 1627 році, закріплено вживання літер на позначення голосних таке, як було в попередніх працях. Однак, якщо у Смотрицького, попри численні винятки, усе-таки проглядалася певна система в уживанні літер, то тут вона порушена. Так, літери **о** та **ѡ,** наприклад, уживаються в ідентичних позиціях. У словах **леѯіконъ** та **словенорѡсскій** усюди маємо фонему /о/ в середині слова, але позначена вона по-різному. Так само тут **і** десятинне уживається не тільки перед голосним (**тлъкованіє, печерскіа**), але й між приголосними (**леѯіконъ**). На відміну від М. Смотрицького Памво Беринда не вживає **ꙗ**, а після голосного замість **ѧ** пише просто **а: мріа, великаа, тяжкаа** і под.; а зредукований **ъ** тут може бути не тільки в кінці, але й у середині слова (**тлъкованіє, прьвое** — див. навіть на титульній сторінці), що скопійовано просто зі старослов'янських написань. У книжці під назвою „**Грамматіка или Писменница языка Словенскаго**“, виданій у Крем'янці в 1638 році, яка, фактично, була переробленою і скороченою граматикою М. Смотрицького, теж наводяться усі ті

[1] Див. **Грамматіка Мелетіѧ Смотриского**. —С. 23–26.

[2] Див.: **Леѯіконъ славенорѡсскій, и именъ тлъкованіє Памвы Берынды** (факсимільне видання — Київ, 1961.

самі „**самогласныѧ — а, є, и, і, о, ѡ, оу, ȣ, ы, ѣ, ю, ꙗ, ѧ, ъ, ь**, хоч якісь певні правила їх уживання тут не пропонуються[1].

Цікавою є перша українська граматика, яка дала опис власне української мови, хоч називалася „**Граматыка словенскаѧ**“, що була написана українським студентом Іваном Ужевичем у Парижі в 1643 році. Про її „українськість“ може свідчити хоча б сама назва „**Граматыка**“ з одним **м** та з літерою **ы** після **т** (згадаймо, що і в Л. Зизанія, і в М. Смотрицького це слово мало форму „**Грамматіка**“).

Однак і тут в українських ілюстраціях (граматика написана латинською мовою) збережені ще майже всі літери кирилиці на позначення голосних, тобто **о** та **ѡ** (**Богъ, вода, воєвода — Іѡанъ, ѡвесъ, ѡрачъ**), **ѧ** та **ꙗ** (**тисѧча, дитѧ, козлѧ — словꙗнинъ, челꙗдина або свѧтыи и свꙗтый**); **ѵ** та **ȣ** (**ѵчоный і ȣчоный** — правда, **ѵ** – рідко); **и** та **ї** (**имꙗ, идȣ, третий — Іѡанна, спасеніє, должнікомъ**) та інші.

В автора немає спеціального розділу, присвяченого правописові, але він наводить вісім літер на позначення голосних, які пишуться в будь-якій позиції (це **а, є, ї, и, ȣ, ю, ꙗ, ѡ**), і вісім літер, які пишуться тільки в середині і в кінці слова, тобто не можуть уживатися на початку. Це **ѵ, ъ, ы, ь, ѣ, ѧ, о та ѵ**[2]. У другу групу, мабуть, помилково потрапила літера **ѣ**, бо навіть сам І. Ужевич уживає її на початку слова: **ѣдȣ, ѣхати**[3].

Як бачимо, І. Ужевич теж за інерцією чи за традицією подає всі варіанти позначень голосних, які з успіхом можна було б по-

---

[1] Див.: *Німчук В. В.* Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. // *В. В. Німчук.* — К., 1985. — С. 146–147.

[2] Див.: **Граматыка словенскаѧ написана пре(з) Іѡанна Ȣжевича словѧнина... — в Парижȣ, 1643.** — Арк. 6. Див. також Арраський варіант (рукопис): **Граматыка словенскаꙗ. Зложена и написана трудомъ і прилежаніємъ Іѡанна Ȣжевича словꙗнина. — 1645.** — Арк. 3. Український переклад паризького рукопису — с. 12. // Граматика слов' янська І. Ужевича. Фотокопія рукописів. — К., 1970.

[3] Див. Паризький варіант, арк. 38. У Арраському варіанті, правда, ці слова автор передає вже через **є єдȣ, єхати.** — Арк. 64.

знімати й уніфікувати. Ба більше, він навіть для однієї літери, але з різними наголосами вишукує різні функції. Так, літера **и́** з гострим наголосом вимовляється протяжно (**ви́жѹ, пи́шѹть**). Коли ж на ній стоїть наголос „важкий“, то вона ставиться в кінці слова, як-от: **берѝ, пишѝ.** Якщо ця літера з важким наголосом стоїть після голосної, то вона утворює окремий склад: **небесныѝ** (‘небесні’ — множина)[1].

Правописну традицію, закладену Л. Зизанієм та М. Смотрицьким, з деякими відхиленнями підтримали в принципі й „**Синоніма словеноросскаѧ**“, написана в середині XVII ст., та „**Лезіконъ латинский**“ Є. Славинецького і „**Лезікон словенолатинскій**“ Єпіфанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського, що теж були укладені в XVII столітті. Тут уживаються паралельно **о** та **ѡ, и** та **і, ѧ, ıa,** у кінці слова уживаються **ъ, ь**[2].

Упродовж цілого XVIII сторіччя в Україні не було більш-менш вагомих і відомих мовознавчих праць. На підмосковній Україні діяла погроза російського царя Олексія Романова українські книжки „сжигать“, а їхні „слагатели, також печатники или друкари чтобы смертью казнены были“[3], суворий заказ Петра І в 1720 році в Україні „вновь книг никаких не печатати“, крім церковних, але строго дивитися, „дабы никакой розни и особаго нарѣчія в оных не было“[4], Анни Іоанівни „науки [в Україні. — М. Л.] вводить на собственном российском языке.., а неспокойных и вражды творящих учителей и учеников унимать и сменять“[5].

Галичина ж після переможної війни Богдана Хмельницького знову потрапляє під національний і колоніальний гніт Польщі;

---

[1] Див. переклад паризького варіанта. — С. 12.

[2] Див.:*Лексикон* латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Пам’ ятка української мови. — К., 1973.

[3] Цит. за працею: *Харчук Б.* Слово і народ // Прапор. — Харків, 1988. — № 10. — С. 147.

[4] Там само.

[5] Див. *Драч І., Кримський С., Попович М.* Григорій Сковорода: Біографічна повість — К., 1984. — С. 111.

вона була окутана беспросвітною темрявою, крізь яку українське слово не могло пробитися до світла.

Правда, на початку століття відбулася подія, яка позитивно вплинула на розвиток писемності слов'ян, зокрема східних. У 1708 році в Росії була реформована кирилиця, видозмінено графічне зображення букв, упорядкована (зменшена) їх кількість, вилучені надрядкові надписи букв та різні діакритичні знаки. Оскільки на той час слов'янські країни мали вже у користуванні римські цифри, виникла можливість позбутися й зайвих літер з азбуки, яка одержала назву „ґражданка". В Україну гражданка прийшла аж у кінці століття, перші її черенки появилися в друкарні Печерської Лаври аж у 1787 році.

Треба відзначити, що упровадження гражданки в Україні ішло дуже повільно. На особливий спротив вона натрапила в Галичині. Поява гражданки розцінювалася як зазіхання на авторитет церковнослов'янської мови, і духовний клір дуже неохоче уступав їй місце, тому в Галичині кирилиця культивувалася ще і в другій половині XIX ст. Критично оцінює появу гражданки в Україні і такий відомий мовознавець, як Іван Огієнко. До речі, він пише, що кирилиця проіснувала в Галичині тільки до 1842 року[1] (маючи на увазі, очевидно, „Галицкіи припов**ѣ**дки и загадки зôбраніи Григорим Илькевичом", які були надруковані вже гражданкою, хоч вони вийшли в 1841, а не 1842 році.

Однак гражданка позбулася не всіх недоліків кирилиці. Вона й надалі зберегла „мертві" літери **ъ** та **ь**, **и** восьминне та **і** десятинне, а також **ы**, які ще довго не матимуть чітко визначених функцій і сплутуватимуться при написанні. Це яскраво можна продемонструвати хоча б на творчості Григорія Сковороди, у якого, наприклад, слово *мир* (та інші) має аж трояке написання**: мир, мір, мыр**[2]. Не було в гражданці літер на позначення специфіч-

[1] *Огієнко Іван.* Історія української літературної мови. — Київ : Либідь, 1995. — С. 231.

[2] *Лесюк М*. Українська живомовна стихія в творчості Г.Сковороди // Дивослово. — № 8. — 1996. — С. 39.

них українських фонем /дз/, /дж/, а також проривної фонеми /ґ/. Правда, в правописній практиці була вже літера **ґ**, яку впровадив М. Смотрицький, але вживали її не всі.

Першою ластівкою, що принесла в Україну новий підхід до формування правописних норм, тобто формування його на фонетичному принципі, була граматика Олексія Павловського. У мовознавчій літературі її називали першою українською граматикою, але з публікацією рукописів граматики І. Ужевича цей статус вона втрачає.

Важливим нововведенням О. Павловського було позначення фонеми /і/, незалежно від її походження, літерою **і**. Він, до речі, чи не перший помітив дуже високу частотність цієї фонеми в українській народній мові, що пізніше відзначатимуть і інші українські вчені-мовознавці. На жаль, його фонетичний правопис (і передача на письмі фонеми /і/) не закріпиться серед письменного люду того часу і це значною мірою зумовить гальмування розвитку літературної мови, особливо в Галичині.

Щодо української фонеми /и/, то її О. Павловський в основному передає через широке **ы**, хоча інколи теж не витримує послідовності і пише **и** або навіть **і (***великій, сокіра* та ін.). Однак це можна пояснити, очевидно, тим, що був він російськомовним і його питомі форми заступали форми почуті (українські).

Намагаючись віддзеркалити народну вимову, О. Павловський пише **ь** після **ц** (*буханець, навпростець*), відбиває асиміляцію у формах 3-ї особи однини теперішнього часу (*крутицьця, оччепыцьця* тощо), передає стверділе **л** через **в**: *вовкъ, сказавъ*. Проривний задньоязиковий **ґ** він передає через **кг**, хоч ще 200 років перед ним М. Смотрицький упровадив був літеру **ґ**. Для українських африкат **дж, дз** О. Павловський запровадив ці ж диграфи, які уживаються й донині.

Помітив О. Павловський і відповідно відзначив на письмі й подовження приголосних за рахунок йота*: насіньн***ѣ**, *збіжьж***ѣ**, *клочьч***ѣ** (як бачимо, ще не зафіксував закінчення **-я**), *Илья* і навіть *свиньня*, усюди в кінці слів зафіксував тверде **р** (*крамаръ,*

ліхтаръ), замість **ф** рекомендував писати і вимовляти **хв**: *хварба, хвиля, хвукга* тощо[1]. Для пом'якшення приголосних автор граматики уживає букви **я, ю, ѣ** (як йотоване **е**), диграф **іо, ь**. Не відмовився він, на жаль, і від **ъ**, який писав у кінці слів після твердих приголосних, віддаючи данину традиції. Незважаючи на те, що від виходу в світ граматики М. Смотрицького до виходу граматики О. Павловського минуло 200 років, традиції, закладені ще Кирилом та Методієм і підтримані М. Смотрицьким, були міцними й непохитними і в час граматики Павловського і будуть живими ще цілих 100 років у майбутньому після неї. О. Павловський міг вилучити **ъ** з уживання, залишивши для позначення м'якості лише **ь**. А читачеві було б ясно, що все, що не м'яке, — тверде. І все ж граматика О. Павловського була великим кроком уперед у розвитку української літературної мови на народній основі.

Правописну практику, застосовану в „Енеїді", а ще більше в граматиці О. Павловського, підтримали українські письменники початку й середини XIX століття Кирило Тополя, Стецько Карпенко, Гр. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, О. Бодянський, Л. Боровиковський, Тарас Шевченко. Але роль граматики О. Павловського була б глобальнішою, якби принципи, викладені в ній, були підтримані таким потужним науковим авторитетом, як Михайло Максимович. Однак цього не сталося.

У1827 році М. Максимович видав збірник „Малороссийские песни", у передмові до якого, а пізніше у спеціальній статті „О правописании малороссийском", що була опублікована в журналі „Киевлянинъ" за 1842 рік (книга 2-а, с. 153–180), описав основні принципи запропонованого ним історико-етимологічного правопису.

М. Максимович ще більше заплутав та ускладнив традиційний правопис, який ішов ще від перших церковнослов'янських пам'яток і був підтверджений М. Смотрицьким. Так, лише для по-

[1] Приклади подаємо за працею: *Тисовський О. С.* Перша граматика української загальнонародної мови // Дослідження з мови та літератури. — К., 1957. — С. 105–107.

значення фонеми /і/ він запровадив аж п’ять різних знаків. Літерою **ѣ** позначалося **і**, що з ятя й виникло. Крім того, запроваджувалися літери з „дашками“, зокрема **ô** для позначення **і** з етимологічного **о** (*вôзъ, кôнь*), **ê** — з етимологічного **е** *(пêчь, нêсъ* < *неслъ*). Крім того, він запропонував дашки ще й для літер ***ŷ*** та ***û***, коли вони вимовлялися як /і/, наприклад, у словах типу *замŷж, добрû*; фонему /и/ позначав двома літерами — **ы** та **и** (*сынъ, сила*)[1].

На Східній Україні М. Максимовича з його правописом серйозно не підтримав ніхто, але на західноукраїнських землях цей правопис надовго зайняв панівне становище і, гаряче підтримуваний москвофілами, сприяв гальмуванню розвитку української літературної мови на народній основі. У Галичині він проіснував до 1893, а на Закарпатті аж до 1945 року.

Щось подібне до французьких „кровельок“, запроваджених М. Максимовичем для літер **о, е, у, и,** значно раніше запровадив предтеча українського мовознавства в Галичині Іван Могильницький. Замість „кровельки“ чи „дашка“ він ставив над літерою **о** зірочку(*), і таке **о*** треба було читати як **і**. У Могильницького, як пізніше і в Максимовича, було бажання відобразити народну вимову (зокрема частотність української фонеми /і/) на письмі, але в той же час він не вважав за можливе не зберегти етимологію, історію тієї чи іншої граматичної форми. Це хитання між етимологічним та фонетичним принципами письма в українських учених, причому не тільки галицьких, буде помітним ще принаймні 100 років після І. Могильницького та М. Максимовича.

Щодо орфографічної практики І. Могильницького, то вона не відрізнялася суттєво від практики М. Смотрицького чи інших його попередників.

Так, фонема /і/ позначається, само собою, через **ѣ**, а, крім того, через **и, і.** Десятинне **і** пишеться тільки перед голосним чи **й** (*рускій, діалект, тонкіе, нѣкоторіи* і под., але *рускимъ, єдинымъ, ихъ,*

[1] Приклади наводимо за: *Бевзенко С. П.* Історія українського мовознавства. — К., 1991. — С. 31.

нигде тощо). Немає чіткого розрізнення літер **и** та **ы**. На думку автора, вони по-різному вимовляються в українській мові, але він тут же зазначає, що вловити цю різницю нелегко: „**Свѣдомий належите діалекта руского постережетъ легко рожницу произношеня самогласныхъ і, и, ы, ѵ межи собою, ꙗко тожъ различіє выговора руского і и полского і, также руского и и ы и полского у. Различіє того тилко досвѣдченымъ слухомъ чутися дає. Єсть оно діалектови славенскому и нашому рускому такъ властивое, же го жаднымъ иннымъ выговоромъ чужестранного славенского діалекта, въ которомъ писмена латынскіє уживаются, отдати не можна**“[1].

Для /о/ він використовує традиційно обидві літери (**о, ѡ**), але знову ж таки без певної послідовності; уживає так само дві літери (**ѧ** та **ꙗ**) для позначення **ja** та /’а/; після твердих приголосних у кінці слів пише **ъ**.

Варто звернути увагу й на правопис зворотного займенника **себе** в знахідному відмінку. Отже, **ся** І. Могильницький пише разом, але не тільки з дієсловами, але й з іншими частинами мови: „**согласна в рускомъ дѣалектѣ мѧкосѧ вымавлѧти звикла; чутисѧ даєть; ꙗсѧ не верну**“ і под. Наперед забігаючи, скажемо, що ще прийдеться немало списів у дискусіях поламати, поки остаточно внормується правопис цього займенника (частки), який нині має статус постфікса в дієсловах.

Наводячи приклади української народної вимови (**бôгъ, бôбъ, вôлъ, дôмъ; вовкъ, довгъ, дававъ; водовъ,ноговъ, Докторомъ Скориновъ**[2], твердої вимови приголосних перед **е** (**небо**; м’якого **ц’ серця, мѣсця** та ін.), І. Могильницький водночас критикує О. Павловського за намагання запровадити фонетичний правопис. Він пише: „**Нѣкоторіи теперѣшніи Авторове...хотѣли собственный выговоръ рускій писмомъ выразити. Тымъ способомъ не тылко мову руску ошпатили, но такъ**

[1] *Грамматыка*… юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 76.
[2] Там само. — С. 84.

показили, же много словъ въ ихъ писмахъ родовитый навєтъ рꙋсинъ не розꙋмѣє... Г.Павловскій... преображає слова и творитъ без потребы новꙋ орѳографію, якои въ писмахъ рꙋскихъ (малороскихъ) николи не бывало"[1].

Граматика І. Могильницького, як відомо, за його життя не була опублікована, але були надруковані інші його книжки для народних шкіл, тому його правописна практика була відома сучасникам та пізнішим західноукраїнським ученим. Детально досліджував його шкільні підручники австрійський учений Міхаель Мозер, про що вже також згадувалося.

Подібну систему використав у своїй граматиці закарпатський учений, священик Михайло Лучкай[2]. Він, мабуть, перший відзначив, що із 42 літер кирилиці звукове значення мають тільки 29. Коли б від них відняти **ѕ, ї, оу, ѿ, ѡ, є,** які дублюють інші літери, а також ті, що вживаються тільки в грецьких словах (**ѯ, ѱ, ѳ, ѵ, ф**) та ще й **ъ**, який не позначає жодного звука, то якраз і залишиться 29.

У **параграфі** 3 „**О оупотребленіи бꙋкв или писмен**" він встановлює правила для **а, ѧ (**після пом'якшених приголосних та після голосного), **ꙗ** (на початку слова); для **є** та **є**, написанням яких розрізняються форми однини та множини (**знаменіѧ** — називний множини і **знаменіѧ** — родовий однини); для **и** та **і** (такі самі правила, як у попередників); для **о** та **ѡ**, які звучанням не відрізняються, але вживаються для розрізнення форм (дається детальний перелік випадків їх уживання [3]; для **оу** та **ꙋ** (**оу** пишеться тільки на початку слова), так само, як **ꙗ** та **ѧ (ѧ** на початку вживається тільки в одному слові **ѧзык**; буква **ы** ніколи не починає слова, не пишеться після колишніх м'яких приголосних (шиплячих та **ц**). Про **ъ і ь** автор пише, що вони ніяких звуків не позна-

[1] *Грамматыка*… юже сочини Іоаннъ Могѣльнѣцки. — С. 80–81.
[2] Див. *Lutskay*. Grammatica... — С. 1.
[3] Там само. — С. 8.

чають. Літера **ь** пишеться після пом'якшених, але навіть якщо її немає, то вона мається на увазі[1].

Михайло Лучкай бачив усю безглуздість традиції писати дублетні букви за правилами, які він виклав. Ставлячи це питання, він сам відповів на нього, що, мовляв, інші літературні мови, навіть російська, можуть бути зразком того, що між **є** та **є,** між **о** та **ѡ** різниці немає, і там не побоюються, що опущення одної з них призведе до двозначності. Чому ж тоді ми так стурбовані, що зі втратою **є** і **ѡ** наша мова стане незрозумілою? В інших мовах є немало граматичних омонімів, але вони успішно розрізняються в контексті. То, щоб не обтяжувати мову зайвими буквами і правилами, не слід робити різниці між **є** і **є, ѡ** і **о**. Якщо слова **образ, область, облак** пишуться через **о**, хоч давня практика вимагала **ѡ,** і при цьому не виникло двозначності, то чому б не поширити цю орфографію на інші слова і закріпити її практикою? З цього випливає, що змішування написань **от** та **ѿ, оу** та **ꙋ**, **ѧ** та **ꙗ** не зробить мову незрозумілою.

Як про це вже йшлося, автор звернув спеціальну увагу на літеру **ъ**. Оскільки цей знак не позначає жодного звука, він може бути відкинутий. Якщо якась буква повинна вимовлятися твердіше, то не треба її позначати за допомогою **ъ**. Якби були звуки м'які за своєю природою і якби вони мали ставати твердішими, тоді була б необхідність писати **ъ** для усунення цієї м'якості, як є необхідність писати **ь** для усунення твердості. Але такого немає, бо, якби навіть писати **ъ** після колишніх м'яких **ж, ч, ш, щ, ц,** то все одно вони твердіше вимовлятися не стануть. Не варто недооцінювати й того, мудро зауважує М. Лучкай, що ця буква (тут він посилається на підручник Шлецера) робить друкування на п'ять відсотків дорожчим[2].

До цього ще треба додати, що М. Лучкай, відзначивши у вимові більшості українців **і** на місці етимологічного **о**, пропонує

---

[1] Див. *Lutskay*. Grammatica...— С. 11.

[2] Див. там само, с. 13. У перекладі — С. 61.

у таких випадках позначати це **і** літерою **ӧ**. Так само він пропонує ставити (як це роблять у російській мові) дві крапки на **е** (**ё**), коли воно лабіалізується.

Дві крапки над **о**, якщо його треба було читати як **і**, ставив також, як уже про це йшлося, Йосиф Левицький — автор української граматики, написаної німецькою мовою. Правда, копіюючи граматику російської мови Таппе, він одночасно переписує в нього й приклади, у яких **ё** означало не **і**, а фонему /о/ після пом'якшеного приголосного (*всё, трёхъ* тощо). В усьому іншому Й. Левицький слідує за традицією, а точніше — за граматикою Таппе, бо і **ѣ** рекомендує читати як **е** і букви **ы, и** використовує, як у російській мові, і в усьому іншому покірно наслідує російського автора.

Уже про це мовилося, що Й. Левицький був одним із тих, хто добряче спричинився до гальмування розвитку української літературної мови в Галичині на народній основі, бо упродовж усієї своєї літературно-наукової діяльності він виступав проти впровадження до правописної практики фонетичного правопису.

Справжніми реформаторами на ниві українського письменства виступили члени „Руської трійці", які першими застосували принцип „пиши як чуєшъ, читай як видиш" і, власне, першими відмовилися від кирилиці і видрукували „Русалку Дністрову" гражданським шрифтом.

Маркіян Шашкевич, ідейний натхненник і керівник „Руської трійці", ще до випуску „Русалки Дністрової" задумувався над правописними проблемами і проблемами мови взагалі. Він, до речі, писав, що „язык йе то найчестнійшим даром природи... в ним йавльайеся душа народа, степень єго просвыченьа, глубина або мыіль єго мислей..." [1], а в „Проекті фонетичної правописи" писав, що „Кожному славльанскому нарычійѵ питома йака-сь самоголосна, которойу соголосні звйазуйе — Русин вльубив-сьа

[1] *Шашкевич М.* До читателя // Писання Маркіяна Шашкевича. Видав Михайло Возняк — у Львові, 1912. — С. 142.

в голос **і**, а тейе **і** йе чистойе, остройе...“. Щодо українського **и**, то цей „голос“ є „трошички грубший за **і**, однакож не такий грубий, йак Московське **ы** або польське **у**“[1]. На „коротеньке“ **і** М. Шашкевич пропонує **й** (*май, най, твій*), букви, що мають „дві точочцы“ **ö** та **ё,** він засудив; запропонував колишнє складотворче /л/ передавати через **ў** тощо.

У „Русалці Дністровій“ він змінив деякі правила. Тут уже не використовується **ь** для пом’якшення приголосних перед голосним (*вльубив-сьа*), йотовані голосні передаються однією літерою, а не сполученнями **йа, йу, йе** (*звйазуйе*). Однак М. Шашкевич залишив ще **ѣ**, причому не тільки для позначення **і** < **ѣ**, але й для позначення **jі**: *зелено***ѣ**, *мо***ѣ** *в***ѣ***рні***ѣ** і под. Позитивним було те, що він усунув **ъ**, широке **ы**, залишивши тільки **и** „восьминне“, запровадив сербську літеру **џ** для позначення африкати [дж] і, як він сам зазначав у „передслів’ї“ до „Русалки“, волоське **ў**. Важливим кроком уперед, як було зазначено, була відмова від кирилиці та застосування гражданського письма. На жаль, саме через упровадження фонетичного правопису і гражданського шрифту „Русалку Дністрову“ не допустили до читача і запроторили на довгі 11 років у цензорські каземати.

Питання становлення правопису в Галичині тісно пов’язане з „азбучним питанням“, тобто з так званою „азбучною війною“, яка розпочалася, як про це йшлося в попередньому розділі, ще далеко до появи „Русалки Дністрової“. Її „спровокував“ священик Йосиф Лозинський, який, як людина вдумлива і мудра, бачив, що кирилиця занадто громіздка азбука для українського письма. Її треба було, на його думку, конче або реформувати, або замінити. Отож він виступив з відомою статтею „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“, у якій досить аргументовано доводив, що кирилиця не годиться для української літературної мови.

---

[1] *Шашкевич М.* До читателя // Писання Маркіяна Шашкевича. Видав Михайло Возняк — у Львові, 1912. — С. 143–144.

Й.Лозинський завжди обстоював фонетичний принцип письма. Ще у своїй згаданій уже теж граматиці української мови, надрукованій у 1846 році, він писав, що в письмі ми хочемо бачити те очима, що в мові чуємо вухами[1].

Отож польське „абецадло“, на його думку, було більш практичним і раціональним, ніж важка кирилиця. У кирилиці, як він писав, є багато зайвих літер, деякі букви читаються двояко, букви **ъ** зовсім не треба, немає літер для позначення **ґ**, африкат **дж, дз**, м’яких приголосних. Тут же він пропонував звук **і** з етимологічних **о**, **е** позначати цими ж літерами з рисками зверху (**ó, é**), а наголос при потребі позначати горизонтальною рискою. Крім того, латиниця, як він писав, знана у цілім світі, вона сприяла б популяризації української мови. Кирилиця, за його словами, є одежею мертвої мови, а латиниця — живих мов[2].

Відомо, що його виступ викликав був тривалу і досить жваву дискусію. Тут не будемо повторюватися, а лише підкреслимо, що резонанс від цієї полеміки був великий, і Й. Лозинський потім сам писав, що „по тои статьи Русини якъ-бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили“[3].

Обстоюючи свої правописні принципи, Й. Лозинський пропонував, щоб кількість букв в алфавіті відповідала кількості звуків (тобто фонем), бо їх надлишок, як і нестача, є небажані; значення букв повинно бути завжди однаковим; зображення букв має бути легким до розпізнавання, щоб вони не були надто схожими. При цьому він порівнював кирилицю та латиницю, і це порівняння не було на користь кирилиці. В усякому разі Й. Лозинський значно наблизив письмо до народної мови і хоч ще віддавав данину етимологічному принципові, пропонуючи ставити над **о** та **е**, які читаються як **і**, риски, а над **л** маленьку літеру **в** (*читал*[в]), у своїй

[1] Див.: Grammatyka języka ruskiego (malo-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego — S. XXXVI.

[2] Цит. за *Маковей О.* Три галицькі граматики. — С. 33–34.

[3] Див. *Матеріалы* изъ исторіи Галицко-русской словесности. Іосифъ Лозинскій // Литературный сборникъ. — Вып. II и III. — Львовъ, 1885. — С. 117.

граматиці він таки усунув **ъ** та інші кирилицькі букви, які дублювалися.

Науково обгрунтованою, логічною і водночас пристрасною була й згадана стаття М. Шашкевича на захист кирилиці. Однак, як гаряче він її не захищав, а „Русалку Дністрову“ видав не кирилицею, а гражданкою.

Хоч „Русалка Дністрова“ не прийшла вчасно до читача, правописні засади її не могли не стати відомими для науково-культурної громадськості Галичини. Мабуть, першою публікацією після „Русалки Дністрової“, надрукованою гражданським шрифтом, були „Галицкіи приповҍдки и загадки зôбраніи Григорим Илькевичом“.

У „Предисловіи“ до книжечки подана престорога щодо читання літер: „Читати маєся по выговору южно-руському: **е,** як росс. , поль. ческ. **е**; **є**, як росс. **ҍ**, **е**, поль. **je, ie**, ческ. **je, ě**; **и, ы**, ледви не так як росс. **ы,** поль. **y**; **ô, и**, як рос. **и**, поль. ческ. **i**; **ҍ,** як росс. **і, и**, поль. **ji, 'i**...; **г**, як поль. ческ. **h**, серб. **х**. Прочіе букви, як звичайно у Россіан и Сербôв. — Окрім того багато русинôв Галицких вымовляють: **а** по **ж, ч, ш, щ**, також **я**, як **є, ье**; **ею, ою** в творительнôм падежи змҍняють на **ев, ов**, **т** не змягчають...“[1].

Як бачимо з „перестороги“, переміг таки етимологічний принцип письма. Важко сказати, чи саме такі засади застосував Григорій Ількевич, коли збирав і подавав рукопис приповідок, бо помер він у тому ж 1841 році, проживши заледве 38 років, а книжечку його підготував до друку Яків Головацький, яку видав у Відні його брат Іван. Брати ж Головацькі завжди були більше прихильниками етимологічного правопису, ніж фонетичного. Ще готуючи до друку альманах „Зоря“, який так і не побачив світу через заборону цензури, Я. Головацький пропонував дотримуватися правопису М. Максимовича, тобто етимологічного, у той час, коли М. Шашкевич та І. Вагилевич гаряче обстоювали фонетичний принцип, на зразок запровадженого у сербській мові Вуком

[1] *Галицкіи* приповҍдки и загадки зôбраніи Григорим Илькевичом. — У Вҍдни, 1841. — С. IV–V.

Караджичем. Як згадує Я. Головацький, „наконецъ рѣшили, выкинувъ **ъ** и **ы**, писати, якъ произносятъ, замѣнили **ô**, **ê** буквою **і**, **ы** буквою **и**. Вагилевичъ...желалъ ввести для своихъ статей **є** вм. **я** и писати *чєсть, тєжко*...но мы не согласилися, и *часть, тяжко* остались...“[1].

І все ж „Приповідки“ були позитивним явищем у справі формування української літературної мови та її правопису, бо тут теж був усунений **ъ**, а в дієслівних формах минулого часу чоловічого роду етимологічне **л** було замінено на фонетичне **в**, наприклад: *В лѣсѣ був, а дров не выдѣв; Вымѣняв шило на швайку* і под.

Хитання галицьких учених та письменників у справі застосування принципів правопису можна яскраво продемонструвати на зіставленні різних публікацій. Так, у тому ж 1841 році була видана у Львові поетична збірка Рудольфа Моха „Мотыль“. Вона повністю дотримувалася традицій, бо й надрукована була кирилицею, і використовувала майже всі її літери. І хоч поезії Р. Моха демонструють яскраву народну мову галичан, однак автор навіть не намагається позначити на письмі **і** з етимологічних **о, е,** усюди в кінці слів пише **ъ**, використовує літери **ꙗ** та **ѧ**, **ꙋ** та **ȣ**, **ы, и** та **ï,** зберігає колишнє складотворче **л** (*молчи*), а також **л** у дієслівних формах *взѧлъ, зналъ, видѣлъ*). Форму знахідного відмінка займенника *себе* **сѧ** пише разом з дієсловом, але вживає його і в препозиції (*бы* **сѧ** *здало, єго сѧ запитати* і под). З цього можна зробити висновок, що Львів був консервативніший, ніж Віден, хоч, звичайно, усе це залежало перендовсім від автора. Пізніше Р. Мох буде активно виступати за фонетичний правопис, за усунення з письма непотрібного **ъ.**

Багато уваги встановленню правописних норм було приділено на Першому з’їзді (соборі) „руських учених“ у жовтні 1848 року. Найперше тут постало питання про **ъ**: „Чи буква **ъ** єсть коньче потребная“[2]. На це питання головуючий Йосиф Левицький від-

[1] *Я. Головацький*. Воспоминаніе... — С. 12–13.

[2] Див.: *Исторический* очеркъ основанія Галицко-рȣской Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія составлено Яковомъ Головацкимъ — въ Львовѣ, 1850. — С. LXXXVII (87).

повів, що **ъ** конче потрібен, навіть більше, пропонував залишити всі кирилицькі букви без змін.

Йому першим заперечив Р. Мох, який доводив, що ця буква зайва. Була розгорнута дискусія, і все ж вирішено, „абы буква **ъ** яко непреодолимый забытокъ предкôвъ нашихъ...и надаль позостала“[1]. До речі, Р. Мохові на дверях написали тоді навіть віршик:

Мохъ ъ прогналъ, Вѣде принялъ,
Люде не хтѣлъ, Чорта бы зъѣлъ...[2]

Інші питання правопису обговорювалися на засіданні відділу „управи языка руского и Словесности рускои“, де головував Я. Головацький, а заступником був Й. Лозинський. Тут було прийнято 25 основних правил, і в останньому було сказано, що цих правил повинні дотримуватися всі, але, як уже відзначалося, „ученымъ любовникамъ такихъ речей лишаєся вôльнôсть власного правопису, абы дальшого развитія єго не тамувати [‘гальмувати’. — М. Л.]“[3].

Як про це вже йшлося в розділі про мовні дискусії в 40-х роках XIX ст., у цих правилах зазначалося, що „Маємо ся тримати того языка, якимъ нашъ народъ говоритъ“, що кирилиця може використовуватися і в світській літературі, але треба створювати умови для того, щоб і „азбука гражданьска“ „і тутка въ Галиціи вôйшла въ повсюдноє уживаньє“. Щодо принципів правопису, то було зазначено, що „Писати так, якъ бôльшôсть народа вымовляє, але при тôмъ уважати на етимологію, якъ того потреба зайде“. На звук **g** уживати букву **ґ**, **jo** передавати через **io**, **je** писати через **є,** чисте **е** через **е**, але „зъ буквъ **і, и, ы** жадна выкинутися не може“. 13-е правило пропонує етимологічне **лъ** в дієсловах минулого часу передавати через **въ** (*писавъ, лапавъ*), і так само писати

[1] Див.: *Исторический* очеркъ основанія Галицко-рꙋской Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія составлено Яковомъ Головацкимъ — въ Львовѣ, 1850. — С. LXXXVIII (88).

[2] Цит.за кн.: *Митрополит Іларіон*. Наша літературна мова. — Вінніпег, 1959. — С. 292.

[3] *Историческій очеркъ...* — С. CIV (104).

в у середині слова (*вовкъ, довгъ, жовтый*). Після букви **ц** писати **я, ю, ѣ,** над **о, е,** які в закритих складах читаються як **і**, ставити дашок **(ô, ê)**. На початку слова таке **ô** читається як **ві**: ô*нъ* — *вінъ*, на початку слова писати **у**, хоч і вимовляється **в** (*уже*, а не *вже*); слово *кто* писати через **к**; „Слово **сѧ** въ письмѣ має ся лучити со словомъ часовымъ (глаголомъ)... если по нимъ зараз наступає; н. пр. *боюсѧ, молюсѧ*"[1].

Як бачимо, були тут мудрі, прогресивні вказівки, які пізніше закріпилися в правописі, але одночасно відбите й побоювання відійти від етимології і традиції, що проявилося у збереженні **ô** та **ê** з дашками, широкого **ы**, кінцевого **ъ**, сполучення **кт** у слові *кто* тощо.

Треба відзначити, що ці правила вже були оперті на певну писемну практику, адже з травня 1848 року виходила перша українська газета в Галичині „Зорѧ Галицка". У першому числі цього часопису у виносці на першій сторінці була спеціальна вказівка, як читати ті чи інші літери: „**Оуvвага — читайте завше ô въ середині слова ıакъ і, на початкѹ слова ıакъ ві; а ê завше як ѣ: н. п. кôнь, ôдъ, лêдъ читайте кінь, відъ, лѣдъ**"[2]. Сучасне **я** позначалося **ѧ**, а на початку слова — **ıа** (у слові **ѧ***зыкъ* уживався **ѧ**), фонема /**у**/ позначалася через **ѹ**, але традиційно на початку слова — через **оу**. Газета зберігала також етимологічне **лъ** в дієсловах минулого часу (*былъ, малъ*). „Зорѧ Галицка" вживає традиційно літери **ы, и, і**, причому **і** вживається також традиційно тільки перед голосним (*непрі***ѧ***зніи, власніи*). Усюди, звичайно, зберігається у кінці слів **ъ**.

З виходом першої української газети „Зорѧ Галицка", а з початку 1849 року й інших українських часописів („Новини", „Пчола" і дещо пізніше „Галичо-Рускій Вѣстникъ") на їх сторінках розгортається дискусія щодо розвитку української мови і становлення її правопису, що вже було описано у відповідному розділі.

[1] *Историческій очеркъ...* — С. CI–CIV (101–104).

[2] Див. *Зорѧ Галицка*. — Число 1. — Дня 15 Мая 1848. — С. 1.

Одним із центральних питань, що були предметом цих дискусій, було питання про принцип правопису: етимологічний чи фонетичний. Як відомо, прихильники кирилиці, церковнослов'янської мови та етимологічного принципу письма своїми активними виступами проти народної мови надовго загальмували формування літературної мови в Галичині.

Так, у статті „Уваги над правописом руским", опублікованій у часописі „Пчола", Й. Лозинський знову повторив своє ж гасло, щоб „писмо...через пріятыи знаки вѣддало... нам бесѣду устну; абысьмо в нêм тое очима видѣли, шо в бесѣдѣ ухами чуємо; а з того випливае также, же писмо вѣрним образом бесѣди быти повинно"[1].

Автор статті пише, що коли пишемо *ôн, ôд, вôт*, то треба конче „придати" правило, що „читай *вѣн, вѣд*". Етимологію, як зазначає автор, він не виключає, але якщо „напишу *вовк, довго, вôвця, вѣд* (не: *волк, долго, овца, од*): якся тіи слова вимавляют, по щож ту зазирати до Етимологіи, и то еще инного нарѣчія, и затерати характер (циху) нашои бесѣды?"[2]

Учений припускає, що етимологія потрібна тоді, коли створюються омоніми *кôнь* і *кинь, нôс* і *нêс* тощо. Автор правильно зазначає, що „етимологія не причинится до ясности[,] ено заколотит писмо". Якби сліпо йти за етимологією, то треба б писати *на руке* (бо рука), *на ноге* (бо нога), *разум* не *розум, работа, добраго, крава, древо*, в давальному множини *псом*, а не *псам* і „так помалу зайдемо совсѣм на чужу ниву"[3].

Й. Лозинський наводить цілий ряд правил, якими пропонує наблизити писемну мову до народної, завдяки яким буде відбитий у письмі характер української мови. Він зазначає, що фонетичний правопис „вѣдмалює нам наш язык в его нескаленôй дѣвочости",

[1] Див.: *Уваги* над правописом руским / І. Лозиньскій // Пчола. — Число 17. — 1849. — С. 264.

[2] Там само.

[3] *Уваги* над правописом руским. — С. 265.

що „ми повинни и в правописѣ до **поєдинчости** [підкреслено автором. — М. Л.] змѣряти“[1].

Автор статті пропонує опустити **ы**, бо як не зашкодило азбуці гражданській, що кілька кирилицьких букв викинено, так не зашкодить, якщо до викинених ще кілька прибуде.

„Тов самов дорогов могло бы и **ъ** пôити которое совсѣм непотрêбное“,– зазначає автор. „Цѣлий“ аргумент на його користь той, що був уживаний. Але ж за буквами **зело, оук** та іншими, які теж уживалися, ніхто „в оборонѣ не виступає; едно **ъ** вѣд всѣх щаслившое“[2].

Автор пише, що треба б якийсь знак мати на латинський **j** або можна і його використовувати замість **ь** для пом'якшення (*мjасо, ковалj, ковалjа*); не можна опускати **в** у словах *вôн, вона, вôвця, вовес, вôвса, вôтец, вôтця*, бо коли весь народ вимовляє, то чому письмо його повинно опускати? „Же Турчинки свои лица закривают, то могут до того и справедливыи причини мати; але чомубы мы правдивое лице нашого языка закривати мали, тое недается ничим оправдати. Естто якась педантерія, босьмо навикли давногося держати“[3].

Лозинський пропонує в родовому множини писати **ив**, **ѣв**, а не **ôв, êв**, у місцевому відмінку в прикметниках писати **им**, а не **ôм** (*руским,* а не *рускôм*), прийменники *вѣд, пѣд* не слід писати через **ô**, бо тут **о** остаточно перейшло на **ѣ** і ніколи більше не „вертає“ (тобто не чергується з **о**). Оскільки ж ці прийменники дуже часто вживаються, то такий невідповідний правопис дуже „казит“ наше письмо. „Дашкив повно, а цѣльцю [фундаменту. — М. Л.] и правды мало!“[4] Й. Лозинський пропонував і деякі інші правила, одночасно закликаючи „учених“ підтримати чи аргументовано спростувати його думки.

---

[1] *Уваги* над правописом руским. — С. 266.

[2] Там само. — С. 267.

[3] Там само. — С.268.

[4] Там само. — С.269.

Тут ще додамо, що часопис „Пчола“, редагований Іваном Гушалевичем (виходив з травня до вересня 1849 року, усього 19 чисел, 304 сторінки), хоч і друкувався гражданкою, дотримувався традиційного етимологічного правопису, використовуючи у кінці **ъ**, зберігаючи **о** та **е** з дашками, широке **ы, и, і**, **лъ** у дієслівних формах тощо.

Різко протилежну позицію щодо принципів правопису займав постійний опонент Й. Лозинського Йосип Левицький. У 69–71 числах газети „Галичо-Рускій Вѣстникъ“ він надрукував статтю „Уваги над образованьємъ языка Галицко-Руского отъ часу Конституціи“, у якій обстоював церковнослов'янські форми й етимологічний правопис. Він не допускав написань типу *на тимъ*, лише *на тôмъ*, розписував, коли мають уживатися літери **і, и, ы, ѣ, ô,** засуджував тих, хто був проти **ъ** (М. Лучкая, М. Шашкевича, М. Устияновича, Й. Лозинського, Р. Моха). Він категорично виступав проти заміни **лъ** на **въ** у дієсловах чоловічого роду, критикував „Зорю Галицьку“ та „Галичо-руський вісник“, що вони замінили **лъ** на **въ**, але, мовляв, у дієсловах *счезлъ, моглъ, зреклъ ся* залишили **лъ**. То чому вже не *счезвъ, могвъ, зреквъ ся*?[1]

Й. Левицький посилається на багатьох попередніх учених (починаючи від М. Смотрицького) і на сучасників, які пишуть **лъ**, і зазначає, що хто дієслівні форми пише через **въ**, „тотъ колотитъ Граматику, противитъ ся общенѣ русскôй, до котрои намъ стремити ся подобає“[2] (згадаймо протилежну думку у Й. Лозинського: „ми повинни и в правописѣ до поєдинчости змѣряти“ — див. вище). Тут він наводить якісь омонімічні форми типу *живъ* (прикм.) і *живъ* (дієслово), наводить іменники *стôлъ, кôлъ*, у яких **л** в таких самих умовах не змінюється, і закінчує статтю такими словами: „Тому панове защитители... пожертвуйте для блага Руси и точности Граматическои своею впертостью“[3].

---

[1] Див. названа стаття // Галичо-рускій вѣстникъ. — Ч. 71. — 13 грудня 1849. — С. 287.

[2] Там само.

[3] Там само.

З Й. Левицьким не погоджувалися читачі, спростовували його, критикували, однак це на нього не впливало, він уперто стояв на своєму — захищав етимологічний правопис, який був запроваджений ще святим Кирилом у другій половині IX ст. Так, у цьому ж часописі з'явилася стаття невідомого автора під заголовком „Мова ьако средство просьвіченьа уважана", у якій був підданий критиці Й. Левицький за його відданість старослов'янщині. Автор пропонує викинути широке **ы**, бо „Дух ьазика руского засаджуье сье більше на тонких і мьехких голосах ьак на широких і твердих". Так само автор виступає проти **ъ**, який „і моци і виразности і простоты [мови. — М.Л.] спротивльаье сье"[1].

У цій статті автор не використовує **ѣ**, йотованих літер, **ъ**, **ы**, замість **j** вживає **ь**. Крім правописних зауваг, тут є багато цінних думок щодо суспільної функції мови, щодо її очищення від російських та старослов'янських елементів. Написана стаття народною мовою.

Не забарився з реакцією на статтю Й. Левицького і Й. Лозинський. У статті „Ще щось о правописи"[2] він знову повторює, що „належит писати так, якся говорит", але, оскільки є в нас різні говірки, то писати так, „як бильша часть народа говорит". Він зазначає, що є великий різнобій у письмі, кожен пише, як хоче: "еден пише **от**, другій **ôт**, 3-ій **вôт**, 4-й **ôд**, 5-й **вôд**, 6-й **від**, а я семий **вѣд**!" Тоді, коли можуть виникнути омоніми, треба дотримуватися етимології: *кинь — кінь*, то писати *кôнь*. Він зову повторює, що ні в якому разі не можна опускати **в** у словах *вѣд, вôн, вона, вôвця, вôвса*, бо „весь народ тое **в** вимовляє".

Автор статті резонно запитує, чому пишуть **ôт** або **вôт** „колися каже: *вѣдобрати* (не *вѣтобрати*), *вѣдогнати* (не *вѣтогнати*), знову пропонує **ь** в словах *бильши, тилько*, у прийменниках *вѣд,*

[1] Див. названа стаття // Галичо-рускій вѣстникъ. — Ч.77. — 29.XII 1849. — С. 314.

[2] *Лозинський І.* Ще щось о правописи / І. Лозинський // Галичо-рускій вѣстник. — Ч.4. — 10/22 січня 1850. — С. 13–14; Ч.5. — 12/24 січня 1850. — С. 18.

пѣд не писати **о**, бо воно сюди ніколи не повертається. Він знову пропонує у родовому множини іменників чоловічого роду писати **ив**, а не **ов, ев** (*хлопив, ковалив*), наводить інші правила, які пропонував у попередній статті (у „Пчолі"), але які залишилися без уваги. Й. Лозинський дуже справедливо зазначає, що не годиться посилатися на те, що не пишемо так, бо колись так не писали, чи навпаки. Мусить бути якийсь поступ уперед! Якщо йти за цим принципом, то хтось може сказати, що „давнѣйше жадного писма не було, то ми не пишим ничого! Одже так веде дорога встечна". „Іабим волѣв, абисьмо хоть не гостиньцьом, то бодай манôвцями, а все наперед поступали, — продовжує автор, — а не як раки назадся цофали; бо кто зôйде з гостинця, той хоть и боком прецѣ зайде до цѣли и на остатку на правôи дорозѣ стане; но кто назад вертає, для того нема надії на поступ"[1].

Й. Лозинський аргументовано спростовує думки щодо нормалізації письма, висунуті Й. Левицьким. Він зазначає, що то не фальшива вимова букв колотню робить, але те, що маємо більше букв, ніж звуків, бо звуків лише два — **и** та **і**, а букв чотири: **ы, и, ѣ, і**. А „Граматикове" видумують для них правила, де б котру з них притулити, а тим часом „буква за звуком, а не за вимислами Граматикив ити повинна"[2]. Букву **ы** треба усунути, бо вона „казит писмо наше". Так само жодної ролі не виконує буква **ъ**.

Автор, заперечуючи Й. Левицькому, наводить нові аргументи щодо заміни **л** в дієсловах минулого часу на **в**. Й. Левицький наполягав на тому, що **л** — це ознака („цѣха") минулого часу. Й. Лозинський наводить слова *пêк, вêз, мôг*, які вживаються без цієї „ціхи". Отже, якщо ту „ціху" можна опустити, то чому її не можна замінити?

Й. Лозинський і в інших своїх статтях активно відстоював фонетичний правопис, концепцію створення літературної мови на

---

[1] *Лозинський І.* Ще щось о правописи / І. Лозинський // Галичо-рускій вѣстник. — Ч.4. — 10/22 січня 1850. — С. 13–14; Ч.5. — 12/24 січня 1850. — С. 14.

[2] Там само.

народній основі. Так, у статті „Перестorога для перестережених“, що була відповіддю на статтю Я. Головацького „Де що о дѣловôм языцѣ у насъ на Руси“, він знову підкреслює, що сліпе дотримування етимології затирає характер нашого „нарѣчія“. Етимологію можна застосовувати „для зрозумілости і ясности мертвих букв, але не для затемненя писма і для зфалшованя бесѣди народнои“[1].

На тезу Я. Головацького про те, що необхідно писати за аналогією до інших слов'янських мов (до російської зокрема), Й. Лозинський з іронією запитує: „Якто[,] ми не для себе, не для хôсна нашого народа пишемо, але для подôбности с другими? Га[,] тогди аналогія єст... пѣдхлѣбством для других с кривдою власною, — відповідає він, — таже ближша сорочка тіла! Та що ми з того, же если напишу *отъ*, то мя Москаль лацнѣйши порозумѣе, коли мя мôй брат Русин не порозумѣє?“[2]

Далі запитує Лозинський: якої аналогії дотримуватися? З якою мовою? Старослов'янське **между** по-нашому звучить *межи*, чехи кажуть *mezi*, поляки *między*, словенці *med*, то як писати нам? Роздумуючи далі над рекомендаціями Я. Головацького дотримуватися етимології, автор справедливо зазначає, що за форму *отъ* кожен слов'янин скаже, що це російська або старослов'янська, на форму *од* — що польська, чеська або словенська, і нікому в голову не прийде, що це по-українськи. Отакий-то пожиток з етимології. „Вона затирає, — уже вкотре повторює Лозинський, — характер нашої мови і задає ґвалт общій бесѣдѣ устнôй“.

Й. Лозинський з болем зазначає, що через тих, які дотримувалися старої орфографії, ми не можемо тепер встановити, як вимовлялися слова давніше, так само через неї не зможуть пізніші покоління знати, якою була українська мова в наш час. Я. Головацький у своїй статті писав, що деякі мовні радикали своїми правилами „простують... слободно ростущу на широкôмъ славянскôмъ пни

[1] *Лозинскій І.* Перестoрога для перестережених // Зоря Галицка. — Ч.20.–25. II/9.III.1850. — С. 119.

[2] Там само.

былинку руского языка“.[1] Й. Лозинський іронізує, що коли ми будемо триматися старої орфографії, то ця „слободно ростуща билинка“ свого „вѣдличія і характеру не удержит“ і на „широким пни славяньским зовсім щезне — межи иншим гильом знати єй не буде“.[2]

Й. Лозинський постійно наголошує, що дотримування старої орфографії є найбільшою „тамою“ [гальмом. — М. Л.] у становленні єдиного правопису і розвитку мови. Звертаючись до „реакціонерів“, він заявив їм: „Пишит як хочете, але народна бесѣда за вашов ортоґрафіов не пôйде“. Тут він висловлює жаль, що й „Галичо-Рускій Вѣстникъ“ „щораз дальши, а все назад поступати зачинає! Тоє: **отъ**, тоє **лъ** вмѣсто **в** (*зналъ, полно*), тоє опусканьє знаку ˆ [дашка. — М. Л.] над **о, е**, чиж не доказом того?“[3] Одночасно, як зазначає Й. Лозинський, „Вѣстник“ запроваджує те, що небажане: *четверг, съ* зам. *зъ*, *єжедневно, провожая*. Чи *отозва* ліпше, як *вôдозва?* Для чого **ь** у словах типу *положенья?*

У розділі „Мовні дискусії в Галичині“ уже розглядалися його статті, спрямовані на впорядкування правопису в Галичині і розвиток української літературної мови. Повторимо тільки, що він активно полемізував з усіма, хто гальмував цей розвиток, але під тиском москвофілів у пізніші роки свого життя теж уживав, на жаль, немало елементів „язичія“. Свідченням цьому могла б бути і його біографія, надрукована Б. Дідицьким, і слова самого Дідицького про нього: „Онъ то, по влеченію своихъ искреннихъ для Руси думъ, возставшій въ 1853 противъ творившогося тогда у нас природнымъ образованьемъ книжного русского языка [„язичія“. — М. Л.] и произведшій по тому поводу завзятую полемику со мною, яко бывшимъ въ ту пору редактором газеты „Зори Галицкой“ — онъ, полемизаторъ жаркій противъ мене, въ 7 лѣтъ потомъ, не только поддерживалъ якъ найусерднѣйше

---

[1] Див.: *Головацкій Я*. Де що о дѣловôмъ языцѣ у нас на Руси // Зоря Галицка. — Ч.17. — 15/27 Лютого 1850. — С. 97.

[2] *Лозинскій І.* Пересторога для перестережених. — С. 120.

[3] Там само.

мое Альбумъ „Зорю Галицкую за 1860 г.“, но еще къ тому стался самымъ ревнѣишимъ дописывателемъ „Слова“ отъ первыхъ дней его явленія и даже до нынѣ“[1]. Й.Лозинський у дійсності був активним співавтором „Слова“, але це не означає, що він його підтримував, хоча певна доля правди у словах Б. Дідицького є.

Категорично проти впровадження фонетичного правопису постійно виступав Й. Левицький, який теж дуже активно друкувався у галицькій періодичній пресі. І в своїй промові перед слухачами богословія (про основні правила правопису), надрукованій у 58 числі часопису „Галичо-рускій Вѣстникъ“, і в статті „Уваги надъ образованьємъ языка Галицко-руского...“, про яку вже йшла мова вище, і у відгуку на статтю Я. Головацького, і в статті „О Галицко-рускômъ языцѣ“ („Вѣстникъ“, ч. 64.66.1851 , „Мысли о словесности Галицко-русской“ („Вѣстникъ“, ч.67.69.1852 та в інших публікаціях він відстоював **ъ**, **ы, лъ** у дієсловах минулого часу, форми *кто, что, быти, былъ* тощо.

Боротьба прихильників „етимології“ і традиційної орфографії з прихильниками фонетичного правопису з перемінним успіхом тривала ще довгі десятиліття. Тут немає можливості передати детально перебіг цих правописних баталій. Питання правопису були невіддільні від питання про становлення української літературної мови в Галичині. З виникненням москвофільства ця боротьба за характер української мови стає особливо гострою. Прихильниками народної мови і фонетичного правопису були, крім Й. Лозинського, священик Теодор Лисяк, який виступив з цілою серією статей на захист народної мови і вів з цього приводу відчайдушну дискусію з редактором „Вѣстника“ І. Головацьким, священик Теофан Глинський, який теж непохитно стояв за народну мову та фонетичний правопис, а також М. Устиянович, Р. Мох, М. Верещинський, Гр. Шашкевич та інші, але вони мали не менш іменитих супротивників в особі Ів. Головацького, С. Шеховича,

[1] *Матеріалы* къ Исторіи... Іосифъ Лозинскій // Литературный Сборникъ... выпуски II и III. — С. 113.

Б. Дідицького, Д. Зубрицького, І. Раковського, І. Гушалевича та ін., погляди яких щодо мови і правопису збігалися з поглядами Й. Левицького.

У 1859 році з боку цісарської адміністрації була здійснена друга спроба впровадити в українське письмо латинський алфавіт, яка й на цей раз із тріском провалилася. Однак у письмі й далі використовуються непотрібні, зайві кирилицькі літери, далі панує мертвий **ъ**, якому навіть співають дифірамби. У розділі про мовні дискусії уже цитувалися „поетичні“ творіння Й. Левицького та І. Гушалевича про цю літеру, про те, що „Ъ наш всегда честный, Онъ за Русь цѣлу страдалъ!“[1]

Москвофіли чимраз відвертіше намагаються наблизити літературну мову Галичини та Закарпаття до великоросійської мови, а отже, й уніфікувати правописи двох мов, і це яскраво підтверджується діяльністю і висловами Ів. Головацького на посаді редактора „Вѣстника“.

Від 1860 року народовці в Галичині почали використовувати так звану „Кулішівку“ — правопис, який був запроваджений Пантелеймоном Кулішем у „Записках о Южной Руси“ ще в 1856 році. Однак і цей правопис використовував у кінці слів та навіть після губних і твердого **р** (для роздільної вимови) не потрібний **ъ**, але вже уживав літеру **і** на місці етимологічних **о, е** та ятя, літеру **є** — після пом'якшених приголосних (у словах типу *давнє*), використовував **э**, **ё** (*ёго, слёзи*), викинув **ы**, запровадивши літеру **и** для **ы** та **і** історичних, латинське **g** (*gрунт*). Пізніше П. Куліш різко змінив свій правопис з метою його ще більшого наближення до вимови (фонетизації). Тепер він став писати слова типу *оцця* ‘отця’, *тіцці* ‘тітці’, *ш черева* ‘з черева’, *беж жалю* ‘без жалю’[2] тощо, але ці нововведення його не прижилися.

Наведемо тут „Правила для Учителя“, викладені в його „Граматці“ видання 1861 року:

---

[1] Див.: Слово. — Ч.1–2. — 1861.

[2] Приклади наводимо за: *Енциклопедія* українознавства. Словникова частина 4. За редакцією В.Кубійовича. — С. 1232–1233.

1)„У нашій мові буква Г иноді вимовляетця твердо, отъ якъ у слові *ганок*, або *гузь*; то въ такихъ случаяхъ треба писати Латинську букву велику **G**, або малу **g**, именно — *gанок, gузь, Gанжа Андиберъ*.

2)Буква **Ы** въ нашій мові лишня, бо въ насъ не говорять такъ твердо, якъ Московські люде: *ты, вы, мы*, або *столы, бабы*, а мякше; тимъ и доволі зъ насъ букви **И** для всякого такого слова, якъ *криниця, каплиця*, и доволі букви **І** для всякого такого слова, якъ *жінка, сіно*. Буква жъ **Ы** поставлена в азбуці тілько на те, що вона есть у Церковнихъ книгахъ, а затимъ и въ старосвітському письмі.

3)Буква **Е** вимовляетця въ насъ твердо в словахъ *небо, тебе*, а въ словахъ *синє, літнє* мякше.

4)Букви **ѣ** у насъ у мові не чутно́, а замісць **ii** вимовляетця **I**. Тутъ же вона въ азбуці зоставлена ради Церковного язика"[1].

Прихильники фонетичного письма в Галичині одержали помітну перевагу з виходом у світ „Малоруско-німецкого словаря" Є. Желехівського, який яскраво продемонстрував переваги фонетичного правопису, що пізніше був упроваджений у шкільну правописну практику і проіснував у ній на західних землях України аж до 1939 року. Треба зазначити, що фонетичний принцип письма використовував ще до Є. Желехівського Омелян Огоновський. Деякі спроби були і в О. Партицького, П. Дячана, О. Лепкого, але це були надто боязкі спроби. О. Партицький, наприклад, заявляв, що „Слова руски такъ треба писати, якъ вимавляються", одночасно видумуючи складні правила для вживання **ы**, використовуючи **ъ, ѣ, оу, ô, ê** тощо[2].

Євген Желехівський вибрав найкраще й найдоцільніше, що було в правописних спробах до нього, зокрема в „Русалці Дні-

[1] Орфографію оригіналу збережено повністю, за винятком наголосів, які Куліш ставить у кожному слові, оскільки вони збігаються із сучасними наголосами (тільки в слові *чутно́* він наголосив другий склад). Див.: Граматка П. Куліша. — С. Петербургъ, 1861. — С. 7.

[2] Див.: *Кисілевський К.* Історія правописного питання / Кость Кисілевський // ЗНТШ. — Т.CLXV. Збірник філологічної секції. — Т. 26. — Нью-Йорк–Париж, 1956. — С. 93.

стровій“, у правописі П. Куліша, в „Записках юго-западного Отдѣла русскаго Географического Общества“ тощо. Отже, він використовує лише 33 літери (усі ті, що є і в сучасному алфавіті), у тому числі для пом'якшення **ь**, для роздільної вимови апостроф, який ставив, правда, лише після префіксів (*з'явитися*). Він закріпив уживання літери **ї** для позначення **јі**, як це запровадили були співробітники згаданих „Записок“ географічного товариства ще в 1873 році, але її функції розширив і на позначення **і**, що походить з **ятя** та з **е**: *ліс, сніг, тіло, діло, ніс* (*несу*), *сім* — але *діл — долу, ніс — носа*. Слідуючи фонетичній вимові, він пом'якшував **с** перед пом'якшеним губним приголосним (*сьвіт, сьміх*), займенник **ся** писав окремо, іменники середнього роду писав через **є** (*житє*) тощо.

Правопис Є. Желехівського був гаряче підтриманий завідувачем кафедри української словесності в Чернівецькому університеті Степаном Смаль-Стоцьким та його колегою Федором Ґартнером. Ще з 1886 року почали вони домагатися у властей Буковини дозволу на впровадження фонетичного правопису в систему шкільної освіти. Кілька років тривала ця боротьба з прихильниками „етимології“, і все ж перемога була досягнута. Вони зуміли довести різним комісіям, що історико-етимологічний правопис, який перед цим запропонував М. Осадца, є нещастям для школи, непослідовний і важкий для засвоєння, а правопис Є. Желехівського практичний і простий. Якщо Михайло Осадца використовував **ъ, ы, і, ѣ, ô, *û*, въ, в*û*, вô,** то в Желехівського відповідні функції виконували лише **и, і, ї**, сполучення **ві**. М. Осадца традиційно використовує прийменники **зъ, съ, ôтъ**, літери **є, ье**, у Желехівського — тільки **з, від, є**. Фактично фонетичний правопис увійшов у шкільну практику з 1893 року, коли вийшла з друку „Руска граматика“ С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, але офіційно затверджений до шкільного використання у 1895 році. За таким же правописом були видані підручники О. Поповича („Руска граматика для шкіл народних“, Відень, 1897), В. Коцовського та І. Огоновського („Методична граматика рускої мови“, Львів,

1904[1]) тощо. Цей правопис застосовували навіть деякі київські видання („Літературно-Науковий Вістник“, „Засів“, „Село“).

Однак на межі століть та в перші десятиліття XX ст. розгоряються дискусії між прихильниками східної та західної писемних традицій. Каменем зіткнення були три питання: 1) позначення фонеми /і/, що походить з колишніх **ѣ** та **о, е**; 2) апостроф; 3) правопис частки (займенника) **ся**.

Галицькі вчені, віддаючи данину „етимології“, прагнули зберегти різницю в позначенні **і** з **ѣ** й **е** та з етимологічного **о**. Отже, як це ми бачили в Желехівського, буквою **і** позначалося тільки **і** з етимологічного **о**, й аргументували це тим, що перед таким **і** значна частина українців вимовляє приголосний твердо. Щодо **і** з **ятя** та **е**, то перед ним приголосні нібито всіма мовцями вимовляються м’яко, тому це **і** треба позначати літерою **ї**. Так само запеклі дискусії викликало питання про правопис займенника **ся**.

З „галицького“ боку активно відстоював ці та інші позиції Володимир Гнатюк. Самі тільки назви його статей свідчать про те, що він не був байдужий до правописних справ. Це, зокрема: „Як писати займенник **ся** при дієсловах“ (1907), „Чи можливе тепер у нас уодностайненє літературної мови й правописи“ (1911), „На правописні теми“ (1913), „В справі української правописи“ (1922–23) тощо. Червоною ниткою через його статті проходила думка, що має бути єдиний правопис в Україні, і до нього треба прийти у спокійних, розважливих наукових дискусіях. Він уболівав за розвиток літературної мови в Галичині, бачив, оглядаючи галицьку пресу, з якими потугами ставала на ноги літературна мова і як складно було прийти до єдиної думки щодо правопису. Він відзначав, що ще від Собору руських учених 1848 року „починається... прилюдна дискусія і полєміка, раз гостріша та пристрасніша, то знов лагоднійша та спокійнійша. Нема майже часописи відтоді, в якій не порушував би хтось сеї справи [справи

[1] Вона була перевидана у Львові в 1912 році.

правопису. — М.Л.]. І се тяглося аж до кінця XIX ст., а подекуди, можна сказати, й до нині“[1].

У розділі „Мовні дискусії в Галичині“ подаємо ширше питання про погляди В. Гнатюка на правопис і на мову взагалі, на його пропозиції щодо правопису, на його доводи в суперечці з Б. Грінченком та іншими східноукраїнськими культурними діячами. Детальніше про нього можна також прочитати у присвяченій йому нашій публікації[2].

Тут ще зазначимо, що в 1904 році „Фільольоґічна секция Наукового Товариства імени Шевченка у Львові“ затвердила „Правописні правила“, якими тривалий час користувалися в Галичині. Видання називалося „Руска правопись зі словарцем, у Львові, 1904“[3]. В основному, це був правопис Є. Желехівського, але коротко подамо деякі з цих правил. Отже, азбука українська складалася з 33 букв (ті, що й нині), далі йде розділ „Самозвуки“, у якому наведені правила вживання йотованих (такі, як і сучасні), тільки після твердих приголосних не передбачений апостроф. Немає також правила щодо пом’якшення „другого співзвука, стоячого перед змягченим **д, т, с, з** у словах типу *стіна, сніг, сліпий, слід*“. Наведені п’ять правил написання м’якого знака, які не відрізняються від сучасних; ставиться він також після **л** та **н** перед суфіксами **-ство** та **-ский** (у самому суфіксі **ск** м’який знак не передбачений): *гуцульский, паньский*. Щодо написань голосних **е, и, а, у, о**, то тут немає якихось особливостей. Щодо голосного **і**, то він пишеться (а не **и**) на початку слова (*ігла, іскра, індик, інколи* тощо), у „замкненім складі, там, де **і** повстало з **о**“ (*діл, стіл, спосіб* тощо) та в інших випадках, у яких **і** пишеться й тепер (наведено усього п’ять правил). На правопис літери **ї** чомусь подано

[1] *Гнатюк В*. Національне відродженнє австро-угорських українців (1772–1880). — Відень, 1916. — С. 33.

[2] Див.: *Лесюк М*. Володимир Гнатюк і становлення українського правопису // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку. — Тернопіль, 1999. — С. 4–12.

[3] Подаємо за книгою:*Тимошенко П.Д*. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. — Част. II. — К : Рад. школа, 1961. — С. 336–344.

лише три правила, за якими її треба писати на місці етимологічного /е/ *лїд*, бо *леду*, *нїс*, бо *несла*, *сїл* (*село*) і под., але лише після **д, т, з, с, ц, л, н**, а після інших приголосних — **і**, тобто як у правописі Желехівського, але зовсім нічого не говориться про випадки, коли фонема /і/ походить з колишнього **ятя**, бо друге правило рекомендує писати цю літеру після голосних (*мої, доїти, поїти*), а третє — в займенниках *їм, їх, їхній*. Можливо, укладачі вважали, що **ї** треба писати в усіх тих випадках, які не ввійшли в правила написання літери **і**, але, скоріш за все, це був їхній недогляд. Поряд із прикладами *лїд*, *нїс*, *сїл* повинні були подати й слова типу *ліс, цілий, сїсти, дїд, тїсто* і под. Саме такі написання в майбутньому викличуть бурхливі дискусії і критику з боку Грінченка та інших учених Великої України (див про це в розділі про мовні дискусії).

Третій розділ цих „Правил" подавав рекомендації щодо правопису приголосних (співзвуків). В основному ці правила із сучасного погляду не викликають застережень, але знову тут перелічуються суфікси **-ский, -цкий, -зкий**, у яких не передбачений м'який знак. Ще не збігається із сучасним правописом написання префікса **з-**. Замість нього рекомендують писати **с**, але не тільки перед **к, п, т, ф, х**, але й перед **ц** та **ч** (*сцїдити, счесати*). Однак перед **ш, щ, с – з** (*зщибати, зщухнути, зсинїти*).

У правописі „чужих" слів рекомендується пом'якшувати приголосний /л/ перед /о/: *фільософія, біольоґія, солциольоґія, Льондон*, тобто йде мова тільки про сполучення **льо**. Про інші випадки пом'якшення /л/ нічого не сказано, хіба що окремо (при описі інших правил) подаються приклади з м'яким /л'/ (*клясик, Плятон, телеґраф, Люїза*).

У першому параграфі цього розділу підкреслено, що треба писати слова *драма, поема схема, тема* без **т** у кінці слова (як це пишуть у польській мові). Далі зазначено, що після букв **д, т, з, с, ц, р** пишеться **и**, а не **і**: *дидактичний, диєта, Диоген, мельодийний, антик, критика, Азия, партийний, патриот, акация, национальний, Австрия, Росия, материяльний* та інші. Як бачимо, ці

написання не всюди збігаються із сучасним правилом „дев'ятки". Після інших приголосних пропонується писати **і** (*кіоск, академія, монархія, Маркіян, архієрей* тощо).

На Східній Україні, як відомо, від 1876 року діяв Емський указ, і ніякі українські видання не друкувалися. Заборони ці були скасовані щойно в жовтні 1905 року (після революції в Росії) і тоді постала потреба впорядкувати правопис. У 1907–1909 рр. вийшов „Словарь української мови" Б. Грінченка, і власне правопис цього словника був прийнятий багатьма видавництвами, хоч у цей час усе-таки спостерігався великий різнобій.

У 1918 році була скликана правописна комісія з найвидатніших українських учених (А. Кримський, Є. Тимченко, Н. Грунський, О. Курило, Г. Голоскевич та її голова І. Огієнко). Цей правопис був затверджений 17 січня 1919 року, і він став, як уважає І. Огієнко, першою закінченою системою в історії правопису[1].

Через політичні зміни цей правопис не увійшов у практику, і аж у лютому 1920 року з деякими доповненнями він був ухвалений Всеукраїнською Академією наук, а в 1921 році — Народним Комісаріатом освіти. У 1922 році були внесені деякі зміни і в правопис у Галичині. У Правописних правилах, прийнятих Науковим Товариством ім.Т. Шевченка, були зроблені серйозні кроки до об'єднання двох правописних традицій, хоч розходження все-таки залишалися. Щоб їх усунути і таки прийти до єдиних правописних норм, у травні 1927 року в Харкові була скликана конференція, у якій узяли участь понад 50 відомих українських учених (Л. Булаховський, П. Бузук, В. Ганцов, В. Дем'янчук, А. Кримський, О. Синявський, Є. Тимченко та інші, а з ними також із галицького боку К. Студинський, Іл. Свєнціцький, В. Сімович). Конференція ухвалила правописні правила, причому у них були враховані пропозиції галичан щодо правопису іншомовних слів з м'яким **ль** та зі звуком **ґ**. Правопис був уведений у практику з 1 січня 1929 року. Якщо „Найголовніші правила українського

[1] Див.: *Митрополит Іларіон*. Наша літературна мова. — С. 299.

правопису“, які були затверджені в 1921 році, складалися лише із 46 параграфів (14 друкованих сторінок), то правопис 1928 року являв собою повний і грунтовний правописний кодекс. Він був рекомендований для впровадження на всіх українських землях, але з відомих причин не міг бути всюди упроваджений. Галицька традиція вимовляти м’яке **л’** та фонему /ґ/ в іншомовних словах знайшла спротив на зросійщеній Східній Україні. У пресі стали появлятися публікації, які осуджували правопис, звинувачували його в наслідуванні і підтримуванні націоналістичних тенденцій, тому в 1933 році був упроваджений у практику новий правопис (нібито нова редакція). Тут було чимало змін, які стосувалися найперше правопису іншомовних слів. Була усунена м’яка вимова **л’** (*лямпа — лампа*), змінено граматичний рід окремих іменників (*кляса — клас, фльота — флот*) і що основне — усунута з абетки літера **ґ**, разом з якою зникла потреба запам’ятовувати складні правила її правопису.

Довгих 60 років в Україні то спалахували, то знов затихали дискусії навколо цієї літери (згадаймо хоча б статтю Б. Антоненка-Давидовича в „Літературній Україні“ в 1967 році „Літера, за якою тужать“, а потім відповідь на неї В. Русанівського „За чим тужити“), поки вона знову була повернута в українську абетку. Зауважмо, що якогось „академічного“ переліку слів, у яких сід писати **ґ**, досі немає, і різні редакції уживають її на свій розсуд. Деякі часописи аж надто захоплюються цією літерою, чого робити не варто, бо, хоч літеру **ґ** і вважають „власністю української азбуки“ (В. Гнатюк), фонема /ґ/ в українській мові дуже низькочастотна і для українця таки чужа.

Праця над удосконаленням правопису не припинялася й далі, і вже через 13 років (з 1 грудня 1946 року) був упроваджений новий повний і всеосяжний український правопис, який у багатьох позиціях був уніфікований з російським. Однак і цей правопис прийшлося доопрацьовувати, бо в 1956 році в Росії були прийняті нові правила орфографії й треба було привести його у відповідність до цих правил. Правописи усіх республік мусили рівнятися

на „старшобратній“ російський. Отож у 1960 році був опублікований „удосконалений“ правопис, який проіснував понад 30 років. На початку 90-х років, уже в умовах незалежної України правопис був підданий ревізії, були враховані окремі вимоги української діаспори, яка упродовж усього часу дотримувалася або правопису Є. Желехівського (в окремих рисах), або правопису 1929 року і „Правописного словника“ Гр. Голоскевича.

Головне, що в правопис 1993 року уже повернулася літера **ґ**, наведений приблизний перелік слів із цією літерою; релігійні власні назви написали з великої літери; усунули подвоєння літер в іншомовних словах (*бароко, фортисимо, інтермецо*); поширено правило „дев'ятки“ на іншомовну лексику (*Бразилія, піанісимо, Сицилія*); упорядковано правопис прикметників від деяких географічних назв (*гаазький, лейпцизький*); упорядковано написання елемента **пів** (*піваркуша, пів'яблука*), правопис деяких іншомовних слів (*парфумерія, журі, феєрверк*) тощо.

Український правопис був предметом гарячих та емоційних дискусій на II Міжнародному Конгресі україністів у Львові в 1993 році. Представники української діаспори (Юрій Шевельов, Олекса Горбач, Богдан Струмінський, Михайло Лесів та інші) висловлювали справедливі звинувачення укладачів правопису в надмірній прив'язаності його до правопису російського.

На IV Конгресі україністів світу (Одеса, 1999 р.) тодішній директор Інституту української мови НАН України акад. В. Німчук презентував „Проєкт“ нового правопису, у якому зроблені ще серйозніші кроки до зближення із правописною практикою української діаспори, тобто західноукраїнськими традиціями письма.

Отже, було запропоновано повернутися до закінчення **-и** в родовому відмінку однини іменників III відміни, основа яких закінчується на **-ст**: *радости, юности* тощо; повернутися до початкового історичного **и** в словах типу *инший, индик, инакше* тощо; усунути невиправдані винятки щодо правопису апострофа в іншомовних словах (не зрозуміло, чому, наприклад, у слові *комп'ютер* апостроф ставиться, а в *пюпітр, бюро* та подібних не

ставиться). Передбачено й цілий ряд інших змін, хоч „Проєкт“ залишає й немало відкритих питань. Наприклад, чому вже не писати **и** в усіх іменниках III відміни (*радости, юности*, *крови, любови*), чому б не дозволити вживання паралельних форм — з **і** та з **и**? Дозволені ж паралельні закінчення в іменниках чоловічого роду *стола* і *столу, молотка* і *цукру*, *народові* і *народу*. З таким же успіхом можна б уживати *радости* і *радості, ночи* і *ночі*, на *земли* і на *землі*, на *кони* і на *коні*, і таким чином були б примирені західна і східна традиції. Треба б дозволити паралельні форми в давальному відмінку в іменниках чоловічого та середнього роду: *народові* і *народови, селові* і *селови*. Треба зняти закінчення **-у**, **ю** у цьому відмінку і дозволити його лише у випадках, пов'язаних із необхідністю ліквідації неблагозвучного звучання (не *Ярославові, Козловові*, а *Ярославу, Козлову*). Як уже відзначалося, „Проєкт“ рекомендує, що слід усіляко вітати, ставити апостроф у всіх іншомовних словах (*б'юро, б'юджет, комп'ютер*), але чомусь не передбачає апострофа у польських власних назвах *Бяла Подляска, Бялобжеги* тощо. Адже самі поляки чітко розділяють у вимові губний із наступним **j**: *Biała* — [бйала].

На жаль, правописні консерватори, „ортографічні“ ортодокси не дали можливості здійснити ці не такі вже й численні і суттєві зміни. Адже врешті-решт у „Пропозиціях“ про зміну в правописі залишилося тільки якихось дев'ятнадцять позицій, і всі вони були спрямовані на полегшення правопису. Однак ті, що воліли б, щоб української мови взагалі не було в Україні, спровокували незрозумілі дискусії, виступи в пресі, причому часто таких людей, які взагалі далекі від правописних проблем, яким байдуже, яка там буде написана літера, бо вони й так не знають, яку треба писати. Але вийшло за радянським зразком: „не читав, але категорично засуджую“; „не знаю, про що говорите, але їхати треба“.

І все ж будемо сподіватися, що прийде час на зміни і впорядкування українського правопису, і майбутня правописна комісія нарешті врахує і поєднає всі розбіжності й алогізми, які існували в його попередніх виданнях.

МОВА ТВОРІВ ГАЛИЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТА ГАЛИЦЬКОЇ ПРЕСИ

У цьому розділі оглянемо лексичний склад та художні особливості окремих літературних творів галицьких письменників, які орієнтувалися на народну українську мову, намагалися її утвердити як мову літератури.

Упродовж XIX століття таких письменників і таких творів було небагато, оскільки, як це вже видно було з попередніх розділів, у Галичині робили погоду москвофіли, які всіляко пропагували сумнозвісне язичіє — мішанину різних мов, у якому переважала російська та старослов'янська лексика. Письменники, які робили якісь літературні спроби, були на роздоріжжі, не знали, який із говорів Галичини взяти за основу літературної мови. Як пригадуємо, Йосиф Лозинський радив орієнтуватися на українську народну творчість, бо в народних піснях, переказах, казках тощо мова вже була відшліфована до певної міри, одні й ті ж пісні, наприклад, були знані не тільки в якомусь окремому, замкненому селі, але у всій Галичині, на широкій території, багато з них поширювалося й зі Східної та Центральної України. Однак народна мова важко пробивала собі шлях у літературу.

Мова літературних творів галицьких письменників 30–40-х рр. XIX ст.

Відомо, що значний відсоток слів у лексиконі тієї чи іншої мови має зайшлий характер — запозичений від сусідніх споріднених чи неспоріднених мов. Найактивніший процес запозичення буває у часи становлення літературної мови, формування її лексичних та граматичних норм. Що стосується української літературної мови Галичини, то процес її становлення, власне, й розпочинався в 30–40-х роках XIX ст., бо всі писемні пам'ятки ранішого періоду дотримувалися тут мови староукраїнського зразка, сформованого на основі церковнослов'янської мови.

Першими, хто наважився відійти від суворих канонів церковнослов'янської мови в літературі, були члени „Руської трійці“ Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич, які ще в 1834 році уклали літературний альманах „Зоря“, залучивши до нього і свої власні літературні твори, й українські народні пісні, використавши при цьому фонетичний правопис. Як відомо, альманах „Зоря“ не одержав дозволу цензури на вихід у світ, але його укладачі, зокрема М. Шашкевич, не покинули намагань видати український літературний збірник. Результатом цих зусиль і була „Русалка Дністрова“, що вийшла в Будимі (Угорщина) наприкінці 1836 року. Це була перша українська книжка, що появилася в Галичині після кількасотрічного польського панування, і хоч вона цілих 11 років пролежала в цензорських казематах і не була допущена до масового читача, усе ж її поява мала неоціненне значення для розвитку нової української літератури та літературної мови на народній основі. „Русалка Дністрова“ була світлим променем у темному царстві чужомовного засилля, була справді першою провісницею, що вийшла з чистих Дністрових вод і возвістила світові: українська мова є, вона жива, милозвучна і ніжна, вона придатна не тільки для хатнього вживання, але з успіхом може служити й літературі та суспільству. Як відзначав І. Франко, „Русалка Дністровая“, хоть і який незначний її зміст... була свого часу явищем наскрізь революційним“. Вона навіть „у письмі і в правописі відбігла від старої традиції, — значить, рішучо стала проти літературно-церковного авторитету“[1].

Найбільшою заслугою „Русалки Дністрової“ є те, що вона майже не використовує іншомовних запозичень. Незважаючи на те, що її укладачі і творці виховувалися і перебували в польсько-та німецькомовному оточенні, що в Галичині від 1340 року панівною була польська мова, поезії, вміщені в збірнику, майже вільні від іншомовного впливу, і це свідчить про велику самодостатність української народної мови, її багаті лексико-фразеологічні ресурси і зображальні можливості.

[1] *Франко І.* Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 26. — К., 1980. — С. 90.

Авторам „Русалки Дністрової“ було, звичайно, нелегко, як нелегко буває всім першопрохідцям, вирішити питання, який варіант народної мови покласти в основу літературної, якому народному говорові віддати перевагу, щоб це не було на шкоду іншим. Це питання дискутувалося ще довгі десятиліття й після „Русалки Дністрової“, і аргумент, що, мовляв, не можна віддавати перевагу жодному з народних говорів, бо це буде образливо для представників інших говорів, був головним козирем у поглядах і твердженнях москвофілів. Літературною мовою галичан, закарпатців, буковинців, як вони вважали, повинна бути вже опрацьована церковнослов'янська мова, яка, крім того, нібито ще й забезпечить зв'язок з культурою і писемними традиціями славної Київської Русі.

І все ж члени „Руської трійці“ відійшли від традицій книжної мови, заманіфестували у своїй „Русалці“ чисту народну мову, яка побутувала в Галичині. Вони вирішили, що в ролі літературної мови найбільше може підійти „діалект Чортківського й Коломийського округів, бо вони лежать по середині між Новим Санчем і Києвом“[1]. Насправді ж тут представлений не тільки покутський та наддністрянський говори. Як відзначає д-р Кость Кисілевський, „У мові „Трійці“ суміщені особливості різних говірок. Шашкевич і Головацький походили з північної частини Галичини і вони не допускали Вагилевича з його пропозиціями, хоч інколи робили йому уступки (бо є бойківські і навіть гуцульські прикмети)“[2]. Як уже про це йшлося, Іван Вагилевич пропонував строго дотримуватися народної вимови і писати **є** замість **я** у словах типу *чєсть* (часть), *тєжко* (тяжко), на що М. Шашкевич та Я. Головацький не дали згоди[3].

---

[1] *Возняк М.* Історичне значення діяльності Маркіяна Шашкевича / *Михайло Возняк* // Наукові записки інституту суспільних наук / Окремий відбиток. — Київ, 1953. — С. 116.

[2] *Кисілевський К.* Говорові особливості Шашкевичевої мови / *Кость Кисілевський //* Шашкевичіяна. — Ч. 15–16. — P.IX. — Вінніпег, 1971. — С. 343.

[3] Див. „*Воспоминаніе* “Я. Головацького. — С. 13.

В усякому разі „Русалка Дністрова“ є яскравою ілюстрацією мови галичан на початку XIX ст., її досить високого рівня розвитку.

Як у народних піснях, уміщених у „Русалці Дністровій“, так і в перекладах та оригінальних творах авторів „Русалки Дністрової“ широко представлена народнорозмовна лексика, яка часто не позбавлена експресії, сприяє створенню поетичних образів і картин, про що детальніше поговоримо далі. Тут використано багато власне українських слів, які широко побутували у мовленні галичан, які аж ніяк не можна приписати ні російській, ні польській мовам. Це **іменники:** *бѣс, байрак, барвѣнок, батько, безвѣсть, блуд, бородач, вѣнець, вѣрніcть, ватажко, гомін, грім, гуляка, дѣвчинонька, дивогляди, дубот, думочка, закрут; згадка, зірниця, кайдани, кирниченька, личко, лопіт, любов, мара, недоля, ніжка, обманець, (**обманцями** ходить* — ‘манівцями’), *рѣчка, розлучниця, роспука, руточка, ручка, серденько, туга, усмѣх;* **дієслова**: *билинити* ‘теревенити’, *блудити, гадати* ‘думати’, *голубитися, гопцювати, закрякати, замаячѣти, заскреготіти, здріматися, зів’янути, нидѣти, торкнутися, тужити, чяхнути, шелепотѣти щезати*; **прикметники**: *бѣсноватий, безродний, буйний, вѣрненький, великий, гожий, густокрута* (борода), *каламутний, красний* ‘гарний’, *круглолиций, миленький, недбальницький, необачний, скоропадний, скороходний, споловѣле* (листя), *спорий, тмавий* ‘темний’, *чорнявий, щирий*; **прислівники**: *вискоком, гладко, глухо, злегенька, марненько, мило, мимолітне, облудом, сумненько, тяженько, тяжко, укосом, шпарко* тощо.

Тут можна вибудовувати цілі синонімічні ряди до окремих слів (наприклад, *дубот, лопіт, грехіт, тупіт, гамір, дудонь, гомін, грім*), що свідчить про лексичне багатство і великі можливості української мови та уміння автора знайти і використати ці слова.

І все ж у лексиці творів, уміщених у „Русалці Дністровій“, трапляються подекуди чужомовні елементи. Здавалося б, що тут мало б бути найбільше полонізмів, оскільки, як уже відзначалося,

українська мова Галичини протягом сторіч перебувала в особливо тісному контакті з польською. Однак полонізмів тут небагато. Це, зокрема: *злото, барки, джума* — ‘чума’, *оден самооден;* деякі польські граматичні форми — *по ночох, заглянувши бандурку* (у значенні *побачивши*) і, можливо, ще кілька. Є тут чеське *гудьба* ‘музика’, але найбільше тут, звичайно, старослов’янізмів і росіїзмів, які проникали у мовлення галичан через церковнослов’янську мову, якою відправлялися церковні богослужіння, та через друковані твори.

У „Русалці Дністровій“ зафіксовані старослов’янізми чи росіїзми, що належать до різних частин мови. Це **іменники** *вихорь* (на Покутті цей іменник вживається у формі жіночого роду *вихора), жажда, женидьба, известия, грудь, луч, обшество, опит, туча, враг, трус, персти,* цілий ряд іменників із суфіксом **-тель** — *любитель, владнуватель, возьмитель, грабитель; моўня* (суч. рос. *молния), пѣвець;* **дієслова** *ругати, теряти, хватати;* **дієприслівники** та **дієприкметники** *присмотруваючись, посмѣховуючися, радуючися, будучий, ждаючий;* прикметники *досадний, многих, вражий, лутша;* сполучник *хотяй*, **присудкове слово** *лзя, нелзя* тощо.

Багато старослов’янізмів та росіїзмів є в „Передговорі“ І. Вагилевича „К народним руским пѣсням“. Тут можна навести іменники *окрестность, власть, чувства, понужатель* ‘той, хто примушує’, *призрак, состоянє, пир, вдох, борба,* прикметники *ужєснoѣ, безчисленний,* дієслова *відличається, увеличали, иськау* ‘шукав’; дієприкметники теряних, ждан, грающее, значущи; сполучник *которий* прийменики *о (о боярах), к;* частка *ли (обманена-ли)* і под. Далі трохи детальніше зупинимося на аналізі „Русалки Дністрової“.

„Русалка Дністрова“ значною мірою продемонструвала художньо-естетичні можливості української мови та її значення в цьому неможливо переоцінити. Через три роки після „Русалки“ вийде „Кобзар“ Т. Шевченка, і ці дві невеликі за обсягом книжечки стануть знаковими в історії розвитку української літератури та

української мови. Автори та упорядники „Русалки“ максимально використали в збірці можливості народної мови, довели своїми творами та перекладами, що українська мова цілком придатна для вираження найтонших відчуттів людини, для створення високохудожніх поетичних та прозових творів. Найперше, вони продемонстрували її можливості щодо використання нею засобів емоційно-експресивного вираження. Українська мова займає особливе місце серед інших слов'янських мов у цьому плані. Вона відзначається особливим багатством зменшено-пестливої лексики, яка створює специфічний, національний колорит мови. Згадаймо, що вже далеко пізніше після виходу „Русалки Дністрової“ Яків Головацький на першому з'їзді „руських“ учених Галичини в 1848 році відзначав, як ми вже й цитували, що українська мова „є... мягка, сердечно-нѣжна, пещена вь бесѣде материнскôй, дѣвочій спѣванцѣ, або пôд пером сердечного Основяненька“[1].

Здатність української мови широко використовувати зменшено-емоційну лексику підкреслював інший відомий український філолог — Омелян Огоновський. У розділі „Deminutiwa“ своєї більшої праці, присвяченої дослідженню української мови, він зазначав, що „Die keiner slawischen sprache werden Deminutiwa mit solcher Vorliebe gebraucht, wie in der ruthenischen“, тобто що в жодній із слов'янських мов демінутиви не користуються такою популярністю, як в українській. Причому здрібнілими можуть бути, зазначав автор, як іменники, так і прикметники, прислівники, займенники і навіть дієслова. Він наводить весь арсенал словотворчих формантів, за допомогою яких творяться здрібнілі та пестливі слова, приклади їх застосування[2] *(детальніше про це див. у підрозділі про нього).*

[1] *Розправа* о языцѣ южнорускôмъ и его нарѣчіяхъ сочинена Яковомъ Головацкимъ читана в общемъ засѣданію на съѣздѣ ученыхъ рускихъ 23. Жовтня 1848 г. — Во Львовѣ, 1849. — С. 31.

[2] *Див.:* Ogonowski Emil. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. — S. 107.

Цю особливість української мови підкреслювали також інші відомі письменники і вчені, і ця її особливість яскраво продемонстрована в „Русалці Дністровій“.

Конотативно-експресивна, зокрема зменшено-емоційна лексика є, так би мовити, власністю усно-розмовної мови, де вона виникла. Вона зумовлюється переважно не комунікативними, а експресивними потребами, тому найбільш благодатним ґрунтом для неї є розмовна сфера, зокрема звертання до дітей, до близьких і дорогих людей, де є потреба і можливість для виявлення ніжних людських почуттів. Використання здрібніло-пестливих форм надає спілкуванню ввічливого, люб'язного забарвлення, забезпечує приватно-довірливий, „інтимний колорит розмови“[1]. Однак дуже швидко ця лексика завоювала й інші сфери і тепер є невід'ємною рисою художньо-белетристичного, епістолярного, публіцистичного та ораторського стилів і, звичайно, українського фольклору, зокрема української народної пісні. Використання цієї лексики сприяє створенню ліричного, емоційного або ж, навпаки, — гнівного, іронічного тону, робить мову різнобарвною, емоційно-насиченою. Треба зазначити, однак, що в перелічених стилях, на відміну від усно-розмовного, відбувається певний відбір цієї лексики, своєрідна її селекція, і в зв'язку з цим помітне певне обмеження у її використанні, особливо в публіцистиці та ораторському стилі.

За семантикою конотативно-експресивну лексику можна поділити на окремі групи. Це 1) здрібнілі, зменшені, тобто власне демінутивні лексеми; 2) зменшено-пестливі з позитивною конотацією; 3) зменшено-емоційні лексеми з негативним забарвленням; 4) пейоративна лексика із суфіксами суб'єктивної оцінки або без них; 5) аугментативна лексика нейтральна та 6) аугментативна лексика з негативною чи позитивною конотацією.

У „Русалці Дністровій“ у силу її спрямованості переважає зменшено-емоційна лексика з позитивною конотацією, хоча можна

---

[1] *Проблемы* сопоставительной стилистики восточнославянских языков. — К, 1981. — С. 161.

знайти лексеми й з інших перелічених тут розрядів конотативно-еспресивної лексики. Надзвичайно насичені нею ліричні авторські поезії укладачів альманаху, зокрема, „Два вѣночки“ Я. Головацького, „Туга за милою“, „Веснівка“, „Роспука“ М. Шашкевича, поема „Жулин і Калина“ І. Вагилевича та інші.

Так, у поезії Я. Головацького „Два віночки“ серед 100 слів повнозначних частин мови є 25 демінутивних утворень, тобто кожна четверта повнозначна лексема несе в собі заряд позитивної експресії. В окремих строфах ця насиченість ще вища:

Один вѣнець з барвѣночку,
А другий з рутоньки,
Один вѣнець Козаченька,
Другий дѣвчиноньки (с. 69)[1].

Тут, як бачимо, 60 відсотків (6 із 10) слів утворені суфіксами суб’єктивної оцінки.

Аналіз лексики оригінальних творів членів „Руської трійці“ та їхніх перекладів з інших слов’янських мов показує, що найбільше зменшено-емоційних утворень тут є серед іменників, бо загальна їх кількість становить десь близько 130. Прикметників тут знайдено лише 33, ужитих понад 60 разів, а прислівників 10, ужитих майже 20 разів.

Серед іменників є частина власне демінутивів, тобто просто зменшених чи здрібнілих. Це лексеми *вѣтрец* (не вітер, а маленький, легенький вітрець), очевидно, *вѣнець* як зменшене до *вінок, книжочка у* протиставленні до *книжка*, *річка* у протиставленні до *ріка, цвѣтка* зменшене до *цвіт*. Інші здрібнілі іменники обов’язково конотовані відтінком пестливості й несуть у собі експресивний заряд.

Суфікси демінутивності, крім того, що сприяють створенню образності та надають лексемам позитивного забарвлення, експресії, вони ще й полегшують римування слів. Так, слова *берег,*

[1] *Ілюстрації* наводимо за виданням: *Русалка Дністрова*. Фотокопія з видання 1837 р. — Київ: Дніпро, 1972. У дужках указуємо сторінку.

серце, козак не змогли б створити рими, але демінутивний суфікс **-еньк-** надає їм таку можливість:

Верни-сь вѣнку из барвѣнку,
Приплинь к бережeньку!
Верни-сь милий з Украѣни,
Пристань ко серденьку!..
Коли ж вѣнку из барвѣнку,
Сплинеш к бережeньку?
Коли вернеш з Украѣни,
Милий Козаченьку?.. (69).

Суфікс **-еньк-** дозволяє римувати не тільки іменники з іменниками, але й іменники з іншими частинами мови, зокрема, з:

а) прикметником:

Цвѣтка дрібная
Молила *неньку*
Весну *раненьку* („Веснівка“ Шашкевича, с. 71);

б) прислівником та прикметником:

Ти, зазуле *сивенькая*,
Закуй ми *сумненько*
Най роспука тай лютая
Вирве ми *серденько* („Роспука“ Шашкевича, с. 71).

Суфікс **-еньк-** в українській мові є одним з найпродуктивніших, оскільки, як бачимо, може утворювати зменшено-емоційні лексеми різної частиномовної приналежності — іменники, прикметники, прислівники, які завдяки цьому суфіксові успішно римуються:

Вилетѣла *зазуленька*
Сѣла на тополи —
Заковала *жалібненько*
Мадей у неволи. –
Ой, зазуле сивенькая!
Не ковай *сумненько*,
Не задавай серцю туги
И так менѣ *тяженько!* („Мадей” Вагилевича, с. 75).

Суфікс **-еньк-** *особливо продуктивний у сфері прикметника, бо з 33 прикметників-демінутивів 24 утворені саме за допомогою суфікса* -**еньк**-*: бистренькій, блѣденькій, бѣленькій, вороненькій, вѣрненькій, дрібненькій, дурненькій, жоўтенькій, жалібненькій, зелененькій, лютенькій, миленькій, молоденькій, мягенькій, раденькій, раненькій, румяненькій, сивенькій, студененькій, сумненькій, темненькій, тихенькій, холодненькій, чорненькій тощо.*

Від усіх цих прикметників, як правило, можуть бути утворені й прислівники, але в оригінальних та перекладних творах використані лише такі: *густенько, дрібненько, з маленька, страшненько, сумненько, туженько, тугенько, тяженько, частенько.* З емоційно-забарвлених іменників, що утворені цим суфіксом, тут уживаються: *береженьку, гребеньком, зазуленька, княжиненько, козаченько, кирниченька, лѣтенько, ноженьки, оченьки, рученьки, пѣсенька, роженька, сваненько, свѣтличенька, серденько, соненько. Під них підлаштоване* також власне ім'я *Семенько з пом'якшеним /н/ та суфіксом* -**к**-. З наведеними лексемами (іменниками, прикметниками та прислівниками) добре римується співзвучний з ними частовживаний емоційно-забарвлений іменник *ненька* (див. ілюстрацію вище), хоч утворений він також тільки суфіксом -**к**-.

Важко встановити, коли в арсеналі словотворчих засобів української мови з'явився суфікс -**оньк**-, який слід уважати дублетом суфікса -**еньк**- (він зустрічається зрідка і в російській мові — *бабоньки, лапонька, головонька*). Його поява, очевидно, зумовлена фонетичними причинами: голосний /о/ спочатку виник після задньоязикових /г/, /к/, /х/, а пізніше закріпився за аналогією і після інших звуків. Такі міркування можна підтвердити тим фактом, що в західноукраїнських говорах і досі вживаються прикметники типу *легонький, мніконький, тихонький* тощо (пор. літературні форми: *легенький, м'ягенький, тихенький, веселенький, біленький, низенький, тверденький* тощо. У сучасній українській літературній мові частовживаними і зафіксованими в Словнику української мови є 285 прикметників із суфіксом **-еньк-** і лише один — *сла-*

бонький — із суфіксом -*оньк*-. Правда, він має ремарку *діал.* і наведений лише в ілюстраціях із творів І. Франка та О. Кобилянської[1].

У „Русалці Дністровій" теж є мало — лише два — прикметники із суфіксом -**оньк**-*: легонькій і порхонька* (легка, м'яка, розпушена): [В Олени] „*голосочок як звіночок, а ноги вѣтрец* ***легонькій*****"** (97); „*Кобих вѣдала китице* [букет квітів. — М. Л.] *красна хто тя в* ***порхоньку*** *насадиў землю тому-бих дала золотий перстень*" (109).

Цей суфікс, однак, дуже поширений у сфері іменника. У „Русалці Дністровій" налічується десь близько 30 іменників-демінутивів, утворених суфіксом -**оньк**-: *бородонька, водонька, галонька, годинонька, головонька, голубонька, губоньки, дѣвчинонька, долинонька, дружбитонька, калинонька, колодонька, косонька, левадонька, листоньки, могилонька, муравонька, ногонька, ночонька, рутонька, сестронька, слѣдоньки, сльозоньки, сторононька, Украѣнонька, червачоньки, чужинонька.*

На третьому місці за продуктивністю у творенні здрібніло-пестливих лексем, використаних в оригінальних та перекладних творах „Русалки Дністрової", є суфікс -**очк**- або його фонетичний варіант -**очок**. Використовується він, на відміну від перших двох, лише для творення демінутивних іменників (17 слів), наприклад: *барвѣночку, вѣночки, гадочки, головочка, думочка, спѣваночка, стежочки, ходочком, руточка, чарочка, Оленочка.* Цей суфікс етимологічно являє собою два суфікси -ък і -ьк (**sadък+ькъ* > *садъчькъ* > *садочєк* > *садочок*; **dumък+ька* > *думъчька* > *думочка*), однак на синхронному зрізі його вважають окремим і єдиним формантом.

Суфікс -**ок**- утворився шляхом редуплікації суфікса -**ьk-** з метою нарощення ступеня демінутивності, пестливості. Потреба в такому нарощенні виникла, очевидно, в тих іменниках, які підо впливом екстралінгвальних чинників утратили попереднє значення здрібнілості і смислову співвіднесеність зі твірними основами

[1] Див. *Словник* української мови: — в 11-и томах. — Т. IX. — К., 1978. — С. 343.

слова. До таких іменників слід би віднести, наприклад, лексеми *зірка, думка, стежка, річка* тощо. За семантикою до них близькі й такі, як *любка, голубка, гадка, русалка.* У перших чотирьох усетаки якийсь відтінок зменшеності і зв'язок із твердою основою зберігся: *річка* — мала ріка, *зірка* — мала зоря, *думка* < дума, *стежка* < стьга (стьзя); щодо інших, то вони взагалі утворені за іншими словотвірними моделями і враження про їх зменшеність виникає, очевидно, підо впливом загальної позитивної емоційно-оцінної конотації цих іменників. Часткове стирання здрібніло-пестливого значення в іменниках типу *зірка, думка, стежка* вимагає нових засобів для його вираження, тому тут за допомогою ще одного колишнього зменшено-емоційного суфікса -**ьk** сформувалася нова (але первинна!) демінутивність: **zor-ъk-ьk-a, *dum-ъk-ьk-a* > *зірочка, думочка.*

І все ж тут варто було б розставити все на свої місця. На наш погляд, тут маємо справу зі словотвірними омонімами, де збігаються лексеми з синхронного погляду з різними словотворчими формантами і різними ступенями демінутивності. Так, якщо взяти іменники *лісок, вінок* з одного боку та *садок, дубок — з* другого, то побачимо, що вони мають однакову морфемну будову, але попри зовнішню схожість це є різні як за семантикою, так і за словотвірною історією слова. Перші два слід уважати непохідними, хоч у далекому минулому вони були оформлені як лексеми суфіксом -**ьk**. Іменники ж *садок, дубок* являють собою похідні демінутивні утворення першого ступеня демінутивності[1]. Якщо ж наростити у кожному з них ще по одному суфіксові, одержавши при цьому форми *лісочок, віночок, садочок, дубочок*, то два останні будуть уже подвійно демінутивовані, а іменники *лісочок, віночок* будуть демінутивами першого ступеня. Виходячи звідси, в словах типу

[1] У мовознавчій літературі уживається в такому разі термін „демінутивація". Див.: *Городенська* К.Г.,. *Кравченко* М.В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). — К., 1981. — С. 152. Названі автори допускають, однак, двояке трактування словотвірної будови слів типу ***лісочок,*** вважаючи, що тут твірною основою можна вважати і ***ліс* і *лісок.*** — Див.там само, с. 152–153.

пісочок, віночок як словотворчий формант слід виділяти -**очок**, а в словах типу *садочок, медочок* -**ок**, доданий до твірної основи *садок, медок (садоч-, медоч-)*.

Повертаючись до теми, відзначимо, що в „Русалці" є ще й ціла низка інших словотворчих формантів, за допомогою яких утворені зменшено-пестливі слова. За ступенем продуктивності найперше виділяється суфікс -**к-**, за допомогою якого утворені іменники-демінутиви жіночого роду, зокрема: *бандурка, годинка, головка, зірка, ніжка, нічка, ручка, рѣчка, стрѣлка (*від *стріла), цвѣтка.* Є тут низка іменників типу *чарка, згадка, думка, коломийка, любка*, але їх трактуємо як такі, що втратили значення демінутивності. Такий самий суфікс мають також іменники-демінутиви середнього роду *лич-к-о, оч-к-о.*

Деякі іменники утворені формантом -**ок**, який уважається одним з найпродуктивніших суфіксів здрібнілості: *горбок, дубок, козачок, крупничок* 'міцний напій', *куток, снѣжок, танок.* Сюди ж слід віднести й іменники другого ступеня творення демінутивності *голосочок, садочок.*

Продуктивним у сучасній українській мові є також суфікс -*е***ць**, за допомогою якого утворені іменники *вѣнець, вѣтрец, дубец, рѣнець, талярець, топірець, червінець*[1].

Цей самий за походженням суфікс *(*-**ьц***)* ужитий і в іменнику жіночого роду *кровця,* в іменниках середнього роду *барильце, крильце.* Суфіксом -**ик** утворено демінутиви *коник, ледѣник* (від *кінь, леґінь*), суфіксом -**иц-я** — іменники жіночого роду *дѣвиця, зазулиця, зірниця, красавиця, сестриця,* які, можливо, є не стільки здрібнілими, скільки поважно-пестливими, поважно-лагідними ескпресемами. Однак іменник *свѣтлиця* позбавлений експресії, є стилістично нейтральним.

Оскільки в лексиці „Русалки Дністрової" є немало галицьких форм, що не збігаються із сучасними літературними формами, вони є і в сфері словотворення, зокрема серед словотворчих

---

[1] Якщо слово в „Русалці Дністровій" ужито в непрямому відмінку (*талярця, топірцями*), подаємо його в називному відмінку з м'яким знаком.

формантів. Так, у демінутивах *волосічко, весілєчко* використані два різні форманти — -**ічк-о** та -**єчк-о**, які вживаються в Галичині й донині. У сучасній літературній мові — це суфікс -**ачк-о** (-**ячк-о**). Близький за значенням і звучанням до них суфікс -**ичк-а**, яким утворений демінутив *зірничка*, що має множинну мотивацію *(<зірка, зірниця* і навіть *зоря)*.

Серед емоційно забарвлених іменників, що зустрічаються в „Русалці Дністровій", є також іменники *сиротина, чуприна*, утворені суфіксом -**ин-а**, що належить до малопродуктивних. Цей суфікс виражає незначний відтінок зменшеності-пестливості, тут, якщо мати на увазі іменник *сиротина*, яскравіше виражений відтінок співчуття. Що стосується іменника *чуприна,* то йому суфікс -**ин-а** поряд зі значенням зменшеності надає ще й значення певної неповноцінності.

Іменники *дѣвчя, дѣвчята, хлопчята, зафіксовані в* „Русалці Дністровій", утворені ще на праслов'янському мовному ґрунті суфіксом -**nt** як іменники для позначення малят, тобто малих істот: *курча, теля, дитя, маля, гуся і* т. ін. Однак від частого вживання вони стали сприйматися з часом як звичайні іменники, тобто десемантизувалися як зменшено-пестливі іменники. Своєю будовою вони сигналізують, що йде мова про малу істоту, але відтінку пестливості вони вже не зберегли. Отже, щоб утворити зменшено-пестливий іменник, необхідно наростити суфікс -**ат** додатковим суфіксом **к-о***: телятко, малятко.* Що ж стосується іменників *дѣвчя, хлопчята,* то вони, на відміну від малят тварин, ще сприймаються як зменшено-пестливі назви.

Крім зменшено-пестливих іменників, утворених за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки або, інакше, — зменшено-емоційних суфіксів, є зменшено-пестливі іменники з непохідною основою. Це іменники *неня, доня, циця*, які мають те ж зменшено-емоційне значення, що й суфіксальні утворення. Українська мова має багато таких утворень, які вживаються у сфері неофіційного антропонімікону, у сфері побутового, фамільярного, часто дитячого мовлення *(ляля, кука, паця, цяця, цюця* і т. под.). Це ще

раз підтверджує специфіку української мови, її настроєність та орієнтацію на творення і використання зменшувально-пестливої лексики.

Цю настроєність української мови яскраво ілюструє також широкий спектр гіпокористичних та демінутивних форм власних імен людей (пор. сучасні українські пестливі форми до імені Петро: *Петрик, Петрусь Петрусик, Петько, Петрунь, Петруник, Петрушко* тощо). У казці М. Шашкевича „Олена“ теж є кілька таких емоційно забарвлених демінутивних імен. Це *Ванько, Василько, Данилко, Оленочка, Семенько, Степанко,* гіпокористичні *Федь, Юрцьо.* У західних українських говорах широко використовується модель утворення демінутивного чоловічого імені суфіксом **-к-** та закінченням **-о,** що й підтверджують імена *Ванько, Василько, Данилко, Семенько, Степанко.* До речі, форми *Ванько* та *Оленочка* являють собою демінутивні утворення другого ступеня, бо утворені від уже зменшених форм *Вань (Ваньо), Оленка.*

В оригінальних та перекладних творах „Русалки Дністрової“ не виявлені демінутивні форми інших частин мови, які широко вживаються в українській мові. Однак їх можна знайти у народних піснях, зібраних в альманасі під заголовком „Думи и Думки“. Народні українські пісні насичені експресивною, квалітативною лексикою надзвичайно інтенсивно, наприклад:

Прийшоу Роман *до домочку*
Склониў на стіл *головочку*,
Тай гадає си *думочку:*
Чи продати *Оленочку?..* (с. 2).

Відомо, що українській мові властиві навіть інфінітивні форми дієслова зі зменшено-пестливими суфіксами. Такі дієслова уживаються, як і інша здрібніло-пестлива лексика, переважно в розмові з дітьми, але з успіхом можуть уживатися і у фольклорі. Проілюструємо це прикладами з „Русалки Дністрової“:

Ой поѣхаў *Івасенько*
Сѣм лѣт на війну,
Ой відѣхаў *Ганзуненьку*
На *матінку* рідну. —

Казаў єѣ *стелитоньки*
Бѣлі перини;
А вона єѣ стелила
Колющі тернини.

Чи кажеш ми женитоньки?
Чи кажеш ми тужитоньки?
Гей! гей, *Ганусю* моя!
Не кажу ти женитоньки,
Не кажу ти *тужитоньки*,
Гей, гей ѣ*васеньку* мій! (19–21).

Суфікс -**оньк-и** у наведених дієсловах виражає вищий ступінь пестливості та експресивності.

Експресивний заряд несе не тільки лексика зі здрібніло-пестливим значенням, але й лексика, утворена суфіксами аугментативності. У казці М. Шашкевича „Олена“ використаний іменник *колодищє,* у якому суфікс -**ищ-е** вказує на великі розміри колоди, закладаючи в цей іменник ще й емоційну оцінку — не просто велика колода, а *колодищє.* Цей самий суфікс є також в іменниках *ратище* ‘зброя’), *роздорожище, курище* ‘місце, де горіла ватра’ та *деревище* ‘труна’, але тут він уже втратив сему „великий“, „величезний“, хоч емоційний заряд, певну експресію ще зберіг. Зазначмо, що в українській мові іменники з цим суфіксом часто переходять у розряд нейтральної за стилістичними ознаками лексики *(селище, середовище, вогнище* і под.).

Певною експресією заряджений також суфікс -**ак**, указуючи на якийсь вищий ступінь якості, ознаки, надаючи іменникові водночас дещо фамільярного, розмовного відтінку: *Нуте! жваві* ***хлопаки****, Ледѣники горні, Витинайте* ***гопаки*** *Хлопчята моторні* (90).

Від’ємною конотацією заряджений іменник *розлучниця.* Хоч суфікс -**иц-я** *(*-**ниц-я**) не належить до суфіксів негативної емоційної оцінки, у цьому випадку він прислужився до підсилення несхвального, негативного відтінку значення, закладеного в семантичній структурі цього слова. Яскраво виражена негативна оцінка

закладена і в суфіксі -**оват**-, за допомогою якого утворений прикметник *дурноватий* (103), певною експресією марковані також прикметники *бѣлява, чорнява, бріднява* (дорога *бріднява*, тобто дорога, якою ходять, бродять).

В оригінальних та перекладних творах є чимало стилістично та емоційно маркованих слів, які належать до непохідної лексики. Позитивна чи негативна оцінка закладена в самій семантиці цих слів.

Значну експресію нагнітають дієслова, ужиті в словосполученнях девять стрѣлок ссуть кровцю (74), *ворони крячут, кровцю попивают* (75), *трупи рвут і виют* (75), *шибає-сь собою* (79), [старий] *закукурѣчиў-ся* (97), *він щось там билиниў* (97), *він чясами дурѣє* (97), *схнюриў-ся, люто поглянуў* 'спохмурнів' (91), *напретиў музиці* 'наказав' — (90), *дівчята гопцювали* (89), *грань меркотѣла* (97), *вѣтер засковиче* (98), *верг чорним соколим оком* (92), *вѣтер метав хмарами* (93), *звін гомотів* 'гримів' (63).

Певною експресією наснажені й іменники *роспука, розлука, печаль, горованє, грехіт, лопот, дудонь, недоля* і под. Ужитий тут і яскраво виражений композитний пейоратив *скурвисинове:* [до козаків]: „*Умієте **скурвисинове** Поляків воєвати, да ужеж то вам потреба в Пятигорах погибати*“(117).

Отже, як показує огляд лексики „Русалки Дністрової“, поетичні та прозові твори (казка „Олена“), уміщені у ній, надзвичайно густо насичені конотативно-експресивною лексикою; особливо багата вона на зменшено- емоційні слова. І хоча тут використані не всі словотворчі ресурси, що є в арсеналі словотвірної системи української мови для творення здрібніло- пестливих слів, але навіть ті, що наявні в „Русалці Дністровій“, свідчать про глибокі знання авторів альманаху тогочасної української мови, їх уміння знайти необхідне слово і необхідну форму того чи іншого слова для забезпечення високої образності художнього твору.

* * *

І все ж найпершою українською літературною публікацією, яка викликала всезагальне піднесення серед громадян Галичини і вийшла ще перед „Русалкою“, була ода Маркіяна Шашкеви-

ча, присвячена 67-й річниці від дня народження цісаря Франца I під назвою „**Голосъ Галичанъ въ пресвѣтлый, прерадосный ѯз. день рождества Императорскагѡ Величества Франца I., Цѣсара Австрійскагѡ, Короля ихъ наймилостившагѡ**“, у якій автор „заспівав з широкої української груди: підбився соколом понад дністрянські ниви і підніс з собою в короткім, але високім злеті руське слово в неожидані світи“[1]. На початку книги зроблений уже достатньо детальний аналіз цієї поеми, тому повторювати тут не будемо.

* * *

У 1841 році у Львові була видана поетична збірка священика Рудольфа Моха „Мотыль“, яка теж мала неабияке значення для розвитку української літературної мови в Галичині. На відміну від „Русалки Дністрової“, ця збірка була надрукована кирилицею та етимологічним правописом, але своїм лексичним складом відбивала мовлення галичан першої половини XIX ст.

Поезія Р. Моха уквітчана цікавими метафорами, порівняннями, тут, як і в „Русалці“, є цікаві синонімічні ряди слів, що сприяють образності мови. Ось як описує поет грозу, що почалася вночі:

Нôчь розпяла чорни крыла,
Потерпае духъ лихихъ,
Бо ся котитъ чорна сила
З бляскомъ, з траскомъ понадъ нихъ.
На дворѣ якъ з лука ліе,
Темно же, хоть въ очы бій,
Де хто може там ся крые,
Цы маленкій — цы старый[2].

Правда, тут також є чимало іншомовної лексики і найперше — старослов’янської та російської. Це іменники: *глас, словеса, мрак;*

---

[1] Цитуємо за: *Возняк М.* Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці. — С. 19.

[2] *Мохъ* Рудольфъ. Баба (Безъ Бога анѣ до порога) // Мотыль на малорускомъ языцѣ. Рудольфомъ Мохомъ. — Въ Львовѣ, 1841. — С. 26.

облакы, тучи, рубашка, год, ум; дієслова *обѧти, отдыхаемъ, шнырилъ, помыслилъ споминай;* інші частини мови — *любезный, прочая, кто, лучше, всегда, дабы, сли, чрезъ, кромѣ* тощо. Є тут і польські слова. Це іменники *бляскъ* (ужитий два рази), *пацерь* 'молитва'*, пьєцъ* 'пічка', *вакаціи, выправа* (тут 'передмова'); дієслова *пожигнали* 'попрощали(сь)', *лучитъ* 'єднає' (від польського *łączyć*); прислівник *покрыому* 'таємно, невідомо для інших'; сполучник *же, жебъ.* Наведемо ще один уривок його вірша **Богъ** (наголоси та діакритичні знаки опускаємо):

Творче свѣта що надъ нами,
Ты царю наш изъ Небесъ!
Кто Тѧ вымовить стихами,
Де набрати тыхъ словесъ?

Щоб Тѧ видѣлъ въ красотѣ:
Скоро взлетитъ — оупадае —
Зновъ же въ давной темнотѣ[1]**.**

***

У 1841 році Іван Головацький видав у Відні „Галицкіи приповѣдки и загадки зôбраніи Григорим Илькевичом", які підготував до друку Яків Головацький. „Приповѣдки" Г.Ількевича яскраво репрезентують не тільки народну мудрість, але й українську народну мову, що функціонувала тоді в Галичині, бо тільки народна творчість, у яку не втрутилася рука письменника, може автентично віддзеркалити стан народної мови. Тут важко знайти якісь чужомовні вкраплення, бо народна мова відсіває все чуже, наносне, а використовує лише лексику, яка вироблялася в народі віками.

І все ж вплив польської мови якоюсь мірою відбитий у Приповідках. Свідченням цьому є польські лексеми *поливка* 'суп'

---

[1] *Мохъ* Рудольфъ. Баба (Безъ Бога анѣ до порога) // Мотыль на малорускомъ ѧзыцѣ. Рудольфомъ Мохомъ. — Въ Львовѣ, 1841. — С. 7.

(„*вже двôрськои поливки хлиснув*“), *утые* ‘поправляється, жирніє’ („*Вовк лежачи не утыє*“), слова *мачоха* та *єден, єдна,* що являють собою фонетично змінені варіанти відповідних українських слів (пор. пол. *macocha:* „*В зимі сонце як мачоха — світить, а не гріє“).* Морфологічний варіант до українського *побачимося — зобачимося,* граматичний варіант *в Буваличох* („*Бував в Буваличох*“) замість *Буваличах*, присудковий дублет *гаду, гаду* (пол. *gadać*: „*Гаду, гаду, а мыши в крупах*”)[1].

Дивно, що тут не зафіксовано старослов’янізмів та росіїзмів, які в той час переважали в літературній мові. Є лише дієслово *взывай (*„*Бога взывай, а руки прикладай*“), іменники *довг* та *довжник* („*Від лихого довжника і полову бери*“)[2]. Іменник *довжник* і донині дехто вживає у молитві „Отче наш“.

* * *

Видатною подією в літературному житті Галичини був вихід у світ у 1846–47 рр. у Відні двох книжечок (двох частин) під назвою „Вѣнок русинам на обжинки“. Підготував їх до друку Яків, а видав знову Іван Головацький. Тут була і поезія, і проза, і наукові тексти, а від жанру твору залежала і його мова. Уміщені були тут оригінальні твори Маркіяна Шашкевича, самого Якова Головацького та інших українських галицьких письменників. Збірнички були надруковані гражданкою і народною мовою, хоч із дотриманням етимологічного правопису.

Перша частина „Вѣнка“ виглядає більш українською, ніж друга, бо тут редактор відмовився від кінцевого зайвого **ъ** після твердих приголосних, суфікс **-л-** у дієслівних формах чоловічого роду передавав через фонетичне /в/, етимологічне /о/ в закритому складі накривав послідовно „дашком“.

[1] *Галицкіи* приповѣдки и загадки зôбрани Григорим Илькевичом. У Вѣдни, 1841. — С. 12–14, 18.

[2] Там само. — С. 12.

Лексичний склад уміщених тут літературних творів підтверджує, що в Галичині в першій половині XIX ст. була вже літературна мова, яка тільки в незначних рисах відрізнялася від сучасної української, і спростовує закиди деяких східноукраїнських „критиків“ про якусь нібито штучність літературної мови галичан. Вони, звичайно, мали рацію, коли йшла мова про москвофільські видання, у яких справді переважала старослов'янська та російська лексика. Але це не стосується видань і публікацій людей, прихильних до народної мови, які намагалися впровадити її в літературу.

Таким був до половини XIX ст. і Яків Головацький, який пізніше став на зовсім інші позиції, про що вже йшлося в цій книзі.

Отже, наведемо невеличкий уривок („приказочку“ Я. Головацького) із другої частини „Вінка“:

– Чоловѣче, бôй ся Бога, ратуй мене! — кричалъ потопаючій лихий панъ. Хлопъ уздрѣвши 'го зъ берега, задумалъ ся, та й каже: „А якъ же васъ, пане, ратовати, коли васъ бы за лобъ тягнути, а вы нашъ панъ? — „Тягни якъ хочь, абы лиш смерти не нажити“. Хлопъ думає, думає — ажь набѣгло бôльше людей, та й кажуть: — „Де жь пана можна за чуприну брати? що бы ôнъ уже булъ за панъ, абы го мужикъ за чуприну сѣпалъ? — „Та певно, обôзвалъ ся зновъ котрыйсь — що не годитъ ся: бо видно, що панска чуприна не до того; то лишень мужицка чуприна на то на свѣтѣ, абы ю паны тягнули, якъ хотятъ!“

Отъ такъ радили ся, радили та балакали на березѣ, що робити; а панъ кричалъ: кто въ Бога вѣрує, ратуйте! — кричалъ, кричалъ та й утопилъ ся[1].

Щодо лексичного складу, то коментарі тут не потрібні. Вся лексика українська, усі ці слова уживаються і в сучасній мові. Може, лише займенник **ю** 'її' в знахідному відмінку є полонізмом. Щодо правопису, то тут, на відміну від першої частини „Вінка“, Іван Головацький послідовно тулить **ъ**, у дієслівних формах чоло-

[1] *Приказочки* (сôбралъ Я. Балагуръ) // Вѣнокъ Русинамъ на обжинки. Уплѣлъ Иванъ Б. Ф. Головацкій. — Часть вторая. — У Вѣдни, 1847. — С. 378.

вічого роду минулого часу (колишніх дієприкметниках) замість сучасного **в** пише **л** (у той час усі в Галичині вже читали в цих формах **в**, а не **л**, але, віддаючи данину традиції, писали **лъ**), зберігає широке **ы**, фонему /і/ < /о/ передає через **ô** тощо. Можливо, що якісь слова мають архаїчні граматичні форми (*ратовати, го* 'його'*, му* 'йому' *хотять* тощо).

У свій час автор цих рядків мав задум створити Словник мови обох частин „Вінка" з точною паспортизацією всіх частин мови та їх граматичних форм. Були розписані обидві частини „Вінка", створена картотека. Ця праця була б доброю ілюстрацією тодішнього стану української літературної мови в Галичині. Однак були об'єктивні причини, які не дали можливості зреалізувати цей задум. І все ж деякі українські лексеми з цього літературного збірника для прикладу наведемо. Отже, це: **іменники** — *відвага, вѣтер, гадка, гаразд, гімназія, годинка, голод, голубонько, горѣлочка, господар, Господь, грѣх, гроші, дѣло, дѣти, дѣтоньки, доля, дорога, думка, душа, жито, житце, зôрничка, запал, зарозумѣлôсть, засуха, звичай, земля, земленька, зерно, крапля, краса, краяни, кум, ласка, лѣто, лѣтенько, маєток, мати (мама), мѣсто, мѣщанство, надѣя, народ, насѣньє, наука, небо, неборак, паростки, побратим, обѣд, односторонніôсть, оченька, пôдмога, пан, поезія, поет, пожива, пожиток, покôйник, посуха, праця, прислуга, приятель, путь, пшеничка, ратуш, рік, робота, ровесник, розсвѣт, розум, роса, рукопис, сила, слабовитôсть, словеснôсть, слово, смерть, снôп, сонѣчко, сум, тато, татонько, увага, училище, хлѣб, хмари, хосен, цар, царство, чуприна*; **дієслова** — *балакати, банувати, бесѣдовати, бити, бренкотѣти, вѣрувати, волочитися, говорити, думати, живити(ся), замеркотіти* 'замерехтіти', *засѣяти, кричати, липнути, надходити, обôзватися, переб ѣдувати, переховувати, погаснути, помагати, помолотити, посвятити, поцмокувати, працьовати, прийти, приговорювати, простити, радити(ся), ратувати* 'рятувати', *розвинути, сѣпати, снувати, спôткати, стерегти, сумувати, тягнути, утопити(ся), утратити, шукати*; **прикметники —**

бѣдний, Божий, великий, величний, голодний, добрий, духовний, живий, журний, істинний, класичний, красний ‘гарний’, *лихий, молодецкий, молодий, мужицкий, поважний, повний, початковий, правий* ‘правильний’, *прояснений, рôдненький, святий, сивенький, спрагнений, чистонародний, чорнѣсѣнький*; **прислівники —** *вздовж, грѣзно, давно, далеко, добре, завсѣди, колись, ласково, ледви, либонь, нигде, поперек, поруч, сильно, споро, теперечки;* **дієприслівники** — *мавши, маючи, ôдправивши, обѣцявши, полюбивши, помѣрковавши, розваживши, уздрѣвши, уміючи*; **частки —** *ба, чей, лишень*, **присудкові слова** — *бовх, годѣ, хап;* **вигуки —** *ай!, бам-м!, ґвалт!, дзѣнь!, овва!, ох!, цить!* та інші.

Тут, звичайно, не перелічити всієї лексики, метою було показати, що мова обох частин „Вѣнка Русинам на обжинки“ була не мішаниною різних мов, тобто язичієм, яке використовували москвофільські видання, а звичайною, народною, яка, на жаль, ще дуже довго після „Вінка“ пробивала собі шлях у літературу.

Звичайно, із сучасного погляду лексичний склад збірників не був цілком бездоганним. Тут таки подекуди зустрічаються старослов’янізми та росіїзми. Це, зокрема: *сумерк* („*Як в* ***сумерк*** *вечерный, пôвсонно, пôвтемно...*“), *птичок, много, незвѣстни* („*Пѣсни нечувани и думки незвѣстни...* “), *пашня* ‘урожай зернових’, *пѣнія, пѣвець, вража*, займенник *кто,* прийменник *с* тощо.

Частіше зустрічаються старослов’янські та російські форми у спогадах Я. Головацького про Маркіяна Шашкевича у першій частині „Вінка“. Це лексеми *первая, первоє*, *заведенія* ‘установи’, *возпитанник, лучай* (рос. случай ‘нагода’), *поняв, понявши, урадованый, о можности* ‘можливості’, *сочувствующії, враг, невѣжество, язык* ‘мова’, *соученики, дѣянія*, *чувства, изкушенія, непоколебимо, сверкнули, невидоме* (око), *воздух, мрак, положительно, шаловливый, вотхновеньє, лакнучого духа* ‘спраглого, голодного’, *найлучше, которий*, прийменник *со*. Є тут і польська лексема *обвод* (і прикметник *обводового*), що є адміністративним терміном ‘область, район’ (*Золочевского обвода*). Ужита також польська форма родового відмінка від назви Лінде — *Линдого*.

Я. Головацький вважав себе ученим (і насправді був таким), тому, очевидно, вважав за потрібне вживати якісь книжні вислови і слова, щоб відрізнити свою мову від розмовної мови.

Автори літературних творів свідомо уникали полонізмів. Особливо активний спротив польському впливу відчувався в Галичині у другій половині XIX століття, а щодо Я. Головацького, то він завжди свідомо виступав проти цього впливу, зате хилився в інший бік — московський.

Ще більшим прихильником старослов'янської, а потім російської мови був Іван Головацький. Навіть у назві першої книжки („*Часть первая к ползѣ и вспоможенію галицких селян...“)* не зміг обійтися без росіїзмів. Щодо другої частини „Вѣнка", то тут Іван Головацький далеко відійшов від принципів, застосованих у першій частині. Він висунув гасло „Нового не запроваджай, Старовини держись!“ і повернувся, як було зазначено, до використання багатьох елементів, що забезпечували етимологічний правопис. У передмові він заявляв, що його „пріятелі и ровесники“ відвели його від „бездорожья“, на „которе“ він „нехотя попалъ ся“ і „увірили“ його, „же не доконче нужно въ правописанію держати ся выговора простонародного“[1].

Його передмова до другої частини „Вѣнка“ — це зразок язичія, яке використовували москвофіли Галичини упродовж цілого XIX ст. Тут чи не кожне друге слово є чужомовним елементом — старослов'янським чи російським, наприклад: *„почтенне руске читательство сь удовольствіємъ и несподѣваною благосклонностью приняло первенцѣ моихъ трудôвъ и стремлѣній и вложило на мня долгъ неувядаемой благодарности*“[2].

Тут можна навести ще такі слова, як издавая перву часть, непобедимими обстоятельствами, прочими, изключительно, просвѣщенія, непоколѣбиме заступительство, глубокомысленными, объятостъю и рôзнообразіемъ, отличає, удостоять благоприят-

[1] *Вѣнокъ* Русинам на обжинки уплѣлъ Иванъ Б. Ф. Головацкій. Часть вторая. — С VII.

[2] Там само. — С. V.

ной внимательности, считаю ***себе*** *обязаннымъ, внѣшное лице, общимъ, предложит, необходимымъ, отношенію, чувствіяхь, дѣлательности, не льзя, ограничивши ся, взглядь, увѣрень, умственного житья, къ общему сокровищу, преимущественнымъ и необходимымъ средством полного взаимного удѣленія и искренного одушевленія*“ ***і т. под.***

Передмова І. Головацького до другої частини „Вѣнка“ своїм лексичним складом різко контрастує з ніжною і високохудожньою лірикою Якова Головацького, уміщеною у цій же книжці:

По пôдь гаемъ зелененькимъ
Чиста рѣчка тече:
На яворѣ зелененькôмъ
Соловѣй щебече.
Седить дѣвча над річкою,
Два вѣночки ввила,
И ручкою бѣленькою
На воду пустила[1].

Але це була рання поезія молодого Я. Головацького, який обійшов пішки усю Галичину, збираючи усну народну творчість, який мріяв разом із Маркіяном Шашкевичем про справжню українську словесність, розбудовану на народній основі. Зрілий Я. Головацький забув, на жаль, про гарячі юнацькі почуття до свого народу і його мови, віддав перевагу чужій, російській, і в пізніших його працях уже можна було на пальцях полічити власне українські слова.

* * *

Тут можна б говорити і про інші поетичні і прозові твори Маркіяна Шашкевича, які були опубліковані Михайлом Возняком аж у 1912 році в книзі „Писання Маркіяна Шашкевича“, але вони, на жаль, не були відомі читачеві у свій час і не могли вплинути на формування української літературної мови. Натомість на

[1] *Вѣнокъ* Русинам на обжинки уплѣлъ Иванъ Б. Ф. Головацкій. Часть вторая. — С. 117.

неї впливали літературні твори, публіковані в першій українській галицькій газеті „ Зорѧ Галицка“, що виходила від травня 1848 року, у часописах „Новини” (виходила від січня до березня 1849 року, усього 26 чисел), а потім „Пчола“ (травень–вересень 1849 **року,** усього 19 чисел). Останні дві редагував Іван Гушалевич, який завжди був прихильником старослов'янської та російської мов. І хоч він писав, що є, мовляв, люди, що „*Не для них то слово родиме святоє — на смерть би го дали А вскресили чужоє*“[1], він сам „вскресав чужоє“ і писав свої літературні твори мовним суржиком — язичієм. Таку ж мову культивували І. Наумович, Б. Дідицький, Й. Левицький, закарпатці І. Раковський, О. Духнович та інші тодішні письменники і вчені. Українській народній мові треба було витримати ще довготривалу (аж до кінця XIX ст.) боротьбу, поки її визнали як таку, що може стати основою літературної мови.

Лексика перших українських часописів Галичини

Українська народна мова в Галичині у першій половині XIX ст. не мала доступу до літератури, і всі добрі наміри возвести її в ранг літературної залишалися тільки намірами. В офіційній сфері, як уже про це йшлося, панувала німецька, польська, немало наукових праць друкувалося латинською мовою. І хоча цісарські декрети дозволяли і навіть пропонували розвивати простонародну мову, умови суспільного життя не сприяли її розвиткові.

Першими українськими публікаціями в Галичині, як про це вже написано, були „Русалка Дністрова“, яка довгих 11 років пролежала під цензорським арештом, „Галицькі приповідки“ Григорія Ількевича, „Вінок русинам на обжинки“. У цих творах звучала українська народна мова, але видані вони були малими тиражами і були недоступні до широкого читача.

Серед освіченої частини галичан обговорювалася ідея відкриття українського часопису ще від початку сорокових років

[1] *Гушалевич И.* До Пчолы // .Пчола. — Ч. 1. — 1849. — 7 Мая. — С. 3.

XIX ст. Про це думали і говорили Іван Жуківський, Михайло Куземський, Стефан Семаш, Антін Павенцький, Микола Устиянович, але не було єдиної думки щодо мови часопису — чи це має бути народна „руська“ мова, чи старослов’янська, чи зукраїнізована дещо церковнослов’янська, яка на той час використовувалася в українських церквах. Однак рішучої ініціативи не проявив ніхто, і вже аж на початку 1848 року Ставропігійський інститут вирішив видавати український часопис, але й на цей раз ініціатива йшла не „знизу“, а внаслідок настійливої вимоги галицького губернатора Франца Стадіона, який прихильно ставився до українців. На думку імперських властей, український часопис мав би протистояти москвофільським настроям, утримувати галичан у вірності цісареві і його режимові. Так, ще в 1842 році у Відні було запропоновано І. Головацькому взятися за редагування українського часопису, але ця „галицько-руська часопись“, як заявляв І. Головацькому поліційний комісар, мала б „Галичан Уніятов при их вѣрѣ а тим самым при Австріи утвердити“, вона була б дуже потрібною, аби тільки була „питомою, народною малорускою, чи русинскою“, коли б була „писана чистым народным язиком малоруским, нѣ з Польщиною, нѣ з Московщиною не помішаним“, коли б вона „язик, народнôсть Галиччини и всей малой Руси... вôд Московщини вôдлучала и Духа словенского в Галиччинѣ пôднимаючогося на сторону Славян Австрійських накланяла“[1]. Однак цьому часописові тоді не судилося побачити світ, і основна причина в цьому — недостатня активність Івана Головацького та інших зацікавлених осіб.

Часопис, який мав появитися завдяки зусиллям Ставропігійського інституту у 1848 році, мав називатися „Пчола Галицкая“. Редагування його було запропоновано відомому історикові Денисові Зубрицькому, який, на щастя, відмовився від ролі редактора. Він був затятим москвофілом, власне, був батьком галицького москвофільства, ігнорував українську мову, і під його керівництвом

[1] Див.: *Кореспонденція* Якова Головацького в літах 1835–49. Видав Кирило Студинський. — Львів, 1909. — С. LXXXIV.

газета була б аж ніяк не українською, бо він навіть сам писав про себе, що за все життя „едва двѣ или три строки писал на Малоруском нарѣчіи“[1]. Детальніше про це вже йшлося у розділі про мовні дискусії в Галичині, але згадаємо й тут, як він зневажав українську народну мову. Якою була б газета, редагована вченим, що „едва двѣ или три строки писал на Малоруском нарѣчіи“, що весь час був „зачарований“ на Схід і зумів спрямувати туди погляди багатьох своїх послідовників, чим затримав розвиток української культури та української літературної мови в Галичині принаймні на півстоліття, можна тільки собі уявити. Але волею долі Д. Зубрицький не став редактором запланованої газети і не зміг утілити свій задум про створення панської мови. Цей задум, правда, був утілений пізніше, бо вже від 1850 року вся галицька преса перейшла на язичіє.

Отож першим редактором першого українського часопису, який вийшов під назвою „ Зорѧ Галицка“, був Антін Павенцький. Як уже також про це було зазначено, читачі з нетерпінням чекали кожного числа „Зор-і Галицк-ої“. Вона була бажана в кожній українській оселі, бо несла українське слово, несла надію на краще життя після цісарської Конституції 1848 року, закликала до активного суспільно-політичного життя, пробуджувала приспану національну самосвідомість галичан. У радянській критиці її осуджували за клерикальний дух, за відверту підтримку цісаря й австрійського режиму[2], але на той час майже вся галицька інтелігенція складалася з духовенства, якому сьогодні маємо завдячувати за той хоч незначний, але важливий культурний поступ і національне відродження Галичини. Що ж до толерантного трактування цісаря, то це давало більше користі, ніж дала б безплідна критика його режиму. І хоч друкована „ Зорѧ Галицка“

[1] Цит. за працею *Возняк М.* З зараня української преси в Галичині / Михайло Возняк. // ЗНТШ. — Т. CXI, 1912. — С. 143.

[2] Див.: *Українська* радянська енциклопедія — Т.5. — Київ, 1961. — С. 327. До речі, тут зазначено, що „Тодішня передова українська громадськість різко засуджувала політичний напрям і зміст газети“. Це було голослівне твердження, бо якщо хтось і незадоволений був з газети, то хіба що поляки або (пізніше) москвофіли.

була кирилицею, хоч дотримувалася традиційного (етимологічного) Максимовичевого правопису, зберігаючи у кінці слів **ъ** та **ь**, а також **ô** та **ê** з дужками (дашками, шапками) зверху, хоч уживала вона немало старослов'янізмів, росіїзмів та полонізмів, усе-таки з її шпальт пробивалася й нуртувала українська живомовна народна стихія.

У першому номері тижневика на першій сторінці була зроблена примітка: „Оувага. — Читайте завше **ô** въ серединѣ слова як **ï**, на початку слова якъ **вï**; а **ê** завше як **ѣ**; н. п. **кôнь, ôдъ лêдъ** читайте **кінь, відъ, лѣдъ**". Фонема /а/ після пом'якшеного приголосного передавалася **ѧ** (юсом малим), фонема /у/ на початку слова — диграфом **оу**, у середині слова — літерою ꙋ „**оукъ**". У кінці слів після твердих приголосних послідовно вживається **ъ**, після м'яких — **ь**, поряд з літерою **и** на позначення фонеми /и/, як у старослов'янській чи російській мовах, використовується літера **ы**. Фонема /і/ позначалася переважно літерою **и**, а літера **і** використовувалася тільки перед наступною голосною фонемою та **ї** нескладовим (*просвѣщенія, великїй*). Далі проведемо деякий аналіз мови цього та інших українських часописів, що виходили в Галичині в середині XIX ст.

У першому числі „Зорі Галицької" була надрукована „Ôдозва до руского народꙋ"[1], яка була прийнята „Головною руською радою" 10 травня 1848 року. Тут подана коротка історія українського народу, згадані її сторінки, які, на жаль, не раз затьмарювалися через іноземне поневолення. Подаємо уривок із цієї відозви:

„Мы Русины Галицки, — написано у „Відозві", — належимо до великого руского народу, котрый однымъ говоритъ ѧзыкомъ и 15 мілѣонôвъ выноситъ, зъ котрого пôлтретя мілѣона землю Галицкꙋ замешкує. Той народ былъ колись самодѣльный, рôвнался въ славѣ найможнѣйшимъ народамъ Європы, малъ

[1] Газета, як було зазначено, була надрукована кирилицею, але для спрощення друку і сприйняття широким читачем цитати наводимо сучасною „гражданкою" з використанням лише окремих кирилицьких літер (ѣ — усюди, ѧ, ꙋ — в окремих випадках).

свôй письменный языкъ, свои власнії оуставы, своихъ власныхъ князѣвъ; однымъ словом: былъ въ добрôмъ бытью, заможнымъ и силнымъ. Через непрїязнїи судьбы и рôзни полїтични нещастя розпался поволи той великїй народ, стратилъ свою самодѣльность, своихъ князѣвъ и прїйшолъ пôдъ чуже панованьє. Таки нещастя склонили съ часомъ много можныхъ панôвъ одступити ôдъ руского обрядку отьцъ своихъ, а съ нимъ выречися мовы рускои и опустити свôй народъ... Народъ тымъ способомъ оставленный и що разъ бôльше ослабленый, зосталъ зависимымъ ôдъ довольности чужои, а все пониженый, зачалъ во всѣмъ лишатися и до тои прїйшолъ недолѣ, що соромомъ было Русиномъ називатися.

Вправдѣ пôзнѣйше обôймила долю нашу лагôднѣйша опѣка, зачали и намъ признавати права; однакожъ попереднѣйший станъ речей недозволялъ правдивои доступити свободи. И в тôмъ смутнôмъ станѣ зоставалисьмо ажъ доси.

Але ꙗкъ все на свѣтѣ съ часом ся минає, якъ по зимѣ прикрôй весна наступає; такъ Братя! и той станъ смутный нынѣ змѣнился через „Конституцію“ [розрядка в оригіналі — М. Л.]

...Пробудился оуже и наш левъ рускій [герб галицької землі. — М.Л.] и красну намъ ворожитъ пришлôсть. Вставайтежъ Братя, вставайте съ довгого сну вашого, бо оуже часъ! Встаньте, але не до звады и незгоды! но двигнѣмся разомъ, щобы пôднести народнôсть нашу, и забеспечити дани намъ свободы. Пожиткуймо съ тои спосôбности, абысьмо непокрилися ганьбою передъ свѣтомъ и нестягнули на себе нарѣканя поколѣнь наступныхъ. Поступаймо съ другими народами въ любви и згодѣ! Будьмо тымъ, чим быти можемъ и повиннисьмо. Будьмо народомъ!!“[1]

Головна руська рада поставила перед собою ряд кардинальних завдань, і одне з них звучало так: „Розвивати и взносити народнôсть нашу во всѣхъ єи частєхъ: Выдосконаленьємъ ѧзыка нашого, запровадженьємъ єго въ школахъ низшихъ и выжшихъ, выдаваньємъ письмъ часовыхъ, оутримованьємъ кореспонденцій съ письменними такъ нашими, якъ иншими до щепу славяньского

[1] **Зорѧ Галицка.** — Ч.1. Днѧ 15 Маѧ 1848. — С. 1–2.

належними, розширеньємъ добрыхъ и оужиточныхъ книжокъ въ языцѣ рускôмъ и оусильнымъ стараньємъ впровадити и на рôвни поставити языкъ нашъ зъ иншими въ оурядахъ публичныхъ...“[1]

Якщо проаналізувати мову цієї відозви, а такою ж мовою друкувалися й інші матеріали у „Зорі Галицькій“, то можна стверджувати, що газета була насправді українською. У наведеному уривку разом зі службовими словами є 313 слів. Якщо відштовхуватися від норм сучасної української мови, то, звичайно, не всі вони є нормативними. Усе-таки над автором „Відозви“ ще доволі сильно тяжіла староцерковнослов’янська мова, що підтверджується рядом прикладів. Так, дієслово *бути* та його похідні (*былъ* (2 рази), *было*, іменник *бытью*) передаються через **ы**, незважаючи на те, що в народній мові вони вимовлялися (як про це свідчать інші тогочасні публікації) з голосним **у** – *бути, було* тощо. У цей час уже входить у вживання лексема *мова* (выречисѧ *мовы* рускои), але все ж під впливом як старослов’янської, так і інших слов’янських мов (російської, польської, чеської) ще активно вживається в значенні *мова* слово *языкъ*, яке використано в цьому уривку в різних відмінках аж 5 разів. Ужиті тут старослов’янські чи російські іменники *оуставы, судьбы, отець* своих (родовий відмінок множини), прикметники та дієприкметники *письменный* (языкъ) у значенні ‘літературний’, *непрїязнїи, оусильнымъ* (стараньємъ), *оставленный, зависимымъ*, дієслова *склонили, лишатися* у значенні ‘збідніти’ (началъ *лишатися*), прислівники *вправдѣ*, *много*, займенник *єи*, прийменники *во, съ*, сполучник *но*. Сюди ж можна віднести лексеми зі старослов’янськими морфемами *взносити* (префікс **вз-**), *одступити* (префікс **од-**, хоч тут, можливо, помилково написано **о** замість **ô**), *власнїи* (закінч. **-и** в нестягненому прикметнику), *частєхъ* (закінчення місцев. відмін. **-єхъ**), *выдосконаленьємъ, выдаваньємъ, оутримованьємъ, розширеньємъ* (закінч. орудн. відмін. **-емъ** зі збереженням попереднього йота), старослов’янсько-російська форма давальн. від-

[1] **Зорѧ Галицка.** — Ч.1. Днѧ 15 Маѧ 1848. — С. 2.

мінка іменника *любви*. У цьому уривку тексту є цілий ряд дієслів (колишніх дієприкметників на **-л**) минулого часу чоловічого роду, у яких за традицією зберігся етимологічний суфікс **-л** (*рôвнался, малъ, прійшолъ, зачалъ, розпался, стратилъ, зосталъ, змѣнился, пробудился, недозволялъ*), хоч, без сумніву, тут вимовлявся в Галичині вже звук /в/, чому є немало свідчень. „Зоря Галицька“, а пізніше й „Галичо-руський вісник“ у багатьох публікаціях у дієслівних формах минулого часу чоловічого роду часто друкували **в**, за що піддавалися критиці з боку деяких мовознавців. Так, категорично проти **в** виступав Йосиф Левицький. Він писав, що, мовляв, в усіх дієсловах написали **в**, а в дієсловах *счезлъ, моглъ, зреклъ ся* залишили **л**. То чому вже не *счезвъ*, *могвъ, зреквъ ся*?[1] Йосиф Лозинський, навпаки, пропонував писати в таких формах літеру **в** або вже, віддаючи данину етимології, надписувати над **л** маленьку літеру **в**[2].

Отже, 10,8 відсотка (34 лексеми зі 313) — це данина етимологічному правописові, це вплив старослов'янської (та уже в той час і російської) мови.

Якщо оцінювати лексичний склад уривка цього тексту з погляду норм сучасної української літературної мови, то треба навести ще групу лексем, які нині були б незвичними. Великоросійські шовіністично настроєні вчені звинувачували українську мову в тому, що вона сполонізована, що копіює польську мову, що це, мовляв, „язык, испорченный влиянием на него Польши“, що це „искуственно изобретенный жаргон, пропитанный польским языком“[3], і таке под. Насправді ж чистих полонізмів у мові українських галицьких часописів набагато менше, ніж росіїзмів чи старослов'янізмів. До прямих полонізмів у цьому уривку мож-

[1] *Левицкій І.* Уваги надъ образованьємъ язика Галичо-Руского отъ часу Конституціи // Галичо-рускій вѣстникъ. — Ч. 71. — 13 грудня 1849. — С. 287.

[2] *Grammatyka...* ks. Józefa Łozińskiego. — S.30.

[3] *Смолин М.* Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. — Москва, 1998. — С. 22.

на б віднести хіба лексеми *обрядку* ‘обряду’*, пришлôсть* (*красну намъ ворожитъ **пришлôсть***, тобто майбутнє), *самодѣльный, самодѣльность* ‘самостійний’, *щепу* (‘роду, племені’). Тут можна навести ще деякі непрямі польські лексичні запозичення. Це іменники *народнôсть* (у значенні національність), *письмъ часовыхъ* (часописів), прикметники *можныхъ, наиможнѣйшимъ* ‘потужних, могутніх’*, оужиточныхъ* ‘корисних’. Отже, на 313 слів виявлено заледве 8 (10 слововживань) лексем, які можна назвати кальками польських, тобто лише якихось три відсотки, а це в 3,6 раза менше, ніж старослов’янсько-російських слів.

Третю групу слів, які із сучасного погляду стоять поза межами норми, становлять власне українсько-галицькі лексеми: *виносить* ‘складає’, *пôлтретя* ‘два з половиною’, *замешкує* ‘заселяє, проживає’, *пожиткуймо* ‘використовуймо’ (від пожиток), *способности* (у цьому тексті — ‘можливості’), *звады* (‘незгоди’ — словники української мови фіксують як застаріле), *оурядахъ* (тут — ‘в офіційній сфері’), *двигнѣмся* ‘рушаймо’, *довольности* (зосталъ зависимымъ ôдъ *довольности* чужои, тобто від чужої вигоди), *пониженый* ‘приниженний’, *попереднѣйший* ‘попередній’, *зачали* ‘почали’, *признавати* ‘визнавати’. Як бачимо, деякі сучасні слова відрізняються від наведених лише окремими морфемами — префіксами чи суфіксами. У Галичині широко використовувалися в той час, як використовуються й досі, синтетичні форми колишнього перфекта, що й відбито в словах *ставалисьмо, повиннисьмо, абисьмо*. Власне, залишком перфекта тут є лише дієслово *ставалисьмо* (< *ставали єсмъ*), у формах *повиннисьмо, абисьмо* елемент *сьмо* виступає як приросток (колишня презентна форма 1-ої особи однини дієслова *бути*), що міг приєднуватися до будь-якого слова в реченні і вказував на першу особу множини. Досить поширеним у Галичині було (як є і тепер) уживання колишньої короткої форми знахідного відмінка зворотного займенника *себе* — *ся* у препозиції, тобто перед дієсловом: *ся минає*. Інколи зустрічалися в тодішніх текстах і словосполучення, які із сучасного погляду були б неправильними. У слово-

сполученні *доступити свободи* дієслово *доступити* вжито у значенні ‘добитися, домогтися, вибороти’.

Треба зазначити, що тексти тодішніх галицьких часописів демонстрували різну мову. Звичайно, вони піддавалися деякому редагуванню, залежали від редактора, але часто мова тієї чи іншої статті залежала від освіченості та поглядів самого автора. Якщо автор був більше прихильний до народної мови, то й використовував більше народну мову. Якщо ж автор орієнтувався на старослов’янську (та значною мірою на російську) мову, то й мова його була такою. Для прикладу наведемо ще кілька уривків текстів із часопису „Пчола“, який почав виходити в травні 1849 року. Матеріали тут друкувалися як кирилицею, так і „гражданкою“. Перший текст — звернення редактора Івана Гушалевича:

„Родимци! Єсли коли, то тепер часъ выступити намъ въ свѣтѣ письменнитства гôдне а годне. Часъ оуже, щобысьмо сокровище глубоко заверженноє вспôльными силы вôдкопували, и разъ певноє станище межи народами просвѣщенными заняли; станьмо смѣло и крѣпко, а неужасаймося сами передъ собою, бо той оужасъ походитъ тôлько зъ невôдваги нашои. — До того намѣренїя совокупилисьмо многїи силы нашои любои Отчины, совокупѣтъже и Вы свои и подайте намъ помощную долонь, покидаючи разъ оуже чужое лучше свого цѣнити; а так по образѣ инныхъ розвивающихъ ся братныхъ народôвъ, станемо и мы поволе на тôмъ мѣстци просвѣщенїя, куда насъ духъ времени, куда человѣчество — куда насъ самъ Богъ кличе!“[1]

І хоч Івана Гушалевича важко назвати прихильником народної мови, скоріше навпаки, він був гарячим москвофілом і культивував язичіє, а в останні роки взагалі писав майже російською, але на час заснування часопису „Пчола“ у нього ще переважала українська лексика. У цьому уривку до старослов’янізмів-росіїзмів можна віднести іменники *сокровище, ужасъ, Отчины, просвѣщенїя, времени, человѣчество, намѣренїє,* прикметники

[1] *Пчола*. Виходить во Львовѣ раз на тыждень, що Суботи. — Ч.1. Дня 7 мая 1849. — С. 1.

многії, помощную, дієприкметники *просвѣщенными, розвиваю-щих ся, заверженноє,* дієслова *совокупилисьмо, совокупѣтже, неужасаймося,* займенник *инныхъ,* прислівники *крѣпко, лучше,* сполучник *єсли.* До них можна додати ще старослов'янську форму орудного відмінка множини іменника *силы* (вспôльными *силы*), нестягнені форми прикметників та дієприкметників (*певноє, чужоє, заверженноє*). Сучасним нормам не відповідають також прислівники *глубоко*, *куда,* іменник *долонь.* Отож, 26 лексем із 85, що становить 30 відсотків, можна вважати старослов'янізмами чи росіїзмами, оскільки всі ці лексеми або їх форми, використані в цьому тексті, наявні в сучасній російській мові. Не знайдемо в сучасній українській літературній мові й таких чисто українських утворень, як *родимці* (це звертання до друзів, однодумців, по-сучасному „земляків" було дуже поширеним і популярним у XIX ст. в Галичині, і дуже шкода, що воно вийшло з активного сучасного українського лексикону), *щобысьмо вôдкопували* (*щоби* + *сьмо* від давньоукраїнського *єсмо* як залишок колишнього перфекта), *станище* (становище). Якщо погоджувати наведений текст із сучасними граматичними та правописними нормами, то треба виділити й прислівники *гôдне* та *поволе*, які в сучасній українській мові мають форми *гідно* та *поволі*. Отже, десь 36 відсотків слів та їх форм із наведеного тексту у сучасній українській літературній мові були б замінені як ненормативні.

Однак були й інші тексти, у яких переважала строслов'янсько-російська лексика. Проілюструємо це уривком з твору Антона Петрушевича „Історія Отечественная":

„Приближался день Пасхы и Давидъ устремился завоєвати область Князя Теребовельского; но встреченъ бывши у Буска Володаремъ, братом Васильковымъ, не смѣлъ противитися и заключился въ томъ городѣ. Володаръ окружилъ городъ и такъ увѣщивалъ сына Игорева: „для чого здѣлавши зло непокаєшся?

Вспомни, скôлько ты причинилъ зла!“ Давидъ же сталъ доносити на Великого Князя, говоря: въ моемъ ли городѣ зло случилося?“[1]

Тут слід виділити іменники *область, городъ, городѣ* (2 рази), прикметник *Отечественная,* дієслова *устремился, заключился, окружилъ, случилося, увѣщивалъ, вспомни*, займенники *моємъ, томъ*, дієприкметник *встреченъ*, дієприслівники *бывши, здѣлавши, говоря,* прийменник *у* (*у Буска* — біля Буска), сполучник *но*, частка *ли*. Сюди ж можна залучити й дієслово *смѣлъ*, оскільки його суфікс -*л*, як і в дієсловах *окружилъ, устремился, заключился*, *увѣщивалъ*, більше характеризує його як старослов'янську чи російську лексему. Отже, тут більше половини (54 %) лексем не можна вважати чисто українськими.

Із російських та старослов'янських слів, які зустрічаються в галицьких українських часописах того часу, можна б укласти цілий словник. Треба зазначити, що немало їх зустрічається й у сучасній усноровзмовній, а інколи і в писемній українській мові. Наведемо окремі з них за частинами мови: **іменники**: *безъиствіє* ('безвість', 'неіснування')*, благоволеньє, благоденствіє, благодѣяніє, Богословіє, борба, взгляд, вислѣдованіє, властолюбіе, вопрос, вопрошеніе, восклицаніє, воскресеніє, восторг, восторженіе, впечатленіє, вражда, враждованьє, времена, время, выговоръ* 'вимова', *высвободженьє, глодители* 'вороги', *гоненіє, довершитель, достоинство, древность, єстество, желаніє, жизнь, заведеніє, замѣчаніє, засѣданіє, здравствувати (здравствуйте честніи сыны рускои матере!*[2]*), земледѣліє, земледѣльчество, злоба, злодѣяніє, издаваніє, изданіє, имя прилагательноє, имя существительноє, камѣніє, клевета, краснописаніє, красноречѣчіє, луч, мздовоздаяніє, мнѣніе, молодежь, мститель, напѣвъ, нарѣчіє, насиліє, начертаніє, невѣжа, неприятель, нравость, обитель,*

---

[1] *Пчола*. — Ч.11. Дня 15 Липця 1849. — С. 160.

[2] *Прощальна* промова Николы Устіяновича // Историческій очеркъ основанія Галицко-Рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія. Составлено Яковомъ Головацкимъ. — Въ Львовѣ, 1850. — С. 102.

образованьє ‘утворення’, *обстоятельство, обученіє, общество, одобреніє, опридѣленіє, опустошеніє, орудіє* ‘інструмент’, *оскорбленіє, основатель, особенность, осужденьє, отець, отечество, отношеніє, ошибка, переведеніє, пересмотръ, печатня, писаніе, писатель, пища, пленъ*, *помощь (зъ помощію), послѣдствіє, правописаніє, правопись, предлог, предложеньє, предначертаніє, предприятіє, преподаваньє, приказъ, принятіє, приязнь, просвѣщеніє, процвитаніє, рôзногласіє, разорѣніє, розговоръ, розпростороненіє, розсужденіє, рукоплесканіє, садоводчество, самостоятельность, скиталець, слѣдствіє, словопроизведеніє, словопроизводство, слогъ, случай, собраніє, содержаніє, сокровище, составы* ‘суглоби’, *состояніє, сотрудник, сочиненіє, сочинитель, сочувствіє, сравненіє, средство, струя, судьба, сходство, толпа, тоска, требованіє, тяжесть, уложеніє, умственность, упованьє, упослѣденіє, управа, упрек, усиліє, учрежденіє, хозяйство, храненіє, чадо, часть, человѣчество, читатель, чувство, чужестранець, шаг (ни на шагъ), юношество, языкъ* ‘мова’; **дієслова**: *благодарити, быти, вздохнути, взрасти, воздвигнулася, возносити, вспоминати, дѣлати, желати, защищати, изобилує, могут, обвѣщаются, обѣщати, объучаютъ, оказатися, опровергнути, освободити, оставляти, отвѣтствовати, отвѣчати, пользовалися, поощряти, предстояти, предупредити, преподавати, произвести, произойти, розмишляти, сôйшлися, случатися, слѣдуєтъ, смотрѣти, сохранити, сочинити, сповнити* ‘виконати’, *срôвнати, существовати, упоминати, употребляти, услышати, усуществити, утверждати, учредити, яти* (‘брати’ — *явъ ся собирати* — узявся, почав збиратися); **прикметники**: *влажный, величественный, возлюбленный, враждебный, вторій, вѣрнѣйший, громкій, громогласный, достаточный, дѣтеческоє* ‘дитяче’, *єстественный, заключительный, иностранный, искренный, искусный, историческій, лучшій, любезнѣйшій, любезноє, многолѣкый, многочисленнѣйше, многочисленныи, множественноє* (число), *найєстественнѣйший, найчувственнѣйшій, недвижимая, непоколебимъ, непріязный, нескаляная, несщастный,*

общій, оскверненный, отеческій, ôтмѣнный, первопервіи, первый, полезный, понятнѣйшіи, прелестный, просвѣщенный, противоположный, прочій, решительный, родимий 'рідний', *розличніи, самогласна, слѣдующій, смиреннѣйший, согласна, сокращенный, существующій, тоскливый, угольный, учебный, человѣческій;* **дієприкметники**: *выдавшійся, возрастаючій, восхищаємій, вспомянутый, грозившій, дымящіися* (хмары), *дѣлавший, звертавших* (увагу), *избранный, издаваемый, клекотящій, кѣпящая, летящій, належащій, напечатанный, наступающій* (спосôбъ), *наступующоє, нашедшій, непомагающая, непреодолимый, несящій, новоуложеный, обявляющеєся, освобожденни, отончевающій, палящіися* (огни), *переводившій, помянутый, поставляємый, походячій, предложенный, преподанный, принадлежащіи, присовокупляемый, приятый* 'прийнятий', *прошедшій, святопочившій, служащій, сочиненый, стоячій, схолоднѣвшихъ* (охололих до національних справ русинів), *уложеный, умѣющій, учащійся, уятый;* **займенники**: *каждый, кто, мнѣ* 'мені', *никоторый, никто, оный (**оную** неоскорбленну народность своимъ потомкамъ передати*[1]*), сколько, тотъ, яковіи;* **прислівники:** *болѣсно, всегда, всемилостивѣйше, где, дерзко, днесь, дѣйствительно, когда, неповрежденно, неслѣдовательно, посредствомъ, прилѣжнѣйше, продовжительно, ревнительно, согласно, только, торжественно; весьма, возможно, вообще, впрочемъ, извѣстно, необходимо, почти;* **прийменники**: *во*, *ко*, *со;* **сполучники**: *будьто, дабы, если, ибо, но, понеже, токмо, якобы;* **дієприслівники** російського зразка типу *указывая* та інші.

З найуживаніших полонізмів, які зустрічаються в галицьких часописах, тут можна навести такі: *ведлуг*, *ведля* — відносно чого, згідно з чимось, за зразком, *взгорда* (польське *wzgarda*) 'зневага', *взмѣнка* 'згадка', *всперати(ся)* 'підтримувати, триматися', *вспôльный* 'спільний', *выдѣлъ* 'відділ', *выпатренье* 'виглядання,

[1] **Зоря Галицка.** — Ч.2. — 23 мая 1848. — С. 8.

вишукування’, *выречи(ся)* ‘відмовити(ся), відцуратися’, *гадати* ‘балакати, базікати’, *гисторія* ‘історія’, *дискретний* ‘таємний’, *допѣро* ‘щойно, тільки-но’, *дуфати* ‘довіряти’, *же* — ‘що’, *жеби* ‘щоб’, *жегнати(ся)* ‘прощатися’, *забытокъ* ‘історична пам’ятка’, *завод* ‘професія’, *засиляти* ‘підсилювати’, *захованье* ‘поведінка’, *заховатися* ‘зберегтися, дотриматися’ („правила мали би *заховатися*“ — правила повинні би були бути дотримані), *зацний* ‘гоноровий’, *зміря́ти* ‘прагнути до чогось, намірятися щось зробити’, *знакомитий* ‘відомий, знаменитий’, *знакомитшій* ‘знаменитіший’, *зобачили* ‘побачили’, *інний* ‘інший’, *казити* ‘спотворювати, змінювати щось’, *консеквентний* ‘послідовний’, *консеквенція* ‘наслідок, результат’, *лацнѣше* –’легше’, *лацно* ‘легко’, *лудитися*, пол. *łudzić się* ‘обманюватися’ („*аби ся не лудили тщовъ надѣйовъ*“ — щоб не тішилися, не зваблювалися марною надією), *лучити* ‘поєднувати’, *маркотно* ‘сумно, ніяково’, *милость* ‘любов’, *навет* ‘навіть’, *надаль* ‘надалі’, *найпервше* ‘найперше’, *належитий* ‘належний’, *нацѣховано* ‘охарактеризовано’, *ничь* ‘нічого’, *обава* ‘страх, боязнь’, *обиватель* ‘громадянин’, *обоятне* ‘байдуже’, *обради* ‘наради’, *овий* (займ.) ‘той’, *овшем* (стверджувальна частка) ‘так’, *одзисканий* ‘відновлений, віднайдений’, *омаль* ‘ледве, ледве що’, *опінія* ‘думка про когось, про щось’, *письмо часове* ‘часопис’, *поводувати* ’викликати, закликати’ („обовязок *поводує*...о захованьє народности“ — обов’язок закликає, вимагає оберігати національність), *поєдинчий* ‘окремий’, *получити* ‘поєднати’, *попирати* ‘підтримувати’, *посилитися* ‘підсилити, підкріпити себе’ („*таковъ гадковъ посилѣмся*“ — такою думкою підкріпімся), *похопно* ‘поквапливо’, *пôдъ позоромъ* ‘під видом, виглядом’, *припадок* (грам.) ‘відмінок’, *пришлий* ‘майбутній’, *пришлôст*ь ‘майбуття’, *програмъ* ‘програма’, *розмаитост*ь ‘різноманітність’, *розправа* (демінутив *розправка*) ‘дослідження’, *ручити*, пол. *ręczyć* ‘гарантувати’, *ряд,* пол. *rząd* ‘уряд’, *рядити* ‘керувати, управляти’, *сквар* ‘спека’, *скварний* ‘спекотний’, *скутечно* ‘результативно’, *скуто*к ‘результат’, *справозданье* ‘звіт’, *тама* ‘перешкода’, *трафунок* ‘випадок’ *умѣєнтность* ‘уміння,

здатність’, *ураза* ‘образа’, *урок* ‘чарівність, очарування’, *хоронити* ‘берегти, оберігати’ („свободи конституційні *хоронити* й розвивати“), *хтіти* ‘хотіти’, *цофати(ся)* ‘задкувати’, *часованє* ‘дієвідмінювання’, *чувати* ‘турбуватися, доглядати, спостерігати’ („над своєвъ долевъ радити й пильно *чувати*“ — турбуватися про свою долю), *ю* (займ. *вона* у знахідн. відмінку) — ‘її’.

У текстах того часу часто зустрічаються різноманітні граматичні полонізми, зокрема українські віддієслівні іменники абстрагованої дії, ужиті за польським зразком зі зворотним займенником у знахідному відмінку (часткою) *ся*: *посвященьєся, держаньєся, посмѣшкуваняся, верненяся, пôдданя ся, объученьєся* і подібні: „Перехôд з твердого сну до тяжкои праци не може быти без ***ваганяся***, без збоченя, без цофаня, без закруту“[1]; „Хочу... хоть наганути о братіи нашôй во діецезіи Холмскôй, котра... о объясненію и ***объученіюся*** языка руского ... недбає“[2]; „Вы Русинки! ...місто приязни и вдячности стяглисьте не разъ на себе обмову и ***посмѣшкуваняся*** з васъ“[3].

Не завжди чітко можна відрізнити полонізми від місцевих, галицьких виразів, бо в галицизмах часто використовувалися окремі морфеми за польським зразком. І все ж наведемо окремі лексеми, яких немає в словниках сучасної української мови. Тут є слова, які належать до різних частин мови, зокрема **іменники**: *бытъ (моглисьмося виречи нашого **быту**), вымѣнка* — 1) ‘умова’; 2) ‘випадок’, факт, *вольно* ‘можна’ (*було му **вольно** зачати*) *вонь* ‘запах’ (***вонями** и барвы своїми* — тут іменник *барвы* ужитий в орудному множини за старослов’янським зразком), *вынародовлення* ‘денаціоналізація’, *грозьба* ‘погроза’, *ґазда* ‘господар’, *замертвѣньє* ‘занепад, завмирання’, *запомога* ‘допомога’, *зараньє* ‘ранок’, *зна-*

[1] Цитата з праці *О образованю* языка руского через Свящ. Іос. Лозинського — В Перемишли, 1849. — С. 6.

[2] *Слово* говорене Іосифомъ Левицкимъ // Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ… — С. 85.

[3] *До Русинôвъ* и Русинок // Зоря Галицка. — Ч. 5. — 13 червця 1848 р. — С. 34.

мено (*знамено* рускои мовы) ‘риса’, *кавалок* ‘кусень’*, керва* ‘кров’ (***кервою*** *і слезами* — кров’ю і сльозами), *керунок* ‘напрямок’, *косиця* ‘квіти’, *лахъ* ‘одяг, одежина’, *мовниця* ‘трибуна’, *мовня* (*рече мовнями* — рос. молниями) ‘блискавка’, *назвище* ‘прізвище’, *наповиди* („звукъ пѣснѣ материнскои товаришитъ намъ солодкими ***наповидами*** до гробу“; „Хтожъ бо въ Славянщинѣ не знає тои мовы святои Руси, тои бесѣды сердця, того ***наповидного*** ласканья, которымъ мати первшоє дѣтя своєй милости любує...“[1]) ‘приємності, приємного’, *народність* ‘національність’, *немо̂чь* ‘хворобливий стан’*, оглада* ‘гладкість, відшліфованість’, *пѣсонька*, *побудка* ‘стимул’, *подивленьє* ‘здивування’*, полудне* ‘обід’, *просторонь* ‘простір’, *розвага (узяти по̂дъ* ***розвагу)*** ‘увага, роздум’, *розпростороненьє* ‘розповсюдження’, *святокрадство* ‘злочин, святотатство’*, удалість (****удалість*** *праць наших)* — цінність, *упадок* — занепад’, *хосен* ‘користь’, *цвѣтка* ‘квітка’; **дієслова**: *вергнути (не верг)* ‘кинути’, *видѣти* ‘бачити’, *вытыкати* ‘вип’ячувати, підкреслювати’, *втрутити* ‘зіштовхнути’, *гадкувати* ‘думати’, *голосити(ся)* ‘оголошувати, оприлюднювати’, *зголоситися* ‘відзначити себе, зареєструватися, з’явитися кудись за викликом’, *гороїжитися* ‘бундючитися, задаватися’, *ґосподарувати* ‘господарювати’, *жєлуємся* ‘жаліємося’, *зо̂ставляєся* ‘залишається’, *загиривбы ся* („***загиривбы ся*** бувъ и слѣдъ рускои стопы“; „***загыривъ*** въ собѣ огень божества и стався нѣмымъ служебником слѣпоты ума[2]) ‘пропав, зник’, *замешкувати* ‘заселяти’, *застановлятися* ‘задумуватися, замислюватися’, *зачати* ‘почати’, *здоймати* ‘підіймати’, *здоптати* ‘затоптати’, *кораблювати (****кораблюй, кораблюй*** *крилами* — неологізм Гушалевича) ‘керувати, стернувати’, *метати (рече мовнями)* ‘кидати’, *нагануги* ‘нагадати’, *наложити* (книжечку) ‘видрукувати’, *обставати* ‘заступатися за когось, відстоювати щось’, *оголошалися* ‘оголошувалися’, *онемо̂гъ* ‘земіг’, *опустити* (когось) ‘зігнорувати, не

[1] *Устіяновичъ Н.* Рѣчь, держана при запроводѣ товарищества Руского… // Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ... — С. 7, 8.

[2] Там само. — С. 3.

підтримати когось’, *пересмотрювати* ‘переглядати’, *подибати* (*бѣда єго* ***подибала***) ‘надибати, знайти’, *подужати, подужѣти* ‘виздоровіти, вилікуватися’, *покаляти* ‘забруднити, поплямити’, *покликуватися* ‘посилатися на когось’, *помачатися* — 1) ‘намочитися’; 2) ‘заплямитися’, *потрафити, потрафляти* — 1) ‘зуміти вдало зробити щось’; 2) ‘поціляти’, *правувати ся* ‘судитися, добиватися правди’, *прикмѣтити* ‘помітити’, *причинитися* ‘стати причетним до чогось, корисним’, *скупитися* (***скупитися*** *въ єдно тѣло*) ‘згуртуватися, скупчитися’, *тамовати* ‘гальмувати’, *уймати ся* ‘перейматися чимось’ (*вы ся бôлше* ***уймаєте*** — більше турбуєтеся), *уповсюдити* ‘поширити’, *фалшувати* ‘фальшувати, обманювати’, *хисновати* ‘користати’, *хорувати* ‘хворіти’; **прикметники**: *двигненый (**двигненый** нарôдъ)* ‘розвинений’, *красавый (пѣсонька **красава**), красный* ‘гарний’, *нескаляная* ‘незаплямована’, *рѣсни* (***рѣсни,*** *як звѣзди на небѣ*) ‘рясні’; **прислівники**: *борзо* ‘швидко’, *борше* ‘швидше’, *всюда, всюдика* ‘всюди’, *вчера* ‘учора’, *деськудась* ‘десь-кудись’, *зимно* ‘холодно’, *зле* ‘погано’, *найскорше* ‘найшвидше’ (*якнайскорше* — якнайшвидше), *небавом* ‘незабаром’, *ниніка* ‘сьогодні’, *оногда* ‘нещодавно, кілька днів тому’, *силомôцю* ‘силоміць’, *тогды* ‘тоді’, *троха* ‘трохи’, *ту, тутка* ‘тут’; **займенники**: *гдекотри* ‘декотрі’, *гдеяки* ‘деякі’, *ничъ* ‘нічого’, *тоти* (дѣди, люди) ‘ті’, *тото* ‘те’; **частки**: *єно, ино* ‘лише, тільки-но’, *най* ‘нехай’, *оджежто* ‘отже ж то’, *ци* ‘чи’; **числівники:** *пôвтретя, пôвчварта, пôвшеста* — ‘два з половиною, три з половиною, п’ять з половиною’; **сполучники**: *хотяйбы, но*; слова **категорії стану**: *тра* ‘треба’, *доста* ‘досить’ та інші.

У галицьких публікаціях упродовж цілого XIX ст. не було впорядковано написання зворотного займенника в знахідному відмінку (частки) *ся*. Цей займенник дійсно мав статус частки, оскільки міг розташовуватися в будь-якому місці в реченні — приєднуватися до дієслова як постфікс (*помачатися, покликуватися, жєлуємся*), виступати в препозиції по відношенню до дієслова — *мені ся видає, нам ся видитъ, маємо ся тримати, ми ся розлучаємъ,*

аби ся виплекало, що ся тычитъ), приєднуватися до будь-якого слова в реченні, зокрема, до займенника (*мыся, тося* — *„**мыся*** також не журимо“; ***„тося**...* дивовати не повинни“), до сполучника (*єслися* — „*Бо **єслися** не здивовано в Вѣдни, **тося** тамъ и тому дивовати не повинни*“), до інших складених структур (*щостеся ôдôзвали, тобысьмося*).

Як уже про це йшлося, в галицькому усному та писемному мовленні широко використовувалися в текстах форми колишнього перфекта. Залишки дієслова *бути* в теперішньому часі приєднувалися переважно до дієслова. На першу особу однини вказував елемент -*емъ* (*зачудував**емъ** ся*), на другу ***-єс**,* (***-єсь***), на першу множини -*сьмо* (*пôзналисьмо, поспѣшилисьмо, малисьмо, моглисьмося*), на другу множини — ***-сьте**,* (*булисьте, сказалисьте, нагадалисьте, розвивалисьте, бесѣдовалисьте — чужими говорилисьте языками*). Могли вони приєднуватися і до будь-якого іншого слова в реченні, зокрема до займенника (***все**сьте, **всѣ**сьмо — з народомъ, **все**сьте щиро гадали, **всѣ**сьмо видѣли, **которіи**сьте*), сполучника (***що**сьмо, **коби**сьмо — **що**сьмо не були, **коби**сьмо були прийшли*). Часто використовувалися структури із кількох частин мови: *тобысьмося* — сполучник *то*, частка *бы*, залишок дієслова бути *сьмо*, частка (зворотний займенник) *ся*. Залишки дієслова *бути* в першій та другій особах множини могли вживатися й окремо — як елементи іменного складеного присудка: *ми Русини **єсьмо**.*

Якщо оцінювати колишні тексти в галицьких публікаціях з позицій сучасної літературної мови, то там можна знайти ще цілу низку відмінностей. Так, в іменниках першої відміни та узгоджених з ними прикметниках, займенниках в орудному відмінку однини поряд із закінченням **-ою** часто виступали закінчення **-ов**: *нуждовъ, горовъ, великовъ славовъ, своєвъ долевъ*; іменники середнього роду, які в сучасній українській мові мають подовжений м’який приголосний, такого подовження приголосного не мали. У називному відмінку у них виступало закінчення **-є** (*пановагньє, подивленьє*), у родовому **-я**: *любленя, обставаня, зрозумѣня,*

пôзнаня, за панованя тощо. В орудному відмінку чи під впливом польської мови, чи під впливом іменників чоловічого роду з твердою основою вони приймали закінчення -*омъ*: *забуреньомъ и розливаньомъ крови, пôдъ панованьомъ, зъ любованьомъ, походженьомъ*, аналогічне закінчення мали іменники чоловічого роду з м'якою основою в орудному відмінку (*съ жальомъ въ сердцю*) та інші іменники чоловічного роду в давальному відмінку: *багатьомъ Русиномъ*. Деякі іменники чоловічого роду в родовому множини за аналогією до іменників колишньої відміни на -ĭ-основ приймали закінчення -*ей*: *братей, князей*.

Галицьке усне та писемне мовлення послідовно використовує прикметники з твердою основою, що має історичне обґрунтування, бо давньоукраїнський голосний /і/ перейшов, як відомо, в /и/: *давный, теперѣшный, третый, середный, сусѣдный, послѣдный* і под. У сучасній українській літературній мові прикметники мають різні закінчення (***-ий*** та ***-ій*)** і різні основи, причому нема жодних критеріїв, за якими можна було б визначити, де ця основа має бути тверда, а де м'яка, що призводить до численних помилок.

Під впливом польської чи російської мов прикметникові суфікси *–ськ-, -зьк-, -цьк-* в галицьких публікаціях уживалися з твердим свистячим: *польскій, австрійскій, галицкихъ, французкій* та ін., а прикметники у вищому ступені порівняння вживалися з нестягненим суфіксом **-ѣ***йш* (*сильнѣйшій, давнѣйшій*, *важнѣйшій, найôтповідальнѣйшій*) та з недисимільованими фрикативними приголосними (*найдорожшій, найкрасшій*).

Звичними в тодішніх текстах були короткі форми займенників *му* — йому*, го* — його*, мя* — мене, *си* — собі*, за ню* — за неї тощо. Ще донині звичними в окремих говірках Опілля є аналітичні форми майбутнього часу з колишнім дієприкметником на -*л*. Вони зустрічалися й у друкованих текстах: „*слезами **будуть скропляли** попелы наши на гробах нашихъ*!“

У галицьких українських першодруках зустрічається немало й синтаксичних особливостей. Польським, а можливо, й російським впливом можна пояснити часте використання приймен-

ника **о** замість **про** (***О*** *становиску Русинôвъ;* ***О*** *захованьє народности,* ***О*** *образованю языка руского*); під польським впливом — зворотний порядок слів у реченнях, зокрема уживання означення після означуваного слова (*О становиску* ***Русинôвъ Галицких*** *и розвиваню ихъ* ***житя народного***), переміна місцями елементів сполучника *так як* (***такъ*** *нашими,* ***як*** *иншими,* ***такъ*** *живих,* ***якъ*** *померших*ъ); німецький вплив можна вбачати в розташуванні присудка в кінці речення („*Ахъ! Якъ то тяжко сердце бôль стискає видѣти на одрѣ смертельному молодця... далеко сумнѣйше видѣти, якъ цѣлий нарôдъ, нарôдъ сильный и величественный* ***загибає***)“[1], польський — у вираженні іменної частини присудка орудним відмінком без дієслівної зв'язки *бути* („*Хто нашого языка до шкôл, урядив и судив допустити не хоче, той му видирає першу и найєстественнѣйшу вимѣнку єго житя и образованя,* ***той*** *єго* ***забійцьов***“[2]; „*на нашôй земли, де* ***ми первожителями***“; *же**сьми убогими***). Можна навести й інші відхилення стосовно сучасних форм. Це, зокрема, використання додатка у формі давального відмінка на місці узгодженого означення (*зачали й* ***намъ*** *признавати права* — тобто *наші* права); використання для додатка давального відмінка на місці сучасного родового (*обовязок старатися о захованьє* ***нашому народови*** *єго народности* — обов'язок нашого народу дбати про свою ідентичність); використання прийменникової конструкції для вираження неузгодженого означення на місці сучасної безприйменникової (*обовязокъ для кождого*); уживання іменника-істоти у формі називного відмінка в прямому додатку замість форми родового чи знахідного (*якъ отець милiи* ***дѣти*** *часом скличе, приголубить*); порушення дієслівного керування — використання місцевого відмінка на місці сучасного орудного (*писали* ***въ*** *чужих* ***языкахъ***) та інші.

Як бачимо, чимало рис відрізняло мову українських публікацій половини XIX ст. в Галичині від сучасної української літе-

[1] **Зорѧ Галицка**. — Ч. 12, 1 серпня 1848. — С. 49.
[2] *Й. Лозинський*. О образованю языка руского. — С. 4.

ратурної мови, але треба визнати, що, за великим рахунком, ці відхилення незначні. Вони були викликані хитаннями в мовних орієнтаціях галицької інтелігенції, і все ж в українських текстах понад 150-річної давності є більше рис, які об’єднують, є більше того, що є спільним, що лягло в основу сучасної української літературної мови.

„Малоруско-німецкий словарь“ Євгена Желехівського

Визначною подією в історії розвитку української літературної мови в Галичині був вихід у світ у 1886 році двотомного українсько-німецького словника відомого культурного діяча, педагога, етнографа, лексикографа, активного діяча „Просвіти“ Євгена Желехівського. Джерельна база словника була досить широка — у ній використано було понад 130 джерел та записи від більш ніж 90 осіб. У словнику подана лексика, яку укладач вибирав з художніх творів, фольклорних збірників, з тогочасних словників, записів місцевих слів численних кореспондентів автора словника[1] тощо. Однак попри всі позитивні якості цього словника він мав одну важливу ваду — він мимовільно посприяв закріпленню росіїзмів в українському мовленні Галичини. Зрозуміло, що до списку цих джерел не могли не потрапити твори й москвофільського спрямування. І справді, тут є поезії Івана Гушалевича, твори Івана Наумовича, Якова Головацького та інших українських діячів культури, які віддавали перевагу російській мові, прагнули „злитися в одному російському морі“. Тому й не дивно, що на сторінки словника Є. Желехівського потрапив досить значний масив російської лексики. Судячи з реєстру словника, Є. Желехівський не проводив уважної селекції, детального відбору матеріалу для нього і вводив у словник усе, що було у відібраних ним же художніх чи на-

[1] Див.: *Євген Желехівський* у національно-культурному відродженні України / В.Ґрещук, М. Лесюк, Л. Невідомська та ін.; за заг. ред. В.Ґрещука. — Івано-Франківськ : Плай, 1999. — С. 14.

укових творах. Цим і можна пояснити велику кількість росіїзмів у словнику. Правда, видатному українському лексикографові нелегко було зорієнтуватися, яка лексема має право на існування і фіксацію в словнику, а котра такого права не має, оскільки мова українська на той час не була унормована, граматика і правопис не кодифіковані, а росіїзми використовувалися не тільки в творах письменників москвофільської орієнтації, але й тих, що опиралися на народну мову.

Навіть при побіжному огляді номенклатури словника Є. Желехівського у ньому можна виявити немало чужих слів. За досить приблизним підрахунком у словнику налічується близько 12,7 відсотка росіїзмів (понад 800 слів). Це росіїзми різних рангів — і лексичні, і фонетичні, і морфологічні, і граматичні. Висновок про те, що лексикограф вносив у свій словник усе, що виявляв у тому чи іншому творі, підтверджується, зокрема, тим, що в словнику часто поряд наводяться різні варіанти слова — український і російський, наприклад: *двірник* і *дворник, корінь — корень*, *постійний — постоянний, розорати — розпахати, розчин — розтвор, скорбота — скорб, садівник — садовник, грошовитий — денежний* та багато інших.

Цілу низку лексичних росіїзмів Є. Желехівський передає в українській транскрипції: *безодвітний, безоблачність, безсмислиця, бодрість, вдивити* (рос. удивить), *вронити, дійствітельність, замічане, мишелівка* (рос. мьшеловка), *ожег, ожіг* (рос. ожог), *желізний, предидучий* і под.

Не вдаючись у більш глибокий аналіз і детальнішу класифікацію росіїзмів, виявлених у словнику Є. Желехівського, наведено тут лише вибірковий, неповний їх перелік: *багровий, беззащитний, безсмислиця, безоблачний, безодвітний, безоружити, безспірно, безпредільний, безсонниця, безусловний, безчувственний, биль, бисер, битком, битовий, благодарний, бодрий, ботва, брезгати, букашка, вдивити, вдоволь, вдохновене, видвигати, в-перве, в-прочім, вред, время, вронити, уронити, глотати, глубокомисленний, глубокочувствительний, год, голодуха, гололе-*

диця, господство, госпожа, грохіт, грохнутися, вижигати, виноватий, виновен, витрібувати, відзискати, внутренний, водружати, возглас, воздух, ворочати, ворошити, ворюга, восклик, воспитание, воспитатель, воспрянути, восток, восторг, восторгати, восторжествовати, восточний, восхитити, восход, воцаритися, женьский, женщина, жесткий, жестокий, живопись, жизненний, жрати, жутко, завистливий, зависть, завіщати, заворчати, загадочний, заманчив, замічанє, затилок та багато інших.

Є всі підстави стверджувати, що наведена чи подібна лексика була в освічених людей Галичини в активному лексиконі, що вона, за словами Є. Тимченка, не „різала вухо“ і тому активно використовувалась інтелігенцією. Підтвердженням цьому може служити й післяслово Софрона Недільського до першого тому „Малоруско-німецкого словаря“ Є. Желехівського, в якому теж є немало російських слів. Це слова *хотяй, прочий, уложений, желанє, часть, оставшийся, именно, ограничитися, если, признавати* та інші.

І все ж, незважаючи на те, що в цьому Словнику не було суворого відбору лексики, що є в ньому чимало чужих, неукраїнських слів, він став видатним явищем в історії розвитку української літературної мови не тільки в Галичині, але й в усій Україні, адже це був перший український словник, у якому було зафіксовано таку велику кількість — 64 тисячі — слів. До виходу в світ словника Бориса Грінченка треба було ще чекати понад 20 років.

Мова публікацій другої половини XIX ст.

Про справжню, а не штучну мову галичан можуть свідчити літературні твори авторів, які не підтримували москвофілів і сміливо використовували в друці мову, яку чули навколо себе. Власне, такою, на наш погляд, є мова перекладу „зъ московського“ Гоголевої повісті „Вечери на хуторі близь Диканьки“, здійсненого Ксенофонтом Климковичем у 1864 році, коли майже повсюдно

в Галичині панувало язичіє. Для ілюстрації наведемо невеличкий уривок із „Сорочинецької ярмарки“:

„*Самотно по-дальше тащився на змучених волахъ візъ, навалений мішками, колопнями, полотномъ и всякимъ домашнімъ ладункомъ, за которимъ чвалавъ, у чистій полотняній сорочці и замазанихъ полотнянихъ шароварахъ, ёго хазяінъ. Лінивою рукою обтиравъ він пітъ, що котився градом зо смуглого лиця, и капавъ навіть з довгихъ вусівъ, напудрованихъ тимъ невмолимимъ перукаремъ, который безъ позову приходить и до красавиці и до почвари, та й силоміцю пудрує вже кілька тисячъ літъ, ввесь рідъ людський. Поручъ зъ нимъ ишла привязана до воза кобила, покірний видъ которої здраджавъ похилі літа ії. Много стрічнихъ, та особливе молодих, парубків, брались за шапку, порівнявшись з нашимъ мужикомъ. Але ні сиві вуси ані поважний хідъ ёго заставляли іхъ теє робити: треба було тільки повести очи трошки в-гору, щобъ побачити причину такої шанобі. На возі сиділа гарненька дочка зъ круглимъ личенькомъ, зъ чорними бровами, що наче дві рівнесенькі дуги звелись по-над ясними карими очима, зъ губками, що усміхались, мовъ недбаючи, зъ повязаними на голові червоними и синіми стяжками, що въ купі зъ довгими косами и пучечкомъ полевихъ квітокъ, наче багата корона, спочивали на ії очарющій головці*“[1].

Якщо подивитися на лексичний склад уривка, то можна виділити хіба що іменник *красавиці*, дієслово *тащився*, прислівник *много*, які можна трактувати як росіїзми чи старослов’янізми, Крім того, фонетичним чи морфологічним росіїзмом можна вважати займенник *которимъ (которої)* з голосним /о/ в другому складі. До речі, у „Русалці Дністровій“ один раз зафіксований займенник *котрий*, а не *который*. Тут це можна пояснити або загальною тенденцією, спровокованою москвофілами, щодо вжи-

[1] Див.: *Вечери* на хуторї близь Диканьки. Повісті, видані пасічникомъ Рудимъ Панькомъ / Написавъ Миколай Гоголь. Перевівъ зъ московського Ксенофонтъ Климковичъ. — Томъ I. — Львівъ: Зъ печатні Михайла Ф. Поремби, 1864. — С. 19–20.

вання лексики давньоукраїнських пам'яток (читай — російської), або впливом самого Гоголя. Є тут ще один невдалий витвір самого перекладача Климковича — прикметник *очарющій (на очарющій головці*). У Гоголя — *очаровательной*. Кидається у вічі тут також один фонетичний полонізм *здраджавъ* 'зраджував, видавав' (пор. польське zdradzał). Щодо іменника *ладунком* 'багажем, товаром, різними речами', то Словник української мови його подає, але з ремаркою *діал.* Перекладач використав тут іменник *позову* (род. відм.), який у сучасному тексті був би замінений на 'запрошення'.

Якби відредагувати наведений уривок відповідно до норм сучасної літературної мови, то необхідно було б виправити прислівники *самотно* (на *самотньо*), *особливе* (на особливо), *в-гору, въ купі* (зъ довгими косами), *по-дальше, по-над* (написати разом). В іменнику *колопні* в сучасній мові пройшла метатеза (літ. форма — *конополі*), в прикметнику *полевихъ* зберігся м'який /л'/, внаслідок чого /е/ змінився на /о/ (*польових*). Як видно з тексту, тоді не було ще впорядковано написання частки **не** з дієприслівниками (*недбаючи*), як і з іншими частинами мови, не було подовження приголосних у формах типу *житє*, *силоміцю*; не позначалася роздільна вимова твердого приголосного та /j/ (*привязана*); безсистемно вживалася літера **ї** (*на хуторі*), а на її „сучасному" місці вживалася літера **і** (*на ii головці, хазяін*); сполучення /jo/ позначалося літерою **ё**, перекладач відмовився від літери **ѣ** (ять). Книжечка була видана в 1864 році, до виходу в світ словника Є. Желехівського було ще більше двадцяти років, до офіційного затвердження фонетичного принципу письма було ще тридцять років, а книжка видрукована вже була фонетичним правописом, який, очевидно, і послужив за основу для правопису Желехівського. Правда, Желехівський ускладнив його, оскільки рекомендував писати літеру **ї** на місці колишнього **ѣ** (ятя) та етимологічного /е/, чого не так легко було дотримуватися, бо треба було знати, де був **ѣ**, а де було /е/. Якби ж Ксенофонт Климкович не використав

був літеру **ё** та продумав використання літери **ї**, то його правопис майже нічим не відрізнявся б від сучасного.

Єдина данина традиційному правописові в цьому перекладі — написання в кінці слів після твердих приголосних літери **ъ**, яка вже давно ніякої ролі не відігравала, але вживалася традиційно, автоматично, хоч значно раніші тексти, про що вже була мова, були надруковані без неї.

Отож навіть з маленького уривка тексту можна зробити висновок, що вже на початку другої половини XIX ст. галичани мали досить пристойну українську літературну мову, яку москвофільськи настроєні письменники та вчені ніяк не допускали до загального використання, нав'язуючи громадськості видуманий, штучний конгломерат кількох мов під назвою „язичіє“.

Мова — це явище стабільне, яке не піддається раптовим, моментальним змінам, не залежить від чиєсь волі, тим паче, коли нею користується широке коло мовців. Щодо української мови та її становища в Галичині, то впродовж цілого XIX ст. вона була як на роздоріжжі, поривалася, хиталася то в один бік, то в другий, а власне, це її саму шарпали й хитали ті, хто хотів бути законодавцем у мовних питаннях, та особливо чужі сили, які хотіли її підім'яти під себе, сформувати її на свій копил, щоб потім заявити, що це не самостійна й не самодостатня мова, а „наречіє“, відгалуження тієї чи іншої мови. Отож, якщо в розвинених, кодифікованих мовах інколи й за століття не відбувається більш-менш помітних змін, то в Галичині ці зміни могли відбуватися, і їх можна було спостерігати навіть неозброєним оком дуже часто, і це залежало від того, хто пише, які його погляди, яких мовнополітичних орієнтацій він дотримується. Тодішні культурні діячі Галичини намагалися знайти для неї оптимальний шлях, але кожен бачив цей шлях по-своєму. Ми мали можливість переконатися в цьому, спостерігаючи за мовними дискусіями, які відбувалися в Галичині упродовж XIX ст.

Далі розглянемо ще кілька уривків текстів із галицьких часописів уже пізнішого періоду — з тридцятирічним інтервалом від

попереднього. Відразу зазначимо, що суттєвої різниці між текстами немає.

Отже, уривок із публікації вчителя з Ковалівки Коломийського повіту Николи Колцуняка, яка називалася „Учитель садôвництва“[1], вибраний з часопису „Учитель“ за 1891 рік.

Гôркшою полыну доля народного учителя на селѣ, особливо тамъ, де що ино заводить ся школа, або учителювали люде, безъ покликаня до того стану. Въ такôй громадѣ, кождому отцеви матери, котрыхъ дѣти до школы пишуть, все учитель ворôгъ, хоть бы бувъ найлѣпшимъ чоловѣкомъ. Родичѣ не скажуть передъ дѣтьми доброго слова про вчителя, тому и ученики не такû, як треба.

Далеко красшою здавалась та доля Гнатови Зразови, коли ще въ учительскôй семінаріи снивъ о будучихъ ученикахъ своихъ. Думавъ, що єго ученики будуть як ягнята єго професорскôй воли податнû, що за короткій час навчить ихъ всего, що добре, пожиточне. Здавалось му, що громадяне будуть въ рôжныхъ справахъ до него по науку и пораду ся удавати...

Відомо, що фонетичний принцип письма був узаконений у Галичині та на Буковині аж у 1895 році. У наведеному уривку, як бачимо, діє ще етимологічний (історичний) принцип. Тут ще збережений у кінці слова **ъ**, ще використовуються літери **ѣ**, **ы**, а також **ô**, що позначало /і/ з етимологічного /о/ в закритому складі, та літера **и** з „шапочкою“, яку позначимо курсивним латинським ***û***. Сплутуються тут, як видно, літери **ы, и, і** та й невідомо, за яким правилом уживалося ***û***. Займенник *ся* всюди написаний окремо, міг стояти в будь-якому місці в реченні.

Спробуємо зараз оцінити текст із позицій сучасної літературної мови. Якщо аналізувати лексичний склад уривка, то можна виділити прикметники *гôркшою*, *податнû, будучихъ,* іменник *ученики* (ужитий кілька разів), частку *що ино* та дієслова *уда-*

[1] *Колцунякъ Н.* Учитель садôвництва // Учитель. — Львôвъ, 1891. — Ч. 9. — С. 137.

вати ся (по науку и пораду *ся удавати*) і *заводить ся* (школа), які в сучасній мові були б або замінені іншими словами, або змінені за формою (*гôркшою* — гіркішою, *податнû* — податливі, *будучихъ* — майбутніх, *ученик* — учень, *що ино* — щойно, *ся удавати* за чимось — іти до когось, звертатися за допомогою, порадою, *заводить ся* щось — організовується, у цьому випадку — відкривається.

Сучасним граматичним нормам не відповідають такі форми: *люде, громадяне, отцеви, матери, Гнатови Зразови, му.* Усі ці форми, як бачимо, є історичними, тобто саме в таких формах повинні були й зберегтися. У давальному відмінку в давньоукраїнській мові в таких іменниках було закінчення **-і**, яке закономірно змінилося на /и/, і таке закінчення тривалий час уживалося в нашій мові, але в літературній мові змінилося на **-і** у зв'язку зі збереженням м'якості попереднього приголосного (а ця м'якість збереглася під впливом російської фонетики). Однак у західних говорах української мови збереглося закономірне **-и** й дотепер (пор. дав. відм. *радости, осени, любови, земли, народови* тощо). Форма *му* — це коротка енклітична форма давального відмінка займенника *ємоу* (йому), яка була звичною в давньо- та староукраїнській мові, яка є звичною і зараз у західних українських говорах.

До фонетичних розбіжностей слід віднести слова *красшою, рôжныхъ, короткій, кождому, своихъ, ихъ, всего, єго, до него.* У першому слові не відображена асиміляція /с–ш/ (а потім дисиміляція /ш–ш/), у прикметнику *рôжныхъ* шиплячий /ж/, очевидно, слід пояснити польським впливом, у колишній формі *кождьнъи* відбулося спрощення після занепаду **ь**, але не /д/, як у літературній мові, а /н/, у результаті чого утворилася форма *кождий*, як це, зрештою, є і в польській, і в російській мовах. Щодо форм *ихъ, своихъ*, то це залишки давніх форм, які також підтримувалися сусідніми мовами. Протетичний (чи епентетичний у формі *своихъ*) /j/ виник тут уже в пізніші часи. У займенниках *всего, него* пройшло закономірне ствердіння приголосного перед /е/, як це сталося в українській мові на всій території її функціонування, але

в окремих випадках унаслідок збереження м'якості приголосного (знову ж таки під російським впливом) відбулася акомодація і голосний /е/ змінився на /о/ (пор. також форми *тета — тьотя, семий — сьомий, лен — льон, леду — льоду* тощо, де історично правильні форми в літературній мові були замінені на нові). Щодо форми *єго*, то вона, на наш погляд, уживалася під впливом форм *сего, цего, него, всего* і под., хоч у розмовній мові там звучить радше /і/, ніж /е/: *їго*.

Отже, як бачимо, і тут немає значних відхилень від сучасної української літературної мови, а тоді їх було ще менше, оскільки багато давніших форм були спільними для обох різновидів тодішньої української літературної мови.

Тепер поглянемо на текст, який знов віддаляється від попереднього десь на 30 років. Візьмемо уривок з передмови до Практичного Господарського Порадника за 1927 рік[1].

Цілий порадник наш перенятий одною основною думкою, що мусимо всі, всі як один, перенятись гаслом: — д о н о в о ї г о с п о д а р к и [виділено в оригіналі. — М. Л.].

За останній десяток років змінилось усе. Настали инші економічні умови, що вимагають від нашого господаря надзвичайного напруження, щоби не зубожіти, щоби не бути викинутим по за життя. В цих умовах не можна господарювати так, як господарювали діди та прадіди. І старий, і молодий господар, словом — кожний господар без винятку, мусить сказати собі: — п р а г н у н о в о ї г о с п о д а р к и, цебто — мушу й хочу господарювати не навмання, а з розумом, як господарюють ліпші господарі в світі, щоб як найкраще використати землю, щоби найбільші мати зиски та найліпше використати нові економічні обставини.

Зауважмо, що це число часопису вийшло у рік Харківської правописної конференції, в усякому разі ухвалений цією конференцією консенсусний правопис увійшов у дію аж із 1 січня 1929

[1] *Передмова.* // Практичний Господарський порадник. Річник ІІ. — Львів : Вид-во „Сільський світ", 1927. — Випуск 8. — С. 3.

року, тому редактор Порадника ще не міг знати цього правопису. І все ж, оцінюючи мову часопису (про що може свідчити й наведений уривок), мусимо відзначити, що в ньому майже немає розходжень із сучасною українською літературною мовою. У наведеному уривку тільки слово *инші* написано через **и** на початку слова, але таке написання було загальноприйнятим, власне, до нього пропонував повернутися проект нового правопису (1999 року), розроблений під керівництвом проф. В. Німчука. Крім того, сучасний складний прийменник *поза* тут написаний окремими частинами, але усталення правопису складних прийменників, прислівників — це перманентний процес, згадаймо, що і в попередніх працях були хитання щодо їх написання.

Щоб мати уявлення про мову галицьких часописів і спростувати думку, що ця мова надто вже відрізнялася від мови Східної України, наведемо ще один уривок, але вже з часопису за 1939 рік.

Так як досі господарює більшість господинь, не можемо назвати це справжнім господарюванням...

Господарюють вони в своїх хатах по-старому. У них далі нема чим накормити і приодіти рідні, бо на всьо нестає.

А довкола земля аж проситься, щоби нею занятися. Тут вдалибися грядки, росла би городина, полуниці, там вимріяне місце для садка, пасіки, можна би засадити морву для шовкопрядки і т.п. Десь в кутку чистої стайні можна найти приміщення для кріликів — і багато дечого можнаби змінити і поліпшити. Але те все треба вміти завести[1].

Тут, як бачимо, дещо неуважним був редактор, бо допустив двоякі написання одних і тих же орфограм. Один раз у нього проскочило розмовне *всьо*, другий раз уже літературне — *все*, раз *можна би* пише окремо, в іншому місці — разом. Відбита тут також галицька традиція писати займенник (частку, постфікс) *ся* окремо від дієслова. Тут він написаний ніби і разом, але після

[1] *Слово* до читачок // Сільський господар. — Львів, 1939. — Ч.1. — С. 17.

частки би *вдалибися*. І ще один, очевидно, редакторський недогляд — написання частки *не* разом з дієсловом (*нестає*), але таких помилок і тепер вистачає у нашій періодиці. З лексичних помилок — дієслово *приодіти*, замість *приодягти*.

Отже, не було підстав деяким запопадливим пуристам зі Східної України нарікати й критикувати українську літературну мову галичан. Якщо якісь відмінності й були, то вони були несуттєві.

Іван Франко і розвиток літературної мови в Галичині

Дуже правильною є думка, і це вже відзначалося на початку цієї праці, що неможливо було б собі уявити становлення української літературної мови в Галичині без Івана Франка. Шкода, що він не прийшов на світ і в українську літературу раніше, хоча б десь у середині XIX ст., тоді було б удалося уникнути багатьох непотрібних дискусій, хитань, тоді українська мова була б відчула могутню підтримку, опору в особі такого велета українського духу, українського слова, яким був Іван Франко. Але такою була доля нашої мови, так розпорядилася історія, що до І. Франка в Галичині не було єдності в думках про шляхи розвитку й нормування української літературної мови. У середині та в другій половині XIX ст. тут диктували свої умови москвофіли, які, нібито намагаючись звільнитися від впливу польської мови, усіляко пропагували й поширювали російську. Хто знав російську мову краще, то писав майже по-російськи, а хто знав гірше, писав своєрідним суржиком, тобто язичієм, про що вже не раз тут ішла мова. Їхній вплив на письменників, публіцистів був надзвичайно сильний, бо навіть прихильники народної мови, які активно пропагували народну мову й боролися за неї в першій половині XIX ст., уже після 50–60-х років поступово переходили на язичіє і на російську мову. Це стосується навіть таких поборників народної мови, як Йосип Лозинський, Микола Устиянович та деякі інші культурні діячі Галичини.

Як відомо, погляди москвофілів ґрунтувалися на реакційній панславістській ідеї „про злиття всіх слов'янських рік в одному російському морі“. „Твердоруси“, як влучно назвав запеклих москвофілів І. Франко, услід за російськими шовіністами поґодіними-валуєвими стверджували, що „нема ...ніякої української мови, а є тільки місцеві діалекти, такі, як бойківський, лемківський та інші, а всі вони не жодні язики, а тільки частини одного руського, всеруського язика, що репрезентується перед світом як російська урядова та літературна мова“[1]. Самі ж галицькі русини, за твердженням запопадливих „твердорусів“, — це не українська нація, а частина „російського племені“, що населяє територію від Карпат до Камчатки[2].

У 1866 році письменник-москвофіл Б. Дідицький, який був ще й редактором москвофільського часопису „Слово“, видав брошуру „В один час малорусину виучитися по-великоруськи“, в якій обстоював теорію єдиної мови для східних слов'ян, у ролі якої мала бути російська. Пізніше І. Франко дав нищівну критику цих поглядів. Він писав, що для Б. Дідицького його теорія „лишалася несповненою утопією, бо він, до смерті не навчившися порядно малоруського язика, не навчився так само і великоруського“[3]. Про мову, якою писали Дідицький та інші москвофіли, він писав, що це безсистемна мішанина „галицьких провінціалізмів, полонізмів, церковщини і Московщини“[4].

Такою макаронічною мовою писали свої твори, як уже про це йшлося, історики Д. Зубрицький, А. Петрушевич, письменники та видавці І. Гушалевич, закарпатець О. Духнович, І. Наумович, Іван Головацький, той же Б. Дідицький, а пізніше й колишній соратник Маркіяна Шашкевича Яків Головацький.

[1] *Франко І.* Літературна мова і діалекти // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 37. — К., 1982. — С. 207–208.

[2] Див. Курс історії української літературної мови. — Київ, 1958. — Т. І. — С. 320.

[3] *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 41. — К., 1984. — С. 296.

[4] Там само.

І. Франко присвятив велику свою статтю Іванові Гушалевичу — письменникові, редакторові, якого ми уже не раз згадували у цій праці. Він зневажав народну мову і писав язичієм, хоч такі ж, як він, підхвалювали його. Наприклад, у некролозі про нього писали, що його пісня „Мир вам, браття“ була написана „прекрасною речею, которая загрела семинаристов к дальшему плеканью родного язика“[1]. Ось яка це була „прекрасная речь“:

О Боже, Боже, со всеми светами
Наше смиренне сердце солучаем;
О великолепный, душев и словами
Неувядаемы венци ти сплетаем.

Як бачимо, „московщини“ було тут немало, як і в усій його творчості, але немало російських та старослов’янських слів було і в творах інших галичан і навіть у тих, які не підтримували москвофільські настрої. І той факт, що в мові галицьких письменників процвітало язичіє, що їх поетичні та прозові твори були перенасичені росіїзмами, стурбував навіть східноукраїнських учених і письменників. Відомо, яку різко негативну оцінку мови творів галицьких поетів дав Борис Грінченко у своїй критичній статті „Галицькі вірші“, надрукованій у часописі „Правда“ 1891 року. Він відзначав, що „москалізми“ в декого з них попадаються „так часто, що часом не знаєш, за яку мову вважати ту, що вони нею пишуть“[2]. А ось що пише про мову галицьких письменників у листі до Володимира Гнатюка від 7 грудня 1900 року професор-мовознавець Євген Тимченко: „Що до мене, то ...галицьку літературну мову уважаю за кращу від тієї, що тепер нею пишуть у нас, і якби тільки у вас минула пошесть московізмів, що запанувала останні 2–3 роки, то все було б гаразд“[3]. Професор Є. Тимченко

---

[1] *Франко І.* Іван Гушалевич // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 35. — К., 1982. — С. 7.

[2] Цитуємо за працею: *Франко І.* Говоримо на вовка — скажімо і за вовка // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 28. — К., 1980. — С. 173.

[3] *Листи* Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка // Записки НТШ. Праці філологічної секції. — Львів, 1992. — Т. 224. — С. 299.

ще неодноразово в своїх листах до В. Гнатюка з болем і тривогою констатував велике засилля московізмів у мові західноукраїнських письменників (уживав він і інші терміни — „москалізми", „кацапізми", „какословіє", „чужий московський мотлох" тощо)[1].

Слід зазначити, що закріпленню росіїзмів в українському мовленні галичан і особливо письменників Галичини сприяв і «Малоруско-німецкий словар» Євгена Желехівського, про що вже йшлося вище. З огляду на це апеляція І. Франка до Є. Желехівського і покликання на його словник у полеміці з Б. Грінченком про правомірність уживати ті чи інші лексеми були не надто переконливі[2].

Отже, як бачимо, росіїзми мали живильний ґрунт у Галичині; через літературні твори вони входили й у мовлення галичан. Тому їх не міг уникнути навіть такий великий майстер слова, як І. Франко.

Народився письменник у передгірському бойківському селі, і рідною для нього була бойківська говірка рідного села Нагуєвичі, однак уже в шкільні роки він почав записувати і вивчати українські народні пісні, читати твори східноукраїнських письменників (Марка Вовчка, Панаса Мирного, Ів. Нечуя-Левицького, П. Куліша, Ст. Руданського, О. Стороженка). Будучи в сьомому класі гімназії, вивчив напам'ять „Кобзар" Т. Шевченка і вже тоді відчув, побачив неосяжне багатство української мови, її унікальні виражальні можливості. Він ще в школі почав вивчати польську, німецьку, церковнослов'янську, латинську, грецьку мови, але не міг вивчити української літературної мови з тієї простої причини, що її просто як такої на той час не було — в офіційній сфері, крім польської та німецької, функціонувало оте так зване язичіє. Тому й не дивно, що в школі він чув саме таку макаронічну мову, не дивно, що на початку своєї творчої діяльності мова була в нього далеко не досконала.

---

[1] Див.: *Лесюк М.* Російськомовне засилля в українській мові // Обрії. — Івано-Франківськ, 1995. — № 2. — С. 34.

[2] *Франко І.* Говоримо на вовка... // — Т. 28. — С. 172.

Ще юнаком він потрапив під вплив москвофільського товариства, увійшовши до складу редакції студентського журналу „Друг“. „Прийшовши до Львова, до „Акад[емічеського] кружка“, — згадував І. Франко, — я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були майже зовсім чужі і не зрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на сей, то на той бік“[1].

Однак видно, що „той“ бік, москвофільський, на початках переважив, бо перша Франкова повість „Петрії і Довбущуки“, надрукована в „Друзі“, була написана язичієм. Можливо, що росіїзми, вжиті в цій повісті, не всі належали Франкові — це могли бути редакторські виправлення. Мовознавець Василь Лев вважає, що редакція „Друга“ „переробляла поетову народну мову й фонетичний правопис на „общерусский“ лад. З Франкової мови, досить уже виробленої на основі говірки його села й рідної околиці, а також і на основі впливів придніпрянських письменників, поставала в „Друзі“ якась мішанина, підтягнена під норми загальноназваної мови москвофілів „язичіє“, яке москвофіли хотіли накинути всьому українському суспільству в Галичині“[2]. Про втручання редакції в мову письменника в цій повісті говорить і Василь Сімович: „...мова — якась мішанина української, польської й російської мови, не так із вини самого Франка, як власне редакції „Друга“, що старалася підроблюватись під благородну мову й виправляла народню мову й фонетичний правопис, якими користувався в себе дома Франко, — на свій нібито „общеруський“ штиб“[3]. Таке припущення можна зробити й з того, що після зміни орієнтації „Друга“, тобто досить помітної демократизації

---

[1] *Франко І.* Листи. Лист до М. П. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 49. — С. 244.

[2] *Лев В*. Участь І. Франка в творбі української літературної мови. // ЗНТШ. Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка у виданні НТШ і „Свободи“. — Т CLXVI (166). — Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1957. — С. 126–127.

[3] *Сімович В*. Івано Франко. Біографічний нарис // Франкіана Василя Сімовича / упоряд. Марії Білоус та Зеновія Терлака — Львів, 2005. — С. 42.

мовних настанов журналу змінилася й мовна тканина повісті (десь із п'ятого розділу другої частини). Що ж до першої частини повісті, то в ній дуже багато російських лексем, ними ряснієтекст. Наведемо приклади:

„***Різнообразнії*** *думки роями тиснулися в душу Петрія.* ***Самоудовольство*** *і певність після* ***побіди****, віднесеної над затятостю Довбущука, перелилися в душі його в благодатне* ***чувство*** *надії,* ***скріпляюще*** *нас перед новими* ***опасностями****. Його* ***воображеннє*** *розкривало йому перед душею широкії картини будучності. Він бачив, як за Довбушеві скарби зносяться по цілім краю народні школи і* ***воспиталища****, удержують і* ***образуются*** *тисячі убогих сільських дітей...*"[1].

Як бачимо, в уривку з 50 повнозначних слів кожне п'яте слово не можна вважати українським. На кожній сторінці цієї повісті налічується по 10–15 російських чи старослов'янських слів. Наведемо ще приклади: „*Андрій* ***Кирилич*** *Петріїв був молодець коло двадцяти літ і зовсім* ***приятных*** *та* ***занімательних черт*** *лиця, котрі* ***однако*** *ж трудно було назвати* ***хорошими***" [с. 18]; „*не минуло* ***однако*** *ж чверть години, як діти вбігли в ліс, —* ***сумерк*** *уже западав по долах і чагарях; роса густа сірим* ***ковром*** *покрила узенькі луки межи горами, тишина розсілася в природі, коли нараз перервав її* ***ужасний*** *крик дітей в ліску... крик ставався все дужчий і* ***одчаяннійший****...*" [с. 20].

У повісті є і лексичні, і фонетичні росіїзми, крім того, можна виділити ще й групу росіїзмів морфологічних і граматичних. Наведемо приклади лексичних: *безсознательно, борба, бішенство, близ, впрочім, всегда, віроятно, внутренній, возможно, властитель, внутр, воображенє, воспиталище, вопрос, вокруг, движеніє, желати, женщина, занимательный, звиданнє* 'побачення', *іміння* 'майно', *ісключно, ковер, колебав, лично, любезний, небосклон, неодолима, неприятный, необозримый, неопреодолимий,*

---

[1] *Франко І.* Петрії і Довбущуки // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 14. — К., 1978. — С. 15. Далі сторінку з цього тому подаватимемо в дужках.

неслиханий, оп'ять, оружжя, одличати, опасность, озарений, отчаянний, оказатися, постоянно, приятний, пониже, понимав, побіда, пліненний, привлекаючий, пестрых цвітів, присутствуючий, постепенно, розличними, рівнодушний, різнообразнії, случайно, соузник, свідущий, сознательно, сверкаючи, самоудовольство, собственный, случай, склонний, стих, сумерк, солнечний, соглашатися, тяжела 'тяжка', *устроїти, усмирив, упрямый, ужасний, хотя, хижина, черта* 'риса', *чувство* та інші.

Серед цієї лексики є немало слів, які мають спільні корені зі словами українськими, але утворені різними (неукраїнськими) словотворчими афіксами: *взносячись, востхнув, во всіх, дружеський, загадочный, зв'язъ, недовірчивість, обдарений, противорічити, поцілуй, родителі, ученичеський, ущелля, часть* та ін. З фонетичних чи фонетично-морфологічних росіїзмів, виявлених у повісті, можна навести такі: *крепкий, кромі, который, комнатка, затятость, здрогнув, вздохнувши, княжество* та багато інших.

Тут наведені, звичайно, лише деякі росіїзми, які використав І. Франко у повісті „Петрії і Довбущуки". Як було зазначено, ними надто перенасичений твір. Однак молодий письменник дуже швидко відчув штучність, неприродність цього язичія, зрозумів, що літературну мову слід наблизити до мови народної, тому в наступних його творах росіїзмів та старослов'янізмів є значно менше. Ба більше, він висміював і саме язичіє, і тих авторів, що ним послуговувалися. Тут уже згадувалася його праця „Іван Гушалевич", є ціла низка інших його праць, у яких він торкається цих питань. Так, у рецензії на переклад драми О. Островського „Гроза", що його зробив Михайло Павлик, І. Франко кинув докір перекладачеві за вживання „росіянізмів", як він їх називав, зокрема слів *дурак, дурачка, гординя, тащи, скучний* та інші[1].

Однак, на жаль, ми знаходимо ці самі слова й у самого І. Франка. Так, лишень у його поетичних творах слово *дурак* ужито

[1] *Франко І.* Буря. Драма в 5 діях О. М. Островського. З рос. переклав М. Павлик // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 32. — К., 1981. — С. 54.

9 разів, *дура* — 3 рази, *дурачина* — 1, *гординя* — 7, *скучний* — 1, *тащити* — 4, *тащитися* — 2 рази. Є ці слова й у прозових творах: „– *Тату, ту, бачу, якийсь чоловік конає*, — *крикнув, **здрогнувши,** Андрій. — **Тащи** го наверх! — повелів отець*“ [с. 131] або: „*Отець і син з **первим** поглядом відвернули очі від того виду ...но **вскорі** милосердє перемогло ...вони постановили нещасливого **затащити** до себе додому*“ [с. 131].

Як показує аналіз лексики поетичних творів письменника, у її складі є немало слів, запозичених із російської чи старослов'янської мов, які, звичайно, ні в часи, коли він писав, ні в новітні часи не стали нормативними для української літературної мови. Навіть досить побіжний перегляд словопокажчика до поетичних творів письменника[1] свідчить, що не менше як 1,5 відсотка від усіх слів, які він використав у своїх поетичних творах і перекладах, — це елементи язичія, тобто росіїзми та старослов'янізми. У конкретних цифрах — це приблизно 535 слів (усіх слів у поетичних творах І. Франка, за підрахунками укладачів, налічується 35 тисяч 320), які належать до різних частин мови. Серед них виділяється найбільша група лексичних росіїзмів, тобто слів, які мають відмінні від українських відповідників корені. Водночас є значна частина слів, які відрізняються від питомих українських лише словотворчими афіксами, морфологічною будовою, фонетичним оформленням (що відбито на письмі), граматичними ознаками (різний граматичний рід тощо). Дуже часто вживані і в прозових, і в поетичних творах письменника є активні дієприкметники минулого часу, що теж не є нормативними для української мови, надто часто використовує він і дієприкметники теперішнього часу старослов'янського зразка. Якщо ж говорити не тільки про поетичні, а різні твори І. Франка, то різноманітних росіїзмів (чи й українських слів, оформлених на російський лад), можна налічити сотні. У нашому далеко не точ-

---

[1] *Лексика* поетичних творів Івана Франка / Уклад. *І.І. Ковалик, І.І. Ощипко, Л.М. Полюга.* — Львів, 1990.

ному (і не вичерпному) реєстрі Франкових росіїзмів (сюди включаємо й старослов'янізми) зафіксовано 1040 лексем.

Зрозуміло, що всі ці слова тут не зможемо навести, бо це б зайняло багато місця, наведемо в алфавітному порядку лише частину з них: *август, адський, апрель, безвозмездно, безвременно, бездожджевий, безженний, безженність, безмислиця, безпокоїтись, безпримірний, безпроволічно, безсознательно, безчисленний, бігущий, біліючася, бішенство, благовременно, благоглаголивий, благодарити, благодарний, благодарственний, благоподобно, благополучно, благосклонний, благоспасаємий, благоугодний, благохранимий, блистячий, бодрий, бодрість, болізнь, борба, ботинок, братолюбіє, брачний, бревно, брем'я, бувший, будущий, будьто, будьтоби, бумага, важность, вблизи, вглуб, вдалі, вдох , велегласний, велегласно, великодушний, веселящий, вечерок, вечером, взаді, взволнования, вздихати, вздохнути, взносити, взятка, визов, виломать, виновник, высказ* 'вислів', *висказаний, висказати, височайший, відзначаючийся, відріцати, відущий, вірнопіддательний, віроятність, віроятно, вклякший, владимирський, владитель, владіння, владітель, владіти, власть, влічимий, вліяніє, вліяти, вмереть, вмерший, вмиг, вні, внутр, внутренний, во время, во вторих, во первих, вобще, воздух, воздушний, возмогти, возможно, вознаміритися, возславити, вокруг, волненє, волнуватися, вображеннє, вопреки, вопрос, вопросоодвіт, воружений, воружити, воружитися, ворчати, восклик, воскресший, воспиталище, воспівати, воспіти, восприйняти, востати, восток, восторг, восточний, востхнув, востхнути, впавший, вперве, впереді, впиватися* 'заглиблюватися', *вправі, впрочім, враг, вражда, враждебний, враждувати, враждущий, вразумити, врата, врати* 'брехати', *врем'я, всеблаготоворячий, всевідущий, всегда, всекормлящий, всемирний, всемогущество, всеоб'ємлющий, всеоружний, вскорі, вслух, вспоминати, всход, всходити, всячеський, вторий, вторично, глава, глагол, глаголати, глагольствія, глубокий, глубше, глубший, гнусний, гоненіє, господин, госпожа, гостинниця, государ, государство, грабитель, грабити, гражданин, грімка* (фра-

за), *грозитися, грозний, грозно, грозячий, громихнутися, громкий, грохнути, грохот, грохотати, груз, движеніє, движимий, движучий, двоженство, двомужество, декабр, демонічеський, деревня, дєвіца, дневний, довг, довжен, дожд, дожджевий, дождливий, доказуючий, доносячий, допрос, доска, дословно, достаточний, дотащити, дражайший, драться, дрогнути, дрижання, дружество, дружеський, дуднящий, дура, дурак, дурацький, енергічний, енергічність єсли, єстество, жажда, жаждати, жаждущий, жагущий, желання, желати, жемчуг, жена, женщина, живущий, жизненний, жизнь, жолудок, журчати, з'їдобний, забор, заборець, завіщаний, завіщати, загадочний, запад, заманчивий, зблизи, западня, задвигать, замітний, замішательство, замного, занимати, занімательний, заніматися, зап'ятнати, запальчивий, запальчивість, застучати, затаскать, защитник, зв'язь, здесь, зділаний, здрогнути, ізящний, клеветати, ковер, коверкати, мозг, месть, мразь, навожденіє, навоз, награда, невіжа, ограда, ожидания, охапка, пиль, позорище, польза, презреніє* та інші.

Звичайно, ми не можемо дорікати І. Франкові за вживання цієї лексики. По-перше, як уже було зазначено, мова тоді ще не була унормована і кодифікована, тому не було на що орієнтуватися. По-друге, все-таки значний відсоток цієї лексики в твори письменника вносили редактори, по-третє, письменник має право на впровадження в текст будь-якого слова, а вже майбутня доля цього слова залежатиме від цілого ряду інших факторів. Завдяки творчості письменників збагачується лексичний фонд мови, хоч не все те, що використав письменник, унормовується і залишається в активному словнику. І. Франко, як зазначалося, був дуже вимогливий до себе й до інших письменників у виборі засобів висловлювання, водночас він був проти надмірного, пуристського вихолощування мови та її словника. На прискіпливі зауваження автора статті „Галицькі вірші" Д. Чайченка (Бориса Грінченка) і його звинувачення галицьких письменників у надмірному використанні „полонізмів" (*фаля, огень, коруна, тручати, стрільба, жовняр* та інші) І. Франко відповів: „Все те слова і форми,

уживані галицько-руським народом; полонізмами можна назвати їх остільки хіба, оскільки і в польській мові є слова, витворені з тих самих пнів, але такі слова є і в мові московській, і в чеській, і в других слов'янських: викидати такі слова з нашої мови для того тільки, що у інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову"[1]. До речі, справжніх полонізмів у Франкових поетичних творах, на диво, набагато менше, ніж росіїзмів. У словопокажчику вдалося виявити їх десь лише приблизно 50.

Як бачимо, наш видатний письменник був проти „обскубування" мови, і можна цим пояснити те, що він широко вживав іншомовну лексику. Але тут слід мати на увазі й те, що тоді нелегко було зорієнтуватися, яка лексема має право на існування й використання, а котра такого права не має, оскільки українська мова, як уже було зазначено, на той час не була ще унормована, словників, які б можна вважати нормативними (крім словника Желехівського), теж не було. Майже всі редакції, видання і видавництва були під сильним впливом москвофілів, які намагалися наслідувати нібито мову давньоукраїнських пам'яток, а фактично російську мову. Великий вплив на письменників і пересічних громадян — мешканців Галичини мала церковнослов'янська мова, яку кожен галичанин чув кожної неділі в Божому храмі. Уже тоді були відчутними й інтерференційні тенденції та процеси, які не змогли не торкнутися навіть такого велета, майстра українського художнього слова, яким був І. Франко.

Але він тонко відчував мову, він знав, як уже було відзначено, твори східноукраїнських письменників, тому не припиняв прискіпливої праці над словом, не переставав шліфувати, відточувати свою мову. Перевидаючи деякі свої ранні твори, він виправляв мову, поліпшував її і сам про це згадував так: „Я користувався авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, вироблення котрої до ступня літературної за останніх 20 літ усе ж

[1] *Франко І*. Говоримо на вовка.... — Т. 28. — С. 172–173.

таки посунулося вперед, може й не без моєї скромної підмоги. Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, це ще тим легше зрозуміти, бо я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто ж у Галичині не переходив їх у тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої, чистої народної мови, котре змалку ще було в мене сильно розвинуте. На мені в мініатюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматика і спори язикові прибили й закаламутили чистоту народної мови“[1].

Працюючи над повторними виданнями своїх творів, Франко виправляє чужі слова на українські. В. Лев[2] наводить такі виправлення: *високообразований* на *високоосвічений*, *висказувались* на *висловлювались*, *звісний — відомий, знакомий — знайомий, много — багато, наболівший — наболілий, писатель — письменник, послідний — останній, прочий — інший, помочи — помогти, противно — навпаки, той, сесь — цей, та прецінь — та все-таки, угнетений — пригноблений, хоть — хоч* тощо.

У передмові до другого видання „Лиса Микити“ Франко висловив подібну думку: „Я дбав про те, щоб мова моєї переробки, не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя, все-таки не разила й українців і наближувалася до тої спільної галичанам і українцям літературної української мови, якої витворення так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою“[3].

Як згадує В.Сімович, який редагував багато творів Франка, письменник „напирав, щоб у виданнях його творів дотримуватися того правопису, якого вживає він сам... А то ще, порівнюючи тексти давніх і нових редакцій, я замічував, що Франко заміняє архаїзми, москалізми й провінціялізми на літературні вислови

---

[1] Цитуємо за названою працею Василя Лева, який взяв цитату з лейпцігського видання збірки „З вершин і низин“, оскільки цитата в 50-томному виданні (див. т. 1, с. 20) суттєво змінена. Див.: *Лев Василь*. Участь І. Франка у творбі української літературної мови. — С. 128.

[2] *Лев Василь*. Названа праця. — С. 129.

[3] *Франко І*. Хто такий „Лис Микита“ і відки родом? (передмова до четвертого видання) // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 4. — К., 1976. — С. 67.

(*опять — ізнов, вперед — колись, проч — геть, свобода — вільність, відтак — пізніш*)... Подекуди я зустрічав подвійні форми слів (*остатній* і *останній, звони* і *дзвони, глубокий* і *глибокий, огонь, уха* й *вогонь, вуха, горячий* і *гарячий, пчілка* і *бджілка*...)“[1]. Сімович наводить ще цілу низку „нарічевих форм“ Франка, які він все ж, як редактор, дозволяв собі виправляти у виданнях, адресованих східному читачеві[2]. Багато редакторських виправлень перетерпів „Лис Микита“, оскільки, як зазначає Сімович, цей твір був адресований у першу чергу молоді, а „Молодь повинна діставати в руки твори щодо мови **бездоганні** [виділено автором. — М. Л.][3]“.

І. Франко неодноразово підкреслював необхідність вироблення єдиної української літературної мови, при цьому він розумів, що пріоритет треба віддати східноукраїнському варіантові, тобто мові Котляревського, Шевченка, Марка Вовчка та інших видатних українських письменників „хоч би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Кам’янця-Подільського виявляла таку одностайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові... І от кожний, галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови, виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників“[4].

Франко самокритично ставився і до себе, до своєї мови, і до мови, яка функціонувала в Галичині. Він з болем зазначає, що „у нас у Галичині, де друковано і писано довжезний ряд граматик від Могильницького до Огоновського, де ті граматики товкмачено тисячам інтелігентних дітей у голови на шкільній лаві, все-таки

---

[1] *Сімович В*. З вершин і низин // Франкіана Василя Сімовича. — С. 33; 35.

[2] Там само. — С. 33–34.

[3] *Сімович В*. Лис Микита в новім одягу // Франкіана Василя Сімовича. — С. 206.

[4] *Франко І*. Літературна мова і діалекти // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 37. — К., 1982. — С. 206.

знання нашої народної мови дуже мале, язик поплутаний і запоганений, язикове почуття у всіх, що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене та затуплене[1]“. Ось тому він і орієнтувався на мову письменників з Великої України, хоч там також тривалий час українська мова була під забороною, не була впорядкована і кожен письменник також використовував її на свій розсуд.

Отож у Франка можна зустріти слова, запозичені з різних мов. Поряд із російською та старослов'янською лексикою він використовував чимало польських слів та висловів. Хоч у поетичних (та й не тільки) творах, як про це вже йшлося, польських слів було в десяток разів менше, ніж російсько-старослов'янських, та все ж вони були. Було б дивно, якби їх не було, адже в часи Франка Галичина піддавалася активній полонізації, оскільки в офіційній сфері уживалася якщо не німецька, то польська мова, про що вже також чимало у цій праці було сказано. У культурному середовищі галичан діяла тенденція до обмеженого вживання польських слів та виразів, до обмеження будь-якого польського впливу на літературну мову. Можливо, це почалося від Я. Головацького, а може, й від інших діячів половини XIX ст., які в основному й перейшли на москвофільські позиції з тим, щоб нібито боротися з польським впливом. Можливо, тому Франко ретельніше очищав свою мову від полонізмів, ніж від росіїзмів. Попри це у нього таки зустрічаються польські слова. Тут не будемо заглиблюватися в історію походження того чи іншого слова. В українській мові є чимало лексики, запозиченої з польської мови, але частина цих запозичень уже настільки засвоєна українською мовою, що не кидається в вічі, не виглядає чужою. Отож беремо до уваги лише слова, яких немає в сучасному українському словнику. Це слова, вибрані зі словопокажчика до поетичних творів письменника та з інших його творів. У нашій вибірці є понад 170 таких слів і деякі з них тут наведемо з перекладом: *барзо* ‘дуже’, *бачність* ‘уважність, обережність’, *бидло, біскуп* ‘єпископ’, *блаватний* ‘голубий’,

[1] *Франко І*. Літературна мова і діалекти. — С. 206.

близь, бутелька, вашеці, вашмосці ‘ввічливе звертання’*, ведля* ‘відносно’, *велій* ‘великий’*, виборовий* ‘відбірний’*, виділ* ‘відділ’, *вилудити* ‘виманити’, *вимівка* ‘відмовка; докір’*, віват* ‘вигук — за здоров’я’*, відзисканя* ‘відшкодування’*, візія* ‘бачення’*, висьціг* ‘перегони’*, вольносць* ‘свобода’*, Герод* ‘ірод’, *докладний* ‘детальний’, *емерит* ‘пенсіонер’*, єгомосць* ‘його величність’*, завід* ‘професія’, *залеглий* (податок) ‘заборгований’, *запізванє* ‘покликання’*, захованє* ‘поведінка’*, збродня* ‘злочин’*, зискати* ‘виграти щось’*, зліцитувати* ‘сподати на торгах’*, змартвихвстанський* ‘воскреслий, воскресенський’*, зрадця* ‘зрадник’*, зух* ‘молодець’*, зшиток* ‘зошит’*, іно* ‘тільки’, *касарня* ‘казарма’, *квестія* ‘питання, проблема’*, кишонка* ‘квашанка’*, кльош* ‘абажур; скляна посудина’, *консеквенція* ‘послідовність’, *контентний* ‘задоволений’*, криска* ‘риска’*, ліска (laska)* ‘палиця’, *літерат* ‘літератор’, *лучитися* ‘об’єднуватися’*, луда* (оптична) ‘заслона, засліплення’, *людовий* ‘народний’, *люфа* ‘дуло’*, лярва* ‘гуляща жінка’*, льокай* ‘готельний працівник’*, машт* ‘щогла, стовп’*, милость* ‘любов’*, мордерця* ‘убивця’*, належитого* (пізнання) ‘належного’, *нам’єнтності* ‘пристрасті’, *насихмісць* ‘негайно’, *націхувати* ‘охарактеризувати’, *обалюючий* ‘виправдувальний’ (< obalić — виправдати), *обсада* ‘колектив людей’*, опінія* ‘думка, реноме’, *оферма* ‘нехлюй’*, парцеля* ‘ділянка землі’*, пацьорка* ‘бусинка’*, п’єкно* ‘краса’*, пляц* ‘майдан’, *повірити* ‘доручити, довірити’, *поворот* (по повороті пані...) ‘повернення’, *поєдинчий* ‘окремий’, *пожиточний* ‘корисний’, *получити* ‘об’єднати’*, посідати* ‘володіти чимось’*, посідаючий* (поважне фахове образовання) ‘який володіє’, *почт* ‘свита, супровід’, *пшібіль* ‘прибуток’*, рата* ‘внесок’*, регула* ‘правило’, *ржондца* ‘керівник’*, ріжноракий* ‘різноманітний’*, розривка* ‘відпочинок, забава’, *ручити* ‘поручатися’*, скрупулятний* ‘скрупульзний’, *спацер* ‘прогулянка’*, споткати* ‘зустріти’*, справоздатель* ‘інформатор’, *субтельний* ‘точний’*, сугестія* ‘навіювання’, *сугестувати* ‘навіювати щось комусь, намовляти когось’, *таний* ‘дешевий’, *титул* ‘заголовок, *уталантований* ‘талановитий’, *фаля* ‘хвиля’, *ціха* ‘риса’, *цофнутися* ‘податися назад, відступити’*, ша-*

цунковий ‘поважний’*, шкіц* ‘ескіз, начерк’, *штука* ‘мистецтво’, *ю* ‘її’ — знах. відм. займенника *вона* та ціла низка інших лексем.

Польський вплив відчувався подекуди і у Франковім синтаксисі. Так, відомо, що в польській мові віддієслівні транспозиційні іменники, утворені від зворотних дієслів, зберігають займенник (частку) *się*. Цю модель використовували й галицькі письменники, а серед них і Франко. Ось приклад із повісті „Петрії і Довбущуки“: *Самотні і широкі поля, котрі якось тиснули душу самотою і німим мовчаннєм, понукували до розмови, до* ***познакомлення ся*** *хоть би з найнезнакомшим, скоро його стрітилося*. Дуже часто письменник уживав замість форм знахідного форми родового відмінка означень для додатка, вираженого неозначеним займенником *щось*: *Видко, щось* ***страшного*** *мусило статися; — Мати Божа, а се що? — крикнула одна селянка, спіткнувшись о щось* ***м’якого, лежачого*** *під смерекою; Намацав щось* ***мокрого***; *Має щось* ***свого, осібного, чого*** *ніхто не має*; *Щось зовсім* ***нового*** *чоловік не може творити*.... Аналогічно поряд з прикметниками в родовому відмінку вживалися кількісні чи неозначено-кількісні числівники: *Коли бувало зійдеться нас* ***кількох гарячих*** *патріотів-ідеалістів*... І навпаки, у мовленні галичан і досі можна спостерігати конструкції зі знахідним відмінком іменника-істоти (чи іншої частини мови в такому значенні), ідентичного з називним замість додатка, ідентичного з формою родового в ролі прямого додатка, що було характерне й Франкові: *Нещастє моє, десь мій медведюк* ***свої власнії діти*** *запропастив*...; *Побачивши пана й чорну даму зомлілих.. обережно обійшов* ***їх обоє****, щільно замкнув і зариглював вікно*... Очевидно, теж польським впливом можна пояснити конструкції зі словом *задля* та родовим відмінком іменника, наприклад: *Але* ***задля слабого світла*** *не мож було ані слова на нім перечитати;* ***Задля недуги*** *свого керівника, дійшов майже до упадку*... Можна зустріти у Франка безособові речення з дієприкметниковими формами на **-но** в ролі головного члена, що теж утворені за польським зразком: ***Принесено*** *води,* ***покроплено*** *Андрійка, і він ожив*. У польській мові й тепер уживаються складні

речення з підрядними означальними, які в українській були б розчленовані на два окремі: *По повороті пані Романович „Бесіда“ повірила їй зорганізовання нової трупи і дирекцію театру,* ***котре то становище*** *та енергійна і многозаслужена женщина кілька літ на загальне вдоволення займала*. Нарешті, неможливо обійти питання про особливий порядок слів у реченні, коли присудок ставиться в кінці речення. Такі конструкції польська мова запозичила, без сумніву, від німецької, а потім стали використовувати її і галицькі письменники. Можна продемонструвати це прикладом, наведеним вище: *...котре то становище та енергійна і многозаслужена женщина кілька літ на загальне вдоволення* ***займала***.

Якби прискіпливіше приглянутися до творів письменника, то можна б, очевидно, знайти ще й інші польські вирази і слова.

І все ж використання письменником іншомовної лексики треба вважати позитивним фактом, бо саме завдяки цьому збагачувалася лексика української літературної мови. Тому І. Франка справедливо вважають одним з великих творців української літературної мови, а мову його творів — великим досягненням в історії української літературної мови[1].

Як відомо, Франко володів майже всіма європейськими мовами, в усякому разі перекладав із десяти мов понад шістдесятьох авторів, і зрозуміло, що (теоретично) в кожного з них він міг знайти слово чи вираз, який можна було застосувати в українській мові. Письменник вважав іншомовні запозичення одним із засобів поповнення лексики української мови, розуміючи, що жодна із мов не може обійтися без таких запозичень. Тепер офіційно вважається, що лексикон української мови має принаймні 10 відсотків слів, які влилися в нашу мову з інших мов. Отож Франко активно працював у цьому напрямі, тому неабияк прислужився в збагаченні виражальних можливостей української мови. Правда, письменник не тільки запозичував готові лексеми, він про-

[1] Див.: *Курс* історії української літературної мови. — У 2-х т. — Т. І. — Київ, 1958. — С. 517.

водив велику словотвірну роботу, використовуючи інколи корені іншомовних слів та українські словотворчі афікси. Проф. Василь Ґрещук, проаналізувавши словопокажчик до поетичних творів письменника, дослідив, які лексеми були створені чи впроваджені в обіг Франком і які саме словотвірні моделі були при цьому ним використані. Значну частину з них становлять відприкметникові та віддієслівні іменники з абстрактним значенням, утворені за допомогою суфіксів **-ість** (*безглуздість, бездарність, бездіяльність, витривалість, захланність, прихильність, поміркованість*)[1]; **-ення**, **-іння, -ння** (*враження, відношення, нарікання, привітання, просвітління*); **-ство** (*неробство, проводирство, розбійництво*); **-ація** (*катехизація, організація*); **-изм**, **-ізм** (*романтизм, формалізм, скептицизм*); **-ота** (*спільнота, бистрота*); іменники на позначення осіб, які утворені суфіксами **-ець** (*гвардієць, первенець*), **-ник** (*смертник, мовчальник*), **-ар** (*орендар, весляр, шматяр*), **-ист, -іст** (*юрист, шовініст, стиліст*), **-ак, -як** (*вожак, дивак, товстяк*), **-ант** (*фабрикант, комендант, секундант*), **-ан** (*великан, інтриґан*), **-ун** (*вістун, дикун, говорун*), **-ир, -ір** (*бомбардир, банкір*) тощо[2].

В. Ґрещук порівняв лексику, зафіксовану в словопокажчику, з реєстром словника Б. Грінченка і встановив, що Франко використав понад 15 тисяч слів, яких не було в реєстрах тодішніх найповніших лексикографічних праць, а отже, і в словнику Грінченка. Дослідник установив навіть частиномовну приналежність цих „нових“ лексем, і виявилося, що у Франка є 5505 іменників, 5368 дієслів та їх форм, 3095 прикметників, 1085 прислівників, яких не було зафіксовано до нього[3].

---

[1] Наводимо лише окремі приклади.

[2] *Ґрещук В*. Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX–початку XX ст. / Василь Ґрещук // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. / Матеріали Міжнародної наукової конференції). — Львів, 25–27 вересня 1996). — Львів: Вид-во «Світ», 1998. — С. 686–690.

[3] Див. там само. — С. 688.

Як зазначає автор, помітну групу у Франка становлять прямі лексичні запозичення з інших мов. Він наводить цілу низку іншомовних слів, зокрема: *абсурд, абориген, автономія, авторитет, агітатор, адмініструвати, ад'юнктура, акцент, альтана, аматор, аналогічний, анахронізм, антипатія, антологія, апартамент, апеляція, апологет, афект, афоризм, акорд, епізод, епігон, ентузіаст, експерт, експрес, екстаза, культ, компроміс, форум, ранґа, дебата, когорта*[1] та багато інших, які появилися завдяки мовному чуттю І. Франка.

Власне, завдяки Франкові українська мова збагатилася численними суспільно-політичними, соціально-економічними, літературознавчими, філософськими та іншими термінами. Було б важко визначити галузі, в які Франко не вніс би свою лепту у вигляді нових засобів вираження. Він сказав своє слово, як уже зазначено, у формуванні економічної термінології. У його працях у цій галузі отримали своє утвердження такі слова, як: *аванс, авізо, акциз, акціонер, банк, банкнот, банкротство, бухгалтерія, вартість, гроші, дивіденд, доход, експлуатація, експропріація, капітал, капіталізм, конкуренція, концентрація, криза, нагромадження, надпродукція, обмін, податки, праця, приватна власність, продуктивність, продукція, промисел, соціально-економічна диференціація, товар, товарообмін* та низка інших.

Тут можна навести приклади з пенітенціарної галузі (*арешт, арештант, в'язничий, донощик, інтернований, кодекс, кримінальник, ордер*), з чиновницько-політичної сфери (*амбасада, аудієнція, бюрократія, демократія, демократичний, дипломатія, холодний подув реакції* тощо); назви побутових речей, одягу, взуття, їжі, страв тощо (*гамак, ніша, паркет, передпокій, блуза, піджак, убір, фата, фрак, плед, стрій, портмоне, саквояж, кав'ярня, трактир, покоївка, кава, конфітури, марципан, консерви*) та інші.

І. Франко як літературний критик, як письменник впровадив у користування чимало літературознавчих термінів: *абстрактно-*

[1] Див. названа праця В.Ґрещука. — С. 689–690.

розумовий, анекдот, аполог, асоціація образів, белетристичний, брульйон ‘чернетка’, *віршоробство, газетярство, декадент, декадентизм, діалог, духовний процес, епіграф, епістолярний, епітет, імітувати, індивідуальність, класичний, колорит, комічний, комічність, нарис, натуралізм, пародія, псевдокласичний, реалістичний, ремінісценція, ренесанс, рефрен, римувати, ритміка, романтика, сентименталізм, спорадично, стилізувати, суб’єктивний, тирада* та інші. До цієї сфери близька театрально-музично-драматургічна, і тут можна навести такі лексеми: *драма, трагедія, трагікомедія, реквізит, заслона, абонент, афіша, афішувати, бенефіс, міміка, фінал, композиція, пульт, пюпітр, дисонанс, імпровізація, квартет, тенор* тощо. З галузі живопису він уживав слова *орнамент, півтінь, охра, реставрувати, статуетка, фреска, ренесанс* тощо. Зі сфери релігії, міфології можна зустріти слова *амулет, теократія, буддист, кентавр, нірвана, панацея, сильф, фавн, фантом, фея, Ягве* та ін.

Представимо окремі лексеми й з інших галузей життя людини, які сміливо впроваджував у свої художні та науково-публіцистичні твори І. Франко. З друкарсько-редакторських термінів можна навести такі: *відбиток, маргінес, наклад, перводрук, передрук, аркуш, піваркуш, відбиток, копія, скопійований, припечатувати, коректор, поправка, редагований, резюме, співредактор, том, томище* і под.; з медичної термінології — *алкоголізм, апоплексія, епілепсія, епілептичний, істерія, анатом, фармація, дієта, артерія, міхур, організм, м’яз, пухлина, бальзамічний, гігієніст*; з природничої сфери — *атом, матерія, генерація, нектар, консистенція, археолог, астроном, кристалізований, фосфоричний, озон, мінеральний, нафта, нафтовий, парафін, ропа*; з математичних термінів — *логарифм, площина, формула, об’єм*; з галузі архітектури — *візитирка ‘віконце’, підклад, фундамент, каменувати*; із промисловості — *спеціалізуватися, нафтарня, вуглярка, солярня, інвентар, корба, комплекс, манометр, лопатень, машинерія, механізм, підойма, млинкувати, монтувати, ремонтувати* і багато інших.

Ці слова, як і багато-багато інших, стали надбанням української літературної мови завдяки старанням І. Франка. Він збагатив українську літературу та літературну мову новими образно-стилістичними прийомами[1], доклав чимало зусиль для розробки всіх стилів української літературної мови, розширення і збагачення її словникового складу. Це відзначають усі, хто вболівав за українську мову, хто цікавився її історією, формуванням, становленням, хто захоплюється генієм Франка, хто усвідомлює його роль у розвитку української літературної мови.

Зрозуміло, що тут наведені лише окремі лексеми, інкорпоровані Франком у літературну мову. Скласти повний реєстр його чи новотворів, чи впроваджень можна б тільки за наявності словника мови письменника. Колись професор Іван Ковалик домігся був навіть міністерського рішення про створення такого словника. У його укладанні мали взяти участь 11 університетів та педінститутів України, але робота була надто громіздка, не було технічних можливостей і доброї волі виконавців, тому цю ідею успішно поховали. Тепер за наявності комп'ютерної, сканувальної, копіювальної техніки це було б технічно зробити легко, але знову ж таки потрібен ініціатор і колектив виконавців. Такий словник дав би можливість виявити лексичні нововведення Франка, порівняти їх із лексикографічними працями, які були до нього, може, навіть порівняти з творами попередніх авторів і таким чином установити внесок Франка в лексикон української мови. Наразі можна орієнтуватися на словопокажчик до поетичних творів письменника, який був укладений під керівництвом І. Ковалика, зіставляти його зі Словником Грінченка, як це зробив В. Ґрещук. Але ж це тільки поетичні твори, якась дещиця із творчості Франка. Шкода, що Франко не представлений у словнику Грінченка, там були б посилання на нього, і тоді були б уже певніші дані щодо внеску Франка в українську лексику. Існують твердження про те, що укладачі словника Грінченка „за наполяганням редакції „Киев-

[1] *Курс* історії української літературної мови. — С. 517.

ской старины“ обмежили друковані джерела 1870 роком“[1]. Однак це не зовсім відповідає дійсності. Як пише Юрій Шевельов, посилаючись на передмову до словника його редактора А. Ніковського, „Всупереч закидам акад. О. Шахматова, всупереч умовам Костомаровської премії, на яку словник складано, в ньому широко використано галицьку лексику, і то, загалом беручи, аж до 1900 років“[2]. І хоч Грінченко „подобрів“, змінив своє ставлення до галицьких авторів і до їхньої мови, стверджуючи, що „У галичан є чимало гарних форм, яких нам не стає“, змінив, як пише Ю. Шевельов, „свій мовний ідеал“[3], все ж, видно, мав до Франка упередження. Правда, щоб не дати можливості зловтішатися москвофілам та іншим „ворогам“ і, можливо, якось зм’якшити тон своєї статті „Галицькі вірші“, надрукованої в „Правді“ за 1891 рік, він пише в „Додатку“ до попередньої „замітки“: „Ми проміж себе, в своєму гурті можемо й про далеко важливіші речі сперечатися, але це ні трохи не пошкодить нам іти до однієї мети вкупі, і такі люди, як д. І. Франко, все ж сидітимуть на покуті в українській хаті...“[4]

Видно, не мав особливої симпатії до Франка і сам Шевельов, бо лише кілька разів згадує про нього у своїй монографії про внесок Галичини у формування української літературної мови, і то тільки в критичному плані. Відомо, що Франко у відповідь Чайченкові (Грінченкові) писав, що поет може вживати слова з тієї мови, яку він чує навколо себе, не буде ж він їхати спеціально над Псел чи Сулу вчитися української мови. Змальовуючи нелегку історію України і, зокрема, Галичини, він пише: „Не тільки інтелігенція, вихована в інших школах і серед інших обставин політичних, але й народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє багато

---

[1] Див. названа праця В.Ґрещука. — С. 687–688.

[2] *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови. — С. 59.

[3] Там само.

[4] Там само. — С. 48.

відтінків, котрих не бачити може тільки сліпий, на котрі гніватися може тільки тіснозорий сектяр. Ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та й чи треба? Адже ж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на пожиток цілості“[1]. Шевельову тут не сподобалося, що Франко нібито обстоює „діялектну многоваріянтність“ літературної мови, „що практично було б дуже шкідливо“. Але ж Франко в наведеній цитаті пише , що „не сходячи зі спільної української основи“ [підкреслення наше. — М. Л.], про це він пише і в багатьох інших місцях, але має на увазі, що не можна ігнорувати народну мову, народні слова і вирази, а розумно уводити їх у літературу. Друге, що критично сприйняв Шевельов, — це вислів Франка, що він хотів би причинитися до „будущої єдності і одноцільності нашої літературної мови, будущої, повторяю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важних причин мати не можемо“ [виділено автором. — М. Л.][2]. Шевельов пише, що Франко „недооцінив чинника національного духу, який і при відсутності політичних передумов може істотно зблизити літературні мови різних частин території однієї нації“. Письменник, без сумніву, добре все це розумів, але важка заслона між двома імперіями, різний менталітет таки дійсно не сприяли ні духовній, ні мовній єдності українців, яка, фактично, не наступила і до сьогоднішнього дня.

Ю. Шевельов чомусь вважав, що Франко у цій статті („Говоримо на вовка — скажімо і за вовка“) „цілком знімав з порядку денного змагання до єдности літературної мови і відкривав і сам дорогу хуторянським тенденціям, з тією тільки різницею, що Б. Грінченко проголошував монополію одного хутора, а І. Франко визнавав усі хутори за принципово рівновартісні... Отже, позиція І. Франка була безплідна“. І далі вчений завершив фразою: „В історичній перспективі стаття І. Франка була така ж хибна, як

[1] *Франко І.* Говоримо на вовка — скажімо і за вовка. — С. 172–173.
[2] Там само. — С. 172.

і стаття Б. Грінченка“[1], бо обидва вони не визначили межі, якої мають досягти в розвитку мови. Важко вникнути в розумування вченого, чому він не вбачав цієї межі у висловах двох українських письменників. Здається, є очевидним факт, що обидва диспутанти ставили одну мету — єдина українська літературна мова на східноукраїнській основі.

Є у Шевельова й позитивні думки про письменника, але це не його думки і слова, а цитати інших авторів. Так, він зазначає, що в міру того, як Галичина оглядалася на Велику Україну, зростали передумови для впливу кращих її письменників, публіцистів і науковців на загальноукраїнську літературну мову і що пізніше це відзначали одностайно всі дослідники. Тут він наводить цитату М. Сумцова про Франка: „Його вплив був великий в Галичині і, зрозуміло, відбився він на українському письменстві щодо фонетики й лексикону“. Цитує вчений і академіка А. Кримського, який писав, що Франкова лексика „(як і багатьох інших талановитих письменників), зробила великий вплив на лексику загальноукраїнську, та ще й довго впливатиме на ню. Вистарчить подивитися, якою щедрою рукою цитує новий академічний „Російсько-український словник живої мови“ писання І. Франка, Й. Маковея, В. Щурата, О. Кобилянської і баг. інш.“[2].

Про Франка як слово- і мовотворця на час написання Шевельовим монографії було вже чимало відгуків як його сучасників, так і дослідників, учених пізніших часів, і ці відгуки були, безумовно, позитивні, але їх треба було захотіти знайти і процитувати. Зрештою, їх і шукати не треба було. Юрій Шевельов неодноразово підкреслював, що вважає своїм учителем мовознавця Василя Сімовича, який, власне, і підтримав його у написанні монографії про внесок Галичини у розвиток української літературної мови. А В. Сімович, як відомо, редагував не одну книжку Франка чи про Франка, у нього є багато своїх власних статей про

[1] Див.: *Шевельов Ю*. Названа праця. — С. 45.

[2] Цит. за Ю.Шевельовим, див. там само. — С. 50–51.

письменника. Немає сумніву, що Сімович ділився з молодшим колегою своїми турботами, проблемами, думками, своєю працею над редагуванням, немало мав йому розповідати про Франка. Він завжди з великим пієтетом писав про Франка, ставив його заслуги в розвитку мови на дуже високий щабель, пишучи, що поет цінив мову „як річ потрібну міліонам“, що „ніхто в Галичині не підніс її до таких висот, як Франко“[1]. В іншому місці, ведучи мову про поему „Мойсей“, Сімович пише: „І пророчий тон „Мойсея“, вогонь і видержана стилева чудова мова підносить Франка до тих вершків, яких досяг Шевченко“[2]. Він не раз у своїх статтях про Франка підкреслював неабиякі заслуги письменника в збагаченні мови, про його велику роботу над удосконаленням своєї мови, текстів своїх творів. Однак Ю. Шевельов, видно, не поділяв його думку, бо ніде не згадує про Сімовича як прихильника і шанувальника Франка.

Певно, що Ю.Шевельову була знайома також стаття С. Смаль-Стоцького „Іван Франко і українська літературна мова“, яка була написана в десяті роковини смерті великого поета і яку, без сумніву, мав можливість опрацювати Ю. Шевельов. Зупинимося на ній трохи детальніше.

С. Смаль-Стоцький вирішив віднайти й охарактеризувати слова, використані Франком, але яких не було в словнику Грінченка, як це робив у цитованому вже дослідженні В. Ґрещук. Різниця в тому, що В. Ґрещук відштовхувався від словопокажчика до поетичних творів писменника, а Смаль-Стоцький взяв під аналіз один конкретний твір — поему „Іван Вишенський“. На нашу думку, характеристика мови творів Івана Франка була б далеко не повною без оцінки такого відомого мовознавця кінця XIX–початку XX ст., як Степан Смаль-Стоцький. Стаття його була опублікована в 90-му томі Літературно-наукового вісника НТШ за 1926 рік. Для нас ця невелика публікація становить неабиякий інтерес, бо

[1] *Сімович В*. Іван Франко. Його життя та діяльність // Франкіана Василя Сімовича. — С. 189.

[2] *Сімович В*. Івано Франко // Франкіана Василя Сімовича. — С. 22.

виявляє ставлення до літературної мови двох таких відомих українців, їх розуміння лексичних норм і в цілому стану української літературної мови. Часовий інтервал між першими публікаціями Франка і написанням статті Смаль-Стоцьким становить близько 50-ти років, тому із зауважень С. Смаль-Стоцького можна зробити висновки про розвиток мови, зміни поглядів на мову та її норми.

Отож мовознавець Смаль-Стоцький зазначає, що коли Франко починав писати (70-ті роки XIX ст.), українська „письменська" мова була ще зовсім не вироблена. На той час, зазначає вчений, уже був Шевченко, були твори інших українських поетів, але мало було таких, що їх читали. І хоч гарна була та мова, але вона не могла задовольнити потреби тодішнього повсякденного культурного життя в Галичині. У школах, пише далі автор, панував напрям „зовсім противний, ба навіть ворожий народній мові. Усі ті книжки.., з яких Франко мусів учитися, аж страшно згадувати, яке то в них було „язичіє". Хто перейшов таку школу, той при найліпшій волі зовсім збився з пантелику, не вмів по ніякому писати. Так то виглядала в школі та нібито наша літературна мова"[1].

Смаль-Стоцький пише, що над цією мовою „посмішкувалися" як над діалектом, непридатним до літературного вживання, але Франко зумів гідно відповісти на такі закиди відомим висловом:

Діалект, а ми його надишем
Міцю духа і огнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови[2].

Як зазначає Смаль-Стоцький, І. Франко виконав цю обіцянку, він спричинився до вироблення, очищення, збагачення української літературної мови. „Хто брав у нас перо в руки, — пише учений, — той взорувався на Франковій мові. Без пересади можна отже сказати, що наша теперішня літературна мова се мова Франка"[3].

[1] *Смаль-Стоцький С.* Іван Франко і українська літературна мова // Літературно-науковий вісник. — 1926. — Т. XC. – С. 131.

[2] Там само.

[3] Там само.

На думку вченого, І. Франко збагатив не тільки поетичну мову, але особливо публіцистику („в найширшому того слова значінню“), науковий стиль. Завдяки своїй широкій ерудиції, начитаності, перекладам „найбільших творів всесвітної літератури“ він сприяв тому, як пише Смаль-Стоцький, „що наше рідне слово блискотить тепер богацтвом, чистотою, красою і силою виразу“, що видобуті ним із глибин його щиро народної душі і почуття[1].

Учений справедливо зауважує, що завдання „наших україністів“ — всебічно вивчати творчість Франка і досліджувати його мову з тим, щоб виявити його дійсний вклад у скарбницю української літературної мови і таким чином поставити йому „живий памятник на найріднішій йому ниві“. Смаль-Стоцький правильно пише, що така праця непідсильна одній людині, але добре зорганізованою працею усіх україністів цього можна досягти. Учений наполягає, що це треба зробити, бо наша мова тепер не має другого Франка, не має свого майстра, тому в останній час виявляються в ній хиби, що можуть принести їй велику шкоду. Деякі наші письменники, пише він, стоять занадто під впливом чужої школи. Не мають того Франкового чуття до мови, його „огню любови“, тому наша мова знов „кошлатіє і кострубатіє“[2].

Досліджуючи лексичний склад поеми „Іван Вишенський“, С. Смаль-Стоцький приходить до висновку, що словник Грінченка треба було б доповнити цілою низкою слів. Наперед забігаючи, відзначимо, що не всі слова (із сучасного погляду), якими Смаль-Стоцький вважає за доцільне доповнити словник Грінченка, заслуговують на впровадження їх до словника. Отже, хоч пройшло вже було чимало часу від написання поеми Франком до написання статті Смаль-Стоцьким, багато Франкових слів були, на думку мовознавця, правильними. І таки й насправді заслуговували на фіксацію (можливо, інколи з незначними орфографічними поправками): **іменники** *аскет, безодня, безповоротність,*

[1] *Смаль-Стоцький С.* Іван Франко і українська літературна мова. — С. 132.
[2] Там само.

безсмертє, богомолець, витвір, вицвіт, єство, загибіль, засліпленє, захват, іллюзія, калєйдоскоп, каскада, легіт, мессія, момент, насолода, непокірність, нетямучість, огнище, одяг, отвір, павутинка, паломник, парус, пасмо, пастир, пілігрим, піраміда, порив, посол, правдомовність, право (як юридичний термін), *привид, , привитанє, проблиск, просвітлінє, свідоцтво, світоч, скелет, скоропис, спасеннє, стадо, сумнів, тон, хід, хребет (*гірський*), шепіт, шпіон, яскиня;* **прикметники** *аскетичний, безповоротний, безхмарний, боєвий, житєвий, згорблений, злотосяйний, золотистий, могутній, невпинний, недобитий, недоступний, непрозорий, пречудовий, пурпуровий, ясно-золотий;* **дієслова** *вторувати, обдумати, оживляти, пролунати, проникати, увільнити, ущасливлювати, хлюпотатися* тощо, **прислівник** *ненастанно* та деякі інші.

Смаль-Стоцький навів у цьому списку 178 слів, хоч сам застерігає, що деякі слова міг і пропустити. Ми ж тут навели значно менше, бо й не ставили за мету прискіпливий аналіз кожної лексеми. Є серед них і такі, яких немає не тільки в словнику Грінченка, але і в сучасних словниках. Для прикладу наведемо деякі: *борба* ‘боротьба’, *вітчина* ‘вітчизна’, *всемогущий, глубінь, діяментовий, дужшати, змінчивий, мева* ‘чайка’*, мінія* ‘фарба’, *недовірство, обірвище* ‘урвище’, *отінений, черепина, шепт, штирогранний*[1] тощо.

У другій групі слів мало і їх, у принципі, могло б бути ще менше, якби не враховувати слова типу *дужшати, змінчивий* і под., які суттєво не відрізняються від сучасних, просто відбивають тодішню фонетику і вимову. Тут треба віддати належне С. Смаль-Стоцькому, який також мав добре чуття, добру інтуїцію, бо зумів виявити слова, які таки увійшли в основний лексичний фонд сучасної української літературної мови. Шкода, що вони не знайшли місця в словнику Бориса Грінченка, який також мав добре чуття, але чомусь, видно, мав упереджене ставлення до Франка.

[1] *Смаль-Стоцький С.* Іван Франко і українська літературна мова. — С. 133–135.

Якщо це лише в одній поемі виявлено стільки слів, які не знайшли місця у його словнику, то можна собі уявити, скільки б їх було, якби провести такий аналіз усіх творів Івана Франка. Навіть сам Смаль-Стоцький висловлює подібну думку: „Коли взяти на увагу, що субстрат моєї аналізи (поема Іван Вишенський) не такий то дуже обємистий, то мусимо вислідом її бути вдоволені і ту здобич для словника і словотвору уважати справді дуже великою. Вже се одно повинно заохотити усіх україністів до таких спеціяльних аналіз, бо тим отримали б ми повний словник української літературної мови і мали-б тривку підвалину до язикових студій“[1].

Смаль-Стоцький робить детальний аналіз Франкової лексики, досліджує різноманітні форми слів. Він наводить відмінкові форми частин мови, використаних Франком у цій поемі, і такий скрупульозний підхід дає можливість побачити Франка-мовознавця-словотворця в творчому процесі. Той факт, що в одному й тому ж відмінку письменник використовував різні форми, говорить, по-перше, про те, що мова не була кодифікована, унормована і він інтуїтивно вишукував форми, які б були оптимальними. Поряд із формами, характерними для мовлення тогочасних галичан, Франко використовує також і „східні“ форми, тобто він прагнув знайти „середину“. Так, у дав. відмінку поряд із закінченням **-ови** (*діяволови*), Франко вживає і закінчення **-у, -ю** (*майстру, старцю*), які не вживалися в Галичині. Видно хитання Франка також у виборі закінчення ґенетива (Смаль-Стоцький називає відмінки на латинський лад). Він використовує і закінчення **-а**, і закінчення **-у**: *леду*, але *верха, храма*, у вокативі вживає форми, ідентичні з називним (*дай Бог* — тепер це дуже розповсюджена помилка) і *кровопійце*. Такі ж хитання Смаль-Стоцький знаходить і у вживанні іменників жіночого роду. У родовому відмінку Франко послідовно використовує історичне закінчення **-и** (*ночи, північи, матери*), але в місцевому у нього вже закінчення змішані: *по вечірні, в кухні, в яскині, по суші, у души*, але *в ясности, в груди*.

[1] *Смаль-Стоцький С.* Іван Франко і українська літературна мова. — С. 136.

У „середних“ іменників у називному відмінку Франко послідовно вживає (теж історичне) закінчення **-є**: *камінє, мовчанє, волосє, накритє, чутє, промінє*, причому лише в одному іменнику *спасеннє* засвідчено подовження приголосного. Як зазначає Смаль-Стоцький, „Закінчення **-я** зовсім не подибуємо“. Закінчення **-я** зате послідовно вжито в родовому (*житя, благаня*, а іменники *вороття, каяття* — навіть „із здвоєною шелестівкою“. Це саме історичне **-є** послідовно виступає і в орудному відмінку: *чутєм, благанєм, житєм*. У місцевому вживаються закінчення **-у** (**-ю**) та **-і**, як і в сучасній українській мові: *по проміню, на роздорожу, у горю і на морі, на полі, на сонці*.

Серед прикметників мовознавець виявив чимало нестягнених форм (*гордеє, любеє, святую, гірськії, веснянії* тощо), але це віршований текст, тому це сприймається й тепер як норма.

Форми займенників у Франка в основному такі ж, як і в сучасній мові, хіба що в родовому він поряд зі стягненими уживає і форми типу *свойого, мойого*.

„Східний“ вплив на Франка яскраво відбитий у вживанні інфінітивів із усіченим **-и**: *думать, помагать, ждать, слухать, віддать, чуть, вернуть, скінчить, править, бороться, дивиться, молиться, порваться* тощо. У Галичині, звичайно, таких форм не вживали, і це явне схиляння Франка перед східноукраїнськими письменниками. Згадаймо, що проти таких усічених форм категорично виступав В. Гнатюк, який писав, що „не варто скорочувати *ти* у *ть* в інфінітивах, бо це не характерно нашій мові, і ще не відомо, наскільки це український витвір, а не російський вплив, це треба б іще дослідити. Такої характеристичної прикмети ми не повинні безпотрібно затирати“[1]. Зрештою, він мав рацію, бо й зараз ці форми не вважаються нормативними, хоча в поезії, особливо в піснях (часто складених, до речі, дилетантами) вони вживаються дуже часто.

[1] *Володимир Гнатюк*. Як писати займенник *ся* при дієсловах // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXX. — С. 152.

Не були властивими для мовлення галичан також стягнені форми в 3-й особі однини, які „дуже часто подибуємо“, за словами Смаль-Стоцького, у Франка, зокрема: *вибира, виклика, відкрива, гра, загляда, заставля, зберіга, зупиня, навіва, подиха, полива, розвіва* тощо з наголосом на останньому **а**. Тут же вчений наводить і нестягнені форми, засвідчені у Франка: *випливає, відвертає, забуває, збирає лишає* та ін.

Професор Смаль-Стоцький звернув увагу на ще один цікавий факт — на вживання поряд із звичайними для галичан формами типу *звертається, кидається, несеться* тощо форм *гойдаєсь, озвесь, пишаєсь, сіпаєсь* та ін. із пропущеним елементом особового закінчення **-ть** та зміненим **-ся** на **-сь**. Автор статті не висловлює своєї думки стосовно таких форм, називаючи їх лише цікавими, але зате подане слушне зауваження редактора „Літературно-наукового вісника“, який пише: „Всі форми дієслів зі скороченим **ся** на **сь** в теперішнім часі у 3-ій особі — се чисто галицькі літературні [виділено автором. — М. Л.] форми. В народній мові їх не уживається на всім просторі нашої етноґрафічної території“[1].

Автор статті про мову Франка намагається усіляко виправдати такі Франкові хитання у виборі форм і має в багатьох випадках повну слушність. Він пише, що мова Франка „дуже жива, не закована в ніякі пута. Живе народне чуттє для гомінкої гармонії мови веде його певно і без вагання при доборі слів і їх форм“[2]. Автор статті пише, що людина, яка має добрий слух і добре чуття мови, зрозуміє, чому в одному випадку Франко пише *в повітрі* („*Стихли дзвони, **у повітрі** довго ще тремтів їх голос...*“), а в іншому випадку — *у повітрю* („*Не дійти туди ногами, ні драбиною не злізти, лиш на шнурі **у повітрю** долетіти наче птах*“). Смаль-Стоцький обґрунтовує ці форми, доводить, що в першому випадку домінують звуки **і**, **е**, тому тут більше підходить ніжне „*у повітрі*“, а в другому — **у**, **а**, тому тут доцільнішим є голосний

[1] *Смаль-Стоцький С.* Іван Франко і українська літературна мова. — С. 138 (у виносці).

[2] Там само. — С. 138.

у і форма „*у повітрю*“. Він наводить і інші приклади і намагається виправдати різні Франкові варіанти поетичною необхідністю, вимогами ритму тощо, зазначаючи, що це „не самоволя в доборі форм, а просто конечність“[1].

Учений звернув увагу й на наголошування слів у поемі Франка „Іван Вишенський“. Тут він наводить також чималу кількість різних варіантів наголошування слів, але всюди це виправдовується ритмікою вірша. Додаймо, що за часів Франка й система наголошування не була кодифікована, тому видатний письменник шукав оптимальні варіанти. Треба ще взяти до уваги й той факт, що багато слів у Галичині й донині мають не такі наголоси, як у Східній Україні, а отже, й у літературній мові. Отож Смаль-Стоцький справедливо зазначає, що „наголос се властиво душа слова“, а в мові Франка „наголос также в повній згоді з чисто народним його чуттєм для ритмічної і інтонаційної гармонії української мови, для її мельодики“[2].

Автор статті не оминув і інші мовні аспекти Франкової мови. Так, він наводить прийменники *понад, довкола, покрай*, яких не було в „Словарі“ Б. Грінченка, активне вживання прийменника **про** замість **о** (*про нас не забуває; про смерть його дізнались*) хоч уживає ще й **о** (*бються о камінє; сперся о стіну*). За спостереженнями Смаль-Стоцького, Франко нібито розрізняв „тверде“ **і**, „що не мягчить попередущої шелестівки“ та **і** „мяке, що її мягчить“[3]. Тут важко встановити, хто розрізняв цей звук — чи це Франко дотримувався правопису Желехівського, чи редактор Вісника виправляв **і** на **ї**. Це можна було б установити, дослідивши самий рукопис І. Франка. Автор статті констатує, що Франко завжди пише окремо від дієслова займенник **ся** (це також могли бути редакторські виправлення), але по-різному пише складні прийменники та прислівники (*по під, по за, з під, з поза*, але *понад, поміж*; *по тихо, в верх, в низу, з разу, від давна*, хоч, мовляв,

[1] *Смаль-Стоцький С.* Іван Франко і українська літературна мова. — С. 139.
[2] Там само.
[3] Там само. — С. 141.

у Грінченка ці прислівники пишуться разом. Далі ще автор статті наводить історичні форми *леду, слезами* (пор. сучасне *льоду, сльозами*), паралельні форми *золото* і *злото*, *боротьба* і *борба, скала* і *скеля* та інші й завершує статтю словами: „І ми бачимо, і чуємо, як письменська мова у Франка росте. І рідний говір, і начитані слова, і форми з української літератури, і власна творчість — все те у нього гармонійно мішається в його власну літературну мову, яка в цілому стає літературною мовою всеукраїнською“[1].

Аналогічні думки висловлював і В. Сімович.

На завершення додамо, що хоч ми й звернули особливу увагу на слова і форми, які не стали нормативними в сучасній українській мові, це не означає огульної критики великого письменника. Це тільки свідчить про його титанічну працю у вишукуванні оптимальних форм у час, коли мова тільки формувалася, коли відчувала на собі багато різних чужих впливів. В основному ж мова І. Франка українська, як правильно зазначає Смаль-Стоцький, зрозуміла для українців зі всіх куточків України, і нею написані десятки томів прекрасних художніх, публіцистичних, наукових творів, які ще довго дивуватимуть і захоплюватимуть читача своєю повнотою, ґрунтовністю, викінченістю, досконалістю і лексичною різноманітністю.

Іван Франко був учителем, наставником, критиком, зразком для багатьох західноукраїнських письменників. Про нього написано вже багато, буде написано в майбутньому теж, без сумніву, чимало, але всебічно охарактеризувати цю велетенську постать в історії української культури навряд чи комусь колись удасться.

Він високо цінував творчість так званої покутської трійці — В. Стефаника, Л. Мартовича та Марка Черемшини, які стояли „на ґрунті покутського діалекту“ і також сказали своє вагоме слово в розвитку літературної мови в Галичині, тому є сенс у тому, щоб коротко оглянути мову їхніх творів.

---

[1] *Смаль-Стоцький С.* Іван Франко і українська літературна мова. — С. 142.

Василь Стефаник і українська літературна мова

Творчість Василя Стефаника виклика́ла до себе значний інтерес з боку літературної громадськості України уже з часу появи в друці перших його новел[1]. Коли вийшла з друку його збірка „Синя книжечка“, Іван Франко назвав її автора багатообдарованим та оригінальним письменником, який виступив з „прекрасними образками“ з народного життя. Як згадує перший видавець творів В. Стефаника В'ячеслав Будзиновський (редактор Чернівецької газети „Праця“), після перших публікацій Стефаникових новел читачі „Щохвилі питали мене, і я діставав листи з запитами, хто автор цих оповідань“. В. Стефаник підписував перші свої публікації тільки літерою „С“, не вірячи, що його твори можуть захопити читача і будуть прихильно сприйняті „смакунами“ літератури[2]. Коли ж професор С. Смаль-Стоцький читав його чергову новелу „Лист“, то не зміг у присутності В. Будзиновського стримати сліз. Такий самий ефект справила ця новела і на О. Маковея, незважаючи на те, що за його незворушність, велику психічну врівноваженість, „сталеві“ нерви його називали „Поліном“[3].

Художні „образки“ В. Стефаника виклика́ли до себе інтерес не тільки у читача, але й у літературних критиків, „смакунів“ (за висловом В. Будзиновського) літератури. Тут можна навести короткі рецензії чи огляди Стефаникових новел Осипа Маковея (1898), Лева Турбацького (1899), численні відгуки Івана Труша (1899 і пізніше), Юліана Яворського (1899), Лесі Українки (1900), неодноразові виступи Івана Франка (1900 і пізніше) та багатьох інших. Не згасає, а можливо, навіть навпаки — зростає інтерес до творчості В. Стефаника й у пізніші роки і особливо в наші дні.

---

[1] Перша його новела „Виводили з села“ появилася в друці 3 грудня 1897 року в газеті „Праця“ в Чернівцях. Через два роки вийшла збірка В. Стефаника „Синя книжечка“, яка була сприйнята читачами як визначне явище в українській літературі.

[2] *Будзиновський В*. Василь Стефаник // Василь Стефаник у критиці та спогадах. — К., 1970. — С. 283.

[3] Там само. — С. 284.

Об'єктивності ради слід зауважити, що серед багатьох рецензій, відгуків, наукових статей, монографій, присвячених творчості новеліста, переважають дослідження літературознавчого плану, але рідко яке з них не зачіпало питання про мову новеліста. Між тим, якраз мова художніх, публіцистичних його творів, а також мова листів В. Стефаника являє собою той феномен, який заслуговує особливої уваги науковців.

Дослідники мови Стефаника здавна уже ламають списи над питанням: якою мовою писав В. Стефаник — літературною чи діалектною? Більшість із них додотримується думки, на наш погляд, найбільш аргументованої, правильної та об'єктивної, яка пропонує підходити до визначення статусу мови творів новеліста диференційовано. Як писав професор І. Ковалик, „У лінгвальній свідомості В. Стефаника співіснували дві посестри української мовної системи, з яких одна являла собою територіально-діалектну систему на всіх мовних рівнях говірки його рідного села Русова, а друга — тодішня літературна мова, яку він засвоїв пізніше з книжок і з тодішнього мовного літературного оточення. У цих двох мовних системах було багато спільного (спільноукраїнського) та відмінного“[1].

Остаточну ж відповідь на дискутоване питання про мовний дуалізм В. Стефаника, відображений у його творах, може дати, як уважав І. Ковалик, лише „глибокий аналіз фонемно-граматичної системи та лексемно-фраземного складу його новел, створення фундаментальних лінгвостилістичних досліджень, гідних нашого письменника, що в галузі новелістики вийшов на орбіту світової слави“[2]. Такий глибокий комплексний аналіз художніх творів В. Стефаника був проведений і зафіксований у „Словнику мови художніх творів Василя Стефаника“, над яким працювала, але ще не завершила кафедра української мови Прикарпатського націо-

---

[1] *Ковалик І., Ощипко І.* Наукові основи побудови словника мови художніх творів Василя Стефаника. // Художнє слово Василя Стефаника. — Львів, 1972. — С. 98–99.

[2] Там само. — С. 95.

нального університету імені Василя Стефаника. В останні роки з'явився ряд монографічних досліджень мови творів письменника. Тут можна назвати колективну монографію „Василь Стефаник — художник слова“, видану в 1996 році науковцями Прикарпатського університету, кандидатську дисертацію Я. Чорненького, кілька випусків матеріалів Стефаниківських читань, виданих зусиллями кафедри української літератури Прикарпатського університету, монографію Романа Піхманця про взаємини Івана Франка та Василя Стефаника[1] тощо. Однак, хоч майже в кожному дослідженні зачіпаються й питання про мову та стиль письменника, не можна не погодитися з професором І. Ковaликом, що „У сучасному стефаникознавстві маємо праці переважно літературознавчі, досліджень мови і стилю новел Стефаника дуже мало“[2].

Стан вивченості питання не залежить, однак, від кількості праць, а від їх вагомості, аргументації, глибини. Тепер можемо беззастережно стверджувати, що В. Стефаник як видатний майстер художнього слова володів досконало обома „посестрами української мовної системи“, тобто знав і рідну говірку села Русова, шо репрезентує покутський говір, і тодішню літературну мову Галичини. Другий різновид у нього яскраво відбитий в авторській мові, а перший — у мові персонажів. Інша справа, що і в авторській мові художніх творів та у листах письменника теж зустрічаються подекуди елементи, які з погляду норм сучасної української літературної мови вважаються відхиленнями, тобто „діалектизмами“, але порівнювати мову західноукраїнського письменника кінця XIX — початку XX ст. з літературною мовою сучасної соборної України взагалі видається недоцільним і навіть некоректним, оскільки це речі різнопланові і порівнянню не підлягають.

---

[1] *Піхманець Р.* Іван Франко і Василь Стефаник: взаємини на тлі доби / Р. Піхманець. — Львів, 2009. — 264 с.

[2] *Ковалик І., Ощипко І.* Наукові основи побудови словника мови художніх творів Василя Стефаника. — С. 95.

Про рівень володіння В. Стефаником українською літературною мовою, дотримання її норм та відображення в художніх текстах можна б говорити, маючи на увазі літературну мову Галичини кінця XIX — початку XX ст., тобто західноукраїнський варіант української літературної мови, а не мову Марка Вовчка, Панаса Мирного та Бориса Грінченка, який, до речі, наполегливо рекомендував новелістові перейти на мову східноукраїнського зразка[1]. Зрештою, на той час і ця мова не була ще внормована, тому у ній спостерігався великий різнобій.

Проблема значних розходжень між мовою галичан і східних українців була надзвичайно болючою для всіх галицьких письменників, у т. ч. й для В. Стефаника. Його мучило те, що його персонажі не розмовляють такою літературною мовою, як у східноукраїнських письменників. З цими своїми сумнівами, тривогами він неодноразово звертався до свого старшого побратима, великого письменника Івана Франка, у довгих розмовах з яким знаходив розраду, пораду і відповіді на питання, які ставило життя. Ось як згадував про це сам письменник : „...А я часто не міг спати від сумнівів, чи варто списувати те, що роблять, думають і говорять мої близькі сусіди, чесні, бідні і нещасливі люди на нашій порепаній, мов їх руки, землі. І в не одну безсонну ніч думав я про Франка, який може писати, про те, що хоче, — легко, ясно, просто, так само, як говорить“[2].

Як пише Михайло Рудницький, І. Франко відповідав йому так: „Я боюся, що коли ви сядете за вивчення інтелігентської літературної мови, вас зовсім зіб'є з пантелику дуже різна мова різних наших письменників. На простий розум здавалось би, що вам найлегше було б звернутися до Марка Вовчка, Панаса Мирного, Стороженка, щоб ваші мужики заговорили і по-своєму, і політературному. Але в устах галицьких селян така мова буде не

[1] Погляньмо хоча б на лист Б. Грінченка до В. Стефаника „Белетристичні перлинки“ та уривок зі статті „Наша доля — Божа воля“ // Василь Стефаник у критиці та спогадах. — К., 1970. — С. 45–46 та 54.

[2] *Рудницький М.* Письменники зблизька (спогади) // М. Рудницький. — Львів, 1958. — С. 26–27.

жива, не природна... Ви не потребуєте ламати собі голови різними філологічними питаннями, бо можете писати, як чуєте доокола себе... Люди, яких ви змальовуєте, мають свій стиль — вони мають свої поетичні образи, які вам не треба видумувати А чи ваші твори будуть жити 100 років, чи тисячу — ви цим не дуже журіться, хай над цим сушать собі голову професори літератури. Коли ж і вони не знайдуть на це відповіді, то я запевняю вас, що ваші оповідання бодай будуть матеріалом для філологів, які будуть досліджувати галицькі діалекти. А історія розвитку літературної мови — наука міцніша, ніж історія літератури, яка залежить від різних систем і теорій“[1].

Важко було б стверджувати, що саме це і саме так говорив Франко своєму молодшому колезі. Але думки ці знаходять підтвердження і в інших висловах Каменяра. Він давав високу оцінку поетичній мові Стефаника і не вважав, що покутський діалект є перешкодою у творчості новеліста. „На грунті діалекту, дуже зближеного з гуцульським, так званого покутського, стоять В. Стефаник, Лесь Мартович та Марко Черемшина. До чистого діалекту найбільше і найкраще підходить Стефаник. Але все-таки цей покутський діалект виявляє далеко більше схожості з загальною літературною мовою, ніж згадані вже гірські діалекти, і не був Стефаникові перешкодою в тому, щоб він був почитним і любленим письменником усієї України...“[2].

Глибоку рацію мав І. Франко, стверджуючи, що покутський говір має багато схожості з загальною літературною мовою, бо саме покутський діалект разом із опільським (чи, можливо, опільський разом із покутським) ліг в основу західного варіанта української літературної мови, яким у часи Стефаника користувалися письменники Галичини й Буковини і який і донині використовується в літературі більшості письменників української діаспори. Думку про те, що українська літературна мова в силу історичних

[1] *Рудницький М.* Письменники зблизька (спогади) // М. Рудницький. — Львів, 1958. — С. 27.

[2] *Франко І.* Літературна мова і діалекти. — С. 210.

обставин існувала і функціонувала у двох різновидах і що західний її варіант виник на ґрунті наддністрянських говірок, висловлювали різні вчені — Ф. Жилко, Ю. Шевельов, З. Франко, С. Караванський, Т. Панько, Л. Полюга, гарячих прихильників вона знаходить і серед представників пізнішої генерації українських мовознавців (П. Гриценко, В. Ґрещук, З. Бичко, М. Лесюк, М. Бігусяк тощо).

Отже, твердження, що західноукраїнські письменники на межі століть не знали і не мали літературної мови і писали діалектом, є наскрізь хибним, помилковим і навіть шкідливим для об'єктивного висвітлення історії української літературної мови. Як пише С. Караванський, українофоби всіх ґатунків принципово називали лексично-правописний варіант української мови, практикований у Галичині, „галицьким діялектом". Цей термін „українофоби вживали і вживають, щоб принизити не лише галицьку мовну практику, але дискредитувати й саму українську літературну мову, називаючи її „галицьким діялектом" єдиної „общеруської" мови. Як не дивно, але подекуди і серед українців можна почути термін „галицький діялект", коли йдеться про мову галичан. Така тенденція не сприяє співпраці обох Україн. Наявність цієї тенденції можна пояснити браком реального знання й розуміння ролі варіянтів української мови в процесі її вироблення"[1].

Факт безперечний, що Галичина в часи В. Стефаника мала свою „літературно-мовну традицію"[2], мала свою, хай не кодифіковану, не унормовану, ще не закуту в жорсткі граматичні канони, але вже достатньо вироблену і поширену мову, з певними претензіями на літературну, тобто мову, якою було написано на той час немало видатних літературних та історичних творів. Одним із яскравих представників цієї літературно-мовної традиції, активним її творцем якраз і був В. Стефаник. Як писав І. Огієнко,

---

[1] *Караванський С.* Секрети української мови // Київ, 1994. — С. 116.

[2] *Кононенко В.* І. Франко і проблеми варіативності української літературної мови // Іван Франко і національне та духовне відродження України. — Івано-Франківськ, 1997. — С. 4.

„Стефаник писав не тільки покутською говіркою, він творив свою власну літературну мову“[1].

В. Стефаник розумів, що вузький говір не може бути широко використовуваний у літературі. Тут потрібна літературна мова і „...треба радіти, що наша літературна мова тепер займає так багато місця в літературі, в науці й публіцистиці. Без літературної мови нема ні літератури, ні науки, ні публіцистики“[2]. Розуміючи, що він недостатньо глибоко володіє мовою, яка практикувалася на Східній Україні („Я не міг з молодих літ аж дотепер навчитися мови інтелігентного оточення і давно, і тепер... я не навчився мови Куліша і Панаса Мирного, і цего я прилюдно каюся“)[3], В. Стефаник звертався за допомогою до людей, які могли „поправити“ його мову. Так, відповідаючи на відгук і зауваження О. Маковея на свої перші публікації і посилаючи йому нові новели, Стефаник писав йому: „Якби йшли до друку, то прошу мені нічо не зміняти, хіба похибки орфографічні, або можете змінити бесіду мужицьку на бридшу [підкреслення наше. — М.Л.], літературну. Лиш не всувайте ніяких додатків“[4].

З цього вислову В. Стефаника, до речі, видно, що він не те, що не цурався, не соромився своєї рідної говірки, а, навіть навпаки, вважав її кращою від „бридшої“ літературної мови, отже, якщо й погоджувався на коригування, виправляння „мужицької бесіди“, то лише з необхідності, розуміючи, що будуть зауваження й критика з цього приводу. Пізніше, правда, він змінив свою думку й ставлення до літературної мови і, як уже зазначено вище, „прилюдно каявся“, що був „лінивий“ і „не навчився мови Куліша й Панаса Мирного“. Про те, що він ставив покутську говірку

[1] *Огієнко І.* Говірка чи літературна мова? (Мова В.Стефаника) / Іван Огієнко // Рідна мова. — Ч.3. — 1937. — С. 121.

[2] *Стефаник В.* Під враженням вистави „Земля“ // Василь Стефаник. Твори. — Київ, 1964. — С. 326.

[3] Там само. — С. 325–326.

[4] Там само. — С. 400.

вище від тодішньої літературної мови, видно ще й з такого його вислову: „Та він [Шевченко] великий поет, а по нім то вже прийшли Тарасики, а по Тарасиках не приходив уже ніхто, лише жаргон всіляких інтелігентів і всіляких партій, далеко поганіший від жаргону Покуття“[1].

У 1900 році, відповідаючи на лист і зауваження Б. Грінченка щодо мови його новел, В. Стефаник погодився на текстуальні зміни і дозволив Грінченкові „печатати оба оповідання [„Катруся“ і „Мамин синок“. — М. Л.] з такими змінами в бесіді, які Ви кажете, що добрі. А вже лишаю Вашому доброму розумінню, як і що перемінювати“[2].

Але, будучи вже зрілим письменником, у травні 1922 року він пише до В. Сімовича: „Хоча Ви дуже відпрошуєтеся, та я таки Вас дуже прошу, як у Вас є час, зукраїнізувати [підкреслення наше. — М. Л.] мій жаргон як не тепер, то згодом“[3].

Погоджувався Стефаник і з І. Лизанівським, редактором видання його творів на Східній Україні (у Харкові), з усіма його поправками і змінами: „Лаяти Вас не буду за поправляння тексту, бо й так перед роком звертався я до Василя Сімовича, щоб він мої оповідання переписав на літературну українську мову. Правду кажучи, то мене на старість жаргон [діалект. — М. Л.] в моїх писаннях трохи іритує“[4].

Уже в листопаді 1925 року він писав І. Лизанівському: „Дякую Вам за Вашу вмілу роботу, яка мене разом із покутським діалектом зблизила до читачів Великої України“[5], але все-таки, очевидно, Стефаник не був задоволений цим виданням, бо коли готувалося нове видання його творів у Львові у 1932 році, він не скористався ним, а звернувся з проханням до М. Рудницького взяти на себе редагування. До речі, М. Рудницькому він теж дозволив на його

[1] *Стефаник В*. Під враженням вистави „Земля“. — С. 326.
[2] Там само. — С. 441.
[3] Там само. — С. 462.
[4] Там само. — С. 466.
[5] Там само. — С. 473.

розсуд редагувати текст: „... хотів Вас просити, аби Ви були ласкаві справити правопис і мову в збірнику моїх образків, які в маю буде друкувати книгарня ім. Шевченка“[1].

І все ж В. Стефаник, як і радив йому І. Франко (див. вище у спогадах М. Рудницького), як радив йому О. Маковей („Мови мужицької не треба зміняти; може остатися“[2], зберіг покутський говір, вклавши його в уста своїх персонажів, галицьких селян, завдяки чому досяг великого реалізму й глибини у зображенні покутського села. Мову і стиль письменника схвалювали й інші літературні критики того часу. Так, його близький товариш, видатний український художник Іван Труш, радячи В. Стефаникові зразу ж після виходу в світ його перших новел (1899 р.) змінити діалектну мову на літературну („...не втратили б твори Стефаника в нічому на своїй барвистості, якби він зачав писати виключно літературною мовою“[3]), уже через десять років змінив свою думку, зазначаючи: „Для іноземного читача, який читає твори Стефаника в перекладі не діалектом, а літературною мовою, вони не справляють глибокого враження“[4].

Антін Крушельницький зазначав, що В. Стефаник, послуговуючись покутським діалектом, „вводить таким робом до української письменської мови цілу низку нових слів, зворотів, поетичних висказів тощо...“[5].

Значно пізніше, на ювілей письменника А. Крушельницький відзначав: „Стефаник дужою чоловічою рукою різьбить граніт твердої мужицької мови, а з-під його мистецького різця твердий граніт вилискує брильянтами поетичної краси мови покутського селянина“[6]. „Він не є журналіст, тому йому вільно писати пре-

---

[1] *Стефаник В*. Під враженням вистави „Земля“. — С. 477.
[2] *Василь* Стефаник у критиці та спогадах. — Київ, 1970. — С. 34.
[3] Там само. — С. 42.
[4] Там само. — С. 69–70.
[5] Там само. — С. 78.
[6] Там само. — С.. 114.

красною мужицькою мовою, та й не збагачувати паперового язичія інтелігентів..."[1], писав про Стефаника Ю. Морачевський.

Як бачимо, більшість літературних критиків і не байдужих до творчості В. Стефаника людей визнавала йому рацію у використанні покутського діалекту і схвалювала його творчий стиль. Якщо хтось і заперечував у цьому (Б. Грінченко, І. Лизанівський, І. Труш), то тільки з турботою про зрозумілість Стефаникових творів на Великій Україні.

Пишучи про галицьких селян, В. Стефаник не тільки бачив їх перед собою, він чув їхні голоси, бо вони „кричали" до нього, він переплавляв їхні слова через свій мозок і своє серце, яке не могло допустити жодної фальші, відтворюючи ці голоси. Автор не вклав в уста своїх героїв жодного слова, якого б не міг промовити його персонаж у реальній життєвій ситуації. Цим і пояснюється мовний дуалізм В. Стефаника, „подвійний" статус мови його творів. Він яскраво проглядається, підтверджується, якщо зіставити мову персонажів з авторською мовою у новелах та в публіцистичних його творах і листах. Подвійний підхід до використання мови у Стефаника, тобто „різна" його мова спостерігається і на лексичному, і на граматичному, і особливо на фонетичному рівнях.

Отже, авторська мова В.Стефаника певною мірою близька до загальноукраїнської літературної мови; в авторській мові він уживав слова, які функціонували у цілому західному наріччі української мови, тобто були надбанням літературної мови Галичини і, можливо, завдяки саме йому ввійшли в літературний обіг. Може, і не вся ця лексика стала нормативною з погляду норм сучасної української літературної мови, але багатство національної мови становить не лише літературний словниковий фонд, а весь її лексичний склад, а Стефаник, без сумніву, вніс досить значний вклад у збагачення лексичного фонду української національної мови.

Для підтвердження думки про те, що Стефаник володів літературною мовою, наведемо деякі лексичні „діалектизми", які вжи-

---

[1] *Василь* Стефаник у критиці та спогадах. — Київ, 1970. — С. 126.

ваються у Стефаника як синоніми чи дублети до загальноукраїнських відповідників і підкреслюють колорит місцевої говірки, репрезентують мову персонажів. Наявність дублетних лексичних форм знову ж таки промовляє на користь письменника, який умів підібрати необхідне слово для реалістичного відображення дійсності.

Так, у новелах В. Стефаника дев'ять разів[1] ужито слово *банувати,* хоч зустрічається (4 рази) слово *сумувати,* є у нього й слово *тужливий* (ужито один раз), отже, в лінгвальній свідомості його було й слово *тужити.* Двічі він уживає загальноукраїнське *туга,* тричі використав іменник *сум,* але аж десять разів ужив галицизм *туск* 'жура, туга', що, на його думку, більш природно звучало в устах покутянина. Паралельно із лексемою *сумно* уживається прислівник *банно* (спільнокореневе із *банувати),* що теж було більш частотним у покутському та гуцульському говорах.

Дуже звичним, високочастотним на Покутті є іменник *бахур,* причому вживається він без жодного конотативного нальоту, як емоційно і стилістично нейтральна лексема: У В. Стефаника ця лексема вжита вісім разів, хоч загальноукраїнська форма *хлопець* ужита аж 43 рази та ще п'ять разів — фонетичний галицизм *хлопец.* Уживається й слово *хлопчина.* Різні варіанти у Стефаника має лексема *жандарм.* В авторській мові — *жандарм*, а в устах персонажа — *шандар*.

Широковживаними у покутському, гуцульському, опільському говорах є прикметник *файний* та прислівник *файно,* що увійшли в мову галичан з німецької мови (дуже поширеним цей прикметник є і в сучасних англійській та польській мовах). Отже, лексему *файний* ужито 11 разів, а її літературний відповідник *гарний* — 5, прислівник *файно* 13 разів, а *гарно* 7 (є ще один раз ужито слово *гарненько*). Паралельно уживається ще один синонім — *красний* (*який Андрійко* ***красний!)***

---

[1] Цифри і дані наводяться за названою уже працею: *Ковалик І., Ощипко І.* Художнє слово Василя Стефаника. (Львів, 1972), у якій поданий слово-покажчик до творів Василя Стефаника.

У художніх творах В. Стефаника 101 раз ужите слово *говорити,* але в окремих випадках уживаються стилістично марковані (переважно зі зниженою конотацією) синоніми: *жвиндіти, белендіти, плести, городити* тощо.

У новелах тричі зустрічається слово *працювати,* але там, де треба було показати тяжку, безпросвітну працю, Стефаник використав лексему *гарувати,* яка на Покутті є звичайною у мовленні людей. Аж 90 разів у Стефаника вжито дієслово *їсти,* але для підкреслення особливо жадібного і похапливого споживання їжі письменник знайшов синонім *глемедати*: *Дівчата **глемедали** хліб, а він* [Гриць Летючий. — М. Л.] *припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глeдіти на них і гадати*: „*мерці*“.

Інколи регіоналізми можуть використовуватися не тільки в мові персонажів, але і в авторській мові, і це цілком виправдано, оскільки автор, майстер слова, тому і вважається майстром, що уміє підшукати найбільш влучний і вдалий варіант, а завдяки такій творчості якраз і поповнюється словниковий склад мови. Досить поширеним і звичним у покутському говорі є слово *гурма,* яке у Стефаника ужито два рази, хоч так само два вживання має слово *юрба,* один раз ужита лексема *гурт,* один раз — *громада.* Із стилістичною метою вжито дієслово *делькотіли* у значенні *дрижали:* Мужик лежав на улиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов улицею удолину. *Ноги **делькотіли** як підвіяні і шпоталися*.

Таких лексичних паралелей у Стефаника є багато. Ще більше у нього фонетичних чи граматичних дублетів; власне, із цих (особливо фонетичних) дублетів і зіткана вся мовна тканина його художніх творів. Наявність їх спростовує думку, що В. Стефаник не знав літературної мови і писав покутським діалектом. Літературною мовою він володів, а завдяки покутському говорові відтворював лише бесіду своїх героїв, і це теж можна продемонструвати багатьма прикладами.

Найбільш поширена фонетична риса, властива покутському говорові, — заміна етимологічного (праслов’янського) /а/ після м’яких приголосних на /е/, /е^{и}/, а в ненаголошеній позиції навіть на /і/. Це стосується також /а/, що було після шиплячого, але

поряд із місцевими варіантами того чи іншого слова Стефаник використовує і літературні форми: *грянула — грьину*, *тульивси*; *жаль — жьиль*: *Жебрак аби таки не **тульивси** до жінки, аби не дивився в той бік, де жінка. Тогди і Бог не даст; Безодня смутку, увесь **жаль** і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльозі — І той **жьиль**, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницу, зробив із мене такого, що **зачьив** забувати то,що мене радувало.*

Аналогічний рефлекс у покутському говорі і в мові персонажів В. Стефаника — /е^{и}/, /и/ і навіть /і/ — має праслов'янське /ę/ носове: *колядують — заколідував бим кольидку*, *кольиду; зачати* (вжито 24 рази) — *зачьити* (6 разів), *зачєти* (1 раз); *порядок* (1) — *порєдок* (3); *порядний* (1) — *порьидний* (6); *пам'ять* (4) — *памньить* (2); *пам'ятати* (5) — *памєтати* (2), *памнєтати* (2), *памньитати* (3); *двадцять* (1) — *дваціть* (2); *тяжко* (7) — *тьижко* (5) і под. Усе це можна підтвердити прикладами зі Стефаникових текстів.

Поряд із фонетичним /ри/, /ли/ Стефаник відбиває покутське /ро/, /ер/ або /рі/ *кровавий, кервавий, трівога;* паралельно із загальнолітературним префіксом *ви-* Стефаникові герої широко вживають *ві-: віходив, вісапає.*

Частотними у Стефаника є паралельні форми і в іменниках середнього роду: *весілля (5) — весіля (3), весілє* (10), *галуззя* (3) — *галузє* (1), *життя* (18) — *життє* (9), *житє* (8) та ін. Послідовно виступає /е/ у Стефаника на місці давньоукраїнського /е/ із закономірним стверділим приголосним перед ним (у сучасній літературній мові в подібних умовах воно зазнало лабіалізації у зв'язку зі збереженням м'якості приголосного): *лен, семий, у него, цего* і под. В. Стефаник послідовно витримує у мові персонажів також закономірне /и/ на місці історичного /і/, хоча в авторській мові подає літературний варіант: *синій — синий, третій — третий*.

У мові дійових осіб Стефаникових новел зафіксовані й інші фонетичні риси, що не збігаються із сучасними літературними. Це зокрема, збереження етимологічного /о/ перед складом з наголошеним /а/: *богато* при наявності *багато, богатий — багатий,*

але тільки *горячий* і *горєчий*; м'яка вимова /л'/ перед /и/ — *глибоко* — поряд із *глибокий*, *глибоко*; передача на письмі оглушеного приголосного (*легко — лехко);* ствердіння приголосних: /с/: *десь — дес, хтось — хтос, колись — колис;* /з/; *близкий;* /л/: *більше, найбільше, криміналник;* /ц/ у кінці слова: — *хлопець — хлопец, кінець — кінец;* відсутність епентетичного /л'/ в особових формах дієслів *(люб'ю, лов'ю)* і наявність його там, де в літературній мові він відсутній: *здоров'я*, *здоров'є — здоровля, здоровлє*; відсутність подовження приголосного внаслідок його асиміляції йотом: *весілля — весіля — весілє, життя — житє, галуззя — галузє;* збереження історичного м'якого /р'/ у кінці слів та складів: *дзерькало*, *церькова* (поряд із *церква*, *дохторь* (поряд із *дохтор*)*;* збереження м'якості шиплячих — *паршивий — паршьик, широкий — шірокий;* наявність ствердiлого кінцевого /т/ в третій особі однини і множини: *дзвонит, стоїт, несут;* відсутність пом'кшення приголосного під впливом /j/ у першій особі однини: *втратю;* наявність /ц/ на місці /ч/ у частці *чи.* У Стефаникових новелах варіант *чи* ужитий 50, а варіант *ци* — 53 рази.

Окремо слід зупинитися на питанні про постфікс *-**ся**,* який у Стефаника репрезентований у двох варіантах — ***ся*** і ***си***. Підрахувати їх кількість складно, але вони послідовно диференціюються: в авторській мові — ***ся***, в діалогічній — ***си***. Відомо, що в праслов'янській мові у знахідному відмінку займенника *себе* була форма ***sę***, де носовий /ę/ дав різні рефлекси у сучасних слов'янських мовах. У польській так і залишилася форма ***się*** *,* у чеській — чисте ротове /е/ *–**se**,* такі самі форми у сербській, хорватській та болгарській, у словацькій — ***sa*** (в усіх перелічених мовах ця частка пишеться окремо), у білоруській ***ца***, у російській ***ся*** (хоч звучить як ***ца****)*. В українській мові є аж три рефлекси праслов'янського ***sę*** — літературне ***ся***, у гуцульському говорі ***си***, в усіх інших (покутський, опільський, бойківський) — ***сі****.* Форми ***си, сі*** слід уважати аналогійними, такими, що виникли під впливом колишньої короткої форми займенника *себе* в давальному відмінку. Однак у такому разі не піддається поясненню форма ***сі***, бо із давньоукраїнського ***сі*** могла рефлектуватися тільки форма

си (напр., у сучасному мовленні „дай *си* на стримані“, „озми *си* на памніть“ і под.). Цікаво, що форма ***сы*** (за нашими спостереженнями) функціонує також у південних говорах російської мови.

У творах В. Стефаника є і цілий ряд морфологічних розходжень у мові автора та дійових осіб. Так, у мові дійових осіб послідовно виступає в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду закінчення **-ови**, -еви: *секретареви, жидови,* але в мові автора **-ові**. Так само протиставляються інші форми: закінчення ***-ий*** у родовому відмінку множини паралельно з ***-ей****: дітей — дітий*; *грошей — гроший* ; закінчення *-**ов*** паралельно з літературним -***ою*** в орудному відмінку однини іменників першої відміни: *горілкою, горівкою — горівков, жінкою– жінков;* уживання реліктових форм двоїни: *дві жінці, дві білі сльозі*; уживання енклітичних форм особових займенників: *ми, ти, си, ні, ню;* паралельне вживання редуплікованого займенника *тот, тота, тото* і літературних форм *той, та, то* та інші.

Особливо велика заслуга В. Стефаника у збагаченні української фраземіки. Подекуди в нього зустрічаються й сталі фразеологізми, але в основній своїй більшості вони є оригінальними авторськими новотворами. Наведемо деякі з них: *зробити амінь, коміть головою, бандиґи гнути*, *набрати повну голову* ‘сп’яніти’, *до дучі забиратиси* ‘померти’, *зав’єзати ґудз, загріти голову, загубити розум, загубити слова, задурно, запусто* ‘з нічого, дарма’, *штуков зайти кого-н.* ‘перехитрити’, *займатиси на день, сонце залягає*, *запасти в сон*, *заперти ґямбу* ‘замовкнути’, *запрягти в ярем, зарити чолом в що-н., заспівати свою пісню, затамувати кров, затемнювати світ, затерти ганьбу, заткати очі, заткати рот, заходити жовчею, заходити кров’ю, заходит у голову, збити на винне яблуко, робити збитки, звалитися у невидінний світ, звалювати з ніг*, *звести кості до купи, шкіру здирати, догори ногами здоймати, бодай земля не прожерла* (проклньон)*, бодай земля вікинула, земля най западаєси*, *кинути дó землі, набрати повну голову* ‘сп’яніти’*, покласти в сиру землю, земля гудит під ким-н., земля здрігнеси, зібрати сили, зібратися на відвагу, зіздріти оком, зійти на діточий розум, злизати параграфом, вік змар-*

нувати, змити гріх, з болотом змішати, зубами обіскатися, на один зуб узьити, *жили вісотувати*, *житє фурєти під ноги* ‘кидати’, *і пес не гавкнув* ‘ніхто не згадав’, *гадками літати, говорити з Богом* та багато інших.

Мова художніх творів В. Стефаника лаконічна, місцями скупа на вислови, але надзвичайно містка, ваговита, образна. У нього немає випадкових, зайвих слів, кожне слово у нього продумане, зважене і несе велике змістове та стилістичне навантаження. Його лаконічність, образність, довершеність досягаються завдяки широкому використанню фраземіки та художніх засобів. Звичайно, що не всі авторські фразеологізми В. Стефаника увійшли в скарбницю художнього стилю сучасної української літературної мови, бо деякі з них так і залишилися на позанормативній периферії, але більшість із них стала окрасою і цінним надбанням української літературної мови.

Повертаючись до аналізу лексики В. Стефаника, зазначимо, що, крім слів свого рідного Покуття, він сміливо впроваджував у тканину своїх творів іншомовну лексику. У нього зустрічається немало запозичених слів, які одержали пізніше постійну прописку в літературній мові: *амбіція, анархіст, апатичний, орендар, аркушок, арешт, арештант, баталія, банда, бант, бестія, бунт, бунтувати, диплом, директор, екзекутор, економ, інтелігентний, запрезентувати, здеморалізований, магістрант, параграф, пасія, партія, публіка, публіцистика* та інші. Та ще більше в нього є слів, які він упроваджує в текст у народнорозмовному оформленні, в народній трансформації і які пройшли фонетичну обробку в устах покутських селян. Більшість із цих слів має німецьке та польське походження, але є між ними і латинізми та грецизми, які увійшли у мовлення галичан через освічених людей, інколи за посередництвом німецької чи польської мов. Це, зокрема, слова: *беňкарт* ‘покидьок, байстрюк’, *бинда* ‘стрічка’, *бидло, гаравус* (нім. — ‘геть!’), *шіфа* (нім. — ‘корабель’), *квестія* (з пол. — ‘’питання’), *контетний* (з пол. — ‘задоволений’), *зіцірувати* (нім. — ‘муштрувати’), *люфт* (нім. — ‘повітря’), *луфко*

(пол. — ‘олівець’) *машір* (нім. — ‘марш’), *мельдуватися* ‘представлятися’, *ордунок* ‘порядок’*, павза, рихт* ‘право’, *рихтіг* ‘правильно’, *штерн* ‘зірка’, *штраф, штубак* ‘туповатий, відсталий учень’, *гендель* ‘торгівля’ — усі з німецької; *пивка, подлуг припису, позір мати, посідзенє, постерунок, спендити, тано, нендза, дзінькувати, гарбата, закотентуватися* — усі з польської — відповідно ‘м’яч’, ‘згідно з приписом’, ‘зважати’, ‘засідання’, ‘поліцейська дільниця’, ‘провести час’, ‘дешево’, ‘нужда’, ‘дякувати’, ‘чай’, ‘задовільнитися’ та багато інших.

Серед дослідників Стефаникової творчості знайшла поширення думка, що розуміння його творів утруднюється через надмірну кількість лексичних „діалектизмів“. Тут є певна рація, бо і фонетичні, і тим паче морфологічні дублети чи варіанти попри все зберігають усе-таки кореневу спільність, і спільність ця є досить прозорою, щоб її уловити. Що ж до лексичних регіоналізмів, то вони не завжди своєю внутрішньою формою і фонетичною будовою можуть наштовхнути читача на розуміння. Тому, звичайно, є цілком виправданими словники-пояснення слів, які подаються при виданні творів письменника. У першому томі академічного видання у словнику пояснено 373 слова, у виданні з 1964 року (власне, з неї були вибрані цитати) — 343. У праці І. Ковалика та І. Ощипко „Художнє слово Василя Стефаника“ словопокажчик художніх творів письменника подає 7873 слова і більше 60 тисяч слововживань (після звірок та уточнень ця цифра дещо збільшена). Отже, кількість слів, які, на думку упорядників творів В. Стефаника, могли б бути незрозумілими для широкого читача, становить 4,42 відсотка за виданням 1964 р. і 4,7 % за академічним виданням. Як бачимо, відсоток цих слів невисокий, але при уважному перегляді цих списків виявиться, що він значно менший.

На наш погляд, сюди записано немало слів, які відомі найширшим колам читачів, слова, які можна зустріти в творах багатьох не тільки західноукраїнських письменників, зокрема: *бестія, бучок* (здрібніле від бук), *ватерка* (ватра), *верітка* (здрібніле від *верета*), *вінчувати, влазливий, воркотіти, глемедати* (прозоре в контексті)*, ґрейцар, гулити* (прозоре в контексті), *грешно* (ґречно),

гріночка, ґудз, деревіти (пор. *кам'яніти*), *доробало, дранка* (прозоре в контексті), *єгомость, запрезентувати, киптар, колія, коновка, кошниця, кримінал, кулеша, ландатися* (прозоре в контексті), *магістрант, надибати, настрашитися, оберіг, парох, писок, трунок, хороми, чічка, щезник* (прозоре в контексті). В академічному виданні наведені слова *вікапаний* (викапаний), *віче, ґазда, ґаздиня, заки* (поки), *зробок* (про виснажену людину), *пістунка* (від пестити), *рабівник, солонина, тайстра, туск, ціпко* (міцно) та деякі інші, які теж широко вживаються в творах українських письменників і не утруднюють розуміння тексту. Отже, ще принаймні 45 слів можна зняти із списків тих, що внесені як регіональні, незрозумілі.

Як би там не було, В. Стефаник упровадив у мову літератури значний масив лексики і фраземіки, який до нього функціонував тільки в усно-розмовній сфері. Багато з цих слів та фразем знайшли застосування в загальнонаціональній мові, сприйняті узусом, мовною практикою, але є й немало слів, які не допускаються в загальномовні словники волюнтаристськими рішеннями, тобто надання їм офіційного статусу залежить від суб'єктивних факторів, зв'язане з недоброзичливим, а може, й негативним ставленням до мови галичан. Багато слів із наведених у переліку „незрозумілих" повинні зайняти своє законне місце у сучасній українській літературній мові.

Як і передбачав колись І. Франко, мова художніх творів В. Стефаника, його невмирущих „образків" з життя селян на Покутті стала предметом дослідження філологів, оскільки в мові письменника глибоко розкривається психологія героїв, їхні погляди і прагнення, життєві колізії. „Велике лексичне розмаїття, фразеологічна насиченість, різноманітність зображальних засобів, текстова організація новел В. Стефаника, філігранна відточеність вислову свідчать про неперевершену майстерність художника, є цінним і важливим об'єктом для дослідження"[1].

[1] *Лесюк М.* У творчій лабораторії Василя Стефаника // Василь Стефаник і українська культура. / Тези у 2-х част. — Ч. 2. — Івано-Франківськ, 1991. — С. 80–81.

Внесок Марка Черемшини в українську літературну мову

Як було вже про це сказано, прикладом і найвищим авторитетом для молодших своїх колег, зокрема для Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Ольги Кобилянської, Осипа Маковея та інших галицьких чи буковинських письменників завжди був великий український письменник і літературознавець Іван Франко, який уважно стежив за їхньою творчістю, зростанням їхнього письменницького хисту. Про В. Стефаника він писав, що це „абсолютний пан форми... Стефаник ніде не скаже зайвого слова; з делікатністю, гідною всякої похвали, він знає, де зупинитися, яку деталь висунути на ясне сонячне світло, а яку лишити в тіні... Се правдивий артист із Божої ласки, яким уже нині можемо повеличатися перед світом“[1]. Оцінюючи в загальному розвиток літератури в Галичині та в Україні в цілому в кінці XIX ст., творчість західноукраїнських письменників, він відзначав, що „... наша проза під пером Кобилянської, Стефаника, Черемшини, Яцкова набрала поетичного лету, мелодійності, ніжності, грації та різнорідності, до яких давніше відносилися хіба Марко Вовчок, Куліш та Нечуй-Левицький у своїх найкращих творах“[2].

Маркові Черемшині поряд із його побратимами Василем Стефаником та Лесем Мартовичем належить визначна роль у розвитку української літературної мови Галичини, збагаченні її зображальних можливостей, мовностилістичних засобів, лексичного та фраземного складу. Як і В. Стефаник, він уміло використовував літературну мову і рідний діалект, завдяки чому досягав глибокого реалізму, правдивості в зображенні й описі подій, створенні місцевого колориту. Завдяки діалектизмам та діалектним формам він досягав глибокої типізації персонажів, посилення психологізму, ліричності; діалектизми служили у нього важливим есте-

[1] *Франко І. З* останніх десятиліть XIX ст. // Іван Франко. Твори : в 50 т. — Т.41. — К, 1984. — С. 526–527.

[2] Там само. — С. 523.

тичним компонентом, засобом створення мовних партій дійових осіб, тобто використовувалися зі стилістичною метою.

Марко Черемшина також дуже тонко відчував слово, завжди умів знайти відповідний вираз, підпасувати його до ситуації. Так само майстерно він використовував і вузьковживану лексику та фраземи, які побутували в народних говірках.

Порівнюючи мову художніх покутських письменників, слід відзначити, що в окремих творах (особливо де йдуть авторські описи подій і т. под.), питома вага різноманітних лексичних, фонетичних та граматичних діалектизмів у творчості Марка Черемшини значно менша, ніж у В. Стефаника, причому спостерігається більша послідовність у використанні діалектних форм. Як правило, вони вживаються тільки у мові персонажів зі спеціальною стилістичною метою. У мові ж автора звучить літературна мова західноукраїнського (галицького) зразка, яка не мала, як це стверджував І. Франко[1], принципових розходжень зі східноукраїнським літературним варіантом.

Водночас в уродженця Гуцульщини Марка Черемшини, хоч і був він високоосвіченою людиною з юридичною освітою і добре володів тодішньою літературною мовою, не могла не пробиватися рідна мовна стихія — гуцульська (чи гуцульсько-покутська — кобаківська) говірка і в авторській мові, в описах тих чи інших сюжетних сцен. До Марка Черемшини цілком підходить вислів професора І. Ковалика про В. Стефаника, що в його „лінгвальній свідомості співіснували дві посестри української мовної системи“[2]. У лінгвальній свідомості Марка Черемшини, без сумніву, теж співіснували і рідна материнська говірка, й мова, якою послуговувалася на той час українська галицька література.

У більшості випадків Марко Черемшина відчував, що той чи інший вираз, та чи інша лексема можуть бути незрозумілими для

---

[1] Див. у розділі про Стефаника наведену його цитату зі статті „Літературна мова і діалекти“.

[2] *Ковалик І. І., Ощипко І. Й*. Художнє слово Василя Стефаника. — Львів, 1972. — С. 98–99.

читача, не знайомого з гуцульським діалектом. У зв'язку з цим він дає пояснення цих вузьковживаних слів. У тритомному виданні його творів 1937 року пояснення даються на цій же сторінці внизу, у виданнях радянського періоду — у вигляді словничка в кінці книжки, причому біля слів, які пояснював сам Черемшина, стоїть у дужках літера **ч**[1].

Цей факт дуже красномовно свідчить, що у кожному випадку в письменника був літературний еквівалент до діалектного виразу, отже, він ужив цей діалектизм свідомо, запрограмувавши його використанням певну конотацію вислову.

І все ж для підтвердження диференційованого використання діалектних форм у мові автора та в мові персонажів звернемося до прикладів. Автори „Курсу української літературної мови" відзначають, що Марко Черемшина „в порівнянні з своїми сучасниками найбільш точно відтворював рідний діалект"[2]. На нашу думку, його досить добре і точно відтворювали і В. Стефаник, і інші західноукраїнські письменники, але Марко Черемшина насправді умів передати на письмі найтонші нюанси гуцульської говірки, характерної Кобакам, Рожневу, Косову тощо.

Щодо фонетичних відмінностей Черемшининої рідної говірки, то тут перш за все треба відзначити м'яку вимову шиплячої африкати /ч'/ та інших шиплячих. Передана вона написаннями після шиплячого літери **і**: *чіму* 'чому', *панчіку, любчіку, Васильчіку, шінуй* тощо (– *Ой ви гори кремінисті, **чіму** не лупаєтеси*? Зрадник, 93[3]; — *Таже це твій Андрійко, дитина твоя, наша надія, Васильчіку, мій соколе любий.* 93); літери **є**: *нещєсливий, безчєсні, жєль, ричєт, вовчє* і под. (*Кидає Василь косу і гоцкає хлопця та*

---

[1] *Черемшина Марко.* Вибрані твори. — Київ, 1962. — 290 с.

[2] *Курс* історії української літературної мови. — Т.1. — К., 1958. — С. 334.

[3] Ілюстрації подаємо за виданням: *Черемшина Марко.* Твори. Повне видання: у 3-х т. / Марко Черемшина / За редакцією Євгена Юліана Пеленського. — Т. ІІ. — Львів, 1937. Біля ілюстрації (слова, речення чи словосполучення) подаємо назву новели і сторінку. Якщо з однієї новели є кілька прикладів поряд, то її назву подаємо тільки біля першого прикладу, а далі тільки номер сторінки.

*радіє... — Хлопець гей **вовчє**, нівроку*! 89; *Чорна як ніч гадка вдарила Василиху в голову. — Гей світку ти мій **нещєсливий**, ви хочете його вбити*! Зрадник, 89; літери **ю**: *Жовніри били прикладами по голові аж кров **чюріла***. 90; літери **я**: *Гей, брє, шо я за газдиня, йка-сми **дужя,** шо-сми-си діждала*! Йордан, 100; літери **ь**: — *Гафійко, любко, шінуй сірунку, доки життя твого, а Єленку даш за кого **хочь**...* Йордан, 103.

У гуцульських говірках збережений і м'який /р'/ у кінці слова та в кінці складу, і це відтворено в Черемшини: — *На таку роботу лиш би **нахарькати**!* Перші стріли, 24; *Пізнав Марійчину **тварь** і заревів ревом*. Зрадник, 91; *Двох синів **тісарь**... на таліяна пігнав*. Йордан, 102.

У діалогах автор послідовно передає /а/, що виникло на місці колишнього /ę/, та /а/ після м'яких приголосних на місці колишнього етимологічного /а/, літерою **є**, що характерно не тільки для гуцульських, але й для інших західноукраїнських говірок: *пістолєта* 'пістолети', *взєли* 'взяли', *жєль* 'жаль', *свєтвечір, єк* 'як', *єкий* 'який' тощо, наприклад: — *А **єк** кашкетники маржинку з хати брали, то Філип зпоза вориння прутчіком нагонив*... Йордан, 101; — *Гей світку ти мій **нещєсливий*** 89; [–] *Мой брє, пани, а дівку єї **не лишєйте**, цесу дівку баба від жида має*. Йордан, 102; — *Тебе змежи дітей **взєли**, таки за пусто убили*. Після бою, 98. Можливе в такій позиції й /і/: *з рісна* 'рясно', *шінуй* 'шануй', *ік* 'як' і под.: — *Остатна би тобі, Філипку, година, **їк** мені остатна*. 102. Після /j/ голосний може піддаватися й повній редукції: *йка* 'яка', *йкий.* В авторській мові тут виступає закономірне /'а/. *Неня тримала його **гарячу** голову в студених руках і холодила сина*. Зрадник, 90.

Гуцульському говорові — й навпаки– характерне ствердіння свистячих [с], [ц] у кінці слів та складів: *шос, дес, панцкий*: — ***Шос** ви каете, а я не чую*. 101; — *Най-си вам добре сідає, солдатику **панцкий***. 101; *...**цесу*** [цю. — *М.Л.] дівку баба від жида має*. 102.

В окремих випадках норми літературної мови переважали над діалектною стихією, і тому на місці очікуваного **і** у префіксі **ві-** навіть у мові дійових осіб виступає /и/: *виполокати, виїду, випустили* (*– Коби-сте ше килюхи* [кишки. — *М.Л.] з тої баби* ***випустили***... 101.

Можливо, що це були редакторські правки, бо уже на початку XX ст. в Галичині було прийнято префікс **ви-** писати через **и**. Правда, в гуцульських говірках Верховинського та західної частини Косівського районів на місці сучасного літературного /і/ < /о/ після губних та інших твердих приголосних, а також у префіксі **ви-** вимовляється не /і/, як на Покутті та в інших західних говорах, а /і^{и}/ або навіть таки /и/: *вин, пиш'óў, викнó, пид^{т} хáтоў, рив* 'рів' і под. Тому це могло бути й відображення гуцульської фонетики. Однак у коломийці, яка тут наводиться, зберігся варіант з **ві-**:

> *Та не плачте, зазулиці, дайте в місто знати.*
> *Та най* ***війде****, пані восько нас всіх поховати*. Після бою, 99.

Відображені в творах Марка Черемшини й інші фонетичні риси гуцульського говору, зокрема ствердіння /л/ — *сопівка*; дисиміляція /ч/ — *ґрешний* [ґречний — чемний, порядний. — М. Л.]; асиміляція /тс/ *хорвацький;* відсутність пом'якшення /р/ у слові *мрака,* відсутність переходу /о/ в /і/ у слові *война (у Галичині й нині саме так вимовляють це слово з наголосом на першому складі),* усічення (елізія) голосного [о] в прийменнику **до** — *д'хаті, д'горі, ід своїм дітям* 21; заміна /ч/ на /ц/ у частці *чи*; заміна /ц/ на /т'/ у слові *тісарь* (цісар); випадіння /j/ і стягнення голосних у займеннику *свеї* та інші. У письменника не зустрічаються задньоязикові /г'/, /к'/ на місці м'яких /д'/, /т'/, як це можна побачити в Гната Хоткевича, Михайла Коцюбинського, але саме через /ґ'/ він відтворив м'який /д'/ у російському слові *деньги*: *Хата обертається, солдатський крок чути. Хап бабу за голову, хап бабу за шию, хап за герланку бабу. — Давай* ***ґенґі,*** *башка*. Йордан, 102. До речі, новела „Йордан" спрощує фальшиву, лицемірну

тезу радянських ідеологів, що російська армія несла населенню Галичини визволення від цісарського режиму і велике щастя. Вояки російської армії знущалися з галичан, грабували і за якихось „десять сороківців“ (102) могли позбавити людину життя (*Тоді довга сіра шинеля простягнула дві руці й робила бабі авус.* 103).

У новелах Марка Черемшини є немало й морфологічних варіантів. Так, у мовних партіях персонажів послідовно вживається гуцульський варіант колишнього займенника ***ся* — *си*** (*обертаєси, хрестивси, бійтеси, лупаєтиси, розходитиси* і под.). В авторській мові — ***ся*:** Гора ***металася, підстрясалася****, гуляла...; Гейби вітер подув, а два пушкарики* ***відмахнулися, захиталися, далися*** *на бік та й потич* ***повалилися***. Перші стріли, 23.

В авторській мові подибуємо й усічений постфікс ***-сь,*** що не характерний був не те, що гуцульському говорові, але й усьому південно-західному наріччю: *Там під скалою сірі воли під розбитими возами* ***розчахнулись***. Після бою, 96. Правда, це могло бути редакторське виправлення.

Наведемо деякі інші морфологічні розходження:

— збереження етимологічного [о] в словах *загоняли, горячий* і под.;

— ствердіння кінцевого [т’] в дієслівних формах третьої особи однини та множини: *роблят, йдут, ричєт* (в авторській мові *-ть* — *дарують, дрижить, велить, харчують, надуваються, веселяться* 21) тощо.

З граматичних діалектизмів, які характеризують мову дійових осіб, можна навести закінчення орудного відмінка **-ов** у іменниках І відміни (*банушинов, кулешков* 18); усічені форми кличного відмінка у звертаннях *(хло* — хлопе, *брє* — брате); збереження кінцевого **т** в третій особі однини дієслів II дієвідміни *(роблят, ричєт);* збереження форм колишньої двоїни **(***дві руці, дві чічці, дві оці* — *Двох синів, гей* ***дві оці****, тісарь на таліяна пігнав та й там їх убили*. Йордан, 102); уживання деяких іменників у жіночому роді, які тепер мають чоловічий рід (*патруля, парада);* сплутування дієвідмін, тобто особових закінчень *(лежуть, держуть,*

дрижуть); збереження залишків давнього перфекта (*Коби-**сте** ше килюхи з тої баби **випустили**...* 101) та давньої форми умовного способу з дієсловом *бути* в 1 особі однини аориста *(– Коби-с був жовнір, не **мала-бих** того жєлю, **не писнула-бих** ані слова*. Після бою, 98).

Відхилення в синтаксичній будові речень з точки зору сучасних граматичних норм були теж характерними не тільки для творів Марка Черемшини, але й для всіх інших галицьких письменників. Так, нерозрізнення граматичної категорії істоти, тобто збіг форми знахідного відмінка з формою називного типу *вивів воли* 86 збереглося в західноукраїнських говорах і донині. Так само можна зустріти в інших галицьких письменників речення типу *Газда свою газдиню солдатові з рук відоймав...* 103 (сучасне було б *у солдата*); *Мерці... високої смеречини ловляться..* Село вигибає, 105 (суч. — *за смеречину*).

Марко Черемшина, як уже відзначалося, умів підшукати властиве, влучне слово чи вираз, і часто це слово могло бути вузькорегіональним, невідомим для широкого читацького загалу. Шкода, що багато лексем, уживаних І. Франком, В. Стефаником, О. Кобилянською, Марком Черемшиною та іншими західноукраїнськими письменниками, через велику й необ'єктивну упередженість окремих письменників та вчених Східної України до західного варіанта української літературної мови, до так званих „галицизмів“ не змогли увійти в активний лексичний фонд сучасної української літературної мови, а залишилися на його периферії. Якщо ж навіть якомусь „діалектному“ слову й судилося потрапити до словника, то обов'язково з помітками чи ремарками „*діалектне*“, „*застаріле“, „рідковживане“, „просторічне*“ і т. под. Через ці ярлики, через це своєрідне табу окремі слова й донині вважаються другосортними. А між тим серед них є немало таких, що могли б стати цінними й потрібними для мови.

На наш погляд, цілком сміливо, без жодних ремарок могли б увійти до словника української мови слова *багнетник* (має прозору внутрішню форму — 'той, хто ходить чи озброєний багне-

том’), *банува́ти, банно* — ‘сумувати, сумно’), *бануш* (частіше вимовляється як *банош), барда* ‘теслярська сокира’, *бербениця* ‘невеличка бочечка, переважно для бринзи’, *бервено* ‘колода’ (пор. рос. *бревно), бесаги* (як влучно використав Черемшина цю лексему в порівнянні, змальовуючи пишний бюст Парасочки: — *Коби не людська праця, не парубоча охота, май стонкли би її тоті руки точе́ні, тоті* ***бесаги*** *на грудіх, тоті росохаті крижі*[1]), *бовгар* ‘пастух’, *брага, буката* ‘шмат, кусень’, *вартувати* ‘стерегти’, *ватра, верета, верствак* ‘одноліток’, *віншувати, воловід, вориння* ‘загорода із горизонтальних жердин’, *вуйна, вуйко, ґазда, ґаздиня, гать, ґердан, гійкати, гладунець* ‘глечик’, *глота* ‘тіснота, велике скупчення людей’, *гостинець* ‘шлях’, *грань* ‘жар’, *грінка* ‘скибка’, *ґрунь, гукля* ‘повія’, *гудити* ‘дурити, критикувати’, *дараба, денцівка, дзоркнути* (частіше вимовляється як *цоркнути), дранка* ‘стара сорочка’, *дровітня, дурилиця* ‘горілка’(!!), *дучка* ‘діра’, *запіворити* ‘заголосити’, *зарінок, зведениця* ‘покритка’, *крисаня* ‘капелюх, переважно солом’яний, з широкими полями-крисами’, *крижма ‘біле полотно, на яке кладуть немовля під час хрещення’, кріс, кулеша, літепло* ‘тепла вода’, *марга, маржина* ‘худоба’, *надсадитися ‘надірватися, підіймаючи тягар’, пантрувати* ‘стерегти, вважати на щось’, *поміч, помірок* ‘нива’, *посороми* ‘сороміцькі слова, лихослів’я’, *принука, рантух* ‘біле тонке полотно’, *рунтати* ‘мішати, розрушувати’, *скором* ‘скоромна їжа’, *слуп* ‘стовп’ *сокотити* ‘стерегти’, *сторонський* ‘з іншого села; чужак’, *терміття, тилинка* ‘вид довгої сопілки без отворів для пальців’, *туск* ‘сум’, *файний* (уживається в багатьох європейських мовах), *фана* ‘прапор’, *фіра* ‘віз), *фурт* ‘раз у раз’, *хавка* ‘зневажливо — рот’, *хороми* ‘сіни’, *храбуст* ‘зелене листя з капусти чи з іншої рослини — як збірне поняття’, *чемериця* ‘горілка’, *чипіти* ‘стояти непорушно’, *чічка* ‘квітка’, *шнирити* ‘бігцем слідити, шукати’, *шпотатися* ‘спотикатися’, *щезник* (евфемізм до слова *чорт)* та багато інших лексем із тих, що внесені в словничок незрозумі-

[1] *Черемшина Марко.* Вибрані твори. — К., 1962. — С. 162.

лих слів у художніх творах Марка Черемшини. Треба, однак, віддати належне сучасним лексикографам — укладачам 11-томного Словника української мови, які значну частину з наведених слів таки впровадили до Словника. Щодо слів *дурилиця, чемериця* на позначення горілки, то їх слід уважати за неологізми Черемшини (Словник української мови подає слово *чемерівка* ‘горілка, настояна на чемериці’, а *чемериця* — ‘отруйна трава’). Це стосується й слова *посороми.*

До речі, у словничку, доданому до цього видання, не всі зафіксовані слова витлумачені правильно. Пояснення окремих лексем свідчить, що упорядник виводив значення слова із вузького контексту, який не завжди може дати повну і точну відповідь щодо визначення семантики слова. До цієї праці необхідно було залучити знавців гуцульського говору, Так, лексему *бола* пояснено як „хвороба“. Насправді ж це частка, яка означає „добре, що“ — „боле, що вийшов з цього“, „боле, що видужав“ і под. Іменник *гайдук* пояснено як „рід танку“. Насправді ж це не танець, а лише „па“ в танці, тобто присядка (у „Гуцулці“ або в „Аркані“ команда: „Гайдук сів! Ще такий! Ще поправ!“). Іменник *ґарчик* — це дерев’яний посуд, але не на молоко, а на густі чи сипучі продукти, наприклад, для бринзи, солі тощо; *глота* — не натовп, юрба, а створення тісноти присутністю людей, їх велике скупчення; *заздріти* (з наголосом на першому складі) — це не *заздрити*, а побачити; *нагилити* — не *надіслати*, а нарадити, накликати комусь що- чи кого-небудь (і *нагилив йому гарну дівчину*); *скором* — це не тільки молоко, але всяка скоромна їжа; *славайсу* — не старовинне звертання в Галичині — так вітаються тут і донині; *сполокати* — це не зчистити, а сполоснути начисто водою випраний одяг. Іменник *цуріки* пояснено „як ті, що відступають, ідуть назад“. Це теж не цілком правильно. Називали так гармашів, які запрягали в свої гармати коней чи волів і при цьому давали їм команду „Zurük“, тобто з німецької — „назад“. Цей вигук уживають „фірмани“, тобто їздові в Галичині й тепер. Можна таких неточностей навести й більше, але це вже інше питання.

Той факт, що наведені вище чи інші слова відсутні в лексиці жителів, наприклад, Полтавської чи Київської областей, ще не дає підстав для їхнього повного ігнорування. Усі ці (та й не тільки ці) лексеми широко побутують у мовленні кількох мільйонів українців, що проживають у західних областях України, отже, мають право на життя, на місце у словнику української мови. Фіксація їх у лексикографічних працях розширить лексичні можливості української мови, дасть змогу письменникові вибирати потрібний йому синонім чи варіант.

Це саме стосується й української фраземіки. Індивідуальні авторські фразеологізми письменників, порівняння, метафори, інші художні засоби, що використані в їхніх творах, становлять золотий фонд виражальних засобів української мови, збагачують функціональні можливості художнього стилю.

Художні новели, образки з життя гуцульського села Марка Черемшини можуть розраховувати на особливу роль у цьому плані, бо вони насичені неповторними авторськими метафорами та порівняннями, які могли народитися тільки в художній уяві такого видатного майстра слова, яким був цей письменник. Його фраземіка надзвичайно містка, відзначається глибокою образністю, довершеністю, несе на собі велике емоційне й естетичне навантаження. Велике горе, людська трагедія, викликана безглуздою війною, відбиті у метафорах та фраземах: ***Лупаються гори*** *від жіночих плачів,* ***здригається земля*** *під мерцями,* ***шепоче ліс молитву*** *над мерцями. Після бою, 96; ..**ходить смуток плаями** 98; або: Марійчині* ***плачі розлетілися зозулями*** *понад село і* ***сіяли тривогу****. Але вояцькі* ***кулі*** *їх* ***доганяли*** *і наскрізь пробивали... Зрадник, 94; ..**смерть** собі* ***палі вбила****, своє* ***поле відгородила****, свою* ***землю мерцями вкрила*** *95; ..**лежить** обочами* ***Гуцулія*** *й текучими* ***очима мухи годує*** *96;* ***Бджілки*** *квітами* ***ридають, смерть*** *із ліса* ***проганяють*** *97;* ***Плачі стеляться травами, до вбитої Гуцулії добуваються*** *98;* ***рушниці держуть дорогу своїми очима****...21;* ***довга сіра шинеля робила бабі авус*** *103 тощо. Страшні картини війни вимальовуються короткими, влучни-*

ми штрихами-метафорами: ***заревіли гармати*** *86;* ***Гармати*** *б'ють —* ***горами хитають*** *88;* ***село німіло*** *92;* ***гора завмерла; гора йойкнула; Гора металася, підстрясалася, гуляла****... Перші стріли, 23;* ***запалилося небо*** *86;* ***війна корчує ліси, корчує села і озером сльози збирає, життя топить*** *87;* ***село шпоталося*** *25; [Пушкарі]* ***очима на дорозі, а руками смерть тримають*** *20; довга сіра* ***шинеля простягнула дві руці*** *103; раґашами [овечими стежками. — М.Л.]* ***сходило у тузі село на дорогу*** 24; ***Виходить... недобите село і чупер собі миче*** 96; ***Ходить смуток плаями*** 98 та інші.

А ось дещо ширший опис картини побоїща, яке вчинила російська армія: „...смерть... свою землю мерцями вкрила... Нахиляється до мерців смеречина і холодом на поморщені чола дихає. Піднімається потолочена травиця, підносяться з моху барвінкові ґоґодзи і убирають чічками та перлами мертві лиця. Протискається крізь гілля сонце і відганяє муху, аби мерцям очей не спивала. Пливе яром потік, мерцями загачений і хвалиться людською кервою перед коренистою дубиною. Вилазить з дучок чорношийке гаддя, роздивляється довкруги і завертається назад у землю. Злітається птаха і покривлюється смерти, до сонця крильцями збиваючи. Виходить з потайників та печер недобите село і чупер собі миче. Йде челядь на побоєвище і розпізнає вбиту Гуцулію. Лупаються гори від жіночих плачів..." Після бою, 95–96.

Поминаючи той факт, що це був перший, але, на жаль, не останній кривавий прихід російської армії в Галичину і вона після того ще не раз убиватиме Гуцулію, зазначмо, що Марко Черемшина завдяки використанню оригінальних метафор дав надзвичайно майстерний і високохудожній опис трагедії, що розігралася біля гуцульського села. Не менш майстерно й оригінально описане село в очікуванні бою. *Ніхто не сподівався, що війна така жорстока. Люди святкують храм. Харчують, набуваються, веселяться.* ***Сопівки*** [сопілки. — М.Л.] ***говорять жилами****, а* ***співанки бються крильми по шибах****, аж вікна дрижуть.* 21; ***Пла-***

зувало село голосами по скалах та дебрах... ***Флоєри*** [сопілки. — М.Л.] ***під серцем скоботали***. *Перші стріли, 23.*

Художні твори Марка Черемшини надзвичайно багаті на порівняння, які в основній своїй більшості є оригінальними авторськими новотворами: Москаль „займив“ свого „неприятеля“, як ***ровта*** [мисливці. — *М. Л.]* ***недострілену звірину***; шанці [окопи. — *М. Л.]* полишалися, ***гей покинені гроби,*** обличчя полеглих порівнюються то з ***попелом темним,*** то як ***кровця синя***; на чолі у вояка маленька ранка, ***гей ягода на калині,*** поранені — ***як іскри недогашені, як свічки недогорені***. Після бою, 95–96; печі, що полишалися на місці погорілих хат, — ***як непоховані велетні з роззявленими ротами****; Такий чорний туск б'є з тих челюстей*, ***як із сирих великих могил***. Село вигибає, 105; *Така ріка сіра* [на Йордан — М. Л.], ***гей ґаздині сиві з грижі*** [з гризоти. — *М. Л.]. Йордан,* 100; два сини — ***гей дві оці***“ 102, вояк — ***як смерека високий*** 101 та багато інших.

Мова художніх творів Марка Черемшини, попри те, що у ній трапляються місцеві слова та вирази (регіоналізми) — це унікальне явище, яке яскраво підтверджує великі зображальні можливості художнього стилю та лексико-фразеологічне багатство української літературної мови, яка функціонувала в XIX–XX ст. в Галичині, і навряд чи хтось міг би це заперечити.

Деякі спостереження над мовою Богдана Лепкого

Одним з яскравих репрезентантів західноукраїнського варіанта української літературної мови був також Богдан Лепкий. У радянські часи його творчість була під суворою забороною, тому й мову його творів в Україні серйозно ніхто не досліджував. У діаспорній літературі були окремі спостереження над його мовою В. Верниволі-Сімовича, Василя Лева („Богдан Лепкий, 1872 — 1941. Життя і творчість“) та Олекси Горбача (буквально кілька рядків) у „післяслові“ до фотопередруку книги Богдана Лепкого „Начерк історії української літератури“ у двох частинах (Мюн-

хен, 1991). Буквально в останні два роки появилися дослідження його творів і в Україні. Це дисертаційне дослідження Т. Ткачук „Мовностилістична організація історичного прозового тексту (на матеріалі тетралогії Богдана Лепкого „Мазепа“)“[1], у якому, однак, немає аналізу лексичних особливостей його прозових творів. Застаріла лексика творів Богдана Лепкого була предметом розгляду в дисертації Л. Ю. Бурківської[2].

Можливо, що мова творів письменника, особливо його художніх полотен, буде досліджена і в інших ракурсах. Однак навіть побіжне знайомство з ними дає можливість стверджувати, що Б. Лепкий був неабияким майстром художнього слова; він розвивав і вдосконалював різноманітні стилі, збагачував лексику й фразеологію, поповнював арсенал словесно-образних засобів української літературної мови.

Ще в 1992 році у Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника була проведена наукова конференція, присвячена 120-річчю від дня народження письменника, і на цій конференції було кілька коротких повідомлень щодо мови творів Богдана Лепкого, однак опубліковані були тільки тези доповідей, виголошених на цій конференції[3].

Богдан Лепкий як виходець із Тернопільщини писав, звісно, галицьким варіантом української літературної мови. Здається, за-

---

[1] *Ткачук Т. І*. Мовностилістична організація історичного прозового тексту (на матеріалі тетралогії Богдана Лепкого „Мазепа“) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“. — Вінниця, 2012.

[2] *Бурківська Л.Ю*. Лексика історичної прози Б. Лепкого в контексті загальнолітературної та стилістичної норми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“. — Київ, 2003.

[3] Див.: *Кононенко В*. Поетичне слово Богдана Лепкого // Богдан Лепкий — письменник, учений, митець / Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-річчю Богдана Лепкого. — Івано-Франківськ, 1992. — С. 28–31; *Грещук В.* Проблеми дослідження мови художніх творів Б.Лепкого — Там само. — С. 123–124; *Лесюк М*. Архаїзми в наукових дослідження Богдана Лепкого — Там само. — С. 131–135; *Каспришин З.* Нормативне і позанормативне у мові творів Богдана Лепкого. — Там само. — С. 129–131.

раз уже чимраз менше залишається мовознавців, які сумніваються в тому, що такий (тобто галицький) варіант української літературної мови таки насправді існував і тільки волею долі він не став нормою єдиної української літературної мови (хоча українська діаспора в основному користується ним і донині), поступившись варіантові східному, тобто наддніпрянському. Тому, мабуть, не мають (або, точніше, не мали) рації лексикографи, трактуючи кожне відхилення від норми літературної мови (її східного варіанта), кожен „галицизм" як діалектизм чи діалектну форму. Цим самим підкреслювалася думка, що такі видатні західноукраїнські письменники, як І. Франко, В. Стефаник, Лесь Мартович, Марко Черемшина, Б. Лепкий, А. Чайковський та інші писали діалектною мовою. Називати її діалектною не слід — вона відрізнялася тільки незначною мірою від мови Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, Лесі Українки. Насправді ж це була мова літератури, публіцистики, це була мова Франкового „Життя і слова", мова галицьких часописів „Зоря", „Діло", „Громадський голос", „Літературно-наукового вісника", Записок НТШ, це була мова наукових і публіцистичних творів Михайла Грушевського.

Б. Лепкий був всебічно розвинутою людиною, це був поет, прозаїк, учений, митець, літературознавець тощо, він неабияк прислужився до розвитку літературної мови в Галичині, в наближенні її до східного варіанта літературної мови. На початку XX ст. ще не було вироблених якихось мовних норм ні в Галичині, ні у Східній Україні, тільки розгорталися дискусії щодо цих норм, щодо правопису, граматики тощо. Але Б. Лепкий інтуїтивно відчував, яку саме форму того чи іншого слова слід вибрати, і вибирав її дуже вдало. Як відзначає В. Ґрещук, „Б. Лепкий, може, як ніхто інший із західноукраїнських письменників того часу, мовою своїх художніх творів сприяв виробленню єдиної української літературної мови[1] ". Художні твори Лепкого написані мовою, зро-

[1] *Грещук В*. Проблеми дослідження мови художніх творів Б.Лепкого. — С. 124.

зумілою для подолянина, галичанина і полтавчанина, вони „відігравали роль мовного містка через Збруч, що так довго розділяв українські землі“[1].

Залишаючи питання про намагання, прагнення західноукраїнських письменників, а між ними й Лепкого, уніфікувати мову, кодифікувати її граматичні та правописні норми, відзначимо, що в нього є відхилення від сучасних нам норм української літературної мови, у нього як галичанина не могло не бути специфічних галицьких виразів і слів, які правильно буде назвати архаїчними формами, оскільки у свій час вони були формами історичними, „законними“ і якраз у східному варіанті української мови зазнали різноманітних аналогійних впливів і змінили свій первісний кшталт.

Беручи до уваги той факт, що в художніх творах письменники, як правило, з метою відтворення місцевого колориту вкладають в уста персонажів їхню місцеву говірку, ми взяли для спостереження наукові праці Б. Лепкого. які в основному відображають тільки мову автора. Це його „Начерк історії української літератури“ (у двох томах), виданий у Коломиї в 1912 році (другий том, перше видання) та в Ляйпцігу в 1923 році (том перший, друге видання). До речі, про те, що Б. Лепкий надзвичайно скрупульозно працював над своєю мовою, можна судити навіть з побіжного порівняння першого (1912 року) і другого (1923 року) видання його „Начерку...“

Так, у другому виданні Б. Лепкий замінює в основному „желехівку“ на правопис, використовуваний Б. Грінченком *(сьвіт*, *сьніг*, *література*, *діло* на *світ*, *сніг*, *література*, *діло*); Займенник (частка) **-ся** вже пишеться разом з дієсловом; з метою створення милозвучності уже витримується чергування і//й, у//в; історичне закінчення -и в місцевому відмінку форм типу *на земли* замінено на -і — *на землі*; закінчення орудного відмінка типу **-остию** (*ра-*

[1] *Каспришин З.* Нормативне і позанормативне у мові творів Богдана Лепкого. — С. 129.

достию) — на -стю (*радістю*); історичні форми займенників *єї, до него*, *сей* замінено новими*: її, до нього, цей*.

Однак і в новішому виданні є ще немало „галицьких“ форм.

Так, у галузі фонетики Б. Лепкий послідовно вживає пом’якшений звук /л’/ в іншомовних словах: *мітольогія, антольогія, шабльон, катальог, польонізм, енцикльопедія, фільольогія, психольогія, фільозофія, зоольогія* тощо (як відомо, саме таке написання цих слів було запропоновано представниками Галичини на правописній конференції в Харкові і затверджено правописом, що почав діяти з січня 1929 року);

— відсутнє в нього на письмі спрощення в групах стн, гд: *істнувати, устний, нігде;*

— наявний епентетичний /j/ (йот) між голосними: *азият, офіціяльний.* На початку 90-х років уже XX ст. правописна комісія під керівництвом тодішнього директора Інституту української мови проф. В. Німчука намагалася повернути цю норму до чинного правопису, однак, як відомо, „під тиском громадськості“ було прийняте рішення реформу правопису відкласти. Б. Лепкий уживає також іменник *здоровля* з епентетичним /л’/. У принципі така якраз форма мала б бути правильною, оскільки в усіх подібних випадках на місці історичного /j/ в українській мові виступає /л’/: *люблю, ломлю, земля, ловля* і под., які походять із форм **lubjan, *lomjan, *zemja, *lovja* тощо;

— відсутні протетичні /г/ та /в/ перед голосними (*острий, огнище*);

— вживається /і/ на місці колишнього /о/ в префіксах по-, про-: *пірвати, пімста, прібувати, прірватися*;

— пом’якшується (тобто передається на письмі з м’яким знаком) приголосний /н/ перед шиплячим: *иньший, каміньчик*;

— автор подекуди передає тверду вимову дрижачого /р/ замість м’якого: *ратувати* (замість суч. літературного *рятувати*). Зауважмо, що саме така форма цього слова уживається в усіх західних говорах української мови (лемківському, бойківському, наддністрянському, гуцульському, покутському). Твердий /р/ ви-

ступає також у польській (*ratować*), німецькій (*retten*) мовах, тому відхиленням слід уважати якраз українську літературну форму з м'яким /р'/, але норма є норма;

— письменник послідовно вживає історичне /и/ на початку слова: *иньший* і под., що теж намагалася відновити правописна комісія у 90-х роках XX ст.;

— пом'якшує /н/ у більшості прикметникових основ: *поетичнього*, *артистичньої*, *народнього, дружиннього* і под. Тут зауважимо, що у західних говорах української мови послідовно відбулися ствердіння приголосного і закономірний перехід голосного /і/ в /и/ у прикметниках типу *синий, дорожний, великодний, крайний, городний, третий* і под. В усному мовленні такі форми існують і досі, але під впливом східних говорів (а пізніше вже й літературної мови) навіть там, де це не потрібно було, західноукраїнські письменники почали пом'якшувати приголосний основи прикметника, тобто це були своєрідні гіперизми, коли правильні, історичні форми були замінені неправильними. В українській мові і досі, на жаль, немає критеріїв для розрізнення, коли приголосний основи прикметника має бути твердий, а коли м'який, тому це викликає труднощі у мовців і є дуже поширеною помилкою.

У морфології Лепкого переважають історичні закінчення давального однини **-ови** (а в першому виданні „Начерку...“ — виключно саме вони): *народови, русинови*, *історикови*, *читачеви* і под.;

— послідовно вживається історичне закінчення -и в родовому однини іменників третьої відміни (*чести*, *власти, північи, Руси*) та закінчення -ий у родовому множини: людий, гостий. Щодо закінчення родового –и, то воно було „законним“ до 1933 року, його послідовно вживає українська діаспора, тільки таке закінчення використовував видатний український філолог Юрій Шевельов, його вживають деякі засоби масової інформації, окремі вчені, письменники і в Україні. Повернення цього закінчення в іменни-

ках третьої відміни було також одним із пунктів у пропозиціях щодо зміни правопису на початку 90-х років минулого століття;

— у Лепкого уживається нестягнений суфікс прикметника вищого ступеня -ійш (пізнійший, найпишнійший) або аналогійний -іщ (видніщий);

— внаслідок збереження м'якості приголосного зберігається історичний граматичний (жіночий) рід деяких іменників: напись, літопись.

Можна зустріти у Б. Лепкого неправильні граматичні форми (місцевий відмінок з прийменником по — по періодам, по родам, по авторам);

— архаїчне вживання з місцевим та знахідним відмінками прийменника о (о межу, о кращу половинку, о силі поезії).

Відчутний деякий польський вплив на структуру речень Б. Лепкого. Так, замість звичайного уточнення чи відокремленої обставини автор часто вживає підрядне речення причини: „Перші натяки на історію літератури стрічаємо у нас доволі давно, бо від збірника Святослава починаючи, отже, від 1073 року".

Зустрічаються в письменника, звичайно, й лексичні архаїзми (в сучасному розумінні) та полонізми: зденервування, маргінес 'край, поле', розривка 'відпочинок', музик (чоловічий рід), штука 'мистецтво', виїмково 'винятково', пірвання 'викрадення', ділати 'впливати', ту (прислівник 'тут') та інші.

Що ж до відхилень у правописі слів, зокрема в написанні разом, через дефіс чи окремо (у двоє, що йно, якогобудь, хтож, на прикінці. немовто. в наслідок і под.), то тут Б. Лепкого звинувачувати не можна, оскільки український правопис і досі не внормував усі подібні написання.

Тут немає можливості зупинитися на використанні Лепким різноманітних художніх засобів, показати його як майстра художнього слова. А він справді „майстерно володів, як пише В. Кононенко[1], словом-почуттям, словом-символом, словом-музичним

---

[1] *Кононенко В*. Поетичне слово Богдана Лепкого. — С. 28.

інструментом“. Зазначмо лише, що поезії Лепкого написані переважно в сумному чи, може, навіть у песимістичному ключі, і це підтверджує довгий ряд слів-понять на означення туги й смутку, до яких постійно звертається поет. В. Кононенко наводить такий ряд: сльози, печалі, жалі, сум, туга, ридання, плач, біль, стони, мука, спомини, спогади, тривога, нудьга, розпука, пустка[1]. Тут без коментарів зрозуміло, який настрій може створювати така лексика. Сергій Єфремов писав, що Лепкий „прислухається до своїх почувань і розкладає їх на тужливі симфонії. Такі настрої знов же і ціну найбільшу мають у досить великому літературному надбанні Лепкого“[2].

Наведені розбіжності із сучасними фонетичними, граматичними та лексичними нормами, деякі застарілі форми у творах Б. Лепкого аж ніяк не знецінюють і не знижують його високого наукового стилю, його вишуканої, багатої на художньо-виражальні засоби української літературної мови, досконалим знавцем якої він був, у розвиток якої вніс своїми творами неоціненний вклад.

Тут можна було б оглянути мову творів й інших західноукраїнських письменників кінця XIX — початку XX ст. (Осип Маковей, Андрій Чайковський, Юрій Шкрумеляк, Наталя Кобринська та ін.), але всі вони використовували мову наведених зразків, тобто дотримувалися правил, які були встановлені Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові, а пізніше правописом, затвердженим у Харкові.

---

[1] *Кононенко В*. Поетичне слово Богдана Лепкого. — С. 28.

[2] *Єфремов* С. Історія українського письменства. — К.: Femina, 1995. — С. 553.

РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ

Усі питання, що стосуються національного відродження українців, розвитку української літературної мови в Галичині, так чи інакше пов'язані з греко-католицьким духовенством. Пояснюється це просто: у кінці XVIII –першій половині XIX ст. єдиною освіченою верствою населення в Галичині було духовенство. Майже масовим і повсюдним було явище, коли на ціле галицьке село володів сякою-такою грамотою лише один священик, і то читав лише по-польськи, а в кращому випадку ще умів читати євангеліє та псалтир церковнослов'янською, часто надписуючи для полегшення читання над кирилицькими буквами латинські.

У такій ситуації знаходилися галицькі українці упродовж століть польського панування, і тільки з приєднанням Галичини до австрійської імперії появилися якісь можливості культурного поступу.

Про багатьох священиків, які були причетні до розвитку (а чи його гальмування) української мови в Галичині у цій праці уже йшлося, але дещо, можливо, повторимо, щоб бачити цілісну картину щодо участі духовенства у цій важливій справі.

Отож, як уже було зазначено, першим, хоч і незначним кроком на шляху до просвіти народу було заснування в 1873 році Львівського університету. Однак, зважаючи на те, що викладання там велося латинською та німецькою мовами, українці не мали до нього доступу. Тому тодішні галицькі владики греко-католицької церкви звернулися до цісаря з клопотанням, щоб дозволив викладання теології „руською" мовою. Декретом Надвірної цісарської канцелярії від 9 березня 1787 року, як уже було відзначено, було дозволено створити тимчасовий навчальний заклад, так званий „Руський інститут" для підготовки священиків-українців. Як згадували сучасники, день 1 листопада 1787 року був пам'ятним днем у житті

кожного галичанина, бо тоді вперше „на фільософії і теольогії відізвалися професори народним церковно-руським язиком...“[1].

Початки українського відродження в Галичині, як відомо, пов'язують із діяльністю перемишльського крилошанина (каноніка) І. Могильницького, який ще в 1815 році організував у Перемишлі просвітнє товариство українських священиків (до нього входив і майбутній єпископ Іван Снігурський), офіційно затвердивши навіть його статут. І. Могильницький, працюючи на посаді шкільного референта єпископської консисторії, а потім головним інспектором шкіл, написав і видав цілу низку підручної літератури для українських шкіл. Його „Букварь славено-русскаго языка“ з 1816 року перевидавався кілька разів — у 1817, 1819, 1826 і 1829 роках.

І. Могильницькому в нашій книзі приділено уваги достатньо, тому тут немає потреби це деталізувати, лише повторимо, що він насправді першим спробував розбудити приспані національні почуття галичан-українців. Він був предтечею української мовознавчої науки в Галичині, автором першої української граматики (перед ним була тільки граматика І. Ужевича з 1643 року, про яку тоді ще ніхто не знав, та граматика О. Павловського, яку І. Могильницький знав і навіть критикував). Основна його праця — граматика тогочасної української мови — за його життя не була опублікована, і все ж завдяки вченому наукова громадськість слов'янського світу таки мала можливість ознайомитися з основними рисами й особливостями української мови завдяки опублікованому у польському перекладі „Вѣдомост-і о Рускомъ языцѣ“ під назвою „Rozprawa o języku ruskim“. У цій „Розправі“ І. Могильницький уперше голосно і твердо заявив, що українська мова — це не діалект великоросійської чи польської, як стверджували російські та польські вчені, а самостійна, повноправна мова, рівна з іншими слов'янськими мовами.

---

[1] Цит. за: *Возняк М.* Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці. — Львів, 1912. — С. 3.

Це були сміливі думки і на той час дуже актуальні, бо відкривали очі „русинам“ на дійсний стан речей. Граматичні ідеї І. Могильницького, його погляди на історію української мови і її відношення до інших слов'янських мов послужили твердою основою для пізніших мовознавчих праць. Як відзначав М. Возняк, його „Розправа“ („Вѣдомость“) рішуче обороняла самостійність української мови, спонукала до праці над її дослідженням інших авторів[1].

Можливо, що навіть паралельно з І. Могильницьким писав свою граматику української мови греко-католицький священик Петро Паславський, який мав парохію біля Ярослава, а пізніше був парохом церкви св. Варвари у Відні. Граматика його, на жаль, не збереглася, згоріла під час пожежі у 1863 році. Не віднайдений також, на жаль, рукопис граматики Івана Лаврівського, що мала назву „Versuch über die Sprachlehre der ruskischen Sprache“ („Філологічні дослідження української мови”). І. Лаврівський був добрим знавцем української мови, викладав її в час свого ректорства в духовній семінарії у Львові, умів цінити її від дитинства, виголошував нею свої промови.

Не можна тут не згадати досить важливої і помітної мовознавчої праці, яка мала вплив на розвиток мовознавчих ідей у Галичині, під назвою „Gramatika Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavikae... lingvae“, написаної і виданої в 1830 році греко-католицьким священиком у Закарпатті Михайлом Лучкаєм. У книжці репрезентований закарпатський говір (як ілюстративний матеріал), але, на жаль, автор не вважав за можливе і доцільне розбудовувати українську літературну мову на народній основі. Він уважав, як про це вже також ішлося, що літературною мовою для Закарпаття і не тільки повинна бути церковнослов'янська мова, яка, на його думку, є матір'ю „руської“ мови.

Однак справжніми будителями національної самосвідомості галичан були молоді студенти-теологи Маркіян Шашкевич, Іван Ва-

---

[1] *Возняк М*. Студії над галицько-українськими граматиками. — Т. ХС. — С. 72.

гилевич та Яків Головацький, яких називали „Руською трійцею“. Про діяльність „Руської трійці“ написано також достатньо на початку нашої праці.

„Русалка Дністрова“, яку видали молоді теологи, довела, що українська мова, якою розмовляє народ, є мова цілком самобутня і самодостатня, з надзвичайною мелодикою і витонченими мовностилістичними та художніми засобами, здатна підважити священний авторитет церковнослов'янської мови. Тому український цензор, тогочасний ректор духовної семінарії Венедикт Левицький, заборонив увозити „Русалку Дністрову“ в Галичину. Це був тяжкий і підступний удар не тільки по авторах альманаху, але й по українській культурі взагалі.

Правда, не можна сказати, що українська народна мова не пробивала собі шляхів до літератури. У 1841 році І. Головацький видав у Відні, як відомо, збірник народних приповідок городенківського священика Григорія Ількевича, який гідно репрезентував глибоку народну мудрість і надзвичайно милозвучну і багату українську народну мову. У цьому ж році видав збірку своїх власних поезій під назвою „Мотиль” великий прихильних народної мови священик Рудольф Мох. Вона теж зіграла досить помітну роль в утвердженні української літературної мови на народній основі.

У 1834 році, про що вже теж ішла мова, була опублікована в Перемишлі німецькою мовою „Grammatik der rutheniszen oder kleinrussischen Sprache in Galizien” священика Йосифа Левицького, який, попри всі недоліки цієї праці, таки підтримав думку про самостійність української мови. Великої погоди в утвердженні й розвитку української літературної мови в Галичині він не зробив, скоріше навіть навпаки, немало спричинився до її гальмування, оскільки був великим прихильником церковнослов'янської мови та її етимологічного правопису. Але він був небайдужою і нелінивою людиною, багато писав, друкувався в галицькій періодичній пресі німецькою, польською, а від 1848–49 рр. також українською мовою. Основною методологічною помилкою Й. Левицького була

його, як уже відзначено, орієнтація на староцерковнослов'янську мову і заперечення фонетичного правопису.

Найбільше на ниві дослідження української мови попрацював, звичайно, Яків Головацький. У 1848 році він виступив з фундаментальною доповіддю під назвою „Розправа о языцѣ южнорускомъ и его нарѣчіяхъ сочинена Яковомъ Головацкимъ" на Соборі руських учених, яка була опублікована у 1849 році. У цьому ж році він видав свою „Грамматику Руского языка", про яку йшла мова у відповідному розділі. Я. Головацький від 1848 року був першим завідувачем кафедри української словесності у Львівськім університеті, мав надзвичайно великий авторитет як мовознавець, однак він не зіграв очікуваної позитивної ролі в утвердженні української народної мови, бо уже від 1850 року почав скочуватися на москвофільські позиції і вживати так зване язичіє.

Написав граматику української мови й Іван Вагилевич, про яку також уже йшла мова. Вона викликала певний інтерес, оскільки в ній була дана характеристика народних говірок, але особливої наукової цінності не мала. Навіть Я. Головацький у листі до О. Бодянського критикував цю граматику Вагилевича.

Пристрасним захисником української літературної мови на народній основі та фонетичного правопису був інший священик-мовознавець — Йосип Лозинський. Упродовж усього свого життя, в усіх своїх численних публікаціях він аргументовано доводив переваги народної мови над чужою церковнослов'янською мовою. Б.Дідицький правильно писав (вище наводилася дослівна його цитата), що ніхто з галицьких діячів культури, письменників не зробив стільки на ниві „галицько-руської" літератури, як це зробив Йосиф Лозинський.

Пізніше Й. Лозинський згадував, що ще в молоді літа він відчув потребу будувати літературну мову на народній основі, але розумів, що її необхідно якоюсь мірою нормалізувати, тому й почав він працювати над граматикою української мови. Ця праця була написана ще на початку 30-х років і носила назву „Grammatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)", однак, як про це йшлося, над-

рукована вона була аж у 1846 році. Можливо, що його відволікли інші проблеми, зокрема праця над етнографічним збірником „Ruskoje wesile”, проблема правопису і графіки, дискусія навколо азбучного питання тощо. Уболіваючи за впровадження до літератури народної мови та фонетичного правопису, усвідомлюючи надмірну громіздкість кирилицької азбуки, яка надто ускладнювала правопис, він запропонував замінити її польським „абецадпом”, чим викликав на себе зливу критичних виступів опонентів. Пізніше він зрозумів хибність своїх міркувань, і коли розгорівся (в 1859 році) „другий етап“ т. зв. азбучної війни, став на боці противників абецадла.

Червоною ниткою через усю граматику та через усі статті Й. Лозинського проходить думка, що мова простого українського народу, мова народного фольклору повинна стати мовою літератури і науки. Якщо ж і далі використовувати в ролі літературної старослов'янську мову, то це не призведе до цивілізації народу, бо її знає лише горстка освічених людей.

Й. Лозинський займав активну позицію, часто виступав у галицькій періодиці з полемічними мовознавчими статтями. Він вів багаторічну непримиренну дискусію про мову з Й. Левицьким, що був його свояком, уміло й аргументовано доводячи переваги народної мови. Навіть самий перелік його публікацій у 40–50-х роках XIX ст. може свідчити про його активність: „О языцѣ рускім“ — „ Зорѧ Галицка“, 1849, ч. 4; „Уваги на правописомь рускимь“ — „Пчола“, ч.17; „О образованю языка руского“ — окрема брошура, видана в Перемишлі в 1849 році; „Ще щось о правописи“ — „Галичо-Рускіи Вѣстникгь“. 1850, ч. 4, 5; „Пересторога для перестереженихъ — „ Зорѧ Галицка“, 1850, ч. 20 (відповідь на статтю Я. Головацького „Де що о дѣловѣмь языцѣ у нас на Руси“, опубліковану в цій же газеті, число 17; „Витяг зъ рукопису „Критика“, надрукований у збірнику „Лѣрвакъ зъ надъ Сяна“, 1852 рік; „Гадки о руско-народнôмъ язицѣ — „Зоря Галицкая“, 1855, ч. 9 та інші.

Дуже емоційний був його лист „З Яворова“, опублікований у Віденському „Віснику“ (1853, ч. 64), у якому він дав нищівну критику на непристойні висловлювання Дениса Зубрицького про українську мову. В одній зі своїх праць Д. Зубрицький, як відомо, аналізуючи текст договору Ігоря з греками за Лаврентіївським літописом, обізвав українську народну мову „болтовнею“ „какого либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька...“[1].

Й. Лозинський із жалем пише, що його гнітить те, що книжки, які видаються Ставропігійським інститутом (іде мова про названу працю Зубрицького), написані якоюсь „сомѣшкою съ церковнымъ или російскимь язикомъ“. Жаль обгортає серце, „що нива матерного язика облогом лежить, а невдячніи сини народа чужу ниву управляють, а свою батьківщину покидують“. Уже навіть прізвища почали міняти, „декотри, дохрапавшися на якій уряд канцелярійний, кончики имен своих на **овъ** (Корчаковъ) по великоруски перемѣнили... Почали писати зôпсованою російскою мовою нібито общерускою (як вовк в овечій шкôрі...), хочуть насильно народови чужу мову накинути, запровадити для нашої словесности епоху московску! Так ми й не маємо писемної мови, бо церковна не наша, і російска не наша, а той, якою нарôд говорить, багато цураются“[2].

Поки народ не буде говорити і писати своїм „питомим язиком“, пише Й. Лозинський у наступнім числі „Вісника“, „поти буде в пониженю!“ Нині кілька учених хочуть (але того не здолають) нав’язати народові чужу мову, замкнути народ у молитвеннику, псалтирі і катехизисі [це про Д. Зубрицького. — М. Л], кажуть, що наш „язик грубий і простий, хлопскій, болтовня пасѣчника Грицька або пастуха Панька... и в своей надмѣнности каляютъ гнѣздо своє! Слава ти Боже! же нашъ языкъ не тонкій и кривий, бо при наших клеветахъ пôдлыхъ и напастныхъ былбыся въ кусники поломалъ! Слава ти Боже! що такий понятный же и хлопи

[1] Історія Галичско-Русскаго княжества. Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. — Часть первая. — Львовъ, 1852. — С. 141.

[2] І. Лозинскій. З Яворова. Вѣстникь, 1853. — Ч.64. — С. 124.

і Грицько пасѣчникь и Панько пастухъ ним говорити можуть, а ви, зарозумѣліи паничики, глядайтеси языка тоненького, мягонького, пѣщеного, кусого, якій би вам до смаку припалъ, но на нашъ народный языкъ не клеветайте, бо історія и бôльши вчени якъ ви инакше о нимъ судять!“[1].

У такому дусі написана ціла велика стаття. А закінчив її Й. Лозинський як справжній патріот свого краю і своєї мови словами, які ми вже наводили в розділі про мовні дискусії в Галичині і навіть винесли в епіграф до цієї книжки, а саме: „Не хочемо никого уразити, але напротивъ безчельныхъ поруганій мусилисьмо виступити смѣло, око в око. Обстаємо за правдою, боронимо справу цѣлого народа, и поки духъ в тѣлѣ нашомь калатати буде, не дамо никому безкарно ругати нашъ народний языкъ, — тоє найдорожше сокровище народа!“[2].

Активними захисниками народної мови були й інші греко-католицькі священики. Так, з гострою критикою позицій редактора віденського „Вѣстника“ Івана Головацького, який усіляко намагався зблизити й об’єднати українську літературну мову з російською, виступив священик з Вербиці з-під Белза Теодор Лисяк. Не погоджуючись із закарпатськими українськими письменниками, священиками Олександром Духновичем, Миколою Нодем, які пропагували церковнослов’янську мову як мову української літератури, з Ів. Головацьким, він писав, як ми вже цитували, що наша старенька бабуся, мова староруска („старословенска“) справді славна, але застаренька, заповажна і захолодна, аби її можна використовувати як літературну. Тому кожен горнеться до своєї рідної, молодшої. Він писав, що з живим народом треба розмовляти живою мовою, якою він говорить. „Наша руска бесѣда,– писав він, — хоть не оубога въ слова, то убога в знающихъ ю“[3].

[1] І. Лозинскій. З Яворова. Вѣстникь, 1853. — Ч.65. — С. 126.

[2] Там само.

[3] *Лисяк Теодор*. Вербиця, 6 жолтня (без заголовка) / **Ѳ.Л.** // Вѣстникь, 1850. — Ч. 107. — С. 428.

Не менш пристрасно обороняв народну мову парох с. Городниці, що на Городенківщині, Теофан Глинський, статті якого теж викликали були багато як схвальних, так і критичних виступів у віденському „Вѣстнику“.

На боці народної мови були й такі видатні культурні діячі, як священики М. Устиянович, який, будучи редактором „Галичо-Руского Вѣстника“, часто виступав із мовознавчими статтями, письменник А. Могильницький (пізніше змінили орієнтацію), Г. Шашкевич та багато інших. Однак табір „погодінців“-москвофілів виявився сильнішим, бо народна мова на тривалий час була відлучена від літератури. Репрезентували табір прихильників церковнослов'янської та російської мов священики І. Гушалевич, І. Раковський, М. Малиновський, І. Наумович та інші, яких усіляко підтримував Д. Зубрицький, а згодом і Я. Головацький.

Невтомним і непримиренним борцем з ідеями москвофільства був мовознавець і літературознавець, письменник і педагог, священик Омелян Огоновський, який від 1867 до 1894 року був професором та завідувачем кафедри української словесності Львівського університету. Він залишив помітний слід у розвитку української літературної мови на народній основі, активно її пропагував. Найвизначнішою його мовознавчою працею є, безперечно, „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“[1], яку він видав у 1880 році, хоч були в нього й інші праці, які заслуговують на увагу.

Можливо, що розвиток подій був би іншим, якби так швидко не помер Маркіян Шашкевич. Своїм авторитетом, глибоко народною творчістю, уболіванням за розвиток культури він був би зміцнив позиції народної мови, був би завадив колишнім своїм соратникам, у т. ч. і Якову Головацькому, скотитися на позиції мо-

---

[1] Детальніше див. у відповідному розділі цієї праці або в: *Лесюк М.* Граматика О. Огоновського „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ і її роль у розвитку літературної мови Галичини / Микола Лесюк // Українська філологія: школи, постаті, проблеми. Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. — Част. I. — Львів, 1999. — С. 115–122.

сквофільства і відтягнути розвиток української літературної мови на цілі десятиріччя.

Можливо, що розвиток української мови на народній основі був би значно активнішим, якби була виробила єдину стратегічну лінію в цьому плані греко-католицька церква. Тепер стверджують, і цілком справедливо, що українська мова й українська культура збереглися в Галичині завдяки греко-католицькій церкві. Однак московський прес, ідеї москвофільства були настільки сильними, що навіть у Галичині, не говорячи вже про Східну Україну, важко було втриматися українству і національній українській ідеї. Тому окремі її представники, намагаючись визволитися від польського національного гніту, потрапляли з вогню та в полум'я, тобто прямо в обійми москвофілів.

Розвиток української мови та української культури в Галичині значною мірою залежав ще й від окремих осіб, ієрархів греко-католицької церкви.

Так, у кінці XУIII ст., як відзначає М. Возняк, лише „одинокий єпископ Білянський [був засновником Львівської греко-католицької семінарії. — М. Л.], доки жив, боронив по змозі права українського народу та його мови“[1]. Навпаки ж, єпископ Микола Скородинський, декан, а потім ректор Львівського університету, зовсім не дбав про українську мову та культуру, був гарячим прихильником усього польського, не знав навіть української мови. Не дуже дбав про українські справи і видатний церковнимй діяч, архіпресвітер львівської капітули, автор відомої „Annales Ecclesiae Rutenae“ барон Михайло Гарасевич, який, будучи деканом теологічного факультету, одночасно редагував польську газету „Dziennik patryotycznych Polaków“. В. Кисілевський пише про нього, що він був „виразником і оборонцем українських прав“, що „робив заходи для заведення української мови в школах“[2], але є і протилежні думки.

[1] *Возняк М*. Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці. — Львів, 1912. — С. 5.

[2] Див.: *Кисілевський В*. До історії Шашкевичівської доби // Шашкевичіана. — Ч. 2. — Вінніпег, 1964. — С. 46.

Занепад української мови спостерігався за часів митрополита Антона Ангеловича. У 1783 році він уже був каноніком і був призначений ректором Головної семінарії у Львові. У 1786 році був іменований професором Львівського університету, у 1806-му став єпископом львівським, а в 1808 — митрополитом Галицьким відновленої Галицької митрополії. Однак українська мова була усунена з митрополії. Будучи освіченою людиною (А. Ангелович був навіть учителем майбутнього цісаря Йосифа ІІ)[1], він писав французькою, німецькою, латинською, польською мовами, тільки не „по-руськи“[2].

Довге священиче життя прожив Михайло Левицький, пройшовши шлях від сільського пароха до сану кардинала греко-католицької церкви. Він народився 1774 року в Ланчині в родині священика. В. Кисілевський пише, що він народився в родині Пістинського пароха Косівського деканату, однак є незаперечні дані, що він є уродженцем саме селища Ланчин біля Коломиї[3], бо громадськість селища навіть збирається поставити пам'ятник своєму видатному землякові. Можливо, що батько його й справді був парохом у Пістині. У 24 роки М. Левицький був висвячений, а через 15 років став єпископом у Перемишлі. У 1818 році став митрополитом Галицьким. Мав високі цісарські нагороди, у 1856 році одержав кардинальські відзнаки, а через два роки помер. Він, звичайно, немало спричинився до запровадження українських шкіл та української мови як мови викладання в них, власне, він схвалив був ідею створення просвітнього товариства в Перемишлі у 1815 році. І все ж його культурологічна діяльність викликала й негативні оцінки. Саме в нього пролежала довгі роки граматика І. Могильницького, яку він так і не зумів чи не захотів опублікувати. Ще М. Шашкевич у праці „Азбука і Abecadło“ покладав надію

[1] Див.: *Енциклопедія* українознавства. — Т. І. — Париж–Нью-Йорк, 1955. — С. 43.

[2] *Возняк М*. Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці. — С. 5.

[3] Див.: *Голіней С.* Перший кардинал-українець // Галичина. Громадсько-політична газета Івано-Франківської області. — Ч. 139–140. — 2010, 23 вересня. — С. 14.

на митрополита, пишучи: „С(вітлої) п(ам'яті) св(ященик) Могильницький залишив... закінчену граматику української мови. Великодушний власник її [митрополит Левицький. — М. Л.] поклав на нас борг найщирішої вдячності щонайшвидшим її виданням“[1]. Митрополит не дочекався вдячності, бо не знайшов мізерних коштів на видання граматики. Не зміг чи не захотів, чи побоявся сказати він своє прихильне слово, коли вирішувалася доля підготовленого М. Шашкевичем альманаху „Зоря”, саме його слово було вирішальним, коли заборонили ввозити в Галичину „Русалку Дністрову“.

Добрі і теплі спогади залишив про себе як про мецената української культури єпископ Іван Снігурський, який був спочатку парохом церкви св. Варвари у Відні, а з 1818 року єпископом у Перемишлі. Він запровадив уживання української мови в усій єпархії, твердо дотримувався цього, сам розмовляв тільки по-українськи. Він заснував катедральний хор, українську друкарню (другу в Галичині), започаткував дяко-вчительський інститут, за власні кошти викупив село Новосілки і подарував його цьому інститутові, завдяки чому могли навчатися в ньому безкоштовно 24 юнаки щорічно.

Визначне місце в історії Галичини займає митрополит Григорій Яхимович, який висвятився в 1816 році, був професором Львівського університету. У травні 1848 року був обраний головою Народної Руської Ради, яка зуміла згуртувати галицьку інтелігенцію і спрямувати її на розвиток культурного життя в Галичині. У цьому ж році став єпископом, був обраний першим українським послом до австрійського парламенту, після смерті кардинала М. Левицького став митрополитом Галицьким. Він завжди активно втручався в справи національно-культурного життя, рішуче виступив проти впровадження латинки, коли знову розгорілася азбучна війна у 1859 році.

Відстоював українську народну мову в школі та в проповідях, боровся за дотримання прав українців також митрополит (від 1863 року) Спиридон Литвинович.

---

[1] *Шашкевич М.* Азбука і abecadło. — Шашкевич Маркіян. Твори. — Київ, 1973. — С. 130.

Треба відзначити, що всі церковні ієрархи Галичини більшою чи меншою мірою сприяли розвиткові української мови, упровадженню її в школах, у проповідях священиків, інколи використовували її у посланнях до мирян. Однак справжнім революціонером у використанні народної мови був аж митрополит Андрей Шептицький, який довгі десятиліття уже в XX ст. був душпастирем українського народу Галичини.

Але він був не тільки великим душпастирем, духовним наставником українського народу, видатним ученим-теологом, філософом, громадським і культурологічним діячем України кінця XIX — початку XX століття. Він був глибоким ерудитом у різних галузях знань, у тому числі відзначався феноменальними лінгвістичними здібностями. Він досконало володів принаймні десятьма європейськими мовами, зокрема українською, польською, російською, чеською, італійською, німецькою, англійською, французькою, знав також добре латину, грецьку та староєврейську мови. Однак вражає не кількість засвоєних ним мов, а глибина їх засвоєння, пізнання їх основних закономірностей, досконале володіння ними. Передовсім звертає на себе увагу його глибоке знання української народної мови, якою послуговувалися різні етнографічні групи українців Галичини. Як уже про це йшлося, значна частина ієрархів, які очолювали галицький митрополичий престол до А. Шептицького, віддавали перевагу польській мові, яка упродовж багатьох століть була панівною в Галичині, яку нав'язували (навіть у часи Австро-Угорської імперії) чиновники-поляки, що займали керівні пости в польській, а потім і в австрійській адміністрації. Інша частина ієрархів занадто вже ревно оберігала авторитет церковнослов'янської мови, яку культивували як мову церковно-релігійних відправ. Вони всіляко протидіяли доступу народної мови до конфесіональної сфери. Навіть більше, багато видатних діячів Галичини були проти впровадження простої народної мови не тільки до релігійної сфери, але й до світської літератури. Церковнослов'янська мова вважалася священною, недоторканною, і, як колись у IX ст. так звані „тримовники"

(„трьох'язичники") не хотіли допустити до церковної сфери старослов'янську мову, вважаючи, що культовою мовою у християн можуть бути лише три священні мови — староєврейська, латинська та грецька, якими був зроблений надпис над розіп'ятим Ісусом Христом („ІНЦІ"), — так уже через тисячу років, у ХІХ ст. в Галичині інші ортодокси, захисники церковнослов'янської мови не хотіли допустити до церкви українську народну мову, бо, мовляв, це святотатство й таке інше.

Отож небагато було в Галичині владик, які і в побуті, і в офіційній сфері використовували українську народну мову. Митрополит Андрей Шептицький чи не першим поламав цю традицію і заговорив до своєї пастви її рідною мовою, завдяки чому здобув її велику прихильність і любов. Для ілюстрації наведемо уривок з його промови на святкуванні 100-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича: *„Рідко кому дане в довгі літа по смерти збирати наоколо свого гробу представників цілого народа. Великі заслуги, великий талант, навіть великі діла на те не вистарчать. І великих людий могили коротко по їх смерти присипує порох забуття. Стоячи над гробом Маркіяна Шашкевича, кождий з нас певний, що цеї могили руський нарід не забуде через довгі століття... Молодий, слабонький, умираючий на сухоти парох в убогім селі був однак великим апостолом і провідником народа... Його апостольський дух, його священича ревність вказували йому, що душпастир мусить трафити до серця вірних, а щоби трафити до сердець своєю проповіддю, треба до людей промовляти їх бесідою...*"[1]

Андрей Шептицький залишив велику писемну спадщину. Як зазначає дослідник його творчості Анатоль М. Базилевич, „Усі твори Митрополита Андрея, якщо б їх усіх видати, обіймали б 17–18 томів, якщо не більше"[2]. І немало з них були написані чужими (іноземними) мовами. Але, звичайно, основна частина тво-

---

[1] *Шептицький Андрей*. Йти в народ — це праця духовенства // Шашкевичіяна. — Ч. 17–18. — Вінніпеґ, 1972. — С. 366–367.

[2] *Базилевич А.*. Введення у твори Митрополита Андрея Шептицького / — Торонто, 1965. — Репринтне видання. — Львів, 1993. — С. В–237.

рів (наукові трактати, послання до вірних, листи) були написані українською мовою, причому українською літературною мовою західного зразка, мовою, якою писали такі видатні майстри українського слова, як Іван Франко, Володимир Гнатюк, Михайло Павлик, Василь Стефаник, Михайло Грушевський, інші західноукраїнські письменники і вчені. Зрештою, це видно навіть із наведеного уривка його промови, в якому немає чужих чи невдало підібраних слів, і зауваження можуть бути лише до деяких архаїчних з погляду сучасної мови граматичних форм. Як зазначає Анатоль М. Базилевич, владика кир Андрей „писав такою українською мовою, якою в Галичині в той час говорили. Зустрічаємо тут деякі полонізми й русизми. Ці останні були взяті мабуть з церковно-слов'янської мови“[1].

Однак мова і стиль проповідей, послань чи листів А. Шептицького відзначаються особливою витонченістю і, сказати б, диференційованістю: вони завжди залежать від адресатів, читачів, для яких вони виголошені чи написані. Так, його наукові трактати типу „Божа мудрість“, „Християнська праведність“, „Дар П'ятдесятниці“ тощо відзначаються строгим, іноді й тяжким науковим стилем; послання ж та листи, адресовані духовенству та різним категоріям віруючих, носять більш популярний характер.

Яскраво це можна проілюструвати на посланні Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“ — „пасторському листі до вірних Косівського деканату, писаному у Братківцях під Станіславовом“ у 1900 році“[2]. Лист, обсягом 39 друкованих сторінок, написаний вишуканим гуцульським діалектом, що свідчить про глибоку обізнаність А. Шептицького з народною мовою, зокрема

[1] *Базилевич А.*. Введення у твори Митрополита Андрея Шептицького. — С. В–237.

[2] Див.: *Шептицький Андрей*. До моїх любих гуцулів. Пастирський лист до вірних Косівського деканату, писаний у Братківцях під Станиславовом, даний у дні Св. Архістратига Михаїла р. б. 1900 // Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. — Торонто, 1965. — Репринтне видання. — Львів, 1993. — Т. І. — С. 78–107.

з мовою гуцулів. Ця тема цікавила дослідників, їй були присвячені й наші публікації[1].

Отож нам залишається тільки дивуватися і захоплюватися лінгвістичними здібностями Митрополита, адже лист він писав, як було зазначено, у Братківцях нині Тисменицького району, де він не міг мати консультанта, знавця гуцульського діалекту, а це ще раз підтверджує, що Митрополит був частим гостем у гуцульському краї, уважно прислухався до мовлення гуцулів і добре оволодів гуцульською говіркою.

Гуцульський діалект використовували з метою забезпечення місцевого колориту, створення автентичних образів персонажів і відтворення їхньої мови різні українські письменники, особливо Михайло Коцюбинський та Гнат Хоткевич, які теж не були уродженцями гуцульського краю, однак як у мові першого, так і в творах другого гуцульські форми („гуцулізми") були лише як окремі вкраплення, вони вводилися лише в мову персонажів. У листі ж Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів" неможливо знайти якісь відхилення, порушення специфіки гуцульської говірки. І це не було загравання, не була бравада, це була нормальна, щира розмова батька зі своїми дітьми, душпастиря зі своїми вірними рідною для них говіркою.

Аналізуючи стиль „Послань" українських єпископів до народу, Іван Франко дає високу оцінку працям Андрея Шептицького, критикуючи при цьому його попередників: „Наші давніші пастирі призвичаїли нас до такого лінивства думки, до такої шаблонової аргументації та запліснілої мови, що треба незвичайного панування над собою... щоб читати їх. Навіть найвизначніша праця на тім полі, посланіє Йосифа Сембратовича „Про високу гідність

[1] *Лесюк М*. Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького // Писанка. Всеукраїнський культурно-мистецький етнографічний журнал. — Ч.1 (17). — Верховина, 1996. — С. 6–7; *Лесюк М*. Мова послання Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів".// Спадщина Митрополита Андрея Шептицького. — Івано-Франківськ: Плай, 2000. — С. 119–125; *Лесюк М*. Митрополит Андрей Шептицький — знавець гуцульського діалекту // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. — Івано-Франківськ, 2008. — Вип. XIX–XX. — С. 104–109.

людську“... настільки шаблонова, книжкова, абстракційна, свідчить про таке мале знання нашого народу і його життєвих обставин у автора, що, читаючи її, ані разу не чуєш того теплого подиху любові та енергії, що виявляє за словами її людину“[1]. Зовсім по-іншому оцінює Іван Франко праці, послання до вірних Андрея Шептицького. Він пише: „Єпископ, тепер митрополит Андрій Шептицький від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланіях. Почати з того, що замість запліснілӧї псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з новочасною морфологією, він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, а декуди, прим., у голоснім посланні до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом — річ, досі нечувана у наших церковних достойників... Митпролит Андрій іще в однім пункті явився новатором. Він не промовляє так, як його попередники, звисока, авторитетно, напушеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не „возвіщає“, а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергічного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те „живе дихання“, без якого всяка моралізація завсігди лишається мертвою...“[2]. Усе сказане І. Франком повністю підтверджується посланням А. Шептицького „До моїх любих гуцулів“.

Так, владика Андрей не „цурався промовляти“ до „любих гуцулів“ їх рідною говіркою, але тут недостатньо було одного бажання чи небажання. Для цього потрібні були глибокі знання гуцульського діалекту, а вивчити його за підручником, як будь-яку іншу мову, було неможливо з тої простої причини, що підручників таких тоді

[1] *Франко І.* Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького „О квестії соціальній“ // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 45. — К., 1986. — С. 378.

[2] Там само. — С. 378–379.

не було, як немає задовільного й повного опису гуцульського діалекту й досі. Народну мову можна вивчити, тільки уважно прислухаючись до неї, постійно спілкуючись із її носіями. Отже, Митрополит не цурався не тільки „промовляти“ до гуцулів їхньою рідною говіркою, він не соромився йти між простих людей, розмовляти, спілкуватися з ними, прислухатися до їхньої мови.

Досконала обізнаність Андрея Шептицького з гуцульським діалектом проявляється на різних рівнях — лексичному, фонетичному, граматичному тощо.

Для прикладу наведемо уривок із цього листа:

Бідні ті ґіти, шо їх дєдя, або неня пєні

а) *А кілько то наплачєси бідна жинка тай бідні ґіти над тов єго* (батька. — М. Л.) *компанійов у коршьмі! Єк жинка ни є сама дуже тверда у набожности, то сама сарака з тої розпуки розпєси тай стане шматє з хати віносити, аби мала за шо горівки купити! Пуститси тиж і на блудство.*

А ґіти — то єк та деревина, шо у лісі дико росте!.. Відростут самі дико, — тай ни буде з них мати на старість потіхи, ані дєдя, ані неня.

А єнчя аді чєлідина, шо набожна тай дбає за ґіти, шо їх Бог дав, — гірькими слезами буде ни раз тай ни два заливатиси над тєженьков долев свойов тай ґітей! Бо нима відий на світі тєжшої долі, єк доля тої чєлідини, шо її чоловік пє.

б) *А хиба шє тєжша доля чоловіка, — єк жинка пє тай на блудну зійшла дорогу!*

Виґівсми у Ваших горах людий, шо ходют по світі за хлібом, — а шматє на них таке, шо може й з рік ни жмакане. Єкисми їх питав, відків таке нешістє на них упало, то казали чєсто: „Жинка мене лишила! Пустиласи на блудство, на пієнцтво, — тай урешті дес поплеласи тай сидит з єнчьим“.

в) *Але шє май гирша тай страшніша доля ґітий, шо таких дєдю та неню піяків мали!*

Гірко бути сиротов! Гірко мати нидобру мачюху, але найгирше уже мати лиху неню!

Уна гирша вид злої мачюхи! Пє запиваєси... ґітий ни навчьит Отчєнашу, ни обхарит, ни зачєше, ни віпере шматє... І страву зварит нисмашну тай низдорову! А шо найгирше: дитину навчєє гріха![1]

Тут немає можливості переповідати зміст листа, зазначимо тільки, що він, як і всі інші листи та послання А. Шептицького, повчальний і надзвичайно актуальний і в наші дні, оскільки проблеми, підняті кир Андреєм, існують і тепер, причому постають вони набагато гостріше, ніж вони стояли 100 років тому. Сімдесят років безбожного комуністичного режиму призвели до моральної і духовної деградації значної частини нашого суспільства, довели до масового релігійного нігілізму, до втрати основних моральних цінностей. Пияцтво, розпуста, шахрайство, лихослів'я, зневага та ігнорування релігійних християнських засад, міжконфесійні чвари — далеко не повний перелік тих негативних явищ, які проявляються повсякчасно серед молоді та серед дорослих в Україні і, зокрема, на Гуцульщині. Отже, є велика потреба в моральних настановах, подібних до послання духовного Пастиря України, „Князя церкви" Митрополита Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів".

Підсумовуючи, відзначимо, що, незважаючи на різне ставлення до української мови окремих ієрархів, саме завдяки грекокатолицькому духовенству Галичина пронесла й зберегла і українську мову й український дух через десятиліття польського та російсько-більшовицького засилля, оберігає їх і тепер і берегтиме їх з допомогою церкви та духовенства й надалі.

[1] Цит.за: *Шептицький Андрей*. До моїх любих гуцулів. — Т. І. — С. 92.

ПІСЛЯСЛОВО

Як, очевидно, зміг переконатися наш високошановний читач, у запропонованій праці була спроба оглянути процес становлення української літературної мови в Галичині і ті суспільно-політичні умови, які існували в краї від кінця XVIII до початку XX століття.

До 1772 року Східна Галичина була під владою Польщі, яка не дбала про розвиток мови та культури, про освіту місцевого населення, тому в сільській місцевості майже не було шкіл, а якщо десь і була початкова школа, то навчання в ній проводилося польською мовою. І тільки після приєднання Галичини до Австрії австрійський уряд намагався дещо полегшити долю українських кріпаків, дати хоч якусь освіту селянам, міщанам та особливо духовенству. Випускники духовних семінарій також не були надто освічені, знали в основному лише церковну літературу, освіту здобували церковнослов'янською, німецькою та польською мовами, про українську мову викладання не могло бути й мови. Пізніше і в університеті у Львові, і в сільських школах уже була дозволена „руська" мова, але ця мова була далека від народної, вона була круто замішана на церковнослов'янській з домішками польської та німецької. У таких умовах не могли не появитися люди, яким небайдужа була доля свого народу, які прагнули просвітити цей народ.

Першим таким просвітителем на початку XIX ст. був священик, учитель, мовознавець Іван Могильницький, який написав граматику „руської" мови, хоч опублікувати її не мав можливості. Він опублікував, правда, кілька шкільних підручників (букварів), які неодноразово перевидавалися; була надрукована в польському перекладі також передмова до його граматики, у якій він зі знанням справи дав досить кваліфіковану характеристику української мови на тлі інших слов'янських мов.

Визначною віхою в історії становлення і розвитку української літературної мови в Західній Україні була діяльність Руської трійці на чолі з Маркіяном Шашкевичем. Її літературний альманах

„Русалка Дністрова“ був світлим променем у царстві пітьми, в яку були окутані тоді Галичина та культурно-освітнє життя її мешканців. Великим прогресом було застосування в „Русалці“ фонетичного принципу письма та гражданського шрифту. Однак вона була заборонена в Галичині, і широкі маси населення не могли з неї скористатися.

Після М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича активно включилися в процес творення літературної мови священики Й. Левицький та Й. Лозинський, які, однак, стояли на різних позиціях щодо її формування. Послідовним поборником української літературної мови на народній основі та фонетичного принципу письма був, власне, Й. Лозинський, який написав граматику української мови і довгі роки впродовж XIX ст. намагався довести своїм опонентам доцільність формування української літературної мови на народній основі, а не на ґрунті церковнослов'янської чи російської мов, які нав'язували галичанам москвофіли. У розділі про граматики української мови в Галичині зроблений короткий огляд багатьох інших граматичних праць, виданих у Галичині впродовж XIX та початку XX ст.

Центральним та основним, на наш погляд, є розділ про мовні дискусії в Галичині, які не вщухали від 30-х років XIX до 30-х років XX століття. У цьому розділі на великому фактичному матеріалі, вибраному з галицької періодики, висвітлені різні погляди культурних діячів того часу на мову, її становлення, розвиток, кодифікацію, нормування правопису тощо. У цих дебатах майже до кінця XIX ст. дискутувалося питання про основу літературної мови. Йосиф Лозинський, Микола Устиянович, Теофан Глинський, Теодор Лисяк, пізніше Іван Верхратський та деякі інші прогресивні діячі того часу пропонували розбудовувати літературну мову на ґрунті української народної мови, українського фольклору. Прихильники ж москвофільства, базуючись на висловлюваннях Антона Петрушевича про те, що це нібито Москва забрала „нашу“ літературну мову і нам треба повернути й використовувати її, намагалися впровадити в практику російську

мову. Інші наполягали на використані церковнослов'янської мови як мови вже відшліфованої, опрацьованої. У результаті москвофіли витворили так зване „язичіє" — мішанину старослов'янської, російської, української та інших мов, які побутували тоді в Галичині, і цей конгломерат використовували в своїх писаннях майже до кінця XIX ст.

Багато розмов точилося й навколо становлення правописних норм, бо москвофіли відстоювали етимологічний принцип письма, а прихильники народної мови ратували за фонетичний. Коли ж у 1895 році був затверджений фонетичний правопис, почалися дискусії іншого плану — між галицькою та східноукраїнською писемними традиціями щодо окремих правописних питань. Ці правописні протиріччя були ліквідовані аж у 1927 році на мовознавчій конференції в Харкові і затверджені правописом, який увійшов у силу з 1 січня 1929 року. Правда, проіснував він лише до 1933 року, а потім був відмінений як „буржуазно-націоналістичний".

У книзі детально описана й так звана „азбучна війна", яка проходила в Галичині в два етапи. Перший етап розгорівся був після публікації Й. Лозинського, у якій він доводив нездатність кириличної азбуки для обслуговування української мови, стверджував, що краще вже було б використовувати латинські літери, за допомогою яких можна точніше й повніше відтворити й відобразити характер української мови. Цей лист був викликав тоді бурю протестів галицької громадськості, і пропозиція запровадити польське абесадло була відкинута. Друга хвиля азбучних суперечок сколихнула Галичину в 1859 році, і на цей раз уже було запропоновано запровадити для української мови чеську абецеду. Однак і на цей раз українська галицька інтелігенція відстояла кириличну азбуку.

Значна увага в книжці приділена становленню правописних норм, дискусіям щодо запровадження тих чи інших правил, утвердженню лінгвістичної термінології в Галичині. Встановлено, що автори галицьких граматик майже до кінця XIX ст. викорис-

товували або російську, або польську лінгвістичну термінологію, і вже тільки на початку XX ст. почала утверджуватися власне українська термінологія, яка використовується й у наш час.

Важливим, на нашу думку, є розділ про мову галицької періодики та мову західноукраїнських письменників. Тут оглянуто мову та лексику перших українських газет у Галичині „Зоря Галицька", Пчола", „Галичо-Рускій Вѣстник" та деяких інших тогочасних публікацій, літературного альманаху „Русалка Дністрова", поезію Рудольфа Моха, лексику двох випусків „Вінка Русинам на обжинки", „Галицких приповѣдок и загадок зôбраних Григорим Илькевичом", які підготував до друку Яків Головацький, тощо.

У книзі неможливо було обійти таке важливе питання, як роль Івана Франка в розвитку української літературної мови, його внесок у збагачення лексичного фонду загальноукраїнської національної мови. Зроблений короткий огляд також мови художніх творів Василя Стефаника, Марка Черемшини, Богдана Лепкого, їхньої ролі в розвитку української літературної мови в Галичині.

Оскільки майже вся галицька освічена інтелігенція − це були духовні особи, то невеликий розділ книжки присвячений саме духовенству та його ролі в розвитку й утвердженні української літературної мови в Галичині. Галицькі єпископи та митрополити в основному писали свої твори, проповіді та послання до вірних польською чи церковнослов'янською мовою і лише окремі з них знали й шанували українську народну мову. Одним із греко-католицьких ієрархів, які були близькі до народу, був митрополит Андрей Шептицький, який був добрим знавцем не тільки європейських мов, але й народної мови, про що свідчить його послання „До моїх любих гуцулів", написане чистим гуцульським діалектом.

І все ж, попри всі потуги прихильників літературної мови на народній основі мова галицьких часописів та окремих письменників була дуже засмічена іншомовними елементами, особливо старослов'янізмами та росіїзмами, тобто більше скидалася на язичіє, яке культивувалося фактично аж до кінця XIX ст., а це

давало підстави письменникам та вченим з Великої України для критики або й насміхання.

Уже мовилося про те, що церковнослов'янська мова в Галичині мала тисячолітню традицію, вважалася священною мовою, мала високий авторитет, тому більшість освічених людей не могла її зігнорувати, відмовитися від неї. Багато галицьких культурних діячів вважали, що немає потреби запроваджувати якусь нову літературну мову, оскільки вже є віками випробувана, вироблена, канонізована мова — церковнослов'янська.

Друге. Давньоукраїнська літературна мова була сформована на зразках старослов'янської (церковнослов'янської). Цією мовою були написані „Слово о полку Ігоревім", інші важливі твори давньоукраїнського періоду, тому Антін Петрушевич та його прихильники заявляли, що це наша мова, яку присвоїла собі Москва, і її треба повернути собі й таким чином забезпечити тяглість, спадкоємність мови.

Третє. Майже усі освічені люди в Галичині були священнослужителями, які отримували освіту, виховувалися в основному на церковнослов'янській мові, фактично якоїсь іншої літературної мови не знали (тут не береться до уваги польська, німецька, латинська тощо). Утворювалося замкнуте коло: народну мову до семінарій не допускали, а якщо не було такої мови викладання, то її й не могли знати.

Четверте. Деякі галицькі „аристократи" (типу Дениса Зубрицького) дотримувалися усталеної на той час думки про „аристократичність" літературної мови, що, мовляв, літературна мова повинна відрізнятися від народно розмовної, від мови простолюддя, мови пастухів тощо.

П'яте. усі церковні відправи, Богослужіння відбувалися церковнослов'янською мовою, отже цю мову підтримувала мимоволі й церква.

Шосте. Не можна не брати до уваги й той факт, що на території Східної Галичини функціонувало тоді кілька народних говорів, які збереглися й донині, і де в кого виникало, можливо, й резонне

питання, який із цих говорів узяти за основу? Можна сказати, що цим аргументом просто спекулювали противники народної мови як літературної.

Нарешті треба зважити й на те, що в Галичині дуже потужним був москвофільський рух. Москвофіли під гаслом боротьби проти впливу Польщі, схилялися перед Росією і всіляко нав'язували галичанам російську мову, наносячи цим самим непоправної шкоди українській мові. Багато росіїзмів, які побутують і нині в Галичині, увійшли в мовлення галичан ще в XIX столітті.

Оці (та й не тільки ці) причини, власне, й гальмували розвиток літературної мови в Галичині на народній основі, і все ж ця мова розвивалася і чимраз активніше пробивала собі дорогу в літературне та офіційне життя.

Віддаємо собі звіт у тому, що окремі питання, зачеплені в цій книжці, могли бути висвітлені глибше, повніше, але метою її було показати читачеві загальну картину формування й розвитку української літературної мови в Галичині, і, на наш погляд, цієї мети досягнуто.

Список використаних наукових праць та джерел

1. *А. Д.* Изъ Пряшева / [Олександр Духнович] // Зоря Галицкая. — Ч. 32. — 30.09/12.10.1853; Ч. 33. — 7/19.10.1853.
2. *Андрей Иванович К.* Допись зъ Коломыйского / [Богдан Дідицький] // Зоря Галицкая. — Ч. 35. — 21.10 / 2.11.1853.
3. *Б.* Посланіе о первомъ нашомъ писменномъ языцѣ [Богдан Дідицький] // Зоря Галицкая. — Ч. 4. — 16.03.1853
4. *Бабич Н.* „Правописна справа" у часи С. Смаль-Стоцького і тепер / Надія Бабич // Бабич Надія. 15 не останніх із могікан. Педагоги і вчені Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ століття. — Чернівці, 2010.
5. *Бабич Н.* Праці С. Смаль-Стоцького / Надія Бабич // Бабич Надія. 15 не останніх із могікан. Педагоги і вчені Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ століття. — Чернівці, 2010.
6. *Базилевич А.* Введення у твори Митрополита Андрея Шептицького / Анатоль Базилевич. — Торонто, 1965. — Репринтне видання. — Львів, 1993.
7. *Бандрівський Д. Г.* Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. — К., 1960.
8. *Барчук М. В.* Розвиток української літературної мови в Галичині середини ХІХ століття: фонетика, граматика, лексика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 „Українська мова" / М. В. Барчук. — Івано-Франківськ, 2012.
9. *Бевзенко С. П.* Історія українського мовознавства / С. П. Бевзенко. — К., 1991.
10. *Без* заголовка / Т. Лисяк // Вѣстникъ. — Ч. 40. — 3/15.04.1851; Ч. 41. — 5/17.04.1851; Ч. 42. — 7/19.04.1851; Ч. 43. — 12/24.04.1851; Ч. 44. — 14/26.04.1851.
11. *Без* заголовка і підпису // Вѣстникъ. — Ч. 131. — 24.12.1850.
12. *Без* заголовка і підпису // Вѣстникъ. — Ч. 62. — 6/18.07.1850.
13. *Без* заголовка і підпису // Зорѧ Галицка. — Ч. 104. — 16/28.12.1850.
14. *Без* заголовка. Вербиця // Вѣстникъ. — Ч. 128. — 7/19.12.1850; Ч.130. — 12/24.12.1850.
15. *Бідер Г.* Галицькі та буковинські граматики української мови (1850–1918. / Герман Бідер // Українська мова. — 2006. — № 2.
16. *Бідер Г.* Українська мова в Габсбурзькій монархії (1772–1918) / Герман Бідер // Мовознавство. — 1997. — № 1.
17. *Білоус М.* Василь Сімович. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ / Марія Білоус, Зіновій Терлак. — Львів, 1995.
18. *Брик І.* Омелян Огоновський: У століття народин Великого громадянина / Іван Брик. — Львів, 1933.
19. *Будзиновський В.* Василь Стефаник / В'ячеслав Будзиновський // Василь Стефаник у критиці та спогадах. — К., 1970.
20. *Будзяк А.* Словники Івана Вагилевича як джерело діалектологічних студій / Анна Будзяк // Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми. — Львів, 2004.

21. *Будитель* національного духу / упоряд., редаг. Оксана Лесюк. — Ясень–Рожнятів : Таля, 2011.
22. *Буквар* Івана Федорова. Перевидання фотомеханічним способом. — К., 1975.
23. *Бурківська Л. Ю.* Лексика історичної прози Б. Лепкого в контексті загальнолітературної та стилістичної норми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 „Українська мова“ / Л. Ю Бурківська. — К., 2003.
24. *Бутковскій М.* Грамматика россійского языка въ пользу Польского юношества въ Волынской Гимназіи / *Михаилъ Бутковскій.* — Почаєвъ, 1809.
25. *В. З.* Отповѣдь господину Л... зъ подъ Галича / [Василь Заборовський] // Вѣстникъ. — Ч. 25. — 6/18.04.1850.
26. *В. З.* Переводчики вѣденскіи / [Василь Заборовський]// Вѣстникъ. — Ч. 27. — 11/23.04.1850.
27. *Вѣнок* Русинам на обжинки. Уплѣв Иван Б. Головацкій. — Часть первая. — У Вѣдни, 1846.
28. *Вѣнокъ* Русинамъ на обжинки уплѣлъ Иванъ Б.Ф. Головацкій. — Часть вторая. — У Вѣднѣ, 1847.
29. *Вагилевич І.* Бойки — русько-слов'янський люд у Галичині / Іван Вагилевич // Жовтень. — 1978. — № 11–12.
30. *Вагилевич І.* Гуцули, обидатели восточной отрасли Карпатских гор / Іван Вагилевич // Пантеон. — Т. 21. — Кн. 5. — 1855.
31. *Вагилевич І.* Гуцули: Карпатские горцы / Іван Вагилевич // Сынъ Отечества. — № 3. — 1842.
32. *Вагилевич І.* Лемки — мешканці західного Прикарпаття / Іван Вагилевич // Народна творчість та етнографія. — № 4. — 1965.
33. *Василь* Стефаник у критиці та спогадах. — К., 1970.
34. *Верхрѧтский І.* Про говор Галицьких лемків / Іван Верхрѧтский — У Львові, 1902.
35. *Вечери* на хуторї близь Диканьки. Повісті, видані пасічникомъ Рудимъ Панькомъ. Написавъ Миколай Гоголь. Перевівъ зъ московського Ксенофонтъ Климковичъ. — Томъ I. — Львівъ : Зъ печатні Михайла Ф. Поремби, 1864.
36. *Витяг* з протоколу допиту І. Головацького 5 серпня–26 вересня 1840 р. // „Русалка Дністрова“. Документи і матеріали. — К., 1984.
37. *Від редакції* // Зорѧ Галицка. — Ч. 1. — Дня 15 Мая 1848.
38. *Від редакції* // Зорѧ Галицка. — Ч. 11. — 26.01 / 7.02. 1849; Ч.13. — 2/14.02.1849.
39. *Від редакції* // Зоря Галицкая. — Ч. 11. — 18 Мая 1853.
40. *Возняк М.* Авторство азбучної статті з 1834 р. / Михайло Возняк — Окрема відбитка із ЗНТШ. — Т. CXXXVI.
41. *Возняк М.* Апологія кирилиці Дениса Зубрицького / Михайло Возняк // Окрема відбитка із ЗНТШ. — Б. м. і б. р.
42. *Возняк М.* З зарання української преси в Галичині / Михайло Возняк // ЗНТШ. — Т. CXI. — 1912.

43. *Возняк М.* Історичне значення діяльності Маркіяна Шашкевича / Михайло Возняк // Наукові записки інституту суспільних наук / Окремий відбиток. — К., 1953.
44. *Возняк М*. Просвітні змагання галицьких українців в 19 віці (до 1850 р.) / Михайло Возняк. — Львів, 1912.
45. *Возняк М*. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. / Михайло Возняк // ЗНТШ. — Т. LXXXIX, XC, XCI (кн. V) — за 1909 р; XCIII (кн. I), XCIV (кн. II), XCV (кн. III), XCVIII (кн. VI) — за 1910 р.
46. *Возняк М.* У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка / Михайло Возняк — Част. I–II. — Львів, 1935.
47. *Вчімося* рідної мови. — Жовква: друкарня оо.Василіян, 1933.
48. *Г. П.* Зъ Жолковского округа // Вѣстникъ. — Ч. 13. — 30.01/11.02.1851.
49. *Галицкіи* приповѣдки и загадки зôбраніи Григорим Илькевичом. — У Вѣдни, 1841.
50. *Гнатюк В*. В справі української правописи / Володимир Гнатюк // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1922. — Кн. II; Кн.VIII; 1923. — Т. LXXIX. — Кн. II; Т. LXXX. — Кн. VI.
51. *Гнатюк В*. На правописні теми / Володимир Гнатюк // Окрема відбитка з часопису „Наша школа“. — Ч. 1. — Львів, 1913.
52. *Гнатюк В*. Національне відродженнє австроугорських українців (1772–1880) // Володимир Гнатюк — Відень, 1916.
53. *Гнатюк В*. Чи можливе тепер у нас удностайненє літературної мови й правописи? / Володимир Гнатюк // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : у 2 ч. / П. Д. Тимошенко. ‒ Ч. II. — К. : Рад. школа, 1961.
54. *Гнатюк В*. Як писати займенник **ся** при дієсловах / Володимир Гнатюк // ЗНТШ. — Т. LXXX. — Львів, 1907.
55. *Голіней С*. Перший кардинал-українець / Степан Голіней // Галичина. Громадсько-політична газета Івано-Франківської області. — 23 вересня. — 2010.
56. *Головацкій Я.* Воспоминаніе о Маркіанѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ / Яковъ Головацкій // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-Русскою Матицею подъ редакцією Богдана Дѣдицкого. — Во Львовѣ, 1885. — Вып. 1.
57. *Головацкій Я*. Де що о дѣловомъ языцѣ у нас на Руси / Я. Головацкій // Зорѧ Галицка. — Ч.17. — 15/27 Лютого 1850.
58. *Головацкій Я.* Литературный споръ de lana kaprina // Семейная библіотека. — 1856.
59. *Головацкій Я.* Память Маркіяну Руслану Шашкевичу // Вѣнок Русинам на обжинки. — Часть первая. — / Уплѣв Иван Б. Головацкій. — Часть первая. — У Вѣдни, 1846.
60. *Головацкій Я.* Три вступительнии преподаванія о руской словесності. — Во Львовѣ. — 1849.

61. *Городенська К. Г.* Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В Кравченко. — К., 1981.

62. Граматика слов'янська І. Ужевича. Фотокопія рукописів. — К., 1970.

63. *Граматика* языка русского въ Галиціи, розложена на пытаня и отъповѣди. Выдалъ Іосифь Левіцкій. — Въ Перемишли, 1850.

64. *Граматка* П. Куліша. — С. Петербургъ, 1861.

65. *Грамматика* Руского ѧзыка составленна Яковомъ Головацкимъ. — Во Львовѣ, 1849.

66. *Грінченко Б.* Наша доля — Божа воля / Борис Грінченко // Василь Стефаник у критиці та спогадах. — К., 1970.

67. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. — Київ–Львів, 1913.

68. *Грушевський М.* Про українську мову і українську справу / Михайло Грушевський. — К., 1917.

69. *Грушевський М.* Про українську мову і українську школу / Михайло Грушевський. / Фотокопія з видання 1912 р. — К., 1991.

70. *Гуйванюк Н.* „Дух“ мови і граматика: лінгвістичні засади „Граматики української мови“ Василя Сімовича / Ніна Гуйванюк // Українське і слов'янське мовознавство. — Ужгород, 2001.

71. *Гушалевичъ И.* Сказка для дѣтей о томъ, якъ Лихій съ Ъ-омъ въ адъ достался / Иван Гушалевичъ // Слово. — Ч. 2. — 28.01.1861; Ч. 3. — 1.02.1861.

72. *Ґрещук В.* Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX–початку XX ст. / Василь Ґрещук // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. / Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів, 25–27 вересня 1996. — Львів : Вид-во „Світ“, 1998.

73. *Ґрещук В.* Проблеми дослідження мови художніх творів Б. Лепкого / Василь Ґрещук // Богдан Лепкий — письменник, учений, митець / Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-річчю Богдана Лепкого. — Івано-Франківськ, 1992.

74. *Дѣдицкий Б.* Материалы къ Историы Галицко-русской славесности. Іосифъ Лозинскій / Богданъ Дѣдицкій // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-Русскою Матицею. — Выпуски I, II и III. — Львôвъ, 1885.

75. *Дѣдицкій Б.* Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси / Богданъ Дѣдицкій. — Львôвъ, 1881.

76. *Дѣдицкій Б.* Да будетъ миръ / Богданъ Дѣдицкій // Зоря Галицкая. — Ч. 30. — 16.09.1853.

77. *Дѣдицкій Б.* Мыхаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература / Богданъ Дѣдицкій. — Ч.1. — Львôвъ, 1876.

78. *Дѣдицкій Б.* Оправданіе / Богданъ Дѣдицкій // Зоря Галицкая. — Ч. 27. — 26.08.1853.

79. *Даниленко В.* Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. 1859–1938 рр. / В. М. Даниленко, О. В. Добржанський. — К., 1996.

80. *До Русинôвъ* и Русинок // Зорѧ Галицка. — Ч.5. — 13 червця 1848 р.

81. *Добржанський О*. Степан Смаль-Стоцький / О. Добржанський // Буковинський журнал. — Чернівці, 1992. — Ч. 4–5.
82. *Доверительные* письма изъ Будина // Зоря Галицкая. — Ч. 7. — 3 / 15.02.1854.
83. *Допись* изъ Коломийского // Вѣстникъ. — 1859. — Ч. 42.
84. *Дорошенко В*. Галичина й Велика Україна / Дорошенко В. // Календар-альманах „Дніпро". — Львів, 1924.
85. *Дра Михайла Осадцы* Граматика руского языка. Третье изданье, пересмотрене О. Лепкимъ и И. Онышкевичомъ. — Во Львовѣ, 1876.
86. *Драч І.* Григорій Сковорода: Біографічна повість / І. Драч, С. Кримський, М. Попович. — К., 1984.
87. *Енциклопедія* Українознавства : у 10 т. / гол. ред. проф. др Володимир Кубійович. — Париж–Нью-Йорк. — Т. 1, 4, 5.
88. *Євген* Желехівський у національно-культурному відродженні України / В. Ґрещук, М. Лесюк, Л. Невідомська та ін. ; за заг. ред. В. Ґрещука. — Івано-Франківськ, 1999.
89. *Євстафій* зъ Ильника. Без заголовка // Вѣстникъ. — Ч. 36. — 4/16.05.1850.
90. *Єденъ* именемъ многихъ. Без підпису // Зорѧ Галицка. — Ч. 25. — 15/27.03.1850.
91. *Єфремов* С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. — К. : Femina, 1995.
92. *Желехôвскій Ю.* Біографични вѣстки: Новыя данныя до біографіи Іоана Могильницкого / Ю. Желехôвскій // Новый Галичанинъ. — Львôвъ, 1889.
93. *Жовтобрюх М. А.* Мова української періодичної преси (кінець XIX — початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. — К., 1970.
94. *Жовтобрюх М. А*. Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.) / М. А. Жовтобрюх. — К., 1963. —
95. *Жовтобрюх М. А*. Мовознавчі праці Я.Ф. Головацького / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. — № 5. — 1989.
96. *Зъ подъ Соколовки* // Вѣстникъ. — Ч. 62. — 19.08.1853.
97. *Зъ Пряшева* // Зоря Галицка. — Ч. 50. — 29.06.1852
98. *З(боровскій) В*. Що намъ потреба / Василь Зборовський // Вѣстникъ. — Ч. 22. — 30.03/12.04.1850.
99. *Зборовскій В.* Колька словъ на допись Г. профессора Іосифа Лѣвицкого о Галицко-Рускомъ языцѣ / Василь Зборовскій // Вѣстникъ. — Ч. 69 — 14/26.07.1851.
100. *Зборовскій В.* Отповѣдь господину Л... зъ пôдъ Галича" // Вѣстникъ. — Ч. 25. — 1850.
101. *Зборовскій В.* Переводчики вѣденскіи // Вѣстникъ. — Ч. 27. — 1850.
102. *Здерковскій И*. Наше стремленіе при образовании языка / Иван Здерковскій // Зоря Галицка. — Ч.39. — 21.05.1852.
103. *Зизаній Л*. Граматика словенська / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. Німчука. — К., 1980.

*104. Зъ Вѣдня. Б*ез підпису // Вѣстникъ. — Ч. 30. — 18/30.04.1850.

105. Зъ надъ Прута, одъ Гуцула. Без підпису // Зорѧ Галицка. — Ч. 6. — 10/22.01.1849.

106. Зъ подъ Балиграда. О образованю рускои бесѣди // Зоря Галицкая. — Ч. 5. — 2.02.1855; Ч. 6. — 9.02.1855; Ч. 7. — 16.02.1855; Ч. 26.1855.

*107. ъ Пряшева Б*ез підпису // Вѣстникъ. — Ч.35. — 2/14.05.1850.

108. Зъ Стрыйского округа // Вѣстникъ. — Ч.36. — 7/19.05.1852.

109. И. Л. Витяг зъ рукопису „Критика" / [Й. Лозинський] // Лѣрвакъ зъ надъ Сяна. — Въ Перемишли, 1852.

110. Исторический очеркъ основанія Галицко-рꙋскои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія составлено Яковомъ Головацкимъ. — Въ Львовѣ, 1850.

111. Исторія древняго Галичско-Русского княжества / Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. — Часть первая. — Львов, 1852.

112. І. Л. Зъ Яворова. Правда очи коле / [Й. Лозинський] // Вѣстникъ. — Ч. 78. — 14.10.1853; Ч. 79; Ч. 80; Ч. 81. — 21.10.1853.

113. І. Л. Пересторога для перестережених / [Й. Лозинський] // Зорѧ Галицка. — Ч. 20. — 25.02 / 09.03.1850.

114. Іван Могильницький. Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ. / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Василя Ґрещука. — Івано-Франківськ : Плай, 2003.

115. Іларіон, Митрополит. Наша літературна мова / Митрополит Іларіон. — Вінніпеґ, 1959.

116. Історія української мови. Лексика і фразеологія. — К. : Наукова думка, 1983.

117. Колька словъ о формахъ нашого языка и о писовнѣ Богдана Л...ча / [Богданъ Леонтовичъ] // Лѣрвакъ зъ надъ Сяна. — Въ Перемишли, 1852.

118. Караванський С. Секрети української мови / Святослав Караванський. — К., 1994.

119. Каспришин З. Нормативне і позанормативне у мові творів Богдана Лепкого / З. Каспришин // Богдан Лепкий — письменник, учений, митець; матеріали наук. конф., присвяченої 120-річчю Богдана Лепкого. — Івано-Франківськ, 1992.

120. Качкан В. Українознавчі студії С. Смаль-Стоцького як джерело національного виховання / Володимир Качкан // Обрії. — Івано-Франківськ, 1995. — № 2.

121. Кисілевський В. До історії Шашкевичівської доби / В. Ю Кисілевський // Шашкевичіана. — Ч. 2. — Вінніпеґ, 1964.

122. Кисілевський К. Говорові особливості Шашкевичевої мови / Кость Кисілевський //Шашкевичіяна. — Ч. 15–16. — Р.ІХ. — Вінніпеґ, 1971.

123. Кисілевський К. Історія правописного питання / Кость Кисілевський // ЗНТШ. — Т. CLXV. Збірник філологічної секції. — Т. 26. — Нью-Йорк–Париж, 1956.

124. Кисілевський К. Українознавчі праці акад. Ст. Смаль-Стоцького / Кость Кисілевський // Записки НТШ. — Т. 172. — Нью-Йорк–Париж, 1960.

125. Ковалик І. Вчення про словотвір / І. Ковалик. — Львів, 1958.
126. Ковалик І. З методики дослідження слов'янського словотвору / І. Ковалик. — Львів, 1958.
127. Ковалик І. Наукові основи побудови словника мови художніх творів Василя Стефаника / І. Ковалик, І. Ощипко // Художнє слово Василя Стефаника. — Львів, 1972.
128. Ковалик І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. Ковалик. — Ч. 1– Львів, 1958.
129. Ковалик І. Система словотворчої будови мови як система систем / І. Ковалик // Доповіді і повідомлення; Львівський державний університет ім. І. Франка. — Вип. 7. — Ч. 1. — Львів, 1957.
130. Ковалів П. Заслуги акад. С. Смаль-Стоцького для української філології / П. Ковалів // Записки НТШ. — Т. CLXXXV. — Нью-Йорк–Париж–Торонто, 1969.
131. Ковалів П. Михайло Грушевський у боротьбі за українську мову / Пантелеймон Ковалів // Записки НТШ : Михайло Грушевський. Статті, спогади, документи і коментарі. — Т. CXCVII. — Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1978.
132. Колцунякъ Н. Учитель садôвництва / Никола Колцунякъ // Учитель. — Львôвъ, 1891. — Ч.9.
133. Коментар І. Головацького // Вѣстникъ. — Ч.44. — 12/26.04.1851.
134. Кононенко В. І. Франко і проблеми варіативності української літературної мови / Віталій Кононенко // Іван Франко і національне та духовне відродження України. — Івано-Франківськ, 1997.
135. Кононенко В. Поетичне слово Богдана Лепкого / В. Кононенко // Богдан Лепкий — письменник, учений, митець : матеріали наук. конф., присвяченої 120-річчю Богдана Лепкого. — Івано-Франківськ, 1992.
136. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835−49 / Видав Кирило Студинський. — Львів, 1909.
137. Костецкій П. Рускій литератъ / Пл. Костецкій // Зоря Галицка. — Ч. 29. — 1855.
138. Котрого славорусского нарѣчія подобаетъ австрійскимъ Русинамъ нині употребляти? / Без підпису // Вѣстникъ. — Ч. 58. — 27.06/9.07.1850.
139. Кримський А. Ю. Про нашу літературну мову / А. Ю. Кримський // Кримський А. Ю. Твори : в п'яти томах. — Том третій / Мовознавство. Фольклористика. — К., 1973.
140. Кримський А. Ю. Чи справді важко вивчити правопис **ї**? / А. Ю. Кримський // Кримський А. Ю. Твори : в п'яти томах. — Том третій / Мовознавство. Фольклористика. — К., 1973.
141. Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії / Микола Кугутяк. — Івано-Франківськ, 1993.
142. Курс історії української літературної мови : у 2 т. — Т. 1. — К., 1958.
143. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського : у 2 т. — Т. 1 — К., 1951.

144. *Лѣвицкій І.* О Галицко-Русскомъ языцѣ / Іосифъ Лѣвицкій // Вѣстникъ. — Ч. 64. — 2/14 юнія 1851.

145. *Лазарук Я.* Начерк граматики української мови / проф. Ярослав Лазарук. — Броди, 1936.

146. *Лев В*. Боротьба за українську літературну мову в Галичині та за характер її / Василь Лев // Збірник на пошану Івана Мірчука (1891–1961). — Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974.

147. *Лев В*. Участь І. Франка в творбі української літературної мови. / Василь Лев // ЗНТШ. Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка у виданні НТШ і „Свободи“. — Т CLXVI (166). — Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1957.

148. *Левицкій И*. Дещо о словесности Галицко-Русской / И. Левицкій // Зоря Галицка. — Чч. 67, 68, серпень 1852.

149. *Левицкій И.* Мысли о словесности Галицко-русскои / И. Левицкій // Вѣстникъ. — Ч. 67. — 27.08/8.09.1852; Ч. 68. — 30.08/11.09.1852; Ч. 69 — 3/15.09.1852.

150. *Левицкій І.* Без заголовка / Іосиф Левицкій // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч.58. — 12/26.11.1849.

151. *Левицкій І.* Уваги надъ образованьємъ язика Галичо-Руского отъ часу Конституціи / Іосиф Левицкій // Галичо-рускій вѣстникъ. — Ч. 71. — 13 грудня 1849.

152. *Левицкій І.* Уваги надъ образованьємъ языка Галицко-Русского отъ часу конституціи / Іосиф Левицкій // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 70. — 10/22.12.1849.

153. *Лексика* поетичних творів Івана Франка / уклад. І. І. Ковалик, І.І. Ощипко, Л.М. Полюга. — Львів, 1990.

154. *Лексикон* латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Пам’ятка української мови. — К., 1973.

155. *Леонтовичъ Б.* До честнои редакціи Зори Галицкои / Богданъ Леонтовичъ // Зоря Галицка. — Ч. 74. — 20.09.1852; Ч. 75. — 24.09.1852; Ч. 76. — 27.09.1852.

156. *Лесюк М*. „Язычіє“ в художніх творах Івана Франка / Микола Лесюк // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. — Львів, 1998.

157. *Лесюк М.* Академік С. Смаль-Стоцький і просвіта народу / Микола Лесюк // „Просвіта“: Історія. Постаті. Чин : матеріали наук. конф., присвяченої 125-й річниці заснування „Просвіти“. — Івано-Франківськ, 1993.

158. *Лесюк М*. Аналогія та акомодація у сучасній українській мові / Микола Лесюк // Незгасимий словосвіт. Збірник наукових праць. На пошану професора В. С. Калашника. — Харків, 2011.

159. *Лесюк М*. Архаїзми в наукових дослідження Богдана Лепкого / Микола Лесюк // Богдан Лепкий — письменник, учений, митець : матеріали наук. конф., присвяченої 120-річчю Богдана Лепкого. — Івано-Франківськ, 1992.

160. Лесюк М. Боротьба за українську літературну мову в Галичині (середина XIX ст.) / Микола Лесюк // Вісник Харківського університету. — № 491. — Серія : філологія. — Харків, 2000.

161. Лесюк М. Володимир Гнатюк і становлення українського правопису / Микола Лесюк // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку. — Тернопіль, 1999.

162. Лесюк М. Граматика О. Огоновського „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache" і її роль у розвитку літературної мови Галичини / Микола Лесюк // Українська філологія: школи, постаті, проблеми : зб. наук. праць Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. — Ч. І. — Львів, 1999.

163. Лесюк М. Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького / Микола Лесюк // Писанка. Всеукраїнський культурно-мистецький етнографічний журнал. — Ч. 1 (17). — Верховина, 1996.

164. Лесюк М. Митрополит Андрей Шептицький — знавець гуцульського діалекту / Микола Лесюк // Вісник Прикарпатського університету : філологія. — Вип. XIX–XX. — Івано-Франківськ, 2008.

165. Лесюк М. Мова послання Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів" / Микола Лесюк // Спадщина Митрополита Андрея Шептицького. — Івано-Франківськ : Плай, 2000.

166. Лесюк М. Перші часописи Галичини про українську мову та національне відродження краю / Микола Лесюк // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України / Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. — Івано-Франківськ–Галич, 1998.

167. Лесюк М. Предтеча української мовознавчої науки в Галичині / Микола Лесюк // Мовознавство / Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів, Одеса, 26–29 серпня 1999 р. — К., 2002.

168. Лесюк М. Російськомовне засилля в українській мові / Микола Лесюк // Обрії. — № 2. — Івано-Франківськ, 1995.

169. Лесюк М. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова / М. П. Лесюк // Мовознавство. — № 3. — 1987.

170. Лесюк М. У творчій лабораторії Василя Стефаника / Микола Лесюк // Василь Стефаник і українська культура : тези : у 2 ч. — Ч. 2. — Івано-Франківськ, 1991.

171. Лесюк М. Українська живомовна стихія в творчості Г. Сковороди / Микола Лесюк // Дивослово. — № 8. — 1996.

172. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму / Микола Лесюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — № 9. — 2003.

173. Лист О. Духновича // Семейная библіотека. — 1856.

174. Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка // ЗНТШ. − Т. CCXXIV. — Львів, 1992.

175. Лоз. І. Гадки о руско-народномъ языцѣ / Йосиф Лозинський // Зоря Галицкая. — Ч. 9. — 02.03.1855.

176. Лозинскій І. Зъ Яворова / Іосиф Лозинскій // Вѣстникъ. — Ч. 64. — 26.08.1853; Ч. 65. — 29.08.1853.

177. Лозинскій І. Пересторога для перестереженых / І. Лозинскій // Зорѧ Галицка. — Ч. 20. — 25.II/9.III.1850.

178. Лозинскій І. Уваги над правописом руским / Іосиф Лозинскій // Пчола. — Ч. 1. — 26.08.1849.

179. Лозинскій І. Ще щось о правописи / Іосиф Лозинскій // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 4. — 10/22.01.1850.

*180. Лосун.*У справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду / [Іван Верхратський] // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : у 2 ч. / П. Д. Тимошенко. — Ч. II. — К. : Рад. школа, 1961.

181. Лука Р. Двѣ часописи народа руского / Р. Лука // Зорѧ Галицка. — Ч. 33. — 12/24.04.1850.

182. Луців Л. Спогади про академіка Смаль-Стоцького / Л. Луців // Записки НТШ. — Т. 172. — Нью-Йорк–Париж, 1960.

183. Лучкай М. Граматика слов’яно-руська / Михайло Лучкай. — К., 1989.

184. Лушпинська Л. Проблема нормалізації української літературної мови в епістолярії другої половини XIX–початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / Л. П. Лушпинська. — Івано-Франківськ, 2000.

185. Маковей О. З історії нашої фільольоґії. Три галицькі граматики / Осип Маковей // ЗНТШ. — Т. LI. − Кн. I. — Львів, 1903.

186. Максимович М. О стихотворенияхъ червонорусскихъ / Михайло Максимович // Киевлянинъ. — Кн. 2. — Киевъ, 1841.

187. Малиновскій М. Могут ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность? / Михаилъ Малиновскій // Зоря Галицка. — Ч. 17. — 01.03.1852.

188. Малиновскій М. Прошу перечитати!!! / Михаилъ Малиновскій // Зоря Галицка, — Ч. 88. — 09.11.1852.

189. Матеріалы къ Историі Галицко-русской словесности, сообщаемыи Богданомъ А. Дѣдицкимъ. Іосифъ Лозинскій // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-Русскою Матицею. — Выпуски II и III. — Львовъ, 1885.

190. Мацюк Г. Прескрептивне мовознавство в Галичині / Галина Мацюк. — Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

191. Методична граматика рускої мови для IV. кляси шкіл 5- і 6-клясових / Уложили В. Коцовський і І. Огоновський. Друге, поправлене виданє. — У Львові : Накладом ц.к. Видавництва книжок шкільних. — 1912.

192. Мова ьако средство просьвіченьа уважана / Без підпису // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 77. — 29.12.1849/01.01.1850.

193. Могильницький І. Вѣдомѣсть о рускомъ языцѣ. / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Василя Ґрещука. — Івано-Франківськ : Плай, 2003.

194. Мозер М. Український П’ємонт? Дещо про значення Галичини для формування, розбудови й збереження української мови / Міхаель Мозер. — Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ : Смолоскип, 2011.

195. Мохъ Р. Баба (Безъ Бога анѣ до порога) / Рудольфъ Мохъ // Мотыль на малорускомъ ѧзыцѣ. Рудольфомъ Мохомъ. — Въ Львовѣ, 1841.

196. Н. В справі народного язика / [І. Верхратский] // Діло. — Ч. 124–140. — 1900.

197. Нѣсколько словъ Николая Устияновича въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обголошенную въ дневнику польськомъ Przegląd powszechny подъ заглавіємъ: Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 // Слово. — 1861. — Ч. 5. — 8.02; Ч. 6. — 11 02; Ч. 7. — 15.02.

198. Нагнибіда С. Про руську правопись / С. Нагнибіда. — Львів, 1891.

199. Наша правопись. Спогадав Іван Верхратський. — Львів, 1913.

200. Не литератъ. Зъ подъ Соколовки // Вѣстникъ. — Ч. 56. — 29.07.1853.

201. Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови / Іван Нечуй-Левицький // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : у 2 ч. / П. Д. Тимошенко. − Ч. ІІ. — К. : Рад. школа, 1961.

202. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. // *В. В. Німчук.* — К., 1985.

203. Нодь Н. Что маєме ожидати отъ нашого „Вѣстника"? / Никола Нодь // Вѣстникъ. — Ч.113. — 02/14.11.1850.

204. О именахъ граматикальныхъ / Без підпису // Зорѧ Галицка. — Ч. 63. — 26.06/07.08.1850. — С. 379; Ч. 65. — 02/14.08.1850.

205. О неудобности латинской азбуки въ письменности русской розсужденіе Богдана А. Д. — Вѣдень, 1859.

206. О образованю языка руского через Свящ. Іос. Лозинського. — В Перемишли, 1849.

207. О потребѣ просвѣщенія для руского народа // Зорѧ Галицка. — Ч. 82. — 01/13.10.1849.

208. О словесномъ Русиновъ совокупленіи / Без підпису // Вѣстникъ. — Ч. 29. — 15/27.04.1850.

209. О. Л. О языцѣ рускимъ / [Й. Лозинський] // Зоря Галицка. — Ч. 3. — 20.12.1848 / 10.01.1849.

210. Обнорский С. П. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода / С. П. Обнорский. — Москва–Ленинград, 1946.

211. Огієнко І. Говірка чи літературна мова? (Мова В.Стефаника) / Іван Огієнко // Рідна мова. — Ч. 3. — 1937.

212. Огієнко І. Історія української літературної мови // Іван Огієнко. — Київ : Либідь, 1995.

213. Огоновскій О. Исторія литературы рускои. — Ч. IV. — Львôвъ : Накладом наукового овариства им. Шевченка. — 1894. — Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. — Мюнхен, 1992.

214. Огоновскій О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про єго житє и письма / Омелян Огоновскій. — У Львовѣ, 1886.

215. Отечественный язык / Без підпису // Вѣстникъ. — Ч. 4. — 19.02.1850. — С. 14.

216. Отъ Перемишля / Без підпису // Вѣстникъ. — Ч. 94. — 09.12.1853.

217. Отъповѣдь на мнѣнія о языцѣ рускомъ „Єдного именем многихъ“ / Без підпису // Зорѧ Галицка. — Ч. 29. — 29.03/10.04.1850.
218. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Фонетика і морфологія / І. Панькевич. — Ч. 1 — Прага, 1938.
219. Панько Т. До проблеми формування й уніфікації української мови / Т. Панько // Мовознавство — № 1. — 1990.
220. Пелехатий І. Господи, зішли нам любов... (Ще раз про ситуацію в Богородчанах) / Ігор Пелехатий. — Нова Зоря. — Ч. 16 (386). — 19 квітня 2000 року.
221. Передмова. // Практичний Господарський порадник. Річник II. — Випуск 8. — Львів : Вид-во „Сільський світ“, 1927.
222. Пересторога (одъ Ради Головнои Рускои дня 23 Лютого 1849) // Зорѧ Галицка. — Ч. 17. — 16/28.02.1849.
223. Петро Правдолюб. Язичє — іста Галицької Руси морока / [І. Верхратський] // Окрема відбитка як додаток до газети „Діло“. — Ч.67. — 1903.
224. Петрушевичъ А. Исторія Отечественная (уривок) / Антонъ Петрушевичъ. // *Пчола*. — Ч. 11. — Дня 15 Липця 1849.
225. Писання Маркіяна Шашкевича / Видав Михайло Возняк // Збірник фільольоґічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка. — Т. XIV. — У Львові, 1912.
226. Піхманець Р. Іван Франко і Василь Стефаник: Взаємини на тлі доби / Роман Піхманець. — Львів, 2009.
227. Повідомлення // Вѣстникъ для Русиновъ австрійскои державы. — Ч. 10. — 12.03.1850.
228. Пононіянинъ. Слово въ дѣлѣ уравняемаго языка нашего // Вѣстникъ. — Ч. 38. — 9/21.05.1850.
229. Посланіе о первомъ нашемъ письменномъ языцѣ / Без підпису // Зоря Галицкая. — 1853. — Ч. 2.
230. Приказочки (сôбралъ Я. Балагуръ) // Вѣнокъ Русинамъ на обжинки. Уплѣлъ Иванъ Б. Ф. Головацкій. — Часть вторая. — У Вѣдни, 1847.
231. Про Івана Вагилевича // Енциклопедія українознавства. — Париж–Нью-Йорк : Вид-во „Молоде життя“ — Т. 1. — 1955.
232. Проблемы сопоставительной стилистики восточно-славянских языков. — К., 1981.
233. Прощальна промова Николы Устіяновича // Исторический очеркъ основанія Галицко-рȣскои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія составлено Яковомъ Головацкимъ. — Въ Львовѣ, 1850.
234. Рѣшенье Министерства // Зорѧ Галицка. — Ч. 8. — 27.01.1849.
235. Раковскій І. Изъ Будима // Зоря Галицкая. — Ч. 29. — 09.09.1853.
236. Редакційна стаття. Без заголовка // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 65. — 29.11/11.12.1849.
237. Родимцѣ, Отцѣ, Братя! // Зоря Галицкая. — Ч. 50. — 08.12.1854.
238. Розправа о языцѣ южнорускôмъ и его нарѣчіяхь сочинена Яковомъ Головацкимъ читана въ общемъ засѣданію на съѣздѣ ученыхъ рускихъ 23. Жовтня 1848 г. — Во Львовѣ, 1849.

239. Рудницький М. Письменники зблизька (спогади) // М. Рудницький — Львів, 1958.

240. Русалка Дністрова. (Фотокопія з видання 1837 р.) / Вступнв стаття О. І. Білецького. — К. : Вид-во художньої літератури „Дніпро“, 1972.

241. Русалка Дністрова: Документи і матеріали. — Київ, 1984.

242. Русалка Дністровая. Фольклорно-літературний альманах „Руської трійці“. — К. : Вид-во художньої літератури „Дніпро“, 1987.

243. „*Руська* Трійця“ в історії суспільно-політичного руху і культури України / Відповід. ред. Ф. І. Стеблій. — К. : Наукова думка, 1987.

244. Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським / Ф.Савченко. — К., 1930.

245. Свѣнцицкій I. Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси / Іларіон Свѣнцицкій. — Ч. 1. − Львів, 1906.

246. Свѣнцицкій I. Обзоръ отношеній Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. / Іларіон Свѣнцицкій. — Спб, 1906.

247. Синявський О. Коротенька практична граматика української мови для дорослих / О. Синявський. — Харьків : Вид-во „РУХ“, 1918.

248. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами і додатками / Др. Василь Сімович. — Київ–Ляйпціґ : Українська накладня [б.р.].

249. Сімович В. З вершин і низин / Василь Сімович // Франкіана Василя Сімовича / упоряд. Марії Білоус та Зеновія Терлака. — Львів, 2005.

250. Сімович В. Іван Франко / Василь Сімович // Франкіана Василя Сімовича / упоряд. Марії Білоус та Зеновія Терлака. — Львів, 2005.

251. Сімович В. Іван Франко. Його життя та діяльність / Василь Сімович // Франкіана Василя Сімовича / упоряд. Марії Білоус та Зеновія Терлака. — Львів, 2005.

252. Сімович В. Івано Франко. Біографічний нарис / Василь Сімович // Франкіана Василя Сімовича / упоряд. Марії Білоус та Зеновія Терлака. — Львів, 2005.

253. Сімович В. Лис Микита в новім одягу / Василь Сімович // Франкіана Василя Сімовича / упоряд. Марії Білоус та Зеновія Терлака. — Львів, 2005.

254. Сімович В. Наукова діяльність акад. Смаль-Стоцького — Степан Смаль-Стоцький як педагог і педагогічний діяч // В. Сімович. Українське мовознавство. Розвідки і статті. — Оттава, 1984.

255. Словник староукраїнської мови : в 2-х т. — К. : Наукова думка, 1977–1978.

256. Словник української мови : в 11 т. — Т. IX. — К., 1978.

257. Слово говорене Іосифомъ Левицкимъ // Историческій очеркъ основанія Галицко-рѹскои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія составлено Яковомъ Головацкимъ. — Въ Львовѣ, 1850.

258. Слово до читачок // Сільський господар. — Ч. 1. — Львів, 1939.

259. Слово къ нашимъ почтеннымъ читателямъ / [Б. Дідицький] // Зоря Галицкая. — Ч.37. — 4 / 16.11.1853.

260. *Смаль-Стоцкий С.* Іван Франко і українська літературна мова / Др. Степан Смаль-Стоцький // Літературно-науковий вісник. — Т. XC. — Книжка VI. — Львів, 1926.

261. *Смаль-Стоцький С.* В справі нашої правописі / Степан Смаль-Стоцький // Діло. — Ч. 210, 211. — Львів, 1912.

262. *Смаль-Стоцький С.* Граматика руської мови. Трете перероблене виданє / Степан Смаль-Стоцький і Федір Гартнер. — Відень, 1914.

263. *Смаль-Стоцький С.* Питання про східнослов'янську мову / Степан Смаль-Стоцький // Відбитка із ЗНТШ. — Т. CLV. — Львів, 1937.

264. *Смаль-Стоцький С.* Українська мова. Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети / Степан Смаль-Стоцький // Відбитка з часопису „Дзвони". — Львів, 1933.

265. *Смолин М.* Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет / Михаил Смолин // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. — М., 1998.

266. *Споръ* о рускую азбуку, описанный Богданомъ А. Дѣдицкимъ. — Львôвъ, 1859.

267. *Стаття* без заголовка / [Й. Лозинський] // Галичо-Рускій Вѣстникъ. — Ч. 68. — 6/18.12.1849.

268. *Стаття*, підписана криптонімом Л // Зорѧ Галицка. — Ч. 24. — 11/23.03.1850.

269. *Стефаник В.* Під враженням вистави „Земля" / Василь Стефаник // Стефаник В. Твори. — К., 1964.

270. *Студинський К.* З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) / Кирило Студинський. − Окрема відбитка з XLIII т. ЗНТШ. — Львів, 1901.

271. *Студинський К.* Кореспонденція Якова .Головацького в літах 1850–62 / Видав Кирило Студинський у Львові, 1905; накладом НТШ. Т. VIII, IX.

272. *Студинський К.* Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47 / Кирило Студинський // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / Видав Др. Кирило Студинський. — У Львові, 1909.

273. *Съ Долини* / Без підпису // Вѣстникъ. — Ч. 1. — 07/19.02.1850.

274. *Съ Коломыйского* / Без підпису // Зоря Галицкая. — Ч. 38. — 11 / 23.11.1853.

275. *Т. Г.* Гадки о образованіи и розвиваніи писменного русского языка // Вѣстникъ. — Ч. 141. — 29.11/11.12.1851; Ч. 142. — 01/13.12.1851; Ч. 143. — 04/16.12.1851; Ч. 144. — 06/18.12.1851; Ч. 145. — 08/20.12.1851; Ч. 148. — 18/30.12.1851.

276. *Т. Г.* Городниця / [Теофан Глинський] // Вѣстникъ. — Ч. 8. — 18/30.01.1851.

277. *Т. Г.* З Городниці / [Теофан Глинський] // Правда. Місячник політики, науки і письменства. — Рочник XIV. — Випуск I – У Львові, 1888.

278. *Терлецький О.* Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. / Остап Терлецький. — Львів, 1903.

279. *Тимошенко П. Д.* Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : у 2 ч. / П. Д. Тимошенко. — Ч. II. — К. : Рад. школа, 1961.

280. *Тисовський О. С.* Перша граматика української загальнонародної мови / О. С. Тисовський // Дослідження з мови та літератури. — К., 1957.

281. *Ткачук М.* Лірика Маркіяна Шашкевича / Микола Ткачук. — Тернопіль, 1999.

282. *Ткачук Т. І.* Мовностилістична організація історичного прозового тексту (на матеріалі тетралогії Богдана Лепкого „Мазепа") : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова" / Т. І. Ткачук. — Вінниця, 2012.

283. *Томашівський С.* В справі нашої правописі / С. Томашівський // Діло. — Ч. 153. — Львів, 1912

284. *Томашівський С.* Ще у справі нашої правописі / С. Томашівський // Діло. — Числа 218, 221. — Львів, 1912.

285. *Трещ.* Мнѣніе о писмахъ нашихъ / [Лев Трещаковський] // Вѣстникъ. — Ч. 53. — 9/21.07.1852.

286. *Три* вступительнїи преподаванїя о руской словесности. Сочиненіе Якова Головацкого. — Львовъ, 1849.

287. *Трифонов Р. А.* Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 „Українська мова" / Р. А Трифонов. — Харків, 2000.

288. *Турянъ.* Народный языкъ, мова // Вѣстникъ. — Ч. 2. — 05/17.01.1852; Ч. 5. — 16/28.01.1852.

289. *Уваги* над правописом руским / І. Лозиньскій // Пчола. — Ч. 17. — 1849.

290. *Угрин-Безгрішний М.* Мала граматика української літературної мови (для вселюдних шкіл і двох нижчих ґімназійних кляс) / Микола Угрин-Безгрішний, Антін Лотоцький. — Львів–Рогатин, 1938.

291. *Українська* радянська енциклопедія : в 17 т. — Т.5. — К., 1961.

292. *Устіяновичъ* Корнило. М.А. Раевскій и російскій панславизмъ. Спомини зъ пережитого и передуманого / Корнило Н. Устияновичъ. — У Львові, 1884.

293. *Устіяновичъ Н.* Возрожденіе галицкой Руси и Маркіянъ Шашкевичъ / Н. Устіяновичъ // Родимый Листокъ. — 1880.

294. *Устіяновичъ Н.* Рѣчь, держана при запроводѣ товарищества Руского... / Н. Устіяновичъ // Исторический очеркъ основанія Галицко-рꙋской Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія составлено Яковомъ Головацкимъ. — Въ Львовѣ, 1850.

295. *Ф. Зъ подъ Львова* // Вѣстникъ. — Ч. 85. — 07.11.1853.

296. *Фаріон І.* Лінгвістичний феномен Маркіяна Шашкевича / Ірина Фаріон // Дивослово. — № 11. — 2007.

297. *Фаріон І.* Отець Маркіян Шашкевич — український мовотворець / Ірина Фаріон. — Львів: Свічадо, 2007.

298. *Франко І.* „З вершин і низин". Переднє слово / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 1. — К., 1976.

299. *Франко І.* Азбучна війна в Галичині / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 47– К., 1986.

300. *Франко І.* Буря. Драма в 5 діях О. М.Островського. З рос. переклав М. Павлик / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 32. — К., 1981.

301. *Франко І.* Говоримо на вовка — скажімо і за вовка / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 28. — К., 1980.

302. *Франко І. З* останніх десятиліть XIX віку / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 41. — К., 1984.

303. *Франко І.* Іван Гушалевич / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 35. — К., 1982.

304. *Франко І.* Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 26. — К., 1980.

305. *Франко І.* Листи. Лист до М. П. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 49. — К., 1986.

306. *Франко І.* Літературна мова і діалекти / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 37. — К., 1982.

307. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 41. — К., 1984.

308. *Франко І.* Нариси з історії української літератури в Галичині / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 27. — К., 1980.

309. *Франко І.* Петрії і Довбущуки / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т.14. — К., 1978.

310. *Франко І.* Професор Омелян Огоновський / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 43. — К., 1986.

311. *Франко І.* Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митрополита А. Шептицького „О квестії соціальній“ / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 45. — К., 1986.

312. *Франко І.* Хто такий „Лис Микита“ і відки родом? (передмова до четвертого видання) / Іван Франко // Франко Іван. Твори : в 50 т. — Т. 4. — К., 1976.

313. *Харчук Б.* Слово і народ / Борис Харчук // Прапор. — № 10. — Харків, 1988.

314. *Чайковський А.* В справі нашої письменницької мови / Андрій Чайковський // Вчімося рідної мови. — Жовква: друкарня оо. Василіян, 1933.

315. *Чапленко В.* Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. — 1917 р.) / Василь Чапленко. — Нью-Йорк, 1955.

316. *Черемшина* Марко. Вибрані твори. — К., 1962.

317. *Черемшина Марко.* Твори. Повне видання : у 3 т. / Марко Черемшина*;* за ред. Євгена Юліана Пеленського. — Т. ІІ. — Львів, 1937.

318. *Шалата М.* Трактат Я. Головацького „Становище русинів у Галичині“ / Михайло Шалата // Шашкевичіана. — Вип. 1, 2. — Львів–Броди–Вінніпег, 1996.

319. *Шашкевич М.* Азбука і Abecadło (польськомовний оригінал) / М. Шашкевич. — Перемишль,1836.

320. Шашкевич М. Азбука і Abecadło (польськомовний оригінал) // Писання Маркіяна Шашкевича / Видав Михайло Возняк. — У Львові : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1912.

321. Шашкевич М. Азбука і абецадло / Маркіян Шашкевич // Шашкевич Маркіян. Твори. — К., 1973.

322. Шашкевич М. До читателя. Фраґменти // Писання Маркіяна Шашкевича / Видав Михайло Возняк. — У Львові, 1912.

323. Шашкевич М. Читанка для діточок в народних школах / Маркіян Шашквич. — Львів : Львівські новини, 1997.

324. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. — К. : ВД „КМ Академія“, 2003.

325. Шевельов Ю. Сувора школа. Сто років з дня народження Маркіяна Шашкевича / Юрій Шевельов // Наші дні. — Ч. 6. — 1943.

326. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Юрій Шевельов. — Чернівці : Рута, 1998.

327. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? / Юрій Шевельов // Другий Міжнародний Конгрес україністів, Львів, 22–28 серпня 1993 р. : доповіді і повідомлення. Мовознавство. — Львів, 1993.

328. Шендеровський В. Нехай не згасне світ науки. Книга перша. / Василь Шендеровський — К. : ВД „Простір“, 2009.

329. Шептицький Андрей. До моїх любих гуцулів. Пастирський лист до вірних Косівського деканату, писаний у Братківцях під Станиславовом, даний у дні Св. Архістратига Михаїла р. б. 1900 / Андрей Шептицький // Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. — Торонто, 1965. — Репринтне видання : у 2 т. — Т. І. — Львів, 1994.

330. Шептицький Андрей. Йти в народ — це праця духовенства / Митрополит Андрей Шептицький // Шашкевичіяна. — Ч. 17–18. — Вінніпеґ, 1972.

331. Шеховичъ С. Литературный расчетъ / С. Шеховичъ // Семейная библіотека. — 1855.

332. Щурат В. Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1834 / Др. Василь Щурат // ЗНТШ. — Кн. 1. — Львів, 1908.

333. Щурат В. Програмова книжка / Василь Щурат // Діло. — Ч. 41. — Львів, 1914.

334. Я. Г. Без заголовка // Вѣстникъ. — Ч. 5.

335. Я. Г. Де що о дѣловомъ языцѣ у насъ на Руси / Яків Головацький // Зорѧ Галицка. — Ч. 17. — 15/27.02.1850.

336. Ягич И. Исторія славянскои филологіи / И.В. Ягич. — Спб., 1910.

337. Языкъ Малорускій въ отношенію къ великорускому / Без підпису // Зорѧ Галицка. — Ч. 78. — 17/29.09.1849.

338. **Ѳ. Л.** Без заголовка. Вербиця, 6 жолтня / [Теодор Лисяк] // Вѣстникь. — Ч. 107. — 19/31.10.1850.

339. **Граматыка словенскаѧ написана пре(з) Іωанна Ѹжевича словѧнина... — в Парижѹ, 1643.** Арраський варіант (рукопис): **Граматыка словенска. Зложена и написана трудомъ і прилежаніемъ Іωанна Ѹжевича словгянина.** — 1645.

340. **Грамматіка словенска. Съвершеннаго искуства осми частій слова и инныхъ нуждныхъ. Ново съставленна Л.З. — В Вилни.** — 1596.
341. **Грамматыка ѧзыка Σлавено-руского юже сочини Іоанъ Могѣльнѣцки** // Фільольогічні праці І. Могильницького. // Українсько-руський Архив за 1910 рік. — Т. V.
342. **Грамматіки Славенскиѧ правилное Сунтаґма... Мелетіѧ Смотриского... — В Євю**, 1619. Факсимільне видання — К., 1979.
343. **Лезікон ъ славенорωсскій, и именъ тлъкованіє Памвы Берынды** (факсимільне видання — К., 1961.
344. Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien / [*Йосиф Левицький*] — Перемишль, 1834.
345. Grammatica Slavo-Ruthena... edita per Michaelem Lutskay. — Budae, 1830. Український переклад : МихайлоЛучкай. Граматикаслов'яно-руська. — К., 1989.
346. Grammatyka języka ruskiego (malo-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego. — Przemyśl, 1846.
347. Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego [Й. Лозинський] // ЗНТШ. — Т. LIV. — С. 84–86.
348. Moser M. Важливий крок в історії підручників з української мови : Перші два видання букваря Івана Могильницького (Буда 1816 р., Львів 1819 р.) / Michael Moser // Studia Russica. — Budapest, 2005.
349. Mozer M. Do historii języka ukraińskiego w Galicji. Katechizm Jana Mogilnickiego (1815) / Michael Moser // Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim : materiały z międzynarodowej konferencji naukowej (Białystok–Supraśl, 27–29 maja 2002) / red. Z. Abramowicz. — Studia slawistyczne, 3. — Białystok, 2002.
350. Odpowiedź na Recenzyę p. Marciana Szaszkiewicza / [Й.Лозинський] // ЗНТШ. — Т. LIV. — Львів, 1903.
351. Ogonowski Emil. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. — Lemberg. — 1880.
352. Rozprawa o języku ruskim przez Jana Mogilnickiego. — We Lwowie, 1848.
353. Wacław z Oleska. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. — We Lwowie, 1833.
354. Wagilewič I. Huculové // Obrazy rakouských zemi, národův a dějin. — Praha, 1858.
355. Wagilewič I. Huculové, obyvatelé vychodního pohořja Karpatského // Časopis Českého Muzeum. — Praha, 1838. — № 4 ; 1839. — № 1.
356. Wagilewič I. Bojkowé, lid ruskoslowanský w Haličich // Časopis Českého Muzeum. — № 1. — Praha, 1841.
357. Wagilewicz I. Grammatyka języka małoruskiego w Galicii. — Lwów, 1845.
358. Wagilewicz I. Zamitki o ruskoj literature // Dnewnyk Ruskij. — Ч. 9. — Львів, 1848.
359. Wagilewicz I. O mieszkańcach Wschodniej Części gór Karpackich // Przegląd Naukowy. — T.2. — Nr 15; T.4. — Nr 28; Nr 29; Nr 30. — 1844.

ПОКАЖЧИК ПРІЗВИЩ, ЗГАДАНИХ У КНИЗІ

ЗМІСТ

Наукове видання

ЛЕСЮК Микола Петрович

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ

Монографія

Редагування **авторське**
Коректура *доц. Гафії Василевич*
Дизайн обкладинки *Андрія Іваньо*
Комп'ютерний набір *Галини Ліщинської*
Комп'ютерна верстка *Віри Возняк*

Підписано до друку 20.03.2014.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Таймс». Умовн. друк. арк. 42,55.
Наклад 500 прим. Зам. № 6467.

Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53,
тел.: (0342) 55–94–93.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ІФ № 9 від 02.02.2001.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53.

ДРУКАРНЯ МІСТО НВ